

Pázmány Péter Múvei

PÁZMÁNY PÉTER MŰVEI

KRITIKAI KIADÁS

Sorozatszerkesztő
Hargittay Emil

1. *Felelet (1603)*, s. a. r. HARGITTAY Emil, Bp., 2000. (szövegkiadás)
2. *Tíz bizonyság (1605)*, s. a. r. AJKAY Alinka, HARGITTAY Emil, Bp., 2001. (szövegkiadás)
3. *Imádságos könyv (1631)*, s. a. r. SZ. BAJÁKI Rita, HARGITTAY Emil, Bp., 2001. (szövegkiadás)
4. *Rövid tanúság*, s. a. r., jegyz. BRETZ Annamária, Bp., 2006. (szövegkiadás, jegyzetek, hasonmás)
5. *Tíz bizonyság (1605): Jegyzetek a szövegkiadáshoz*, szerk. AJKAY Alinka, közreműk. BÁTHORY Orsolya, VARSÁNYI Orsolya, Bp., 2012. (CD-melléklettel)
6. *Imádságos könyv (1631): Jegyzetek a szövegkiadáshoz*, szerk. SZ. BAJÁKI Rita, BOGÁR Judit, Bp., 2013. (CD-melléklettel)
7. *Felelet (1603): Jegyzetek a szövegkiadáshoz*, szerk. BÁTHORY Orsolya, HARGITTAY Emil, Bp., 2014. (CD-melléklettel)
8. *Keresztyéni felelet a megdűcsöült szentek tiszteletirül (1607)*, s. a. r., jegyz. AJKAY Alinka, Bp., 2016. (szövegkiadás, jegyzetek, CD-melléklet)
9. *Megrostálás (1609)*, s. a. r., jegyz. BÁTHORY Orsolya, Bp., 2017. (szövegkiadás, jegyzetek, CD-melléklet)
10. *Öt szép levél (1609), Öt levél (1613)*, s. a. r., jegyz. HORVÁTH Csaba Péter, Bp., 2019.

PÁZMÁNY PÉTER

***EGY KERESZTYÉN PRÉDIKÁTORTÚL,
S.T.D.P.P.
AZ KASSAI NEVEZETES TANÍTÓHOZ,
ALVINCZI PÉTER URAMHOZ ÍRATOTT
ÖT SZÉP LEVÉL***

(1609)

***EGY TUDAKOZÓ PRÉDIKÁTOR
NEVÉVEL ÍRATOTT ÖT LEVÉL***

(1613)

Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta
Horváth Csaba Péter

**Universitas Kiadó
Budapest
2019**

Lektorálta
Bajáki Rita
Balázs Mihály
Vadai István

A kutatómunkát az NKFIH/OTKA K 115859 sz. pályázat támogatása tette lehetővé.

A könyv kiadását támogatta:

Nemzeti Kulturális Alap

A Magyar Tudományos Akadémia Textológiai Munkabizottsága
által elismert kritikai kiadás.

ISBN 978-963-9671-76-8

© Horváth Csaba Péter, 2019

© Universitas Kiadó, 2019

A kiadásért felel az Universitas Kiadó igazgatója

Borítóterv: Szentés Éva

Készült a *mondAe Kft.* nyomdában

Az Universitas Kiadó kiadványai megrendelhetők: www.prosperod.hu

ELŐSZÓ

Jelen kötet a Pázmány Péter Művei kritikai kiadás sorozat tizedik tagjaként Pázmány ötödik nyomtatásban megjelent magyar nyelvű könyve két szövegváltozatának – *Öt szép levél* (Graz, 1609); *Öt levél* (Pozsony, 1613) – betűhív átiratát és a hozzájuk tartozó jegyzeteket tartalmazza.

A kiadvány szerkezete a következő. A betűhív szövegközlést követő bevezető tanulmányban a művek keletkezési körülményeiről, kiadásairól olvashatunk. Ugyanitt végeztük el a recepciótörténeti elemzést is. Ezt a ma is hozzáférhető példányok leírása, majd a szövegkritikai jegyzetek követik. A tárgyi jegyzetekbe a főszövegben szereplő személyek, események és a ma már nem használatos kifejezések magyarázata került. Ugyancsak a tárgyi jegyzetekben található a latin nyelvű szövegrészek fordításai. A kötetet a sorozatban korábban kialakított mutatórendszer zárja.

E kötet több évi munka eredménye, létrehozásában többen működtek közre. Az *Öt szép levél* és *Öt levél* szövegének betűhív átírását Csizmadia Patrícia végezte el. Az átírást Vadai István lektorálta, majd kiadás előtt Bajáki Ritával véglegesítettük a szöveget az Országos Széchényi Könyvtár példányai alapján. Mind az átírónak, mind a lektoroknak, valamint az Országos Széchényi Könyvtár munkatársainak itt köszönöm meg segítségét, fáradozását. Köszönettel tartozom a jegyzetek és mutatók alapos lektorálásáért Balázs Mihálynak, a latin nyelvű szövegrészek fordításáért, illetve a megjelent fordítások ellenőrzéséért Báthory Orsolyának. Külön köszönet illeti munkacsoportunk tagjait és annak vezetőjét, Hargittay Emilt a kötet sajtó alá rendezése során nyújtott segítségükért, az ő támogatásuk és tanácsaik nélkül ez a kiadás nem valósulhatott volna meg.

Horváth Csaba Péter

Öt szép levél
Graz, 1609

{[1r:]} EGY KEREZTIEN PREDIKATORTVL.

S. T. D. P. P.

AZ CASSAI NEVEZETES TANITÓHOZ ALVINCZI

PETER Vramhoz.

5

Iratot

EOT SZEP LEVEL.

I. Az Papistak Baluaniozasárul.

II. Minemü szabadsághot aggianak az Papistak, az Hittel kötöt foghadásnak fel bontására.

10 *III. Mint tanicsak az Papistak, hogy iob az Papnak hazasságh kiüül latorkodni, hogy sem hazas társhoz kötelezni maghat.*

IV. Egy Papista embernek, ennihany esztelen dolgokrul valo kerdezkedesirül.

15 *V. Mely meltatlan neuezik Baluaniozoknak, es Eretnekeknek az Luther, es Caluinus köuetöyt.*

NYOMTATTATOT

G. S. P. G. V. T. A.

M. DC. IX.

{[1v:]}

Az Papisták vallasárul Caluinusnak,
egy temérdek mondása.

- Az Papistak Theologiaia, harom dologhban all.¹ Elseo az, hogy Nincz Isten: Masodik, hogy a mit Christus Vrunkrul irnak az Euangelisták, azok*
5 *mind hazugh cziganiságok: Harmadik, hogy az fel tamadásrul, es örök bodoghságrul valo tanytas, csak beszéd.*

Az Caluinista vallásnak sommaia, Caluinusbol.²

- Mi vgimond Christust csak testi szemmel nezzük, es innen vagion, hogy mi nekünk ő benne semmi ollias meltoságh nem lattatik lenni. Mert az mi el*
10 *teueliedet ertelmünkkel, valami ő benne, es az ő tudomaniába vagion, azt mind hamisra fordyttiuk.*

¹ *Libr: 4. Instit: ca: 7. nu: 27.*

² *In cap: 6. Ioan: v. 41.*

{[2r]:}

ELSEO LEVEL.

AZ PAPISTAK BALVANIOZASARVL.

*Az ekesen Szollo, es Szokatlan beolcseseggel tiindeokleo,
beocsülletes ALVINCZI PETER vramnak, adassek.*

- 5 Az Iehoua Istentül, az eo szerelmes zent fia, az egy üdueozító IESVS Christus által, kegielmednec Zent Lelket kiuánoc:
- Touabba, miuel hogy ez haboru üdeo allapattiánac tartoztatása miat, személiem szerént megh nem kereshettem {[2v]:} kegielmedet, ketelenittetém leuelem altal megh találnom Meltóságodat, kit hogy io neuen vegien Vrasagod,
- 10 vgian az Adonai nagy Istenreis kenzeritlec, miuelhogy ez írásra, semmi egiéb okbol nem indittattam, hanem csak az igaz Isteni tizteletnec giarapodásánac, es az vtálatos Baluaniozasoknac geokerestül valo ki giomlaltatasánac buzgo szüuel valo kiuansagából.
- Az el mult napokba azert, sok böcsülletes emberekkel valo niaiias beszedec közöt, hozac elő azokat az kiuansagokat, mellieket az Haidu Vitezec, az eo feo Tanitoiokkal, es hiüu Tanacsokkal, Foktoy Matheual egietembe, az Nemzetes, Tekintetes, es Nagysagos Bathorj Gaborhoz, az niomorult Magyar nemzetnec finies es tündöklő csillagához, Debreczenből küldöttec
- 15 volt ez el mult napokban: Melliekbe, az töb dolgoc közöt, az Papistac, ennihaniszor Baluaniozoknac neueztetnec: Törtenetből, egy Papista embe-
- 20 ris vala ot ielen, ki mikor az Baluaniozoc neuét hallotta volna, mingiart megh valtozéc a szyne, es keserues tekintettel sze-{3[r]:}mét az Eghre fordituán, nagy fohazkodással azt mondá: Vr Isten, te tudod hogy meltatlan, es lelki ismeretec ellen gialáznac illien vtalatos néuel minket: Mert ez csak
- 25 calumnia, gialázatos es giülölségből reank kenetet neuh, melliel, mod nélkül terhelnec minket, mind szemeliünkbe, mind tudomaniunkba, Es az mi Nemzetsegünknel, giülölségben akarnac eyteni.

- Az vtan arczul forduluan hozzam monda: Praedicator Vram, Tudodé mely iszoniu gialazatos neuh az Baluaniozo neuh? Tudodé hogy az emberec, nagio b gialazatba nem keuerhetic nieluekkel felebarattiokat, mintha eöket Baluaniozoknac neuezic? Kinec en azt felelém, Io Vram, en nállam tudua
- 5 vagon, hogy az Baluaniozas, az legh elseo, es leg főb parancsolattal ellenkezic,³ Mert az Istennec Vuyaua, a két kö tablára irattatot Tyz parancsolatba, Az első tablába, legh elől tyltatic megh az baluaniozas, miuelhogy ez, *Directe* igienesen, az Istent eo magat fosztia megh tiszteletitül, es tehetsége szerint, dücsössegének székiből ki taszituán ő Felséget, {[3v]:} mást
- 10 ültet heliébe, kinec Isteni tizteletet, es tehetséghe szerent, vgian Istenségetis tulajdonijt. Annac okaert, mikeppen az Országba *Crimen laesae Maiestatis humanae* az, mikor valaki az igaz Feiedelem kiüül, mást valakit akar Feiedelemme tenni, Azonkeppen, az Baluaniozas, vgian nem egiéb, hanem *Crimen laesae Maiestatis Diuinae*. Es ennekokaert, az tellies szent
- 15 Írásnac foliasából, niluan ki teczic, hogy semmit giakrabban megh nem tiltot, sem kemeniben megh nem ostorozot az Oo Toruénibeis az Vr Isten, az Baluaniozásnal, Melyrül, illien forman ir Tertullianus,⁴ amenyére magiarul, bötü szerint hozza ferünc.
- Legh főb vgimond, az emberi nemzetnec vetkey közt az baluaniozas:*
- 20 *Mert, az Baluaniozo, vgian gilkos vér szopois: Ha kérded, kit öl megh? azt mondom hogy nem valameli ideghent, nem ellenséget, hanem tulajdon ő magat: De minemü csalarsággal öli megh? Az teueligessel: Micsoda fegiuerrel? Az Istennec megh bantasáual; Az paraznasagot, es hazassagh törestis megh tapasztalod az baluaniozoba; {4[r]:} Mert a ki hamis Istennec*
- 25 *szolgal, lelki paraznáia az Igasságnac, es ez okon, az szent iras, pirongatuan az Baluaniozokat, paraznáknac neuezi öket. Vegezetre, lopo az, a ki a másiet el kapia, vagy megh nem aggia adosságot, Es bizoniara nagy rettenetes vétek az emberec ellen valo hamissagh, de az baluaniozas, az Istent lopia megh,*

³ MELY NAGI BŰN AZ BALVANIOZAS.

⁴ Tertull: *de Idololatri: c. 1.*

*az ő tizteletit megh nem aggia neki, sőt ezeket másnac tulaidonittia hogy az lopással eggiüt, gialazattalis illesse, az Vr Istent: Es kerekoszual. Minden vétkec, az baluaniozásba vannac rekeztue.*⁵

- Ihon hallod minemü festekekkel aggia előnkbe a baluaniozást ez az Réghi
- 5** Tudos ember, ki Vrunck születése vtan, ketszaz eztendőben elt: Azert io Vram, meltan iszoniodol ettül az Baluaniozo neutül: De nem elég ez hozza, hanem, szükség azon mesterkeggel, hogy ezt az neuet meltan ne visellied, hanem minden Baluaniokat megh vtáluan, az Vr IESVS Christushoz, es az eö teolle ki nilatkoztatot igaz tudománihoz ragazkoggial
- 10** Ezeket nagy szomorú szíuel, es feie mozgatasáual, véghigh halla az Papista {[4v]:} ember, es imigien szolla: Miuelhogy iol erted az Baluaniozásnac iszoniu rutságot, te maghad itéletre hagiom, mely nagy szám adással tartoztoc az eleo Istennek igaz itilö széki előtt, ha minket meltatlan, es erdemünc nekül, illien iszoniu karomlással, es gialazattal illetec: Kire en így feleléc.
- 15** Bezzegh ha meltatlan kennénc illien rut büzben titeket, nem csak az más világhon, de megh ezennis, nagy büntetést erdemlenenc: Mert ha nijeluéuel megh öly, a ki büzbe keuer egy iambor azzont, mit erdemlene tehát, a ki meltatlanul, Baluaniozonac neuezne egy egész göleközetet? De, bar vgy volna, hogy ti Papistac ezt az neuet meltatlan viselnétec, Ighen küniü volna minekünc le tennünc ez gialazatos neuet, ha ti el hadnatoc azokat, mellicért
- 20** mi ezt a rut neuet, feietekhez suytiuc.
- Ezeket haluán, mint ha vgian megh posdult volna az vér benne, egy keuessé megh pirossoduan, így felele az Papista ember. Szerető Vram, kérlec az Istenértis, tégy felfelé minden praeiudiciomot, es üdö nap előtt töt
- 25** itéletet, es {5[r]:} csendes kereztieni szeretettel tekincz megh, ha lehetségesé, hogy az Romai hiten való kereztienec, oli iszoniu Baluaniozoc legienec, az mint Ti itilitec.⁶
- Legh először: Az szent írásban en azt oluasom, hogy az mi édes üdüzitönknec ezuilágra iöüetele vtán, vgy ki giomlaltatic az Baluaniozas,
- 30** hogy azok közt, kik a Christusba hisznc, nem találtatic semmi baluaniozas:

⁵ Jerem: 3. ver: 1. Eze: 16. v. 15. Cap: 23.

⁶ SZEPI BIZONISÁGHOK, Hogy az Papistak nem Baluaniozok.

- Ezt Isaias niluan ira;⁷ Mikor vgimond amaz hegy fel neuekedic minden hegiec fölöt, es minden nemzetec ö hozzá foliamnac, *akkor, az baluanioic telliességgel el rontatnac*: Holot, Isaias amaz hegyrül szol melyrül iria Daniel,⁸ hogy a kéznekül el meczetet köueczkéből neuekedéc, es befoghá ez
- 5 világot: Zacharias pedig azt mongia,⁹ hogy *mikor az Daudnec elő kuttiat fel nytangyia az Vr, az bünöknec el mosására, akkor az baluanioic neue el rontatic, es csak ingien emlekezetbe sem lészen*, es vgian ezent mongya Oseas Profetais.¹⁰ Ezechiel Propheta által pedig így szol az Vr Isten,¹¹ *Akkoron tiszta vizet öntök ti reatok, megh tiztittattoc minden alnoksagtoktul, minden*
- 10 *baluanytul* {[5v]:} *megh tiztitlac titeket*: Ihon hallod,¹² hogy a kikre az Vr Isten a kerezségnecc tizta vizet, es az Christusba valo hitnec tiztaságos foliamiát ki önti, azt ighyri, hogy, minden baluaniozástul megh menti azokat: Ha pedig oli iszoniu Baluaniozoc voltak ezer eztendeotül fogua az Romai göleközetbe, hogy, a mint ti mongiatoc, vgian megh előzy, es megh halaggia az pogánioic
- 15 Baluaniozásit, houa lésznec el ezek az Istennecc szép ighireti? Nemde nem hamissittatnake megh, ha mostis azok közt a kikre ki öntetet az kerezségnecc tizta vize, a kik Christusba hiznec, oly nagy oktalan Baluaniozoc vannac, a mint Ti kialtiátoc?
- Masodszor: Tagadhatatlan dologh az, hogy ez elöt enneháni szaz
- 20 eztendöuel, söt, még az Ti vallastoc szeréntis, ez elöt egész Ezer eztendöuel, Luther Marton elöt, annira el teriedet, es hatalmat vöt vala ez az vallás, melliet Ti most iszoniu baluaniozásnac ityltec, hogy a mint ömaga iria Caluinus,¹³ *minden kiraliokat, Nemzetségeket, kicsintul foghua nagijgh, megh szeditet*. Es vgian ezen {[6[r]:} Caluinus azt iria masut,¹⁴ hogy *Ezer eztendötül foghua,*
- 25 *vgy el hatalmazot az Papa tudomannia, hogy minden igaz tudomani le dölne*:

⁷ Isai: 2. v. 2. et 18.

⁸ Dan: 2. v. 35.

⁹ Zach: 13 v. 2.

¹⁰ Oseae 2. v. 17.

¹¹ Ezec: 36. v. 25. ca: 30. v. 13.

¹² Jerem: 31. v. 34.

¹³ Calu: 4. Instit: cap: 18. nu: 18.

¹⁴ Lib: de scandalis sub finem.

Luther Martonis nylyan iria,¹⁵ hogy *eo volt elseo, a ki el szakadot az Romai vallástul: Es hogy mikor az szakadást kezdé, akkor csak egiedül volt.* Es hogy egieb orszagokrul ne emlekezzem: Magyar országban, miuta az kereztien hitre tertek az mi eleinc, egiéb hit nem volt, egész 1530 eztendeigh, az Romai hitnél, a mint megh teczik az Magyar országhy Articulusokbol, Historiakbol, Az réghi Templomokbol, Clastromokbol, Apatursagoknac, Captalanoknac, Püspoksegeknek, Erseksegeknek fondalasából, es az élemetes réghi iamboroknac, niluan valo bizonisagokbol.

5 Ez azért így leuen: Ha illien oktan baluaniozás az Romai tudomani, Két dologh köuetközic nylyan.

Eggik az, hogy valakic ezer eztendötül foghua, Luther Marton előtt éltek, mind baluaniozoc voltac, es így el karhoztac, miuel hogy az Irásba, nylyan, es ighen giakor helien oluassuc,¹⁶ hogy az baluaniozoc el karhoznac. Még {6v:} eddigh, nem talalkozot senki oly szemptelen ember, a ki az réghi szenteket, 15 mind pokolra igiekezet volna hánni, söt az Augustana Confessio *Apologiaia, Articulo 4.* szent Bernardot, noha Barát volt, de vgian szentnek neuezi: Es vgian ottan, Z. Domokostis zentnec hija. Söt Luther *Libro de votis Monasticis* zent Ferenczet, zentnec, csudálatos, es lelki buzgosággal geriedezőnec mongia, es vgian ezen zent Ferenczet, Vithakerusis *Quaest. 5. de Eccles. Cap: 14. folio 583,* zentnec neuezi. Illyricus pedig *in Catalogo Testium Veritatis,* 20 Z. Bernardot, ki Barat volt, Senasbeli zent Catalint, ki Apacza volt, zent Brigittat, etc. Zenteknec iria: Nem voltac tehát baluaniozoc, noha Papistac, söt Barátoc es Apáczac voltac:

Masodic dologh, mely niluan köuetközic, ha az Papista vallás Baluaniozás, 25 emez: Tudni illic, hogy az Istennec amaz ighen szep foghadási megh hamissittatnac, melliekbe azt fogháda,¹⁷ hogy, az Christustul fondaltatot Aniazentegyhoz ellen, az pokol ereie, diadalmat soha nem vehet, hanem, mint {7[r]:} az igassagnac erős kö oszlópa, gözhetetlen megh marad,¹⁸ es mint egy nagy hegien eppittetet varás, el nem reitetic,¹⁹ hanem a mint

¹⁵ *Luther: Praefat: Tom: 1. Latin: et lib: cont: Regem Angliae.*

¹⁶ *Galat: 5. v. 20. 1.Cor: 6. v. 6.*

¹⁷ *Mat: 16. v. 18.*

¹⁸ *1.Tim: 3. v. 15.*

¹⁹ *Matt: 5. v. 15.*

- Isaias mongia ő benne,²⁰ szüntelen megh marad az igasságnac predikallása, miuelhogy, a mint zent Pal iria,²¹ mind világh vegezethiygh, Doctoroc, es Paztoroc léznec az Christus legiessébe, az Aniazentegyházba, kik tanycsac az iuhokat, legeltesséc az nijaiat, melliet Isten ő reaioc bizot: Ezek azért,
- 5 es töb efféle ighiretec mind cserbe maradnac, ha az Papistac Baluaniozoc: Mert a mint mondam, egész ezer eztendöuel Luther elöt, vgy el hatalmazot volt az Papista tudomany, hogy sohult ez vilagon, csak hyrrel sem hallotta senki az ti hiteteknec gölekezetit: Egy templomotoc, Egy Doctorotoc nem volt, a ki veletoc egy ertelembé löt volna: Es eletemet kötöm melle,
- 10 hogy sem Illyricus in *Catalogo Testium Veritatis* nem neuezet, sem senki nem neuezhet az Apostoloc halalátul foghua Luther Martonigh, csak egy Tanitot, csak egy embertis, a ki azt hitte, es Tanittotta volna, a mit ti: Mert {[7v:]} noha nemelliec, a kiket sok egieb teuelygö tudomaniokert, timagatokis eretnekeknek ityltec, egy auagy ket dologba veletoc eggieznec, vgimint Hus
- 15 Ianos, Wicleph, Waldenses, Noha nemelliec azok közzül, a kiket Illyricus emlyt, szidalmaztác, es gialaztác az Papac feslet erkölcsét, De ezt, az *corpus doctrinaet*, az ti vallastoknac ép testet, a zent írásnac illien ertelmét, es magiarazattiat, a minemut ti forghattoc, soha senki hirrel sem hallotta reghenten: Ha azért az Papista vallás baluaniozas, es ez vgy le niomotta egész
- 20 ezer eztendeigh az ti tudomanitokat, hogy ennek csak hirtet sem hallottac az kereztienec, nyluan kiteczic, hogy az felliül elő szamlált Isteni ighiretekbe, semmi sem költ, hanem az pokol kapuia megh geozte, es le nyomta az Christus országot, el reytette az hegien eppytet várast, megh fosztotta az Isten ighyénec szengesétül, es az igaz paztoroktul az Aniazentegyhazat.
- 25 De mi szükséggh errül többet szolni? Nemde nem azt iriaé az *Augustana Confessio*,²² hogy az ti Ecclesiatoc, csak {8[r]:} eggietlen egy Hyt agazattiába sem külömböz az Romai Ecclesiatul, csak vgimond, ennihani keués *Abususokat*, gonosz szokásokat haggianac el: Hogy pedigh ezt ne itillied csak az Augustana Confessiora kent dolognac, ihon vagion az köniu, oluasd
- 30 mit mond.

²⁰ *Isaiae* 59. v. 21. ca: 62 v 6.

²¹ *Ephes*: 4. v. 12.

²² *August: Confess: Art: 21.*

Haec summa est doctrinae nostrae, in qua nihil inest quod discrepet a scripturis, vel ab Ecclesia Catholica, vel ab Ecclesia Romana, quatenus ex scriptoribus nota est. Dissensio est de quibusdam abusibus, qui irrepserunt:

- Es ismet: *Ecclesiae apud nos, de nullo articulo fidei dissentiunt ab Ecclesia*
5 *Catholica, tantum paucos quosdam abusos omittant, qui noui sunt, et contra voluntatem Canonum, vitio temporum recepti.* Nylua ha az Romai Ecclesia Baluaniozo volna, nem csak valami modnelkül valo rend tartasokba, de vgian az hitnec agazattiabais közbe vetés volna mi közöttünc. Azert ha az Augustana Confessio, (melliet ti mind feienként be vésztek) nem hazud, niluan szemtelen
10 hazugsagh az, hogy az Romai Ecclesia baluaniozo volna.

- Vegezetre, ket dolghot tanit Cal-^{[8v]}}uinus, melliec ha igazac, lehetetlen dologh hogy az mi vallasunc baluaniozas legien: Elsöt azt,²³ hogy Vrunk születése vtan Eot szaz eztendeygh virágzot az igaz tudomani az Ecclesiaba, es zent Agoston ideieygh, semmit az Apostoli tudomaniba el nem változtattac:
15 Masodikat azt tanittia Caluinus,²⁴ hogy a ki valamit igazan megh akar érteni az réghi igaz vallásbul, zent Agostont tekincse, ki ighen hiuh bizoniságha az réghi igasságnac. Hogy ha ez így vagion, nem lehet tehát baluaniozás a mit Vrunk halála vtán, öt szaz esztendő alatt tanitottac az hiuec, es a mit Z. Agostonis alhatatoson vallot: Az pedig tagadhatatlan dologh, hogy valamit ti most mi bennünc karhoztattoc, azokat mind fel talalliuc azokba a zent
20 Doctoroc köniueibe, mellicet Z. Agoston, es az ő előtte valok irtanac: Es hogy ennek egieb bizonisághit most félre tegiuc, önnön magha Caluinus, eggiüt azt mongia,²⁵ hogy az réghiec MINNIAIAN valakiknec írási nallunk vannac, megh botlottac: Okát azt aggia: Mert az ő vallása ellen, mi velünk eggiet
25 ertettec az bünö-^{[9r]}}kért valo elég tételbe: Masut nem tagaggia,²⁶ hogy Ezer három szaz eztendőel ez előt, szokot dologh volt, hogy az halottakért imadkoztac: Azonképpen,²⁷ szokot dologh volt vgimond az Aniazentegyhaz kezdetitül foghua, hogy szükséghe nec ideien, akár kijs megh kereztelte

²³ Cal: lib: 1 c. 11. n. 13 Libr: 4. c. 2. n. 3.

²⁴ Cal: li: 3. c. 3. n. 10. Lib: 4. c. 14. n. 26.

²⁵ Libr: 3. c. 5. n. 38.

²⁶ Libr: 3. c. 5. n. 10.

²⁷ Lib: 4. c. 15. n. 20.

az gyermekeket: Az Vr vacsoraiárul valo tudomantis vgimond,²⁸ az Apostoloc ideietül foghua, megh foghta az rosda: Z. Agostontis ennihani helien mardossa irásiba,²⁹ hogy mi mellettünc, ti ellenetec tamodot: Es mind ezekkel tanu bizonisagunc mi nekünc, hogy a mely tudománt ti most mi bennünc

5 pöktöc, azt iauallottac Z. Agoston előttis az igaz kereztienec, kikbe (a mint Caluinusis megh vallia) nem az baluaniozas, hanem az igaz Apostoli tudomani tündöklöt

Ezeket mikor el vegezte volna az Papista ember, Eggik azok közzül kik velünc eggiüt valánac, monda nagy fel szoual, Esküszöm Istennek mond

10 valamit ez az iambor, es bar amaz légien az Annia, valaki ennek vtánna baluaniozoknac neuezné az Papistakat.

{[9v]:} En pedig, igazan mondom, egy keuessé megh haborottam vala: Mert hertelen nem iut vala eszembe mint expedialliam, mint feycsem ki magamat az gonoz embernek haloiaból, es vgian ot el tekéllem maghamba,

15 hogy mentül hamareb lehet, ezeknek megh feytesére Te kegielmedtül keriec segitseget, Böcsülletes es Tiztelendő Peter Vram: De azért, hogy ne lattatnam megh nemulni, es megh gözetni, neki batoritam magamat, es mondek neki. Szerető Vram, sok dolgokat kerengétel öszue a te szem finy veztő, es teczés szerént valo bizonysagidba, es nyeluednek vitorláiat megh ereztuen, ighen

20 nyakunkba akarnad randítani az hálót, ha szerét tehetned: De mind azokra röuid szoual csak egy az felelet. *Est fallacia petitionis Principij*. Mert, Te azt akarnád, hogy mi Titeket Baluaniozoknac ne mondananc, kit mi vgyan még h most sem akarunc cselekedni, hanem, a kapát vgyan kapánac hyiuk, es az furut furunac, az baluaniozokatis baluaniozoknac neuezzuc. Valaki

25 pedig az Irast, az Isten köniuét, melybe az Isten-{10[r]:}nec el változhatatlan igassagánac reguláia ki ielentetet, kereztieni iozansággal, es alazatossággal oluassa, nap finynél vilagosban megh lathattia, hogy az Papistac, nylyan valo baluaniozoc. Mert ki volna oly homloka fel törlöt, ala válo ertelmü ember, hogy csak tetouázo beszéddelis merné tagadni, reitegetni, es földözni a Ty

30 lelky paraznasagtokat, es baluaniozastokat? Holot nylyan vagion ez széles vilagnal, hogy ti az kepeknec imadkoztoc, Az szenteket pedig, es legh

²⁸ Lib: 4. c. 17. n. 43.

²⁹ Cal: li: 4. c. 15. n. 7. et lib: 3. c. 3. n. 10.

- főkeppen szüz Mariat, Vduőzitőnec, Remensegtek nec tartiatoc, es az Isten nec ez vilagh vezerlesében, es gongia viselesében valo meltoságos forgodásat, ezekre, vgimint vyonnan találtatoc Istenekre osztottátoc: magha, az tellies Z. írásba azt oluassuc,³⁰ hogy idegen Istenünc né legien, hanem csak egiedül
- 5 az mi Vrunkat Istenünket, tiztelliüc, böcsülliüc, es imaggiuc: Szed be azért bator nyelued nec vitorlaiat, fald be a sypot, ranczd megh szaiadnac zablaiat ez helien, es az vut kiüül valo haszontalan csauargasoknac, es heiába valo csacsogasoknac beket hagyuan, ha {[10v]:} szerét teheted, kezd masut. Az az, ha vgian valoba mered, es bizol embersegedhez, azt mutasd megh,
- 10 hogy baluaniozoc nem vattok.
- Ezt mikor el vegeztem volna: Egy az ielen valo iambor fő emberec közzül, monda, Bezzegh tiztessegemre mondom io helien vetéd it megh az hálót, Predictor Vram, es nem csekély vizben tapogacz, hanem vgian a derék szent irasbol feszegeted ki beszédedet.
- 15 Más egy fő emberis így szolla: Igazán mondom Predictor Vram, az felliül elő hozot bizonisagoknac megh feytés, eszembe nem vehetém; Es io lelki ismerettel mondom, hogy ennekem elegendő, es gözhetetlen ielensegek nec teczenec, melliekből el hitessem magammal, hogy ez vtan, soha baluaniozoknac ne neuezzém az Papistakat.
- 20 Kinek en csak azt felelém; Nem csuda io Vram ha te megh nem erttetted az en feleletemet, mert Deakul sem tucz, es az Dialecticat sem tanultad, melyben szépen megh magiaráztatic, micsoda legien az *Fallacia petitionis Principij*.
- {11[r]:} Az mely Papista ember ielen vala, alattomba, roka moggiára
- 25 mosolioguan, így szolla: Predictor Vram, mind az tennen saiát lelki ismeretedre, mind pedig ez egész vilagh itiletire hagiom annak megh látását, ha eleghséghecs feleletet attalé az elő szamlalt gözhetetlen bizonisagokra, mellieket, látom csak füled mellől akarsz el bocsatani, es vgian semmit nem akarsz, auagy nem tucz rea felelni, es abban bizonios vagioc, hogy ez vtannis,
- 30 patuarkodo beszedekkel, tetouazhattoc ezek előtt, de vgy megh nem feithetitec, hogy az Isten félő ember nec lelke, megh niughasséc rayta.

³⁰ Exo: 20. Psal: 81.

En pedig erre csak azt mondam. Io Vram mi szükségh errül szot szaporítani, es az ti el haniatlot, söt el eset igieteket tamogatni, holot az Isten köniueböl en niluan reatoc rakám, es nagy fen megh mutatám, hogy az képec, es az halottac tiszteletibe, nyluan valo baluaniozásba heuertec.

- 5 Az Papista ember viszontagh így felele: Bizoniara nem hituan renden kaszálnal szerető Vram, ha a mit ily bat-{{11v:}}ran mondasz, reánkis rakhatnád: De félec raita, hogy szinte vgy iarsz, mint sokan a ti rendeteken valo Tanitoc, kik mentül tudatlánbac, annál batrabban kiáltnac akar mitis mi ellenünc, vgy hogy, szabadon gondolhattiuc felöllöc hogy vgian iol fel törölttec homlokokat arra,³¹ *vt loquerentur grandia*, hogy az Igasságh ellen, szörniüségeket, es minden meltatlan hamisságokat, vadlasokat, es karomlásokat szoriánac reank: De mikor az bizonításra iutnac, csak füstbe mégien minden csacsogásoc: Mert csak hamar retezt vetnek, megh nemulnac, es semmit reank nem rakhatnac, hanem roka modra, az kert alat kulloguan, oly dolgokat forgatnac,
- 15 melliec nem csak az derék dologhoz igienesen semmit nem szolgálnac, de söt szinte vgy illenec hozza, mint amaz te *Fallacia petitionis Principij*, az felliül elő hozot bizonyságokhoz, az az, mint az bot az tegezhez, az aranias kantar, a számár feiéhez. En azért az ielen valo fő emberec kedueért, semmi halasztást nem téuen a dologba, mingiart, nyluan, minden tetouázás es kerengő be-{{12[r:]}}zéd nekul, megh felelec, es ha szerét tehetem, nap világhnal finiesben megh mutatom, hogy az te tölled elő szamlalt baluaniozasokba, nincz nekünc semmi reszünc, kiből remenlem, hogy a ki mind testében lelkébe nem vak, eszébe veheti az igasságot, Ez legien azert bator fundamentom, ez legien az kö Var, mellien először is megh vyiunk: De minek előtte az dologhoz foghiunc, Egy
- 20 dologra kérlek predictor Vram.

- 25 Giakorta történic az, hogy Ti az tinnen feietec talalmaniáual, es tulaidon elmétec alkotmanniáual, es *chimeraiaual* hadakoztoc, mikor azt alittiátoc, hogy az mi tudomaniunc ellen vitezkedtec: Mert az tagadhatatlan dologh, hogy sok hamisságokat, kennec mi reank az ti pártos tarsaitoc, mellieket,
- 30 giakor kialtasokkal, vgy bele oltiak az emberec szíuébe, hogy telliességgel gökeret vét bennec, es semmi keppen el nem hitethetni vélek hogy külömb az mí vallásunc: Mert az mi rendünkön valo tanitoc irasit, nem akariác

³¹ *Dan: 7. v. 20.*

- oluasni, hogy abbol ertenec megh, az mi vallasunkat, hanem, a mint az ő Tani-{{12v}}toioc, vagy tudatlanságbol, vagy alnokságbol, eleikbe aggiac az Romai tudomant, azt hiszik hogy vgian ollian: Oly dolgokat irnak pedigh, es hirdetnec ok az Papista vallásrul, hogy en magamis giakran, mikor oluastam
- 5 irasokat az Ti feleteknec, azt mondotam, hogy nem csudalom ha giülöli az Romai hitet a ki ezeket el hiszi, mert ha azt tanitana az Romai gölöközet, a mit a ti Tanitotoc irnak hogy tanit, igazan mondom, enis megh atkoznam es vtalnam az Romai tudomant: Azert hogy az heába valo versengésnec véghet vessünc, es az keréztieni szeretet, es tekellertesegh ellen, hamissat
- 10 mi reank senki ne foghasson: Azt kiuanom kegielmedtül,³² hogy ne az Ti velekedestekből, hanem mi töllunc ercesed, mit hiszünc, es mit tanitunc mi azokrul a dolgokrul, melliekbe mondád hogy mi baluaniozoc vagiunc, Es ha szinte ez elöt el hitettéc volnais veled, hogy külömb az mi vallásunc annal az mit en töllem hallasz, Inkab el higgied az en vallas teteletem, ki iobban
- 15 tudom mit hiszec, hogy sem mas valaki.
- {{13[r]}} Erre en azt felelém: Hogy méltó keuánsagh ez, mert az iras mongia,³³ hogy senki iobban nem tuggia mi legien az emberbe, önnön magánal: Es az kerezteni szeretetis azt kiuánnia, hogy szünc visgaloiáua ne tegiuc magunkat: Aztis tudom,³⁴ hogy *a hit dolgaba, senkinec nem szabad haszudni*
- 20 *a mint Tertullianus iria. Mert a zent Agoston mondasa ként,³⁵ Fides a nobis officium exigit, et cordis, et linguae, Az Hit, azt kiuánnia, hogy mind szüuel, mind száial igazak legiunc a Hit dolghaiba: es az Papákis azt iriak.³⁶ Proditor est veritatis, qui pro veritate mendacium loquitur. Aruloia az Igasságnac, a ki az igasságert hazugságot mond: Es tudom hogy tijs, mint nyluan valo*
- 25 *Eretnekeket karhoztattiatoc Basilidest, Priscillianust, es Helceseitakat, miuel hogy azt tanitottác, hogy szabad ember nec hitit megh taghadni: Vgian nincsis pedigh okom, miert akarnéc valamit erőuel reátoc foghni, holot inkább azon öruendözéc, ha oly vallásba talaltatnátoc, mely tiszta volna minden*

³² EL KEL HINNI az mi hitünkrül valo vallás tételt.

³³ I.Cor: 2. v. 11.

³⁴ Tert: Apolog: ca: 21.

³⁵ Augus: Tom: 3. De Fide, et Symb: cap: 1.

³⁶ Causa 11 q. 3. Can: 83.

baluaniozástul: Es ha szinte ez elöt valamibe teueligettetec volnais, {[13v]:} gönörködném benne, ha most annak ellene mondanátoc, es az igassaghoz ragazkodnátoc.

- 5 Az Papista ember, megh közönuen, hogy emberségesen, es okoson szollanec az dologhoz, monda; It, az vczán alkolmatlan helien vagiunc, ha teczik, ier lepiunc be az hazba, holot csendezbennis beszélhetünc, es köniueketis találunc, mellieket mondasimnac bizoniságira mingiárt rea forgathatunc.

Ezt minniáian a kik ielen válánac ioua hagiác, es be menuen az házba. Igy kezde el bezedet az Papista ember.

- 10 Legh először azért azon egieneseggiünc megh, Mi legien az baluaniozas, es az baluani?³⁷ Ezt pedig elönkben aggia az szent Iras: Mert szent Pal Apostol az Romabelieknek *Cap: 1. v. 23. et 25.* azt mongia, hogy azok az baluaniozoc, a kik az Istennec tizteletit teremtet allatoknac atták, es inkább szolgáltac ezeknek, hogy sem az teremptonec: Es a mint Salamon iria,³⁸ az Istennec el czerélhetetlen neuét, a könek, {14[r:]} es fanak atták: A Tüzet, es eltető Eghet, Istennec itiltec: Es röuid szoual megh monduan, Valahol az iras emlekezie az tulaidon baluaniozásrul, azt mongia, hogy, a baluaniozoc el hagyuan az Istent, teremtet allatnac aggia az Isteni tizteletet. Ezt oluassuc, *Hier: 2. v. 11. Cap: 44. v. 18. Psalm: 105. v. 20.* es szantálan egiéb heliekennis: kiből
- 15 az köuetközic, hogy az Baluani nem egieb, hanem oly teremtet állat, melliet az baluaniozo Istennec itil, es Isteni tiztelettel illet: Es annakokáért mongia az iras *1. Corinth: 8. v. 4. Cap: 10. v. 19. Isaiae 41. v. 24.* hogy az baluany semmi, es az Sido bötü szeréntis, a baluannac neue *ELIL. Hoc est, Vanitas, inane, nihil minus quam quod putatur,* hiusagh, es csak az ember agiánac alkotmánia, holot az emberi gondolat kiüül, sohult nincz oly teremtet állat,
- 20
- 25 mely Isten volna.

Ighen szépen megh magiarázza pedig szent Agoston,³⁹ minemü volt az réghi poganioc baluaniozasa, Elő hozuan az réghi *Mercurius Trismegistus* írást: Azt itiltéc vgimond az poganioc,⁴⁰ {[14v]:} hogy az lathato abrazatoc,

³⁷ *MICSODA az baluaniozas.*

³⁸ *Sap: 14. v. 21. ca: 13. v. 2.*

³⁹ *Augu: 8. de Ciuit: cap: 23. 26.*

⁴⁰ *AZ POGANIOKNAK az Baluaniokrul, kétféle velekedések.*

- nem egiebec, hanem az lathatatlan Isteneknec testi: Ezekbe azért az testekbe, oly lelki állatokat ismértec, melliec, mind arthatnac, 's mind használhatnac azoknac, kik Isteni tiztelettel illetic őket: Ezeket pedig vgimond, az lathatatlan lelkes allatokat, csuda mesterséggel, az lathato abrazattal egybe
- 5 csatolliác az tudos, fő emberek, vgy hogy, mint valami lelkes testekké válnac az abrazatoc, melliekhez köteleztetic az lelki állat: Es ez vgimond amaz csudálatos tudomány, es mesterségh, melliel, Isteneket csinálnac az emberek: Mert vgimond, miuelhogy az emberi nemzetség lelki allatot nem teremphet, ki szolituán az ördögöt, az képbe be plantállia ötet, szent es csudálatos titkoc
- 10 által, es így az ördög, Lélek gianánt vagion az abrazatba vgimint testbe. Aztis vtanna veti. Z. Agoston, hogy a kik mestersegekkel az kepekbe rekeztették az Eordögöt, azoknac neuekre neueztéc az baluaniokat.

- Ez sommaia annak a mit ot bő beszéddel elő hoz szent Agoston, az Mer-{15[r]:}curius Trismegistus irasibol. Kiből nyluan megh teczyc, meli igaz
- 15 legien a mit szent Pal Apostol,⁴¹ es szent Daud mond,⁴² Hogy valamit aldoztac az poganioc, az ördögnek aldoztác azt, es az poganioc Isteni, mind ördögoc voltac: Miuelhogy, az ő baluanioc, nem csak az puzta külső abrazat volt, hanem az ördög, melliet az ördögösöc, az ördöggel valo szöuetség nec ereié által, az baluanihoz kötöznec vala, Miképpen mostannis halliuc,
- 20 hogy az ördögösöc, giürüben, auagy üuegbe hordozzac az Satant.

- Masut vgian ezen szent Agoston, az baluaniozoknac, maas illien velekedéseket hozza elő, melliet amaz bölcz Marcus Varrois iauallot,⁴³ Tudni illik, hogy az Isten nem egieb, hanem ez világhi allatoknac lelke, Mert mikeppen vgimond, az ember testből es lélekből all, azonképpen az világhis
- 25 az lathato allatokból vgimint testből, es az lathatatlan Istenségből, vgimint lélekből all: Es így, minden teremtet allatot Isten nec itiltec lenni.

Noha azért a mint a Bölcz iria,⁴⁴ {[15v]:} a baluaniozásnac első kezdeti az volt, hogy, mikor valakinec szerelmes giermeke megh holt, faraghot abrazatot csinált neki, es mint ha ebbe ielen volna, auagy megh nem holt, hanem az Istenec

⁴¹ *1. Cor: 10. v. 20.*

⁴² *Psal: 95. v. 5.*

⁴³ *Aug: 7. de Ciuit: c. 6. et 9.*

⁴⁴ *Sapi: 14.*

- közibe vitetet volna, az ő haza népéül imadtattia vala ötet: Az vtan pedig, a mint ezen Bölcz iria,⁴⁵ a Napnak, csillagoknac, Elementomoknac szépséget, es hasznat látuan, ezeketis kezdék tisztelni: De mind az által, miuehogy valamit az pogánioc Isten gianánt imattac, azoknac faraghot abrazatokat csináltac,
- 5 melliec ördögökkel valánac rakua, es ezeket az ördögöket (kiket a mint megh halloc, az faraghot abrazatoc lelkenec itiltec lenni) imadtac, Azokon, meltan mongia az iras, hogy az poganioc Isteni, mind ördögöc voltak, es minden aldozatot az ördögnecc attak az poganioc: Megh sem künniebiti vala pedig az ő vétkeket, hogy ök bolondul véltec, hogy ezek igaz Istenecc, es ezekbe az igaz
- 10 Istent akartác tisztelni, zinte mint nem volna az országhba mentsége annac, a ki az Kiralinac ellenséget, elegséges okok nekül {16[r]:} Kiralinac itilne, es Kiraly tiztelettel illetve: Mert az pogani baluaniozoc, szinte vgy cselekettec mintha valaki, *sine diligenti inquisitione*, szorgalmatos tudakozas, es vizsgálás nekül, a kösseghöl, egy paraszt embert elő rántana, es az ő tölle vöt io teteméniekkert,
- 15 ötet Kiraly tiztelettel illetve.
- Azert mind ezeket egy csomoba kötuén, es egy summába foglaluan, Niluan megh teczic, hogy noha a zent irasba *per metaphoram*, baluaniozásnac neueztetec a Fösuenissegh, es az Reszegsegh,⁴⁶ Miuehogy a ki valameli teremtet allathoz vgy ragazkodic, hogy ezért hátra veti az Istent, es az ő
- 20 akarattiat, azt ielenti hogy nagiohra böcsüllü ezt az Istennél, es annac okaért, Isten heliet valasztia a teremtet allatot, Mind az által, az tulaidon baluaniozo csak az, a ki teremtet allatot, Isteni tiztelettel illetve, es az Isteni meltosághot, az egy igaz Isten kiüül, egiébnec tulaidonittia. Az Baluani pedig nem egiebb, hanem oly teremtet allat, melynec az baluaniozoc Isteni tizteletet tésszenc.
- 25 Es igy nem neuezhetünc minden kepet {[16v]:} baluannac,⁴⁷ holot az mi Vduözitönkis az Atia Istennec képe a mint Z. Pal iria *Coloss: 1. v. 6. Hebr: 1. v. 3.* Az Isten satorába, es templomabais képec valánac, a mint az írásba oluassucc *Exod: 25. v. 8. Num: 21. v. 8. 3.Reg: 6. v. 23. 29. 32. 35. et 3.Reg: 7. v. 35. 36. 2.Paralip: 3. v. 7. 11.* De azért, sem az mi Vduözitönket, sem
- 30 az Isten templomaba valo képeket, baluánnac nem neuezhettiücc semmikeppen.

⁴⁵ *Sap: 13.*

⁴⁶ *Ephes: 5. v. 5. Philip: 3. v. 19.*

⁴⁷ *NEM MINDEN KEP baluáni.*

Az Istenis nem külömben tiltia az kepeknek csinalasat,⁴⁸ hanem csak vgy a mint ő magha megh magiarazza, hogy auégre ne csinálluunc kepeket, hogy azokat imaggiuc, Noha az feliül elő szamlált helieken, vgian megh parancsolá, hogy képeket csinállianac az ő Templomaba.

- 5 Immar azert az első feluetet czelnac bizonitasaba, nem faraztom sok beszeddel maghamat, hanem egy altalliaba azt mondom,⁴⁹ hogy mi az Isteni tizteletnek semmi részét, a kepekre nem harittiuc, es ily, semmi okon baluaniozoknak nem itiltethetünc: Hogy ezt niluan, es bizonioson megh ércsed, Ihon halliad az Tridentombeli Conciliom-^{17[r]:}bol, mit higgien
- 10 es tanitcsón az Romai göleközet az kepekrül, *Sessione 25*. Holot minec vtánna megh parancsolá, hogy az kössegnec iol eleibe aggias, hogy nem azert irattiuc képet a szent Haromságnac, mintha testi szemmel lathato volna az Istensegh, auagy festekekkel az ő allattia ki abraztathatnec, hanem csak ollian abrazatit irattiuc, a minemübe meltoztatot megh ielenni, vagy az Prophetaknac,⁵⁰ Vén
- 15 embernek abrazattiaba, Auagy az mi vrunk kereztelesekor, galamb képébe:⁵¹ Auagy pedig az fel vöt emberi természetbe az megh testesülesbe:⁵² Minec vtanna mondoc ezt röüdeden előnkbe attá volna az Concilium, ily szol: *A kepeknek illendö böcsülletet, es tizteletet kel adni, nem azert, mintha ezekbe valami Istenségh, auagy erő volna, melliet böcsülleni kellene, Auagy töllöc*
- 20 *valamit kérni, Hanem csak azért, hogy, a kit iegieznec, azt tiztelliuc ezek által: Es mikor ezek elöt szüueghet vetünc. térdet haitunc, Christust imaggiuc a kit iegiez az kép: Ez az igaz kereztiéni tudomani, a kepekrül, melliet maghába foglal ama reghi ket versis. ^{17v]:}*

- 25 *Nam Deus est quod imago docet, sed non Deus ipsa,
Hanc videas, sed mente colas, quod cernis in ipsa.*

⁴⁸ *Leu: 26. v. 1.*

⁴⁹ *Az kepek tizteleti nem baluaniozás.*

⁵⁰ *Danie: 7. v. 13.*

⁵¹ *Lucae 3. v. 23.*

⁵² *Isaiae 6. v. 1.*

Es ennekokaert egy Poëta így felele nem reghen azoknac,⁵³ kik azt kiáltiac hogy mi az kepeket Isten gianánt tiztelliuc.

*Signa colunt, inquis, de ligno, et marmore: falsum.
His etiam credunt numen inesse: Furis.*

- 5 Mi azért az kepekbe, semmi Isteni erőt, meltosaghot, hatalmat, nem ismérünc, semmit azoktül nem varunc, söt az minemü tizteletet, az képek elöt tészünc, nem a fânac, festeknec teszüc, hanem Christus Vrunknac, Auagy ha az kép valameli szentet iegiez, a kép elöt, csak az szenthez illendö tizteletet tészünc.
- 10 Nem külömben cselekeszünc mi a kepekkel, mint a reghiec az Istennec szekrenieuel, mely elöt, oluassuc,⁵⁴ hogy le borultac az földre, noha vgian nem imádtac egiebet, hanem az egy elő Istent: Csak azt cselekeszünc mi a képec {18[r]:} elöt, a mit az Z. Pal parancsolattia szerént,⁵⁵ minden keréztien cselekeszik, mikor az IESVS neuét említic elötte, Mert süueget vetünc, tér-det haitunc ennek az neünc emlekezetire, de nem azoknac a *Sonusoknak*, es szoknac haitunc térdet, mellieket füllel hallunc, hanem annak, a kit ez az szo iegiez: Veghezetre, csak azt cselekeszünc mi a képec elöt valo tiztelettel, a mit cseleküek Isaias,⁵⁶ Daniel,⁵⁷ es az töb Profetac, mikor az Isten láthato abrazatba megh ielenéc nékic: Mert ökis le borulánac az elöt az elementomokbol formalt
- 20 lathato abrazat elöt, de azért nem az láthato abrazatot, hanem az Istent imadák, a kit iegiez vala az abrazat. Myis azért, az kepeket, nem csak az Egyházac ekessegére, hanem arrais tartiuc, hogy eszünkbe iutassac, es vgian szemünc elöt hordoztássac szüntelen, az mi üdüözünc cselekedetit, es az szentec éle-tit: Mikor pedig ezek elöt tisztességet teszünc, annak teszüc az böcsülletet,
- 25 a kit az kép iegiez, mint mikor Tijs süueget vettec az Euangeliom oluasásakor, auagy az IESVS neuénec emlité-{{18v}:}sére, nem az teremtetet szozatot imaggiátoc, hanem azt, az kit iegiez, es az kitül zarmazot ez az Euangeliom,

⁵³ *Pantaleo Theuen.*

⁵⁴ *Iosuae 7. v. 6. etc.*

⁵⁵ *Philip: 2. v. 20.*

⁵⁶ *Isa: 6 v. 8.*

⁵⁷ *Danie: 7. v. 13.*

Bizoni mikor a Z. Peter arniekat annira böcsüllic vala az hiuec, hogy erre ki tennéc az betegeket, Es mikeppen a Z. Pal terkötöie, es kis kezkönöie illeteséuel, vgy a Z. Peter arniekaualis megh giogiulnac vala az koor bethegec, nem tiztelic vala az arniec képet Isten gianant az hiuec:⁵⁸ Szinte vgy, mi sem

5 tiztelliuc az faraghot képet, Isten gianant noha ez elöt, Isten nec könörgünc.

Ihon halliatoc kerec, es egy altalliába valo magiarazattal az kepec felöl valo tudomaniat az Romai göleközet nec, Ennel külömbet, a ki feiünc fölöt all, az tuggia, hogy sem hit, sem tanitot soha az Romai Ecclesia. Akarnam azert erteni, ha ebbe talaltoké valami baluaniozásnac arniekat lenni?

10 A mely fő emberec ielen valánac, azt kezdéc mondani, Mi bizoni ezt soha ennire nem ertettuc, söt mind külömben attac ezeket mi elönkbe. De ha csak ebbe all az Papistac vallása a kepec {19[r]:} felöl, erre, semmi szin alat nem kenhettiuc az baluaniozás neuét: Eggic pedig ezek közzül, eztis vtánna veté: Ha ennel egiebet semmit nem tanitnac az Papistac, a kepekrul, magamnac sem

15 teczic ez baluaniozásnac. Mert, ha az ember nyeluéuel formalt IESVS neuénec hallasára, térdet haytunc annac, a kit az szo iegiez, miért nem haythatnác térdet, mikor kézzel formalt neuét, auagy abrazattiat lattiuc az mi Vrunknac? Annac okaert, foghadast teszek, hogy ennec vtanna baluaniozásnac nem neuezem az Papistac cselekedetit.

20 Ezeket en haluán mondec: Vgy vagion, ebbe az tudomaniba nincz affele baluaniozas, hogy a teremtet allat Isten gianant imadtat nec. De a mint bölcsen tanittia Caluinus Ianos:⁵⁹ Mind baluaniozás az, valamiucl az ember tizteli az Istent, az ő parancsolattia kiüül: A Sidokis mikor az puztaba imádác a boriut, nem valánac oly bolondoc, hogy ezt Isten nec itilnéiek, hanem,

25 a boriu kép altal, az Istent imádác:⁶⁰ De méghis báluaniozoknac neueztet nec, miuelho-{{19v:}}gy parancsolat kiüül valo tisztelet volt ez, mert nem hatta vala az Vr, hogy ötet kepekbe tiztelleic: Hasonlo forman tehat, az Papistákatis ezen okbol Baluaniozoknac neuezhettiuc:

⁵⁸ Act: 5. v. 5. Act: 19. v. 12.

⁵⁹ Calu: lib: 1. c. 11. n. 9. ca: 12. num: 3.

⁶⁰ Ita Calu: lib: 1. cap: 11. n. 9.

- Az Papista ember it el mosolioduan, Ti vgimond szinte ollianoc vattoc, mint amaz szolgálta, melynec az ő Vra, írásban adot vala Instructiot, mihez tarcsa maghat az ő szolgálattiaba, Történec pedig egyszer, hogy az Vra egy nagy sikeres saarba dölne, mind louastul, es mikor a szolgálaiat hina
- 5 seghitségre, ki kapá a szolgálta sebéből az Instructiot, es sok forghatása vtan, azt felele, hogy nincz Instructioiaban hogy a saarbol ki vonnia az Vrat, es ot hagia niaualiaist.⁶¹ Tyis semmit az Istennec tiztessegére nem akartoc cselekedni, valami irua nem adattot elötökbe. Soha megh én oly ostoba, vad, barbarus Vrat nem lattam, a kinec semmi szolgálata nem löt volna kedues,
- 10 valamelliet feie vesztébe nem parancsolt volna szolgálaiat: Nilua Z. Pal Apostol azt mongia,⁶² hogy az Vr parancsolatot arrul nem adot, hogy valamely özuegy, vagy leani férhez ne {20[r]:} mennien, de azért azt iria, hogy iobban cselekeszic a ki férhez nem megien, es bodogh leszen. De errül az harmadic beszélgetesünkbe többet szolliunc.
- 15 A mit pedig a Sidokrul mond Caluinus, az nyluan valo hamissagh, mert *Deuter: 32. Psalm: 105. Actor: 7. v. 41.* nyuán oluassuc, hogy akkor a Sidok az ördögnc, nem az Istennec aldoztac, söt az Istenrül telliességgel el feletkeztec: Es bizoniára, ha az Istennec akartac képet csinálni, nem látom, miért öntöttec boriu képet, holot az Isten soha boriu képbe megh nem
- 20 ielent vala nekic, hanem Tuz, auagy felhö oszlopba. Annac okaért, a Sidok latuan, hogy Moyses késik vala a hegien, es visza kiunkozuan Aegyptusba, az Aegyptombeliec fő Istenét, *Apist*, akarác engeztelni, es miuelhogy ezt az Aegyptiusoc, ökör képbe irtak a mint Herodotus, es egiebekis elönkbe aggiac,⁶³ annac okaért önteténec boriu képet neki:
- 25 Ha pedig meghis azt kérded, Hon vagion parancsolat arrul, hogy az képec elöttis tiztesseghet tegiünc az mi Vrunknac? Enis azt kérdem, Hon vala {[20v]:} Isaiasnac,⁶⁴ Danielnec,⁶⁵ *etc* parancsolua, hogy az látható abrázat elöt le boruluán imadná az Istent? Hon vagion nekedis parancsolua, hogy süuegh vetue halliad az Euangeliomot? Miképpen azért, az Istennec

⁶¹ *PARANC SOLAT* kiüül valo Isteni szolgálatis, kedues Istennél.

⁶² *1. Cor: 7. v. 38.*

⁶³ *Actor: 7. v. 39.*

⁶⁴ *Isa: 6. v. 1.*

⁶⁵ *Dan: 7. v. 13.*

- tiztességét illeti, hogy mikor az IESVS neuét emlyttiuc, térdet haytunc, es ezzel baluaniozoc nem vagiunc, szinte azonképpen, mikor az képet latuán, térdet haytunc az Istennec, vgian csak ő zent felségphet tiztelliuc, es semmi baluaniozast nem cselekeszünc. Auagy ha vgy nincz, ad okát, miért szabad
- 5 süueghet vetni, es térdet haytani, mikor az IESVS neuet halliuc, es nem szabad térdet haytani mikor az IESVS képet láttiuc? Az Apostoloc tiztességphet illette,⁶⁶ hogy az kereztienec, mégh az ő arniekokatis vgy böcsüllenec, hogy (a mint az iras mongia) erre ki tennec az betegheket, miért nem illetné tehát az Christus tiztességphet, az ő kepénec böcsülleti? De errül az harmadic
- 10 leuelbe többet szolliunk.
- Az Apostoli Ecclesiáis, cselekedetiuel peldat adot nekünc errül. A me-^{21[r]:}ly azzoni állatot Vrunk a Véri betegségéből ki giogyta, egy Réz képet csinála az mi Vrunk emlekezetire, mely alat, egy füuecske szokot vala nőny, es mihelt annira fel nőt, hogy az kép ruhaiánac prémit megh illetné, az véri
- 15 betegsegekből ki giogította az embereket a mint iria *Euseb: 7: cap: 14. alias 18. Sozom: lib: 5. cap: 20. Niceph: lib: 6. cap: 15. Lib: 10. c. 30.* es egiebekis: Z. Athanasius iria *Lib: de Passione Imaginis Christi*, hogy Nicodemus, magha kezéuel, egy fezületet csinalt vala, mely mikor Siriaba a Sidok kezébe akadot volna, az Sidok, szinte vgy megh pökdösec, rutitac, mint szinte
- 20 Vrunkat, es az feszület oldalátis megh liukasztuán, mingiart böséges vér folia ki az oldalából, es ennec oly ereie vala, hogy vakokat, es egieb rendbeli betegket, megh illetuén velle, megh giögytana, kit a Sidok látuan, megh vallác bünöket, es minniáian kereztienec lönec: Z. Lukac Euangelistais, önnön kezéuel, mind az Vrunk képet, mind az Bodogh Azzoniet, es az Apostoloket,
- 25 szépen megh irta, a mint böuön elő hozza *Nicephorus libro 2. cap: 43. Lib: 6. c. 16. {[21v]:}* *Lib: 14. cap: 2. Lib: 15. c. 14. Z. Agostonis Tom: 4. lib: 1. de Consensu Euangel: cap: 10. Tertull: lib: de pudicitia cap: 7. et 10.* es az töb réghi Doctorokis, böcsülletes emlekezettel bizonisaghot tésznec, hogy az Apostoli Ecclesiaba elein, böcsülletesen tartottác a kepeket.
- 30 Ezec az Papista ember beszedi, ennékem mind vijsagoknac teczenec vala, es annac okaért, igy feleléc neki: No io Vram, ezt haggiuc ebbe, De a mi a szentec tizteletit illeti, abba telliesseggel baluaniozoknac itillec

⁶⁶ *Act: 5: v. 15.*

titeket, Miuelhogy, semmi szin alat nem menthettiuc baluaniozastul azokat, a kik az teremtetet allatba biznac, es ő tölle várnac minden testi lelki iokat, melliekne meg adoa nem egieb, az egy Iehoua Istennél.

- 5 Alattomba it egybe ütéc feieket az ielen valo fő emberec, es nagy neuetseghet inditánac, es eggic monda nekem: Predicator Vram, ighen künnien el vgrad az arkot: Ha ezt ebbe nem hagiod vala, nilua meg botlol vala.

Az Papista emberis, mosolioguan monda.

- {22[r]:} Ez bezzegh az masodic fel vetet czelünc. De ittis hathato, es gözhetetlen feleletekkel meg mutatam, hogy, a szentec tizteletibe nem
10 baluaniozo az Romai göleközet:⁶⁷ Mert myis tuggiuc, hogy az Isten emeztő tűz, es valaki practical, auagy társ akar lenni az ő tizteletiben meg eméztetic ő felsegetöl: A ti szereteken valo Tanitoc pedig, ittis szantalan figmentomokat, es az önnön agioc hiuságos gondolatit, szántalan fabulakat, aghnö bezedeket, es csalárd hazugságokat fognac mi reanc: Azert hogy az Igassagh ki tesséc,
15 Igazan, Isten szerent, es lelkem szerent meg mondom, minemü vallásba legiunc mi a szentec tizteletirül, es seghitsegül huiasárul.

- Azt hizuc azért, a meg dücsöült szentekrül, hogy ök, önnön saiat ereiekből, es tehetségekből, sem az emberne sziue gondolattiat es kiuansaghat nem lathattiac, sem az mi bününc bocsanattiára, lelki es testi ioknac meg adasára
20 nincz hatalmoc, Hanem, a mit euilaghi dologba tudnac, az egy Istenne ielenteséből tuggiac, Mikeppen az {[22v]:} Reghi Prophetac tuttac az tauly valo dolgokat:⁶⁸ Minket pedig, nem külömben seghitnec a szentec, hanem Istenne valo imadsagoc által, vgy hogy, valamit a szentec által varunc, nem egiebtül variuc, hanem csak az egy elő Istentül, az ő Z. Fia által. A szentektül
25 pedig csak azt keriuc, hogy ök imatsagoc, könörgésec, esedezesec által, nieriec meg az Vr Istentül, a mit magoc ereiekből meg nem adhatnac.

Annac okaert, minden könörgesünkne, melliekkal a szentec seghitséghe keriuc, csak illien ertelme vagion, a mint a mi Doctorinc nylyan tanittiac,⁶⁹ hogy a szentec, nem maghoc ereiekből aggiac azt, a mit kiuanunc, hanem

⁶⁷ A szentek tizteleti nem baluaniozás.

⁶⁸ 4.Reg: 6. v. 9. 11.

⁶⁹ Vide Bellarm: lib: 1. c. 12. de San: etc.

- köniörgésecc által nieriéc megh az Istentül: Es röüid szoual megh monduan,⁷⁰ csak szinte vgy, es nem külömben kerünc az megh dücsöült szentektül seghitseghet, otalmat, vigasztalast, a mint az elő szenteket kerü Z. Pal *Roman: 16. vers: 30. 2.Corinth: 1. vers: 11. Coloss: 4. v. 3. 1.Thessal: 5. v. 25. 2.Thessal: 3. v. 1. 1.Timoth: 2. v. 1. Hebr: 13. v. 18.* hogy segicsec ötet Istennél, könörgesekkel, Es a mint {23[r]:} tyis minniaian keritec minden Vasárnapi Predicatioba az kösseget, hogy imatkozzéc az betegekért, rabokért, bünben es hitelenségbe heuerö emberekért: Es miképpen az elő embereket ezzel az Christus szekibe nem ültettiüc, hogy az ö imatsagoc által, Istentül az mi Vduözitönc erdemeert, testi lelki iokat kiuanunc, Azonkeppen, az megh dücsöült szenteknec sem tulaidonitunc azzal semmi Isteni meltóságot, ha azon kerüic öket, hogy imadsagokkal seghélienec minket: Es mikor az szenteket Remensegeknec neuezic nemelliec, csak ollian ertelemmel neuezic, minemüel Z. Pal, az ö tölle Christushoz terittetet hiueket, ö Remenseginec neuezi.⁷¹
- 15 Mikor *mediatrixnac*, közbe iaronac neuezic Bodogh azzont, nem oly közbe iaronac neuezic, a minemünc csak egiedül Christus Vrunkat neuezi Z. Pal *1.Timoth: 2. v. 5.* tudni illik, a ki nem csak tizti, es hiuatallia szerént közbe iaro, de vgian természetibeis igaz Isten es igaz ember, es a ki minket az Istennel megh bekéltet, nem csak könörgése által, hanem az mi valtsagunkert, böseghes
- 20 [{23v}:] elegh teteleuel, es adossagunknac megh fizeteséuel, kít a szentec semmikeppen nem miuelhetnec, Mert az niluan megh bizoniodic az írásbol, hogy semminemü teremtet állat, eleghet nem tehet Istennec, az ö ellene valo bünert: Mikeppen azert az Christus közbe iaranac böcsülletit megh nem rontia, hogy az Iras Mosestis közbe iaronac neuezi:⁷² hogy az Angialoc,
- 25 es az élő emberec, imadkoznac mi ertünc, szinte azonképpen, az bodoghoc köniörgése, semmi kissebséghe nem hoz az Christus közbeiarasára, hanem inkab, ennec meltosághat ki nylatkoztattia: Mert, hogy az szentec könörghése, kedues es foghanatos Isten előtt, az nem egiebünnen vagion, hanem az Christus erdeméböl, es közbeiarasabol: Mikeppen azert az Istennec mindenható
- 30 ereie megh nem kissebedic azzal, hogy az teremtet allatoknakis eröt adot,

⁷⁰ *Aug: 20. cont: Faus: cap: 21.*

⁷¹ *1.Thessa: 2. v. 19.*

⁷² *Galat: 3. v. 5. 19. Deut: 5.*

melliel munkalkodhassanac az Istennel eggiüt, Azonképpen az Christus erdeménec nagiuolta, abbolis ki teczic, hogy mégh az ő thagiainakis eröt adot, hogy Istentül sok iot nierhessenec az ő erdeme altal, {24[r]:} miuel hogy vgian valamit az bodoghoc, auagy az vilaghton vitezkedő hiuec niernec, az Christus

5 erdeme altal nieric, es ez fő ok az megh nieresbe, kit az Aniazentegyhaz ielenteni akar, mikor a szentekhez valo könörghesit az Misebe, mindenkor illien képpen feiezibe, *Per Christum Dominum nostrum*, Az mi Vranc IESVS Christus Altal, Amen.

- 10 Vegezetre, miképpen ez vilaghi giarlo, bünös, szolgálha tarsunkat, nem azért keriuic hogy az Istennec Irgalmassagába, es hozzanc valo io akarattiaba ketesec volnanc, Szinte azonképpen, az dücsösséghecs szenteketis, nem azért foghiuc mellénc, hogy az Christusnac kegielmesseghébe kétesec volnanc, hanem csak azért, hogy az mi meltatlansagunkat megh gondolliuc, es megh isméruen hogy nem vagyunc eleghséges keszülettel az Isten ayandekinac
- 15 el vetelére, a szentekhez foliamuan, ő altalokis alázatos könörghesünket be mutassuc az Istennec, es ily, a szenteketis tiztelliuc, magunkatis megh alazzuc Isten elöt.

- Az ielen valo fő emberec köz-{24v:}zül, egy, nagy fel szoual kezdé mondani. Embersegemre mondom, hogy ha ez a Papistac vallása, egy mak szemni baluaniozas sincz vallasokba. Mert nem csak az Isteni meltosaghot, hatalmat, es böcsületet nem tulaidonittiac a szenteknec, de söt inkább, vgian nemis köniöröghet ember ollian forman az Istennec, a mint ök a szenteknec könörgenec, tudni illik hogy *Imaggion Istent erettünk*: Annakokáert, ha a szenteket csak azon keric a Papistac, hogy Isten elöt valo imadsagokkal mellettec
- 20 tamaggianac, ezzel semmi nemü Isteni meltosághot nekik nem tulaidonitnac. Es a minemü bolond volna, a ki azt itilne hogy az Istennec illien forman köniöröghessen az ember, *Vr Isten köniöröghy en erettem*, Szinte ollian esze fordult azis, a ki azt itili, hogy Isteni tiszteletet tulaidonit a szenteknec, a ki azon keri öket, hogy Isten elöt valo imadsagiual, segicse ötet.

- 30 Igazan mondom tiztelendő Aluinczi Peter Vram, mághamatis vgian megh tantorita ez az felelet: Es röüideden ily szolléc. Ha csak ezt hiszic, es {25[r]:} tanittiac a Papistac a szentec felöl, igazán mondom, en magham sem ismérec semmi baluaniozást ebben az tudomaniba. Mert latni valo dologh, hogy ebbe semmi Isteni meltosagh nem tulaidonittatic a szenteknec: Elis hittem pedig

(noha ekkoraigh más itiletbe voltam) hogy vgian valoba, es minden kendözes
's all orcsázás nekül, ez legien a Papistac vallása: Annac okaért, ez vtan,
nem baluaniozásnac, hanem bolondoskodásnac hiuom ezt a Papistac vallását:
Mert iollehet baluant nem imadnek en, ha most erőssen esedeznem annac,
5 a ki száz melyföldnre tauuli vagion töllem, es azon kérnem, hogy Isten elő
valo imadsagiual seghitene engem, De azert, szinte oly eszesen cselekednem,
mintha valameli esze fordult ember, a siketnec beszellene: Mert a szentec
megh holtac, es nem halliac a mi köniörgesinket.

- Az Papista ember erre viszontagh igi felele: Megh köszönöm, hogy az ten-
10 nen iteleted szeréntis, csak karomlo hazughsagh az, a mit teli torokkal reank
szornac, a Te partodon valo Tanitoc, tudni illik, hogy mi az szentec tiszt-
{[25v]:} teletibe, baluaniozoc vagiunc: Mert, ha valasztanom kellene kettő közt, meghis
inkab akarnéc ti tölletéc bolondnac iteltetni, hogy sem baluaniozo lenni. A mi
pedigh ezt a fogást illeti, nem szüghsegh errül most sokat szolnunc, mert
15 csak emnap egy köniuet látec, melibe Gyarmati Miklosnac a szentec tizteleti,
es seghitseghül hiuása ellen valo sok karomlasit, hazughsagit, cselcsapasit,
dél színre hozta, Egy kereztén Atiankfia ki vilagoson megh mutatta aztis,
hogy a szentec, tuggiac az elő embernek dolghait, es kiuansaghít, a menire
az Istennec titkos tanácsa szerént szükseghes, Es ezzel, az ő bodoghsagoc,
20 szinten vgy megh nem haborittatic, mint az bodoghsagos Angialoknac,
Isten vtan, ez vilaghi dolgokra valo gonduisselesekkel, az ő dücsössegeknek
öröme, megh nem csekéliec: Es az itilet napian, es annac vtánnais mind
örökbe, lattiac az bodogoc a karhozattac kinniat, de azért, vgian megh nem
haborodnac az ő csudálatos nyugodalminac örömebe, Mert a mint Beza szepen
25 iria,⁷³ *Si quiete caelesti frui, et humana curare, {26[r]:} inter se pignant,*
nec Deus, nec Angeli, nec Christus ipse, censendi sunt humana curare, Ha
vgimond, ellenkezic az dücsösseggel, az vilaghi dolgokra valo gonduiselés,
sem az Isten, es Angialoc, sem Christus ő magha; nem visel gondot mi
reank. De a mint mondam, errül nem szügsegh szolnunc, Mert csak arrul
30 volt most közbe vetesunc, Ha a szentec tizteletibe baluaniozo legien az Romai
gölközet: Es a mikeppen megh értétec, hogy ez két dologba, meltatlan itilnec
minket baluaniozoknac, a ti Tantitotoc, szinten azonkeppen, csak modnekül

⁷³ *Epist: 83. Theolog:*

akarnac giüölötni, minket, mikoron egieb dologhbais, baluaniozoknak hinac, mert auagy ingien sem értic, auagy szanszandekkel tettetic, hogy nem értic, a mi vallasunkat, mikoron sok heiaba valo patuarkodással, ebbe Baluaniozast visgálnac.

5 Elö szoluan eggic az ielen valoc közzül.

No vgimond, latom en hogy eszünkön kel iarnunc a hit dolgaiba, es egy félnece vadolasára, nem kel itéletet tenny, hanem a mas feltis megh kel erte-
{[26v]:}ny, Mert küniü azt kialtani hogy baluaniozoc a Papistac, de nehéz megh bizonitany: Haggiuc ebbe azért ezt, miuelhogy az üdö el mult:

10 Es így emberseggel el bucsuzuán, egymastul el valanc.

Ihon Tiztelendő, Aluinczi Peter Vram, igazan, minden czikkeliénként, megh iram kegielmednec az mi beszélgetesinknec rendit es foliasat, a véghre, hogy a Te kegielmed bölcz tanitasáual éluen, ha lehet, reaioc rakhassam a Papistakra, hogy az elő hozot két dologba, baluaniozoc legienec, Mert azt
15 én magam látom, hogy ha a ket Articulust megh menthetic az baluaniozasnac vndoksagátul, sokkal künniebben megh menthetic egiéb rendbéli tudomaniokatis, es így mind ez világh előtt, mind az elő Istennec igaz itilö széki előtt, nagy gialázat szal feiünkre, ha ekkoraigh, modnekül, es hamissan, hittuc öket baluaniozoknak.

20 Miuelhogy azért, az Vr Isten tekegielmedet ili ighen elő vitte, es még az Feiedelmeknelis annira böcsülletessé tötte, hogy szép ioszagokkal, sok dragha {27[r]:} marhakkal, vgian meghis tizteltéc Vrasagodat: Az Isteneritis kérem Vraságodat, tanicson, es oktasson engemet, mint kellesséc az Papista embernec elő számlalt bizonisághit, es feleletit megh rontany. Mert ha ezeket
25 nyluan, bizoniossan, es mentül hamaréb, megh nem feithettiüc, bizonios vagioc benne, sokan gonosz iteletet tésznec felöllünc, hogy ily modnekül, Baluaniozoknak neuezzüc az Romaiakat.

Az Vr Isten aggion Z. Lelket, es igaz Isteni ismeretet kegielmednec, mind az kegielmed halgatoiuál egietembe.

{[27v]:}

Post Scripta.

AZ AVGVSTAI, ES HELVECIAI CON-
fessionac böcsülletes meltosagárul.

- IOllehet nem örömetst terhelem kegielmedet az en aprolekos
5 kerdezkedesimmal de mind az által, az igasságh ismeretinek kiuanságba, arra
viszen, hogy örömetst ertekezzem es tanulliac kegielmedtül: Annac okaert,
kegielmedet kérem, röüdeden ielencze megh aztis nekem, mint kellien
az Augustai, es Tigurba költ Helueciai böcsülletes Confessioc, ragalmazoinac
száiokat be dughni, Mert en nem réghen rutul iárek, egy Papista embernek
10 iszoniu karomkodási miat: Nem tudom minemü okbol, hozác elő minap,
hogy az Augustai es Helueciai confessio szabadsághat kiuántac az Magiar
országaiac, es mingiárt egy Papista ember monda nekem:

- Predikator Vram, Minemü lelki ismerettel, söt minemü orczáual
ki-{28[r]:}uanhattiatoc Ti, kik az Augustana Confession vattoc, es az Iras
15 magiarazattiába Luthert köuetitec, hogy az Helueciai Tiguri Confessio
böcsülletes helybe maraggion, az ti vallastokkal egietembe? Nem tuggiátoc
azt, hogy annac az Confessionac derec része nem egiéb, hanem Luthernek,
es az ő tudomaniánac vtálatos szidalmazási, es ragalmazo gialázati?

- Mondec en neki: Io Vram, ha vgy vagion a mint te beszélled, ne aggia
20 Isten, hogy en sohais azt kiuanniam hogy be vetesséc az Helueciai Confessio,
Mert nem tekélletes ember az, valaki az önnön hiti, karomlo, es szidalmazo
vallásnac giarapodásan es megh maradásan töreködic: De en ekkoraigh soha
sem lattam azt az Helueciai Confessiot, es azt ityltem, hogy nincz nagy közbe
vetes az Augustai es Helueciai Confessio között:

- 25 Az Papista ember monda: Ha Te, Predikator leuén, nem láttad az Tiguri
varásba nyomtatot Helueciai Confessiot, gondolode hogy azok az fő emberek
kik ennac szabadsághat ily ighen vi-{[28v]:}tattiac, noha ök az Augustana
Confessiot iaualliac, ertic es tuggiac mi legien az Helueciai Confessio? Aztis
az tennen itiledre hagiom, mit erdemellien az Istentül, a ki azt sem tuggia

ha töke, vagy turos etec, az Helueciai Confessio, es meghis azt vitattia, hogy ennek böcsüllet es tiztességh adasséc: Az vta vagiunc vgianis az io napba, miuta Helueciabul, es Augustabol kezdénc hitet küdülni;

- De hogy ez vtan mentséghe ne lehessen Predikator Vram, ihon
 5 az Helueciai Confessio,⁷⁴ melliet Tigur varasaba 1545 eztendöbe Frosch Christoph nyomtatot, Ennec sommáiat im elődbe adom röüideden:

- Harom reszre osztatot ez az Helueciai Confessio: Első reszeben azt mutattiac megh, hogy az Zwinglianusoc, auagy Caluinistac sem az Marpurgi beszelgetésbe, sem az vtan, soha Lutherrel, es az Augustana Confession
 10 valokkal megh nem egienesedtec az hit dolghairul: Masodic részébe az ő hiteknecc sommaiat az Vr vacsoraiarul, *etc.* bö beszéddel elő hozzac. Harmadikba azt mu-^{29[r]}tattiac megh, hogy nem iol neuezi őket Luther, karhozot eretnekeknec, lelek lopo farkasoknac, *etc.*

- Ha pedigh röüid sommába akarod foglalni valami ebbe az Confessioba
 15 vagon: Harom dolghot találisz benne: Először, Luthernecc es az ő köüetöynecc vtálatos szidalmat es gialazattiat: Masodszor sok temérdec teuelygö veledéseket: Harmadszor nemely igaz tudomaniokat, melliec el rontiac es erőtlenné tészik az Helueciai vallásnac fundamentomit: Peldauul mindenec részéből hozzunc elő ennihani dolghot:

- Először a mi az Luther szidalmazását illeti, arrul azt iria az Helueciai
 20 Confessio,⁷⁵ hogy Luther az ördögghel vetekeduén, megh gözetet tölle, es az ördöghtül tanulta, mind az Oecolampadius halalánac moggiat, 's mind pedigh * egieb rut szitkait: † Az Luther tudomania ellenkezic vgimond,⁷⁶ a zent irassal, az Aniazentegyházzal es önnecc maghaualis: *Lutherus nos
 25 obstinatos, et paenitere nescios haereticos clamat, qui venenatam doctrinam Ecclesijs proponamus, et ne vnum quidem Christianae fidei articulum* ^{[29v]}*vere credamus: Nos vero Lutheri doctrinam de Sacramento, Diuino verbo, et veteri Ecclesiarum doctrinae contrariam esse, sed et sibi ipsi contradicere docebimus.*⁷⁷ a *Omnia Christo plena esse etiam secundum*

⁷⁴ *Confessio Tigurina, anni 1545.*

⁷⁵ *Fol: 28.*

⁷⁶ * *Fol: 37.*

⁷⁷ † *Fol: 5.*

- humanitatem, docet Lutherus, nos vero, tam intricatam, et vanam opinionem, nec credere, nec docere possumus: Huius enim doctrinae Lutheri, nullum vel argumentum, vel exemplum est in scripturis.*⁷⁸ b *Colligitur ergo, propositionem tuam Luthere, qua corpus Christi vbique esse dicis, non falsam modo, verum etiam impiam, minime Christianam esse.*⁷⁹ c *Crassam itaque illam et fidei inconuenientem sententiam Lutheri, salua animarum nostrarum conscientia recipere non possumus.*⁸⁰ Masut, minec vtánná azt mondottác volna, hogy Luther azt hirdeti, hogy az Helueciai hiten valoc, az hitnec csak egy agazattiat sem hiszik, es az ördögöt tartiac Isteneknec. d
- 10 *Lutherus docet, Sacramentarios, Diabolum loco Dei habere,*⁸¹ e *Et nos, ne vni quidem Christianae fidei articulo, vere et ex animo credere, nosque mentiri, etiamsi credere fateamur.*⁸² Minec vtanna azert ezt elo hoztac volna, es aztis mondottac {30[r]:} volna,⁸³ hogy Luther öket, * karhozot eretnekeknek az ö tudomaniokat karomlásnac neuezi, söt azt iria,⁸⁴ hogy az Sacramentariusoc,
- 15 † a Sidonal, Töröknel söt megh az ördöghnelis alab valoc, es annac okaert, hogy inkább akarná, hogy a szazszor el szaggatnac, es megh eghetnec ötet, hogy sem eggiet értene az Sacramentariusokkal.⁸⁵ Mert minket Luther, lelek lopo eretnekeknek neuesz.⁸⁶ b *Nos animarum Latrones vocat, et deuoratores, haereticos ad tartara deducendos, pro quibus ipse non orat, sed contra nos:*
- 20 Söt azt iria felöllünc,⁸⁷ c hogy minket az ördögh hordoz, es karomlo szüünc 's niellüünc vagion, melybe, mely fölöt, es mely altal, az ördögh vralkodic. Effele szep dicsireteken megh haraguduán, azt iriak ökis Lutherrül, hogy soha világh kezdetitül foghua, vlatatosb, fertelmesb ember, nem volt Luthernel, kinec sem esze, sem orczáia nincsen, hanem felfualkodot, ember szollo, ördöghtül
- 25 megh szállot, tragar, haragos, vakmerö alhatatlan minden dolghaiba, es azt

⁷⁸ a *Fol: 116.*

⁷⁹ b *Fol: 117.*

⁸⁰ c *Fol: 108*

⁸¹ d *Fol: 38.*

⁸² e *Fol: 58.*

⁸³ * *Fol: 37. 105. 107.*

⁸⁴ † *Fol: 106.*

⁸⁵ a *Fol: 30. et 35.*

⁸⁶ b *Fol: 129. 130.*

⁸⁷ c *Fol: 127.*

- akaria, hogy minden ember csak ő tölle tanullion, es valamit ő almodoz, el hig-{{30v}}giéc minniaian hogy az a zent Iras: De halhacza az Helueciai atiafiaknac tulaidon szauokat. a *Nemo vnquam Luthero vel foedius, vel inciuius, vel inhonestius, idque praeter omnes Christianae modestiae terminos, in negotijs illibatae Religionis nostrae scripsit.*⁸⁸ b *Lutherus statim initio furere, bacchari caepit, libros suos horrendis Diabolorum, sectariorum, fanaticorum nominibus impleuit, et quicquid in buccam venit, statim expuit: nunquam veris ac solidis argumentis vsus est.*⁸⁹ c *Lutherus hic tantum iniquae, infidae, impudentis, et vanae loquacitatis profert, vt mirari quis possit, cur tam parum salis, plurimum vanitatis ac nugarum sit, in viro tam grandaeuo.*⁹⁰ d *Lutheri institutum non aliud esse, quam maligni animi pertinaciam, et plenam offendiculi confusionem, constat.*⁹¹ e *Incauta, et plus satis effrenis est Lutheri lingua: Manifestus et publicus scripturae sacrae corruptor, et adulterator est Lutherus.*⁹² f *Lutherus hominibus, nuce perforata illudere voluit hactenus.*⁹³ g *Proprij capitis figmenta, in tantum Luthero arrident, vt quicumque illa, non pro eximijs et certis Dei reuelationibus, citra omnem {{31[r]}} controuersiam, magna cum animorum gratitudine, et laudibus receperint, mox nihil intelligere, stupidi, bardi, asini dicantur.*⁹⁴ a *Lutherus sua quaerit, pertinax est, insolentia nimia effertur.*⁹⁵ b *Tam Dei, quam honoris sui, omnisque iuris immemor est.*⁹⁶ c *Quis vnquam tales sermones ex ratione vtentibus, non furiosis ac daemoniacis audiuit?*⁹⁷ d *Luther praecipiti suo iudicio nimium audax, et temerarius est, cuius iudicio, ad mortem peccat, qui pertinaci Luthero, et vanis ipsius sacrae scripturae interpretationibus, sese opponit.*⁹⁸ e *Iactat se Germaniae Prophetam, et Apostolum, qui a nemine*

⁸⁸ a Fol: 10.

⁸⁹ b Fol: 108

⁹⁰ c Ibid:

⁹¹ d Fol: 111

⁹² e Fol: 112

⁹³ f Fol: 115

⁹⁴ g Fol: 116

⁹⁵ a Folio 123.

⁹⁶ b Folio 126.

⁹⁷ c Folio 127.

⁹⁸ d Folio 129.

*quicquam, omnes autem ab ipso didicerint, nemo item quicquam nouit, nisi quod ex Luthero habet, nemo quicquam fecit, Lutherus fecit omnia, et quod ab ipso factum non est, infectum sit oportet: Si quis ipsius more loqui noluerit, mox haereticus est, Excommunicationis tonitru, daemonis fulmine tangitur.*⁹⁹

5 Vannac sok töb efféle szitkoc abba az Confessioba, de ezekkel megh elegendhetünc.

Masodszor, sok hamis tudománioc vannac abba az Confessioba: Eggiüt {[31v]:} azt vitattia,¹⁰⁰ *a* hogy Numa, Socrates, Aristides üdüözültec, noha poganioc voltac: Masut azt iria,¹⁰¹ *b* Hogy a kinec igaz hiti vagion, annac minden cselekedeti io, es telliesen be tölti az törüent, *Qui Iustus est, quemadmodum nos Fides Iustos reddit, iuste viuit, et Iuste agit omnia. Praeterea, qui salutare redemptionis per fidem negotium probe intelligit, is Deum quoque ac proximum reuera diligit, Charitas autem est legis perfectio:* Vgy annira hogy a ki az Heluecia Confessionac hitibe kaphat, ha koborol, vagy faytalankodikis, de *omnia iuste agit*, mindenekbe igazán cselekeszic: Masut azt iria,¹⁰² *c* Hogy senkit nem ismérnec Isten elöt valo szoszollonac, esedezőnec, hanem csak Christus Vrunkat: Magha Z. Pal, az vilaghton niomorgho hiueketis giakran kéri, hogy segycsec ötet Isten elöt, könörghesekkel: Viszontagh azt iria,¹⁰³ *d* Hogy semmi egieb ezköz nincz, az Christus által valo megh igazulásra, hanem csak az Hit, *Christi mortem, palam annihilaturi essemus, si purificationem, salutem, et Iustitiam nostram, vllis alijs medijs, prae- {32[r]:}terquam vnicae Christi passioni per fidem acceptam ferremus:* Mely tudomány, mind az kereztséghnec, mind az paenitentianac, ereiét fel bontia, es hiuolkodoua tészí, ha ezek nem ezközi az mi üdüössegünknek: Eggiüt azt vitattia,¹⁰⁴ hogy az Vr vacsoráia vétele nem szükségghes, mert csak az egy Hit által igazulunc, *a Scriptura hominem in sola fide Iustificari docet, quare corporalem carnis Christi manducationem necessariam clamare, pugnat cum*

⁹⁹ *e Fol: 127*

¹⁰⁰ *a Fol: 15. et 16.*

¹⁰¹ *b Folio 47.*

¹⁰² *c Fol: 45.*

¹⁰³ *d Fol: 44*

¹⁰⁴ *a Fol: 74*

doctrina Christi. Masut azt tanittia,¹⁰⁵ hogy csak egiedül az puzta hit által üdüözülünc. *b Vnica, sola fides est, qua Iusti, et salutis participes efficimur.* Aztis vallia,¹⁰⁶ hogy csak két Sacramentom vagion *c* tudni illik az kereztségh, es az Vr vacsoráia, magha a zent iras az Hazassaghotis Sacramentomnac

5 neuezy:¹⁰⁷ Az Vr vacsoráia felöl pedig azt mongia,¹⁰⁸ hogy ebbe, csak gondolatunc által vagion az Christus teste: *d Sola imaginatione praesens est Christus in coena: e* Marcion eretnec almánac hiia azt,¹⁰⁹ hogy Christus Vrunck az aytok bezarolua ment volna az ő tanituanihoz: Vegezetre hogy sok egieb {[32v]:} kabaságokat el halgassac, azt mongia,¹¹⁰ *a* hogy el rontatot az pokol

10 azokért a kiknec igaz hitec vagion: Nem szüksegh pedig ezeknec, es ezekből köuetközö dolgoknac hamissághat bö beszéddel elő szamlálnom, miuelhogy akár kiys, ő maghátul eszébe veheti.

Harmadszor mondnac valamit igazatis az Helueciac, de ezekkel az maghoc vallásat fel fordyttiac. Azt nyluan tanyttiac,¹¹¹ *b* hogy az Vr vacsoraiában, nem

15 pusztakenieret es bort vészünc, hanem vgian az Christus testét, de lelek szerent: Ez ha így vagion, tehát amaz Christus Vrunck mondásat. *Ez az en testem*, nem figurauál kel ertenünc, hanem vgian igienesen a mint a szo iarása hozza, Mert ha figurauál es nem tulaidon ertelembé vészük, es az Testen, az testnec ielét értiünc, Zent írásból vót fundamentom nekül mongiac, hogy az Vr vacsoraiába

20 az Christus testét vészük lelek szerent: Aztis mongiac,¹¹² hogy noha Vrunck az vendégh foghadonal, es vacsora vtán adá az Vr vacsoráiat, de azért nem kel minekünc ezt cselekednünc az első vacsoránac peldaiához ké- {[33[r]:} pest: Mely tudománnial, erőtlenné tészik az Vr vacsoraiánac két szyn alatt valo vetelenec kötelelességhet, mert ha nekik szabad az első vacsoranac peldaia

25 kiüül cselekedni, miért nem volna szabad az Aniazentegyhaznac? Aztis

¹⁰⁵ *b Fol: 34 68. 74.*

¹⁰⁶ *c Fol: 48.*

¹⁰⁷ *Ephes: 5. v. 32.*

¹⁰⁸ *d Fol: 66*

¹⁰⁹ *e Fol: 84.*

¹¹⁰ *a Fol: 44*

¹¹¹ *b Fol: 7. et 12.*

¹¹² *Fol: 64.*

tanittiac,¹¹³ hogy zent Agoston, Hieronymus, Leo Papa, zentek, es az igaz vallásnac hiuh tanitoy voltac, *Duo sanctissimorum Christi simul et Ecclesiae ministrorum, August: et Hieron: testimonia attexere instituimus, etc. Sanctus Christi, et Ecclesiae minister Leo ad Flau: et Leon: Augustum scribens, etc.*

- 5 Es ismet.¹¹⁴ *Augustinus ceu corona quaedam, et verae doctrinae orthodoxae, et incorruptae sententiae quasi princeps, et eximium decus, apud omnes semper habitus est.* Ha ezek, zent es igaz tudomaniu iamboroc voltac, nylua az Helueciac nem igaz tudomaniuc, mert mind azokba ellenkezne ezekkel, mellieket baluaniozasoknac itylnec az Papistakba, mint az *Augustiniana*,
10 *Hieronymiana*, *Leonina* Confessiobul nyluan ki teczic.

Eggiüt, a zent irasnac köniueit elő szamláluán, az Vy testamentomban {[33v]:} foglalt köniueket szinte oly rendel es számmal neuezik, mint az Tridentomi Concilium, es mind a zent Iacab leuelét, mind a zent Ianos latásat zent irasnac valliuc:¹¹⁵ Az Oo testamentombol, az Tobias, Iudith, es

- 15 Machabaeusoc köniué, *etc.* ki haggia: Ezzelis azért fel bontiac a mit vgian ottan tanitnac,¹¹⁶ Tudni illik, hogy valami a zent írásba megh nincz irua, azt nem kel hinni,¹¹⁷ Es hogy minden tradiciokat, melliec a zent írásbol megh nem bizonittatnac, megh kel vetni: Mert sohult a zent írásba azt fel nem talállic, hogy az Tobias es Iudith köniuet megh vetuén, az Esther köniuet, auagy Z.
20 Palnac tizen negy leuelet be kellien venni.

Touabba Athanasius es Damasus Papat, az Istenneces az Aniazentegyháznac fő Pasztorinac neuezic:¹¹⁸ Ezek pedig iol tuggiuc, hogy mi velünc eggiet értuen, az Helueciai Confessionac nem engedtec:

- Ezeket mikor az Papista ember el veghezte volna, mondek neki. Ennekem
25 io Vram nincz semmi közöm az Heluecia Confessiohoz, es bizon-^{34[r]:}nial tudom, hogy senki az Augustana Confession valoc közzül nem iauallia ezt, az Luther hiti szidalmazo confessiot, ha ezeket megh érti, mellieket most ennekem Vyoddal mutatál ebbe az atkozot confessioba, Mert vgianis a ki azt

¹¹³ Fol: 61.

¹¹⁴ Fol: 79.

¹¹⁵ Fol: 41.

¹¹⁶ Fol: 40.

¹¹⁷ Fol: 41.

¹¹⁸ Fol: 55.

kiuánnia hogy ez az Helueciai Confessio szabad legyen, egiebet nem kiuan, hanem azt, hogy mindennec szabad légien ragalmazni, es etetnekséghnec itylni az Luther vallásat:

AZ AVGVSTANA CONFESSIORVL:

- 5 Monda az Papista ember: Oluastade valaha Predikator Vram az Augustana Confessiot?
- En igazan feleluén, megh vallám hogy soha sem oluastam, de láttam egyszer egy köniuet, melynec hátan vala irua, AVGVSTANA CONFESSIO:
- 10 Felele az Papista ember, Illienec vattoc Ti, azt sem tuggiátoc ki, 's micsoda valami, es méghis dicsyritec, vagy gialazzátoc: De en baratsaghodert, röuid sommaba elődöbe adom az Augustana Confessionac derec historiaiat.
- {[34v]:} Azert ezt 1530 eztendöbe, Caroli Ciaszárnac adák Augustaba ennihani nemet orszaghi hercegec, Norimberga, es Reutlinga varasáual egietembe. Annac vtanna, mind ö magha Melanthon a ki ezt az Confessiot
- 15 szerzette vala, mind pedig egiebec, sokszor el változtatác, a mint bizonisaghim ebbe *Lucas Osiander, in Historia Eccles: an: 1530. Hunnius in Epist: dedicat: Articuli de Sacrament: Theologi Palatinales, in Admonit: ad librum Concord: cap: 4. fol: 143. Sturmius in 2. Antipappo fol. 115. Schlussemburgius lib: 3. Theolog: Caluin: artic: 1. fol: 13.* Es annira el változtattác, hogy Pistorius
- 20 *contra Menzerum Mendac: 57. et 58.* azt iria, hogy ö tizen hét különbözö Augustana Confessiot oluasot: Ioannes Vindek *in Prognostico futuri status Eccles: Ration: 8. fol: 48.* azt iria, hogy ö, niolcz ellenkezö Augustana Confessiot oluasot: Es az többi közt Sturmius, Palatinales, Vindek es egiebekis azt fel iegizic, hogy az Ciaszarnac be adot Confessionac, tizedic
- 25 Articulusaba, az Vr vacsoraiába, az keniérnec teste változásat helién hatta Phi-{35[r]:}lippus, es azt irta, hogy a keniérnec es bornac szyne alat adatic az Christus teste, noha az vtan azt irak heliébe, Hogy az keniérrel, es borral eggiüt adatic az Christus teste: A ki azert az Augustana Confessiot akaria köuetni, legh először fel kel keresni, mellic legyen az Ciaszárnac be adatot
- 30 igaz Augustai Confessio.

Ennec fölötte, en nem egyszer oluastam az Augustai Confessiot, es az ő Apologiaiat, de io lelki ismerettel mondom, hogy en veghére nem mehéttem, minemü orczáual meriétec ezt csak emliteniis, melybe anni sok vtálatos hazugsághoc foglaltatnac.

- 5 Azt mongia eggiüt,¹¹⁹ hogy az ő tudomanioc nem különbhöz az közönséghez Aniazentegyháztul, sem az Romai Ecclesiátul, a mint errül az írásoc emlekezec. Es ismet.¹²⁰ Hogy ök az hit dolghaiba nem viszalkodnac az közönséghez Ecclesiaual, csak valami kéues gonosz szokasokat haggianac el: Annac vtanna azt mongiac¹²¹ hogy hamissan vadolliac őket,
- 10 mintha az Miset {[35v]:} el rontanác, mert mi vgimond az Miset megh tartiuc, es nagy böcsüllettel szolgaltattiuc, es az benne valo szokot caeremoniakatis megh tartiuc, csak hogy az Deak enekkel eggiüt, Nemetülis eneklünc. Ennec fölötte így szolnac az Apologiaba,¹²² Tuggiuc hogy az reghiec szolnac az halottakért valo imadságrul, melliet mi sem tyltunc: Aëriust azért feddic
- 15 a zent Atiac, hogy haszontalannac mondotta az holtakert valo könörgést, es mi sem otamazzuc Aëriust: Ezek mely igazac legienec, maghad itiletire hagiom.

- Abba pedigh nylyan hazud az Augustana Confessio, mikor az Romai hiten valokrul azt iria,¹²³ hogy ök, cselekedetekkel, vagy szerzetes eletekkel erdemlic az bűnnec bocsanattiat es az megh igazulast: Mert az Romai
- 20 Ecclesia, mindenkor azt vallotta, es mostis vallia, hogy ingien, csak az közbe íáro Iesvs Christusért bocsáttatic megh az embernek büne.

- Hazud abbais,¹²⁴ hogy mi azt tanitanoioc, hogy az Sacramentomoc, hit ne-{36[r]:}kül, es minden egiéb io indulat nekül, megh igazittiac az okossággal elő embert. Mert soha sem tanitottuc, sem tanittiuc.
- 25 Tekelletlensegh azis,¹²⁵ mikor azt iria hogy a mi hitünc szerent, Christus csak az eredendő bünert töt eleghet, es az több bünöket az Miséuel, el moshattiuc. Mert Christus, minden bünert eleghet töt: Es ha ez vilagyon meni Pap vagion,

¹¹⁹ Art: 21. initio.

¹²⁰ Ibid: paulo post.

¹²¹ Ibid. Tit: de Missa

¹²² Apolog: Titul: de Missa sub finem.

¹²³ Art: 20. et 21. Titul: de votis.

¹²⁴ Art: 13.

¹²⁵ Art. 21. Titul: de Missa.

mind Miset mondanais valakiért, de valamigh igaz hittel, es Paenitentiaual, ő magha az ember, az Vr Istennec malasztia által, igazan Istenhez nem teer, soha addygh bünénec bocsanattiát nem nieri.

- 5 Azis halhatatlan cziganiságh,¹²⁶ mikor Z. Agostonra azt foghiac, hogy az Eredendő bünrül azt tanittia, hogy megh marad az kereztségh vtan, de bünnecc nem tulajdonittatic. Mert Z. Agoston ezt soha sem mondotta, hanem *Lib: 1. de Nuptijs et Concupis: ca: 25.* azt mongia, hogy az embernecc gonosz vagiodásra hailando indulattia, megh marad az igazakbais, de ez ő bennecc {[36v]:} nem bün, ha szan szandékkal az gonosz indulatoknac helt
- 10 nem adnac.

- Azis hamisságh,¹²⁷ hogy csak négy száz eztendeie annac miuta Nemet országba az Papoc Nötelen elete kezdetéc: Mert az Vormaciai, es Aquisgranomi Conciliomoc, het szaz, es Niolcz szaz eztendő előtt voltac, es ezekbe az Papoc nőtelen eletekrül, az réghi szokasoknac megh Vytasára,
- 15 Vy vegezésecc rendeltetnec.

Nem csak szokásból, hanem vgian igaz lelki ismerettel mondom, hogy az Augustana Confessiobol, Apologiaiáual egietembe, harmincz, auagy negyuen efféle deréc hazugsághokat mutathatnec, ha szüksegh volna.

- Mondec en az Papista embernecc, Nem szüksegh io Vram ebbe faradnod,
- 20 mert a ki ezekkel az hazugsagokkal el nem ideghenedic az Augustai Confessiotul, ha ezért hoznal elő sem használna semmit: En bizoni soha ezt nem hallottam a mit most, es ennec vtanna sem Augustai, sem Helueciai Confessioual nem gondoloc: Ha az mi Ma-{37[r]:}giarinc csak hiteket szeretic az barat csukliából ki vghrot Nemeteknec, ök lassak.

- 25 Ezek vtán el váluan egimástul, igazan mondom, böcsülletes ALVINCZI Vram, nagy lelki haboruim voltac, es vgian nem tuttam houa haytani feiemet: Azert kegielmedet kérem, ez dologhrulis aggion tanusaghot, es lelki vigasztalást kegielmed ennekem.

¹²⁶ *Apolog: Art: 2.*

¹²⁷ *Art: 21. Titul: de coniugio Sacerd:*

{[37v]:}

MASODIK LEVEL.

AZ HITTEL KEOTELEZET FO-
gadásokat, mint boncsak fel az Papistac.

Az böcsülletes es tudos tanitonac ALVINCZI PETER Vramnac.

- 5 Mindeneknec előtte, alázatas bocsánatot kérec, hogy giakor irasommal kenszeryttetem megh találnom, es sok hasznos munkalkodásinac fel vállalásiba megh tartoztatnom te kegielmedet: Mert a niughatatlan elmeiü emberek nec beszédi, ken-{38[r]:}szeritnec arra, hogy a minemü dolgokkal karomlanac minket, azoknac igaz megh feitesébe, az Te kegielmed bölcz tanacsáual, es
- 10 eszes oktatásáual éllic: Reouid szoual azert, akaram te kegielmednec tuttára adnom, minemü nagy kissebséget hoza minap feiünkre, egy ördöggel határos Papista ember, olydolgokat forgatuán, sok fő emberec előtt, melliec, az mi tanitasunknac, es szemeliünknec hirébe, neuébe, nagy makulat szerzetec. Azert, vgian az Istenértis kérem kegielmedet, el ne mulassa, hanem mentül
- 15 hamareb lehet, e dologrul ennekem, tellies, derek tanusagot aggion. Hogy pedig mindenekre iob rendel, es moggiaual, valaszt adhasson Te kegielmed, igazán minden halolas, es pantolodo kötödes nélkül, megh irom, minden patuarkodo beszédit annac az Papista ember nec melyrül emlekezém.

- Minap azért, sok fő emberec előtt oluassác vala amaz, Articulusokat,
- 20 mellieket, az Nemzetes, es Tekyntetes, Nagysagos Bathori Gabornac, az Magyar nemzet nec finies csillaganac, es szerétet-{[38v]:}tel valo otalmazoiánac, az Haidu vitézec neuéuel küldöt volt Foktoi Mate, az Vitezek nec fő Tanácsa, es lelki Tanytoia: Mikor azert arra az punctra iutottac volna, melybe azt kéri Foktoi Vram, hogy ha az Vr Isten az Erdely Feiedelemségre, az ő eleinec
- 25 székibe, be viszi ő Nagysagat, az Baluaniozo Papistakat ne szenueggie, se tiszt viselésbe, se Tanácsba, se pedig vduarába, mert azok, a kik Isten nec megh nem tartiac hiusegeket, Feidelemek nec sem tartiac megh hiteket:

- It elő szolaluán az Papista ember: Io Vram vgimond, sokan közzületec szemetec faidalmára látac e minap, hogy kezébe kapoc ennec, az Istentelen,
- 30 partolkodo, es haboruságh szerző Foktoinec, az ő temérdec hazugsághat,

- melliel meltatlan terheluén minket, Baluaniozoknac neuez: Es noha mostys az országban szerzet sok veszedelmekért, vgian uusz az gialazatban, de meghys, efféle modnekül valo gialazattal akar mást rutítani: Vallions minec előtte az mi országunkat az Caluinus kouásza megh sauanyta, az elöt
- 5 nem voltake az {39[r]:} Magyar orszagi kiralioknac hiü, es tekellertes szolgay? Vallions nem iobban, csendesben viragzotte akkor az orszagh, hogy sem most az el romlot hazanknac söpreie, es niakunc körül akadot rongia?
- Nem türhetém, hozza szollec enys, miuelhogy tiztességem mutattia vala, hogy szolgha társomat megh otalmaznam, es mondec neki: Szerető Papista
- 10 Vram, noha te ighen okosnac, es szemesnec láczol, a te teueligesednec kendőzésére, es ekesgetesére, es sok tekergesekkel igiekezel el földözni rutsagit a ti vallastoknac, de az Igassagnac finiességhes vilaghossagátul el nem buhattoc, es magatokat el nem titkolhattiátoc. Igazan mongia azért Foktoi Vram, hogy nem kel az Papistac hiusegibe bizni senkinec, Mert az hittel
- 15 kötöt fogadástis szabad nekik, az ő vallásoc szerént, fel bontani: Ehez pedigh az tudomanihoz képest, igaz köuetközéssel mondhattiuc őket, ketséghes hitüeknec, Mert hitec szerént, nem tartoznac vélle, hogy hiteket megh tarcsac az Eretnekeknek, az az, a mint ök {[39v]:} magiarazzac, azoknac a kik nem Papistac: Ezt ti vgian mint egy Hit agazattiat, az Constantiai Conciliomba definialtatoc: Mert mikor Hus Ianost, megh akarnác ölni a ti Püspökitec,
- 20 Hit alat ki csalác szeghint Pragabol, mihelt pedigh Constanciaba kapác, azt vegezé az ti ieles Conciliomotoc, hogy nem tartoznac megh állani hiteket, melliel az Eretnekeknek kötelezic magokat, es igy, megh eghetéc Hus Ianost. Az vtanis az harmadic Eugenius Papa, addigh biztatá zentséghes megh
- 25 oldozasáual az Magyar országhi Vladislaus Kiralt, addigh küldözé hozza Iulianus Cardinalt, hogy fel bontatá vélle az Hitet, melliel Amurates Töröc Csaszárnac, a frigy, es bekeségh megh tartásra kötötte vala maghát, kimiat osztan, egész hadaual megh rontatéc az Vr Istentül: Vegezetre, ha egy nap ezer-szer megh szeghijs Hitit a Papista Ember, csak mennien az Gyonto Atiahoz, es
- 30 okaggiaki hitetlenseghénecc mérghet, mingiárt megh odozza hitetlenseghetül, es egy kis szentelt vizet rea hintuén, le mossza minden gonossághat: Mert {40[r]:} vgianis, attul bar ne féllienec, hogy az Hit szegésert, oly poenitentiat aggianac nekic, mint a Varadi Gal Pap adot volt reghénten, tudnia illik, hogy az felső es also szaiat, mikor törlest kiuannac, árua csillannal törölne

eztendeigh: Holot azért ily nagy vtat nyt az Papista tudomány, minden nemű hit szegésre, meltan mongia Foktoy Vram, hogy az Papistac hiusegének nem kel fölötteb hinni.

- 5 It az Papista ember elő alla, es, Ha ellenetec nincz io Vraim vgimond, röuid szoual megh mutatom, mely csalárdul akariác a pártos Tanitoc el tün- tetni az Igassaghot, hogy megh tantoricsac az Embereket, el ideghenyecsec az igassagtul, es az ő halhatatlan hazugságokkal, 's ördöghi mesterségekkel, az fő emberec akarattiat, maghokhoz hodoltassác, es az ő hitekhez kapcsolliác:

- 10 Es hogy iol el rendelliem beszédemet, Három dolognac magiarazattiára határozom szomat:¹²⁸ Először megh mondom igazán, es lelki ismeretem szerint, mit higgien, es tanicson az Romai Ec-^{40v:}clesia, a Hitnec kötelességéről, kiből niluan eszébe veheti minden ember, minemű lelki ismerettel keresnec az pártos Tanitoc az kákan csomot, es setetseghet az világosságban: Masodszor, megh bizonitom, hogy csak Calumnia, patuarkodo vádlas az, mikoron azzal
15 terhelnec bennünc, hogy vagy a Constantiai Concilium, vagy Eugenius, vagy egieb valaki közölünc, azt tanította, hogy az Eretnekeknek, auagy az Pogany Töröknek, Istenszerént adot Hitit, fel bonhattia az ember, Auagy hogy a gionásbul, erre valami ok, es künniebség adatnec: Ezekből nap szyninél világosan ki nilatkozic, hogy a mi Atiankfay, erőuel csigázzac es tekeric
20 gonoz ertelemre, es magyarazatra az Igassaghot. Harmadszor visza forditom, es reatoc feiezem a Ti karomlastokat, es megh mutatom, hogy Caluinus, es Luther Hiti szerint, akár kinekis szabadság adatic, hogy a mire ember gyalogh megh esküszic, lo háton azt megh szeghesse, söt azon egy lábon álua, megh esküdhetic, visza esküdhetic, es hitiuel szintén vgy kereskedhetic az ember,
25 mint egiéb marhaiáual:

^{41[r:]} It egy fő ember elő szoluan, monda, Hui, bezzegh nagy árkot ásal magadnac, io Vram: Megh hid ennekem, nagy ennec a szökölloie, es nincz modod ennec megh bizonitasába: Azért ez vtolso cikkelinec, bár beket hagy, es ha igassagodhoz bizol, masut kezd, mert it hamar a verembe esel:

- 30 En pedig mondám, halliuc mind vegigh az ő karomlo csacsogását, mellickek marczonghia, ostorozza, es beszediuel rutittia az Isten edéninec emlekezetit.

¹²⁸ *Harom dologrul szollunc.*

- Az Papista ember erre így felele: Io Vram, csinnian beretuály, es effele fardagálios, es csafrangos szitkokkal ne mossad bűdös szádat: Halgasd megh eleb az en szomatis, es az vtan tégy itiletet, El vetéd egyszer az koczkát, éns fell tettem melléie, meghis kel azért immar mind végigh
- 5 iaczanunc, Nap fynre kel az igasságot hoznunc, es megh kel mutatnunc, hogy orczátlanoc, es torkigh vsznac az gyalazatban, a ti Tanitoitoc, kik, noha csuda kendőzesekkel szepegetic tanításokat, de azért az igassagh kiüül valo tudomannac allatasára, {[41v]:} anni hazugsaghokat toldoznac öszue, hogy hayszál sincz anni feiekbe, meni hazugságh vagion irasokban, es
- 10 addigh szürnec, szauarnac, minden mosleket egybe, addigh szabalódnac az mi ellenünc valo ragalmazásokban, hogy maghoc sem tuggiac végere, mely aránt vannac el az dologban, kiualképpen mikoron kezekben kapiuc a fictiokat, az magoc agioknac hiusághos talalmánit, es gondolatit, mellieket mi reank akarnac kenni.
- 15 De haggiuc ebbe ezt, es az derék dolgokhoz kezduén, rendszerent, az fel vetet czélnac három aghait, tekincsüc megh.
- Elöször azért, az Romai Ecclesianac Doctori, azt tanittiac,¹²⁹ hogy mikor hitiuel az ember valamit olliat foghad, a mit bűnnékül be nem telliessythet, fölötte ighen vetkezik efféle esküesbe, de semmiképpen nem tartozic be
- 20 telliessyteni az ő Istentelen esküését, akár Eretneknec, akar Catholikusnac töt legien efféle foghadast: Mikor azért Herodes megh esküec,¹³⁰ hogy valamit kérne az tanczolo mostoha leania, minden-{42[r]:}be keduét töltene, az Leani pedig, az kereztelő Z. Ianos feiet kére: Mikoron David megh esküec,¹³¹ hogy megh ölne Nabalt, miuel hogy heiaba hatta vala az ő kerését: Mikoron
- 25 Nabugodonozor megh esküec,¹³² hogy el rontaná azokat az nemzetségeket, melliec az ő Coronaiánac feiet nem haitanánac, es megh nem hodolnánac: Mikor megh esküec Iephte¹³³ hogy a kit hazánal elől találna, megh aldozna az Istennec, es az önnön leaniat találá elől: Semmikeppen nem tartoztac ezeknec be telliesitesere. Mikeppen, ha valaki megh eskünnec, hogy Aluinczi

¹²⁹ *AZ ESküesnec kötelelül.*

¹³⁰ *Marci 6*

¹³¹ *1.Reg: 25*

¹³² *Iudith: 1.*

¹³³ *Iudic: 11.*

- Petert megh veri, vagy gialazattal illeti, azt itilem, ha eléb tanácz kérni Peter Vramhoz menne, nem mondaná kötelesnec lenni az ő hatánac megh erlelesere. Azokatis kik azt fogadtác vala,¹³⁴ hogy sem észnec, sem isnac, a mygh Z. Pált megh nem ölik, nem velem hogy a zent Pal vére ontására köteleznéd
- 5 Te maghadis. Mert vgian lehetetlen dologh, hogy valaki tartozzéc az vetekre, es Isten ellen valo gonosságra: Annakokáért méltan mongiac az Papac:¹³⁵ *In malis pro-{[42v]}missis, rescinde fidem, impia enim est promissio quae scelere impletur*: A gonosz ighiretékebe, boncz fel fogadásodat, Mert Istentelen foghadás az, mely bűnnékül be nem telliesedhetic. Plutarchus azt iria,¹³⁶ hogy
- 10 mikor Agesilausnac egy baráttia, giakran mondána néki, *Fel foghattad, megh alliad*, Azt felelé: Ha tiztességhe, es képes dologh, fogattam, ha pedig nem illien, csak mondtottam: Mikoron pedig erre azt felelte volna az ő baráttia, hogy megh kel állani valamit a Kiraly csak feie haitasáual iauallis, Azt felelé erre, hogy az Királinac nincs nagioib kötelességhe igheretinec be telliessitesire,
- 15 mint az alatta valoknac arra, hogy képest, es illendöt kérienec.
- Ennec fölötte mikor az eskües valami bizonios okkal, conditionual, es moddal, megh határozatatic attul, a ki megh esküszic, auagy az embereknek közönséghe törüeniekből, es szokasokbul, A mikor effele conditio fel bontatic, nem köteles ember az ő foghadásanac állani.
- 20 Ezeken az casusokon kiüül,¹³⁷ mi-{43[r]}kor az ember hitiuel valamire kötelezi maghat, akár Töröknec, akár Sidonac, akár minemü teueligönc, egy altalliába, minden szinles, csalardsagh, es tetouázasnékül, tartozic megh állani, vgy annira hogy, ha feltébe, es ketelenségből esküttis megh valaki, de vgian tartozic be telliesiteny, a mint *Sotus libro 8. de Iusticia quaest:*
- 25 *1. art: 7. Tolet: libro 4. cap: 22.* es a töb Theologusoc tanittiac, es az Papac Decretomábais oluassuc *Cap: 3. et 4. de Iis quae Vi metuque causa.* Es annak okaért, méltan dicsiri Z. Agoston, Attilius Regulust,¹³⁸ kit Carthagoban foghua tartnac vala, es mikor megh eskütuen először, hogy visza iöne, Romaba

¹³⁴ *Act: 23. v. 21.*

¹³⁵ *Cau: 22. qu: 4. C. in malis.*

¹³⁶ *Pluta: in Apoph: Laconicis.*

¹³⁷ *Thomas Aquinas 2. 2. qu: 89. art: 7. ad: 3. Valentia 2. 2. Disp 6. qu: 7. p. 4. In iure Pontificio ca: 6. de iureiurando.*

¹³⁸ *Augus: 1. de Ciuit: c. 15.*

- küldöttéc volna, hogy a Romaiakkal, a raboc cserelésérül tractálna, sok szép intéssel, es bizonios okokkal tanaczla a Romai Polgaroknac, hogy semmi-képpen effele cserét ne inditanánac: Es noha tuggia vala, hogy ezért ötet iszoniu halállal megh ölnec, de méghis, hogy hitit benne ne hadna, vissza mént
- 5 Carthagoba, holot egy hordoba szegezéc ötet, melliet belöl, hegies szegekkel mind be vertec va-^{{43v};}la, es vgy ereztéc alá egy hegyrül: Oly ighen erős kötel alat parancsolliac pedigh az Romai Papac, hogy esküesibe igaz légien az ember, hogy a hiti szeghő embert, tiztessége veztetnec itylic *Cap: Infames: Cap: Quicunque Causa 6. Quaestio: 1.* Es a mint vgian azon *Cap: Quicunque*
- 10 oluassuc, azt parancsolliác, hogy a ki hamissan esküszic, negiuén nap, csak vizzel kenierrel ellien, hét eztendeigh tarcson paenitentiat, söt tellies életében, soha paenitentianekül ne legien, Tanu bizonisagul se vetessec be semmi okon: Masut azt veghezéc a Papac *Cap: Cum non ab homine: De iudicijs,* hogy a mely Pap hitit megh szeghi, melto hogy ki vettesséc az Papi
- 15 meltségghbul, Thomas Aquinas pedigh *Quodlibeto 1. Art: 8. Soto: libr: 8. de Iusticia quaest: 2. art: 3.* azt tanyttiac, hogy az hitnec megh szeghése, megh az gilkossagnális nagio b vétéc, nem mi szonk tehat, hanem lator tanacs az, a mit az Poëta mond:

Promittas facito: quid enim promittere laedit:

- 20 *Pollicitis diues quilibet esse potest.*

- ^{44[r];} Bizoniara meltanis szörnültetic ily ighen az hitnec megh szegését, es az hamis esküuest: Mert az irasis niluan mongia,¹³⁹ hogy a ki giakran esküszic, tellies az minden Istentelenséggel, es az Isten nec ostora el nem taghul az ő hazátul: Zacharias Propheta által pedigh, azt mongia
- 25 az Vr Isten,¹⁴⁰ hogy a hamis esküüönec hazaban lakic az átoc, mely megh emészti, nem csak ő maghat, de megh az ő hazánac falát, es köuetis. A Gabaonitac Iosuetul hazugsággal nierénec hittel kötöt bekeségghet,¹⁴¹ az vtan hat szaz eztendöuel, iszoniu nagy dragaságh támada a Sidok közt,

¹³⁹ *Eccl: 23. v. 12.*

¹⁴⁰ *Zach: 5. v. 4.*

¹⁴¹ *Iosue 9.*

- es mikoron az Istentül tudakoznánac, mi volna oka ennek a csapásnac, Azt feléle az Isten, hogy nem egiebb, hanem hogy Saul megh szeghuén az Gabaonitaknac adot hitet, megh öletet volt bennec, es addigh megh nem szünhetic az dragaságh, a mygh eleghet nem téznec az Gabaonitaknac:
- 5** Daud azért, köüeteket küldé hozzaio, es megh kerdeté töllöc, mit kiuannánac karokért, es boszusagokért? A Gabaonitac azt kiuánac,¹⁴² hogy a Saul maradakit ke-{{44v:}}zekbe adnac, es mikoron ezeket kézbe atták volna, megh feszitec öket, es így szünec megh az Istennek ostora a Sido nemzetseghen: Annakokaert, nem modnekül cseleküuec Agesilaus,¹⁴³ ki
- 10** mikor hallotta volna, hogy a frigy alat, az ö ellenséghe, hitec, es foghadásoc ellen, ighen erőssyteneie c várokat, nagy örömmel monda, Iol vagion, altalan foghua boszuiait állia az Isten, a hamis hytű embereken: Es hogy ezt egy szoual megh mongiam, A töb niluan valo vétkec közt, melliekért az Isten illy szüntelen bünteti a mi Nemzetünket, hogy az ö ostora megh nem
- 15** szünhetic közötttunc, az en iteletem szerént, nem vtolso, a sok szántalan hitezeés: Ha egy pere vagion valakinec, negyuen, ötuen maghaua, feiére kel esküdni az ö ellensegének, auagy menteny kel maghat, Egy egi forintért pedigh, szinten anni bizonisághot talál, a menit akar, Es a kik sem nem láttac, sem nem tuttác, sem nem hallottác külömben a dolghot, hanem csak
- 20** attul a ki nekik fyzet, söt, vagy aluttac, vagy részegec voltac, mikor a dologh történt, de méghis oly {{45[r:}} batran esküsznec, mintha ielen léuen, láttac volna minden czikkelit az esetnec, kinél egy nagio hitetlenséghe nem lehet: Adna az Isten, hogy a kik így esküttetic az embereket, vgy iarnánac, a mint iria Z. Agoston,¹⁴⁴ hogy ö ideieben iára Tutumlymenus neüü ember, a ki ö
- 25** maghanac zent Agostonnac azt beszellette, hogy mikor egy ember, a ki ados vala, el taghadná adosságot, es hitiuel akarná menteni maghát, hitire hagiá öis az dolghot, amaz, megh esküuec, de vgian azon eyel, Tutumlymenus az Isten széki eleibe vitetéc, es mikor azt kerdene c tölle: Miert esküttetted megh, a kit tudtad hogy hamissan esküszic? Azert vgymond, mert az enymet

¹⁴² 2.Reg: 21

¹⁴³ AElia: libro 4. varia Histor:

¹⁴⁴ August: serm: 11. de Sanctis, qui est de S. Ioanne Baptista.

el tagadta: Azt feleléc neki, Nem iob volte marhadat el veszteni, hogy sem félebaratod lelkét? es vgy megh verék niaualiaist, hogy fel serkenuén, a hatan megh laczanánac a verésnec heliey.

- Vegezetre, a Romai Papac Decretomába ezt oluassom:¹⁴⁵ *Akar minemü*
5 *mesterségheš szoual esküggieć valaki, de az Isten, a ki lelki ismeretinknec bizonisága, {[45v]:} vgy vészi ezt az esküüest, a mint az érti, a kineć esküszünc:* kiböl azt tanulliuc, hogy nem csak a botrankozásnac el tauoztatásáert, de az esküésnekis böcsülletieert, nem kel az hittel iaczani, es külömben érteni annál, a mint a szoknac iarása hozza, kialtképpen mikoron erőszaknékül,
10 csak io akaratunkbol esküszünc: Es annakokaert oluassuc,¹⁴⁶ hogy mikor egy Romai ember rabságba eset volna, es ki keredzenéc valtságánac megh szerzesére, megh esküüéc, hogy ismét vissza iöne, es mikor immár ki ment volna az ellenségh taborabul, mintha el feleitet volna valamit, ismet vissza tére, az vtán mene osztan vgian valóba haza: Azt itili vala ő, hogy eleghet töt volna
15 hitineć, de az Romaiac ezt megh értuen, kötözue küldec ötet az ellenségh kezébe: Azonkeppen, nem iol cselekedet azis az felebarattia atkozo, es hamis ember, a ki, akár mi kicsin dologba, mikoron igazat nem akart mondani, igi szollot, *Bar az Isten megh roncon, megh verien, ha külömben vagion*, de ő ezt vgy ertette, hogy nem ő maghát a ki szol vala, roncsa es verie {46[r]:}
20 megh az Isten, hanem azt a kineć szol vala:

- Más dologh volna, mikor valaki erőuel kinszerytene valakit, valamely Isten ellen valo dolgoknac hittel valo foghadasára, mert a ki így megh esküszic, nem köteles, hogy annac ertelme szerent esküggieć, a ki ötet hamissan kenszeriti, hanem maghaba, külömb ertelmét formalhattia annac, a mire megh esküszic,
25 es valami conditiot, vagy okot, es határozást vethet titkon elmeiébe az esküüés melle, es így nem arra esküggieć megh, a mit csak pusztan ő maghába iegiez az esküüésnec formaia, hanem arra, a mit iegiez azzal eggiüt, a mit ő elmeiébe forghat: Meli dologh, hazugsagh nekül megh lehet, mert így oluassuc hogy Iacob az ő Attiánac azt monda, hogy ő az első szülötte az ő Attiánac, tudni illik, abba a mi az első szülötnec igassághat, priuilegiomat illeti, miuel
30 hogy ő ezt az igassaghot, megh vötte vala az ő battiátul: Vduözitönkis,

¹⁴⁵ *Caus: 22. qu: 5. ca: quacunq̃ue arte.*

¹⁴⁶ *Liuius Decad: 3. lib: 2. Valer: libro 2. capit: 4. A. Gellius lib: 7. cap: 18.*

- azt mondá, hogy ő fel nem mégyen erre az innepre, noha annac vtanna fel méne: Mely {[46v]:} mondest, alattomba vgy ért vala Vrunck, hogy fel nem menne oly módon, a mint egiebkor szokot vala fel menni, tudni illik, niluan es mindenec lattara, a mint ő magha Z. Ianos magiarazza.¹⁴⁷ A ki azért illien
- 5 modon megh eskudnec, noha nem lenne hiti szeghő ha megh nem cselekedne a mit hamissan kiuánnac tölle, de mind azon által, fölötte nagy vétke lehetne neha effele esküesbe, az embereknek botrankozasokert: Es efféle dologhba, ha az egiügiuc botrankozását, külömben el nem tauoztathattia, tartozic az ember azt cselekedni, a mit oluassuc hogy cseleküuec Eleazar,
- 10 kit mikoron arra intenénec io baráti, hogy ha vgian nem akarná megh enni az dizno hust, a mint az Istentelen Antiochus Kiraly kiuánnia vala, mást egieb féle hust hoznánac neki, melliet szabad vala megh enni, es tettetné csak azt, hogy diszno hust ennec, es ily menekedhetneiec megh az halaltul; De az tekélletes Martyr, azt felelé,¹⁴⁸ hogy iob neki megh halni, hogy sem
- 15 mint efféle kép mutatással botrankozást szerzeny egyebeknekis, kik az ő {[47[r]:} peldaiahoz képest, künnien az diszno hustis megh ennec, az Isten parancsolattia ellen, Es ily vyghan mene az Martyromságra.

- De ezt, haggiuc ebbe. Hanem, ha kegielmeteknec ezekbe valami nem teczik, ielencsétec megh, es kész vagioc iobban megh magiaraznom, es megh
- 20 bizonitanom mindeneket

- It velem egietembe minniáian azt felélec, hogy ha az Papistac vgian valoba ezt hiszik, es tanittiac az esküesrül, nem gonosz ertelemben vannak. De en azt vetém vtánná, hogy ezekkel ellenkezic az Constantiai gölöközetnek veghezése.

- 25 Erre az Papista ember az monda:

- MASODSZOR: szolliunc az Constantiai gölöközet veghezeserüli:¹⁴⁹ Neked Praedicator Vram, tiztessegh adasséc, mert tudom, hogy te soha ingien sem láttad annac a Conciliomnac veghezését. De a kiktül azt tanultad, hogy ez a gölöközet azt vegezte, hogy nem tartozunc az Eretnekeknek megh
- 30 tartani hitünket, bizonny vakot vetettec {[47v]:} az iamboroc, es ighen rongios

¹⁴⁷ *Iohan: 7. v. 10.*

¹⁴⁸ *2.Mach: 6.*

¹⁴⁹ *Az Constantiai gölöközet veghezesérül.*

- hazugsággal akartac minket, es az mi tudomaniunkat terhelni, es meltatlan ostorozny: Mert az dologh ebbe vagion:¹⁵⁰ A Csiaszar Constantiaba, gölöközetre hiuatá Hus Ianost, es noha megh nem esküuec néki, de azért *salus conductust*, szabad vti leuelet küldé neki: Ehez bizuán Hus Ianos,
- 5 csak ingien efféle *salus conductus* leuelet sem akara kérni az Conciliomtul, hanem menten mene Constantia varasába: Ot sokat vetekedénece vele, véghre ötet, niluan valo Erétneknec itylec, miuelhogy a töb dolghok közt, azt tanittia vala, hogy *mind az egyhazi, 's mind az vilaghi feiedelmec, minden birodalmokat es Igassagokat el veztic, mihent halálos bünbe esnec*,
- 10 Es az Vicleff tudomanit mind iauállia,¹⁵¹ es helién haggia vala, melliec közt, azis eggik vala, hogy *minden teremptet állat Isten legien*: Efféle, es ezekhez hasonló balgatagságokert, egyenlő ertelemmel mindenektől eretneknec itiltetéc Hus Ianos, es annakokaert, mikeppen Caluinus Genuaba, Seruetus Mihalt a tüzre itiltetéc, a zent haromságh ta-^{48[r]:}gadasáert, azonkeppen
- 15 a Constantiai Gölöközetis azt találá, hogy ha Hus Ianos megh nem akaria czafolni Eretnekségheit, Biro kezebe kel adni, es törueeny szerent megh kel büntetni ötet: A Csiaszár *salus Conductussa* szerez vala akadált a dologba: Azert öszue giöluen, azt találac az doctoroc, es azt veghezé a Conciliomis, hogy, az egyhazi, es Hit dolgairul valo itilet, nem a Csiaszárt illeti, hanem
- 20 az egyházi paztorokat, es a mi illeti az Hit ellen valo teueligéseket, es teuelgöket, azokat az Csiaszar *salus conductussa*, es kötése, ki nem veheti az egyhazi rendnec birtoka 's itileti alol: Es annac okaért, a Csiaszar, kötelezhette arra maghat, hogy ő tölle, es az ő alatta valoktul, nem leszen bantása Hus Ianosnac, de az ő kötelességéuel, a Hit dolgairul valo itiletbe,
- 25 megh nem köthette kezét az egyházi rendnec: Szinte mint ha az Cassai biro *salus conductust* adna valakinec, az ő *salus conductus*auaal megh nem köti kezét a Generalis Kirali kepéknec, auagy ha ő magha az Kiraly ielen volna, az kiralinac hatalmat megh nem hataroz-^{[48v]:}za: Es annac okaert, ha valami arultatást kapnanac kezébe annac, a ki efféle *salus conductussal*
- 30 iárna, vgian megh fognác a biro *salus conductussa* mellet, miuelhogy, az alat valonac kötése, az ő feie fölöt valonac hatalmát, megh nem hatarozhattia:

¹⁵⁰ *Iste est Art: 30. Hus, damnatus ibi.*

¹⁵¹ *Art: 25.*

- Es ez okon, miuehogy az hit, es az eretneksegec iteletirül valo dolgokba, fellieb valo az Egyházi gölöközet a Csiaszarnal (holot erre az vilaghi io conduiselés es az Aniaszentegihaznac otalma bizattatot, nem az Hit dolgairul valo tanitas) es az Csiaszaris, tartozic mint Anniánac engedni,
- 5 az Aniazentegiháznac a Hit dolghaiba: Azert, az ő salus conductussa, a Hit dolgainac, es az eretneksegnec szabad iteletibe, semmikeppen megh nem tartoztathattia az Egihazi hatalmat: Annakokaert, ha Hus Ianos, nem csak az Csiaszártul, hanem a Conciliomtulis salus conductust vöt volna, semmikeppen nem nyulhattac volna ő hozza, mikeppen hogy ha az Lutheranusoc,
- 10 vagy Caluinistac, az Tridentombeli gölöközetbe mentec volna, csak egy haiok szálat sem {49[r]:} szakazthattac volna ki, holot nem csak az Csiaszar, es világhi feiedelmec, de ő maghais a Concilium, egyniháni rendbeli salus conductust adot vala nékik, mellieknecc mássai, vgian azon Conciliumba felvannac iegiezue.
- 15 Csak ezt, semmit egiebet ennel nem vegezet az Constanciai gölöközet, kirül hogy bizonios legy, ihon vagion az Concilium, oluasd el tennen maghad.
- En azért kezembe vöm az köniuett, melibe igy vala irua:¹⁵² *Praesens Sancta Synodus, ex quouis saluo conductu, per Imperatorem, Reges, ac alios seculi Principes, haereticis quocunque vinculo se astrinxerint, concessio, nullum*
- 20 *fidei Catholicae, vel Iurisdictioni Ecclesiasticae praeiudicium generari, vel impedimentum praestari posse, ac debere, declarat, quo minus dicto saluo conductu non obstante, liceat Iudici competenti, et Ecclesiastico, de huiusmodi personarum erroribus inquirere, et si de saluo conductu confisi ad locum venerint alias non venturi: Nec sic promittentem, cum fecerit quod*
- 25 *in se est. ex hoc, in aliqua remansisse obligatione:* Minec vtánna ezt {[49v]:} el oluastam volna, mondéc néki, Vgy vagion, hogy it *vniuersaliter* közönségesen, egy altalliába, azt nem tanittia a Gölöközet; hogy nem kel az eretnekeknecc megh tartani foghadásunkat, hanem csak azt mongia, hogy az Concilium nem tartozic a más ember foghadásat megh állani, kit en magham sem taghadhatoc:
- 30 mert a mi az egiházi dolghokat illeti, akár mit fogaggionis az en patronusom, es földes Vram, de ha ez ennekem nem teczik, vgian nem kötelezhet az ő

¹⁵² Tom: 3. Concilio: Edit: Colon: anno 1567. Sess: 19. pag: 860. Vide Alan: Copum Dialog: 6. ca: 31. Fol: 673.

foghadása engem, hogy el ne iáriac tiztembe, es hiuatalomba: Azért, nem szükséggh ebbe töb ideigh faraztanod maghadat, es az ielen valo fő embereket, hanem, ha bizol igassagodhoz, mencz megh, Eugenius Papat, ki Magiar országhnac nagy romlására lön, az Török fryghnec fel bontatasáual.

- 5 It az Papista ember keserues szíuel, nagiot fohazkodéc, es monda. Ha aczélbol csinált pennáioc volnais az Romai hiten valo Doctoroknac, el kopnéc addigh az orra, a mygh minden tudatlan karomlásit fel iedzenéiec a ti Mini-^{{50[r]};}s-teritekne. Az töb dolghoc közzül pedigh, ezis eggyc, melliet te rebesgez: Hogy azért egy előbe mesze ne menniünc,¹⁵³ Ha szinte vgy volnais (a ki vgy
- 10 nincz) hogy Eugenius Papa, Istentelenül, es hamissan cselekedet, Vladislaus Kiralt, Amurates Ciaszar ellen, fel indituán, Ebből mi köuetköznéc? Vallions azé, hogy az Papa azt tanította, hogy szabad efféle bünt cselekedni? Voltac az Papak közzül ennihánian feslet erkölcsüec, kik láttac, es tuttác, hogy nem iol cselekesznec, de mind az által, vagy az giarloságh, vagy az gonosságh arra
- 15 vitte öket, hogy meltan azt mondhattac a mit Helena Ouidiusnal:

*Video meliora, proboque
Deteriora sequor.*

- Latom vgimond, es iauallom az iot, de a gonozt köuetöm: Nylua ha minden az ki megh reszeghszic, hamissan hitit mongia, vagy egiéb rendbeli
- 20 vetkebbe esik, azt ityli, hogy szabad efféle vétkeket cselekedni, senki nem vetkezhetic, a ki az Isten ighié ellen valo Eretnekségghbe ne esséc, kit tudom, csak egy okos ember sem hagihat helyén: ^{{[50v]};} Azért ha szinte gonoszul cselekedettis Eugenius, hogy Laszlo Kiralt fel indította, de *fuit error morum, non doctrinae, Actionis non definitionis Fidei*, vgian nem köuetközic ebből,
- 25 hogy vagy Eugenius, vagy az Romai göleközet azt hitte, es tanította legien, hogy szabad az Hitet megh szeghni.

- Elégh volna ez röüid felelet, ennec az Calumniánac torkotokba veresére, de hogy ne panaszkoggiál, hogy künnien megiünc el e mellől, a mely néktec erős fundamentomotok az mi karomlasunkba, Ier szolliunc vgian valoba
- 30 az dologhoz, es lassuc megh, ha volté ebbe valami vetke Eugenius Papanac,

¹⁵³ *Az Eugenius Papa cselekedetyrül.*

- vagy Iulianus Cardinálnac. Ez hogy nyłuábban ki tessac, iusson eszünkbe mint történece az dologh, melliet Bonfinius így ád előnkbe.¹⁵⁴ Mikor immár ighen el hatalmazot volna Europaba az Török, latuán az Papa, es az kereztien Feiedelmec, hogy naponkent feiekre neuekednec az ő hatalmassággha, egy
- 5 Confoederatíot, es kötést szerzénec az Papa, az Custanczinapoli Palaeologus Ianos Ciaszar, az Magyar orszaghi Kira-*{51[r];}*ly, es az Velenczésec, hogy ki földön, ki thengeren rayta legien az Törökön, es ha szerét tehetic, Isten seghitseguél Europabol ki hánniac ötet. Ezt az kötést mikor megh erőssítettéc volna, mindenüt nagy keszülettel valanac, Azonközbe Amurathes ellen,
- 10 Asiaba pártot ütöttec vala az ő alatta valoc, es örömet ezekre megien vala, de az Magyaroc keszülete, nagy akadált, es tartoztatást szerez vala neki: Mit miuele az agh roka? Az Racz Despotot keré, hogy frigiet szerzene neki az Magyarokkal, es ha ezt veghez vinné, sokkal ayanlá maghát neki: A Despot Huniadi Ianossal practicála, es neki ighyré minden ioszághat, melliet Magyar
- 15 országhba bir vala, ha a Kiralt az bekeséghre vinne, Efféle ighiretekkel, megh család Despot, Huniadi Ianost, es ő általa, a kiralytis arra töre, hogy az elébbi kereztien tarsaiual valo kötes ellen, megh bekelliéc az Törökkel: Ezt megh értuen az Papa, ighen megh busula rayta, hogy az Magyaroc miat enni sok keszület heaba esné, es ily nagy alkolmatosságh el mulnec, Azért Iulianus
- 20 *{[51v];}* Cardinalt küldé Magyar országhba, es eleibe aduán a Királinac, hogy az előbbeni kötés, es Hit ellen, nem szerezhetet az ő Confoederatus tarsai hyre nekül frighiet az Törökkel, fel bontatá véle az Török frighiet:

- Ez sommaia az Historianac, melyből nyłuán lattiuc, hogy nem iol cselekedet Vladislaus, el áluán tarsai mellöl, es őket cserbe hagyuan, Es szinte vgy nem
- 25 tartozot, az ő modnekül valo foghadasánac állani, mint szinte te, ha ennekem hittel köteles tarsom volnal, valamely dologhnac veghez vitelébé, az en akaratom ellen, ok nekül, el nem alhatnál mellöllem mind addygh, valamygh veghez nem vinnöc dolgunkat.

- Hogy pedigh ennec az hadnac, veszedelmes véghe lön, es ő maghais
- 30 oda vesze Vladislaus Kiraly, abbol nem köuetközic, hogy az Törökkel valo fryginec fel bontasába Hiti szeghő volt az Kiraly: Mert giakran az Igaz, es Isten szerént valo hadakbais, az artatlanoc, nagy karokat vallottac, mint amaz

¹⁵⁴ *Bonfin: Decad: 3. lib: 6. Anno 1444.*

Birac köniuébe oluassuc,¹⁵⁵ hogy a Si-{52[r]:}doc, az Isten parancsolattiból menének Beniaminra, de mégis az első harczon, huszon ket ezeren veszének, az masikon pedygh, tizen niolcz ezeren: Es noha az Istennec titkos itéleti vannac, mellieket az emberi elme, megh nem vizsgálhat, de ha szabad vélekedni, azt alithattiuc, hogy azért ronta megh akkor Vladislaust az Vr Isten, hogy Hiti ellen, es minden igasságh ellen, az ő kereztién társait saarba hatta vala, es az ő vellec valo kötést, fel bontotta vala, megh bekéluen az Törökkel.

- Ha azért it valamit akarsz nierni, Először azt kel igienesen, es derek képpen megh bizonytanod, hogy nem iol cselekedet az Papa, arra kyztetuén az Magyarokat, hogy az előbbeni kötésbe maraggianac, es az Török frygiet, melliet kereztién társai hyre nélkül söt ezeknec nagy karáual, vetettec vala az Pogánnial, megh ne allanac: Mert en taghádom hogy ebbe vetkezet volna az Papa. Masodszor azt kel megh mutatnod, hogy ha ebbe gonoszul cselekedet az Papa, abbol az köuetközzéc, hogy a Papa szabadnac itylte az Hitnec megh {[52v]:} szeghését, Mert en ezt semmiképpen megh nem enghedem Harmadszor azt kel bizonios ielenseghekkal megh erőssytened, hogy Lazlo Kiraly azért vezette el az harczot, hogy a Töröknek adot hitit megh szeghte, kit különben nem tudhacz bizonioson, hanem ha az Istennec tanácsába voltál akkor az veszedelemkor.
- Vegezetre, ighen fel törölt homlokkal, es nagy batorsággal ielengeted aztis,¹⁵⁶ hogy az gionas, kaput nyt, es vtat csinál az hitnec fel bontására, es ezzel hitegheted az embereket az hamisságra; De ezis csak hiuságos beszéd, melliet akkor bizonithattoc megh, mikor a számároc röpülni foghnac: Mert nem csak útat nem irt az gionas az hitetlenséghe, de söt inkab, ennec fölötte nagy szablaia az gionas, miuelhogy mikor valamely ember megh gionic, es megh vallia, hogy hitit megh szeghte, ha még ideie vagion az hitel kötöt foghadásnac be telliesytesére, az tudos, es io lelki ismeretü gionto Atia, a ki igazán, es törueni szerént el iar hiuatalliába, es lelki ismereti ellen, nem keduez sen-{53[r]:}kinec, eleybe aggia legh először az giono embernec, hogy ő megh nem odozhattia különben, hanem ha foghadást téssen, hogy be telliesyti foghadását, es ha szinte ezt fel fogaggiais, illendő penitentialt ad

¹⁵⁵ *Iudic: 20 v. 21.*

¹⁵⁶ *Az gyonas zablaiá az hitetlenseghnec.*

neki, bizonios böytölesekre, vagy alamisnákra, vagy egiéb Istenes cselekedetekre kötelezuén ötet, az Hit szeghésert: Ha pedig nem hiszitec hogy ez így légien, küniü en nec az probáia, gyonniatoc megh az Romai Ecclesiánac szokása szerént, es megh lattiatoc hogy igaz az en beszédem: A mely gionto

5 Atia pedig különbet cselekeszic, mind ő maghát, 's mind azt a ki megh gyonic, el veszti.

Mikor pedig egi fő ember azt mondotta volna, hogy örömesben el hiszi, hogy sem megh próbállia: Az Papista ember, ezt veté vtánna: Maghatoc lelki ismeretetekre hagiom hogy megh itylliétec, ha ti nállatoc vagioné valami

10 efféle tartoztatása az esküüéssel valo kötelesseghnec.

Mind ezekből azért az iő ki, hogy az esküüésnec fel feythetetlen kötetet, mi megh nem oggiuc, es fel nem bon-{{53v}}tiuc, noha az párt ütő, es szakadás szerző Tanitoc, nem tudom minemü bűbayal, es ördöghi szem fyni vestéssel, vgy megh vakítottác az embereket, hogy efféle magha gondolatlan

15 indulattiokból álmodot hamisságokat, mind el hitetnec az együgiükkel: De elég eddygh az mi vallasunknac otalmazása.

HARMADSZOR,¹⁵⁷ noha küniü volna mind azokat niakatokba fordytani, a miuel minket vadoltoc, es tagadhatatlanul megh mutatni, hogy Ti, kik az kerezteni eggiességhe szakadást szerzettetec, nagy útát irtottatoc minden gonossághra, es hitetlenséghe a ti tudomanitokkal, noha az iosághra valo intésnec szyne alat, el akariátoc titkolni mergheteket, hogy ezt künniebben be csepegessétec az emberec szüüébe, De egiéb dolgoknac most bekét hagyuan, csak azt akarom deel szinnél vilagosban megh mutatni, hogy nektec, az ti Hitetec szerént, oly priuilegiomotoc, fellieb valo szabadsághatoc vagion,

20 hogy hitetekkel kötöt foghadástoc megh tartására, egy mak szemnyre sem köteleztetec.

{{54[r]}}It az ielen valo fő emberec közzül, eggik nagy kaczait üte, es monda, Emberseghemre mondom hogy ha ezt megh bizonytod, sokaknac megh künniebyted lelki ismereteket: De véghy akariuc hallani beszédedet.

¹⁵⁷ *Az Luther Hit, az hit fel bontásra szabadit.*

- Igy kezdé azért szauát az Papista ember:¹⁵⁸ Legh először is vgimond, az Ti fő tanitótoc fegyuerét kapom, es azzal verem által az mi ragalmazoinc nyeluet: Mikor azért Luther a csukliat, es kápat farba rugha, es az ő szerelmes Apaczaiáual Catus azzonial az Apacza fátíolt el vetteté, es hitec, foghadásoc
- 5 ellen, egybe szürec az leuet, furdallia vala az Vy profetat lelki isméreti, mert iol tuggia vala, hogy mégh csak az természet szerént valo igassághnac törüenie szeréntis, tartozic ember megh állani a mit foghad Isten nec, söt mégh ellenseghénekis: Más felöl, láttia vala, hogy mind ő, 's mind az ő hölygie, hitiu el, foghadasáual kötelezte vala maghat az Isten nec, hogy hazasságh
- 10 nekül, tiztan, es minden förtelmességh nélkül elné nec mind holtygh, mely foghadást, meghis tarthatnak vala az Isten nec seghitsegé-^{[54v]:}} uel, es a zent Lélec malaztiáual, a mint maszor nyluán megh bizonytom, mind Z. Palbol, mind pedig az Atiafiaknac tulaidon vallasokbol:¹⁵⁹ Hogy azért lelki ismeretinec sebeit, imygi, amugy, be halolna, egy csapással, mind
- 15 az esküés nec, mind egiéb kötelessegek nec ereiét le vagha, es sok helien irasiba azt tanita, hogy az kereztien ember, Christus által, minden törüenitül, mégh az Tiz parancsolattulis megh szabadyttatot, Vgi hogy, semmire nem köteles egiébre, hanem csak arra, hogy higgien Christusba, mely Hit által, magához kapcsollia a Christus igasságot, es vgy megh tiztittatic, hogy semmi
- 20 büne nincz immár annac, a ki hiszen Christusba.

- Hogy pedig ezt tanicsa Luther, ihon vannac az önnön saiát köniuei, mellieket ti maghatoc Wittembergába nyomtattatoc, es halliatoc ezekből, az önnön szauát:¹⁶⁰ *Christianus proprie definitus, est liber ab omnibus legibus, nullam prorsus habet legem, sed est supra legem et peccatum: Itaque tota*
- 25 *Lex simpliciter, siue Caeremonialis, siue Decalogi abrogata est Christiano. Quare si te tangit pecca-^{55[r]:}tum, si perterrefacit mors, cogita vanum esse spectrum, diaboli illusionem, vt certe est; Reuera enim, nullum amplius est peccatum, quod quotidie confitemur in Symbolo, cum dicimus, Credo sanctam Ecclesiam Catholicam, quod nihil aliud est, quam si diceremus, Credo nullum*

¹⁵⁸ *Capitale facinus id fuit iuxta leges Imperij. Cod: et ff. de Episcop: et Cleric:*

¹⁵⁹ *Lásd az követközö leuelet.*

¹⁶⁰ *Tom: 6. lat: Vitt: per Ioan: Lufft, edito anno 1554. In cap: 2. ad Gala: fol: 309. 315. 350. et 351.*

peccatum, nullam mortem in Ecclesia esse. Ennec pedig az tudománnac fő fundamentoma az, hogy csak az Hit eleghséges az üdüösséghe, kiből nyłuán köuetközic, hogy semmi egiéb az Hitnél nem szükséghe az üdüösséghe, mert ha valami egiéb szükséghe volna, nem lehetne eleghséghes csak az Hit egiedül: Ha pedygh semmi egiéb az Hitnél nem szükséghe az megh igazulásra, es az üdüösséghe, ketséghe nekül sem az Hittel kötöt foghadásoc, sem egyéb törüéniec megh tartása, nem szükséghesec ezekre. Es ezt vgian nyłuán tanittia Luther,¹⁶¹ mikor azt iria, hogy ha valaki az Hittel eggiüt, hazas társat felebarattianac megh förtöztetiis, de vgian nem vétkezc, Söt a mely köniuet az Babiloniai foghságrul ir, abba ennihaniszor mongia, hogy ha szinte {[55v]:} akarna sem karhozhatic a kereztién ember, hanem ha nem akar hinni, mert semmi egiéb nem karhoztattia az embert, hanem az hitetlenséghe: Ezek pedygh mind nyłuán köuetköznec, ha az Hit eleghséges az üdüösséghe:

- Vgian ezent tanittia Caluinus,¹⁶² mikor azt iria, hogy abban aál az kereztiény szabadságh, hogy a mi lelki ismeretünc, magha alá vesse az törüént, az törüénec minden igassagarul el feletkezzec, es az cselekedetre semmi gongia ne legien, *Nulla operum ratio habeatur*, hanem az törüénec, méghe emlekezetitis el haggia, es az cselekedetekrül valo gondolatot, minde-
 nestül félre tégie: Vgian ezen Caluinus aztis tanyttia,¹⁶³ hogy a ki egyszer igaz
 hitbe vagion, azt soha el nem vesztheti: Ha azért semmi gondunknac nem kel
 lenni az törüénibe szabot cselekedetekre, mi szükséghe esküuesünket megh
 állanunc? Ha a ki egyszer hiszen, soha ki nem esik az Istenec kedueböl, Tehát
 akár megh szeghiem, akár be telliesicsem hitemet, vgian egy aránt valo sze-
 relmes fia vagioc az Istenec: Vegeze-¹⁶⁴tre, vgian ezen Caluinus, megh
 akaruán mutatni hogy szabad az Papoknac, Baratoknac hitec es foghadásoc
 ellen, agias társot keresniec, imigien szol, Ha minket vgimond, az Christus
 kerezti, méghe az Isten törüenyénec atkatulis megh mentet, mentül inkább méghe
 szabaditot efféle külső kötelessegektül?

¹⁶¹ Tom: 1. Vitt: edi: 1545 per Io: Lufft. fol: 372. Thesi 10. paradoxa in Papatu.

¹⁶² Calu: lib: 3. cap: 19. num: 2.

¹⁶³ Lib: 3. c. 24. nu. 6. Beza, alij.

¹⁶⁴ Lib. 4. c. 13. n. 21.

Ezekből io Vraim megh erthetitec, ki aggion okot, es szabadsághot, az hittel kötöt foghadásnac fel bontására: Ebbe pedig az elő hozot tudomániba, Ti sem szakadhattoc el semmiképpen Luthertül, es Caluinustul, kit hogy nyluán megh ercsetec, megh kel visgálnunc fundamentomat az elő hozot tudománnac:

- 5 A Ti vallastoknac azért fundamentoma, abban aál, hogy tartozic ki-ki magha felöl bizonioson el hinni, hogy ő az Istenec keduébe vagon, es az örök életre választatot, Söt minniáian vgian azt vitattiátoc, hogy csak ez az üdüösséghe Hit, Mert miképpen hallom hogy Magyar országba azt mongiac sokan, hogy az Hit es Esküvés, két féle, egyc kereskedő, es az masik {[56v]:} Igaz hit,
- 10 Azonképpen tiys azt mongiátoc, hogy az kereztien emberbe, ket féle hit vagon, Eggic *historica*, melliel hiszuk azokat a mellieket az mi Vruc cselekedetirül, es az Apostoloc forghodásárul oluasunc az írásba, Másik *Iustificans* igazito hit, es ez az, melliel ember bizonniál hiszi, hogy ő, Christus által, keduébe vagon az Istenec, es örök életre választatot: Eszébe vöué pedig nem csak Luther
- 15 Marthon *in cap: 22. Genes:* es egiéb heliekennis, a mint Schlussemburgius Lutherista Superintendens böuön megh mutattia,¹⁶⁵ de Caluinusis, hogy ez az batorkodás semmiképpen helién nem maradhat, ha az hit kiüül, az Isten törüeniénec megh tartásais szükséghe az üdüösseghre, es azert iria Caluinus,¹⁶⁶ hogy *aut omni spe Iustificationis excludimur, aut a legis Iustitia*
- 20 *solui nos oportet, et sic quidem, vt nulla prorsus operum ratio habeatur*, auagy ki rekeztetünc vgimond telliességgel az megh igazulásnac remenseghétül, auagy az törüénec igassaghitul, vgy megh odoztatunc, hogy az cselekedetekre semmi tekynet ne legien, Mert a mint {[57[r]:} vgianis Schlussemburgius az Luther köniueiből tanittia, ha az ember azt el hiszi, hogy az Hit kiüül, sok egiéb iosághis szükséghe, soha tellies bizodalma nem lehet, latuán hogy ezek az iosághoc ő benne nincsenec: Es ezt ighen meltan mongia Luther,¹⁶⁷ ha igaz a mit Ti mind feienként vitattoc, tudni illik, hogy az Istenec parancsolattiát senki megh nem tarthattia, es hogy az emberne minden cselekedeti bün Isten előtt, es vlatatosság: Mert ebből nyluán köuetközic, hogy ha az Hit kiüül, szükséghe az Vdüösséghre, es az megh igazulásra, az Isten parancsolatinac
- 30

¹⁶⁵ *Schluss: li: 1. Theol: Calui: Arti: 15. fol: 50.*

¹⁶⁶ *Calu: lib: 3. cap. 19. nu: 2.*

¹⁶⁷ *Lásd az 15. 17. kérdéset az Papista emberne.*

- megh tartása, es az io cselekedet, soha senki közzülletec el nem hiheti hogy
megh igazult, es üdüösséghe menendő, mielhogy az tinnen hitetec szerént,
megh nem tarthattiátoc az Istenec törüéniet, es semmi iot sem cselekesztec:
Annac okaert azt iria Schlüsselburgius,¹⁶⁸ *Qui contendunt in Articulo*
5 *Iustificationis, particulam (sola fides) non excludere bona opera ne adsint, Imo*
docent, necessario adesse, a Pauli, et Lutheri Theologia dissenti-{{57v}}unt:
A kik azt tanittiac vgimond, hogy mikor az megh igazulásrul azt mongiuc,
hogy egiedül csak az Hit igazit, ki nem rekeztetec az io cselekedetec,
hogy ielen ne legienec, söt azt tanittiac, hogy az Hit egiedül nem iár, ioságoc
10 nekül, ellenkezec ezek a Z. Pal Apostol, es az Luther Theologiaiáual: Holot
aztis elő hozza, es dicsyri ez a Superintendens, a mit Luther illien szoual tanyta,
Ha az Hit, minden legh kisseb io cselekedet nélkül nincsen, nem igazit megh söt
vgian nem Hit az, kit bizoni igazán mond Luther, ha igaz a mit Ti szüntelen
nyelueteken hordoztoc, tudni illik, hogy az emberne minden cselekedeti bün,
15 es ocsmánisagh.
- Ihon lattiátoc tehat, hogy ha bizonnial el kel hinnetec maghatokrul,
hogy Ti az Itenne kedues, szerelmes, megh igazult fiai vattok, kekételen
azt kel hinnetec, hogy az Isten törüeniéne megh tartása nem szükséghe
az ti igazulastokra, Mert ha ez szükséghe volná, maghatoc el hiuén hogy
20 megh nem tarthattiátoc, es megh sem tartiá-{{58[r]}}toc az Isten parancsolatit,
a kutban szakadna kötele bizakodastoknac: Ha pedigh az megh igazulásra nem
szükséghe az Isten parancsolattiánac megh tartása, tehat az Esküüésne fel
bonthatatlan kötelességhe sem szükséghe, Es igy, a ti Hitetec fundamentoma
szerént, szinte mint Luther Marton megh szeghette Istenne töt foghadásat,
25 vgy tiis, minden kötelességheket szabadon fel bonthattoc:
- Ezeket szerelmes ALVINCZI Vram, en oly rettenetes sziu dobogással
halgattam, hogy csak az korságh nem ütöt el szegienletembe, eszembe véuen,
hogy az mi tudomaniunc fundamentomibol, efféle köuetközö dolghokat,
tettetes szynnel hozot vala elő az Papista ember, es nemis tudoc vala ezekre
30 kerec valaszal megh felelni, Azért menteni akarom vala maghamat, hogy most,
mind ezekne megh rostalására nem erkezném, De io szerencsémre elő szolla
egy a fő emberec közzül, es monda.

¹⁶⁸ *Loco citato.*

Soha bizony ezeket en így által {[58v]:} nem láttam mint most, es immár vészem eszembe, hogy sok meltatlan dolghot foghnac az Papistakra azok, a kik az maghoc szennyet, másra akariák kenni: De ideie el mennünc, Isten hozzátoc: Es vélle egietembe minnyaian el kezdénec oszlani.

- 5 En latuán hogy el akarnac vala menni, megh bizakodám, es hogy telliességgel cserbe ne maradnec, nagy bator szoual kezdém kialtani: Halgassátoc megh io Vraim az en feleletemetis, Es miuelhogy halgatni nem akarác, nagy protestatiokkal kezdéc kialtani, hogy Enym az mezeo, En az bay viuo helien maradoc, es ez okon, enym az göződelemis, kin minniaian nagy
- 10 hahatat üténec, es en csak egiedül maradéc:

- Igazán mondom kegielmednec, Tiztelendö ALVINCZI Vram, szegienletembe, es haraghomba, vgian téptem a szakállomat, es nem tuttam mit miuelni, Véghre iuta eszembe, hogy az Te kegielmed bölcz Tanyto széki eleybe vessem mind ezeket, es Te ke-{59[r]:}gielmedtül váriac mentül
- 15 hamaréb valo feleletet, Mert bizoni Vram, ha ezek ebbe maradnac, az egész *Ministerium*, nagy gialazatba esik miattoc, kit az *El Schadái* Vr Isten el tauoztasson töllünc.

Tarcsa, es vilagosycsa megh az *Iehoua* kegiedelmedet, Nemes es böcsülletes ALVINCZI Vram.

20

Post Scripta.

- EOrömost erteném kegielmedtül, mint kellien azt ertenünc a mit enekleni szoktunc magyarul, az szaz negyuen ötödíc Soltarbol. *Mert ök megh halnac, es mind földe lesz nec, az földiekrül megh sem emlekeznec, etc.* Minap nekem ez ellen azt veté szememre egy Papista ember, hogy a Soltárba sincz
- 25 az, hogy *Ez földiekrül megh nem emlekeznec*, hanem ezt mi töttüc hozza, hogy a szentec könörghésat el rontanoc: Es az Augustana Con-{[59v]:}fessio Apologiaia *Art: 21. Söt Caluinusis Lib: 3. Instit: cap: 20 num: 24.* megh valliác, hogy a Zentec menyországba, imadkoznac közönseghesen az vitezkedö hiuekért, kit nem miuelhetnénc, ha az földiekrül megh sem emlekeznénec.
- 30 Ezt kegielmed csak egy szouál feycse es magiarazza megh ennekem.

{60[r]:}

HARMADIK LEVEL.

MINT TANICSAK AZ PAPISTAK, HOGY IOB AZ PAPNAK
hazasságh kiüül latorkodni, hogy sem hazas tarshoz kötelezni
maghat.

5 *Az Vr mezeienek, es Christus csürinek, vigiazo kerülöiének*

ALVINCZI PETER *Vramnak.*

- AZ ketelenséghe nec gözhetetlen ereie, es lelkem csendesseghének fel
haborodot habia viszen arra, {[60v]:} hogy sokszor kellesséc az Te kegielmed
öruendetes, es bekeséghecs niugodalmát felbe szakasztanom, es fel szauarnom
10 leuelem által: Es iollehet eszembe veuém az kegielmed hozzam valo keduetlen
voltat, az elébbi irasomra valo halghatásból, de az közönséghecs ionak buzgho
szereteti arra viszen, hogy orczámnac megh veressüleséuelis, az Te kegielmed
io teczését, es oktatását, szüntelen szomiuhozzam, es szorgalmatosonnis
kériem: Azért, mentül keuseb szoual lehet, megh irom kegielmednec, minemü
15 beszelgetésem törtenéc, ez el mult napokba, egy Papista emberrel: Vgian
az Istenértis kérem pedigh kegielmedet, hogy mind az előbbi leuelemben irt
dolgokrul, mind az mirül most irok, derék, es fundamentomból valo tanuságot
aggion ennekem kegielmed, Mert ha efféle dolgokba, melliekkal legh inkább
giülöltettiüc mi az Papistakat, egyszeris, maszoris hazugsághba maradunc,
20 azon félec, hogy vgian földhöz vernec, es láboc ala tapodnac apronkent ben-
nünket az Papa katonáy.

Minap azért a haz előtt beszelget-{61[r]:}uén ennihany fő emberrel, méne
elő egy alkalmas köuer nyaku pilyszes Pap, es monda mingiárt egy az ielen
valok közzül, Vallion ez valaha nem hayté tilalmasba az Castitas mellet?

- 25 En erre azt felelém, Miért nem haytana, hiszem ő csak arra kötelezte mag-
hát, hogy soha iambor házass társot nem vészen? Mert ha ezt ekkoráygh nem
tuttátoc io Vraim, azt tanyttiak a Papistac, hogy csak az ő Nyrt, kent Papoc

megh ne hazasoggiéc, am bár bokrostul tarcsa a safarinákat, miuelhogy ök, a zent hazasságot, tisztátalan élet nec neuezic, a mint megh teczic az Innocentius, es Syricius Papa Decretomibol.¹⁶⁹

- Nem tuttám, tehát ielen volt egy Papista ember, es elő szolaluán monda,
- 5 Ves vakot Predikator Vram, Bezzegh nagy ám ez egy nec: De a mit réghen oluastam vala, azt naponként meghis tapasztalom, hogy sokkal künnieb az eghek csillaghit, bizonios számba foglalni, hogy sem az Luther Predikatoroc szemtelen hazugsághit megh szamlálni: Es ám bár kegielmed nec Predikator V-{{61v}}ram, mentséghe légien, de azok a kik tuduán, lelki ismeretec ellen,
- 10 illien dolghokat költöttec, nem tudom mint adnac számot Isten előtt: Es ha lehetne, kürthöz, es Trombitához hasonló szoual akarnám errül az éktelen hazugsághrul le venni az aál orcát, hogy mind ez világh ertené, minemü meltatlan rutsagokkal mocskolnac minket az Aniazentegyházbol ki allot, szakadás szerző Tanitoc.

- 15 Erre en azt felelém, Szerető Vram, ighen fen foghád az dolghot, félek rayta, hogy ha ighen fen heasz, el szedül az feied, es a földről szeded fel maghadat.

Egy pedigh az fő emberec közzül monda, Halgassuc véghigh Predikator Vram az Papistac mentség hit, es neuetkezzünc rayta.

- 20 Igy kezdé azért el beszédet az Papista: Oluastam nem egyszer, es az többi közt, amaz tekelletlen Magiari Istuannac, az ország h romlása okairul irt rosz köniuébe,¹⁷⁰ hogy az Papistac azt tanyttiac, hogy iob az Papnac kesefan iarni, hogy sem iambor hazassághban {{62[r]}} élni. De ezt, sem Valentia, a kin Magiari akadoz, mint az bolha az orozlánion, sem senki az Romai Ecclesianac fiai közzül, illien forman nem tanitotta: Mert az Tridentomi Concilium, es az egész Romai göleközet, az Hassaghot, Zent, es tisztaságos *Sacramentomnac* szentség nec valliác,¹⁷¹ Vgy annira, hogy mégh az Papok hazassaghátis (mikor igaz hazassághban él nec, mint Görögh ország hba, holot az Papsagh előtt valo feleség héuel, iambor hazassághba el nec az Papokis,
- 30 noha ottis Papságha vtán, senki Vyonnan megh nem hazasodhatic, a mint

¹⁶⁹ *Distinct: 82. Can: 2. et 3.*

¹⁷⁰ *Magiari folio 146.*

¹⁷¹ *Trident: Sess: 24. cap: 10.*

Hieremias Custanczinápoly Patriarcha bizonyághot tészen errül)¹⁷² tizta, Zent, Isten elöt kedues dologhnac hiszuc lenni, es azokat a kik külömbet tanytnac, Eretnekeknec itylliuc.

- E mellet azért, aztis tanyttiuc, hogy miképpen az ember, minec vtánna
- 5 Hitiucl, es foghadasáual feleségéhez kötötte maghat, nem szabad annak vtánna félre tenni feleséghez, es mashoz kötelezni maghat, hanem, ha fel töt, iadczeniis kel, es valamygh áso, kapa el nem valasztia iambor hazas tarsátul, {[62v]:} mind addygh véle türiön: Azonképpen, minec vtánna az ember hitiucl, es foghadasáual arra kötötte maghat az Istenec, hogy mind holtygh
- 10 hazasságh nekül, es minden testi buiaságh nekül él, auagy, (mint az Görög kalugierec cselekesznec, a kik nem Baratoc) azt fogadgia, hogy iambor hazas tarsánac halála vtán, mind holtygh hazasságh nekül, es tisztán él, Minec vtánna mondoc az ember erre köti maghat, annac vtánna, fel nem bonthattia io kedueböl ezt az köteleességet, Mert az Istenec adot foghadás, es Hit, nem
- 15 lagiabban kötelezi az embert, hogy sem az azzoni emberhez valo esküües. Akár mely alá valo münec czehibeis oly szabadsagh vagion, hogy senkit az mesterec közibe nem foghadnac, hanem ha maghára vészi eois azt az terhet, melliet viselnec minniáian az ő rendin valoc, Ha azért megh csak ezeknekis szabad efféle törüent szabni, melyre kötelesec az mester emberec, Mentül
- 20 inkab szabad az Aniazentegyháznac azt rendelni, hogy senki az Papsághra ne emeltesséc a ki hazassaghnecül nem akar élni?

- {63[r]:} Annac okaért, miképpen ha valaki, iambor házas tarsánac adot hitirül el feletkezuén, mást vészen, nem iambor hazas társ az a kit masodszor vészen, hanem, a zent hazasságh törésbe, lator társ, Szinte vgy, mikor
- 25 az Istenec adot Hit vtán, hazasodni akar valaki, ha szinte az Istenec töt foghadása ellen, megh esküszikis valamely személliel, nem hazasságh ez, hanem testi förtelmességh, a mint eleytül foghua, mindenkor nyluán tanitottác az Apostoli Zent iambor Atiac.

- Halhacza mit yr errül Z. Agoston,¹⁷³ *Lapsus a Castitate quae vouetur*
- 30 *Deo, adulterijs peior est: Es ismet: Quae vouerunt continentiam, nubere eis nec licet, nec expedit. Quod licebat antequam vouisset, cum id se nunquam*

¹⁷² *In Responsi: edita a Socolouio fol: 351.*

¹⁷³ *August: Tom: 4. de Bono Viduit cap: 11. Tom: 6. lib: 1. de Adulter: Coniug: cap: 15. et 24.*

- facturas vouerint, non licebit, si tamen id voueat, quod vouendum fuit, sicut est perpetua Virginitas, continentia post experta coniugia, solutis a vinculo, vel vouentibus ex consensu: Haec ergo quae rectissime vouentur, nulla conditione rumpenda sunt: Es ennec illien okát aggia.¹⁷⁴ Si enim ad*
- 5 *offensionem Christi pertinet, cum membrum eius fidem non {[63v]:} seruat marito, quanto grauius offenditur, cum illi non seruatur fides in eo, quod exigit oblatum, qui non exegit offerendum? Gonozb vgimond, az Istennec ighyrt tiztaságh ellen vetkezni, hogy sem az hazassághot megh szeghni, mert ha ellene vagion Christusnac, mikor az ő thagia megh nem állia az ő hazas tarsánac adot hitit, mentül inkább megh bántia ötet, a ki tulaidon ő maghánac*
- 10 *töt foghadásat fel bontia? Masut azt iria,¹⁷⁵ hogy ha az Apácza férhez mégien, Christus hazassagánac rontoia leszen Sanctimonialis si nupserit, Christi adultera reputabitur. Z. Cyprianus Martyr pedig,¹⁷⁶ Ha a Christusnac szentelt szüz ferhez megien vgimond, Christus hazassagánac rontoia*
- 15 *leszen, Christi adultera est, non marita: Es vegezetre Arani szaiu Z. Ianos így yr.¹⁷⁷ Etsi nuptias bonas esse confitemur, tamen Angelorum societati semel iunctum, vxoris laqueis implicari, adulterij crimen incurrere est: Et quamuis hoc ipsum, frequenter tu Nuptias voces, ego tamen et adulterio tanto peius affirmo, quanto melior est mortalibus Angelus. Noha vgimond,¹⁷⁸*
- 20 *ionak valliuc az {64[r]:} hazassághot, de minec vtánna az Angiali eletnec tarsasagába attad maghadat, az vtán feleséghnec teórybe kötelözni, nem egyeb, hanem hazasságh rontás: Es noha te ezt hazassághnac neuezed, de én, még az hazasságh töresnélis anniuál gonoszbnac itylem, menyuel böcsülletesb az Angial az halando emberrel.*
- 25 A töb réghi kereztien Doctorokis nyluán iriac,¹⁷⁹ hogy a ki maghat a szüzességhre kötelezte, Christusnac iegies matkáia, es hazas társa löt: Z. Cyrillus,¹⁸⁰ Eudociat es Pulcheriat, az Ciaszar hughait, kik szüzességhet

¹⁷⁴ *De bono Viduit: cap: 11.*

¹⁷⁵ *Tom: 8. in Psal: 83. Titulum.*

¹⁷⁶ *Cypr: De habitu Virg: ca: 4. nu: 72.*

¹⁷⁷ *Chrysost: ad Theodor: lapsus.*

¹⁷⁸ *Ezent tanyttia Z. Pal: 1.Timoth: 5. v. 11.*

¹⁷⁹ *Z. Palis így szol, 2.Corin: 11. v. 2.*

¹⁸⁰ *Cyrillus lib: 1. ad Reginas.*

- fogadtac vala, ennihányszor hitá, *Sacras, Castissimasque Christi sponsas* Christusnac Zent, es tiztasághos iegiesinek: Tertullianus pedig imigien szol a szüzeknec,¹⁸¹ *Nupsisti Christo, illi tradisti carnem tuam, illi desponsasti maturitatem tuam*: Christus iegiese löttel, neki attad az te testedet, neki
- 5 iedzettel ferhez menendő ifusághodat: Victor * Vticensis iria,¹⁸² hogy mikor Maxima neüü szüzet, Martinianusnac attak volna, be menuén agias hazokba, így szolla a szüz, *Ego Marti-{{64v}}:}niane frater, membra mei corporis dedicaui, nec possum humanum sortiri coniugem, habens iam coelestem sponsum*. En vgimond, Atiamfia, az en testemet Istennec szentel-
- 10 tem, es nem lehet immár földi hazassághom, miuelhogy menniey iegiesem vagion. Optatus Mileuitanus szemekre veti az Donatistáknac,¹⁸³ hogy az Christusnac szentelt Apaczac fatiolát, es fedelét le vontác, *Spirituale hoc genus nubendi est, In nuptias domini venerant professione*: Lelki hazasságh ez vgimond, es foghadásoc altal, immár az Vrnac hazassagába iutottac vala:
- 15 A töb reghi Doctorokis vgian ezent tanittiac.¹⁸⁴

- Syricius Papa a kit Ti giakran ragalmaztoc, soha nem mondotta azt az hazassághrul, hogy a ki abban él, nem lehet kedues Istennél, hanem csak azt mondotta, hogy a mely Egyhazi ember, hiti es foghadása ellen hazasodni akar, nem hazassághba, hanem latorsághba, faytalan Istentelenségben él,
- 20 mert az ő első foghadása nem szenuedi hogy igaz hazasságh lehessen az ő faytalanságha, miképpen ha feleségéhez {{65[r]}:} volna kötelezue, nem szenuedne ez az kötelelesség hogy Vyob hazassagra menne:

- Eggyk az ielen valo fő emberec közzül elő szolaluán monda. En ezt ennyre bizoni nem ertettem, es ha csak ez az Ti vallástoc, nem gialazhatom
- 25 ezt telliességgel, mert nagy a szabad akaratbol löt ighiretnec ereie, Es mi köztünkis sokan fel foghaggiác, hogy Pinteken hust nem észnek, auagy hogy bort nem iznak, es ezt vgian tekelltesen meghis álliac, Es igazán mondom, hogy en megh nem foghatom elmémbe, miért volna szabad a Papnac foghadása

¹⁸¹ Tert: *De Velan: Virg: ca: 16. Et li: 1. ad Vxor: c. 4. nu: 25.*

¹⁸² * Victor: li: 1. Persec: Vand:

¹⁸³ Optatus lib: 6.

¹⁸⁴ Vide Pamelium, in loc: citat: Tertullia:

ellen megh hazasodni, es az hazas embernek nem szabad foghadása ellen mas hazas társat keresni, kiultkeppen ha azt el hiszuc, hogy az Hazassagh nem Sacramentom, a mint el hiszic az Atiafiac.

- Az Papista ember viszont elő szolaluán, monda. Vgy vagion,
- 5 hogy az mértékletes elméü embereknéc eleghséghe volna, az eddygh valo feleletünc: De miuelhogy az Vy Praedikatoroc, az Christus pártosi, ighen fel törlöttéc {[65v]:} homlokokat az igasságh ellen, minden orczátlan ellenkezesekre, ne talám ha illien künnien el mennéc e mellől, kialtanánac, hogy nem töttünc eleghet nekik: Azért hogy az egiügiüknek, ez ellen vetésből támat lelki
- 10 bethegségheket, es ketelkedéseket valoba megh oruosolliuc, Azt mondom, hogy noha latrul, Istentelenül cselekeszic az Egyhazi ember, ha foghadása ellen, safarinaiaual latorkodic, de mind az által, sokkal nagioib vétkek vagion azoknac, a kik, nem csak faytalansághba élnec, de annac fölötte, valamely gonosz személyhez vgian hittel kötic maghokat, szinte vgy mint a hazássághba
- 15 szokot lenni, es feleséghec gianánt tartiác az ő lator társokat.

- Ezt hogy nyluán megh bizonycsam, tekincsuc megh először zent Ambrusnac egy szép mondásat, ki így yr egy helien,¹⁸⁵ *Aliam vxorem quaerere, cum habeas tuam, crimen adulterij est, hoc grauius, quod putas peccato tuo auctoritatem lege quaerendam, Tolerabilior enim est si lateat*
- 20 *culpa, quam si culpaе vsurpetur auctoritas.* A ki vgimond hazas ember lé-{66[r]:}uen, más feleséghec vészen, hazasságh törésnek vetkébe esik, es anniuál nagioib vetekbe, hogy az ő bünénec eröt, es meltosághot keres a hazassághnac törüeniéből, Mert türhetöb volna az gonosságh, ha titkon volna, hogy sem mint mikor az veteknek böcsülletes szint keres az ember,
- 25 es azert mongia amaz Poëtais

*Simpliciter pateat vitium fortasse pusillum,
Quod tegitur, maius creditur esse malum.*

¹⁸⁵ *Ambros: libr: 1. de Abraham cap: 7.*

Ebből a Z. Ambrus mondasából ki tezcic, hogy noha a titkon valo hazasságh töres ő maghába fölötte nagy vétec, de sokkal nagioib vetekké lészen, ha az ember az hazasságh törésre, vgian hittel kötelezi maghát, es az hazassághnac gialazattiat, hazassághnac sziniuel akaria el palastolni, es be földözni:

- 5 Hasonlo képpen mondom enis, hogy valamikor az Egyhazi ember, cselekedetiuel, vagy szandekáual faytalankodic, akár titkon, akár nyluan, nem csak fertelmességhbe vétkezcic, de vgian *Sacrilegus* zentségh törő lészen, miuel-{{66v}}hogy az Istenec szentelt személt megh förtözteti,
- 10 es annac okaért melto ez világh szeréntis nagy büntetésre, es az egyhazi törueniekbe, sok büntetésit oluassuc efféle faytalan szemelieknecc, vgy annira, hogy reghenten, az nyluan valo faytalan Paptul, mégh zentséghet sem vala szabad venni vtolso szüksegh kiüül, a mint oluassuc¹⁸⁶ *Cap: Vestra, Cap: Vlt: de cohabitāt: Clericor: et mulierum. Et Cap: Nullus, Cap: Praeter*, holot mégh
- 15 aztis tyltia az Aniazentegy haz, hogy az faytalansághban heuerő Papnac, Mise mondásat se halgassác az hiuec.

- Noha azért ez így vagion, de mind azon által sokkal inkább vétkezcic az Pap, mikor nyluán, valamely személyhez köti maghat, es azzal megh esküduén, a zent hazassághnac szine alat latorkodic, hogy sem ha *si non*
- 20 *caste, saltem caute* egiebec batrankozása nekül, titkon volna lator.¹⁸⁷ Mert mikor megh esküszic valamely személliel, mint az hazassághba szokot lenni, miuelhogy a mint mondám, az előbbi kötelességh miat, nem lehet ezek közt igaz hazasságh, nem az hazassághnac tizta eletyre, ha-{{67[r]}}nem a zentségh törésnec fertelmesseghére köti maghat hitiuel: Annac okaért,
- 25 a mint Z. Agoston mongia,¹⁸⁸ hogy iob az azzoni embernecc innep nap fonny, hogy sem faytalanul tanczolni, *Melius quis faceret in agro suo aliquid vtile, quam in theatro seditiosus existeret, Et melius foeminae Iudaeorum lanam facerent die Sabathi, quam tota die impudice saltarent*. Es a mint masut ezen

¹⁸⁶ *Contra Sacerdotes Concubinarior Leges Vngariae vide, In Decret: Colom: li: 1. c. 67. li: 2. c. 4. 9. 10,*

¹⁸⁷ *Sublatum hoc praeceptum censent plerique, vt Valent: 3. p. qu: 5. p. 3. Soar: Disp: 18. Sect: 1. de Sacr: in genere. Cont: Nauar: c. 25. nu: 8. cap: 22. nu: 4.*

¹⁸⁸ *August: Tom: 9. libro de decem chordis cap: 3.*

- Z. Agoston mongia,¹⁸⁹ *Si tantum dominetur iniquitas, vt non innocentia, sed potius peccatum eligatur, satius est incertum de futuro Adulterium, quam certum de praesenti homicidium*, Ha annira vralkodic az gonosságh vgimond, hogy a bünökbe kellien valasztani, Meltob az iöuendö üdőben
- 5 valo, bizontalan hazasságh törést valasztani, hogy sem az ielen valo bizonios gylkossághot: Mely mondast Z. Agoston azokrul az Azzoniokrul monda, a kik Romaba megh ölik vala maghokat, az Gottusoc be rohanásakor, feluén attul, hogy az barbarusoktul förtelmességhre ne vitetnéne: Azonképpen enis azt batran mondom, hogy noha Vtalatos, es örök karhoza-{{67v}}:}tra
- 10 méltó az Egyhazi személynecc akár mely titkos faytalanságháis, de azért, ha vgian lator akar lenni az Pap, iob hogy titkon latorkoggiec botrankozás nekül, hogy sem nyulán: Es a két gonosz közzül, nem oly gonosz, es nem oly nagy bün, ha hittel valo kötelességh nekül latorkodic, mint ha, nem csak latorkodic, de ennec fölötte, az Egyházi rendnec, es a zent hazassághnac
- 15 gilazattiára, hituel kötelezi az latorsághra maghat, es hazassághnac neuzei az ő fertelmességhet, holot, a mint megh mutatám, a ki az Istennecc kötelezte maghát, szinte vgy nem adhattia feleséghénec testét, mint a kinecc feleséghe vagion, mas azzoni emberhez nem kötelezheti ő maghát.
- Es bizonyára el almelkodom rayta, minemü nagy vaksághra iutottac most
- 20 az emberecc, azt itiluén, hogy az Istennecc töt foghadás ellenis, hazassághra adhattia maghat az Egyhazi ember, holot, mégh az poghaniokis, csak az természetnec, es emberi okossághnac vilagossaghabolis azt megh ertettéc, hogy a ki egyszer az Istennecc arra {{68[r]}} kötötte maghát, hogy testi gönörüségh nekül, tiztan él, annac nem szabad fel bontani ighiretit: Ez okon,
- 25 ha valamely Vestalis szüz leáni, faytalansághba találtatot az Romaiaktul, eleuennen mingiárt el asattác ötöt, söt, mégh csak mikor efféle dologhrul velekedés voltis felöllöc, ottan mingiart vadlottak nagy erőssen, es szorgalmatoson megh visgáltac, ha valamit saydithattac hozza, vgy annira, hogy a mint a Seneca *Declamatioijba* oluassuc, nagy erőssen be vadlac az tanaczba azt
- 30 az Vestalist, a mely ezt az egy verset irta vala

¹⁸⁹ *Augus: 1. de Ciuit: cap: 25.*

Foelices nuptae, moriar nisi nubere dulce est.

Bodoghoc az meniec, megh halliac ha nem gönörüseghes az ferhez menés.

- Ha azért az poghanioc ezt cselekedtec, mentül inkább szüghségghes hogy a kereztien ember, alhatatoson megh tarcsa a mit Istenénec foghad? Bizoni
- 5 a ki szabadsághot ád az Istenec töt foghadásnac fel bontására, erőtlenné téski az embereknec valo foghadástis, mert igaz a mit Cicero reghen mondot,¹⁹⁰ *Fide er-{{68v:}}ga Deos sublata, statim fides erga homines sua sponte concidit*, Mihent vgimond, az Istenec adot hit fel bontatic, ottan mingiárt az emberekhez valo hiuségghis ön kinnién le omol: Annac okaért okoson
- 10 cselekedec Constantius Chlorus, az nagy Constantiusnac Attia, mert megh akaruán probalni kikhez kellene neki bizni, latuán hogy sokan kereztienec valánac az ő vduarába, azt parancsola, hogy a kik velle egietembe az baluáni Isteneket nem akarnác imádni, mingiárt ki takarodnánac vduarából: Sokan azért az feiedelem kedueért, hiteket megh thagadac, nemelliec pedigh inkább
- 15 akaránac az vduar nekül el lenni, hogy sem ezt cselekedni: Mit miuele Constantius? El üze azokat a kik megh thagadac az Istent, es nagy böcsületbe tartá az alhatatos kereztieneket, Mert vgimond, nem lehet az ember nec hiuh, a ki nem hiuh az Istenec.¹⁹¹ Theodoricus Arianus kiralis,¹⁹² megh ertuén hogy egy kedues szolgálháia, az ő kedueért Arianussa löt volna, által veré
- 20 ötet hangiaraua, vgian azont monduán a mit Constantius mondot vala. An-{{69[r]:}}nac okaért, mikor az Persiai Kiraly, Hormisdac kysztetne hogy el állana az igaz Hitrül, azt felelé neki,¹⁹³ *Nec Iustum est o Rex, nec vtile tibi, quod imperas, nam qui didicerit Deum contemnere, ac negare, multo facilius contempiurus est Regem*, Nem hasznos vgimond neked a mit kiuáns, mert a ki
- 25 az Istent megh veti, az kiralt sokkal künniebben el arullia: Mely dolghot, nem szükséggh az mi üdönkbe, meszünnen vöt példákkal megh erőssytieni:

¹⁹⁰ Cic: 1. de Nat: Deor:

¹⁹¹ Euse: lib: 1. de vita Constan: ca. 11. Sozom: lib: 1. ca: 6.

¹⁹² Sigon: libro 16. de Imp: Occid:

¹⁹³ Theodoret: lib: 5. Hist: ca: 39.

De hogy immár be feiezzem beszédemet, nylua ha az emberek közt valo fogadásokat tartozunc megh tartani, es mégh az áros emberek köztis, tiztességhe es hitele vesztet az, a ki megh nem állia a fizetés dolghaba, a mint maghat kötötte, ketséghe nélkül, a ki az Istennec ighyrte tiztasághat, es neki szentelte testét, tartozic embere lenni ighiretinec.

- 5 Ezeket mikor en mind véghygh halgattam volna, mondec: Három oka vagion, miért nem tartozic az Pap megh tartani ezt az ő fogadását: Első az, mert errül az foghadásrul nincz paran-{{69v}}csolat, Azt pedig tuggiuc, hogy nem kedues Istennél, valamibe parancsolat kiүүл akarunc eo néki
- 10 kedueskédni: MASODIK az, mert az emberi gjarlosághatul lehetetlen dologh az, a mit az Pap foghad, tudni illik, hogy az Test, test nekül legien: Harmadic az, mert ha szinte az Istentül csudálatos ayandéka volnais az ember nec az tizta eletre, de vgian bolondságh volna erre kötelezni maghat, valamigh az Isten bizonioson megh nem ielentené, hogy az embert efféle ayandékkal
- 15 megh latogatta legien: Annac okaért, nincz semmi ereie, es kötelességhe az Papok foghadasánac.

- Egy az ielen valo fő emberek közzül, nagy fő csauarghatasáual monda,¹⁹⁴ Bezzegh Predikator Vram megh bocsas, de ebbe nem érték eggiet veled: Mert en a zent irasbol azt ertettem, hogy az Vr Isten, az ő néki töt fogadásokat
- 20 iauallia, es azt kiuánnia, hogy ezeket tekelltesen be telliesicsüc, a mint oluassuc *Isaiae 19. v. 21. Psal: 75. v. 12. Eccles: 5. v. 3. Deuter: 23. v. 21.* Annac fölötte, aztis fel talállicuc, hogy szabad fo-{{70r}}ghadást tenni oly dolghokrul, melliekrül nincz parancsolat, es az foghadás vtán, tartozunc ezeket be telliesyteni, mert így szol az Vr Isten eggüt,¹⁹⁵ *Mikor valamit fogacz,*
- 25 *vgimond, az te Istened nec, ne késsel be telliesyteni, mert az Vr ezt megh kiuánnia, es ha kesendel, bünnec tulaidonittatic, Ha foghadni nem akarsz, bün nekül léssesz, de a mit egyszer tulaidon akaragod szerént ighyrtél, be telliesicsed.* Es masut aztis nyluan előnkbe aggia az iras,¹⁹⁶ hogy szabad ember nec foghadásbol el hagini az bor italt, noha errül parancsolatot nem
- 30 adot az Isten, hogy illien foghadást tegiünc.

¹⁹⁴ *Az votumokrul.*

¹⁹⁵ *Deuter: 23. v. 21.*

¹⁹⁶ *Num: 6. v. 2.*

Ennec fölötté, ha semmit nem szabad az Isten tiztesseghére cselekedni a mirül parancsolat nincsen,¹⁹⁷ Hon vala megh parancsolua Iacobnac,¹⁹⁸ hogy minden marhaiánac tizedét az Istennek ighyrneie? Ki parancsolta vala Daidnac¹⁹⁹ hogy foghadást tenne Istennek, hogy az ő tiztesseghére

5 Templomot eppittetne! hogy az Isteni dicsiretekre, enekeseket, orgonásokat rendelne!²⁰⁰ Hon parancsolta vala az Isten Mardochaeusnac,²⁰¹ auagy Machabaeusnac hogy az Isten {[70v]:} io teteméninec emlekezetire,²⁰² es haladással valo tiztetire, Vy innepeket rendelnének?²⁰³ Nylua Z. Palnac sem adatot vala parancsolat arrul²⁰⁴ hogy foghadásbol Ierusalembe menne,

10 es haiát el nyretné, de azért, vgian nem vetkezéc efféle foghadásokba: Vegezetre Z. Pal nyluán iria,²⁰⁵ hogy a szüzeknec nincz arrul parancsolattioc, hogy hazasságh nekül, szüzen maraggianac, de azért, iobban cselekesznec ha férhez nem mennec.

Az Niniuebelieknec sem vala megh parancsolua, hogy hamut

15 hyntenénec feiekre, es barmokatis koplaltatnác: sem amaz azzoni allatnac, hogy az Vrunk ruháia premit megh illetve, sem Iudith azzonnac hogy szüntelen Ciliciomot hordozna: Tinéktec sincz arrul a zent írásba parancsolatotoc, hogy Vasárnapot, Husuetot, karacsont megh illyétec, hogy az Euangeliomot süuegh vetue halgassátoc.

20 Az réghi kereztieneknec sem adatot vala parancsolat arrul, hogy vgy tiztelne az Apostolokat, hogy arniekokrais ki tennéc bethegeket, es terd {[71[r]:} kötőiöket az niomorultakhoz vinnéiek, sem azt nem parancsoltác vala nekik, hogy térden álua, süuegh vetue, *etc.* imadkozzanac, De azért, mind ezeket, meltán es illendöüül cselekedtec,²⁰⁶ mert iol tuttak hogy kedues Isten

25 elöt ha ő neki, es az ő hiueinec tiztességhet teszönc: Hasonloképpen tehát,

¹⁹⁷ *Parancsolat neküis szabad sok iot miuelni.*

¹⁹⁸ *Gene: 28. v. 20.*

¹⁹⁹ *Psal: 131. v. 2.*

²⁰⁰ *1.Par: 15.*

²⁰¹ *Esther: 9*

²⁰² *1.Mach: 4.*

²⁰³ *2.Mach: 10.*

²⁰⁴ *Act: 18. v. 18. cap: 21. v: 23.*

²⁰⁵ *1.Cor: 7. v. 25. 40.*

²⁰⁶ *Act: 5. et 19.*

miuelhogy tuggiuc hogy kedues Istennel, ha ő neki fogadásokat foghadunc, es megh nem hatarozza az iras, minemü dolghokrul legien szabad efféle foghadás, minden tiztességhes, es Isten törueniéuel, auagy nagioib ioual nem ellenközö cselekedetekrül, foghadást tehetünc az Vr Istennec.

- 5 Az Papista ember elő szolaluán monda, nem csak okoson, de bölcsennis szolla Te kegielmed ez dologhoz, es mind ezekből az kegielmedtül elő hozot zent Irasokbol, három dolghot tanulunc.

Először, hogy szabad foghadást tennünc az Istennec oly dolgokrulis, mel-
liekre az Isten parancsolattia nem kötelez minket.

- 10 Masodszor, hogy iob, es Istennél {[71v]:} keduesb, mikor valamit Istennec
töt foghadásbol cselekeszünc, hogy sem a nekül, mert vgianis miért intene
minket a zent iras efféle foghadásokra ha ezekrül valami io nem szarmaznec
az mi csélekedetünkre? Es ki nem láttia mely méltan tanyttia Zent Anselmus,²⁰⁷
hogy keduésb aiandékot ad, a ki nem csak valami giümölcset nyutia az ő
15 kertenec, hanem vgian az kertétis neki aggia? Ha azért, a ki foghadással
kötelezi maghát, nem csak cselekedetit mutattia be az Istennec tiztesseghére,
de tehetseghétis, megh fosztuán maghat az Istennec ighyrt io cselekedetnec
el hagiasára valo szabadsághatul, ketsegh nekül keduesb dolghot cselekeszic
az Istennec tiztesseghére.

- 20 Harmadszor, hogy efféle ighirettekkel, az Isten tizteltetic, es az ő zent
neuénec dicsiretíre igazittatnac az ighiretből származot io cselekedetec: Mert
ezt Isaias által az Isten nyluan mongia,²⁰⁸ mikor azt iöuendöllyi, hogy az Vy
testamentomnac ideikor, az poghani népek, ayandekokkal, es Istennec
töt foghadásokkal tiztelic az Iehouat: Es ha {72[r]:} mindeneket az Isten
25 tiztesseghére cselekesznec az hiuek, a mint Z. Pal tanittia,²⁰⁹ ketségh nekül
a zent irastul iauallot szabad akaratbol származot foghadásokatis, az ő
böcsülletire, es tiztesseghére igazittiac: Veghezetre, hiuolkodo, es haszonta-
lan dologh volna az Istennec foghadást tenni valamely dologhrul, ha efféle
foghadásoc az Isten tiztességhet nem illetnéiec, holot az Vr Isten, sem nem
30 szükölködic nallunc nekül, sem haznot nem vehet ayandekinkbol.

²⁰⁷ *Ansel: de similitu: cap: 84.*

²⁰⁸ *Isaiae 19. v. 21.*

²⁰⁹ *Coloss: 3. v. 17.*

- Ahon pedig azt forghatod Predikator Vram, hogy lehetetlen ennek az foghadásnac be telliesytése: Talám maghadrul itylsz egiebeketis: En semmit nem ketelkedem abba, hogy sok özuegiec es szüzec, foghadás nekülis iamborul élnec:²¹⁰ Es még az pogani Cicerois azt iria,²¹¹ hogy az Romaiac, egiéb okok közt, azértis akartác hogy Vestales szüzec legienec közöttöc,
- 5 *Vt sentiant mulieres: in natura foeminarum omnium posse castitatem existere,* hogy megh tanulnác az azzoni emberek, hogy ökis tisztán elhetnec: Z. Pal Apostolis {[72v]:} nylyan iria,²¹² hogy iobban cselekeszic, es bodogh lészen az leanzo, es az özuegy azzoni, ha férhez nem mégien: Mely mondásbol,
- 10 vilagoson köuetközic, hogy el lehet firfiu nekül az azzoni allat, mert ha el nem lehetne, es mind az által férhez nem menne, ketsegh nekül, hazasságh kiüül kellene faytalonkodni,²¹³ kiböl az köuetkezic, hogy mikor zent Pal azokat a kik firfiunekül el nem lehetnec, arra inti hogy férhez ne mennienec, nem egiébre intené, hanem arra, hogy hazasságh kiüül förtelmeskeggiene,
- 15 kit csak megh gondolniis Z. Palrul, niluán valo karomlas: Annac okaért Z. Pal azt hitte, hogy az leani es az özuegy azzoni, hazasságh kiüülis tisztán elhet, es erre az tizta eletre inti őket: Ha pedig az gienghe edény, az azzoni allat, el lehet firfiu nekül, ketségh nekül az firfiuis el lehet Catus azzoni nekül: Mely dologhrul ő maghokis az mi töllünc el szakattac, bizonisághot
- 20 tésznec, Mert mikor az Neocomensis Caluinistac, az Geneuai Caluinista Predikatoroknac, azt irtak volna, hogy ő nállok, egy Predikator fe-{73[r]:} leséghe, rettenetes vndoc bel poklossághban eset vala, ki miat az Predikator hozza nem iarulhat vala, iszonioduán rutsaghátul, es feluén az raghado beteghseghnec merghetül, es mind az által, Predikator Vram ighen gheriedez
- 25 vala, es azt hirdeti vala, hogy nincz az tizta eletre valo ayandeka Istentül: Azt kerdéc azért az Geneuai tanitoktul, ha ez az iambor Predikator megh hazasodhatiké, vagy nem? Eoszue güytec az Synedriumot Geneuaba, es vgy felelénec az dologhra,²¹⁴ hogy semmiképpen nem szabad mas feleségnet keresni: Ahol pedig az testnec furdalásat forghattia Predikator Vram,

²¹⁰ *Az szüzesseghet megh tarthattiuk.*

²¹¹ *Cic: 2. de Legib:*

²¹² *1.Cor: 7. v. 38. 40.*

²¹³ *Quod Deus consulit, blasphemum est illud impossibile dicere.*

²¹⁴ *Beza Epistol: 10. Theolog: ad 1. qu:*

- arra így iránac *Cum fidelis sit Dominus, qui non patitur suos tentari supra vires, dabit donum Continentiae ei, quem ad continentiam vocat: Confugiat igitur ad dominum potius, quam ad nouum matrimonium, sobrietati studeat, occasiones omnes deuitet, et certum aduersus vstiones remedium, procul dubio obtinebit.* Az az: Miuelhogy az Vr Isten hiuh, es ereie fölöt senkit nem hágy kisyrtetni, az Vrhoz foliamiéc inkáb, hogy sem az Vy hazassághoz, iozanon {[73v]:} éllien, minden bünre viuö okokat el tauoztasson, es minden ketséghe nekül, bizonios oruossághot nyér az ö gheriedezése éllen: Vgian ezent iria Caluinus Ianos ö maghais,²¹⁵ Es vgian ezent kellene felelni annac
- 5 az leánnac, vagy özuegy azzoninakis, a ki örömetst férhez menne, de senki el nem vészi, es annakis, a kinec feleséghe foghsághban tartatnec: Es ezekhez hasonloképpen, az iambor Egyhazi emberis, a zent Lelek Istennek malasztiaual, megh tartoztathattia maghat, ha iamborul es szorgalmatoson forgholodic.
- 10 Vtolszor, enis vallom azt a zent irással,²¹⁶ hogy nem külömben, hanem csak az Isten ayandekából élhet az ember szüzen, mikeppen az hazassághban valo tizta életis Isten ayandéka, De mind az által, vakmerőséghe nekül arra kötelezic az hazas emberec maghokat, hogy tiztán megh tartiác az hazassághnak törüéniet, noha senkit az Vr Isten, tulaidon szemelyhez löt
- 20 ielenéssel bizoniossá nem téssen hazassaghánac ideién, hogy az hazassaghoz illendö tiztasághnac ayandekáual fel ekesyttetet: Mert {74[r]:} ha efféle ielenésec lennéne az hazasulo emberekhez, nem törtennénec enni hazasságh törésec ez vilagbon: Eléghe azért az, hogy az Vr Isten, kész minden embert az ö hiuatallia szerent, az Tiztasághra seghyteni, vgy hogy ha az ember
- 25 ö maghais viaskodic az ördögh incselkedési ellen, aytatos imadsággal, es a zentseghenek Istenes giakorlasáual, Az testnec rugoldozása ellen, böytöléssel, es testi saniargatással harczol, Az külsö tekintetekből, es tarsalkodásbol szarmazot kisirtetec ellen, minden botrankoztato alkolmatossaghnac el tauoztatasaual hadakozic, az Vr Isten megh otalmazza,
- 30 es megh erőssyti az ö hiuatalliához illendö tiztasághba.

²¹⁵ *Calu: in Harmon: Mat: 19. v. 9.*

²¹⁶ *Sapient: 8. v. 21.*

Mikor mind ezeket nagy niers es bator szoual véghez vitte volna az Papista ember: Monda egy az ielen valoc közzül, Ertelmesen es igazan szollal az dologhoz io Vram, es fel bonthatatlan kötesekkel megh erőssítéd az te tudomaniodat: De mielhogy el mult az üdö, haggiuc ebbe az may beszélghetesünket.

- 5 Monda az Papista ember, Bar eb-{{74v:}}ben haggiuc, csak egy szoual azt ércse megh kegielmetec, hogy nem mi, hanem Luther es Caluinus az, a ki minden faytalan vetkekre fel gerieztéc az embereket, mind peldaiokkal, mind pedygh tanitasokkal: Mert ök kezdéc azt hirdetni, hogy mi az Istenec törüeniébe semmit megh nem tarthatunc, mely tudomany, künnien el hiteti az emberekkel, hogy vgian neis igiekezzenec az hatodic es kilenczedic parancsolatnac megh tartására, mielhogy tuggiac iol, hogy bolondságh volna az lehetetlen dologhnac be telliesítésére igiekezni: Eok tanytac aztis, hogy az kereztien ember, megh szabadittatot minden törüenitül, mégh az tiz
- 10 parancsolattulis, a mint Caluinus es Luther irasából megh mutatoc az thegnapi beszélghetesünkbe, mikor az esküüésnec kötelessegherül szollánc, holot aztis megh mutatoc, hogy ti sem szakadhattoc el ebbe az tudomaniba, a ti elől iaroitoktul: Ebből pedigh az tudománibol minemü gondolatoc indulhatnac az buia természetekbe, azt itylem, mégh az vakhis eszébe veheti: Vegezetre,
- 20 ök {{75[r]:}} tanitac aztis,²¹⁷ hogy szinte mint az embernec tehetseghébe nincsen hogy firfiu legien, vagy azzoni ember, vgi nincz az ő hatalmába hogy az firfiu es azzoni ember egy más nekül legienec, Es hogy sokkal szükséghesb az etelnél, italnál, es alomnál az firfiunac es azzoni allatnac egimáshoz valo iarása, mely nekül, semmikeppen nem lehetnec: Annac okaert, azt aggia
- 25 tanacsul Luther Marton, *Serm: de Matrimon:* hogy mikor az feleséghe nem akaria, a szolgáló leant szolicsa elő az ember: A ki efféle ocsmáni tanitasit, ez disznonac el hiteti magháual, ketséghnekül az Epicurus iscolaiába valo tizta eletbe torkigh el merülhet, mert ha oly szükséghes ez a dologh, mint az étel es ital, gondolhattia akár kiys mi köuetközzéc mind ezekből.

²¹⁷ Luther: Tom: 5. Vitt: lat: an: 1554. per Ioan: Lufft. Serm: de Matrim fol: 123. Et Tom: 5. fol: 109 in illud. 1.Cor: 7. Melius est nubere. Et to: 2. fol: 352 cont: falso Nom: Ord: Episc:

- De a mint mondám, nem csak tanításokkal hanem vgian peldaiokkalis
megh mutattac az Vy tanitoc, mely tiztan es szüzen kellien élni az ö tanításoc
szerént: Nem emlekezem azokrul az Luther es Caluinus köuető tanitokrul,
kik Magyar országhot vtálatos {[75v]:} ocsmanisagokkal megh förtöztetec,
5 es a kiket Bornemizza Peter elő szamlal, miuelhogy ezekrül masut leszen
beszedünc:²¹⁸ Mondom csak azt, hogy mikor Luther az Vy tudománt kezdé,
azt mongia,²¹⁹ hogy vgy geriedezet akkor az azzoni emberekre, hogy csak
nem megh bolondult belé: Zwingliusnac pedig illien mondásat hozza elő
Gulielmus Reginaldus *Libro 4. cap: 22. fol: 1023. ex Tomo 2: Zuing: in*
10 *Respons: ad Librum Lutheri de Sacram:* hogy miuta Apostolsághat el kez-
dette, annira fel gheriedet az buiasághra, *Vt cupiditatibus accensus, in hoc*
cogitationes omnes insumpserim, vt carnis furori satisfacerem, hogy minden
gondolkodása csak az volt, hogy az ö teste fertelmesseghénecelegeth tenne:
Igy kostolác megh ö maghoc legh előszöris, minemü giümölcsel böuölködic
15 az ö töllöc kezdet Vy tudománi: Nilua mégh az pogháni Cicerois azt iria,²²⁰
hogy a ki telliességgel baromma nem változot, el földözi szemermességhe miat
az ö gonosz indulatit. *Si quis est,* vgimond, *ad voluptates paulo propensior,*
modo ne sit e pecudum genere, oc-{76[r]:}cultat et dissimulat appetitum
voluptatis, propter verecundiam, Ex quo intelligitur, corporis voluptatem,
20 *non satis dignam esse hominis praestantia, eamque contemni, et reijci*
oportere: Mert a mikeppen Seneca iria:²²¹ *Licet auaros mihi, vel Iracundos,*
vel bellatores nomines, omnes isti, viriliter peccant, In Venerem ac libidinem
proiectorum, inhonesta est labes: De miuelhogy Luther azt iria, *Tomo 5. in*
1. Corinth: 15. fol: 162. hogy az ö tanitasa vtán, az emberec Nemet országhba
25 vgian disznoua váltac, magha peldaiáual akará ezt megh bizonyítani, szemte-
lenül elő szamlaluán az ö fertelmes indulatit.

²¹⁸ Lásd az köuetközendő levélbe, az 7 kérdést

²¹⁹ Caluino Turcis: lib: 2 ca: 11. folio 258. ex Coll. Mensal: Lutheri.

²²⁰ Cicer: 1. Officior:

²²¹ Senec: de Breuit: Vitae, c. 6.

Mind ezekből megh teczik tehát, hogy mi, a hazasság kiül való förtelmességhez, sem az Papokba, sem egyéb rend béli emberekbe, semmiképpen nem iaualliu, sem semmi faytalansághra nem szabadyttiuc őket, hanem az Vy Profetac, es Apostoloc azok, a kik mind tanításokkal, mind maghoc viseleséuel vtat mutattac minden faytalansághra.

Ezeket el vegezuén az Papista ember, mondánac a fő emberec. Eléghez eddygh, haggiuc ebbe, lészen holnapygh {[76v]:} min gondolkodni Predikator Vramnac.

En pedig hogy megh nemultnac ne lattatnám, mondec: Noha ez dologhrul sokat szolgáltnác, de ha kegielmeteknec vgy teczik am bar ebbe haggiuc most a dolghot: Es el bücsüzuán, nagy emberséggel el valác egymastul.

Ez sommáia tisztelendő ALVINCZI Vram az mi beszélghetesünknek, melybe nem tudom micsoda szerencsetlenség akasztot vala enghem: Es hogy igazán megh mongiam titkon kegielmednec, latuán hogy azok az dolghoc, mellicet mi nagy batran hirdetünc az Papistakrul, ily bizonyitalanoc legienec, annyra batortalanná löttem immár, hogy vgian semmit nem merek szollani ellenec, feluén attul, hogy benne ne kapiánac mint ekkoráigh.

Mint egy zent irast, szinte vgy el hittem volt en, hogy az Papistac szabadsághot adnac az esküésnec fel bontására, es az Papoknac hazasság kiül való faytalansághára, miuehogy amaz köniuecskébe, mellicet 1585 eztendőbe, az Colosuári Iesuitac ellen irtak va-{{77[r]:}}la az Caluinista atiafiac az felföldön, az Kalendariumnac reformálásarul, azt oluastam vala in *Apodixi 12.* hogy az Papac *Dist: 84. Can: Quia aliquanti* megh enghedic az Papoknac, hogy szabadon faytalankoggianac, Es iollehet rea forghatuán az Papac Decretomat, nyluan megh ismerem, hogy hamissan hozzac az mi Atiankfiai elő azt az Decretomot, melybe, nem csak megh nem enghedic, de vgian meghis büntetic az Papoc faytalansághat, Mind azon által, mint-hogy giermekseghemtül foghua, szantalanszor hallottam az Predikatoroktul, hogy az kösseghnec ezeket hirdettéc az Papistakrul, enis vgian bizonyial el hittem vala ezeket, es giakran csudalkoztamis, minemü lelki vaksághba kel azoknac lenni, kik ily szorniü tudomániokat el hisznec: De most értem immár, hogy efféle dolghokat, csak giülölséghből foghtac az Papistakra,

mert ő maghoc, iobban tuggiác nallunknál, mit higgienec, Eok pedig, nem csak nem iaualliác, de sőt atkozzac es karhoztattiac ezeket az Istentelen tudomaniokat.

- {[77v]:} Kegielmedet azért méghis az nagy Istenért kérem, gondolkoggiéc
5 derekason ez dologhrul, es ha lehet, mencse, es tarcsa megh az emberec előtt tiztességhünket, Mert ha ki teried, hogy ez idheygh meltatlanul keuertüc büzbe az Papistakat, gondolhattia kegielmed, minemü hitelünc, es tiztességhünc léssen ez világh előtt.

- Az *Adonai* nagy Isten, aggion Z. Lelket, es igaz vilagossaghot
10 kegielmednec,²²² es halgassa megh amaz közönségheš kőnőrghešet az kegielmedhez halgato nyainac, melybe az Vr Istentül Z. Lelket, velle őszue az igaz hitet kėrik, Amen.

Post Scripta.

- ARrulis akarnéc kegielmedtül tanusághot venni, mint leghien az,
15 hogy az halotnál valo enekünkbe ezt mongiuc, {78[r]:} *Tuggiuc Vram Isten, hogy mind megh kel halnunc, De hizüć hogy örök életre ismet mind fel tamadunc*: Minap egy Papista ember, ezzel bizonyta hogy mi, nem igazán hiszünc, mert nem tamadunc mind az örök életre, hanem sokan az örök karhozatrais: Ezt csak ket szoual feycse megh te kegielmed tanusaghomra.

²²² *Senki nem kėri azt mastul, a mi nálla vagion, hanem ha csufsághbol.*

{[78v]:}

NEGIEDIK LEVEL.

EGI PAPISTANAK KERDEZKEDESIRÜL.

*Az megh niomorult Magyar nemzetnek eghö szöüetnekének,
ALVINCZI PETER Vramnak, tulaidon kezébe.*

- 5 Mikor az Tengher habiatul, es szeluésztöl haniattatot galliában, az felelem miat megh epedet haiosoc, sok niughatatlansághoc, es ketségben esésece vtán, tauuly {79[r]:} megh lattiac az partot, el feletkezuén minden veszedelmekrül, vygh löuesekkel, trombita harsogással, es öruendetes kialtással ielentic örömöket: Nem külömben enis, az Papista emberekkel valo
- 10 beszélghetésből, sok lelki haboruimba, es niukhatatlan gondolkodasimba, csak nem el merültem vala ez el mult napokba, Mert, mint egy szüntelen raytam cseplő hohér, vgy furdal vala lelki ismeretem, es azt hánnia vala szemem közze: Laddé hogy az Papistac nem azt tanittiac a mit te ityltel? Veszedé eszedbe, hogy ez ideygh meltatlan terhelted öket, es giülölttetted
- 15 efféle erőuel reaioc kent gialazatokkal? Ha ezeket mellicket te oly bizonios dolghoknac tartottál, megh tapasztaltad hogy nem vgy vannac, Mint hihecz ez vtán batorságoson a te Tanito tarsaid irasinac? Ki tuggia, talám sok töb efféle meltatlan foghásokis vannac az te tudomaniodba? Csak igy szembe kötue akarszé üdüösseghedre vigiazni? Ha valamely embert enniháni
- 20 hazugsaghba kapnál, vallions az vtán nem iol megh gondolnáde ha kellien neki hinni, auagi {[79v]:} nem? Resteb, es gondolatlamb leszezzé az üdüösseghnec dolghában, hogy sem ez világhi dolgokba?

- Efféle sok rendbéli lelki haboc közöt, csak nem el merültem vala, mikor az kegielmed leuelét megh adák, melliet en örömemben mingiárt megh
- 25 csokoluán, nagy vighan, mintha az niughodalomnac partiat láttam volna, fel kiáltec, Hala az Isten nec: Algia megh az Vr erette ALVINCZI Vramat: De mikor fel nytottam volna az leuelet, szinte vgy iárek,²²³ mint a kinec

²²³ Ezt szokták közönséghesen felelni.

az parton romlic el galliáia, mert ebbe semmi egiéb valaszt nem oluaséc, hanem csak azt, hogy beket haggia az Papistákkal valo beszélghetésnec, mert ezzel, csak lelki ismeretemnec csendességhe haborodic fel.

5 Igazán mondom, ighen megh szomorodám ezen, az feleleten, Es kezdém mondani maghomba: Vislaé, minem Törökóc vagiunc, kiknec Mahomet megh parancsolta hogy az Hit dolghairul ne vetekeggienec senkiuel? Hiszem ha igazat tanitunc, annál inkab ki nyilatkozic, es megh erőssyttetic, mentül {80[r]:} inkab megh haniatic, es megh visgáltatic? Mit téssen amaz mondás, *Ezzel lelki ismereted csendességhe haborodic fel*: fekszik ez alat valami.

10 Sok egiéb efféle gondolatokis ütközenec szíuembe, az kegielmed leuelenec oluasása vtán, mind az altal, el tekéllem maghamba, hogy ez vtan nem szolloc az Papistákkal, Sőt vgian köniuöket sem oluasom: De giakorta rettenetesen furdal vala lelki ismeretem, szüntelen azt forghatuán előttem, hogy immár ennihani dologhba megh tapasztaltam csalatkozásomat, es annac okaert
15 méltan gianakodhatom, hogy az töb el tekélet velekedésimis bizonitalanoc: Mind azon altal, megh keminytuen szüüemet, el tekéllem maghamba, hogy ez vtán nem szolloc az Papistákkal.

De lásd minemü nagy fortély esék raytam: Minap valami fő emberek iöüénec hozzám, es azt kezdéc mondani, hogy e napokba, egy Papista ember,
20 csudálatos kerdeseket vetet eleykbe, mellieket ök, nem csak megh nem feythetnec, de vgian meghis botrankoz-{{80v}:}tac ezek miat, es mondác aztis, hogy ök, vgian ide hazamhozis el hozzác az Papista embert, hogy megh felelliec kerdezkedésyre.

En erre azt felelém, hogy nem akaroc effele ördöggel határos emberrel
25 beszélteni, Mind azon altal, minthogy magharulis iol tuggia kegielmed, hogy minekünc ha szinte tudatlanoc vagiunkis, nem kel ielentenünc a kösseghnec, hanem, a szakálhoz illendö reputatit vgian megh kel tartanunc, azt mondam nekik, hogy ha yrúa ide küldik, megh felelec kerdezkedesyre.

Masod nap azért, irúa hozác az kérdéseket, mellieken en annyra el
30 almelkodám, es fel haborodám, hogy azt en sem szoual, sem írással ki nem magiarázhatom: El bocsátam akkor töllem az fő embereket, es annac vtánna masodszor, harmadszoris el oluasám az kerdeseket, de vagy volt az előt niughatatlan lelki ismeretem, vagy nem, bizony az vtatul foghua, oly niughatatlan vagioc, hogy eyel sem alhatom miatta: Vtolso tanácsom

az lön, hogy méghis kegielmedhez foliamiam, es {81[r]:} mind az magham lelke csendesseghéért, mind pedigh az fő emberek kedueért, alazatosan köszöröghiec, vgian az egy elő Istenértis, hogy meltoztasséc kegielmed ezekre az kerdesekre megh felelni.

5

I. ES II. KERDES.

- Mikor Magyar országban fészket verénec legh először, söt mégk akkoris, mikor legh először az kereztiény eggiesseghnec kötelét el szakasztuán, az közönseghes Aniazentegyhabol ki vghránac, es egiebeketis vtánnoc csalánac az Martinista, es Caluinista Predikatoroc, tely torokkal kiáltiac
- 10 vala, hogy semminemü erőszakot, hatalmat, nem kel az hitért cselekedni emberen, Mert az Hit, Isten ayandéka, es annac okaért, szabadsághot kel adni, hogy azt higie az ember, a mi teczie neki: Es ha valamely Feiedelem, valamit véghezet ellenec, csuda rut gialazatokkal karomlottac, es azt kiáltottac, *Eröuel akar ez az Feiedelem minket üduöziteni, mi ellene benne,*
- 15 *ha mi el veszünc?* {[81v]:} *Haggia Istenre ezt. nem az Feiedelem dolgha ez,* etc. Efféle szokot, csak nem minden nap hallottunc, iollehet en mindenkor azt mondottam, es mostis azt mondom, hogy mind addégh sem hiszem hogy ezt igaznac itylliec maghokis, valamygh oly tartománt, vagy varast nem mutatnac, melyből erőuel ki üzhettéc volna az mi réghi kereztién hitünkön
- 20 valo tanitokat, es ki nem üztek volna.

Akarnám azért érteni, Mi legien az oka, hogy most, egy kicsinne lábot kapuán, nem vgy enekeltec, mint az elöt?

- Az mely Articulusokat Foktoi Mathe, Caluinista Predikator, az Haydu vitezec neuéuel, az Nagysághos Bathori Gabornac küldé ez minapiba, abba
- 25 azt kiuánnia Foktoi (noha ebbe az eszes Feiedelem, keduét nem tölté, az esztelen Predikatornac) Hogy ő Nagysagha, Erdelybe, ne aggion az Papista baluaniozoknac szabadsághot az ő vallasokra, Söt senkit közzüllöc, se kicsin, se nagy tiztre ne vigien, se vduarába ne tarcsion: Annac fölötte noha most min-{82[r]:}niaian ighen vitattiác az Religio szabadsághat orszagunkba,
- 30 de azért, az Felföldrül az Catholicus papokat mind ki kerghetic, es az kik hamar nem szaladhatnac szaloghul firfiusághokat töből oda haggia:

Az Egyházi ioszagokból, mellicből élni kellene az Papoknac, az világhi Vrak töltözne, söt az Catholicus fő emberek ioszaghánakis, Papista neuét költuén, azokatis megh emésztic, es szinte vgy cselekeszne, mint a ki eléb el vághna szárniat az madárnac, es az vtán, nagon mongia, hogy ő nem all ellene, am bar röpüllön.

- 5 Eorömetst erteném azert, honnan legien az, hogy mikor ti, csak akár mely lágian megh bolygattattokis vallastoknac szabadsaghába, oly iszoniu képpen kialtotoc, hogy az Hitnec természeti ellen vagion hogy ebbe valaki megh haborittassec? Mikor pedigh szolgál az koczka, ily keménien reanc
- 10 nehezedtec? Vallions ha az Ti Predikatoritoc közzül ennihany kappant csináltatot volna az Feiedelem, Ha minden ioszaghtokba Sakmánt vettetec volna, Ha az köztetec valo tudosb tanitoc közzül, {[82v]:} valoghatua sokakat szamkiuetésre küldöt volna, a mint Ti szamkiuetésre itilitec az Iesuitakat, Vallions mondoc, nem kialtanatoke az egyhygh ellenünc.
- 15 De vézsem eszembe mi áll giomrotokon, szinte vgy akarnac bänni velünc az Luther es Caluinista Tanitoc, mint az Izrael nepéuel az Philistaeusoc,²²⁴ kik nem szenuedic vala, hogy az Izrael közt, kouácsoc lennéne, hogy ily senki necsinalhatna fegyuert nekik, hanem, fegyuertelenséghec miat, örök rabsághba maradnánac, Az farkasokis egyszer, vgy bekellettec volt
- 20 megh az iuhokkal, hogy el üzzec az komondorokat mellöllöc: Ezekis az Predikatoroc, örömetst ki szinlenéc az Iesuitákat az országhbol, Söt ha lehetne, ez egész vilaghbolis, hogy az ő ieles tanitasoknac mü helyeben, az Iscolakban, ellenec viaskodo fegyuert ne csinálhatnánac: Az töb Egyházi emberekkel pedigh, vgy igiekezne bänni, mint a ki eléset el foghia valamely
- 25 szállot várnac, hogy az benneualokat ki eheztesse es ki üzhesse: Mert ökis az Papoc kenierére tatottac szaiokat, es iöuedelmeket megh {83[r]:} akariác foghni, hogy elhetetlenec legienec niaualiasoc: Ez pedigh az üldözés, noha lagiabnac teczik, hogy sem ha vgian verünkbe mosdanánac az Predikator Vraim, de bizonnial el higgie minden ember, hogy sokkal artalmasb,
- 30 es veszedelmesb minden nyluán valo dühösködésnel, a mint véghreis eszekben vézic az emberek, ha ideién eleit nem veszic: Iulianus Apostatais,²²⁵

²²⁴ *1.Reg: 13 v. 19.*

²²⁵ *Niceph: lib: 10. ca: 25. August: 18. Ciuit: ca: 52. Niceph: libro 10. cap: 24.*

- ki akarúan giomlalni az kereztienységhez, az Iscolakat akará először is elrontani, mikor pedig az hiuec panaszkodnának, a sok huzas, vonásért, ioszágoc el veteleért, így biztattia vala őket, *Az ti hiuatalotoc ez* vgimond, hogy mindent bekéuel *szenueggietec*, szinte mint mostis hallom, hogy egy
- 5 Vr, azzal biztattia az Iesuitakat, hogy ne gondollianac véle, ha ki rekesztic az országhból, mert azt parancsolia Christus az ő tanituáninac, hogy ha egy varasból ki üzik őket, masuua fussanac: Kinec csak azt mondhattiac az Iesuitac, *A te incipe*, miuehogy teis Christus tanituániánac tartod maghad, probald megh ezt először te maghádon, es nagjobb hitele leszen io tanacz
- 10 adasod-{{83v}}nac: Ha az Apostoloc csak oda mentec volna ahol őket nem üldöztéc, Soha az igassághert halált nem szenuedtec volna, es az vilaghot sem teritetec volna megh, Tuggia vala Z. Pal²²⁶ hogy ötet Ierusalembe nem io keduel lattiac vala, hanem foghsagokkal ostorozással fenieghetic vala, de azért vgian fel mene Hierusalembe, Mert keduec ellenis szolgal az io oruos
- 15 az betegheknec, es mikor osztán egiéb nem lehet benne, mind üldözést, mind halált, kereztieni szilidseggel szenueggie az ember.

- Holot azért ily kegiétlen üldözést indítottac az Luther es Caluinista Predikatoroc (mert vgianis, mind az ő szelec ez) az igaz Hit ellen, es ily tauuly estec az előbbi tanitasoktul, aranzode hogy méltan azt nem mondhattiuc
- 20 nekik, a mit Bezanac ira egy ember, mikor Caluinus Geneuaba, megh eghette vala Seruetust,²²⁷ *Minec vtánna*, vgimond ez az iambor, *Ti Calunistac, Seruetust megh eghetéc, Gentilis Balintnac feiét vetetéc, Ochinust szamki vetéc, minemü orczáual hanyhattiátoc az Papa kegiétlenséghez? Forgathattiatoké ez vtan amazt: {{84[r]}}* Had neuekéggienec az aratásygh?
- 25 *Meriteké mondani, hogy lelki, es nem testi az ti fegyueretec? Hirdethetiteké méghis, hogy az hitért nem kel senkit megh bolygatni?* Erre pedygh tudom ti sem feleltec egiebet, hanem a mit Beza felele, es ő előtte Z. Agoston,²²⁸ tudni illik, hogy az kereztien feiedelmec dolgha, hogy mint egieb vétkeket, vgy az Hitben valo teuelygéstis megh büntesse: Sőt azt meri mondani Beza,²²⁹

²²⁶ Act: 21. v. 11.

²²⁷ Beza Epistola 1. Theolog:

²²⁸ Augus: Tomo 7. li: 3. cont: Crescon: 51.

²²⁹ Beza loco citato.

- hogy az hitben valo szabadságh, nem egiéb, hanem thágas vt az karhozatra, es a mely orszagokba efféle szabadságh adatot, vgimint Erdelybe, es Lengiel országhba, azok az országoc, az Mahumetismusnális alab valo allapatra iutottac: *Magistratus officium est, ab ouibus arcere lupos, Diabolica enim est illa libertas, quae Poloniam, et Transsylvaniam hodie tot pestibus impleuit:*
- 5 *Illam quam tu vocas conscientiae libertatem, ego quaqua versus patens exitium appello: Huiusmodi ergo pestes, coercendae sunt a Magistratu, quod, si apud vos, et miseros Transsylvanos, tentatum saltem esset, non essetis in eam conditionem redacti, quam ego, ipso Mahometismo nihilo*
- 10 *miserabiliorem iudico.*
- {[84v]:} Akarnám azért kerek szoual, es világhos feleletből megh érteni.²³⁰ ELEOSZEOR, mint ferhessen öszue az Ti elebbi tanitástoc, az mostani cselekedetetekkel? MASODSZOR mi az oka, hogy az gylkossághot, hazasságh törest, es egiéb hasonlo vétkeket melto az feiedelemnec, megh tyltani, Söt
- 15 *vgian nemis adhat ezekre szabadsághot, es csak az hitben valo habozasra szabad mindennec az gyeplüt neki vetni? Frustra dicis, relinquer libero arbitrio. Cur enim non in homicidijs, et stupris, ac alijs facinoribus, libero te arbitrio dimittendum esse proclamas, quae tamen Iustis legibus comprimi, saluberrimum est:* Heába kialtod vgimond Z. Agoston,²³¹ hogy szabad aka-
- 20 *ratodra haggianac: Mert miért nem kiáltod aztis, hogy az gylkossághba, faytalansághba, szabadsaghodra ereszenec?*

III. IIII. V. VI. KERDES.

- Mikor Magyar orszaghba be csuszánac maszánac az Luther es Caluinus vtán indult tanytoc, az Püs-{85[r]:}pököket es Papokat, azzal terhelic
- 25 *es gialázzac vala az kösségh előtt, hogy Vrasaghokat birnac, Az világhi gonduiselésre es országh dolghaira vigiaznac, Sok ioszághot birnac, magha, keuesebbel megh eleghedhetnéne, es meltob volna, hogy az Vrak közze osztanác, vagy az vitezec tartására forditanac az ő ioszaghokat: Maghokrul*

²³⁰ KET KERDES.

²³¹ Aug: loc: cita: cont: Crescon:

pedigh azt hirdetic vala, hogy ők megh elegesznec akár mi köz Baraszlai köntössel, ioszághot sem kiuánnac, hanem, ha mindennapi kenierec megh lészen, elég az ő nekik.

- 5 Micsoda tehát az oka, hogy most immár el változtattac teczéseket, es Vrasaghokat, Feiedelmeknél valo Tanacssághokat kiuannac? Nylua ez el mult napokba ki teczék farka rokánac, Mert ALVINCZI PETER nem csak vezére volt eltébe Bocskai Istuannac, de halálakor is Testamentariussa lön, es az füst alatt, be ferkezéc a Szeplaki vrasághba, az Eghri Captalan házat Cassan el foglalá, es az kborlot marhábol, anni szépség marada nálla,
- 10 hogy mostis foghasin finlenec szep arantias kargiay: {[85v]:} Foktoy Matheis, töb Predikator tarsaiual, tanácsoc es vezérec vala minap az Haidu vitezeknec, es mikor az Nagysaghos feiedelemmel, Bathori Gaborral megh akarnánac bekélleni az Vitezec, vgian Articulusba ira azt Föktöy, hogy ő Nagysagha *De facto*, mingiart valoba, ezer araniat aggion neki, e mellet egy kocsit negy
- 15 loulal, Szöniegestül, szaz haz iobbagiot, Vduar hazzal, es forgho malommal egietembe.²³² Söt aztis kiuaná, hogy ő Nagysaghais éllien az ő tanacsáual, es tölle halgasson: Az töb Predikatorokis, erőssen kaptac ket felé, az füst alatt, es az Varmegiektül, hon az kereztien Papoc Quartayt, hon egiéb Egyhazi iöuedelmet sollicitaltac.

- 20 *Quanquam Iuste Deus, recte facis, ac sapienter
Quod nullum istorum sinis vnquam opulescere furum
Auratos licet inuolitent, rapiantque culillos,
Expolientque sacras thesauris omnibus aedes,
Nam merito patitur fugientes Tantalus vndas.*

- 25 {86[r]:} Ezek es töb efféle dolghoc, nyluán megh mutattiac, hogy az elöt, az Catholicus Püspökökbe, nem az nem teczet, hogy gazdaghoc, es az országhnac első, 's legh főb thagiay leuén, az országh törüenie szerént, gondot viseltec az közönséghecs megh maradásra, hanem az állot giomrotokon, hogy Ti ollianoc nem lehettetec: Irigyseghböl, nem igasságh szeretetből
- 30 volt az ti vadlástoc, es csak mesterséghecs kep mutatás volt, az ti tettetet

²³² *Nem illet agh ebet hintoszekér.*

- szeghynséghtec, hogy ezzel az nemességhet maghatokhoz kapcsolnátoc, szabadsághot aduán neki, az Egyhazi ioszághnac predalasára: Mert vgianis semmiuel inkab nem teriedet az ti tudomanitoc, mint ezzel a szabadsággal, a mint ő magha Luther, illien szokkal megh yria,²³³ *Miuta*, vgimond,
- 5 *kezdöc hyrdetni az Euangeliomot, vgy teczic, vgian kegietlen oktalan allatokka változánac az emberec, Mert senki semmit nem ád az Tanitoknac, hanem kiki mind csak maghánac kapdos magha az Papistac ideiébe, halhataatlan gazdaghsaghokat adtac az Papoknac: Az Vrak es polgároc, csak arra tar-{{86v}}tiác az mi tanitasunkat, hogy e mellet raghadozhassanac,*
- 10 *lophassanac, kiből megh teczic, hogy az Poghanioknális aláb valoua löttec az mi halgatoinc.* Ezeket ha en mondanám, tudom nehéz neuen vennéc az emberec, de Luthertül io neuen vehetic, mint szerelmes Attioktul.

- Azért röüideden be feiezuén beszédemet²³⁴ ELEOSZEOR okát akarom érteni, ennec az Metamorphosisnac: MASODSZOR kiuánom tudni,
- 15 Ha Isten ellen legiené, hogy az igaz Tanito, ioszággal birion, es gondot visellien az közönséghecs megh maradásra. HARMADSZOR örömetst értem, ha most ily ighen orrokon aal az Martinista, Caluinista Predikatoroknac, hogy az Egyhazi emberec valami keuéssel byrnac, mit mondanánac ha azt cselekednec az hiuec, a mit az Apostoloc ideiébe, mikor minden ioszagoknac
- 20 árrat, labok eleybe vittéc, hogy ők safarkodnánac belölle? Auagy mit mondanánac, ha vgy bannánac most az Egyhazi ioszágoKnac hamissan el foghlaloyual, mint Z. Peter banéc Ananiassal, kit szörniü halállal megh öle, nem azért {{87[r]}} hogy az maset el vötte volna, hanem azért hogy az öuet eppen az Apostoloknac nem adá?²³⁵ NEGIEDSZER azt kérdem, Mi az oka,
- 25 hogy szabad Foktoinac, Aluinczinac, es töb ezen porázon futo kialtoknac, Tanacsokká lenni az haborusagokba, az Püspököknec pedygh, az országhnac réghi szokása es törüenie szerént, nem szabad, az igaz Coronas királnac, io tanacsokkal szolgálalni?

²³³ *Luther: Tomo 6. in cap: 6. ad Gala: fol: 433.*

²³⁴ *NEGI KERDES.*

²³⁵ *Act: 4. v. 34.*

VII. KERDES.

MI az oka, hogy ily giakran, ily nagy giölölséggel hanniatoc, vetitec az Papoc gonosz életyt az kösség elöt, Holot ti Predikatoroc, ezerszer nagioberendat hordoztoc szemetekbe, es minden gonossághba, határ nekül felliül
5 halaggiátoc az Papokat?

Az Martinista, es Caluinista Predikatoroc latorsághinac elő szamlalasára, egesz köniuec sem volnánac eleghségesec: De en, nem akaroc ideghen országhbéli sok latorsaghokrul szollani, {[87v]:} Az Magyar orszaghiakrul sem mondoc semmit hallásbol, auagy az reghi kereztienec irasibol, hanem
10 csak ennihany dologhrul emlekezem, melliet az önnön Predikator társoc irasiban oluastam hogy ezekből, mint az körmeből az farkast, megh ismérie minden ember, kicsodác legienec azoc, a kiknek orrokba ily nagy büzt szerez az kereztien Papok fogiatkozása.

Bornemizza Peter, hires neues Predikator, az ő Predikatioinac negiedie reszébe, az ördögghi kysirtetekrül, oly vtálatos dolghokat ir, hogy vélem megh az ördögghis szemérem nekül nem irhatot volna enni ocsmánisaghot: Az Luther es Caluinista Predikatoroknakis, szántalan latorsághirul emlekezik, de en, sok iszoniu dolghokat el hagyuan, megh köuetuén eleb minden tisztességhes szemelt, az ő irasából, az önnön saiát szauaiual, csak ennihani ocsmanisághit
20 hozom elő azoknac az Predikatoroknac, kiket orszaghunkba ismért ő magha Bornemizza, es talám vgian gionasokbul tanult dolghokatis beszél.

Eggiüt azert imigien szol.²³⁶ Egy ifiu {88[r]:} Predikatort, ketszer vadoltac be előttem az hazasságh töresrül, es Sodoma eletrül, ki iszoniu szörnüüsegheket beszélt nekem magharul es azt mondotta, hogy noha ketszer,
25 haromszoris volt dolgha feleseghéuel napiába, de mégghis inkab langhozot mind leaniokra, mind giermekekre. Ezt pedig az vtalatos diznot, azt iria Bornemizza, hogy ő csak szoual dorghála megh, miuelhogy io Predikator vala: Masut így ir Bornemizza²³⁷ Lattam oly Predikatort, ki mást ighen gialázot, hogy Predikator leuén, mas ember feleseghéuel lakot, de azért öis

²³⁶ Fol: 73l.

²³⁷ Fol. 78l.

- azonba vetkezet: Es ismet:²³⁸ *Lattam oly Predikator, ki iambor feleséghez el felelytuen, csak nem taitekot hant, masra valo gheriedezésbe: Egy ifiu Predikator vadlottac vala vgimond²³⁹ elöttem, mint Superintendens elöt, hogy ifiu feleséghez leuen a szolgáló leaniáual vetkezet; Söt megh firfiakkalis:*
- 5 *Egy mas Predikator, vgimond,²⁴⁰ addygh vetkezc mas ember feleséghezuel, hogy véghre fel akasztá maghat, mas Predikator megh egheténec, mert az magha leaniáual lakot. Ianos Deakis Predikator, Losonczi Antalt megh ölte, azzoniáual egietembe, es ö magha lakot osztán velle: Fe-{{88v:}}rencz Predikatoris, az mely leanijt tanította az fő Vraknac, azokkal lakot: Enis,*
- 10 *vgimond Bornemizza, mikor ezeket irtam, rettenetes kisyrtetekbe voltam, hogy vgian rezkettem belé.*

Vr Isten, ha efféléket mondhatnának az Papokra, mit nem kialtanának ezek az lator Predikatoroc? Tanullianac azért ezekből az fő emberek, es vegiécs ezekben, mire tanycsac az ő leaniokat, es feleségheket az Predikatorok:

- 15 *De touáb megien Bornemizza:²⁴¹ Egy Predikator, vgimond, oscola mesterséghez, gonoszul élt az Deak gyermekkéssel, Predikatorsaghabais el hatta feleséghez miattoc: Mas bölcz predikatoris, hasonlatos képpen iárt, noha szép, ifiu, nemes feleséghez volt: Mas hires predikatoris ismértem, kinec feleséghez leuen, tiz rendbeli apro leankákatis kisyrghetet.*
- 20 *Ihon értitec Magyar országai feo emberek mire tanittiác fiatokat az Iscolaba, ezek az vtálatos, förtelmes Predikatoroc: Es méghis, az nagy tizta életü, Zent Predikatoroc, torkoc szakattába kiáltnac, ha valamit sayditnac valamely {89[r]:} Paphoz, es csufolliac az mas ember orczaián valo sümölcset, a kik vtálatos gölyuákkal, orbánczal, es Craccai himlöuel rakuác:*
- 25 *Hogy pedig nyuábban megh ismertesse velünc Bornemizza, minemük az ő Iscolaiokba valo deakoc, kik az fő emberek gyermeket tanittiác, es osztán Predikatorsághra emeltetnec, azt iria,²⁴² hogy Varadhoz közel, Czatárt, egy nemes azzoni hal megh, melliet koporsoba tönec az Templomba,*

²³⁸ Fol: 785.

²³⁹ Fol: 818.

²⁴⁰ Fol: 872.

²⁴¹ Fol: 883. et 884.

²⁴² Fol: 889.

hogy más nap el temetnéiec, de eyel, egy Deak be orozkoduán, az holt testel vndokoskodec. Ha deak korába ily tizta eletü volt ez a Soczé, minemü lehetet mikor Predikatorsághra iutot?

- Nem eleghszic megh ezekkel Bornemizza, hanem aztis iria,²⁴³ *hogy ő, ket fő Predikátort ismert, kik fölötte fertelmesec voltac, Az eggykért, leant es azzoni embertis öltec, es mégh az kapasokis mikor ötet kin láttac, nagon kialtottac vtánna, Bika, Bika: A mit ennec kialtottac fülébe, a töb kosláto Predikatoroknakis kialthatnác, auagy ha Vyob neuet szeretnenec, Varas kanniainac, vagy menesbeli mén louaknac, vagy бүдös bakoknac* {[89v:} *kel-*
- 10 *lene öket hiny: Emlit vgian ottan mas Predikátortis, a ki ighen szegheniül élt sok giermekiuel, es mind holtygh, ennihani leannial, es azzonniak lakot: Es azt mongia az vtán, hogy ő ismérte Kalmanczi Martont, a kit Debreczembe temettec, ki megh vallotta Batizi Demeterneec, hogy ő, reghtül foghua, egy leant tartot firfiu ruhába, es velle lakot: Ez az a Kalmanczi Marton, a ki*
- 15 *legh először kezdé az Caluinismust, nyluan Predikalni Berekszászba, Petruit Peter akarattiából: Masut azt iria,*²⁴⁴ *hogy Starai Mihaly, reszeghes, haragos, lator ember volt: Ez az a Starai Mihaly, a ki, Prini Peter akarattiából, Copaci Istuánnal egieietembe, kezdé legh először is nyluan Predikállani az Luther tudományat, Magyar orszaghba: Bizony az Vr Istennec mindenkor oly szo-*
- 20 *kása volt, hogy mikor valamely baluaniozo országhot az igassághra akart vinni, nem valami lator eletü, faytalan, reszeghesec által vitte ezt veghez, kik gonosz peldaiokkal, arczul csapdosnác az igassághot, melliet nyeluekkal hirdetneec vala, hanem io erkölcsü, tekélletes, Zent emberec által, kikneec, nem csak nyeluec, de* {90[r:]} *eletekis zentségheet tanytana: De miuelhogy mikor*
- 25 *ezek az Caluinus es Luther kouászat az mi orszaghunkba hozác, es az tizta buza közibe konkolt veténec, nem az Istentül küldettec vala, hanem az szabados eletneec edesseghéuel vonatnac vala, olliaknac kelle lenni az elseo plantaloknac, kik peldaiokkalis, az testi szabadsághnac vttiak, vilaghoson megh mutatnac.*

²⁴³ Fol: 892.

²⁴⁴ Fol: 910.

Kerezturat nyomtatánac nem sok eztendeie, egy Magyar köniuét, az Sopron, Szala, *etc.* Varmegiey Predikatoroc, melybe, az *Concordiarul* irt köniüböl fordítánac Magyarul, ennihani maghoc közt valo veszekedéseknek *Determinatioiat*: Abba azt iriác az ő Superintendensekrul Böythi Istuánrul, 5 hogy ő, nyluán valo gylkos, mert Calman Deakot, magha keszéuel ölte megh. Böythi pedig az töb Predikatorokrul azt hyrdeti, hogy ki ördönghös, ki gylkos, ki faytalan közöttöc.

De efféle aprolec vétkek, mind semmic ő benne, mert a szeny sem teczic megh az fazék fogho rut, Syros ruhán, hanem az tizta giolcon: E mellet, 10 {[90v]:} ha egy Papba valami botráncokzás esik, az eghész Egyházi rend, teli gialazattal, Magha (vgimond Z. Agoston)²⁴⁵ az emberec, kuruaknac nem itylic, es ki sem üzik Anniokat, vagy Feleségheket, ha szinte halliákis, hogy valamely azzoni ember, hazasságh törésben eset, Azonképpen, ha egy Pap, vagy Püspöc vétkezic, nem kellene közönséghezen az Egyhazi rendet gialazni.

15 Töb latorsághitis hozhatnám elő az Predikatoroknac, de miuehogy mind ezeket röuid szoual előnkbe aggia Caluinus,²⁴⁶ megh eléghzem az ő bizonisagháual: *Pastores ipsi, sunt turpissima, vel nequitiae, vel aliorum malorum exempla, ita fit, vt nihilominus fidei et grauitatis obtineant eorum conciones, quam si fabulam in scena ageret histrio: Et adhuc contemptui se esse queruntur? Ego vero potius vulgi miror patientiam, quod non eos luto, et stercoribus, mulieres ac pueri operiant.* Az mi tanito paztorinc vgimond, minden latorsághnac vtálatos tüköri, es pelday, annac okaért, anni hytele vagion predikallasoknac, mint az csufos emberec tragár trefainac: Es méghis 20 pa-{91[r]:}naszolkodnac, hogy megh vtálliac öket az emberec? En pedig csudálom, az emberec nagy türésset, hogy öket az azzoni emberec, es giermékec, 25 Saarral, es ganéial be nem tapasztiac.

Bizoni Caluine enis csudálom veled eggiüt, hogy az giapiuba öltözöt farkasokat minden gialazattal nem illetic az emberec: De oly üdőbe iutottunc,²⁴⁷ hogy mikeppen Samariaba, egy számár feiet, nyolczuan aranion vöttec, 30 egy mércze, auagy mécz galamb ganeyt negy aranira böcsüllöttéc, vgy mi

²⁴⁵ *Aug: Epist: 137. versus finem.*

²⁴⁶ *Calu: lib: de Scandal:*

²⁴⁷ *4.Reg: 6. v. 25.*

LEVEL.

nallunkis, az Ti nagy fülü agiatokat, es vndoksághos hulladéktokat, vgian drágha pinzennis megh vészic az emberek: Legh először is pedig Caluine, efféle istallobol szedet pesmáual, te maghadat kellet volna niakon kenni, mert a mint sok egyeb bizonyághoc kiüül Schlussemburgius, Lutherista

5 Superattendens iria,²⁴⁸ a te hatadatis Galliaba megh belieghezec tüzes, vas liliummal, az Sodomabeli vtalatos vetkeidert, Es hasonlatos ocsmanisaghit emliti Bezanakis *Libro 1. art: 21. folio 92.*

Holot azért,²⁴⁹ az maghatoc tanu bi-^{{91v};}zoniságha szeréntis, ily fertelmes, vtalatos eletü emberek vattoc Ti Predikatoroc, Erteni akarom, minemü

10 orczáual mertec piszkálni az Papoc ganeyaba?

VIII. KERDES.

NOha az Vr Isten keménien megh feddi azokat,²⁵⁰ kik feddik az lopokat, es faytalanokat, de maghokis vsznác ezekbe: Mind azon által, türhető dologh volna, ha az Lutherista Caluinista Predikatoroc, ollianoc leuén, a mint megh

15 hálloc, az Papoknac valoba törtent eseteket feddenéiec, es szidalmazasokkal annit használnának, hogy szegienletekbeis el hannáiac gonosz erkölcsöket az Papoc: De azt akarom érteni, Mi az oka, hogy az kereztieni szeretet es tekelletességh ellen, oly nyluán valo, éktelen hazugsagokkal igiekezitec megh rutítani az Aniazentegyhaz thagiait, hogy véghre, maghatokis pirultoc

20 miatta?

Bekét hagioc most egiéb vtalatos hazugsághtoknac, emlekezem egy dologhrul, melliet taualy, az Iesuitac ellen ^{92[r];} költétec, es vgy el hitetétec az emberekkel, hogy Magiar országhbais, még Vri rendekis, nagy örömmel hirdetnéiek, hogy Bauariabol mind ki pelengereztec az Iesuitakat, noha annac

25 vtánna, az igassagh ki nyilatkoztátec, es elegghe pironkodánac érette.

²⁴⁸ *Schluss: libro 2. Theolog: Calu: ar: 9. fol: 72.*

²⁴⁹ *KERDES.*

²⁵⁰ *Rom: 2. v. 21. Psal: 49. v. 18.*

Taualy azért nemet országgha, az Predikatoroc azt költec az Iesuitákra, hogy Monach varásba, Bauariaba, egy leant, a Templomba rekesztettec az Iesuitac, es minec vtánna sokkaigh götröttéc volna niauualist, hogy ki nyenlatkoznéc nehézkes volta, vgian az Templomba megh ölék, es el temetéc.

- 5 Mikor pedig ezék történénc egy ember az Templomba rekedet vala történetből, es az iszoniusághot nézte, es ki beszellec, az Varasis az Iesuitakat melto büntetéssel illette: Ezt azert az almot, hogy inkab czegeressé tennéc, három heliennis nyomtátac ki, Nemetországghban.

- Sok hasonlo beszedecek hallottam giakran az Baratokrulis, es Bornemizsa
10 Peteris emlyt irasaban efféle esetet,²⁵¹ de mint hogy ighen el kopot vala immár {[92v]:} ez az hazugságh, megh akarác Vytani az Iesuitac hatán.

- De mikeppen Daniel,²⁵² az két agh lator alnaksághat megh ismére, latuan hogy nem egy nyomba iarnac vala, a Susanna vadlasába, Szinte azonképpen mijs megh erthettiüc, hogy merő hazugságh a mit az Iesuitakrul költöttéc,
15 Mert vgian azon dologhnac három helien valo ki nyomtatási, vgy arczul csapdossác, es hazuttattiác egymást, mint annac kel lenni.

- Eggyc Nyomtatás az Leant Christinanac neuezi, masik Ersebetnec. Eggyc az Leant egy nec, masik kettő nec mongia: Az Lator Iesuitatis, eggyc egy nec, masodic kettő nec, harmadic öt nec iria: Ketten azt iriác hogy az leant
20 istranghal foytottác megh, Eggyc hogy feyszéuel vertéc agion.

- Eggyc azt iria, hogy az nehezkes leant megh hasytottác, ki vöttec az giermeket, megh kerezteltéc, es tizen négy napygh élt, Masik azt iria, hogy az giermeketis mingiárt megh ölte, a szüüét megh öttéc, a töb részeit, az diznoknac attác.

- 25 {93[r]:} Eggyc azt mongia hogy ez Eyfelkor törtent, masik hogy haynalba: Eggyc az leany attiat Vendegh foghadonac, masik polghárnac neuezi.

Az lator Iesuita felöl eggyc azt iria hogy megh foghtác, es az Várashazához, masik csak az Iesuitác Decanniahhoz (nincz pedygh efféle tizt az Iesuitac közt a mint ő maghoktul ertettem) vittéc.

²⁵¹ *Bornem: az ördöghi kisyrtet. folio 877.*

²⁵² *Dan: 13. v. 54.*

Eggyc azt hirdeti, hogy el szaladot es megh menekedet az Iesuita, masik mint egy hoher, tüzes foghokkal foghdossa, es hatából szalaksziat meczuén, kerékbe töri: Sok egieb dolghokbais ellenkeznec egymással annac az fabulanac Nyomtatási.

- 5 Minap en egy Iesuitáual beszélghetuén, hozám elő ezt az dolghot, Eo pedig nagy neuetséggel monda:²⁵³ Addégh leszünc mi bodoghoc, mygh az gonoszoktul szidalmaztatunc, Mind azon altal, miuelhogy önnön maghais üdüöztönc nem mindenkor halgatta el az ő ragalmazoinac szidalmít, hanem neha meghis felelt, es keptelen vadlasokat megh hamissította,²⁵⁴
- 10 mi nekünkis gondunc volt arra, hogy io ideién, mygh az {[93v]:} emberec tanu bizonyághot tehetnec az dologhrul, megh mutatnoioc ennec az képtelen hazugsághnac vlatatos voltat, Es ebből ki nyilatkoznéc, minemü ityletet kellien tenni az Baratokrul költöt hasonlo cziganisagokrulis, Mert ne talam ha most ezt fülünc mellől bocsáttuc volna el, ennihani eztendő mulua, vgian
- 15 valonac ityltec volna ezt az emberec.

Ez vtan, két nagy pecsétés leuelet vön elő, es monda: Oluasd megh ezeket, es megh latod mely modnekül terhelic az hamis tanitoc, az artatlanokat.

- Kezembe veuén az leueleket, latám hogy eggyc az Felseghes Maximilian Bauariai Herczeg pecsétés leuele, melliet kez irássalis megh erőssitet vala,
- 20 Masik pedig az Monachium varas leuele vala. Mind a kettő Nemet nyeluen vala nyomtatua, es Deakul imigy forditottac vala vgyan azon nyomtatasnac a masik felére.

TESTIMONIVM SERENISSIMI DVCIS

Bauariae.

- 25 {[94[r]:} NOS MAXIMILIANVS Dei gratia, Comes Palatinus Rheni, Dux vtriusque Bauariae, etc. Vniuersis ac singulis cuiuscunque status, dignitatis, et conditionis fuerint, ad quorum manus hae nostrae literae patentes

²⁵³ Matt: 5.

²⁵⁴ Ioan: 8. v. 49.

- peruenerint, amicitiam, promptaeque voluntatis gratiam, ac salutem. Notum facimus vniuersis, quod proxime praeterlapsis diebus, quaedam famosa, obscaenitatisque plenissima cantilena, aduersus Reuerendos Patres Societatis IESV, hic Monachij existentes, typis vulgata sit, et quidem diuersis editionibus,*
- 5** *quarum vna, Norimbergensis, altera Augustanae, tertia Lauinganae Ciuitatis nomen refert, perinde ac si ijs locis excusae essent, quamuis Augustanus Typographus, cui affingitur famosi huius libelli publicatio, grauissime de facta sibi iniuria queratur, innocentiaeque suae defensionem a suo Magistratu, ardentem expetat: Hoc vero famosum, contume-*
- 10** *figmentum, contra veritatem, contra communem honestatem, sancitasque, ad tuendam concordiam Religionis, graui poenarum interminatione, leges Imperij, de Patribus Societatis IESV excogitatum, ac decantatum, secundis multorum auribus fuit acceptum. Istud vero infame, falsum, ac enorme figmentum, ab aduersarijs Catholicae fidei, hostibusque Societatis, instinctu*
- 15** *patris mendaciorum, inimici veritatis, Diaboli, pari fide excogitatum fuit, ac illud quod non ita pridem sparsum fuit, Nos in Collegio Patrum, ingentem auri, argentique copiam, ab ipsis clanculum corrosam reperisse: Quae omnia, cum in inuidiam Sanctae Religionis Catholicae, ad traducendam ac diffamandam Venerabilem Societatem, ad circumueniendum, scandalizandumque*
- 20** *imperitum vulgus, excogitata sint, Intermittere nec debuimus, nec voluimus, quin hisce literis, publice coram Deo, et toto mundo {95[r]:} testaremur, libello illo famoso, et contumeliosa cantilena, contra Deum, contra Ius, aequitatem, ac veritatem, iniuriam fieri praedictis Patribus, Illosque flagitiosi illius homicidij, prorsus immunes esse, et omnia, quae infami illo Pasquillo*
- 25** *in illos dicta sunt, falsissima esse, ex solo odio, inuidia, maleuolentiaque aduersariorum orta, eo quod videre ac ferre non possint laudabilem, Deoque placentem industriam, Zelum, et fructum, quem in Ecclesiae Dei aedificationem Patres Societatis conferunt, haeresum refutatione, hominum conuersione, irreprehensibili honestaque conuersione, Vita, studijs, ac*
- 30** *eruditione: Vt igitur huiuscemodi ora mendaciloqua, diffamatoresque ac calumniatores publici, confundantur, ac erubescant, discantque probi omnes,*

cauendum sibi, nec nimium ipsis credendum, In horum omnium fidem, literas manu nostra subscriptas, ducalique sigillo communitas, dandas duximus ac {[95v]:} concedendas. Datum in Ciuitate nostrae Monacensi, 11. Iunij, 1607.

MONACENSIS CIVITATIS

5

Testimonium.

- NOs Consul, et Senatores Ducalis et Metropolitanae vrbis Monachij in Bauaria, Omnibus ac singulis literas nostras inspecturis, officia nostra, amicitiamque ac salutem deferimus. Notum facimus etiam vniuersis, quod cum sexta Iunij proximi praeteriti, nos in Curiam conuenissemus: oblatae*
- 10 *sunt nobis, ac lectae, tres contumeliosae, mendacesque cantilenae, hoc eodem anno diuersis locis editae: Prima, a Ioanne Lanzenpergi Norimbergae: Altera, a Valentino Schönigh Augustae, Tertia vero Lauingae: Quae quidem vt apertum prodant mendacium, nec tempore, nec loco, nec nomine inter se conueniunt: Summarie {[96r]:} vero continent, quasi Patres aliqui, Venerabilis*
- 15 *Societatis IESV, huius Collegij, aliquas honestas Virgines stuprassent, et inter alias Philippi Stahel hospitis Publici (cuius tamen nominis nemo omnino in tota Ciuitate nostra reperitur) filiam. quam alter libellus Elizabetham, alter Christinam nominat, grauidatam, mense Ianuario, noctu intempesta, in ipso templo mactassent, ac sepulturae tradidissent: Cuius facinoris, nos*
- 20 *per veredarium, qui in Templo forte obdormiuerat, lassus ex itinere, remque totam speculatus fuerat, certiores facti dicimur, erutique Cadaueris indicio, intellexisse homicidium, captisque quinque Patribus, eos forcipibus ignitis discerptos, excisis primum e tergore loris in rotam egisse: Reliqua vero copiosius famosae cantiones prosequuntur.*
- 25 *Quia vero Cantilenae illae, manifestum ac plane Diabolicum mendacium continent, constitutionibus etiam Sacra {[96v]:} Roman: Imp: famosos libellos seuerissime prohibentibus contrarium, mirari satis non potuimus, qua fronte publicum hoc ac Notorium mendacium spargi potuerit, cum omnibus qui apud nos commorantur, cuiuscunque Religionis hominibus, notissimum*
- 30 *sit, Reuerendos Patres Venerabilis Societatis IESV, multis iam annis apud*

- nos honestam, probam, Castram, Inculpatam, ac plane Sacerdotalem, Religiosamque vitam vixisse, indefessoque studio, summis aequae ac infimis, assidue suam operam locasse, in Diuini verbi praedicatione, Confessionibus excipiendis, Iuuentute erudienda, aegrotantium cura: Quibus omnibus, id*
- 5 *assecuti sunt, ut non tantum Clementissimo Principi nostro, aliisque viris primarijs, sed nobis etiam gratissimi semper, Charissimique fuerint, et futuri sint deinceps: nosque multum Deo debere fateamur, quod Ciuitas nostra ipsis non destituatur: Et quanquam neminem {97[r]:} cordatum ac sapientem fore credamus, qui mendacibus illis cantilenis assensum sit praebiturus,*
- 10 *nihilominus simplicis plebeculae nimiae credulitati, quaeuis falsa pro veris acceptanti consultum cupientes, pro defensione veritatis, scandaloque simpliciorum idiotarum deuitando, publico ac authentico scripto nostro, omnibus testatum facimus, Cantilenas praedictas, nihil aliud continere, quam apertam diffamationem, manifestumque mendacium, ita quod in ijs, nulla*
- 15 *penitus particula vera reperiatur, nec quidquam simile hic apud nos vnquam contigisse, imo nec rumorem, indicium, aut suspicionem hac de re fuisse.*

- Atque ideo Patribus Venerabilis Societatis hoc crimine falsi, quin et nobis, quasi Religiosas personas tam atroci supplicio peremissemus, summa irrogatur iniuria, contra Deum, contra veritatem, Ius et aequum: Nosque*
- 20 *praedictos Patres simul et nos ipsos, horum et {[97v]:} similium impudicorum facinorum, Innocentes ac innoxios pronunciamus: Magistratus vero omnes obnixè rogamus, ut non solum in suis dioecesibus, huiusmodi fictas, ac falsas Cantilenas abrogare, ac prohibere velint, verum etiam, si criminator deprehendatur, iuxta statuta Imperij, in illum animaduertant: Parati vicissim*
- 25 *in similibus causis, pro viribus satisfacere omnibus, ac gratificari: In horum omnium fidem, has literas publico Typo excudi, et Ciuitatis nostrae Sigillo plura exemplaria muniri voluimus. Datum Monachij, 12. Iunij, Anno 1607.*

- Nem emlekezem most sok rendbéli Pasquinusokrul, sok hamis leuelekrül, mellieket az Magyar orszaghiac formaltac ez haboruba, az Papa es egieb*
- 30 *Feiedelmec ellen, melliekkal, giülölsegésse töttéc őket az kösseghnél, Es hon valami Secretariust szöktettec ki almokba Romabol, ki az Papa tanácsat, melliet almába sem látot vala, ki nyilatkoztatta, hon az kereztien feiedelmeknec {98[r]:} tanacskozásat, melliet csak tekellatlenseghből kentec reaioc, az kössegh közibe hintettéc, es azzal giülöltettec az artatlan feiedelmeket, mintha ezek, a kik*

- enni eztendőtül foghua, enni költségekkal, es vérec hullasáual otalmaztac
Magiar országhot az poghanisaghtul, most az egész Magiar nemzetet, több
ki akarnác giomlálni: Es iollehet tizta szüböl kiuánom, hogy ha valaki efféle
szandékba volnais, az Vr Isten soha rea ne segycse, hogy az mi réghi, Nemes,
5 böcsülletes nemzetsegünket ki vaghia, es el fogiassa, de azt bizonnial tudom,
hogy soha csak egy kereztién feiedelemnec sem volt efféle szandéka, hanem
csak giülöltetésnec okaért foghtac effélet reaioc.

- Röuid sommaba foglaluan azert irasomat, örömet erteném okat,²⁵⁵ Miert
cselekesztec efféle dolghokat lelki ismeretetec ellen, holot iol tuggiátoc,
10 hogy véghreis efféle hazughsaghoknac haszna nem egiéb, hanem az ti
gialazatos pirulástoc, es ez illien dolghokkal *suspectusokka* ketesekké tészitec
maghatokat, Mert a kinec az Igassághtul eleghseghes {[98v]:} otalma vagion,
nem szükséggh annac hazughsághba vetni remenséghet.

IX. KERDES.

- 15 MI az oka, hogy soha senkit azok közzül, kik az ti vallástokon vannak,
arra nem kenszerytetec Ti Martinista Predikatoroc, Söt csak ingien sem
yntetec, hogy a mit kborlással, dulással, raghadozással el vonnac az artatlan
vetetlenektül, azt éppen, igazán *Restitualliak* visza aggiac, ha üdüözülni
akarnac?
- 20 Nylua Z. Agoston azt iria,²⁵⁶ hogy soha addégh az bün megh nem
bocsáttatic, mygh az hamissan el vöt marha megh nem adatic, ha tehetseghébe
vagion az embernec, hogy kár vallot attiafiát megh elegycse: A zent irasis,
az üdüösséghre szükseghesnec mongia,²⁵⁷ az hamissan el vöt marhánac
megh adását: Söt azt parancsollia az Isten,²⁵⁸ hogy a ki egiéb képpen megh
25 nem elygetheti kár vallot felebarattiat, el adasséc önnön magha rabsághra,
es az arráual megh elygittessec az karuallot ember.²⁵⁹ Az sze-{:99[r]:}retetnec

²⁵⁵ KERDES.

²⁵⁶ *Augus: Epist: 54*

²⁵⁷ *Ezech: 33. v. 15.*

²⁵⁸ *Exod: 22 v. 3.*

²⁵⁹ *Tobiae 4. v. 16.*

es természetnek törvénye is arra tanyt,²⁶⁰ Hogy a mit nem akarnánk hogy más ember cselekedne nekünk, azt mi se cselekeggjűc, A mit pedygh kiánunc hogy más cselekeggjűc velünk, mijs azont cselekeggjűc mással: Minden ember azt kiánuncia pedig,²⁶¹ hogy megh ne foztassék marhaiátul, es ha mas ember

5 miat kárba eset, megh elegítették:

Noha azért ez mind nyuán való dologh, de soha ti erre senkit nem erőltetec, hanem a ki mit el vehet, es birhattia, az mind öüé: Ennec azért okát kiuanom erteni, Es megh tanulni, minemü *priuilegiomok* fellieb való szabadsághok legien az ti Iuhaitoknak ebbe az dologhba, hogy sem egieb embereknek?

10 Iollehet, rész szerént vészem eszembe mint vagion az dologh: Ollianoc vattoc Ti Predikatoroc, mint amaz reghi Demophoon, kirül azt iriac, hogy az veröfenien dedergnet, az arniékon izzadot: Tijs mikor predikatiotokba feddeni kellene az gonossághot, csak nem megh fagy az nieluetec, mikor {99v:} pedig az Pápa ellen karomkodtoc, izzad még az predikállo székis.

15 Mely dologhrul így yr az Helueciai Confessio,²⁶² emlekezuen az Luther Predikatorokrul, noha mi, vgian ezent mondhattiuc az Caluinistakrulis: *Cum Dei verbum praedicandum esset, et ex hoc Fides, Spes, Charitas docenda, homines item monendi, corripiendi, consolandi, instituendi, et persuadendi erant, non aliud quam fanaticos, hypocritas, seditiosos, Diabolos, haereticos, et infinita huius generis indigna conuicia crepant, quae in dies de nobis, noua, et inaudita comminiscuntur, Imo se suo officio nequaquam functos arbitrantur, nisi omnium auditorum aures huiusmodi indignis clamoribus oppleuerint: Quibus rebus, tam nos, quam doctrinam nostram, multorum animis tam suspectam reddunt, vt qui simpliciores sunt, nos reuera, Dei simul,*

20 *et sacramentorum hostes esse, nec vllum fidei articulum docere credant.*

Ennek fölötte, talám attulis féltec, hogy ha efféle dologhrais köteleznét ec Iuhaitokat, nem oly kedues volna predikallástoc, es ne talám vgian meghis pirulna orczátoc, Mert mingiárt azt vet-{100[r]:}nec szemetekbe, *Qui alium doces, te ipsum non doces?* Mast tanytasz, es maghadat nem tanytod? Az te

30 plebanossághod, es iöuedelmedis, az Papista Papoke volt, es ő töllöc erőuel

²⁶⁰ *Matt: 7. v. 12.*

²⁶¹ *Lucae 6. v. 31.*

²⁶² *Confess: Tigurin: fol: 124.*

- vöttéc el, Ad megh tehat teys ezt: A mely zentegyházba predikallaz, aztis az Papistac az ő Isteni szolgálatokra eppytettec, nem mi, terics vissza tehat eztis: Es vegeztetre, azt vetnéc szemetekre, hogy a ki Christusba hiszen, el nem karhozic, Eok pedigh noha az mas iamborebol frissen iárnac, es vrlakodnac,
- 5 de azért, vgian hisznec az Christusba. Efféle ellenuetesektül féltec azt hiszem, es azert nem akartoc senkit az *Restitutiora* szorgalmaztatni.

X. KERDES.

- MI az oka, hogy az felföldi Caluinista kialtoc, abba az *Apologiaba* otalmázo írásba, melliet Bartfan nem reghen nyomtatánac, megh akaruán mutatni,
- 10 hogy az megh holt Bocskai Istuán, nem volt Arianus, anni sok modnekül valo hazugsághokat füztec egybe?

- {[100v]:} ELSEO hazugságh az, hogy az Iesuita Baratoc, azt hyrdetic, hogy Bocskai Arianus volt: Ha igaz emberec, miért nem neuezic megh, ki hirdette? Peteré vagy Pal? Holot hirdette? Mikor? Kinec? nyelueuelé, vagy
- 15 írással hyrdette? Mert en io lelki ismerettel mondom, soha külömben nemis hallottam hogy velekedés löt volna az Bocskai Arianussaghárul, hanem csak ebből az Predikatoroc irásából, Es miuelhogy *Excusatio non petita, accusatio est*, ök töttec kétesse az Bocskai Arianussaghat.

- MASODIK horghas mondásoc az, hogy vgian ezen Iesuitac azt beszéllic,
- 20 hogy az Magiar nemzet, *barbara, profana*, vad parázt, Istentelen nemzet, es ő köztöc, csak arniéka sincz az kereztienéghnec hanem Sido, Török, Arianus hitüc. Bezzegh a ki ezt mondaná, nem igazat mondana, Mert az egész világhnal tudua vagion, hogy az mi nyomorult hazankba, marat maghua az kereztienéghnec: De ha igazat mondna az Predikatoroc, Miért nem iegizikfel, Mikor? Ki elöt? Mi modon? {101[r]:} Mely országhba? kicsoda beszéllet effélet az böcsülletes Magiar nemzetrül?
- 25

- HARMADIK hazugsaghoc az, Hogy egész Magiar országhban nincz senki a ki maghat nyluan Arianusnac mondaná, Es az Arianusoknak nincz Magiar országhba Templomoc. Ez azért merő hazugsag, Mert Pecz es
- 30 Szighet vidékébe, sokan nyluan Arianusoc, es az predikatorokis mind

Arianusoc nagioib részre: Ezt ha nem hiszed, küniü veghére menned, de en bizonios vagioc ebbe, es sok fő emberekkel megh bizonytom, kik az haboru üdöbén, Peczbe es Szigetbe laktac.

- 5 az Arianusoc: A ki Erdelt látta, bizonnial tuggia hogy csak Colosuárba, Desen, Thordan, Enyeden, anni Arianus volt, hogy csak az Isten szamlalhatta megh.

- EOTEODIK cziganyságh az, Hogy az Magyaroc minnyáian, be vöttéc az Helueciai Confessiot, ez elöt harmincz kilencz eztendöuel: Bodogh Ania, bezzegh réghi dolghot emlytetec, megh kopot tehat immar az nagy {[101v]:}
 10 Oosagh miat az ti hitetec, es talám immar foghaijs el hullottac. De mely igaz légien a ti mondástoc, egész Magiár országhnal legien az itileti: Azt en bizonnial tudom, hogy Magiár országhnac ezered része sem tuggia, mi legien az Helueciai Confessio, melynec hyre sem volt az Bocskai Vrakodása elöt, hanem csak ighen keueseknél, söt Bocskai ideiébeis, csak Tököly Sebestien
 15 eszeskedése lön hogy az Helueciai Confessorul emlekezetet tönec az Beczi veghezésbe.

- HATODIK hazughságh az, hogy keuesen vannac Magiár országhban az Romai Religion, es hogy azokis titkon, csak hazokba, nem Zentegyhazakba giakorliác az ő Hiteknecc rend tartását. Nagy csuda bizoni, hogy Ti nállatoc
 20 nincz Zentegyházac, mert el vontátoc töllöc, De Ha az Matra mellieket, Ha Nagyszombat es Poson tayan az hegiec alliát, Ha Sopron es Geor videket, Ha Filek es Seczen tartomániat, Ha az egész Tot országhot, mely Magiár országhnac egy fő, nemes thagia, Ha az Török igháia alat niomorgho Göngös, {102[r]:}
 25 mégh az reghi kereztienec közzül, Magiár országhba: Es az Caluinistákhoz képest, vgian sokaknac mondhattiuc az Catholicusokat, Mert Magiár országhba, ha az Lutherista atiafiac közzül ki valoghattiuc az Caluinistákat, nincsenec annyn a mint ök gondolliac.

- HETEDIK hazughságh az, hogy keuesen vannac Magiár országhba
 30 az Augustana Confession valo Atiafiac, es hogy ezekkel, bekeséghe szeretetbe, eggiességhe élnecc: Ti hozzátoc képést, ighen sokan vannac az Augustana Confessio köuetöy, kit künnien el hihet, a ki megh tekynti a szabad varasokat, az hegiec közit, es az Augustana Confession valo Vrak ioszaghit.

- Minemü légien pedig az ti eggiességhtec, es szeretetec, megh értheti, a ki megh tekinti *Grauerus Albertnak* Cassai Iscola mesternece, Bartfan ki Nyomtatot köniuete, melliet nem réghen irt, Az IESVS Christusnac, es Caluinus Ianosnac egy más ellen valo hadakozásárul: Ha ki pedigh ennec {[102v]:}
- 5 szauán megh nem állana, hallia mit yr egy fő Lutherista Superintendens ez dologhrul:²⁶³ *Megh teczic, vgimond, hogy az Caluinistac szüuőkbe Arianus Török Sido, es Pogháni vallást neuelnec, melliet giakran kiis ielentnec, es sokan közzüllöc nyluán Arianussa, vagy Törökke lészne: Illien volt Bernardus Rotmannus, Paulus Alciatus, Valentinus Gentilis, Georgius*
- 10 *Blandrata, Matthaeus Gribaldus, Laelius Zozinus, Petrus Statorius, Ioannes Syluanus, Bernardinus Ochinus, Sebastianus Castalio, Franciscus Balduinus, Erasmus Ioannis, es egiebekis, kik oly mély bölcseséghre iutottac az Caluinus Iscolaiába, hogy, vagy Arianusoc, vagy Törököc löttec véghre: Egy Neuserus Andras, Heldeberghai megies fő Tanito, az Caluinista, es Arianistaságh*
- 15 *altal, Törökke lön véghre, ki önnön kezéuel iruan Gerlachius Doctornac, azt mongia, hogy senki mi üdönkbe Arianussa nem löt, a ki eléb Caluinista nem löt volna: Azért, vgimond, a ki attul fél, hogy Arianus ne legien, el tauoztassa az Caluinistasághot. Ezeket iria ez az neuzetes Lutherista Superintendens: Es nem ketelkedem, hogy ezt az {103[r]:} Atiafiuy eggiességhtől szarmazot*
- 20 *tanubizoniságh tételt, io neuen vészitec tölle,²⁶⁴ Mert vgianis az ti Atiafiuy bekeseghteghtől, illien szép niaias beszédec szoktac szarmazni.*

Vannac abba az ti Apologiatokba, sok egiéb fogiatkozásokis, de nem szükségh azokrul most emlekeznünc: Azért, ier menniünc eléb, az el kezdet dologhban.

²⁶³ *Conrad Schlüsselburg: libro 1. Theolog: Caluin: Artic: 2. fol: 9.*

²⁶⁴ *Lásd az ötödik leuélnek ueghét.*

XI. KERDES.

- MI az oka, hogy karhoztattiátoc mi bennünc hogy az halottakert imadkozunc, es aldozunc, Holot az Augustana Confessionac Apologiaiaba, maghatoc ezt iriátoc.²⁶⁵ *Tuggiuc hogy a réghi Z. Atiac giakran emlekeznec*
5 *az halottakért valo imadsághrul, melliet mi sem tyltunc: Es ismet: Ostorozza Epiphanius Aëriust, hogy az halottakért valo imadsághot haszontalannac mondotta, es mi sem otalmazzuc ebbe Aëriust.*

XII. KERDES.

- MI az oka,²⁶⁶ hogy Ti az Romai Ecclesiat, ily ighen karhoztattiátoc,
10 {[103v]:} szidalmazátoc, holot az Augustana Confessio, nem egyszer tanyttia, hogy az hit dolghaiba, semmibe el nem szakad az Romai Ecclesiatul, a miképpen más beszélghetesünkbe böuön elő hozám.

XIII. XIV. KERDES.

- MI az oka, hogy az ti Tanitoitoc, arra intik Predikatioiokba az embereket, hogy az Istennec töruiéniet, es parancsolatit megh taresác, es azoknac
15 megh szegheséuel az Istent haragra ne indycsac: Holot más felöl, minniaian azt hyrdetic, hogy lehetetlen az Isten parancsolatinac megh tartása, a mint megh lathattiuc Luthernél, *Tomo 2. lat: Vittemb: Anno 1546, libro contra Latomum folio 244. Philippusnal in Locis Commun: anni 1523. Tit: de legis*
20 *abrogat: folio 83. Caluin: libro 2. Instit: ca: 5. num: 6. Et cap: 7. num: 5.* Es minniaian beszéd közbeis azt kialtiátoc, hogy az Isten törueiénéec megh tartása lehetetlen.

²⁶⁵ *August: Confess: Apolog: Art: 21. Tit: De Missae Sacrificio.*

²⁶⁶ *Lásd az Papistak baluaniozásirul irt leuelet.*

{104[r]:} Ez ha így vagion, mi szükség az lehetetlen dologra ynteni az embereket? Mi szükség csak igiekezniys arra a mit tudunc hogy nem lehetséghes? Es miképpen fér öszue ez az tudománi a zent irással, mely azt mongia,²⁶⁷ hogy a ki felebaráttiat szereti, be tölti az törüént, A ki pedig
 5 szeretet nekül vagion, az Istent nem isméri, es örök halálnac fia.²⁶⁸ Mely mondasokbol, világhoson ki teczic, hogy annac örökke el kel veszni, a ki az Istennec törüéniet, mely halálos bünre kötelez, halála elöt valameny ideygh fel bontás nekül megh nem tartia.

Nem iob volnaé azért azt Tanitanotoc, a mit az Romai Ecclesia tanyt,
 10 Tudni illik, hogy az emberi szabad akarathac, maghán valo ereiéböl, lehetetlen hogy az Istennec parancsolattiát megh tarthassuc, a mint az iras nyłuán mongia, *Ioan: 6. v. 44. et 46. 1.Corinth: 4. v. 7. 2.Corinth: 3. v. 5. Iacobi 1. v. 17.* De e mellet, az mi üdüöztönc erdemeért adot Z. Lelec Istennec seghitö, es vastaghito malaztiáual, megh tarthattiuc az ö parancsolatit, mert
 15 mikor {[104v]:} az ember a zent Leleknec malasztiáual vastaghyttatic, nem nehezec, hanem ighen küniüc az parancsolatoc,²⁶⁹ a mint oluassuc, *1.Ioan: 5. v. 3. Matth: 11. v. 30.* Hogy pedygh senki nem találtatic a ki tellies életébe mindennapi, bocsanando bün nekül legien, a mint az tellies zent irásbol tanyttia az Tridentomi göleközet,²⁷⁰ nem attul vagion, hogy lehetetlen volna az Isten
 20 törüeniénece megh tartása, hanem attul, hogy az mi megh romlot természetünc, szokásunc, giarloságunc, es kisyrtyetünc miat, megh nem tartiuc, a mit megh tarthatnác, el nem tauoztattiuc a mit el tauoztathatnác.

Kettö azért it az kérdés:²⁷¹ ELSEO az, mint férfien egybe ellenkezés nekül a ti tudomanitoc? MASODIK miért nem haggiátoc inkább helyén az Romai göleközetnec ez dologhrul valo tanitását, melliet bötü szerént azon szokkal tanit a zent iras, az minemükkel hallád hogy elő hozám?

²⁶⁷ *Rom: 13. v. 8.*

²⁶⁸ *1.Ioan: 3. v. 14. cap 4. v. 4.*

²⁶⁹ *Philip. 4 v. 13. 1.Corinth. 15. v. 10.*

²⁷⁰ *Concil: Trident: Sess: 6. Can: 23. cap: 11.*

²⁷¹ *KET KERDES.*

XV. XVI. KERDES.

MI az oka, hogy a ti Tanitoitoc giakran fenieghetic az embereket, {105[r]:} az Istennec, haraghiáual, es az karhozattal, Holot más felől azt tanyttiatoc, hogy szinte oly bizonnial kell embernek hinni, hogy ő az Istennec szerel-
 5 mes, es örök életre valasztot fia, mely bizonnial hiszi, hogy Christus megh holt ő erette? Nylua Caluinus *Libro 3. Instit: cap: 2. num: 16. et cap: 13. num: 15. Beza in Confess: Fidei, Art: 20. folio 97. Hunnius Labyrinto 1. Propos: 262. et 286*, es röüdeden mynniaian Ti, csak szo beszéd közbeis azt forgattiátoc, a mit Caluinus illien szokkal ád előnkbe: Bizoniára nem
 10 kereztien az, valaki minden ketelkedés nekül nem hiszi, hogy az Isten ő neki kegielmes, es az örök üdüösséghe valasztatot, Es a mint masut iria,²⁷² *Quod extra periculum defectionis sit*, Hogy az Istentül valo el szakadásnac veszedelme kiüül vagion.

Ez ha így vagion, bolondság tehát az Isten haragiánac, es az karhozatnac
 15 felelméuel rettegheteni az embereket, Holot az Ti vallástoc szerént, valaki azon fél hogy el ne veszen, es bizonnial nem hiszi hogy üdüözül, ketségben eset ember az.

{[105v]:} Nem iob volnaé ittis az Romai göleközet vallásat tartani, mely azt tanyttia, a mint megh lathatod az Tridentomi Conciliumba,²⁷³ Hogy
 20 senkinec nem kel ketelkedni sem az Istennec irgalmasságáru, sem az mi üdüözitönc erdeménec veghetetlen gazdagsagharul, sem az Sacramentomoc ereierül. Senkinec nem kell üdüösségheü ketségben esni, Söt io remenséghe kel lenni, hogy az mi üdüözitönc halála által, Irgalmassághot nyerünc, es bodoghságot: De mind az által megh gondoluán, hogy az Isten
 25 csak annac ighyrte az bodoghsághot, a ki véghygh megh marad, Aztis megh tekyntuen,²⁷⁴ hogy sokan, a kik iol kezdettékis el estec, es el karhoztac, Söt, mégh az igaz Hittülis megh fosztattac, az mint Z. Pal nyluán iria,²⁷⁵ ezekhez képest, megh tartiuc az Apostoloc intéset, *Philippen: 2. v. 12. 1. Petri 1. v. 17.*

²⁷² *Libro 3: cap: 24. nu: 6.*

²⁷³ *Concil: Trident: Sess: 6. cap: 9.*

²⁷⁴ *Matt: 24. v. 13.*

²⁷⁵ *1.Tim: 1. v. 19. et cap: 4. v. 1.*

- es félelembe, rettegésbe munkálkodunc az mi üdüösséghünc megh nyeresébe, hogy ne talam, a mint Z. Pal iria,²⁷⁶ megh ne vettessünc az Istentül, mert mégh ki nem teczet minemüc lészünc véghre vgimond Z. Ianos,²⁷⁷ es no-{106[r]:}ha vannac igazac ez világhon vgimond Salamon,²⁷⁸ de azért, vgian senki nem
- 5 tuggia, ha szeretetre melto, vagy giülölséghre, hanem, mindenec az iöuendö üdöre tartatnac, titkon, Es vgy annyra titkon, hogy a Z. Iob mondása szerént,²⁷⁹ mégh az egiügiü iambor, sem ismérheti mégh az ö egiügiüséghet, es az megh bocsátot bünökért sem élhet félelem nekül. Annac okaért, hiszüc azt, hogy az Vr Isten, örök életet ád azoknac, a kik mind véghygh igazán
- 10 szolgálnc neki.²⁸⁰ Bizunc pedygh Istenbe, es Reménliükis azt, öruendezuén ebben az remenséghben, hogy az Atia Isten, az ö zent fiánac halaláért, minketis reszessé téssen az bodoghsághban: Noha e mellet, megh gondolúan giarlosagunkat, es megh tekyntuén, hogy sokszor az ember hertelen, veletlenül, vagy reszeghséghben, vagy egiéb gonosz szandékban léuen, auagy
- 15 ellenséghenec incselkedése miat, auagy az emberi esetnec veletlen veszedelme miat, ki szolyttatic ez világhbol, Es aztis iol tuduán, hogy senkinec nincz homlokán megh irua, hon, mi üdöbe, mi modon {[106v]:} törtenniec ki mulása, Az zent iras intesétis iol megh rostáluan,²⁸¹ mely azt parancsollia, hogy félue iáriunc áz üdüösségh keresesébe, es a ki fen aal, megh lássa hogy
- 20 el ne essék, Mind ezeket mondoc iol megh hanyuán vetuén, felünc, hogy vgy ne iáriunc gonduseletlenségünc, es haladatlanságunc miat, mint az bolond szüzec, melliec ki rekeszteténec az menieghzöböl.

- Ittis azért kettö az kérdés.²⁸² ELSEO, mint szerkeztethessec öszue az ti Tanitástoc, magháual valo ellenkezés nekül? MASODIK miért nem veszitec
- 25 be az mi tudomaniunkat, melliet azon ighykkel tanyt az iras, melliekkal hallád hogy en igazán, es nyluán elő hozám az Romai göleközetnec vallásat?

²⁷⁶ *1.Cor: 9. v. 27.*

²⁷⁷ *1.Ioan: 3. v. 2.*

²⁷⁸ *Eccles: 9. v. 1.*

²⁷⁹ *Iob 9. v. 21.*

²⁸⁰ *Eccles: 5. v. 5.*

²⁸¹ *Philip: 2. v. 12. 1.Cor: 10. v. 12.*

²⁸² *KET KERDES.*

XVII. XVIII. KERDES.

- MI az oka, hogy az ti Tanitoitoc, néha el feletkezuén egy keues ideigh az Romai hitnec szidalmazásául, az io cselekedetekreis intik {107[r]:} halghatoiokat, Holot ti azt nyluan tanittiátoc, es vgian szauatoc iarasábais
- 5 forgattiátoc, hogy az embernec minden cselekedeti ocsmanyságh, bün, es szinte ollian, mint az hauas azzoni ember ruháia, Mert ezt az hasonlatossághot, melliet Isaias,²⁸³ az el haniatlot, es gonossághba merült Sidok aldozatirul elő hozot, minden io cselekedetekre harittiátoc: Luther Marton *in Assert: Artic: 31. 32. 35.* azt iria, hogy minden io cselekedetbe bünt téssen az ember:
- 10 Es ezent tanittia *in cap: 2. ad Galat: fol: 322. Philippus in Locis anni 1523. Tit: de peccato. Tit. de Fide. Caluinus in Matth. 5. v. 12. Ioan. 5. v. 29. 3. Instit. cap. 12. nu. 4. Cap. 14. nu. 9. 11. Cap. 19. nu. 4. Beza in Confess. ca. 4. art. 19.* Aztis pedig nyluán tanittiátoc, hogy minden bün, örök karhozatot erdemel, a mint megh láthatod Caluinusba.²⁸⁴
- 15 Ez ha így vagion, Tehat szinte vgy örök karhozatra melto gonossághot cselekeszic az ember, mikor alamisnat ád, es ioszanon el, mint mikor lop, es reszegeskedic: Szinte vgy erdemli az poklot a ki mod nekül, szükségnekül, {[107v]:} megh öli az mas ember kappanát, mintha az fiát ölné megh: Es a ki az embereket valami iora inti, örök karhozatra melto bünre inti, es szinte
- 20 vgy kisyrti ötet, mint mikor az ördögh valami gonoszra kisztet bennünket: Ha pedig az Istennec Irgalmasságha nem *Imputallia*, nem ityli bünne az hiuekbe az io cselekedeteknec gonossághat (noha bizoni lehetetlen az, hogy az Isten, az gonoszt, gonosznác ne ityllie, es hogy a kiben bünt lát, azt büntelenne ityllie) szinte vgy, az egiéb gonossághot sem *Imputallia* nekic.
- Nem iob volnaé ittis az Romai göleközettel tartani, mely azt tanyttia, hogy az hiueknec io cselekedeti, Isten előtt, kedues illatu aldozatoc, *Hebr. 13. v. 16. Philip. 4. v. 18. I.Pet. 2. v. 5.* Es hogy nem vétkezik a mely leanizo férhez megien, noha bodoghb leszen ha szüzességben marad *I.Corinth. 7. v. 28.* Es hogy Z. Iob sem vetkezet szauaiba *Iob 1. v. 22.*

²⁸³ Isa. 64. v. 6.

²⁸⁴ Calu. in I.Ioan. 5. v. 16. Et 2. Instit. c. 8. n. 58. li. 3. c. 4. nu. 28.

Ittis azért, vgian azon két kérdés támad,²⁸⁵ tudni illik, Miképpen alhasson helyen az ti tanitástoc, ellenkezés nekül, Es miért nem veszitec be az mi val-
{108[r]:}lasunkat, melliet azon szokkal tanit a zent Irasis.

XIX. KERDES.

- 5 HA csak egiedül az Hit szükséghe az üdüösseghre, vgy hogy, az io cselekedetec, semmikeppen nem szükséghesec az Isten elöt valo megh igazuláshoz, a mint az minapi beszélgetesünkbe megh mutatám,²⁸⁶ hogy ti ezt tanittiátoc, es az ti Tudomantoknac fel vetet fundamentomahoz képest, kételen ezt kel tanitanotoc: Ha mondoc ez így vagion, Mire valo az iora valo intes?
- 10 az Igasságh? az Adakozas? es egieb ioszá goc, mellicke tartozic maghat foglalni az kereztien ember?

XX. KERDES.

- MI az oka, hogy Ti Christus Vrunkrul, es az ő zent Apostolirul, oly gialazatoson mertec szolni? Christus Vrunkrul nyluan mongia Caluinus,²⁸⁷
- 15 hogy halálakor, ketséghben esésnec szauát szollotta, *A patre se alienum sensit, Reus stetit, vox ei desperationis ela-*{108v:}*psa est:* Es aztis meri irni, hogy hertelenséghből eytet szauát, Christus Vranc visza mondotta, es megh maslotta,²⁸⁸ mert az szomoruságh miat, el feletkezet volt az Isteni veghezésrül, es nem volt ő benne csendez mertekletességh: Söt azt iria,²⁸⁹
- 20 hogy vgian az karhozot emberec kynniat erzette Christus Vranc, azt itylen, hogy Istentül el ideghenült, es félt hogy lelke üdüösséghe el ne veszen. Mikor pedigh az Christus tanitását magiarazza Caluinus, eggiüt azt iria,²⁹⁰ hogy

²⁸⁵ KET KERDES.

²⁸⁶ Lásd, az hittel kötöt foghadasokrul valo beszélgetésbe.

²⁸⁷ Caluin. Matth. 27. v. 46.

²⁸⁸ Mat: 26. v. 39.

²⁸⁹ Calu: lib: 2. c. 16. n. 10. 11. 12.

²⁹⁰ Matt: 12. v. 25.

nem ighen erős az Christus bizonyággha: Masut azt meri mondani,²⁹¹ hogy *absurdum* éktelen az Christus tanytása: Z. Ianosrul eggiüt azt iria Caluinus, *Ioan: 19. v. 23. 24.* hogy illetlenül vonzza a zent irast, Masut,²⁹² hogy *stupore prostratus* ostoba esztelenségéből le boruluán, az egy Istenhez illendő

5 tizteletet, az Angialnac tulaidonytotta. Z. Peterrül azt iria Luther,²⁹³ hogy vgy szol, mint egy *phanaticus* esze fordult, es nem erthetni mondását: Z. Palrul azt iria Caluinus *In 2. Corinth: 1. v. 9.* hogy el teueliedet magha bizakodás, es vakmerőség alá vettetett ember volt ő.

- {109[r]:} Ezeket azért, es sok töb efféle esztelen karomlásokat, minemü
- 10 meresszéggel iriatoc, örömet erteném? Mert ha Christus félt hogy el ne veszen, es ketségben esésnec szauát eytette, az Istenec nem hogy fia, de csak hiuh szolgáláia sem lehetet, miuelhogy Caluinus azt mongia,²⁹⁴ Hogy valaki minden ketségnekül nem hiszi, hogy ő az Istenec keduébe vagion, es örök üdüösséghe valasztatot, nem hiue az Istenec: Ha töredelmes, illetlen,
- 15 erőtlen bizonyiságokkal thamogattia Christus az ő tudománia,²⁹⁵ Söt ha oly tudatlan volt, hogy az Caluinus iteleti szerént, csak az füghe fát sem ismérte megh, mely Sido országhba oly köz fa, mint nallunc a szylua fa: Ha az ő tanituáni baluaniozoc, eszefordultac, el teueliedtec voltac, minemü iteletet tehetünc az kereztien hitrül?

20

XXI. KERDES.

- MI az oka, hogy az Istenrül azt tanittiátoc, hogy ő oka, szerzőie minden bünöknek, es ezekre ő zent felséghe indyttia, kyszteti, erőlteti {[109v]:} az embert? Nylua Caluinus, nem egy helien iria, hogy minden bünnek
- 25 *Authora*, az Isten, *1. Instit. cap. 18. num. 3. lib. 2. cap. 4. num. 2.* Masut azt iria,²⁹⁶ hogy az Isten haytia, tosztytia, *flectit, impellit*, az embert az bünre,

²⁹¹ *Matt: 12. v. 33. Cap: 13. v. 19.*

²⁹² *Libr: 1. c. 14. n. 10.*

²⁹³ *In cap: 2. Genes: fol: 128.*

²⁹⁴ *Calu: lib: 3. cap: 2. num: 16.*

²⁹⁵ *Caluin: Matt: 21. v. 18.*

²⁹⁶ *Libr. 1. c. 18. n. 1. 2:*

es mikor Absolon az ő Attia agias hazat megh rutitá, az Isten cselekedete volt ez: Söt masut azt iria,²⁹⁷ hogy az Isten, az ő akarattiáual, vgian ketelenyti az embert az bünre: Es ismet,²⁹⁸ vgian akaria vgimond, es parancsolia az Isten mind azokat, valamiket az gonoszoc cselekesz nec: Es osztán az nagy bolond
5 ember azon tudakozic, *Lib. 1. c. 18. num 3.* mint lehessen az, hogy a mit az Isten tylt, azt akaria, es vgian parancsolia? Vgian ezent tanította Luther, es Melanthonis,²⁹⁹ a mint másut megh mutatám.

Ezeket azért az halhatatlan hamissághokat mint merytec irastokba ki fakasztani? Es miért köuetitec azokat az Vy hit alkotokat, kik ily nagy
10 modnekül valo vallasokra iutottac?

{110[r]:}

XXII. KERDES.

MI az oka, hogy noha ő magha megh vallia Caluinus,³⁰⁰ hogy nincz ez világhon hihetlemb dologh, mint az, a mit ő tanit az Vr vacsoraiaul, es méghis annyra teczic nektek ez az ő tudomania?

15

XXIII. KERDES.

AZt kérdem,³⁰¹ ha az Apostoloc halalátul foghua, Luther Martonygh, az az, ezer öt szaz tizen hét esztendeigh, minniáian el karhoztaké az kereztienec: Vagy nem? Egy szoual csak azt felellied hogy, El, auagy Nem: Es ha el nem karhoztac noha azt hyttéc az mit mi hiszünc, Mi az oka hogy Ti, el
20 hagyuan az töröt vtat, mellien az réghi iamboroc meniorszagban iutottac, Vy es bizontalan ösuenieket köuettec?

²⁹⁷ *Libr. 3. c. 23. n. 8. 9.*

²⁹⁸ *Libr. 1. c. 18. n. 1. 3. et lib. 2. c. 4. n. 4.*

²⁹⁹ *Lásd az 5. leuelet az 3. bizonyságghba.*

³⁰⁰ *Calu. lib. 4. cap. 17. num. 24.*

³⁰¹ *Lásd oda fel, folio 6.*

{[110v]:}

XXIII. KERDES.

- Azt kérdelem,³⁰² Ha Z. Agoston, Z. Gergely, Z. Hieronymus, kiket maghatokis szenteknec neueztec, el karhoztaké, miuelhogy az Purgatoriumrul, Az szenteknec valo esedezesrül, es egieb hasonlo dolghokrul azt tanytottac
- 5 az mit mi tanytunc, mint maghatoc sem tagaggiatoc: Ittis azért kerec felelettel csak azt mongiad, Vgy, vagy Nem:³⁰³ mert akár mellyket mongiad, maghadat karhaztatod feleleteddel.

XXV. KERDES.

- Aztis örömet értem,³⁰⁴ ha helien hagiode teys azt a myt ez előtt
- 10 Caluinusbol megh tanulanc, tudni illik, hogy, Vranc születése vtan, öt szaz esztendeigh, az igaz Apostoli tudomány eppen, es tiztan megh maradot az Romai Ecclesiaban: Mely dolghot nyluan tanyt, *Hieron. Epist. 57. lib. 3. cont. Ruffin. ca. 4. Nazianzenus Carmine de sua {111[r]:} vita, num 38. Irenaeus lib. 3. cap. 3. Optatus libro 2. contra Donat. initio.* Ittis csak azt
- 15 mond, hogy Vgy, vagy. Nem.

XXVI. KERDES.

- ENni sok szantalan viszauono tanytasoc közöt, örömet értem,³⁰⁵ akar te tölled, 's akár mely egieb predikartortul, Mely Tanyto Doctor irasiual, mely Confessioual eggiezen mindenekbe: Mert en még eddigh sem irasba,
- 20 sem szoba, soha nem talaltam két predikartort a ki egy nyomba lepet volna: Mert a mint ez előtt megh mutatoc, sem az Helueciai, sem az Augustai Confessioba nem eggiez csak eggys ti közzülletec mindenekbe, hanem, ki

³⁰² Lásd oda fel, folio 6. et 33.

³⁰³ Lásd oda fel, fol. 9.

³⁰⁴ Lásd oda fel, fol. 8.

³⁰⁵ Oda fel, fol. 35.

ki mind maghanac az eszeueszet házba, es mindennec szabad valoghatni az hit dolghaba, mint az meduenec az vad körtuelybe: Es nem latom hogy egiébben eggiezzetec hanem csak az taghadásba, mert tagaggiatoc, hogy az Aniazentegyhaz tanytasa el teueliedhetlen, Hogy bizonios ielekből
5 megh ismertethesséc. {[111v]:} Hogy az szentektül szabad legien seghitseghet kérni, *etc.* Efféle taghadasokba eggieztec, es ez okon csak *Fides negatiua*, taghado hyt az ti hitetec: De mikor el keltec az taghadasrul, es vallani kel valamit, ackor szinte vgy fér öszue feietec mint az Samson rokainac, mellicnekc farkoc egybe volt kötözue.

- 10 Sok egiéb efféle kerkezkesimis volnánac, de hogy az reaioc valo feleletet el ne vnniad, maszorra hagiom a töb kérdésimet.

Im érti Te kegielmed, tiztelendö ALVINCZI Vram, minemü vnalmas kerdeszkesedekkel fárazt enghem az Papista ember, Mellickre valo feleletre, eleghséghecs erteket nem ismeruén maghamba, kérem te kegielmedet,

- 15 hogy röüid es vilaghos tanusághot aggion nekem kegielmed mind ezekrül.

Az Vr Istennec Z. Lelke szállia, es vilagosicsa megh az kegielmed szüuet, mind az töb Atiafiakkal egietembe: Amen.

MELY MELTATLAN NEVEZIK BALVANIOZOKNAK
ES ERETNEkeknek, az Luther es Caluinus keuetöit.

Az Hires neues, neuезetes, ALVINCZI PETERHEZ.

- 5 AZ örök Atia mindenható Istentül, az ő eggietlen egi zent fia által, az közbe íáro IESVS Christus által, mindennemű mennyi aldasokat kiuanoc kegielmednec, neuезetes es böcsülletes Peter Vram.
- {112v:} Touabba, iol lehet az te kegielmed hozzam való keduetlen voltát, sok leueleimre való halgatasából ez előttis megh tapasztaltam es annac
- 10 okaert, orczam pirulása nélkül, vgian nem vntathatnám kegielmedet Vyob irasommal, De miuelhogy *Durum telum necessitas*, az ketelenség, nagira viszi az embert, nagy kissebseginknec el tauoztatasaért, ketelenyttetém tuttára adni kegielmednec, minemű gialázatos büzbe keuere minket ez el mult napokba, vgian azon Papista Ember, melyrül az előbbi leueleimbeis
- 15 emlekeztem. Hogy pedig világosb, es deréc sententiat adhasson kegielmed mindenekrül, rend szerent, czikkelienként az dologhnac foliásat igazán megh irom kegielmednec.
- Minap azert, fő emberekkel való nyaias beszélgetésinc közt, halloc hogy az Vczan egy ember, nagy haraggal szidkozoduán, *Hitetlen eretnek*nec, neuезi vala felebarattiat. Ezt mikor en hallottam volna, mondéc, Lásd
- 20 az réghi Magyaroknál, mely gialázatos néu volt az eretnec néu, hogy még szitkozodasoc közt sincz annál giölölségesb rutitas: {113[r]:} Es mind azon által, az Papista Atiafiac, minkent szegeny feiünket, csak nem minden beszedeke ezzel az gialázatos néuel kissebytenec.
- 25 Erre az Papista monda: Laddé io Vram, mely nehezen esik néktec, mikor ellenetec szolnac, es mind az által, ti minket, vgian szo iarastokbais, Baluaniozoknac neuезtec, es csak nem minden szotokba *Antichristus*, *Babylonica meretrix* es egieb efféle vtalatos neuh forogh, mikor az Romai

Ecclesiarul emlekesztec. Nyluan ha néktec fay, mikor eretnekeknek mondattoc, mi sem tartiuc io keduel, mikor nagi mod nekül, es meltatlanul minkent Baluany imadoknac neueztec.

- Hogy pedigh ily nehéznec teczic néktec az Eretnec néu nem csudálom. Mert
- 5 az Bölcs es tudos zent Iamboroc, azt meric mondany, hogy vgian nem kereztien az, a ki az Aniazentegyhaztul el szakad valamely eretnekséggel, Ezt iria Z. Agoston imigien szoluán.³⁰⁶ *Akar ki légien, vgimond, akar minemü legien, de a ki az Aniazentegyhazba nincsen nem kereztien az.* Tertullianus pedigh: *De {[113v]:} Praescrip: cap: 7. 14. 16. et 37. De carne Christi, cap: 2.* Nem
- 10 lehet vgimond, hogy kereztien légien, a ki eretnec: Es vgian ezent iria Cyprian: *De Vnit: Eccles: nu: 48. Hieronym: contra Luciferum cap: 1. et 5. Lactant: lib: 4. cap. 30. Theodosius L. Damnamus, Cod. de Haereticis.*

- Z. Ambrus pedigh azt meri mondani az eretnekekrül,³⁰⁷ hogy giülölségesbec ök a Sidoknal, kik az Christus zent testét megh feszitettec.
- 15 Zent Tamas Aquinasis, azt batrán iria,³⁰⁸ hogy noha ighen nagi a Sidok hitetlenséghe, de azért, vgián nagiob ennél az eretnekséghe nec vndoksághe. Es annac okaert, az eretnekekrül vgi kel szolnunc, mint az Poganiokrul, a mint Z. Hieronymusnal oluassuc.³⁰⁹ Z. Agoston pedigh imigien szol, ehez az dologhoz.³¹⁰ *Intolerabile est, et a sana fide deuium, haereticorum*
- 20 *meliozem esse causam, quam Paganorum.* El szenuedhetetlen, es az igaz hittel ellenkező tudománi az, a mely azt tanyttia, hogy iob renden vannac az Eretnekec, hogy sem az Poganioc, miuelhogy Vrucnc ö maghais azt parancsolia,³¹¹ hogy vgy tarcsuk mint Pogant, a ki nem enghed az {[114[r]:} Aniaszentegiháznac. Arani szaiü Z. Ianos pedigh azt mondgia,³¹² hogy mikor
- 25 az Pogáni kereztyénne lészen, ackor üzetic ki az ördögh belölle, de visza iö ismet, mikor Eretnecke leszen, es gonoszabbul leszen osztán dolga, mert vgimond, *Haereticos gentibus esse peiores, dubitat nemo,* senki arrul nem

³⁰⁶ *Augus: Tom: 10. Sermon: 1. in Vigil: Pent: c. 12.*

³⁰⁷ *Ambr. 3. de fide ca. 3.*

³⁰⁸ *Secunda 2. qu. 10. art. 6.*

³⁰⁹ *Hieron: cont: Lucif: init:*

³¹⁰ *Aug: 21. Ciuit: ca. 25.*

³¹¹ *Matth. 18. v. 17.*

³¹² *Chrysost. Hom. 31. in ca. 12. Matth.*

- ketelkedic, hogy az eretnekec, aláb valok az Poganioknal. Es vgian ezen Z. Ianos azt meri irnia,³¹³ hogy az Poganioc okosbac az ő vallasokba, hogy sem az eretnekec, mert az Poganioc tudományánac czikkeli, *quandam habent consequentiam*, őszue vannac kötöztetue, es eggik el nem rontia az masikat,
- 5 De az eretnec tudomány, ő maghauval sem fér őszue, mert mikeppen Z. Agoston magiarazza,³¹⁴ A kinec egiszer hitelre valo meltosághot tulaidonit, vgian azonnac böcsülletit fel bontia, miuelhogy az Aniazentegyházat, meltonac ityli arra, hogy az ő tanitasából el higgie, hogy Christus Vrucn ez földön iárt, es az ő tanytuány yrtác az Euangelomot, es nem ityli meltonac arra, hogy ő
- 10 tölle kellesséc megh értenunc mit tanitot legien Christus Vrucn, {[114v]:} es minemü ertelemmel kellesséc venny az Euangeliomot.

- Es bizoniara, ha mindeneket iol megh visgálunc, anniuál artalmasb az eretnekség az poganyságnal, menniuél veszedelmesb az szallot Varba valo Arulo es pártos, az külső, es nyluan valo ellenségnel. Es nem csak
- 15 eredeti, es kutfeie az eretnekegeknek, vtalatosb, hogy sem az Poganisagnac, miuelhogy az eretnekséghec, mindenkor vagi keueliséghbol, es giülölseghbol, vagi faytalansaghbol, es boszu állásbol szarmaztac, a mint megh teczic az Euangeliom kezdetitül foghua valo Eretnekec historiaibol, Az Pogani teuelyghés pedig giakrabban az természet szerént valo tudatlan vaksághbol
- 20 származic inkab, hogy sem egieb okokbol: De vgian veszedelmesbis anniuál az eretnekség, az Poganisághnal, hogy az eretnekség, sokkal inkab megh óltia az emberekbe az io erkölcsöt, inkab fel haborittia az országhoc csendességhet, es bekességhes állapotat sok partolkodasokkal, Inkab el ideghenyti az Atiafiakat egimastul, es egimas veszedelmére fel indittia, Inkab
- 25 {[115[r]:} dühösködic az igaz kereztiéni vallás ellen, es a kinec sziiuúébe egiszer be ferkezhetic, inkab megh gökerezcic, es nehezebben giomlaltathatic ki, hogy sem az Poganyság, a mint küniü volna megh bizonytani, nem csak nyluan történt példakbol, de vgian derék es bizonios okokbolis, ha a szükség kiuanna, es az üdö szenuedne.

³¹³ Chrysost. Hom. 50. ad popul. Antiochen.

³¹⁴ Tomo 6. Aug. de vtil. credendi ca. 14.

- Veghezetre, az Eretnekeket az réghi Iamboroc, Atheusoknac, Istenteleneknec ítéltec, a mint Aetius eretnekrül iria Socrates *Libro 2. cap. 35. Sozom. lib. 3. cap. 14.* Söt Z. Athanasius, Eordögöknec neuezi az eretnekeket, es így feiezi be beszédet,³¹⁵ *Arianus est, Ergo Diabolus est.* A töb
- 5 réghi Doctorokis közenséghes ertelemmel, baluaniozoknac itylic az eretneket. Mert Z. Irenaeus, Marcus eretneknec szoluán,³¹⁶ *Tu idolorum fabricator Marce.* Te vgimond baluani faragho Markos. Es masut azt meri mondani,³¹⁷ hogy maid minden eretnec, noha szoual egi Istent val, de ertelemmel mint az Pogani, baluánt tiztel. *Omnes fere haereses DEVM quidem vnum dicunt, sed*
- 10 *per sententiam immutant, {[115v]:} quemadmodum gentes per Idololatriam;* Mert mikeppen az Poganioc kezekkel, vgi az eretnekec ertelmekkel baluant csinalnac, vgimond Tertullianus, miuelhogy a mint ő magha iria.³¹⁸ *De Praescrip. cap. 40. num. 254. Ad idololatria non distant haeres, cum et authoris eiusdem sint, Deum vero aut fingunt alium aduersus Creatorem,*
- 15 *aut aliter eum disserunt, quam in vero est: Itaque omne mendacium, quod de Deo dicunt, quodammodo genus idololatriae est.* Az eretnekséghec vgimond, nem estec tauuly az baluaniozástul, mert vgianis mind az kettőnec egi az alkotoia, es auagi mas Istent almodnac, auagi külömben szolnac ő felölle, hogy sem mint maghába vagion. Es ez okon, neminemü baluaniozás
- 20 minden tudomani, mely az Istenrül hamissat tanit, Es vgian ezent iria Zent Hieronymus, imigien szoluan.³¹⁹ *Haereseon Principes, simulacra dogmatum suorum artificii corde componunt, et venerantur ea, quae a se sciunt simulata.* Es viszontagh, *Omnes haeretici qui fulgore eloquentiae secularis, falsum dogma componunt, auream statuum faciunt, et persuasione compellunt,*
- 25 *vt ado-{116[r]:}rent idolum falsitatis.* Z. Agoston pedig, nem csak megh vallia,³²⁰ hogy ő, mygh Manichaeus eretnec volt, nem az Istent, hanem az ő saiát phantasiáiat, hiusághos gondolatianac alkotmániat tartotta Istennec,

³¹⁵ *Athana. orat con. Arian.*

³¹⁶ *Iren. lib. 1. cap. 12. n. 14.*

³¹⁷ *Cap. 19. num. 5.*

³¹⁸ *Tertull. con. Praxe. ca. 18. num. 10.*

³¹⁹ *Hier. in ca. 1. Miche. In c. 45. Isaiae. In cap. 3. Daniel.*

³²⁰ *Aug. 4. Conf. c. 7.*

De az fölöt azt meri mondani,³²¹ hogy az hit dolghaiba, soha nem lehetet volna semmi különbözés, ha az ember, Isten gianánt nem tiztelte volna, vagi ő maghat, vagi az ő agiánac alkotmaniat. *Manifestum tibi sit, vgimond, nullum errorem in religione esse potuisse, si anima pro Deo non coleret animam, aut corpus, aut phantasmata sua.*

5

Holot azért mind ezekből nyluán ki tesséc mely vtálatos, es gialázatos dologh légien az eretnekség, meltán irtoztoc ettül az kissebséghe neütül, igaz leuén a mit Z. Agoston eggiüt tanit. Tudny illik, hogy miképpen az reszeghség egiedül nem lehet, hanem ezzel mindenkor egieb vétke kis eggiüt iarnak, Azonképpen, az eretnekség sem lehet sok egieb rendbeli gonossághoc nélkül. *Hoc ipso, vgimond Z. Agoston,³²² quod quis haereticus est, non potest carere alijs vitijs.* Es annac okaért, nem csak {[116v]:} az eretneksegtül, de vgian az eretnekektülis melto vgi iszoniodnunc, hogy a szent iras parancsolattia szerént,³²³ ha elkerülhetnőiöc, még csak ingien se köszönteniöc öket, Söt, egi házba se laknác véllec, mikeppen 15 ám Z. Irenaeus Martyr iria,³²⁴ hogy mikor Z. Ianos Ephesumba volna, es be menuen egi fördő házba, ot látta volna Cherintus eretneket, ki vgrék a hazbol, nem akaruán vélle eggiüt lenny.

Ezeket mikor eluegézte volna az Papista ember, mondéc neki. Iol es igazán megh magiarazad az Eretnekséghe nec vndoksághat, es az eretnec neü nec gialázatos voltát. De vgian ebből megh tanulhattad volna aztis, mely nagiot vetkezzetec ti Papistac, mikor az Luther es Caluinus tanitasáual eggiező hiueket, nagy kissebséggel es szidalommal illetuen, Eretnekek nec neuezitec, es enny sok fő Vrakat, sok böcsülletes, nemes szemelieket, sok egiügiü köz 25 rendet, eretnekek nec neueztec.

Az Papista ember fel szolaluan, monda: Lassan iary Predikator Vram, es ne gazoly hertelen ily be az saarba, {[117[r]:} mert tudom en hogy maid benne maracz. Bezzegh azzal giülöltettec ti minket az fő emberec, es kösség elöt, hogy mi öket mind feienként eretnekek nec neuezzüc. De ha azokrul

³²¹ Tomo 1. lib. de vera Relig. cap. 10.

³²² Augu. 4. de Bapt. cap. 20.

³²³ 2.Ioan. 1. v. 10. Roman. 16. v 17. Titum 3. v. 10.

³²⁴ Iren. lib. 3. cap. 3.

- szollotoc a kik közöttunc mertekletes elmeiüc, es tudos emberec, nem igazat mondotoc. Ne aggia Isten azt, hogy mind azokat, kik az ti tanitastokkal megh csalattac, valogatas nekül, eretnekek nec ityllichem, hanem, a mint Z. Agoston mondgia,³²⁵ hogy nem mind eretnekec azok, a kik Photinusnac eretnekséggel dögleteles tudomániait köuetic; Azonkeppen énis, batorságosan mondom,
- 5 hogy nem mind eretnekec azok, a kik az ti tanitastoknac hisznec, es ahoz ragazkodnac. Ennec pedig az mondásnac illien okat aggia ighen szeppen Z. Agoston:³²⁶ *Qui enim non audacia praesumptionis pepererunt errores, sed a seductis atque in errorem lapsis parentibus acceperunt, quaerunt autem*
- 10 *cauta, sollicitudine veritatem, corrigi parati, cum inuenerint, nequaquam sunt inter haereticos computandi.* A kik, vgimond, nem vakmerő bizakodásból kapnac az teueligésbe, ha-{{[117v]}}nem megh csalatot, es teueligésbe eset szüleiektül vettec ezt, keresic pedig okos szorgalmatossággal az igassághot, készec megh téyny, ha megh ismerhetic az igazat, effeléket, semmiképpen
- 15 nem kel az eretnekec közibe számlálni.³²⁷ Es vgian ezent tanyttia a töb Doctorokkal egietembe Z. Tamas 2. 2. *quaest. II. art. 2. ad: 3. I. parte q. 32. art. 4.* Es annakokáert, az igaz kereztienecc közöttis, sok eggiügiüc talaltatnac, kik tudatlansagokbul, oly velekedésekbe vannac, melliec ellenkeznec az igaz tudománial, de azért ök nem eretnekec, mikeppen mongia Z. Agoston,³²⁸
- 20 hogy Cyprianus eretnec nem volt, mikor azt tanította, hogy vyonnan kellien kereztelni azokat, kik az eretnekektül kerezteltettec vala, noha a kik az Aniaszentegyháznac bizonios vegezése vtan azt tanítottac a mit Cyprianus, méltan eretnekek nec itiltettec az hiuektül.

- De iollehet, a mint mondam, valoghátás nekül nem mondhatunc titeket
- 25 mind feienként Lutherista es Caluinista Vraim eretnekek nec, mind azon altal, im magiarrá fordítom a mit nem {{[118[r]]}} réghen ki nyomtata Nemet országgha egy tudos ember, es vgian az önnön saiat szauait, es bizonysághit fel iegzem, a véghre, hogy maghamtul semmit nem monduan, senki en ream meltan ne haraguggiec, ha valamely kedue ellen valo dolghot talál ezekbe:

³²⁵ *Augus: Tomo 7. lib: 4. de Bapt: ca: 16. lib: 3. de Orig: Ani: cap: vlt: Tomo 7.*

³²⁶ *Epist: 162 refertur. Caus: 24 q. 3. cap: Dixit Apostolus.*

³²⁷ *Similia habet de vtil: cred c. 1. Refertur 24. qu. 3. C. Haereticus.*

³²⁸ *August: Tomo 7. libr: 3. de Bapt: c. 3.*

Igy kezdi azért az a iambor irását, Igazán mondhattiuc, hogy nem csak eretnekec, de vgian nyluán valo Baluaniozokis az Luther es Caluinus köuetőy, a kiket az egiügiüseghe es tudatlanságh megh nem ment ettül az veszedelmes, es gyalázatos kissebséghtül, Es annakokaert,³²⁹ az ő maghoc neuet kenik mi reanc, mikor minket baluaniozoknac neuezne: mely karomlasokkal, mi nem ighen gondolunc, mert ha Caluinus baluaniozonac neuezte Z. Ianos Apostolt, mentül inkab elszenuedhettiuc mi ő töllöc ezt az kissebséghe.

Elő szolaluán it egy feo Ember monda. Bezzeghe emberseghémre mondom, nagy fába vághta az feyszet a baratom. Es ha ezeket megh bizonyyttia, Igaz hitemre foghadom, hogy ez mai napon, ellene mondoc az Luther es Caluinus tudomaniánac.

{[118v];} Monda az Papista Ember, Ezennel megh hallod ha eleghségesen megh nem bizonyyttia.

De minec előtte az derék dologhoz kezgien ez az iambor, két dolghot iutat eszébe az oluasonac, Elseot azt, hogy senki ne itellie csudánac, vagy szokatlan gyalazatnac, ha azt iria, hogy az Luther vtan el indult emberek baluaniozoc, Mert önnön maghais Luther Marton, mikor vgian igazat akart mondany, azt mondotta,³³⁰ hogy az ő tanításából az Emberec, *degenerauerunt in immanes bestias, deterioresque esse gentibus*, kegyetlen oktalan allatokká valtoztac az emberek, es az Poganioknális alab valoc, Es az ő iuhairul szoluán, azt mongia, hogy, az ő Saxoniay Disznoy, vgy hisznec mint a disznoc, vgy élnec mint a disznoc, es vgis hálnac megh mint a disznoc. Söt vgian azt iria, hogy miuta az ő tudománia, Német Országghba támada, vgian megh szállatot az vta az ördöghtül. Es vegezetre *Tomo 5. Vittemb: anno 1554. in cap: 8. Matth: fol: 7.* vgian azt mongia, hogy az ő Euangelicus, noha dycsekednec az Euangeliomba, de {119[r];} tiztan Eordögöc eletekbe. Ha azért szabad volt Lutherne, Poganioknál alab valonac, Söt ördögökne neuezni az ő köuetőyt, nekünkis szabad az igazat ki mondanunc.

³²⁹ Lásd, az Papista emberne 20. kérdése.

³³⁰ Luther: *Tomo 5. in c. 6. ad Galat: fol: 433. Eod: Tomo in 1. Cor: 15. fol: 162. In ca. 23. Gen: fol: 224. Edit: Norimb: an: 1550.*

- Masodic dolghot vgimond, azt akarám eszetekbe iutatni,³³¹ mint hogy az szent iras, azt nyluán tanyttia, hogy az kereztienységhe nem lészen ollian baluaniozas, mint a réghi Poghánioc közt volt, es a minemüt almodoznac az Luther tanytoc, az szentec tizteletibe, es az képec böcsülletibe, Nem
5 kel senkinec azt várny, hogy en efféle baluaniozást visgálliac az Lutherista es Caluinista vallásba: Csak azt bizonytom azért megh, hogy az ő tudománioc es vallásoc aghaybol, oly dolghoc köuetköz nec, melliekből ki teczic, hogy ök, neminemü képpen, részesec az baluaniozásba.

{[119v]:}

HET EREOS BIZONISAGH.

- 10** *Hogi az Lutherek, es Caluinistac baluaniozoc.*

ELSEO bizoniságh, Valaki az igaz Istenbe nem hiszen, hanem ő helyébe ideghen Istent tiztel, az nyluán valo baluaniozo. De az Lutheristac es Caluinistac, az igaz Istenbe nem hisznec, hanem ő heliébe ideghen Istent tiztel nec. Tehat köuetkezic, hogy ök nyluán valo baluaniozoc.

- 15** Ennec az bizonisághnac első resze, *Maiores propositio*, Nyluan vagion az szent irásba, es tagadhatatlan dologh. *Az consequentia* es köuetkezesis, nyluán valo, ha az masodic resze, az *Minor propositio* megh bizoniodic, mert *Syllogismus est in prima figura*, Az bizonisághnac pedigh masodic reszet, ily bizonytom.
- 20** Valaki az Isten törüeniébe semmit megh nem tarthat, es megh sem tart, nyluan egy Istenbe sem hiszen, es idegen Istene ketis tiztel: Miuelhogy az Isten {120[r]:} törüeny közzül, eggic azt parancsollia,³³² hogy ő benne higgiünc, es ő kiüülle ideghen Istent, ne tiztelliünc. De az Lutheristac es Caluinistac, az ő vallasoc szerént, az Isten törüeniébe semmit megh nem
25 tarthatnac, es megh sem tartnac. Tehat ök az Istenbe sem hisznec, es ideghen Istent is tiztel nec.

³³¹ Lásd az Papistac baluaniozasárul irt leuelet.

³³² Exod: 20 v. 3.

- Ittis az első rész, nyilván való es tagadhatatlan,³³³ az következésis es *consequentia* fő, es bizonios, mert *Syllogismus est in prima figura*: Az bizonisághnac masodic része, oly nyilván vagion, hogy még csak mindennapi szauatoc iarasábais azt kialtiátoc, hogy mi az Isten törüeniébe, semmit
- 5 megh nem tarthatunc, es Luther Marthon, Melanthon, Caluinus es egiebekis ezt nyilván tanittiac, Es Magyar országhbais az Sopron, Vasuar, Szala varmegiei tanytoc, az *Liber Concordie*ből, egi részt fordítanac magyarul, es maghoc neuével ki Nyomtatác ez el mult eztendőkbe, es az ötödíc vizzauoniasba, in *Affirmatiua*, num: 8. igi írnc. Az Isten törüenieböl ismeriüc megh, mely
- 10 nagy dolghokat kyuan Isten mi töllünc, kik közzül mind az altal, mi semmit be {[120v]:} nem tölthetünc. Mely dologhbol, vilagoson ki nyilatkozic az mi bizonisághunc masodic részénec igassága, es io következésböl azis megh mutattatic, hogy az Lutherista es Caluinista Atiafiac, az ő vallásoc szerént, Az egi igaz Istent nem tisztelic, hanem ideghen Isteneknec szolgálnac: Mert ha
- 15 nem ideghen Istent, hanem az egi elő Istent tisztelnéc, nyulá megh tarthatnác, es meghis tartanác az elseo parancsolatot.

- MASODIK BIZONISAGH emez lehet. Azt tanittiátoc ti giakorta irastokba,³³⁴ hogy, A ki az Isteni tizteletbe valamit cselekeszic, a szent irasba ki nyilatkoztatot parancsolat kiüül, az nyilván való baluaniozo. De ti az Isteni
- 20 tizteletbe sok dolghokat cselekésztec, melliec az szent irasba nincsenec megh parancsolua, követközic tehát, hogy ti Baluaniozoc vattoc. Ennec az bizonsághnac első részét, noha mi hamisnac itilliüc, de ti ellenetec, vgi mint magatoktul csinált pallost, miis fel vészüc. Masodic része pedig abbol bizoniodic megh, hogy ti megh illitec az Vasárnapot, az Husuet, Karacson,
- 25 Punkost na-{121[r]:}piat, noha ezekrül nincz az irasba sohult semmi parancsolat, miképpen az töb egihazi rend tartastokrul, eneklesteknec moggiáról, etc. sincs emlekezet az irasba, noha azt itylem, hogy a szent Pal parancsolattia szerént,³³⁵ ezeket ti mind az Isten tiztesseghére miuelitec.

³³³ Lásd az 13. kérdésbe.

³³⁴ Calu. lib: 1. cap. 11. num. 9.

³³⁵ 1.Cor: 10. v. 31.

- HARMADIK BIZONISAGH ez legien:³³⁶ Valaki Isten gianánt tizteli azt, a ki nem igaz Isten, minden közbe vetés nekül, baluaniozo az. De ti Caluinista es Lutherista Atiafiac ezt cselekeszitec. Tehat nyluán valo baluaniozoc vattoc. Az bizonisághnac elseo része tagadhatatlan, es az *Consequentia*, az vtolso
- 5 be feiezésnec köuetközéseis, nyluan valo, csak az kötésnec masodic részét kel megh bizonytani: Ezt azért azzal bizonitom, mert az Caluinistac Istene, a bünnecc *authora*, alkotoia, parancsollia az bünt, Az embert az bünre toszittia, Söt ketelenyti, mint az Caluinus irasibol, ez elöt megh halloc. Lutheris
- 10 *in Assertionem, Art: 36. Edit: Vittemb: anno 1521. Et mala opera in impijs, Deus operatur*, a gonosz cselekedetis, a gonoszokba az Isten cselekeszi. Ezent tanittia Me-{{121v}}lanthon, *in cap: 6. ad Roman: in fine. Edition: anni 1524.* Az igaz Isten pedig tyltia, giülöli, nem akaria az bünt. *Psal: 5. v. 5. Sap: 14. v. 19. Psal: 44. v. 8.* Senkit nem kysirt, nem indyt az, bünre vgimond Z. Iacob.³³⁷ Tehat iol feiezi ki ezeköl Feuardentius *in Irenaeum lib: 1. cap:*
- 15 *12. nu. 14.* hogy az Caluinistac, es Lutherec gonosz cselekedő Istenecc, nem az igaz Isten.

- NEGIEDIK BIZONISAGH imillien lehet.³³⁸ Valaki az egi igaz IESVS Christus heliében, más ideghen, es az igaz Christustul különböző Christust imád, es tiztel, ketsegh nekül baluaniozonac kel annac lenny:
- 20 De az Caluinistac illienec. Tehat ök ketsegh nekül baluaniozoc. Tudom az bizonisághnac első részét senki nem tagadhattia. Az köuetkezésis erős, es megh vethetetlen, ha megh bizonyttatic az *Assumptum*, a bizonisághnac másodic része. Ezt azért azzal bizonytom, mert az Caluinistac Christusa, Tudatlan, magha üdüössegerül ketelkedő, éktelen beszédu Christus volt,
- 25 a mint Caluinusnac tulaidon vallasából megh mutatám ez elöt. De az Atia Istennec ből-{{122[r]}}cseséghe, az igaz Christus, illien nem volt: Tehat nem az igaz Christus az Caluinistac Christusa.

- EOTEODIK BIZONISAGH ez legien: Valaki az Miset minden szokot caeremoniaiual be veszi, az nyluan valo baluaniozo, a mint ti maghatoc
- 30 fülünc faidalmaigh, noha hamissan, kialtiatoc. De az Augustana confessio

³³⁶ *Az Papistanac 21. kérdéséből.*

³³⁷ *Iacob. 1. v. 15. Eccles: 15 v. 12.*

³³⁸ *Lásd az Papistanac 20. kérdésébe.*

köüetöy be veszc az Miset minden szokot caeremoniaiuat, a mint ö maghoc
megh valliac az Augusta confessioba. *Art: 2l. Tit: De Missa*, imillien tulaidon
szokkal. *Falso accusantur Ecclesiae nostrae, quod Missam aboleant,*
retinetur enim Missa apud nos, et summa reuerentia celebratur, seruantur
5 *et vsitatae caeremoniae fere omnes, praeterquam quod latinis cantionibus,*
admisceantur alicubi Germanicae, quae additae sunt ad docendum populum.
Mind ezekből tehát, az tinnen saiát vallastokból köüetközic, hogy baluaniozoc
az Augustana Confessio köüetöy.

HATODIK BIZONISAGH, Miuelhogy Z. Pal Apostol baluaniozásnac
10 neuézi az fösuenséghe {122v;} es tobzodast,³³⁹ io köüetközésből
mondhattiuc, hogy baluaniozo tudomani az, valamely az ö természeti szerént,
az fösueniseghre, tobzodásra, es egieb vetkekre nagi szabadsaghot ad es vtat
nyt. De az Luther, Caluinus tudomány illienec: Tehat ezek baluianiozo
tudománioc. Az bizonisághnac masodic része, abbol teczic ki, mert a mely
15 tudomani azt tanyttia, hogy az Isten törüeniébe mi semmit megh nem
tarthatunc, es hogy minden cselekedetünc bün nylua arra inti az embert,
hogy egi csepiére se igiekezzéc az lehetetlen dologhra, az Isten törüeniénc
megh tartására, Es szinte vgi bünne tarcsia az Iozan életet, mint az tobzodast.
De az Luther es Caluinus tudomania azt nyluan tanittia,³⁴⁰ hogy az Ember
20 semmi modon megh nem tarhattia az Isten törüeniet, es hogy minden cse-
lekedetibe vétkezc, mint masut megh mutatoc. Meltan neuezhettiuc tehát
baluaniozo tudomannac az Luther es Caluinus tudomaniat.

It eggic az ielen valo fő emberek közzül monda, Io Vram eléghe eddigh,
Vary immár egi keueset, had rostállia {123[r]} megh Predictor Vramis,
25 ezeket az te sok bizonításidat.

Monda az Papista Ember: Am bár eléghe legien, magha töb bizonisagokatis
hozhatnec elő, vgian azon felliül emlitet fő, Tudos emberből, mely igy feiezibe
mondasit.

De mi szüksegh vgimond ezt sok szoual bizonitani, holot Caluinus megh
30 vallia,³⁴¹ hogy nem egié az emberi elme, hanem az baluaniozásnac szüntelen

³³⁹ *Ephes: 5. v. 5. Philip: 3. v. 19.*

³⁴⁰ *Lásd az Papista embernek 13. es 17. kérdését.*

³⁴¹ *Cal: li: 1. c. 11. n. 8.*

műhelye, kiből nyluán köuetközic, hogy az Caluinistac elmeiébe szüntelen baluaniozást faragh az hazughságahnac Attia: Masut azt iria Caluinus,³⁴² hogy az Istent megh tagaggia, a ki az Isten itiletinec feelmét maghába el oltuan, batorságosan él. Ezt cselekeszic pedigh az Lutheristac es Caluinistac,

5 miuelhogy azt vitattiác, hogy minden embernecec bizoniosnac kél abba lenni, hogy üduözül, es az Istennecec itiletiuel megh nem terheltetic. Tehat ök megh tagattac az Istent, az Caluinus itileti szerént.

En pedigh ezeket nagi orcza pirulással, es izzadással véghig halgatuán, mondéc. Io Vraim, En méggh eddigh {[123v]:} soha sem hallottam vala,

10 hogy valaki minket baluaniozoknac neuezet volna, es annac okaért, vgian nemis gondolkottam az elő szamlalt bizonisághoc megh feytesére, Azert hertelen most megh nem felelhetec, hanem gondolkoduan, es az *Dominus Superintendensel*, es, *Dominus Seniorral* szoluán az dologrul, tizen ötöd nápra valazt adoc.

15 Eggic az ielen valo fő Emberec közzül, nagi kaczaít ütuen, Azon, csudalkozom vgimond, hogy gazdád Azzonnial nem mondad, hogy tanacskozol ez dologrul.

En pedigh mondec, No io Vram, haggiunc beket az trefanac, mert ez lelkünkben iaro dologh: Es ha ily erős bizonisaghokkal megh mutathattiac

20 az Papistac, hogy mi eretnekecec vagiunc, a mint Vram ő kegielme megh bizonyta, hogy Baluaniozoc vagiunc, bizoni enis minden halogatás nekül el alloc Luther es Caluinus mellől: Mert noha az Emberec előtt szégien a vén szakálnac, ha most megh változtatom vallasomat, de az lélec üduösséggh iob mind az böcsülletnél, es mind az kapoztas husnal.

25 {124[r]:} EOT EREOS BIZONISAGH.

Hogi az Lutherek es Caluinistak eretnekek.

AZ Papista Ember, ezeket haluan, monda: Az Vr Istennecec neue dicsyrtéssec, hogy ennire iutottál Predikator Vram. Immar azért csak

³⁴² *Cal: li: 1. c. 4. n. 2.*

az a dologh hogy, nem szidalmazásból, hanem az igassaghnac szeretetiből, elő hozzam, nem en magham szauáual, hanem vgian azon nem réghen említet tudos ember nec irasabol, azokat az bizonisaghokat, mellickek megh mutattia, hogy az Luther es Caluinus tudománia, eretnec tudomány:

- 5 Igy kezdi azert irasat: Minec előtte az bizonisaghokhoz kezgiec vgimond, ket dolghon kel megh igienesednűnc.

Először azon, hogy, Nem mind eretnekec azoc, a kik eretnec tudomant köuetnec. Mert a kik egiügiűc, tudatlanoc, nem hallottac külömbet, es késze volnanac az igassaghnac ismeretire, ha {[124v]:} volna ki tanitaná őket, azo-

- 10 kat semmikeppen eretnekeknec nem mondhattiuc, a mint Z. Agostonbol megh tanultuc. Es ezeket en nem csak nem szidalmazom, es ragalmazom az eretnekseghnec vtalatos neuéuel, de söt szánom őket, es Eliseussal azon kérem az Istent,³⁴³ hogy megh nyssa szemeket, hogy lássanac, Es mikor hal-
lom hogy egiügiűseghből, vagi ezek az igaz kereztienec ellen, vagi az igaz
15 kereztienec közzül nemelliec ezek ellen, az Isten nec haraghos boszu állását kéric, En azt cselekeszem, a mit Onias cselekeszic vala, mikor az Sido nép, megh hasonluán, egi része Hircanussal az Templomot ostromollia vala, mas része Aristobulussal oltalmazza vala az Isten hazát, ki az Vr Isten nec
20 igi könörögh vala.³⁴⁴ *Peto Domine, vt neque istos exaudias aduersus illos petentes, neque illos contra hos orantes, sed inter eos fraternitas coeat.* Vr Isten vgimond, eggik könörgéset se halgasd megh az masic ellen, hanem hozd igaz Attiafiuy eggiességhre őket.

De az Tanitokat, es egiebb értelmes szemelieket, kik hallottac giakran az igassaghot, es néha rettegteniis az ő {125[r]:} lelkec őket, eleikbe aduan,
25 hogy hihetetlen dologh, hogy az Isten vgi el hatta volna ez világhot, Luther Marton előt, hogy sohult semmi niomdokanac helie, vagi arnieka, nem talaltatnéc az ő Aniaszentegihazánac, melyrűl az vala megh ighirue, hogy az Pokol kapuiatul megh nem gözettetneie: A kik azert illienec, es mikor lelki ismeretec furdallia, ki kerghetic elmeiekből az illieten gondola-
30 tokat, auagi hallani, es oluasni nem akariác az igassaghot, féluen azon, hogy, (a mint ők szolnac giakorta) lelki csendességhec fel ne zauartasséc, az az,

³⁴³ 4.Reg: 6. v. 30.

³⁴⁴ Iosephus 14. Antiq: c. 3.

a kik csak nem azt mongiac az Istenec, a mit amazoc kik így szolnac vala,³⁴⁵
Tauozzal el Isten mi töllünc, a te vtaidnac tudomanniat nem akariuc. Ezekről
nyilván, mondom, hogy mind Isten előtt mind ez világh előtt eretnekec, es ezt
ezennel meghis bizonitom.

- 5 Masodszor azon kel megh egienesednűnc, hogy azok köztis, az kik a szent
irast be veszie, es az ő tanításat mindenben igaznac, es megh vethetetlenec
valliác, noha az ő értelmébe egimastul különbözne, nemellieket, {[125v]:}
meltán eretnekekne neuezhetűnc. Minniaian eggieznec abba az Arianusoc,
Anabaptistac, Caluinistac, Lutheristac, hogy a ki a szent irast megh veti, es ez
10 ellen tanit, vgimint az Török, Sido, es egieb Poghanioc, azok hittől szakattac,
es hitetlen emberec, De azt sem kel taghadny, hogy azok közzülis, kik a szent
irast böcsüllic, vannac nemellie eretnekekis, miuehogy a szent irast, nem
igazan es Isten szerént magiarazzac: Mert a Z. Pal tanitasabol tuggiuc,³⁴⁶
hogy csak egy az igaz hit, es annac okaért, a kereztiene közt, az ellenközö
15 tudomanioc közzül, valamellie de hamis, es eretne tudomani.

Immar azért kezgiűnc az derék dologhnac bizonisagához, es mutassuc
megh, hogy az Luther es Caluinus tudománia, Eretne tudomany, noha
az ő köuetőioc közzül sokakat az egiügiűség, es tudatlanságh, megh ment
az Eretne neuhne gialazattiátul.

- 20 ELSEO bizoniságh: A minemű igaz okbol, meltán, es igazan Eretnekekne
itylhetic az Lutheristac, es Caluinistac, az Arianusokat, es egiéb réghi {126[r]:}
Eretneket, vgian azon okot fel talállic az Lutheristakba, es Caluinistákba:
Tehat öketis méltan, es igazán Eretnekekne itylhettiuc: Mert az Igasságh
azt kiuánnia, es az emberi okossághis azt mutattia, hogy *vbi par est causa*
25 *vtrobique, par sit et effectus*, hasonlo okokbol, hasonlo dologh köuetközic,
es hasonlokat, hasonlo sententiaual kel terhelni.

- Az bizonysághnac *Antecedense*, Első része, abbol teczie ki, Mert nem
egieéb az igaz oka, melliért az Lutheristac meltan Eretnekekne itylic
az Arianusokat, hanem csak az, hogy az egész Aniazentegyház, mely
30 Arius előtt volt, es a melytől ő el szakadot, nyilván valo Eretnekekne
itylte az Arianusokat. De hasonlo képpen, Luthert es Caluinust, vgian

³⁴⁵ *Iob 21. v. 14.*

³⁴⁶ *Ephes: 4. v 5.*

azon Aniazentegyház, mely ő előttök volt, es az melytül ök el szakattac, Eretnekeknek itylte: Tehat azon okot fel találunc ő benneki, melliért ök Ariust, méltan Eretnekeknek itylic.

- Ennec az bizonyásághnac *Consequentiaia*, io köuetközése, tagadhatatlan: Az *Minor propositio* az bizonyásághnac {[126v]:} masodic részeis, nyluan vagion mind ez vilaghnál, Az *Maiores propositio*t, az bizonyásághnac első részét, azzal bizonytom, Mert hogy Ariust igazán Eretnekeknek itylliuc, nem szükséghe az, hogy ő magha Arius megh vallia, hogy ő a zent írásnac igaz magiarazattiatul el tauozot, miuelhogy ezt sem ő, sem senki az Eretnekek közzül nem vallia, Söt azt nagy merészen kiáltiá, hogy csak ő érti, es magiarázza igaz ertelemben az Isten ighyét: Annac fölötte, hogy valakit méltan eretnekeknek hiyunc, az sem elég hozzá, hogy azok a kik ő ellene viaskodnac a zent írásból, azt kialcsac es higgic, hogy nyluan megh göztéc az ő teuegyéseket a zent írásból: Mert ha ez elég volná, az kereztienységhe nem talatnéc oly tudomány, mely Eretnekséghe nem volna, Miuelhogy mind az Arianus, mind az Lutherista, Caluinista, *etc.* azt itily, hogy ő, megh gözi a zent írásból, az ő tölle különbözöket: Ezek azért így léuen, vgian nem gondolhat az emberi elme, semmi egiéb igaz okot, melliért valakit a kereztienységhe, es azok közt a kik be vészic a zent írást, {[127[r]:]} es csak az ő igaz ertelmerül viszalkodnac, meltán es igazán Eretnekeknek neuezhessünc, hanem csak azt, a melliet elő hozanc bizonyasaghunknac első részébe: Niluan köuetközic tehat, hogy csak az az igaz oka, melliért Ariust, es egiéb réghi teuegyöket meltan Eretnekeknek itylliuc, Mert az Aniazentegyház, mely Arius előtt, az Apostoloc ideitül foghua volt, es a melytül ő el szakadot, Eretnekeknek itylte ötet: Es így, miuelhogy vgian ezen okot fel talállic az Lutherista, es Caluinista predikatorokba, öketis oly meltan hihattiuc Eretnekeknek, mely méltan ök Eretnekeknek neuezic Ariust: Mely dologhrul en előttem így irt Erasmus Roterodamus, az Lutheristakrul szoluan.³⁴⁷ *Ipsi Arianos habent pro haereticis, quo freti, nisi iudicio praesulum, et orbis consensu! At Ariani, pernegabant se esse haereticos, sed asseuerabant, scripturam a caeteris, perperam intelligi, etc.*

³⁴⁷ *Epist: ad Fratres Inferior: Germa:*

- MASODIK bizonyság: A kik vgian azon gaz tudománt tanittiac, mel-
liekért az egész kereztienység, Eretnekeknek itylte reghentennis az Hit
Vy-{{127v}}tokat, azokat meltan minden okos ember eretnekeknek itilhet,
Mert még az Caluinus tanításabolis az nylyan ki teczic,³⁴⁸ hogy Vranc szü-
5 letése vtán, közel öt száz eztendeygh, az igaz Apostoli tudománi, tündöklöt
az Aniazentegyházba, es annac okaert, a mit akkor Eretnekségnek ityltec,
az vgian nem lehetet igaz Isteni tudomani: De azis mind ez vilaghnál nylyan
vagon, hogy vgian azont tanittiac az mostani Atiafiac, a miket az reghi
teuelygökbe, megh halloc hogy eretnekségnek itiltec az hiuec közönsegesen.
10 Aëriust azért hiia Eretneknek Z. Agoston, Epiphanius,³⁴⁹ etc. mert azt
hirdette, Hogy az Püspök nem különböz semmibe az Paptul, mert egy az ő
rendec, es meltóságoc: Annac fölötte, hogy az halottaknac nem használ
az elő emberek imadságba es adakozása, Vegezetre, hogy az böytök rende-
lése, a Sidoc törüeniének igháia, es az okon, ha böytölteni akartac, inkább vásár-
15 nap böytöltec, hogy sem pinteken, nagy hétbe pedig, vgian szaballottac,
es dobzottac.

Az Anomaeusokat, azért karhoz-{{128[r]}}tattac,³⁵⁰ mint Eretnekeket, mert
azt tanitottac, hogy az Isten mi töllunc, csak az egy Hitet kiuánnia.

- Nouatianusba azt mint Eretnekségnek ki atkoztac, hogy az keresztség
20 vtán, nem itylte szükségesnek a zent Olaial valo megh kenést.

Iouinianust nylyan valo Eretnek gianant karhoztattac, miuelhogy azt hir-
dette, hogy az böytök haszontalanoc, es nincz nagjod érdeme, az Apaczac
szüzessegének, az tizta hazasságban valo eletnél.

- Valentinianustis mint rühes iuhot, ki vetettéc az Aniazentegyháznac
25 eggiessegéből,³⁵¹ mert nem iauallotta az megh dücsöült szentec seghitségkül
hiuását, es az Egyhazi emberek Nötelen életét szidalmazta.

Ezeket, es több hasonló teuelygöket, efféle vallasokért, vgian azon
Aniazentegyház itylt Eretnekeknek, mely Vranc születése vtán, öt száz eztendö
előt tündöklöt, es a melybe, az Caluinus vallása szerént sem volt egieb, az igaz

³⁴⁸ Calu: 1. Instit: ca: 11. nu: 13. Et lib: 4. c. 2. n. 3.

³⁴⁹ Epiphan: haeres: 75. Et Aug: haeres: 53.

³⁵⁰ Epiphan: haeres: 76.

³⁵¹ Theodor: lib: 3 haeret: Fabul: Euseb: 6. histo: c. 43. Hierony: li: 1. et 2. cont: Iouin:
August: haeres: 82. Hier: Epist. 53. ad Ripar

Apostoli tudomaninal:³⁵² Ha azért vgian ezent tanittiac az Luther, es Caluinus {[128v]:} köuetöy, mi az oka, hogy a kiknec tudomaniokat ily nyluán be vészic, az illien tudomaniért reaioc raghadot Eretnec neuet, nem akariác hordozni? Nem mi velünc patuarkoggiatoc tehát, ha az Luther Predikatorokat

5 Eretnekeknec neuezzüc, hanem azzal az réghi Aniazentegyházzal, mely az ő tudomaniokat Aëriusba, Iouinianiusba, *etc.* Eretnec tudománnac itylte.

HARMADIK bizonyásgh, Z. Iudas Apostol szoluán az Eretnekekrül, es őket, tulaidon festekekkel le iruán azt mongia,³⁵³ Hogy az vtolso üdöbe iönek csalárd tanitoc, kik minden testi kiuansaghokba iárnac, es szakadást

10 szereznec: Z. Ianosis azt iria,³⁵⁴ hogy azok az hamis tanitoc, kik az kereztieni eggiességhbe, melybe ő elöttöc volt az Aniazentegyhaz, megh nem maradnac, hanem el szakadnac, es pártot ütne: Es Bezais azt iria, hogy a Z. Pal, es Z. Peter tanitasából, azt mondhattiuc eretneknec, a ki szakadást es Vyonnann tamadot viszauonást szerez, az ellen az tudománi ellen, melliet

15 az elöt tanultac es hallottac az hiuec, es annac okaert vgi-{:129[r]:}mond, a ki az Aniazentegyháznac eleytül foghua valo egienlő értelméuel ellenkezeic, azt a zent iras meltan Eretneknec neuezi.³⁵⁵ *Apostolus, vgimond, in Epistola ad Romanos, haereticos quidem nominatim non appellat, sed plane definit: cum enim fratres admonuisset, vt eos obseruarent, qui dissensiones fecerent, illud*

20 *etiam addit, contra eam doctrinam quam didicistis: Petrus quoque haereticos designans, Inter vos inquit, erunt magistri mendaces, qui introducent Sectas: Ex quibus omnibus, vt rem in pauca conferamus, sit nobis constitutum, Haereticum esse qui pietatem quidem praetexit, sed tamen, non modo sanis Ecclesiae sermonibus, semel atque iterum admonitus non acquiescit, verum*

25 *etiam Ecclesiae pacem, et consensionem dirimit: Es vegezetre így feiezi be beszédet, Ecclesia Catholica, quae Spiritu Dei agitur, imo et perpetuo consensu idem semper sensit de praecipuis capitibus, quae Christianismi summam complectuntur, In quibus, quia cum Ecclesiae non sentis, ideo te haereticum scripturae clamant.* Mind ezekből azért azt ta-{:129v]:}nulliuc,

³⁵² Calu: loc. citatis.

³⁵³ Iud: v. 19.

³⁵⁴ I.Ioan: 2. v. 19.

³⁵⁵ Beza de Haereticis puniendis a Magistratu. Vid: Caluino Turcis: lib: 4. cap: 16. fol: 920. Rom: 16. v. 17. I.Tim: 6. v. 3. 2.Petri 2. v. 1.

hogy a ki az vtolsó üdökbe, el szakadúan az eleytül foghua megh rögzöt tudomanitul, az Aniazentegyhaznac közönseghes, egienlő értelme ellen pártot üt, azt meltan es nyluan, Eretneknec neueszhettiüc: Mert vgianis az Istenec igaz foghadása tartia, hogy minec vtánna egyszer Ierusalembe el
 5 kezdetet az Christus nyaiánac göleközet, Soha világh vegezethiygh ki nem giomláltatic, Es annac okaért, valamely göleközet Vyonna kezdet szakadás által támad, egyeb nem lehet teuelygő, es eretnec göleközetnél.

Azis pedygh nyluán vagion, hogy az Luther es Caluinus köuető göleközet, Luther Martonba szakada el az ő elötte valo közönseghes eggiességhtül,³⁵⁶
 10 es az egész Aniazentegyháznac egienlő értelme ellen, Vyonna gondolt magiarazattiat es értelmet találá a zent irasnac, kibe nekem ő magha bizonyságom Luther Marton, mert azt iria *Praefatione Tomi I.* hogy ő, egies egiedül vala legh először, mikor az Romai közönseghes göleközetül el szakada: {130[r]:} Es ha ő nem volt első, mutasson valaki csak egy
 15 embert az Apostoloc ideietül foghua, a ki azt tanította volna, a mit Luther kezde tanytani, es az ő vtánna indult göleközet vallani: Ha pedig senkit nem mutathatnac, a mint hogy vgian nemis mutathatnac, Engeggiéc megh tehát, hogy ök, az közönseghes eggiességhe nec kötelet el szakasztottac az kereztienységhe: Ezt pedig megh engheduén, nylua mijs Bezaual
 20 egyetembe, így feiezhettiüc be ezt az bizonyságot, *Az közönseghes Aniazentegyház, melliet a Zent Lelec Isten igazghat, egienlő ertelemmel azt hitte mindenkor a hit dolghaiba, a mit mostannis, Ti pedig, miuelhogy ezekbe eggiet nem értetec az Aniazentegyházzal, a Zent irastul ő maghatul, Eretnekeknec neueztetec.*

25 NEGIEDIK bizonyiságh, az Eretneket deakul *haereticus* nac neuezzüc, mely szot az Görögöktül vettéc az deakoc, es annit téssen mint *Valazto*:³⁵⁷ Es így, a szonac értelme szerent, annit téssen az Eretnec, mint az önnön {[130v]:} saiát értelmene, es akarattianac teczeséből az hit dolghaiban, es a zent iras értelmében valoghato:³⁵⁸ Mely dologhbol köuetközic, hogy eretnec az, valaki
 30 az Hit dolghaiba, es a zent iras magiarazattiába, csak tisztán az önnön teczése

³⁵⁶ Lásd az *Papistac baluaniozasarul irt leuél* nec eleyt.

³⁵⁷ Vid: *Tertullia: de Praescrip: c. 6. et 37*

³⁵⁸ *Hieron: in cap. 5. ad Galat:*

szerent valo valasztást köueti: Illienec pedig mind feienként az Luther es Caluinus köuetőy, a kiket az egiügiüseggh megh nem ment: köuetközic tehát hogy Eretnekec.

- Az bizonyságghba, mind az Elseo rész, az *Maiores propositio*, mind
- 5 az köuetközés, az *Consequentia* nyluán valo, es annac okaért, csak az Masodic részt, az *Minort* kel megh mutatni: Ezt azért így bizonytom tapasztalható képpen: Minniaian az Lutheristac es Caluinistac azt vitattiac, hogy sem az reghi zent Atiaknac egienlő értelméhez, sem az egész vilaghton el teriet Aniazentegyház vegezéséhez nem kel embernek az hit dolghaiba valo
- 10 értelmét kötelezni, mert emberec voltac az reghi zentec, es el teüelyedhetec, Sőt mikor Luther vagy Caluinus irasiból valamit {131[r]:} elő hozunkis a ki nem teczic nekic, mingiárt azt felelic, hogy ők, nem gondolnac ezekkel, es be nem veszic az keptelen dolghoknac tanításába az eo mondasokat: Azt mongiac azért, hogy ők csak a zent irashoz tartiác maghokat, es akár ki legien, de a ki
- 15 ennek egienes lineaia mellől el tauozic, azt ők nem iaualliac: Mely mondassal akariac az ő valoghatasokat, be földözni, magha ezzel ielentic legh inkább hogy ők Eretnekec: Mert minden kereztien ember vallia azt, hogy a zent irastul el nem kel tauozni, es nem talalsz senkit ezek közt a ki azt mondaná, hogy noha a zent iras külömbet tanyt, de ő azért vgian mást hiszen: Minden vetekedés
- 20 tehát a kereztienec közt, az írásnac igaz értelmerül vagion, es annac okaert, helien haggiac, es böcsüllic mind az Caluinistac, mind az Lutheristac, mind az réghi kereztienec, amaz Vranc szauát. *Ez az en testem*. de csak az értelmén, es igaz magiarazattian akadoznac: Annac okaert, az kereztienec közt csak azt mondhattiuc Eretneknek, Valogható-{[131v]:}nac, a ki az írásnac értelmet es
- 25 magiarazattiat csak tisztán az önnön teczéséből valasztia.

- Hogy pedig illienec legienec az Atiafiac, abból teczic ki, Mert az írásnac igaz értelmébe, nem köuethetic vgian azon zent írásnac ő magyarul töt magiarazattiát, miuehogy noha az írásba oluassuc, hogy Vranc azt mondá *Ez az en testem*, de azért az írásba azt nem oluassuc hogy az Caluinus, vagy
- 30 Luther értelme szerént kellien ezt magiarazni, mert ha ezt nyluán oluasnoioc, nem volna semmi vizsauonas közöttünc. Ennek fölötte, a mint mondam, sem az Aniazentegyház vegezéséhez, sem az réghi szenteknek egienlő értelmekhez, sem az önnön fő tanitoioc itiletihez nem kötelezic a Zent iras magiarazattiarul valo teczéseket, Szükséggh tehát, hogy csak tulaidon az önnön akarattioc es

teczésec szerént valogassanac a Zent írásnac magiarazattiaba, es kiki mind száia yzi szerent azt valasza, a mi neki teczic, es így nehezen találunc kettőt közzüllöc a kik (mi-{132[r]:}kor vgian valoba rea foghiuc öket) egy niomon iariánac az tudománi dolghába:

- 5 EOTEDIK bizoniságh: Az deakoc szoktác mondani, *Fur furem nouit, et lupus lupum*, az lopo isméri az lopot, es az farkast az farkas: Ez világhi dolgokbais, mikor két gonosz töuö egymásra vall, meltan helt adnac az okos emberec az ő vadlasoknac: Tiztességh adasséc azert az kösséghnec, es az io akaratu Lutherista es Caluinista fő embereknec, De az Caluinus
- 10 es Luther szazloia alat valo ragadozo farkasoc, az Predikatoroc, egymast eretnekeknek hiiak: Halhacza mit irnac az Lutheristac a Caluinistakrul,³⁵⁹ *Nos asserimus Sacramentarios facere naufragium fidei, et aeterna salutis*. Mi azt hiszük, vgimond, hogy az Sacramentariusoc hiti vesztettec, es örökke karhozandoc: Es mikor vgian ezen Lutherista Superintendens elő hozta
- 15 volna Bezanac mondását, holot azt iria,³⁶⁰ hogy csak aprolec dolghokrul vagion ő köztöc viszaunos, ezt veti vtánna, *Notetur Epi-{{132v}}:}curismus, et Atheismus huius Bezae, apud quem, veritas et mendacium, honesta matrona, et decantatissima meretrix, pari passu currunt*, Ved eszedbe vgimond, ennac a Bezanac Istentelen Epicureussaghat, kinél, az igasságh
- 20 es hazugságh, az tiztesseghes azzoni allat es az hires kurua, egy nyomba iárnac: Az Caluinistakis hasonlo keppen irnac az Luthéristakrul,³⁶¹ mert az Vbiquitistasághert öket nyluan valo eretnekeknek neuezic, *Beza, doctrinam de maiestate filij hominis, excrementum Sathanae vocat, nos vero iuriatissimos Sathanae homines, Capharnaitas, Cyclopas, Sanguinibibos,*
- 25 *carniuoros*, vgimond Pappus, az az. A mi tudomaniunkat, ördögh ganeiánac, mi maghunkat pedig, ördöghnec hites szolghainac, Capharnaitaknac, Vérszopoknac neuez Beza: Ezekből es sok szántalan egy mas ellen valo vndokitasokból, megh teczic,³⁶² hogy ökis maghokrul bizonysaghot tésznec, hogy Eretnec mind az két fél.

³⁵⁹ Conrad: Schlussemburg: Superin: li: 2. Theolo: Calu: art: 9. folio 90.

³⁶⁰ Lib: 1. ar: 28. folio 151. Libro 2. artic: 13. folio 144.

³⁶¹ Pappus Respons: ad 1. Antipap: fol: 73.

³⁶² Az Helueciai Confessiobul las többet effélet, az Első leuelnec Postscriptomában.

- El vnám veghre halgatni az Papista embernek beszédét és megh-
rant-^{133[r]}uán szakallamat, mondec neki, Elég immar eddygh
az karomkodásba, félec rayta hogy az menybeli nagy Isten, menykövel
megh ne üsse az hazat, melybe enni sok rutsaghot szorál reanc: Es mondám
5 az fő embereknek, Vraim, fussunc, szalaggiunc az hazból, hogy az Istennek
haraggia minketis megh ne emészen az Papista emberrel egyetembe: Es ezt
monduán, nagy giorsasággal ki futéc az hazból, de senki vtannám nem
iöue, Söt nagy neuetséggel kialtnac vala vtannám, szalagy Predikator, ha
szaladhacz, mert vtánnad az Igasság.
- 10 Ezeket mint lelki Atiamnac, nagy biztomban akarám igazan megh irni
kegielmednek, hogy latuán kegielmed minemü nagy gialazatba marad-
tam, nem tuduán hertelen megh menteni maghunkat az Eretnekseghnek
ocsmanisaghátul, megh szánnion kegielmed enghemet, és mentül hamareb
lehet, ezekre megh feleluén le mossad rollunc az kissebség.
- 15 Az mennec földnek teremptö Is-^{[133v]}tene, mencse és szabadicsa megh
kegielmedet, és az kegielmed halghatoit, minden teueligésnek rutsaghitul:
Amen.

Post Scripta.

- CSak egy szoual aggion kegielmed tanusaghot nekem arrul, mint lehessen
20 ighaz a mit az halottaknál szoktunc enekleni, *Fel tamadunc minniaian
itiletkor, és mi mind el változtatunc akkor*: Mert Z. Pal *I.Corinth: 15. v. 51.* azt
iria, *Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur*. Minnyaian fel
támadunc vgimond, de nem minnyaian változtatunc el: Ezt minap en előmbé
egy ember veté, és én igazan mondom, nem tudéc mit felélni.

- 25 *Soli DEO honor, et gloria.*

{[134r:]}

Az Nyomtatásban eset
fogiatkozásoknak megh
igazítása.

- Fol: 7. b. v. 21. epyttet, Iriad, epytet.*
- 5** *Fol: 8. b. v. 13. a mit Eot szaz eztendő előtt, Jriad, a mit Vrunck halála vtán, öt szaz esztendő alatt.*
Fol: 17. a. v. 8. alattia, Iriad, allattia.
Fol: 18. a. v. 2. cselekeszie, Iriad, cselekeszik. Vgian ot v. 17. imadae, Iriad, imadák.
- 10** *Fol: 19. a. v. 25. itileneiecc, Iriad, itilnéiecc.*
Fol: 20. a. v. 7. Actor: 6. v. 14. Iriad, Actor: 7. v. 41. Vgian ot v. 17. ad margin: Iriad. Actor: 7. v. 39.
Fol: 39. b. v. 17. meliell, Iriad, meliell.
Fol: 42. a. v. 5. ad margin: Iudic: 1. Iriad, Iudith: 1.
- 15** *Fol: 47. a. v. 25. hogy es, Iriad, hogy ez.*
Fol: 48. b. v. 8. az hit dolghairul, Töröld le amaz szot, dolghairul.
Fol: 50. a. v. 23. ezt ityli, Iriad, azt ityli.
Fol: 51. a. v. 8. öremest, Iriad, örömet.
Fol: 52. a. v. 28. keteztién, Iriad, kereztién.
- 20** *Fol: 54. a. v. vtolso. tarhattiac, Iriad, tarthatnak.*
Fol: 60. b. v. 4. veuén, Iriad, veuém.
Fol: 64. a. v. 18. tiztaságos egiesinec, Iriad, tiztaságos iegiesinek.
Fol: 69. a. v. 4. est est, Töröld le az eggik, est.
Fol: 71. elein. MASODIK, Iriad, HARMADIK.
- 25** *Fol: 73. a. v. 8. elerre, Iriad, eletre. Vgian ot a. v. 12. Ganeuaba, Iriad, Geneuaba. Vgian ot b. v. 12. tarroztathattia, Iriad, tartoztathattia.*
Fol: 77. b. v. 11. vilagossaghor, Iriad, vilagossaghot.
Fol: 84. a. v. penult: nihilo miserabilem, Iriad, nihilo miserabiliorem.
Fol: 85. a. v. 17. Feiedelmeknek, Iriad, Feiedelmeknél.
- 30** *Fol: 91. b. v. 16. De ezt, Iriad, De azt.*
Fol: 93. a. v. 18. hozám elő ez az, Iriad, hozám elő ezt az.

Fol: 99. a. v. 16. Priuilegiomotok, fellieb valo szabadsághok, Iriad priuilegiomok fellieb valo szabadsághok.

Fol: 104. a. v. 26. margin: 1.Cor: 13. Iriad, 1.Corinth: 15.

{[135r]:} Fol: 106. b. v. 23. noha el feletkezuén, Iriad, néha, etc.

5 *Fol: 107. b. v. 21. bodogh, Iriad, bodoghb.*

Fol: 110. a. v. 7. ez ez az, Töröld le az eggik, ez.

Fol: 113. b. v. 19. margin: Aug: 2. Ciuit: Iriad, 21. Ciuit:

Fol: 127. a. v. 25. azon igaz, Iriad, azon gaz.

10 Vannak több aprólek fogiatkozásokis, mellicet az szemes oluaso künnien
ő maghatulis eszében vehet, es annak okaert nem szüghséggh ezeket itt fel
iedzenünk.

{[135v]:} REVERENDO DOMINO, D. PETRO ALVINCI
ALEXICACO SVO AFFLI-
ctus Verbi Dei Minister.

Hercules tuam fidem.

5 *Q*Valis Caucasio pendens e rupe Prometheus
 Herculeam querulo murmure poscit opem:
 Talis PETRE tuae solatia flagito linguae,
 Heu! nimium vereor sera sit illa tamen!
10 *Vultur adest, rostroque quatit praecordia, mentem*
 Lancinat, et diris vellicat ora modis.
 Ac nisi figentem rabido vitalia morsu
 PETRE fugas, vinclis haereo, nulla salus.

R. D. PETRVS ALVINCI ALEXICACVS AFFLICTO VER-
bi Dei Ministro respondet.

15 *Medice cura te ipsum.*

*Q*Vid me importunis vlulans quiritatibus vrges?
 Non vacat in curas inuigilare tuas.
{[136r]:} *Et mea claua domi dubio sub Marte laborat,*
 Et mea me cogit reddere pensa colus.
20 *Et noua me morbi facies, noua vulnera terrent,*
 Chironemque iubent dememinisse meum.
 Ille quidem medicas quondam monstrauerat herbas,
 A quibus, heu! plagis nulla medela tuis.
 Ergo pete Anticyram, et si vis euincere morbum,
25 *Dissimula, surdis auribus esto, tace.*

Öt levél
Pozsony, 1613

EGY TVDAKOZO PRAEDIKATOR NEVEVEL IRATOTT
EOT LEVEL.

ELSŐ: *Az Páristák Bálványozásáról.*

5 MASODIK: *Az Hittel-kötött Fogadások fel-szabadításáról.*

HARMADIK: *Az Papok Nötelen-vóltárul.*

NEGYEDIK: *Egynehány méltó Kérdezkedésekrül.*

EOTÖDIK: *Ha méltán nevezhetnié az Novangélicusokat Bálványozóknak, és Hittül-szakadtaknak?*

- 10 FAustus Manichaeusrul írja Sz. Agoston: hogy, az ő mézzel-folyó édes beszédének csalogatásával, veszedelmes tör vólt, mellyel az Eordög sok lelkeket porázon hordozott 's kötve tartott. De mikor ötet szóra fogván, kérdezkedésivel sürgetné, egyebet czifra beszédeknel nem találta benne: *Faustus, magnus laqueus Diaboli; multi implicabantur in eo per illecebram suaviloquentiae: quam ego, tametsi laudabam, discernebam tamen a Veritate rerum; nec quali vasculo sermonis, sed quid mihi scientiae comedendum apponeret, intuebar.*¹ *Vbi curas quaestionum mearum partiri cum illo potui, expertus sum prius hominem expertem liberalium disciplinarum, nisi Grammaticae, atque ejus ipsius usitato modo.*² Majd alég ha szinte így nem jártam énis egy dagályos
- 20 Calvinista Praedikátorral. kinek mély tudományárul, hegyes elméjérul, frissen fel-kendöztetett 's fodorgattatott szós-vóltárul, cserdült valami vékony hírecske füleimben: szánakoztamis, hogy az Istennek szép ajándékit, maga és egyebek lelke kárhozattyára fordíttya. Végre, barátimtül esék hallanom, hogy az jámbor, fölöttéb meg-tágítván nyelve zaboláját, az régi igaz
- 25 Keresztyének hátán akar nyargalni, és minket fejenként Bálványozókká, Hittel-kötött Fogadásoknak fel-bontójává akar tenni, kedvünk ellen. Noha pedig azoktül értettem vala, kik tudták erkölcsét, hogy, mint egy ért kilishez, óva kel ő-hozzá nyúltni, hogy meg ne sértessék: mindazonáltal, jobnak alítám

¹ *August. 5. Confes. ca. 3.*

² *Cap. 6.*

{ij;} hogy néki fájjon, hogy-sem magunkon haggyuk az ő mosdatlan nyelvél reánk okádott mocskokat. Azért, segítségül híván az Szent Istent, fel-tök véle, és ki-szállék ellene.

- 5 Nem akarám pedig ki-rekeszteni írásomból az ő-tölle reánk kérődött bűdös gyalázatoknak szapullását. Sőt valami részből alkotmányosban rendelvén írásomat, az Keresztyének-eleiben vetém igaz igyünket, hogy lélekszerént meg-itílhessék azoknak orozatlanságokat, kik ily temérdek találmányokkal igyekeznek terhelni az mí igaz Vallásunkat. Ha Alvinczibe Szerecsent szappanozókis, mikor az Igazat eleiben rakogatom; de reménlem, hogy fogatos lesznek egyebekben az Istennek szava. Minthogy pediglen Calvinista Praedikátor nevére írtam ezeket, az Levél-írónak személyéhez szabván magamat, néha kedvem-ellenis az ő szóllásoknak pompájára kellett bocsátkoznom;³ kit, tudom, gonoszra nem magyaráz az kegyes Olvasó.

³ *Servare oportuit decorum Personae.*

ELSEO LEVEL.

AZ PAPISTAK BALVANYOZASIRVL.

Az Mézes-nyelvű, 's cifra-beszédű ALVINCZI PETERNEK.

- AZ Világ tengelye-forgató IEHOVA Isten, sok esztendőig jó szerencsésen
- 5 éltesse Humanitásodat, kedves jó akaró Praedikátor Uram. Koporsómiglan-
való hiv szolgálatomnak tellyes ajánlása-után. Ez szomorú 's bátortalan
üdök állapattyának tartoztatása-miatt, kívánatos személyét Dignitásodnak
meg nem látogathatván; nem türhetém, hogy rövid írásomnak olvasása-
val ne fárasztanám 's terhelném sokra-néző szémeidet: akarván ez kised
- 10 írásocskámmal, az én nevemet, 's szolgálatodra-való kész-vóltomat el-feledve
nem lenni nállad. a' mellett kívánsággal kívánván, szép, jó, 's kedves
tanításával, mindenkor illendő böcsüllettel élnem. Mindeneknek-előtte pedig,
fölötte igen kérlek, ha ilyen szegény Szolga-társodnak nem általlod venni
szolgálatyát, ne légyen ellene böcsülletes Személyednek, az én szolgálatra-
- 15 való kész-vóltom. Sőt, ha méltónak ítíled az én értékletlen 's fogyatkozott
állapato-cskámat, számláltassam énis egynek az kisedbik szolgálid-közzé,
's atyafisége-alá; kinek igaz kötelessége-alatt, utolsó pihentésemig, és kopor-
sóban léptemig élvén, szolgálnom igyekezem, mint igaz jó akaró Szolga-
társomnak. Annak-utánna, fejem-hajtvá könyörgök, nehéz néven ne vegye
- 20 Dignitásod, hogy csendes nyugodalmában szü-virágoztató gyönörüségedet
fel-zavarom. Mert ez Írásra egyéb nem indított, az egy Isteni tiszteletnek
gyarapodásánál, és az utálatos Bálványozások gyökerének ki-gyomlálásának
buzgó szüvel szomjuhozó kívánságánál.

- Ez el-múlt napokban, böcsülletes fő emberekkel-való nyájas beszélgeté-
- 25 sek-között, kelének elő azok az kívánságok, mellyeket az Hajdu Vitézek, fő
Tanítójokkal, és hiv Tanácsokkal, Foktűi Mátéval, Calvinista Praedikátorral
egyetembe, az Tekintetes és Nagyságos Báthori Gáborhoz, az nyomorult
Magyarságnak fényes csillagához, csak nem régen küldöttek. Ezekben,
egyéb tekintetes dolgok-között, sokszor az Papisták Bálványozóknak nevez-
- 30 tetnek. Történetből, egy régi avas Pápista Keresztyén emberis jelen {iij} vala:

- ki midőn az Bálványozó nevet hallotta volna, úgy tetczék, hogy az vér meg posdúla benne; és színe meg változva, keserves tekintettel az égre fordítá szemeit, 's fohászkodva monda: Vr Isten, te tudod, hogy ezzel az gyűlölséges rút nével, méltatlan ostoroznak minket az el fordult fiak, és csak azért köszörülök
- 5 vipera fogokat ellenünk, hogy mind személyünkben, 's mind tudományunkban gyűlölségben ejcsenek bennünket.

§. I. *Mely gyalázatos dolog légyen az Bálványozás.*

- Azután hozzám fordulván, bánatos szóval, és keserves igékkel monda: Tudodé, mely gyalázattal terhes rút nével illetitek azokat, az Keresztyén
- 10 világnak színeit és virágít, kiket hazug nyelvetekkel Bálványozóknak neveztek? Talám eszetekben sem vészitek, hogy az embert rútab büzben nem keverhetnétek nyelvetekkel, mint mikor ötöt Bálványozónak nevezitek?

- Erre én azt felelém: Tudva vagyom nállamis, hogy az Bálványozás, az Első, és leg főb Parancsolattal ellenkezik.⁴ Mert az Istennek újával,
- 15 az két kö táblára íratott Tíz parancsolat között, az első táblában, leg elől tiltatik az Bálványozás. Vgyanis, *directe*, igyenesen, az Istent magát fosztja meg tiszteletitül, és, tehetsége szerént, dücsőségének székből ki taszítván ő Felségét, mást akar helyében ültetni, kinek Isteni tiszteletet, és az menyíre tölle lehet, ugyan Istenséget tulajdonit. Annakokáért,⁵ mikép-
- 20 pen az Országban, *Crimen laesae Majestatis Humanae*, az Király személye és tisztessége ellen való véték az, mikor valaki az igaz Fejedelem kívül mást akar uralni: azonképpen,⁶ az Bálványozás nem egyéb, hanem *Crimen laesae Majestatis Divinae*, az Isteni méltóság ellen való tusakodás. Azért, az tellyes Sz. Írásnak folyásában, semminémű vétket, sem gyakrabban meg nem tiltott, sem keményben meg nem ostorozott az Isten, mint az Bálványozást:⁷
- 25 mellyet, Lelki fajtalanságnak, Házasság törésnek Lopásnak nevez, mintha

⁴ I.

⁵ II.

⁶ III.

⁷ IV.

- minden vétkek egybe elegyítettének az Bálványozásban; mint ilyen szókkal fel jegyzette Tertullianus:⁸ *Principale crimen generis humani, summus saeculi reatus, tota causa iudicii Idololatria. Nam etsi suam speciem tenet unumquodque delictum; etsi suo quoque nomine iudicio destinatur:*
- 5 *in Idololatriae tamen crimine expungitur. Idololatra est? idem homicida est. Quaeris, quem occiderit? non extraneum, nec inimicum, sed seipsum. Quibus insidiis? erroris sui. Quo telo? offensa DEI. Perinde adulterium, et stuprum in eodem recognoscas. Nam, qui falsis Deis deservit, sine dubio Adulter est Veritatis, sic et in stupro mergitur. Quis enim immundis Spiritibus operatus,*
- 10 *non constupratus incedit? Atque adeo Scripturae sanctae, Stupri vocabulo utuntur, in Idololatriae exprobratione. Fraudis conditio ea est opinor, si quis alienum rapiat, aut alii debitam deneget: et utique erga hominem admissa fraus, maximi criminis nomen est. Atenim Idololatria, DEO fraudem facit, honores illi suos denegans, et conferens aliis, ut fraudi etiam contumeliam*
- 15 *conjungat. Post talia crimina, tam devorantia salutis, caetera quoque ad aliquem modum, in Idololatria conditionem suam repraesentant, etc.* Ezekért tehát az festékekért, mellyekkel ki ábrázza az Sz. Írás az Bálványozást,⁹ méltó iszonyodnunk csak az ő nevétülis. De jo Vram, nem elég ez a' dologhoz; hanem abba kellene mesterkedned, hogy ezt a' бүдös nevet méltán ne
- 20 *viselnéd, hanem az undok Bálványokat meg vetvén, az egy Vr Christushoz, és az ő tölle ki jelentetett igaz Tudományhoz ragaszkodnál.*

- Mikor ezeket nagy feje mozgatásával végig halgatta volna az Pápista ember, monda: Minthogy által érted az Bálványozásnak kissebségét, magad itiletire hagyom, mely nagy számadással tartoztok az élő Istennek igaz ítölő
- 25 *széki előtt, ha minket méltatlan, és érdemünk nélkül, ily szörnyű káromlással gyaláztok.*

- En pedig csak azt mondám erre: Ha méltatlan kevernénk e' rút бүзben titeket, nem csak az más világon, de itt is nagy бүntetést érdemlenénk. Mert, ha nyelvével meg őli az jámbor aszszonyt, az ki ötet gonosz hír nevben keveri:
- 30 *mentül nagyobb botlik, a' ki egy egész gyöleközetet méltatlan Bálványozónak*

⁸ Tertull. de Idololatria, Cap. 1.

⁹ Jer. 3. v. 1. Ezech. 16. v. 15.

nevez? De bár ugy volna, hogy ti Pápisták ezt az nevet méltatlan viselnétek; künnyü volna nékünk le tennünk ezt az gyalázatos nevet, ha ti el hagynátok az hátatokhoz aszott, és bennetek meg penyészedett Bálványozásokat.

{iii:} Itt egy kevés szomoru halgatás után, így szólla az Pápista ember:

- 5 Iollehet, az egész Keresztyén világ tudgya ez dologban ártatlanságunkat: mindazáltal, hogy az mi halgatásunkat valaki, lelki isméretünk vádolására ne magyarázza, elégedendő mentséggel ki kel nyakunkból ráznunk e' rosz nevet; és, Istennek segítsége velünk lévén, jó heven az ti nyakatokban kel forditanunk, az nékünk készített párlúgot. Kérlek csendeszen, és üdönap
- 10 előtt való itileteket ki rekesztvén szüvedből, tekincs meg, ha leheté az mi tanításunban oly vak paraszt kábaság, az mint ti alittyátok?

§. 2. Eot közönséges Bizonyság, hogy az Pápisták nem
Bálványozók.

- Noha Calvinus azt meri mondani; hogy, az Pápisták között temérdegb
- 15 Bálványozás vagyon, hogy sem az Sidók között vólt Ieróboám idejében;¹⁰
* *Papistae Idololatriam habent crassiolem, quam fuerit sub Jeroboam:* de csak ezekből az jelenségekből is ki tetczik az ő tekéltlen nyelvének hazug fecsegése. ELŐSZÖR:¹¹ Az Sz. Lélek Vr Isten, meg jövendöltette Profétái által; hogy, az mi édes Eudvözitönk el jövése után, azok közzül kik az Christus
- 20 zászlója alá hódolnak. tellyességgel ki gyomláztatik az Bálványozás: †
*Prophetæ non solum superstitiones Idolorum everti praeceperunt: verum etiam Christianis temporibus hanc eversionem futuram praedixerunt.*¹² *
- 25 *Per Evangelium exterminata sculptilia, et conflatilia; id est, idola Deorum falsorum, et oblivioni tanquam sepulturae tradita jam videmus, et Prophetiam hac in re completam cognoscimus.*¹³ Azért, azt mondgya Isaiás, Cap. 2. v. 18.

¹⁰ * *Calv. l. 4. c. 2. n. 9.*

¹¹ I.

¹² † *Aug. tom. 4 li. 1. de Consensu Evang. cap. 16. 28.*

¹³ * *Aug. 18. Civit. c. 31.*

20. hogy az meg Igírtnek el jövedelekor, az Bálványok tellyességgel el rontatnak: *Idola pentius conterentur. In die illa projiciet homo Idola argenti sui, et Simulachra auri sui, quae fecerat sibi ut adoraret.* Zachariás azt jövendölly, *Cap. 13. v. 2.* hogy, mikor az Dávidnak élő Kútfejét meg nyitandgya az Vr,
- 5 akkor el vész nevekis az Bálványoknak, hogy csak emlekezetben se légyenek. Es ugyan ezent mondgya Oseás, *Cap. 12. v. 17.* Ezechiel Proféta, ennélis világosban szól:¹⁴ † Mikor, ugymond, ki önti az tiszta vizet az Vr, és meg tisztít az mi undokságinktúl, minden Bálványozásnak rutságából ki hoz minket. Ha azért azok között, az kikre ki öntötte Vrunck az ő tanításának,
- 10 és Keresztységének tiszta folyamit, meg szünik minden Bálványozás; miképpen lehetett az Keresztység között ennyi száz esztendeig, ily nagy országglása az Bálványozásnak? Bizony, ha igaz az mit sokszor * beszél Calvinus;¹⁵ hogy, Ezer esztendeig az egész Keresztység, az Páristák paraszt Bálványozásiban hevert;¹⁶ † *Execrabili Idololatria, multis antehac saeculis vera Religio*
- 15 *submersa, subversaue fuit:* nem értem, mint lehessen helye ezeknek az szép jövendölléseknek. Mikor Vrunck ez világra jöve, ottan meg kezdé jelenteni, hogy béis tellyesíti ezt az ő régi fogadását. Mert, az mint * nem régen hallók,¹⁷ mikor Augustus Apollótúl akarna dolgairúl értekezni, azt felelé: hogy, egy Sidó gyermek bé dugta az ő száját, és immár választ nem adhat. Mintha azt
- 20 mondotta volna: hogy el kel Dágonnak dölly, mikor az Isteni bölcseségnek élő szekrénye ez világra jöve. Annakfölte, hogy az Isaiás Profétiaja bé tellyesednék,¹⁸ azt írja Nicéforus, *lib. 10. c. 30.* és ő előtte Sozomenus, *lib. 5. c. 21.* hogy, az Egyptombéli Bálványok mind le döllynek, mikor Vrunck Herodes előtt Aegyptusba viteték; és egy régi reves fa, melyben az Eördögöt tisztelik
- 25 vala, meg hajla, midön Vrunck mellette vitetnék. Végezetre, Plutarchus egy könyvében, tudakozik azon;¹⁹ Mi légyen oka, hogy ő idejében az Bálványok nem adnak választ? Es töb dolgok között aztis írja: hogy, magokis az ördögök egy nagy Pán halálát sirattyák; mintha innen volna oka halgatásoknak.

¹⁴ † *Ezech. 36 v. 25. Simila ca. 30. v. 13. Zach. 14. v. 9.*

¹⁵ * *Supra fol. 147.*

¹⁶ † *Calv. li. 1. cap. 11. n. 9.*

¹⁷ * *Supra f. 44.*

¹⁸ *Jsa. 19. v. 1.*

¹⁹ *Plutarchus de Cessat. Oracul.*

- MASODSZOR:²⁰ Tagadhatatlan dolog az, hogy Luther előtt egynehány száz esztendeig, annyira el hatalmazott, és el terjedett volt az a' Tudomány, melyet most Bálványozásnak keresztelnek az El-hajlottak; hogy az magok ítéleti szeréntis,²¹ † kicsintül fogva nagyig, minden nemzetségek, közel Ezer esztendeig, ennél egyebet nem tudtak 's nem követtek. Es egyedül Luther volt első, a' ki szakadást kezdé, 's versengést támaszta; mely dologról ez eléb bövségesen szólánk.²² Ez így lévén, ha oly dögleletes Bálványozás volt az mi Hitünkben, mint az ti finnyás orrotok illatozza, az jö ki belőlle: hogy, Valakik Ezer esztendőnek forgásában éltek Luther előtt, azok mind pokolra hányattak.
- 10 Mert az Sz. Írás sokszor hirdeti: hogy, kárhozat jutalma az Bálványozásnak, *Gal. 5. v. 20. I. Cor. 6. v. 9.* {v:} Soha pedig nem találkozott ez ideig oly szemtelen orca, mely azt merte volna hirdetni; hogy Minnyájan el kárhoztak Luther előtt, az Apostolok után, az Doctorok, és Martyrok. Söt minnyájan, valakiknek eszek volt, † nyilván való éktelenségnek ítélték,²³ csak szótis tenni ezeknek kárhoztatásokrul:²⁴ úgy annyira, hogy az Pártosok tulajdon nyelvek vállalása szeréntis, Sz. Bernárd, és sokan többen az Barátokban, és Apáczákban, Isten félő Sz. Iámborok vóltanak; mint eléb meg értők.

- HARMADSZOR:²⁵ Ha az Pápista vallás, minden fertelmes Bálványozással fel tetéztetett: következik, hogy, mind hamissak lesznek, az mi Vrunk szép fogadási, mellyekkel arra köti magát, *Matth. 16. v. 18.* hogy az ördögnek ereje, az ő seregét, és várasát, az kö szálon éppített Ecclésiát le nem tapodgya, és diadalmat nem vészen ellene:²⁶ hanem, mint † az Igazságnak erős oszlopa, helyt áll minden habok és szélveszek között. El nem rejtetik; hanem mint egy magas hegy tetőn éppített váras,²⁷ szem előtt forog. ő benne az Igazságnak tanítása szünetlen meg marad:²⁸ legeltető Pásztori, Tanító Doctori lesznek mindenkoron.

²⁰ II.

²¹ † *Supra fol. 147. 148.*

²² *Supra fol. 145.*

²³ † *Supra fol. 144.*

²⁴ *Supra, fol. 167. 153.*

²⁵ III.

²⁶ † *I. Tim. 3. v. 15.*

²⁷ *Matth. 5. v. 15.*

²⁸ *Isa. 59. v. 21.*

- Ezek és több hasonló ígéretek, mind cserbe maradnak, és mint az füst el enyésznek, ha az régi Vallást Bálványozásnak mondgyuk.²⁹ Mert, az mint iméntis † mondám, magok sem tagadgyák az minap költ Praedikátorok:³⁰ hogy, többig
- 5 Ezer esztendőnél, úgy el hatalmazott vólt az Pápistaság, hogy sohult ez világon hirrel sem hallanák az Novangélicusok tudományának zengését: Egi Lelki tanító nem vólt, az ki azt hirdette vólna, az mit az Augustai Confessio. Mert életemet kötöm melléje, hogy sem Illyricus, in *Catalogo Testium*, sem senki egyéb, nem nevezett, 's nemis nevezhet az Apostolok idejétől fogva Lutherig, csak egy embertis, a' ki azt hitte 's tanította vólna, a' mit az Lutheristák,
- 10 vagy Calvinisták; az az, a' ki ezt az *Corpus Doctrinae*, tudománynak ép tésztét, az Sz. Irásnak ilyen értelmét 's magyarázását hirdette vólna, 'a minéműt csak most kotlottak. Ha azért az Pápistaság Bálványozás, és mindazonáltal, ennek erejétől úgy ki tiportatott, úgy le tapodtatott az Igazság, hogy hire se maradna, Tanítója se volna: itílyék meg, az kiknek eszek meg nem fordult,
- 15 hogy ha helyeseke az Christus Vrunk fogadási.
- NEGYEDSZER:³¹ Ez előtt † Luther Mártontól azt hallók:³² hogy, minekelőtte az ő feje meg kócsagosodott vólna, igaz Ecclesia vólt az Római Gyöleközet; és valami jó ő nállok vagyon, azt mind ettől kapták. Azonképpen az Augustai Confessio sokszor mondgya:³³ * hogy, a' mi illeti az Hit dolgát, nem
- 20 különböznek töllünk; hanem csak valami új Szokásokat kívánnák hogy el hagyjon az Római Ecclesia. Ez így lévén, világosan következik; hogy mi nem vagyunk Bálványozók. Mert ha azok vólnánk, derék Agazatokban vólna közbevetésünk; és nem eredett vólna mi töllünk minden javok a' Lutheristáknak. Ha pedig ebben csak hazudoz az Confessio; ám itílyék
- 25 magok, ha igaz Hitnek kellé azt vélni, melynek *Publica Confessiója* sem lehet hazugságnélkül.

²⁹ Cap. 62. v. 6. Eph. 4. v. 12.

³⁰ † *Supra*, fol. 147. et sequentibus.

³¹ IV.

³² † *Supra*, fol. 166.

³³ * *Supra*, fol. 338. 339.

- EOTÖDSZÖR:³⁴ Két dolgot tanít Calvinus; mellyek helyt álván, lehetetlen hogy mi reánk ragadgyon valami büzi az Bálványozásnak. Eggyiket azt:³⁵ † hogy, minden kétségnélkül, Vrunck születése után, egész Eot száz eszten-deig, szüz virágjában maradott az Igazság. Es Sz. Agoston idejéig nem esett
- 5 semmi rosda az Apostoli tanításnak finom aranyában. Másikat azt: hogy, a' ki valót akar érteni az régi igaz Vallásról, Sz. Agostonnal tanácskozzék. Mert ő nagy híven bizonytságot tészén az régi Igazságról. Ezek így lévén; következők, hogy azt nem ítélhetjük Bálványozásnak, az mit Vrunck halála után, Eöt száz esztendő alatt hittenek az Keresztyének, és a' mit Sz. Agostonis tekéletesen
- 10 tanított. Azis pedig oly világos Igazság, mint az fényes verőfény dél színben; hogy Sz. Agoston, és ő előtteis az hívek, mind azokat hitték 's tanították, a' mit most bennünk rágalmaznak az Atyafiak. Es hogy egyéb tanúknak, mellyekről ezelőttis emlekeztünk, mostan békét hagyjunk; ömaga Calvinus meg vallya,³⁶ hogy Ezer esztendő előttis gyökeresek voltak az Pápista tudományok.
- 15 Ezeket midőn el végezte volna az Pápista ember, egy az jelen valók közzül monda: Esküszöm Istennek, mond ez valamit. Es bár amaz légyen az Annya, valaki ennek utánna Bálványozóknak nevezné az Pápistákat. En pedig (iga-zán meg vallom Humánitásodnak, mint Lelki atyámnak, még aztis az mit el titkolok egyebektől) egy kevéssé ugyan meg ütközém. Mert nem ütközhetik
- 20 vala hirtelen eszemben, mint kellene ki feselnem {vj:} az gonosz embernek köteléből. De azért, hogy némának, és meg győzőtnék ne tetczeném, meg törlém homlokomat, meg bátorítám szívemet, 's mondék néki: Szerető atyám fia, sok dolgokat zagyválsz egybe, a' te szemfeny vesztő tettetes bizonyágid-dal: és nyelvednek vitorláját meg eresztvén, ha szerét tehetnéd, forrón akarnád
- 25 nyakunkba fordítani az ellenetek fondált vádlásokat. De rövid szóval, egy erre a' felelet: *Est Fallacia Petitionis principii*. Mert te azt akarnád, hogy mi titeket Bálványozóknak ne neveznének, kit mi ugyan most sem akarunk cselekedni; hanem, az kapát kapának, az fúrút fúrúnak hijuk. Es az ki az Isten könyvét,

³⁴ V.

³⁵ † *Verba vide supra, fo. 170.*

³⁶ *Supra, fol. 147.*

melyben az mi Vrunknak el változhatatlan Igazságának *Regulája* ki jelentett, Keresztyéni józansággal olvassa, napfénynél világosban meg láthattya, hogy az Páplisták valóba Bálványozók.

§. 3. *Minémü okokkal tesznek minket Bálványozókká az El-
szakadtak.*

5

Vgyanis ki volna oly homloka fel törölt, alá való értelmü ember, hogy csak tétovázó beszéddel is merné tagadni, rejtegetni, és fődözni az ti lelki paráznaságokat, és Bálványozásokat? Holott nyilván vagy on ez széles világnál; hogy, Ti az Képeknek imádkoztok:³⁷ az Szenteket pedig, és leg főképpen
10 Szüz Mariát, üdvöztöknek, reménségteknek nevezitek: és az Istennek ez világ vezérlésében, és gondgya viselésében való méltóságos forgódását, ezekre, ugymint újonnan találtatott Istenekre osztjátok.³⁸ Maga az tellyes Sz. Irás arra mutat,³⁹ † hogy idegen Istenünk ne légyen, hanem egyedül az mi Vrunkat Istenünket tiszteljük, böcsüllyük, és imádkyuk. Szed bé azért nyelvednek
15 vitorláját, fald bé az sipot, ráncs meg az zablát szájadban; hagy békét az út kívül való haszontalan csavargásoknak, és heában való csácsogásoknak. Másutt kezgyed, ha bízol emberségedhez; mert itt nem jó helyen fogtál ki: és azt mutasd meg, hogy ti nem vattok Bálványozók.

Ezeket mikor szép bátorsággal, jó magam viseléssel elő pattogattam
20 volna, egy szája tátva reám bámúlt ember, monda: Igaz emberségemre, jó helyen vetéd itt meg az hálót Praedikátor Vram. Bezzeg, nem csekély vízben tapogat ám ez a' jámbor, hanem ugyan a' part mallyát turbokollya, és az derék Sz. Írásból feszegeti mondását. Más fő ember elő szólván, monda néki: Ertesz te e'hez, mint az bagoly az Ave Mariához. En, bizony,
25 eszemben nem vehetém az elő rendelt bizonyságoknak fejtegetését; és ugy tetczik nékem, hogy még talpon állanak az Páplisták mentségére támasztott

³⁷ I.

³⁸ II.

³⁹ † *Exod. 20. Psal. 81.*

jelenségek. De ennek a' jámbornak, én töllem kerek válasza lön: hogy ő az *Dialectikát* soha nem tanulta, melyben jól meg fejtegetik, mi légyen az *Fallacia Petitionis principii*. Azért, ha Varga, fellyeb ne szóllyon az kap-tánál. Mert ugyanis nem néki kezdették.

- 5 Ezen az Pápista ember, alattomba mosolyogdogal vala: végre így szőlla: Ió Praedikátor Vram, az tennen saját lelked esméretire, és az egész világ ítiletire hagyom annak meg látását, ha elégségesé a' te feleleted az elő rendelt Bizonyságoknak fejtegetésére. Künyü patvarkodó beszéddel tétovázni az Igazság előtt: de sem te, sem a' te társaid, soha ezeket úgy meg nem fejtegetik, hogy az Isten főlő embernek lelke meg nyughassék rajta.

- 10 Mikor ez ellen azt mondtam volna; hogy, errül nem szükség szót szaporítani, és a' Pápisták el hanyatlott, sőt el esett igyeket stömpölyökkel támogatni, holott immár az Istennek könyvéből nagy fen reájok raktam, hogy az Képeknek, és Holtaknak tiszteletiben, bálványozásban éltenek:
- 15 az Pápitsa ember fejét csóválván; Jaj ki nehéz, ugymond,⁴⁰ azt eszre hozni, az kinek Isten okosságot nem adott. Bezzeg, nem hitván renden kaszálnál, Praedikátor Vram, ha reánkis rakhatnád a' mit ily bátran mondasz. De főlő, hogy úgy jársz, mint sokan a' ti Rendeteken valók; kik mentül hajadomb pórok, annál fellyeb törlötték homlokokat arra, *vt loquerentur grandia*,
- 20 hogy az Igazság ellen szörnyüségeket, és méltatlan vádolásokat, sőt ugyan káromlásokatis szórjanak ellenünk. Maga, mikor az bizonyításra jutnak, csak füstben megyen csevegések; retezt vét pattantyújok: és semmit fejünkre nem rakhatván, róka módra a' kert alatt kullognak, oly fogásokat forgatván, mellyek, nem hogy az derék dologhoz igyenesen szolgálnának, deszinte úgy
- 25 illenek hozzá, mint amaz te erős bástyád, *Fallacia Petitionis principii*, az elő hozott Bizonyságokhoz; az az, mint az bot az tegezhez; áz aranyas kantár az számár fejéhez. En {vij:} azért, az jelen valók kedvéért, halasztást nem tészek a' dologban: hanem tétovázás, és kerengő beszédnélkül meg felelek: és ha szerét tehetem, Istennek segítségéből nap világnál fényesben meg
- 30 mutatom, hogy a' te tölled említett Bálványozásban, nincs semmi részünk. Ez légyen azért bátor fundamentomunk; ez légyen a' kö-vár, mellyen először is bajt víjunk. De minek előtte tovább lépünk, egy kérésem vagyon, melybe

⁴⁰ *Daniel*, 7. v. 20.

- tudom nem leszen nehezséged. Gyakran esik az, hogy ti, a' magatok fejének találmányival, és tulajdon elméteknek hívságos alkotmányival, *Chimaeráival*, harczoltok, midőn azt vélitek, hogy ellenünk vitézkedtek. Mert oly dolgokat kentek reánk, és gyakran kiáltással úgy bé óltyátok az emberek szüvében
- 5 az reánk költött rutságokat; hogy gyökeret vervén tanítástok az emberekben, soha el nem hitethettyük véllek, hogy mi azt higgyük, a' mit valóságosan hiszünk. Mert még ti magatokis, kik Praedikátor nevet viseltek, nem akarjátok az mi irásinkat olvasni, és abból érteni, mi légyen az mí Vallásunk: hanem, a' mit egy közzületek, vagy tudatlanúl, vagy álnakul reánk ér kérődni,
- 10 azt úgy veszitek, mint ha mind úgy vólna az dolog. Hogy azért heában üdöt ne vesszessünk, mivelhogy senkinek nem szabad az ő Hitiben hazudni, énis igaz lelki esmérettel meg mondom, mit hiszünk az közbe-vetett dolgokról. Teis meg állly azon; és el higgyed, hogy mí tudgyuk jobban, mi légyen szüvünkben 's mit higgyünk, hogy sem más valaki.
- 15 Erre én csak azt felelém: hogy, Okom nincsen, miért akarnék valamit erővel reája fogni. Holott inkább azon örvendeznék, ha oly Vallásban találattatnának az Páristák, mely minden Bálványozástul tiszta vólna. Es ha szinte ezelőtt valamiben külömbet vallottál vólnais, gyönyörködném benne, ha most annak ellene mondván, az Igazsághoz ragaszkodnál. Az Párista emberis meg
- 20 köszönvén, hogy emberséggel, és okossan szóllottam az dologhoz; Mivelhogy, ugymond, itt az úczán alkolmatlan helyen vagyunk; ha tetczik, lépjünk a' házban, ott csendeszen beszélgethetünk, és könyveketis találunk, mellyeket mondásink bizonyosságára mindgyárt reá forgathassunk. Jóvá hagyók tetczését, és bé menvén az házban, így kezdé beszédét.

25 §. 4. Mi légyen az Bálványozás.

- Akár mely vétkeztis, mellyel az Istentül el szakad az ember, Bálványozásnak neveznek néha az Doctorok: *Si Diaboli pompam ejurasti; quicquid ex ea attigeris, id scias esse Idololatriam. Tertull. de Idololat. cap. 18. n. 145. Generaliter quod Diaboli est, Idololatria est, cui omnia idola mancipantur.*
- 30 *Hieron. Epist. ad Heliodor. de Laudib. vitae solitar.* Miképpen Sz. Pális az has hizlalást, *Phil. 3. v. 19.* és az fösvénséget, *Eph. 5. v. 5. Colos. 3. v. 5.*

Bálványozásnak nevezi. Mert ugyanis, az ki valamely teremtetett állathoz úgy ragaszkodik, hogy ezért el szakad az Istentől, és az ő szent akarattját fel bontja; cselekedetivel meg tagadja az Istent. Mivelhogy inkább választja, és így nagyobrais böcsüllí az teremtetett állatot, hogy sem az élő Istent.

5 Mindazonáltal, mikor az Bálványozásról tulajdon vóltaképpen emlekezik az Irás,⁴¹ meg választja ezt az töb vétkektől, mellyekkel egyetembe, ezis az kárhoztató bűnök kozzé számlállyá: *1. Cor. 6. v. 9. Gal. 5. v. 19. 20. Apoc. 21. v. 8. cap. 22. v. 15. Hierem. 7. v. 8.*

- Miben állyon pedig az Bálványozásnak tulajdon mivólta, így magya-
 10 rázza Sz. Ambrús:⁴² *Idololatria, DEI honorificentiam usurpat, et vindicat creaturae.* Sz. Agoston pedig:⁴³ *Idololatrae sunt, ejusmodi servitutum exhibentes idolis, quae debetur DEO.* Az Bálványozás, ugymond, az Isteni tiszteletet teremtetett állatra fordította. Ezt pedig, az tellyes Sz. Irásnak igenes folyásából vőtte. Mert Sz. Pál † abban helyhezteti az Bálványozók bolond-
 15 ságát;⁴⁴ hogy az Istennek dücsöségét, emberek, és oktalan állatok hasonla-
 tosságira fordították; és az teremtetett állatnak szolgáltak inkább, hogy sem az Teremtőnek. Salamonis * azt mondgya:⁴⁵ hogy, az meg csalatott emberek, az el változhatatlan nevet, teremtetett állatnak adták. Es valahol az Sz. Irás emlekezik az tulajdon Bálványozásról, azt jelenti: hogy, az Bálványozók el
 20 cserélék az Istent, hátat fordítottak néki, és az ő tiszteletivel teremtetett állatnak kedveskednek; mint meg láthatod, *Hiere. 2. v. 11. 13. 27. 28. Cap. 11. v. 13. Psal. 105. v. 20. Jsa. 42. v. 17. Cap. 44. v. 17. Cap. 46. v. 6. {viii.} Psal. 113. v. 8. 3. Reg. 12. v. 28.* Mind ezeken, és töb sok helyekennis azt tanította az Sz. Irás: hogy, Isteneknek tartották az Bálványozók az ő Bálványokat. Az Sidókrúlis,
 25 mikor Bálványozni kezdetek, azt mondgya az Irás: hogy, Pogány módra cselekedtek; és nem az Istennek, hanem az Bálványnak áldoztak: *3. Reg. 14. v. 24. Ezech. 6. v. 13. Jsa. 57. v. 5.* Ez okon, arany, és ezüst Isteneknek nevezi másutt az Bálványokat: *Exod. 20. v. 23. Levit. 19. v. 4. 4. Reg. 19. v. 18. Daniel. 5. v. 4. et 25. Judic. 18. v. 24.* Ebből immár következik: hogy, az Bálvány oly

⁴¹ *Vide supra, fol. 7. et 23.*

⁴² *Amb. Tom. 5. in ca. 5. ad Ephes.*

⁴³ *Tom. 4. Quaestion. lib. 1. quaest. 61.*

⁴⁴ † *Rom. 1. v. 23. 25.*

⁴⁵ * *Sapient. 14. v. 21.*

teremtett állat, melyet az Bálványozó Istennek ítél 's Isten gyanánt tisztel: és ezért nevezi az Irás † SEMMINEK az Bálványt;⁴⁶ Sidóul ELILNEK, hivságnak, és csak az ember agya alkotmányának. Mert, az emberi gondolat kívül, nincs az a' teremtett állat, mely Isten volna.

- 5 Minémü vélekedésből, és miképpen imádták pedig az Pogányok az ö Bálványokat, kétképpen magyarázza Sz. Agoston, *lib. 7. Civit. cap. 5. 6. et 9.* ELŐSZÖR: Marcus Varróval egyetembe sokan azt vélték:⁴⁷ hogy az Isten, * *Anima mundi*: ez egész Világnak éltető Lelke. Vgy hogy, miképpen az ember testből 's lélekből éppül: azonképpen ez Világnak minden részei, az Isteni természetnek részesültetése által, Istenségben öltöztek. Azért önékik Isteni tisztelettel kedveskedtek. Emberi ábrázatra való Képeket pedig, azért csináltak minden tisztelendő állatnak; mert az embernek lelke, leg hasonlatosb az Világnak halhatatlan Lelkéhez, az Istenhez: *Haec quae oculis apparent, Pagani tanquam Deos colunt, tanquam partes unius Magni DEI. Nam universum Mundum, quidam eorum putant Magnum DEVM: August. 20. cont. Faustum, cap. 5.* MASODSZOR: Mercurius Trismegistusnak ilyen tetczését említi:⁴⁸ † hogy, az Túdósok (ördögi szövetségben keverődöztekkel ezen érteni) csuda mesterséggel ki szóllitván az ördögöt, bé rekesztik az Képben, hogy onnan adgyon választ, és jó vagy gonosz szerencsével látogassa az embert: *Pro Anima ergo est Daemon; pro Corpore, Simulachrum.* Azért mondgya Sz. Cyprianus; *de Idol. vanit. n. 55: Hi ergo spiritus, sub statuis, atque imaginibus consecratis delitescunt*: Hogy az gonosz ördög feküdt az Pogányok képe alatt. Sommában; az Pogányokról Sz. Agoston azt mondgya: hogy ök, vagy az kézzel csinált ábrázatot vélték Istennek: vagy, 20 ha csak jelül tartottákis, az teremtett állatok tisztességére tartották: *Eleganter August. Tom. 3. lib. 3. de Doctr. Christ. Cap. 7.* Noha azért az Bálványozásnak a' vólt első kezdeti,⁴⁹ † hogy, midőn valakinek szerelmesse meg hólt, ábrázatot csináltatott emlekezetire; és ennek tisztességet tétett vala házanépével. Ennek fölötte,⁵⁰ az * Napnak, és Elementomoknak szépségét, és hasznát látván

⁴⁶ † *1. Cor. 8. v. 4. c. 10. v. 19. Jsa. 41. v. 29 Vide Delrio 1. de Magia. cap. 1.*

⁴⁷ * *Vide supra, fol. 158.*

⁴⁸ † *Aug. 8. Civit. c. 23. 26.*

⁴⁹ † *Sap. 14. et August. 22. cont. Faust. c. 17.*

⁵⁰ * *Sap. 13. v. 2. et seq.*

az emberek, böcsülleni kezdék ezeket, mint jó tévöket: De mindazáltal, valamit az Pogányok Isten helyett imádtak; azoknak hasonlatosságokat csináltak: ezek pedig ördöggel tellyesek valának. Azért méltán, és nagy okkal mondgya az Sz. Irás: hogy, ördögnek áldoztak az Pogányok; *I.Cor. 10. v. 20.* és minden

5 Istenek nékik ördög vólt; *Psal. 95. v. 5.* kit ördögösséggel nem különben csatlottak az Képekhez, (mint hallom, mostannis) hogy némellyek üvegben, vagy gyűrűben hordozzák az Lélek hóhérát.

Azzal pedig meg nem könnyebbedett az ő vétkek, hogy ezeket az Képekben lakozó ördögöket Istennek alították: szinte mint nem volna

10 mentsége egy Országban annak, a' ki *sine diligenti inquisitione*, szorgalmatos vizsgálásnélkül, valamely paraszt embert, a' ki magát Királlyá tész, Királyi tisztelettel illetné.

Vövéeszében Calvinus János, hogy, ha így helyén marad az Bálványozásnak mivólta, mint az Sz. Irásból meg magyarázó, nem lészen semmi helye az ő

15 kötődéseknek, és ellenünk való бүдös rágalmazásoknak. Azért Sz. Irásnélkül, minden bizonyásgnélkül, csak *propter longum quoniam*, azt feszegeti kerülő beszéddel; hogy, Mind Bálványozás az, valamit ember az Isteni szolgálatban cselekeszik parancsolatnélkül: *Sua deliria colunt, et adorant, quicunque cultus DEO commentitios erigunt. Calv. lib. 1. cap. 4. n. 3.* Egyéb helyekennis,

20 *Lib. 1. cap. 11. n. 9. Cap. 12. n. 3.* ezent beszélgeti: Azért, ugymond, a' Sidókis az pusztában nem a' Borjút imádták, hanem ömagát az igaz Istent az Képben: de minthogy ezt magok fejtől cselekedték, Bálványozóknak mondatnak. De mivelhogy ezt az fogást eléb jól meg térengetők, és ugyan az földhözis verők; nem kel {ix:} most ezen beszédet nyújtani. Csak azt mon-

25 dom: hogy, Ha Bálványozók, a' kik valamit cselekednek parancsolatnélkül az Isteni szolgálatban; nincs, és nemis vólt ez világon nagyob Bálványozó az Calvinistáknál, és Lutheristáknál. mert így ő-nékik minden cselekedetek Bálványozás, mivelhogy azt magok sem tagadgyák, hogy ök Isten ellen vétkeznek minden cselekedetekben. Tudva vagyon pedig, hogy az Isten nem

30 adott parancsolatot senkinek az gonosz cselekedetről. Bizonyásgnélkül-való csácsozásira Calvinusnak egyebet nem mondok; hanem hogy szembe szö-kik itt is az Isten szavával; melyben azt olvasom:⁵¹ † hogy, mikor az Borjút

⁵¹ † *Psal. 105. v. 19. 20. 21. Deut. 32. v. 15.*

- csinálák az Sidók, el feletkezvén az Istenrül, az ő dücsöségét Borjúnak adták. Sz. Istvánis azt mondgya, *Act. 7. v. 39. 41.* hogy, az Istent meg vetvén, az ábrázatnak áldoztanak. Es, ha Képben akarták volna az Istent tisztelni, miért kellett Borjú ábrázatot azért önteni; holott az Isten, Tüzben, és nem Tulok
- 5 képben jelenék nékik? Sokkal külömben vala az dolog.⁵² Láták az Sidók, hogy sokat késik Moyses az hegyen, és vissza kíváncozván Aegyptomban, az Aegyptombéliek fő Istenét *Apist*, kit Eokör képben szoktak vala ábrázni, meg akarák engesztelni, és azért öntetének néki Tulok képet. Az Hegyekenvaló áldozatot sem csak azért nevezi az Irás Bálványozásnak, mert tiltva vala,
- 10 hogy az egy szabott hely-kivül ne áldoznának; de azértis, mert az Pogányok az hegyeken, az ő hamis Isteneknek áldoznak vala: *Deuter. 12. v. 2.* kiknek nyomdokít követvén az Sidók, ökis az Bálványokat, s' az hamis Isteneket tisztelték az Erdőkben; mint olvassuk *Ezech. 6. v. 13. Jsai. 57. v. 5. 3.Reg. 14. v. 23. 24. 2.Paralip. 33. v. 4.*

15 §. 5. Az Szent Képekrül mit vallunk.

- Az Irást Szentnek mondgyuk, mivelhogy az Istennek szavát jegyzi: azonképpen azt az Képetis Szentnek nevezhettyük, mely az Istent, vagy az ő Szentit jelenti. Ezekrül az Képekrül, hogy jó fundamentommal szóllyunk; Elsöbennis, nem az Calvinista Tanítóknak egymás-után hazudott szemetirül,
- 20 hanem az Anyaszentegyháznak tár-házából vegyük, mit tanitcson az Római Gyöleközet az Képekrül. Három dologban áll tehát summája Vallásunknak.

- ELSÖ az: hogy, Nem mind egy az Kép, és az Bálvány: hanem, hogy az Kép Bálvány légyen, a' kel hozzá, hogy ennek Isteni tisztelet adassék. Ez oly világos igazság, hogy senki előtte nem tévőázhat. Mert Christus Urunkat Sz. Pál,
- 25 * az Atya Istennek képének nevezi:⁵³ de azért senki Bálványnak nem meri mondani az mí Megváltónkat. Azonképpen, mikor az Isten meg parancsolá, hogy aranyból Chérubin Képeket csinállyanak az Imádságnak helyén; *Exod. 25. v. 18.* Söt ugyan Sz. Lelket, és mennyei bölcseségetis ada Beséleelnek,

⁵² *Exo. 32. v. 4 Amos. 5. v. 25. 26. 1.Reg. 8. v. 8.*

⁵³ * *Colos. 1. v. 15. Heb. 1. v. 3. Sapient. 7. v. 26.*

- hogy meg tudná ezeket csinálni; *Exod.* 35. v. 31. 50. Mikor egy ércz kígyót emeltete, az kígyóktúl meg mardostatott népnek orvoslására; *Num.* 21. v. 8. Mikor Salamont fel indítá, hogy az Templomban, olajfából csináltatna Chérubin Képeket; *3.Reg.* 6. v. 23. Az falrais, Chérubin, és egyéb Képeket
- 5 íratna; *ibid.* v. 29. et *2.Paral.* 3. v. 7. Mint szinte az ajtókra, *3.Reg.* 6. v. 32. 35. az menyezetre pedig, nem csak Chérubinokat, de Oroszlán képeket is ábráztatna; *3.R.* 7. v. 36. Mind ezekért ugyan senki azt nem meri mondaní,⁵⁴ hogy az Isten Bálványokat csináltata, mikor ezeket mivelé, Annakokáért, ömaga meg magyarázza az Isten,⁵⁵ miképpen tiltya az Képek csinálását, tudni
- 10 illik; ugy, HOGY EZEKET IMADGYUK: † *Similitudinem vetans fieri, ostendit et causam; Idololatriae scilicet substantiam cohibens. subjicit enim, NON ADORABIS EA. Serpentis autem aenei effigies, et Cherubin postea, non ad Idololatriae titulum pertinebat.* Végezetre, az Calvangelisták sem igen akadoznak ebben. mert, házok ékességéért, és emlekezetért, tartnak ökis
- 15 képeket. Es miképpen a' Sidóknál az pénzre verik vala az Császár képét, *Math.* 22. v. 20. ugy mostis, vagy az Királyok képét, vagy Bódog Aszszonyét, fel ütik az Arany forintra; de azért el nem hánnyák mint bálványt az Aranyat. Igazán írja tehát Sz. Agoston:⁵⁶ hogy, * *Idolum, est cujusque Dei falsi et alieni simulachrum;* az Bálvány nem egyéb, hanem, hamis Istennek hasonlatossága.
- 20 azért, ugymond, az mely Efodot Gédeon csinála, Bálvány nem {x:} vala, mert idegen Isten képe nem vala: *Fornicationem tamen Scriptura nominat, quod extra tabernaculum simile quid fieri nefas erat.*

- MASODIK dolog az: hogy, Az Istent nem azért írjuk ábrázatban, mintha ötet vagy testi szemmel meg láthatnók, vagy festékkal vóltaképpen ki ábrázhatnók:⁵⁷ *Doceatur populus, non propterea Divinitatem figurari, quasi corporis oculis conspici, vel coloribus aut figuris exprimi possit.* Mert jól tudgyuk az Sz. Írásból; *Act.* 17. v. 29. *Jsa.* 40. v. 18. *cap.* 46. v. 5. hogy, az Istennek nincs ki írható ábrázattya. Söt kárhoztatta az Anthropomorfitákat az Ecclésia, kik azt álmodták:⁵⁸ hogy, az Isten hasonlatos az emberi ábrázathoz. Azért,

⁵⁴ *Levit.* 26. v. 1.

⁵⁵ † *Tertul.* li. 2. *cont. Marcion.* c. 22. n. 139. *Lib.* 3. c. 18. n. 135. *Lib. de Idolis.* c. 5. n. 22.

⁵⁶ * *Tom.* 4. l. 7. *quaest. quaest* 41.

⁵⁷ *Concil. Trident.* sess. 25. *initio.*

⁵⁸ *Jsa.* 6. v. 1. *Daniel.* 7. v. 9. 13.

- mí csak olyan módra irattyuk az Istent, mint ő maga látható jelenségekben mutatta magát az embereknek; úgy mint, mikor Isaiásnak, és Dánielnek, ősz ember képében; az Jordánnál, galamb képben; Pünkösdi napján, tüzes nyelvekben meg jelenék. Az Sz. Háromság pedig, ugymond Sz. Agoston,⁵⁹ három
- 5 férfiak képében mutatá magát Abrahámnak, kiknek mind ábrázattok, mind termetek, és hatalmok egyenlő vala. Szabad elménkben, galamb, a' vagy tüzes nyelvek hasonlatosságát gondolkunk; szabad ezt szókkal ki ábrázunk; szabad bötükkal ki írunk; szabad írásban látnunk 's olvasnunk: miért nem volna szabad festékkal ki írunk? vallyon 's nem ugyan azt jegyzie az szó,
- 10 vagy az írás, és gondolkodás, a' mit az festékkal ábrázott hasonlatosság? Vagy akarjuk, vagy nem, de a' mit hallunk, annak valami hasonlatosságát kapcsoljuk, és kiis ábrázuk elménkben.⁶⁰ *Intelligentem enim, necesse est phantasmata speculari.* és az Sz. Lélek Istennek Pünkösdi napi eljövételit, úgy nem gondolhattuk, hogy tüzes nyelveket ne formállyunk fejünkben.
- 15 Mikor pediglen az Istent így ki jegyezzük, nincs szándékunk, hogy vóltaképpen ki ábrázuk az ő természetit; hanem csak azt mutattuk, minémü formán mutatta meg magát: az az, nem az ő mivóltát, hanem azt az ábrázatot írjuk, melyben láthatóképben meg jelent. Ebben pedig egyebet nem cselekeszünk, hanem a' mit cselekedett önnön-maga az Isten, mikor
- 20 az ötet jelentő hasonlatosságokat alkotta; a' vagy íratott bötükkal, és szókkal is ki ábrázatta magát; orczát, szüvet, kezét, szemet, nevezvén magában. Mert, nem egyebek az szókis, hanem jelek: és mind egy, akár pennával, 's bötükkal, akár pedig festékkal írjuk, minémü az Isten. Hogy ha azért le nem töröllyük az Sz. Írásból azokat az szokat, mellyek azt jegyzik, hogy az Istennek tagjai
- 25 vannak, hanem ezeket jó lelki értelemben vészszük: nem illik, hogy az festékkal íratott ábrázatokatis el töröllyük; hanem inkább, mint ez világi látható állatokból írja Sz. Pál,⁶¹ a hogy az Isten meg esmértetik; azonképpen ezekből az látható formákból, az Istennek szemlélésére emelkedgyünk. Bezzeg, a' ki az Istennek a' végre csinálna ábrázatot, hogy ezzel vóltaképpen meg ismértetné

⁵⁹ Aug. tom. 3. li. 2. de Trinit. cap. 11.

⁶⁰ Arist. 3. de Anima, tex. 30. 39.

⁶¹ a Ro. 1. v. 19. 20. Sapient. 13. v. 5.

természetit; fölötté nagyot vétene.⁶² *b Tale enim simulachrum, DEO, nefas est Christiano in templo collocare.* De minket az Anyaszentegyház meg tanít, hogy az Istennek nincsenek tagjai. azért a' Képek, nem az ő mivóltát, hanem azt az ábrázatot hordozzák előttünk, melyben meg jelent az embereknek.⁶³

- 5 *c Nec te cogito, DEVS meus, in figura corporis humani; et gaudeo, hoc me reperisse in fide spiritualis matris nostrae Catholicae tuae.*

- HARMADIK dolog az: hogy, Az Képekben semmi Isteni méltóság nincsen: és ezokon ő töllök semmit nem kel kérni, semmit nem kel várni: *d Imaginibus debitum honorem impertiendum: non quod credatur inesse aliqua*
 10 *illis Divinitas, vel virtus, propter quam sint colendae; vel quod ab eis sit aliquid petendum; vel quod fiducia in Imaginibus sit figenda.*⁶⁴ * *Venerabiles imagines, Christiani non Deos appellant, neque serviunt eis, vt Diis, neque spem salutis ponunt in eis, neque ab eis exspectant futurum iudicium: sed ad memoriam et recordationem venerantur eas et adorant; sed non serviunt eis*
 15 *cultu Divino, nec alicui creaturae.*⁶⁵ Mi azért az Képeket csak ilyen okokból tartjuk: I. Az Templomok ékességére. II. Emlekeztetésre: hogy ne csak füllel halljuk, hanem, ha lehet, mindenütt szemünkben ütközzék a' mi Urunk jó téteményinek, és az Szentek jó példáinak emlekezeti: † *Quod enim legentibus Scriptura, hoc idiotis Pictura praestat cernentibus.*⁶⁶ * *Iccirco enim Pictura*
 20 *in Ecclesiis adhibetur, vt hi, qui literas nesciunt, saltem in parietibus videndo legant, quae legere in Codicibus non valent.*⁶⁷ mellyel szeretetre, hála-adásra, és az {xj;} szent erkölcsök követésére gerjedezzünk. III. Bizonyoságúl: hogy ezzel meg mutassuk szeretetünket azokhoz, a' kiknek Képeket tartjuk; és meg esmértezzük, hogy hiszszük mind azokat, mellyeket irvais szemünk előtt viselünk. IV. Tisztességnek okaért: Mert, a' mint Sz. Ambrús mondgya,⁶⁸ az Császárt tiszteli, a' ki az ő képét koszorúval ékesíti: mint szinte a' ki azt meg póki, az Császárt illeti gyalázattal: *Qui coronat imaginem Imperatoris,*

⁶² b Aug. to. 3. de Fide et Symb. cap. 7. Simile Damasc. 4. de fide, cap. 7.

⁶³ c Aug. 7. Confess. cap. 1.

⁶⁴ d Trident. Sess. 25.

⁶⁵ * VI. Synodus relata de Consec. dist. 3. Can. Venerabiles.

⁶⁶ † Greg. li. 9. Indict. 4. Epsit. 9.

⁶⁷ * Lib. 7. Indict. 2. Epist. 109.

⁶⁸ Ambros. Sermon. 10. in Psal. 118.

- utique illum honorat, cujus imaginem coronavit: et qui statuam contempserit Imperatoris, Imperatori utique fecisse videtur injuriam.* Telik az régi historiák vélle, mely szörnyen haraguék Theodósius Antiochia-várasra, hogy az ő felesége, Placilla aszszony képét, az kösség el rontatta vala: *Tripur. lib. 9. cap. 32.*
- 5 *Theodor. lib. 5. Hist. cap. 19. Chrysost. hom. 2. et 3. ad Popul.* Mert ugyanis, nagy gyalázatból szokták vala a' Tyrannusok képét el rontatni; mint Eusébiusz, *lib. 9. cap. 11.* írja, hogy az Maximinus képeit, kárhozott emlékezetinek kisébségére földhöz verék. Es senki jó neven nem venné, ha az ő Attya képét fel akasztanák. Halhadsza, mint fejezi ezt ki Bullingérus,⁶⁹ meg akarván
- 10 mutatni, hogy, ha szinte az Christus teste nincs az Oltári szentségben, ugyan halált érdemel a' ki ezt meg tapodgya: *Calcat rebellis aliquis, Principis aut Magistratus sui sigillum, literas discerpit: hic, etsi ipsum Magistratum non attigit; accusatur non laesi sigilli, sed impingitur ei crimen laesae Majestatis, et conculcati Principis.* Miképpen azért térdre esünk, süveget vetünk
- 15 az Istennek tisztességére, mivelhogy efféle jelekkel szokták az emberek mutatni egyebekhez való böcsülleteket: azonképpen írja Eusébiusz, hogy kezdeték az Keresztyének ki iratni az szent Képeket, mert látták, hogy az kit böcsülleni akarnak az emberek, annak képét ki ábrázatták: *Petri et Pauli, et ipsius Christi in tabulis coloribus depictas imagines asservari videmus, quod veteres ex Gentili consuetudine, eos quos Servatores putarunt, ad hunc modum honorare soliti fuerint. Euseb. 7. Hist cap. 18. alias 14. Nicephor. lib. 6. cap. 16.* Ha ki azért az Képek tiszteletibe ennél tovább menne, úgy kellene az botrányoztató képpel bánni,⁷⁰ a mint Ezechiás az Isten akarattából csinált ércz kigyóval: melyet, mivelhogy *adolebant incensum*, áldoznak vala néki
- 25 az Sidók, egybe rontatá; szinte mint az töb Sz. Királyok az Bálványokat porrá törék, *4.Reg. 23. v. 4.* Ennek fölötté, aztis Eretnekek közzé kellene számlálni, a' ki nagyobra böcsüllené az Képet, hogy sem kellene: miként hallók,⁷¹ b hogy Carpócratest hittül-szakatnak mondá Sz. Agoston, az Képeknek képtelen tiszteletért. és egyéb Eretnekekről, imígyen szólnak az Sz. Doctorok:
- 30 † *Imagines Christi faciunt, et has coronant, et proponunt cum imaginibus*

⁶⁹ *Apud Schlüssel. li. 1. Theol. Calvin. ar. 25. fol. 129.*

⁷⁰ a *4.Reg. 18. v. 4. Vide Aug. 10. Civ. cap. 8. fin.*

⁷¹ b *Supra, fol. 270.*

*Pythagorae, Platonis, Aristotelis; et reliquam observationem circa eas, similiter ut Gentes faciunt.*⁷² * *Has Imagines collocatas adorant, et Gentium mysteria perficiunt.*⁷³

§. 6. *Eleitül-fogva voltak Sz. Képek az Keresztyéneknél.*

- 5 Immár csak Két dolog áll előttünk: Egyik az; hogy az Sz. Képek régisé-
géről szóllyunk. Másik; hogy az ő tiszteleteket, Bálványozástul meg mentsük.
Azért az bizonyos, hogy mióta az Keresztyénség támadott, mindenkoron
váltak Sz. Képek az Ecclesiában. Valaki tehát mi töllünk el fajúl az Képekért,
az Apostoli Ecclesiátulás távul kerülylön.⁷⁴
- 10 Christus Urunknak még élteben, Négy Képét olvasom hogy ki ábráz-
ták az Hívek: Elsőt;⁷⁵ mellyet ömaga az Edessa várasnak Abagarus nevü
Királyának küldte. Mert, mikor ez az Király hírét hallotta volna Urunknak,
nem csak levelet ira neki, a' mint Eusébius fel jegyzi; *lib. 1. cap. 13.* hanem
követetis küldte, ki az ő ábrázattyát le iratná; és Urunk az vásznat orczájához
- 15 nyomván, csudálatosképpen rajta hagyá hasonlatosságát. Ezt az Edessa váras-
nak régi írásból hozza elő Evágrius, *lib. 4. cap. 27.* Damascénus, *4. de Fide,*
cap. 17. Nicéforus, *lib. 2. cap. 7.* Es ezeken-kivül, Theófanest, Constantinus
Porfyrogénitust, Metafrastest, Adorján Pápát, az Nicaeabéli második
Gyöleközetet hozza ennek bizonyítására Barónius, *Anno Christi, 31.* sőt azt
- 20 írja; hogy az Görögök errül az Képrül bizonyos napon emlekezetet téznek
esztendönként. Az Ur Isten pedig, csuda-tételekkelis bizonytságot ada ennek a'
Képnek. Mert, mikör Cosroës Edessát meg szállotta volna, és az árkokat fával
bé töltötte volna; az Várasbéliék az fokra vivék a' {xij.} Képet, és mindgyárt
meg gyulada 's meg ége az töltés, hogy ostromnak ne mehetne Cosroës; mint
- 25 fel írja, Evágrius, *lib. 4. cap. 27.* Procópius, és ő utánna Nicéforus, *lib. 17.*
cap. 16. Második Képét csináltatá amaz Syrofoenissa aszszony,⁷⁶ mellyet

⁷² † *Jren. lib. 1. ca. 24. n. 15.*

⁷³ * *Epiphan. haeres. 27.*

⁷⁴ *Consensus Ecclesiae magnum pondus. Calvin. lib. 1. ca. 8. n. 12.*

⁷⁵ I.

⁷⁶ II.

- Urunk az vér-betegségből ki gyógyíta; miképpen fel jegyzette Eusébius, *lib. 7. cap. 18. alias 14.* Sozómenus, *lib. 5. cap. 21.* Gregórius Turonensis, *lib. 1. Miraculorum, cap. 21.* Nicéforus, *lib. 6. cap. 15.* Ennekis az Képnek böcsülletes vóltát, sokféle csudákkal bé pecsétlette az Nagy Isten. Mert írják
- 5 az elő nevezett Históricusok:⁷⁷ hogy, egy füvecske nevededett ez alatt az réz-kép alatt; mely, mihent annyira öregbedett, hogy az Kép ruhájának prémit meg illetné, erőt vött, melly minden féle betegségből ki gyógyitaná az embereket. Mikor pedig Juliánus Apostata ezt az Képet le rontatván, az maga ábrázattját emelte vólna helyében; * az Keresztyének, az Urunk képét egybe szedegeték,
- 10 szentegyházokban vívék, *honoratiore loco positam, cultu convenienti prosecuti sunt*, ugymond Nicéforus;⁷⁸ és akkor meg szünék az csudálatos füvecskének jövése. Az Juliánus képét pedig,⁷⁹ menyből alá szállott tűz el szaggtatá. Harmadik Képét Urunknak írta Nicodémus,⁸⁰ mellyet Gamálielnek adott vólt. Ezt az Jerusalemben veszésekor, Syriának Berytus nevű városában
- 15 vitte vala egy Keresztyén ember. Es, mint jövevény ember, egy pincze-szabásu alacson szállást, bérbe fogada egy Sidótúl; az képet fel szegezé ágya mellett az falra. Változtatván az szállását, feledékenségből ott hagyá az képet. mellyet az Sidók meg pökdösvén, szegekkel egy kerezthez függeszték, oldalát dárdával által-verék. és imé nagy bövséggel kezdé vér és viz folyani
- 20 az szakadásból. Meg rémulének az Sidók, és azt találák, hogy ennek az vérnek erejét meg kel próbálni. Midön azért sok beteget velle meg kentek vólna, és mind fejenként egésséget nyertek vólna, nagy félve az Püspökhöz menének, lábához borulának, mindeneket ki mondanak, Keresztyényekké lönek.⁸¹ Az Püspök pedig sok-felé részt tön az Képből folyt vérben. Ezt mind
- 25 ezen formán Sz. Athanásius írja, *lib. de Passione Imaginis*; és ugyan ezen könyvet, az Nicaeabéli második Gyöleközetis szórul szóra bé írt végezési közzé. Negyedik Kép az lön;⁸² mely az Sz. Vernyike aszszony kezkenőjén

⁷⁷ *Damascen. Hist. Tripart.*

⁷⁸ * *Sozom. li. 5. cap. 21. Nicephor. I. 10. cap. 30.*

⁷⁹ *Acta Artemii apud Baron. an. 362.*

⁸⁰ III.

⁸¹ *Similem casum narrat Turonensis, lib. 1. Miraculor. ca. 22. 23. Talis sanguis multis locis asservatur.*

⁸² IV.

marada, midőn szent Vérben úszó orcáját Urunknak meg törle; melyről Methódius, Tyrus várasnak Püspöke-után, emlekezetet téssen Constantinus Porfyrogénitus Császár,⁸³ * *Oratione de Christi Jmagine*.

- Ennek fölőtte Tertulliánus, az igaz Keresztyénekről, *lib. de pudicitia*,
 5 *cap. 7. n. 51. Et Cap. 10. n. 84.* kétszeris mondgya: hogy az Kelyheken Urunkat, az hátán egy juhót vívő pásztor képében szokták vala fel irányia. Az Urunk Feszületitis, nem csak Constantinus az ő palotáinak közepette drága kövekből ki csináltatá;⁸⁴ *Jn palatiis ac domo omnium excellentissima, maxima expansa tabula manifestum affixit salutaris Passionis symbolum,*
 10 *variis ac pretiosis lapidibus compositum, ac multo auro inclusum:* hanem az szentegyházakbannis fel szokták vala emelni. Azért Sz. Paulinus, kit eléggé nem tud az éig magasztalni Sz. Agoston, nagy szép verseket ira Sevérusnak, mellyeket az Feszület alá iratna az templomban; holott az Sz. Háromságnak Képe aláis, ezeket az verseket írja, *Epist. 12. ad Severum:*

- 15 *Pleno coruscat Trinitas mysterio.*
Stat Christus agno, vox Patris caelo tonat.
Et per columbam Spiritus Sanctus fluit.

- Bódog Aszszony képét mondgya Nicéforus, *lib. 2. c. 7.* hogy az Persiai Király ki iratta még éltében. Azonképpen, *Lib. 2. cap. 43. Lib. 6. cap. 16.* azt
 20 írja: hogy Sz. Lukács Evangelista, az Urunk, Bódog Aszszony, és Apostolok képeit, maga kezével ki jegyzette.⁸⁵ † Es Pulchéria Augusta, Bódog Aszszonynak egy képét, mellyet Sz. Lukács írt vala, drága ajándék gyanánt adá az Szentegyháznak.

- Sz. Péter és Sz. Pál képeiről hallók imént, mit monda Eusébius,
 25 és Nicéforus. Sz. Agoston azt írja:⁸⁶ hogy az Pogányok nem tudom micsoda ördöngös írást, Christus Urunk írása gyanánt fitogattak, mintha ezt Péter és Pál Apostolnak írta volna; kiket, ugymond, képekbennis gyakran véle

⁸³ * *Apud Lipomanum, Tomo, 6.*

⁸⁴ *Euseb. 3. de vita Constan. cap. 49.*

⁸⁵ † *Niceph. lib. 14. ca. 2. lib. 15. c. 14.*

⁸⁶ *Aug. tom. 4. li. 1. de Consen. Evang. cap. 10.*

- együtt láttak vala fel írva: *Credo, quod pluribus locis simul eos cum illo pictos viderent.* Másutt Sz. Agoston azt írja:⁸⁷ hogy, {xii:} a számtalan helyen vala írva az Abrahám képe, mikor fiát meg akará áldozni. Az Adám és Eva képirüls emlekezik, *lib. 5. cont. Julian. cap. 2.* Az halálos betegségben lévő
- 5 embert pedig arra tanította;⁸⁸ hogy eleibe vesse az feszületet, azt meg ölelle, 's tisztelle: *b Habent Christiana arcana Dominicae Crucis venerabile monumentum, quod Crucem nominamus, et ad recordationem Crucifixi veneramur. Adjicitur super Crucem, hominis patientis imago, per quod salutifera Christi nobis renovatur passio. Hanc complectere humiliter, venerare suppliciter;*
- 10 *tamen haec ad memoriam tibi reduces:*

*Nec Deus est nec homo praesens quam cerno figura:
Sed Deus est et homo quem signat sacra figura, etc.*⁸⁹

- Anatoliustúl mint fordúla el az Bodog aszszony képe meg láthatod Evágriusnál, *lib. 5. cap. 18.* Areopagitabéli Sz. Dienesis,⁹⁰ c nem csak
- 15 bizonytságot téssen, hogy az Apostolok idejében az Angyalokat (noha ökis testetlenek, mint az Isten) ki ábrázták, de megis magyarázza mi-okon írják őket szárnyas ifiak képében, és mit akart az Ur Isten jelenteni, mikor az titkos látásokban neha oroszlány 's neha egyéb hasonlatosságban mutatta az Angyalokat. Sz. Gergelyis régi szokásnak írja,⁹¹ hogy az Sz. Helyeken,
- 20 szent képeket írának: *In locis venerabilibus, Sanctorum depingi historias, non sine ratione VETVSTAS admisit.* Ezekkel az Tanúkkal meg elégszem. mind ezek hazuttollyák Cálvinust, ki azt meré irni,⁹² hogy az első öt száz esztendőben, mikor virágzott az igaz tudomány, nem vóltak képek az Keresztyének Egyházaiban.

⁸⁷ a *Li. 22. cont. Faust. c. 73.*

⁸⁸ b *Tom. 9. de visitat. infirmorum. lib. 2. cap. 3.*

⁸⁹ *Daniel. imaginem erigit Constantinus apud Euseb. lib. 3. de vitae Const. c. 49.*

⁹⁰ c *Dion. cap. 15. de Caelesti Hierarchia.*

⁹¹ *Greg. lib. 9. Epist. 9.*

⁹² *Calv. lib. 1. cap. 11. n. 13.*

§. 7. Az mí Képeink tiszteletibe nincs semmi Bálványozás.

- Az Képek tiszteletiről mit higgyünk, így jegyzi fel az Tridentomi gyöleközet:⁹³ *Honos qui imaginibus exhibetur, refertur ad prototypa, quae illae repraesentant: ita ut per imagines quas osculamur, et coram quibus*
5 *caput aperimus, et procumbimus, Christum adoremus: et Sanctos, quorum illae similitudinem gerunt, veneremur.* Miképpen a' ki az Evangeliomot halgatván, süveget vét, fen áll, és udvarol; az ki Urunk nevének emlékezetire térdet hajt: ezt az tiszteletet, nem az levegő égben hangoskodó szózatra, hanem arra téríti a' kívül eredett, és a' kit jegyzett a' szó. Miképpen
10 az Istennek szekrénye előtt le hajolván Moyses, vagy az Isteni jelenést látván az Proféták, meg horgadtak: de ezt az böcsületet nem az fának, vagy látható ábráznak adták, hanem annak a' kit jelentett. Azon formán miis, valami böcsületet az kép előtt tészünk, azt éppen arra fordítottuk, és annak tésszük, az kit jegyez a' kép. Mely dolgot Sz. Gergelyis ekképpen magyaráz:⁹⁴ *Scio*
15 *quidem quod imaginem Salvatoris non ideo petis, ut quasi Deum colas, sed ob recordationem Filii DEI, in ejus amore recalescas. Et nos quidem, non quasi ante Divinitatem ante illum prosternimur, sed illum adoramus, quem per imaginem aut natum aut passum recordamur.* Ennél egyebet nem tanít az Romai Anyaszentegyház az képekről, és ha valaki tudatlanul többit tulajdonítana az képeknek, (kit nem alítok) azt írja Sz. Gergely,⁹⁵ hogy meg kell ezeket tanítani, nem az képeket rombolni.

- Hogy pedig ebben semmi Bálványozást nem cselekeszünk, ezzel bizonyítom: I.⁹⁶ Az a' Bálványozó, a' ki valamely teremtetett állatban Isteni erőt, és méltóságot alitván, ötöt oly tisztelettel böcsüll, mely csak az Istent illetné.
25 Mi pedig, kik jobban tudjuk mi vagyunk szívünkön, és mit hiszünk, hogyan az mi rágalmazóink, semmi erőt és Isteni méltóságot a' képekben nem tartunk, semmi remenségünket ezekben nem vettyük, semmit ő töllök nem várunk, hanem ezek előtt csak az egy Istent tiszteljük, mint az Tridentomi

⁹³ *Trident. Sess. 25.*

⁹⁴ *Greg. Magnus. l. 2. Indict 2. Epist 53. fine.*

⁹⁵ *Greg. lib. 9. Epist. 9.*

⁹⁶ I.

- végezésből meg hallók. Nem lehet tehát semmi Bálványozásnak színe ebben az mi cselekedetünkben. II.⁹⁷ Az képek előtt mi semmit egyebet nem mive-
lünk, hanem csak azt az mit cselekedék Isaiás, Dániel, Abrahám, Moyses,
és az töb Profeták,⁹⁸ kiknek az Isten külső ábrázatban meg jelenék. Mert ez
5 előtt az hasonlatosság előtt le borulának, és imádák az Istent, kit az árnyék
jegyez vala. Ezek pedig nem voltak Bálványozók. Tehát mi sem vagyunk.
Mert, akár az képiró festékekkel mázollya, 's akár az Isten levegő égből alkossa
az képet, mind egyaránt csak teremtett állat, és nem méltó Isteni tiszteletre.
III.⁹⁹ Az hiveknek régi jó {xiv:} szokásokból, az Evangelium olvasásra fen
10 álva udvarlunk; az mi Urunk nevét halván, emelkedünk, süveget vetünk,
térdet hajtunk,¹⁰⁰ és, a' mint Sz. Ambrús mondgya,¹⁰¹ ezzel az térd-hajtás-
sal az Istennek kedveskedünk: mindazáltal soha senki azért Bálványozónak
nem nevezte az Keresztyénséget. mert az vakis láthattya, hogy nem az szónak
magán, hanem annak tészünk tisztességet, a' kit jegyez az szó, mely nem
15 egyéb, hanem csak egy jel, mint szinte a' kép. Hasonló formán tehát, ha a'
Képet látván tisztességet teszünk annak a' kit ez jegyez, nem leszünk ezzel
bálvány imádók. IV.¹⁰² Mikor a' Sidókon győzedelmet vettek volna az népek,¹⁰³
Josue a fő népekkel együtt, az Isten szekrénye előtt, az Cherubin képek előtt
le-borúla, s' ott könyörge. Ebbe pedig ugyan nem Bálványoza, mert nem
20 az Cherubin képeknek, hanem az Istennek tön tisztességet, s' neki könyörge.
Ha azért miis térden állunk az Képek előtt, és az Istennek könyörgünk a' kit
jegyeznek a' képek, nem leszünk ezzel Bálványozók. V.¹⁰⁴ Az Sz. Péter árnyék
képét úgy böcsüllék az első Keresztyének,¹⁰⁵ hogy az betegeket ezzel nagy
kivánatosan illetetnék, kiknek Isten előtt kedves aitatosságokat az csudála-
25 tos gyógyulások meg jelentették. Ha azért az árnyék képhez való böcsülletes

⁹⁷ II.

⁹⁸ Jsa. 6. v. 1. Daniel. 7. v. 13.

⁹⁹ III.

¹⁰⁰ Phil. 2. v. 20.

¹⁰¹ Ambros. 6. hexam. cap. 9. fine.

¹⁰² IV.

¹⁰³ Josue. 7. v. 7.

¹⁰⁴ V.

¹⁰⁵ Act. 5. v. 15.

- járásban, és illetésben, nincs Bálványozás; mivel gonoszsab az iratott ábrázat, hogy erről reánk ragadgyon az Bálványozás? VI.¹⁰⁶ Az Apostolok idejétől fogva virágzott Ecclesiának példájais, melyről böven szollánk, meg ment minden gyalázattul minket. Erössithettyük ezen dolgot amaz aszszony-
5 állatnak példájával, mely egészséget akarván nyerni,¹⁰⁷ *a* az Urunk ruhájának prémit meg illeté: nem az ruhában, hanem az ruha viselőben veté reménségét, és az Istenért tisztelé az ruhátis, kiben nemis vétkezék. Tehát mi sem vagyunk ennél rosszab renden (mert érettünkis meg hólt az Ur Isten) az Urunk képének böcsülletiben. Azonképpen az *b* Sz. Pál térd kötőjét, és kis kezkenőjét,
10 úgy meg böcsüllötték az Hívek,¹⁰⁸ hogy ez-által Istentől gyógyításokat várnának. † Sokan az Isten szolgainak lába-helyétis imádták, és csókolgatták.¹⁰⁹ Mi Isten csudája tehát, hogy ha mi az Képeket böcsüllettel tartjuk, mindgárt Bálványozókká tününk?

§. 8. Az Ellenkezők nyilai el rontatnak.

- 15** Ezekre ti csak azt mondgyátok: Hol vagyon parancsolva, hogy az Képeket csinállyuk 's tisztellyük? *c* Tilalmát olvassuk,¹¹⁰ de az ő fel-emelésekről engedelmet nem olvasunk. Azért, Ezechiást követvén Epifánius, el rontá az Képeket. Az Elibertinum, és Frankforti Gyöleközetek, meg tilták az Képeket. Es noha szépegetik az Pápisták mi-elöttünk cselekedeteket: de mikor magok között
20 bátran szóllanak, világosan meg mondgyák, hogy az Keresztet, és az Christus Képeit, *Latriával*, Istenhez illendő tisztelettel kel böcsüllenünk.

- Könyü meg tompítani hegyét ézeknek az nyilaknak. Kérlek, mutasd meg teis, Hol vala parancsolva Isaiásnak, Dánielnek, Sz. Jánosnak, Ezechielnak, hogymikorszemek-eleibe látható ábrázatot vete az Isten, ez-előtt le borúlnának?
25 Hogy az Apostolok árnyékához, vagy a' mi Urunk ruhájához folyamánának sokan egészség nyerésért? Ki parancsolta néked, hogy süveg-vetve 's fen-álva

¹⁰⁶ VI.

¹⁰⁷ a *Matth.* 9. v. 21. *Jsa.* 49. v. 7.

¹⁰⁸ b *Act.* 19. v. 12.

¹⁰⁹ † *Jsai.* 49. v. 23. *ca.* 60. v. 14.

¹¹⁰ c *Exod.* 20. v. 4. *Deut.* 17. v. 15.

- halgassad az Evangéliomot? A' hol ezekrül parancsolatot találsz, ugyan ottan az Képek tiszteletirüls találsz. Azt mondom azért: hogy, ha szinte errül parancsolatunk nem volna, sem követköznék, hogy tilalmas volna az Képek tiszteleti, mint meg hallók *d* ezelőtt.¹¹¹ De parancsolatis vagyón rólla, nem csak ott,
- 5 a' hol Isten meg haggya, hogy az Anyaszentegyházat halgassuk, hanem ottis, a' hol kívánnya, hogy ötet, és az ö Szentit tisztellyük. Hogy ha azért az Istent tisztelték az Proféták, mikor az ötet-jegyző külső ábrázat-előtt le borúltak: az Keresztyénekis, mikor az JESUS nevére térdet hajtnak, mikor az Sz. Péter árnyékához, vagy az Sz. Pál veritékével meg áztatott ruhácskához békéltették
- 10 betegeket, Christust, és az ö Szentit böcsüllik. Ha az *e* mikor Esther az Király veszszejét meg csókolá,¹¹² az Királyt tisztelé, nem az pálczát; ha az Sidók, *f* mikor az Isten lábainak sámolyát imádák,¹¹³ az Istent imádák, nem az szekrényt; ha a' kik az Egre, vagy Templomra esküsznek,¹¹⁴ *g* az Istenre esküsznek, és nem az kö-falt híják {xv:} bizonyságúl, hanem az Istent, kinek tisztetségére csináltatott az Templom: Az kik a' mi Urunk ruháját nagy hittel
- 15 *a* meg illették;¹¹⁵ Urunkat tisztelték. a' kik térdet hajtnak az JESUS nevére, vagy az Apostolok árnyéka, és térd-kötője-által egésséget vártak; Christust, és az Apostolokat böcsüllötték. Szinte ezen formán miis, a' Képeket tisztelvén, az Istent, és az ö Szentit böcsüllyük.¹¹⁶ *b* *Qui enim veneratur utile signum divinitus institutum, non hoc veneratur quod videtur, sed illud potius, quo*
- 20 *talia referenda sunt.*

- Tiltya az Isten az faragott Képeket,¹¹⁷ de csak úgy, *c* mint ömaga magyarázza, és *d* Tertullianustúl meg értők:¹¹⁸ tudni illik, hogy ezeket Isteni szolgálattal ne tisztellyük. Mert *e'* kívül, ömagais Chérubin, és Kigyó képeket
- 25 csináltata az Tiz-parancsolatnak ki adása-után. Bezzeg, a' ki Pogány módra csinálna Képet, méltó volna minden gyalázatra. Mert az Pogányok, Isteneknek

¹¹¹ *d Supra, lib. 6. toto.*

¹¹² *e Esther. 5. v. 2.*

¹¹³ *f Psal. 98. v. 5.*

¹¹⁴ *g Matth. 23. v. 21. 22.*

¹¹⁵ *a Matth. 9. v. 20. cap. 14. v. 36.*

¹¹⁶ *b Aug. 3. de doct. Chris. cap. 9.*

¹¹⁷ *c Levit. 26. v. 1.*

¹¹⁸ *d Supra, f. 9.*

- tartották az ő Bálványokat.¹¹⁹ *e Omnia Idola nationum, Deos aestimarunt.* Ezt hogy világosban meg ércsed, azt ved eszedben, hogy az Ur Isten, nem csak az Képet, hanem az *Titulusok*, és nevezetes kövek fel állatásatis meg tiltá, *Levit. 26. v. 1:* mindazonáltal Jósue, *Cap. 24. v. 26.* és Sámuel, *1.Reg. 7. v. 12.* azutánis emlekezetre-való követ emelének, de ezért őket senki nem terhelte. mivelhogy emlekezetre, és nem Bálvány imádásra fordították ezt. Minketis tehát, az Képekért nem kellene szidalmazni: Mert jól tudhattyák az Atyafiak, hogy eszünk ugy meg nem fordúlt, hogy az fában Isteni méltóságot alítanánk. Bezzeg, ha Isteni szeretet volna benne, azt kellene mivelniek,
- 5 *a'* mit az Ruben és Gád nemzetségével az Sidók. Mert, *f*midön egy nagy Oltárt emeltek volna az Jordán mellett az Ruben maradéki,¹²⁰ Követeket rendelének az Sidók; meg kérdék, miért emeltek Oltárt az Isten akarattya ellen? Es midön azt felelték volna; hogy azt nem *a'* végre éppítették, hogy áldozzanak rajta, hanem hogy Istenhez való kötelességeknek jele lenne; meg elegendének az töb
- 10 Sidók vélle, és nagy kedvelis hallák, hogy minden gonosz szándék távul vólt az Oltár-emeléstül. Ezt kívánnók miis szidalmazóinktúl, hogy, meg értvén töllünk *a'* mí jó végre igazítottatott tanácsunkat, meg szünnének egyszer immár az káromkodástul.
- Ezechiás mi okból töré egybe az Ercz kígyót, *g* nem régen meg hallók.¹²¹
- 20 Epifánus oly képet ronta egybe, mely az Szentegyházhoz nem illik vala; kit ilyen szókkal jelent,¹²² *h Habens imaginem quasi Christi, vel Sancti alicujus. non enim memini cujus imago fuerit:* utánna veti; hogy *e'* helyébe más képet igére. mely igirettel jelenti, hogy *a'* Képeket nem kárhoztatta.
- Az Elibertinum Concilium végezése, csak Pogány vélekedésből eredett
- 25 kép írást tilt. Es, mivelhogy Constantinus Császár előtt, az Pogányok üldözése miatt lappangottak az Keresztyének, az Sz. Püspökök meg tilták, hogy falra ne iratnának az Sz. Képek, mert el nem rejthetik vala az falon-lévő képeket. De ha ugyan egy általlyába meg tiltották vólnais *a'* Képeket akkor, az ujonnan

¹¹⁹ *e Sap. 15. v. 15.*

¹²⁰ *f Josue, 22. v. 10.*

¹²¹ *g Vide Aug. 10. Civit. ca. 8. fine.*

¹²² *h Epiphan. epist. ad Joan. Hieros.*

meg tértek botránkozásának el távoztatásáért; ez nem nagyobb csuda volna, mint hogy az Apostolok meg tilták eleinten az fojtott és véres állatokat; noha most ezeknek nincs semmi tilalma.

- Az Frankforti Gyöleközetnek, és az Nagy Károly Császárnak nevére
- 5 íratott végezésekrül nem szükség böven szóllani. A' ki ezekrül értekezni akar, tekincse meg Alánus Cópust, *Dialog. 4. cap. 18. Dialog. 5. cap. 16. Vasquez, lib. 2. de Adoratione. Disput. 2. cap. 2. Disput. 6. cap. 6. Soáriust, 3. parte, Tom. 1. Disput. 54. sect. 3.* kik meg mutattyák, hogy hamissan költötték Károly nevére azt az levelet; és hogy az Frankforti Gyöleközet, nem
- 10 az Nicaeabéli Második Gyöleközetet, hanem azt az Synatot kárhoztatta, mellyet az Képek-ellen Constanczinápolyban tartottak vala; mint eléggé jelengetik az régi Históricusok.

- Igen félénkeknek itiltek pedig, jó Uraim, minket, ha azt vélitek, hogy Hitünket ki nem merjük fejezni előttetek. En vélem, bizony, csigán
- 15 sem mondathatsz egyebet annál, a' mit ezelőtt az Tridentomi Gyöleközetből hallál, tudni illik: hogy mi a' Képekben semmi erőt, hatalmat, tehetséget, Isteni méltóságot nem esmérünk; nekik nem könyörgünk, nem várunk, nem reménlünk semmit töllök, hanem ö-elöttök álván, az egy Istent 's az ö Szentit tisztellyük: csak úgy, mint az Sidók az Cheru-{xvj;}binok-előtt; a az Proféták,
- 20 az látható ábrázat-előtt.¹²³ Azért, így kell gondolkodnunk ez dologrúl, hogy az Istennek külső imadásában Két dolog találtatik: Első,¹²⁴ az embernek itileti 's lelki indúlattya, mely az Isteni Felségnek esméretiből, az ö méltóságához illendő *b* tisztelettel akar kedveskedni ö Istenségének, és külső jelenséggelis akarja mutatni ö-hozzá-való alázatosságát. Második: az külső
- 25 cselekedet, ugymint, térd hajtás, le borulás, etc. mely az Istenhez-való belső indúlatunkat, és szüvbéli böcsülletünket jelenti. Az Imadásának természeti 's mivólta, az embernek belső itiletiből 's lelki-indúlattyából íteltetik. Mert, ha az süveg-vetéssel, vagy térd-hajtással Isteni méltóságot akarunk tisztelni; csak az egy süveg-vetésis, *Cultus latritiae*, Istenhez ömagához illendő tisztelet
- 30 lelsen annyiból, az menyiből nézi az belső indúlatot, melytül eredeti vagyon. Ha pedig csak ez világi böcsülletes állapotot akarunk tisztelni, egyéb

¹²³ a *Jsa. 6. v. 1. Daniel. 7. v. 13.*

¹²⁴ b *Vide Gabr. Vasquez de Adorat. li. 2. disput. 8. et 9.*

- nem leszen az süveg-vetés, egy emberséges tiszteletnél. Mikor azért azt kéri az Doctorok, Ha az Isten Képét, *Latriával*, Istenhez illendő tisztelettel kellyené böcsülleni? Kettőt kérhetnek: Először azt: Ha az Isteni méltóságot, melyet alázatosságunknak külső jelenségével böcsüllünk, az Képekben
- 5 itéllyüké lenni, és az Képek méltóságát akarjuké jelenteni az külső tisztelettel? Es mivelhogy, az Tridentomi Conciliomnak igaz tanítása-szerént, tudva vagy, hogy az Képekben magokszerént nincs semmi erő, hatalom, és méltóság, hanem az Kép-által jegyeztetett Istenségé az a' méltóság, melyet akarunk tisztelni: Annakokaért, erre nézvé, igazán taníttya az Hetedik közönséges *Concilium*, hogy nem kell az Képeknek *Latriát* adni, mellyel Isteni méltóságot jelentenénk, és tisztelnénk ezekben. mert ez, csupa Bálványozás volna. Másodszor, azt kérhetik: Hogyha az külső alázatosságnak cselekedetit, (mellyekkel az Isteni méltóságot tiszteljük, nem az festékek vagy tökéek Istenségét) az Képeknek tésszüké? Es mivelhogy az Képet meg csóköllyuk,
- 15 és böcsülettel illetjük, ezért az külső cselekedetért mondgyák némelylek, hogy ugyan azon tisztelettel illetetnek az Képekis, mellyel az Ur Isten. miképpen az Istennek mondatunk alamisnát adni, mikor ő szent Felségére való tekintetből, nyomorúlt atyánkfiainak adunk. Azért, az Képek tiszteletiben, Istenre, vagy az ő Szentire néz belső indulatunk: de a' mely külső böcsüllettel
- 20 jelentyük Istenhez, vagy az ő Szentihez alázatosságunkat, a' Képek-előtt, és az Képek-által bocsáttjuk azt az Isten-eleiben.

- Ha azt mondod, hogy az Képeknek könyörög az Anyaszentegyház, *O Crux, ave, spes unica, Auge piis justitiam, etc.* Künyü az felelet. Mert, az Tridentomi végezés-szerént, az Képekben semmi erő és tehetség
- 25 nincsen. Azért, *per Metonymiam, continens pro Christo contento sumitur*, az Kereztfán függő Christushoz bocsáttya imádságát az Anyaszentegyház, nem ömagához az Kereszthez.

- Hogyha pedig az tudatlanok, fölöttéb el-mennének az Képek tiszteletiben, és okot vennének, vagy babonára, vagy Bálványozásra, (kit én még eddig
- 30 soha sem láttam,) elsőben mindgyárt nem kellene az Képeket rontani, hanem az kösséget kellene oktatni. Mert Sz. Pált sem ölék meg azért, hogy Melitában

ötet Isten gyanánt kezdék tisztelni, hanem az Igazságra meg taníttatának az tudatlanok.¹²⁵ Ha az tanítás nem fogna, bezzeg osztán, az Ezechiás példája-szerént, az botráncoktató Képetis el kellene szem-elöl röpíteni.

§. [9.] *Az Szentek tiszteleti Bálványozásé?*

- 5 Ezeket el-végezvén az Pápista ember, halgatni kezdé. Es mivelhogy nékemis ujságoknak tetczenek vala sok dolgok az ő beszédiben, derekas feleletet nem akarván adni az ő únalmas Filosofálásira, mondék: No, jó Uram, hagyjuk abba mind ezeket, mert látom én hogy nehezen hatolhatsz ki az veremből, melyben verdődöl. A' mi pedig az Szentek tiszteletit illeti, abban nem alítom
- 10 hogy semmi színt adhass az közöttetek regnáló temérdek Bálványozásnak. mivelhogy híresek vattok ez világ-előtt, hogy az Szentekben vetettétek minden reménségteket, ő-tőlök várjátok testi lelki javatokat, mellyeknek meg adója, az adakozó Adonái nagy Isten-kívül, senki sem lehet.

- Alattomban egyben-üték fejeket az jelen-való fő emberek. egy kevés suttogás-után nagy hahotát indítának. és ugy tetczék, mintha egyik bolond-szarvat mutata reám; az másik pedig monda: Praedikátor Uram, bezzeg igen el-szedéd az lépet, és jó árkon ugrál-által. Ha mind ezeket azomban nem hagyod vala, meg kell vala botlanod, ugy vöm eszemben.
- 15 {xvij:}gás-után nagy hahotát indítának. és ugy tetczék, mintha egyik bolond-szarvat mutata reám; az másik pedig monda: Praedikátor Uram, bezzeg igen el-szedéd az lépet, és jó árkon ugrál-által. Ha mind ezeket azomban nem hagyod vala, meg kell vala botlanod, ugy vöm eszemben.

- Az Pápista ember pedig, egy keveset mosolyodván, monda: Bezzeg ez az második fel vetett célunk. De ittis hatható 's győzhetetlen feleletekkel meg-mutatom: hogy az Szentek tiszteletiben nem Bálványoz az Római gyöleközet. Mert miis tudgyuk, hogy az Isten emésztő tűz; és valaki abban praktikál, hogy társot keressen néki az ő tisztességében, meg emészte-tik ő Felségétül. A' ti szeretecken való Tanítók pedig ez arántis az magok
- 20 az második fel vetett célunk. De ittis hatható 's győzhetetlen feleletekkel meg-mutatom: hogy az Szentek tiszteletiben nem Bálványoz az Római gyöleközet. Mert miis tudgyuk, hogy az Isten emésztő tűz; és valaki abban praktikál, hogy társot keressen néki az ő tisztességében, meg emészte-tik ő Felségétül. A' ti szeretecken való Tanítók pedig ez arántis az magok
- 25 agyaskodásinak hívságos gondolatit, és agnő beszédekhez illendő fabuláit akarják reánk kenni; mert ollyakat irnak felöllünk, mellyeket álmunkban sem láttunk. Azért, ha bizonyost akarsz érteni, mi magunktól ércsed minémű Vallásba legyünk az Szentek tiszteletirül és segitségül hívásárul.

¹²⁵ Act. 28. v. 6.

- Azt hiszszük azért az meg-dücsöült Szentekről: hogy ők, magok erejéből 's tehetségekből, sem az embernek szüve-gondolattját és kívánságát nem láthatták; sem az bűnnek bocsánattjára, és lelki testi jónknak meg-adására nem érkeznek: hanem csak úgy tudhatták ez világi dolgokat, mint
- 5 az Proféták,¹²⁶ *a* kik az élő Istennek jelentéséből értették az távul-lévő dolgokat. Külömben nemis segíthetnek, hanem Isten-előtt-való esedezésekkel. Azért, ö-tölkök semmit egyebet nem kérünk, sem várunk, hanem csak azt, hogy könyörgésekkel nyerjék-meg az Ur Istentől, a' mit magok erejéből meg nem adhatnának. Es, a' mint Sz. Agoston írja,¹²⁷ *b* csak azt kérjük ö-tölkök,
- 10 a' mit Sz. Pál kére az élő Hivektől, *Rom. 16. v. 30. 2.Cor. 1. v. 11. Coloss. 4. v. 3. 1.Thes. 5. v. 25. 2.Thes. 3. v. 1. 1.Timoth. 2. v. 1. Heb. 13. v. 18.* tudni illik: hogy Isten-előtt-való könyörgésekkel kívántunk jókat nyerjenek minékünk, és segítsenek imádságokkal. Valamit azért az Szentek-által várunk, nem egyébtől várjuk, hanem az egy élő Istentől, a' mi édes Eudvözitönknek
- 15 érdeme-által. Es minden kérésünknek, valamellyekkel az Szenteknek esedezünk, csak oly értelme vagyon, hogy Imádkozásokkal támadgyanak mellettünk Isten-előtt.

- Hogyha az Szenteket Reménségünknek nevezzük, csak olyan értelemmel nevezzük, a' minémüvel Sz. Pál azokat *c* Reménségének mondá,¹²⁸ a' kiket
- 20 Christusnak nyert vala. Ha Bódog Aszszonyt Közben-járónak mondgyuk, nem olyan Közben-járónak tartjuk ötöt, minémü Közben-járónak csak egyedül önnön-magát Christust nevezé *d* Sz. Pál,¹²⁹ tudni illik: a' ki adósságunkat meg-fizetvén, és bűneinkért elégséges váltságul adván magát, az Istennel-való békéllésünket véghez vitte: hanem csak olyan formán nevezzük ötöt Közben-járónak, mint Sz. Pál *e* Moysést Közben-járónak mondá.¹³⁰
- 25

Ennek fölötte: nem azért folyamunk az Szentekhez, hogy az Christus érdemét elégtelennek itilnök, vagy az Istennek irgalmasságában és hozzánk-való jó akarattjában kétesek volnánk. mert, hogy az Szentek könyörgése kedves és foganatos Isten-előtt, az Christus érdeméből és Közben-járásának

¹²⁶ *a* 4.Reg. 6. v. 9. 11.

¹²⁷ *b* Aug. 20 contr. Faust. cap. 21.

¹²⁸ *c* 2.Thes. 2. v. 19.

¹²⁹ *d* 1.Timot. 2. v. 5.

¹³⁰ *e* Gal. 3. v. 5. Deut. 5.

- böcsületiből vagyon. Miképpen azért az Istennek mindenható ereje meg nem kisebbedik, sőt fel-magasztaltatik azzal, hogy az teremtetett állatoknakis erőt 's tehetséget adott, mely az Istennel-eggyütt munkálkodgyék: azon-
 képpen, az Christus érdemének nagy-vólta dűcsöittetik abból, hogy még
 5 az ő tagjainakis erőt ád és foganatosságot, hogy az Istentül sok jókat nyer-
 hessenek ő-általa. Ugyanis, valamit az égben uralkodó, vagy ez világon
 búdosó Szentek, könyörgések-által nyernek Istentül nekünk, az Christus
 érdeme-által nyerik; és a' mí édes Eudvözitönk fő oka az meg-nyerés-
 nek. kit, hogy az Anyaszentegyház megesmértessen velünk, az Misében,
 10 és Szolosmában, minden könyörgésit, mellyekkel az Szentek segítségét kéri,
 illyenképpen fejezi bé: *Per Dominum nostrum JESVM Christum*; az mí
 Urunk JESUS Christus-által, Amen. Végezetre: mikor a' mí-velünk vitézkedő
 Atyánkfiait kérjük, hogy Isten-előtt-való könyörgésekkel segítsenek; nem
 jelentyük ezzel, hogy az Istennek kegyességét fogyatkozotnak alitanók. Azon
 15 formán tehát, az bódog Szentekhez-való folyamodás sincs az Isteni kegyel-
 mességnek kis-{xvii:}sebségére: hanem, a' mí méltatlanságunknak alázatos
 esméretiből származik, hogy az Szentekhez folyamunk. mert meg esmérjük,
 hogy nem vagyunk elégséges készülettal az Isten ajándékinak el-vételére,
 és azért keresünk segítséget.
 20 Ezek így lévén, szem-látomást ki-tetszik, hogy az Szentek tiszteleti-
 ben nincsen semmi Bálványozás.¹³¹ Mert, midőn azon kérjük az Szenteket,
 hogy Isten-előtt-való könyörgésekkel segítcsenek bennünket; nem csak Isteni
 méltóságot, böcsületet, és tiszteletet nem adunk nekik, de sőt inkább oly-
 képpen kérjük őket, hogy káromlás, és temérdek balgatság-nélkül senki
 25 úgy nem könyöröghet az Istennek. mivelhogy az Szenteket csak azon kér-
 jük, hogy Istent imádgyanak érettünk, könyörögjenek, esedezzenek mellet-
 tünk. Ha azért esze-fordult volna a' ki az Ur Istennek illyen formán merne
 könyörögni; Ur Isten, imádkozzál én-érettem: kétségnélkül, annális pusztá
 az felső vár, és nincs hon az gazda, a' ki Bálványozást, az az, Istenhez illendő
 30 méltóságnak, teremtetett állatra-való kenését álmodgya abban az könyörgés-
 ben, melyben érettünk-való imádságot kérünk az Szentektül.

¹³¹ →

- Igazán vallást tészek Dignitásodnak (de senki ne tudgya) majd én-magamis megütközém 's megis tántorodám ezen az feleleten. mert én ezeknél külömbet tanúltam vala az mi Doctorink írásiból. Mondék azért: Ha csak ezen fordul-meg a' ti Vallástok, én sem látok ebben semmi Bálványozást. mert a' ki vak,
- 5 kézzelis meg-tapasztalhattya, hogy a' dolog így lévén, semmi Isteni méltóságot nem adtok az Szenteknek. Noha azért ekkoráig más vélekedésben voltam; de el-hiszem, hogy vóltaképpen ez légyen a' ti Vallástok. és ez-után, nem Bálványozásnak, hanem Bolondozásnak nevezem az Szenteknek-való könyörgést. Mert, ha én most nagy epeséggel kérném az meszsze-földön lakozó barátomat, hogy imádkozzék érettem; noha Bálványozást nem mivelnék, mert
- 10 Istenséget néki nem tulajdonítanék, de azért eszesen sem cselekedném annak kiáltozván, a' ki szavamat nem hallya: azonképpen, tiis siketnek beszélletek, és csak malomban hegedültök, mikor a' Meg-hóltakat, és ez világ háborúiban immár magokat nem elegyítő Szenteket meg-szóllítyátok.
- 15 Monda viszontag az Pápista ember: Meg köszönöm, hogy a' te itileted-szeréntis, csak káromló hazugsággal terhelnek minket a' te pajtársaid, midőn teli torokkal kérődik az Bálványozást reánk. Bizony, ha e' kettő-között kellene választanom, azt akarnám inkább, hogy Bolondnak itiltetném tölletek, hogy sem Bálványozó lennék. mert a' bolondok itileti, senkit bolondá nem téssen. A' mi
- 20 pedig ezt az fogást illeti, mivelhogy most csak az rút Bálványozásnak hamissan reánk-kent mocskát akartuk le-rázni, nem bocsátkozom más vetekedésben. vagyon errül válaszod az Gyarmati Miklós-ellen írt könyvben. Elég most nekünk, hogy, noha mí-előttünk meg-hóltak az Szentek: de az Urunk mondásaszerént,¹³² *a* élnek az Istennek. Es, a' mint Béza írja:¹³³ *b Si quiete caelesti frui,*
- 25 *et humana curare, inter se pugnant; nec DEVS, nec Angeli, nec Christus ipse, censendi sunt humana curare:* Ha az mennyei bódogságnak csendességét megzavarná, és fel-háborítaná ez világi dolgokra-való gondviselés: sem az Isten, sem az Angyalok, sem Christus Urunk nem viselnének gondot e' földre. Sőt az ítlelet napján, látván annyi sok lélek kárhozattyát, sokkal inkább fel kellene
- 30 bomlani az Szentek csendes nyugodalma örömének, ha valamivel fel bomolhatna az bódogságnak álhatatos vigasága.

¹³² a *Luc. 20. v. 38.*

¹³³ b *Beza Ep. 83. Theol.*

Egyik az Fő emberek-közzül monda: Nó látom én, hogy eszünkön kell járnunk, és barom módra csak az egy Résznek vádolása-után nem kell tódólnunk, hanem egyik fülünket a' más félnek kell tartanunk. Mert, künyü azt kiáltani, hogy Bálványozók az Páristák: de nehéz az körmét a' füléhez
5 vonni, és az hamisságot úgy szépegetni, hogy csontya ki ne tessen. En erre csak le sütém fejemet, és nagy fél kedvel haza-felé lépcsélék.

Meg irám czikkelyenként beszélgetésünknek folyását: akarván ez dologban, a' te Kegyelmed bölcs oktatásával élni. Ugy alítom, hogy torkunkra nem forr, a' megnyit kapunk ez-aránt az Páristákon. De mivelhogy, ha e' Két
10 Articulust meg-menthetik az Bálványozásnak undokságátul: bizonyos vagyok benne, hogy egyéb tudományokrul {xix;} sokkal könnyebben le-rázzák az Bálványozásnak gyalázattját. Fölöttéb kérem Dignitásodat, hogy, ha fel éred az festékkal, elevenicsd-meg halva-fekvő igyünket. Mert félő, hogy nem csak az élő Istennek igaz Itilő-széki-előtt, de ez világ-elöttis gyalázat száll
15 fejünkre, ha az Bálványozást, mellyel ez-ideig terheltük 's gyűlöltettük az Páristákat, reájok nem rakhattuk. Es bizonyos vagyok benne, hogy sokan igen el-fajúlnak túllünk, ha valóban ki-nyilatkozik, hogy ekkoráig csak káromkodás volt a' mi dolgunk.

Kegyelmed bódogul sokkáig éllyen, kedvesivel eggyütt; és az menyben
20 lakozó Szent Isten, adgyon szent Lelket 's igaz Isteni esméretet Kegyelmednek, halgatóival egyetemben.

POST-SCRIPTA:

Az Augustai, és Helvéciai Confessiönak böcsülletes méltóságárul.

Jöllehet, a' te Kegyelmed finnyás gyomrát, nem örömet éhelyitem,
25 és csendesz nyugodalmát kedvem-ellen zavarom: de, minthogy az Pogány Bölcs mondása-ként,¹³⁴ természetünkben óltatott, és elménkben meg-gyökerezett az Tudomáynak kívánsága, akarám érteni Humánitásodtul, mint kellyen száját bé-dugni az Augustai és Helvéciai Confessiók rágalmazóinak.

¹³⁴ Aristot. 1. Metaphis. initio.

Kérdezkedésemre okot ada egy Pápista embernek beszélgetése, ki ez el-múlt napokban orczámra veté: hogy miis, kik az Augustána Confessiának árnyéka-
alatt tekergünk, annyira öszve-szöttük magunkat az Helvéciai Calvinistákkal,
hogy az ő Hitek szabadságát szinte úgy keressük, mint a' magunkét. maga
5 (ugymond) ha az Helvéciai Tíguri Confessiót meg-tekinted, ennek derék része
csak az Luther személyének, és tudományának gyalázatos rágalmazásán
fordúl-meg. De sokan közölleték azt sem tudgyák, ha töké vagy túrós-étek
az Augustai vagy Helvéciai Confessio, 's mégis halálíg azokat óhajtyák, mint
az Sidók az Aegyptom hagymáját.¹³⁵ mintha nem azólta vólnánk az jó napban,
10 miólta Augustából és Helvéciából kezdénk Hitet kúdólni.

Erre én azt mondám: hogy, Nem igaz járatbéli ember az, valaki az önnön
Hitit káromló, és gyalázó Tudománynak gyarapodásán és meg-maradá-
sán törekedik. En pedig azt alítom, hogy, nem nagy közbe-vetés vagyon,
az Augustai és Helvéciai Confessio között.

15 Monda az Pápista ember: Vészem eszembe, hogy csak hírrel hallottad, soha
nem olvastad ezeket az Confessiókat. Meg-segítem, a' menyire lehet, tudat-
lanságodat. Azért, az Első HELVECIAI Confessio,¹³⁶ melyet Fross Christóf,
1545. esztendőben ki-nyomtata Tígur várasában, Három részre osztatott.
I. Azt mutattya-meg: hogy az Zvingliánusok, sem az Márpurgi beszélgetés-
20 ben, sem az-után soha nem czimboráltak Lutherrel, és az ő követőivel, az Hit
dolgaiban. II. Az Ur Vacsorájárul-való tudományt, sok kerengő, és emberek-
szédítő beszéddel elő-hozza. III. Azt bizonyította: hogy, Luther Márton
hamissan nevezi az Zvingliánusokat Kárhozott Eretnekeknek, és Lélek-
lopó farkasoknak. Ha pedig rövid sommában akarod foglalni ezt az jeles
25 Confessiót; Három dolgot találsz benne: 1. Luthernek, és az ő követőinek
utálatos gyalázattyát. 2. Temérdek tévelygéseket. 3. Valami kevés igazsá-
got: de olyat, mely el-rontya, és hivságossá teszi az Helvéciai Vallásnak
fondamentomát. Egynehány példákat mutassunk ezekről.

Először azért: Luther Mártont, oly gyalázatos kissebségekkel rutította, hogy,
30 csuda mint tudta ezeket fel-találni ördög segítségénélkül az emberi elme. Hogy
pedig ne láttassanak ok nélkül cselekedni, elő-számlállyák, mely tiszteletlen

¹³⁵ Numer. 11. v. 5.

¹³⁶ Confessio Tigurina, an. 1545.

- szókkal illeti őket Luther: a *Lutherus docet Sacramentarios Diabolum loco DEI habere*.¹³⁷ b *Nos, ne uni quidem Christianae Fidei articulo, vere et ex animo credere: nosque mentiri, etiamsi credere fateamur*.¹³⁸ c *Nos animarum latrones vocat, et devoratores: Haereticos, ad tartara deducendos, pro quibus ipse non orat, sed contra nos*.¹³⁹ d *Nos, et omnes Doctrinae nostrae sectatores damnat, ac infami haereseos crimine infamare studet*.¹⁴⁰ e *Tales nos fingit, vt qui Judaeis, Turcis, imo ipsis Diabolis deteriores simus*.¹⁴¹ f *Quam admirabilem se Lutherus cum suis Diabolis {xx:} praebe!* Sic enim ait: *Invisus ille Diabolus in ipsis agit, et nunc, et in posterum. blasphemum enim cor, et os mendax habent, in quo, super quod, et per quod, Diabolus diffusus est, et regnat*.¹⁴² † *Centies se laniari, et igne comburi velle, ait Lutherus, quam in Zvinglii doctrinam consentire*.¹⁴³ * *Lutherus, Coenam nostram, ait, non nisi communem quandam et quotidianam commensationem esse, in qua Panis et Vinum adhiberi solet: et, quod Christus eximie stultus fuerit, qui peculiarem*
15 *coenam instituerit, cum Coenarum hujusmodi, totus mundus alioqui sit plenus*.¹⁴⁴ Ezeken fel duzzasztják orrokat az Helvéciák: Azért, Apostoli szilidségeknék, és józan beszédeknek jelenségét akarván adni, illyen szókkal csiklandgyák az Luther fülét: a *Neminem unquam mortalium Luthero, vel foedius, vel incivilius, vel inhonestius, idque praeter omnes Christianae modestiae, et sobrietatis terminos, in negotiis illibatae Religionis nostrae, scripsisse, luce clarius constat, nec a quoquam negari potest*.¹⁴⁵ b *Luthero Satan suggerit convitia, quae aliis impingit*.¹⁴⁶ c *Lutherus hoc a nullo bono spiritu hausit, sed illius instinctu, qui tunc disputationem cum illo instituit; et quantum ex hoc ejus facinore judicare licet, disputando ipsum superavit*.¹⁴⁷ d *Lutherus*

¹³⁷ a Fol. 38.

¹³⁸ b Fol. 68.

¹³⁹ c Fol. 129. 130.

¹⁴⁰ d Fol. 105.

¹⁴¹ e Fol. 106.

¹⁴² f Fol. 127.

¹⁴³ † Fol. 30. 35.

¹⁴⁴ * Fol. 111.

¹⁴⁵ a Fol. 10.

¹⁴⁶ b Fol. 37.

¹⁴⁷ c Fol. 28.

- statim initio mordere, furere, bacchari coepit. Libros suos, diris et horrendis Diabolorum, sectariorum, fanaticorum nominibus implevit; et quicquid in buccam venit, immaniter expuit. Adhaec, nunquam veris et solidis argumentis usus est. Tantum iniquae, infidae, impudentis, et vanae loquacitatis profert, vt*
- 5 *non immerito quis mirari possit, qui fiat, vt tam parum salis, plurimum vero vanitatis et nugarum, in viro tam grandaevo esse queat.*¹⁴⁸ e *Incautam illam, et plus satis effrenem ad quidvis dicendum Lutheri linguam, satis mirari non possumus.*¹⁴⁹ f *Lutherus omnibus hominibus nuce perforata hactenus illudere voluit.*¹⁵⁰ g *Proprii capitis figmenta, in tantum Luthero arrident, vt quicumque*
- 10 *illa non pro eximiis, et certis DEI revelationibus, et Oraculis, citra omnem controversiam, magna cum animorum gratitudine, et laudibus receperint, mox stupidi, bardi, asini dicantur.*¹⁵¹ h *Lutherus, affectuum intemperie nimium abripitur: in dicendo, incivilis admodum; et in nonnullis articulis, pertinacior est, quam solidior.*¹⁵² i *Lutherus, sua quaerit, pertinax est, insolentia, nimia effertur.*¹⁵³ k *Lutherus, tam DEI, quam honoris sui, omnisque juris immemor.*¹⁵⁴ l *Lutherus se Germaniae Prophetam, et Apostolum gloriatur: qui a nemine quicquam, omnes autem ab ipso didicerint. Nemo item quicquam novit, nisi quod ex Luthero habet. nemo quicquam fecit, Lutherus fecit omnia: et, quod ab ipso factum non est, infectum sit oportet. Quod ipse dixerit, ratum esto; nec*
- 20 *quisquam illi contradixerit, etc.*¹⁵⁵ m *Lutherus praecipiti suo iudicio, nimium audax et temerarius est: cuius iudicio ad mortem peccat, qui pertinaci Luthero, et vanis ipsius Scripturae sacrae interpretationibus sese opponunt.*¹⁵⁶ Im hal-
lod, mely iszonyú gyalázatokkal mázollyák Luthernek szemtelen orczáját az Helvéciák. De soha annyi kigyót békát nem kiálthatnak Lutherre, kinél töb-
25 bet nem érdemlene.

¹⁴⁸ d Fol. 108.

¹⁴⁹ e Fol. 112.

¹⁵⁰ f Fol. 115.

¹⁵¹ g Fol. 116.

¹⁵² h Fol. 121.

¹⁵³ i Fol. 123.

¹⁵⁴ k Fol. 126.

¹⁵⁵ l Fol. 127.

¹⁵⁶ m Fol. 129.

- Másodszor: Nagy otromba Hamisságokat foglal magában az Helvéciai Confessio: I. Azt írja: hogy Numa, Sócrates, Aristídes, az Pogányságban üdvözültek:¹⁵⁷ n *Confessio fatetur, salvos fuisse Numam, quia Idolum nullum fabricavit in templis, teste Plutarcho, et pacificus fuit: Socratem, quia unum*
- 5 *DEVM docuit: Aristidem, quia multa de honesta vita illius praedicantur.* Es sok bizonyságokkal meg-erössíti egy Lutherista Superattendens,¹⁵⁸ † hogy ez ugyan közönséges vallás az Calvinistáknál. II. Azt mondgya:¹⁵⁹ hogy, a' kinek igaz Hiti vagyon, annak minden Cselekedeti jó, és így tellyesen bé-tölti az Istennek törvényét: o *Qui justus est, (quemadmodum nos Fides*
- 10 *justos reddit) idem etiam juste vivit, et juste agit omnia. Praeterea, qui salutare illud Redemptionis negotium; per Fidem probe intelligit, is DEVM quoque et proximum revera diligit. Charitas autem, Legis est perfectio.* Jól vagyon dolgok az Helvéciáknak, ha mind jó, valamit cselekesznek. III. Azt taníttya:¹⁶⁰ hogy, senki egyéb Szó-szóllónk nincs Isten-előtt, hanem
- 15 csak Christus: p *Solus Christus est unicus fidelium coram DEO Mediator et Intercessor.* így nem szabad kérnünk felebarátunkat, hogy Istennek könyöröggjön érettünk. IV. Vítattya aztis:¹⁶¹ hogy, az Meg-igazulásban, semmi egyéb eszköz nincsen, hanem csak az Hit: q *Christi mortem palam annihilaturi essemus, si Justificationem, salutem, et justitiam nostram, ullis aliis mediis,*
- 20 *praeterquam unicae Christi Passioni, et Redemptioni ipsius, per Fidem, acceptam ferremus.* Kiből ki-tetczik: hogy az Keresztség, Poenitentia, etc. mind csak hivságok az Helvéciáknál. V. Mivelhogy csak az egy Hit-által adatik az üdvösség, azt {xxj;} beszéllek: hogy, az Ur-vacsorája nem szükséges az Keresztyén embernek: a *Scriptura hominem Sola Fide justificari docet:*
- 25 *quare, corporalem Carnis Christi manducationem necessariam clamare, pugnat cum doctrina Christi.*¹⁶² b *Edere igitur corpus Christi, idem est quod credere; et bibere, quod fidere.*¹⁶³ VI. Csak egyedül az Hit-által mondgya

¹⁵⁷ n Fol. 15. 16.

¹⁵⁸ † Schlüsselb. lib. 3. Theol. Calvin. art. 7. fol. 54. 56. Li. 1. art. 14. fol. 46.

¹⁵⁹ o Fol. 47.

¹⁶⁰ p Fol. 45.

¹⁶¹ q Fol. 44.

¹⁶² a Fol. 74.

¹⁶³ b Fol. 67.

- hogy üdvözülnek az emberek, mint ha mind hívságosok volnának az egyéb jószágokról adatott parancsolatok: c *Per Fidem Solam, salutis efficimur participes*.¹⁶⁴ d *Vnica Fides est, quae nos justos, et bonorum Christi participes facit*.¹⁶⁵ VII. Az Sz. Irás e nyilván Sacramentomnak nevezi az Házasságot:¹⁶⁶
- 5 de az Helveciák, nem akarnak az Keresztségnél, és Ur-vacsorájánál egyéb Sacramentomokat hallani:¹⁶⁷ f *Duo sunt Sacramenta, Baptismus et Coena*. VIII. Az Ur-Vacsorájában, azt mondgya:¹⁶⁸ hogy, csak gondolatunk-által vagy az Christus: g *Sola imaginatione praesens est in Coena*. IX. h Marcion Eretnak álmának mondgya,¹⁶⁹ hogy Christus Urunk az bé szégezett ajtókon
- 10 által-ment: hanem, ugymond, az Angyal meg-nyitotta néki az ajtókat, és ismét bé-szegezte. Sok több kábaságokat beszél, mellyeknek hamisságit rövid som-mában nem foglalhattuk.

- Harmadszor: Kottyant el-vélte Igazatis az Confessio; de ezzel fel forgattya az maga saját tudományát: I. Azt írja: hogy az Efésomi, Chalcédoni,
- 15 Constanczinápolyi, Tolétomi Gyöleközeteket bé-vészi. az Dámasus, és Athanásius Vallásatis két kézzel fogadgya: i *Synodum Ephesinam, Chalcedonensem: Symbola item Constantinopolitani Concilii, 5. et 6. Toletani, 1. 4. et 6. recipimus*.¹⁷⁰ k *Symbola Athanasii, et Damasi recipimus. duo enim isti celebres, et eximii Christi atque Ecclesiae Ministri, suo saeculo extiterunt*.¹⁷¹ Ha ezeket bé-veszi, fenékkal fel forgattya az Calvinista tudományt, a' mint ez-előtt l meg-értettük.¹⁷² II. Az Sz. Irás könyveinek laistromát ilyen szókkal jegyzi-fel:¹⁷³ m *Veteris Testamenti libri sunt; Moysis Pentateuchus, Liber Josue, Judicum, Ruth, libri duo Samuelis, totidem Regum, duo etiam libri Chronicorum, totidem Esdrae, et Nehemiae; liber*
- 20 *Hester. His et librum Job, Psalterium, tres libros Salomonis, Proverbia*

¹⁶⁴ c Fol. 34.

¹⁶⁵ d Fol. 68.

¹⁶⁶ e Ephes. 5. v. 32.

¹⁶⁷ f Fol. 48.

¹⁶⁸ g Fol. 66.

¹⁶⁹ h Fol. 84.

¹⁷⁰ i Fol. 53. 54.

¹⁷¹ k Fol. 55.

¹⁷² l *Supra, fol. 428. 171.*

¹⁷³ m Fol. 41.

- nimirum, Ecclesiasten, et Cantica adnumeramus. Quatuor item Phrophetas Majores, Minores duodecim. Quotquot extra hunc Canonem numerantur, quales sunt: Tobias, Judith, etc. nequaquam pari autoritate cum prioribus censemus: interim eosdem, nec damnamus, nec rejicimus. Novi Testamenti*
- 5 *libros hos numeramus: Evangelium Matthaei, Marci, Lucae, et Acta Apostolorum ab eodem composita, et Joannis Evangelium. Quatuordecim item Pauli, et septem aliorum Apostolorum Epistolas, una cum Apocalypsi.*
- Ezzel, fel döjti amaz híres neves fundamentomot, hogy Semmit nem kel hinni, valami az Sz. Írásban nincsen: *n Traditiones omnes, quae Scripturarum*
- 10 *autoritate non nituntur, rejicimus.*¹⁷⁴ *o Scriptura omne illud comprehendit, quod ad veram Fidem, verum DEI cultum necessario requiritur.*¹⁷⁵ Mutassameg az Sz. Írásból, hogy az Ester könyve Sz. Írás; az Judithé, csak paraszt história. Aztis keresse-fel, hogy Sz. Pál írta az Rómabéliekhez szöllő levelet, nem más valaki ő nevével, etc. A' vagy, ha ezt meg nem mutathattya
- 15 az Sz. Írásból; hazudgya vissza, a' mit utólban monda, tudni illik: hogy, Valamit hinni kel, azt mind fel-talállyuk az Sz. Írásban. III. Sz. Agostont, és Hierónymust, Christusnak szent és hiv szolgainak nevezi: *p Duo Sanctissimorum Christi simul et Ecclesiae Ministrorum testimonia, attexere instituimus. D. Hieronymus suam, id est, veram ac Christianam fidem,*
- 20 *fatetur hoc modo, etc. D. Aurelius Augustinus, etc. Sanctus Christi et Ecclesiae minister Leo Papa, ad Flavianum, et Leonem Augustum scribens, etc.*¹⁷⁶ *q Augustinus ceu corona quaedam, et verae Doctrinae orthodoxae, et incorruptae sententiae quasi princeps, et eximium decus, apud omnes fideles semper est habitus.*¹⁷⁷ Ha Hierónymus, Agoston, Leo, Szentek
- 25 és hívek voltak: füstbe kel menni az Calvinistaságnak. Mert, a' mint ez-előtt meg-mutatók sok helyen, szembe viaskodtak ezek az Szentek az ujonnan fakadott hamisságokkal. IV. Az Confessio nem mér arra kötelezni senkit, hogy szinte az-szerént szolgáltatssa az Ur-Vacsoráját, mint Urunk elsőben ki-adta:¹⁷⁸ *r Ecclesia, propter primam Coenae institutionem, nequaquam*

¹⁷⁴ n Fol. 41.

¹⁷⁵ o Fol. 40.

¹⁷⁶ p Fol. 61.

¹⁷⁷ q Fol. 79.

¹⁷⁸ r Fol. 64.

adstricta est eidem tempori et loco, vt nimirum non nisi vespertino tempore, et in coenaculo aliquo privato, coenam necessario celebrare debeat, eo quod prima Coena in hunc modum celebrata sit. Ezzel erőtlenné teszi azt az Bizonyoságot, mellyel az Urunk cselekedetinek példájából vitéltatják, hogy miis két szín-alatt osztogassuk az Ur-vacsoráját. Többetis nevezhetnék effélét: de most meg-elégsem ezekkel.

- {xxij:} Az AUGUSTANA Confessiának sincs job renden szénája.¹⁷⁹ Mert, ám hagyjunk békét annak, hogy mint egy Prótheus sokszor színét változtatta, sok külömb kaptára vonyatott, és hol egyképpen, s' hol másképpen csáváltatott. Az bizonyos, hogy sok temérdek Hazugságokkal tellyes az Confessio, Apologiájával egyetembe. Kiből meg-tetcczik:¹⁸⁰ hogy, nem az Igazságszerető Istennek tárházából költ ez az Confessio. es a' kik az-után indultak, bátorságosok nem lehetnek lelki esméretekben. Mert, az Sz. Agoston mondása-szerént, még az Sz. Írásnak sem hihetnénk bátorsággal, ha csak egy hamis-ságot írtak vólnais az Evangelisták, akár feledékenségből 's akár el-tekéllett szándékból esett vólna az csalatkozás. Hogy pediglen hoszszu beszéddel ne úntassalak, példájul ihon egynehány Hazugsági az Confessionak: I. Azzal dicsekedik:¹⁸¹ hogy *a* az Hit dolgában, nem külömböz az Római Ecclesiátul. II.¹⁸² Hogy *b* az Misét, minden szokott Caeremoniáival böcsületbe tartya. 20 III.¹⁸³ Hogy *c* az Halottakért-való imádságot nem tiltya. IV.¹⁸⁴ Hogy az Pápisták Hiti-szerént, *d* az Meg-igazulást cselekedetünkkel érdemellyük. V.¹⁸⁵ Hogy az Pápisták *e* Hitnélkül, és minden Jó indulatnélkül, hasznosnak mondgyák lenni az Sacramentomokat. VI. Az Pápisták tanítása tartya, ugymond:¹⁸⁶ *f* hogy, Christus csak az Eredendő bünért tött eleget: az töb vétkeket, Misével kell le-mosni. VII. Azt fogja Sz. Agostonra:¹⁸⁷ *g* hogy az ő

¹⁷⁹ *Vide supra, fol. 350.*

¹⁸⁰ *Supra, fol. 451. 551.*

¹⁸¹ *a Supra, fol. 338. Logi alogi, fol. 35.*

¹⁸² *b Supra, fol. 331. 335. Logi alogi, fol. 88.*

¹⁸³ *c Supra, fol. 354. Logi alogi, fol. 85*

¹⁸⁴ *d Sup. f. 328*

¹⁸⁵ *e Sup. f. 332*

¹⁸⁶ *f Sup. f. 331*

¹⁸⁷ *g Supra, fol. 359.*

tetczéséből, az Eredendő bűn le nem mosattatik, hanem csak bé-födöztetik. Elég most eddig. mikor ezeket meg-emészted, más csontot vetek elődbe, mellyen rágodgyál.

- Ezekre én mondék: Nó mi ezt ma el nem igazittyuk. Magam felől azt
- 5** mondhatom: hogy, én az tiszta Sz. Íráshoz támaszkodom. a' ki fejét akarja törni, az Német-országból terjedett Hiteknek igazgatásában, ám meg-láttya. Az én Hitem, Jerusalembé költ, nem Augustában, vagy Tigurban. Alattomban azért (semmit el nem titkolok Kegyelmedtül) az kis Biró erőssen furdal vala, hogy ily könnyen e' mellől el nem kel vala mennem: de hirtelen nem tudám
- 10** hová vetni az cselt. Annakokáért, az dologrúlis nem csak tanuságot, hanem lelki vigasztalástis várok Kegyelmedtül. Legy egészségben.

MASODIK LEVEL.

*AZ HITTEL KEOTEOTT FOGADASOKNAK FEL-
SZABADITASARVL.*

Az púposon szólló 's ékessen beszélő ALVINCI PETERNEK.

- 5 VEnségéig éltesse az EL SCHADAI Dignitásodat, és sok javainak bövségesen ki-folyó forrásival legeltesse szüvedet. Minek-előtte tovább terjeszszem írásomat, bocsánatot kérek, hogy gyakorlatos leveleim-által, sok hasznos munkálkodásinak fel-vállalásában meg-tartoztatom Humanitasodat. De meggyek? Lelkem sebeit Orvosom-eleiben kel vetnem: és a' miben meg-akadok, annak
- 10 igaz fejtegetését Vezéremnek eszes bölcs oktatásából kel vennem. E' napokban azért, sok böcsülletes szín nép-előtt mikor olvasnák az Hajdú vitézek kívánságait, mellyeket az ő Calvinista Praedikátoroktól, Foktüi Mathétul, ez el-múlt háború üdökben, az Nemzetes, Tekintetes, és Nagyságos Báthori Gábornak, küldöttek vala: jutánk arra, a' hol azt akarják; hogy, ha az Ur
- 15 Isten Erdéli Fejedelemségre viszi ő Nagyságát, az Bálványozó Páplistákat ne szenvedgye se Tanácsába, se Udvarába, se Tiszt-viselésekben. mert ezek nem lehetnek hivek az Fejedelemnek, kik az Istennek sem hivek.

- Nem türheté ezt az sáfrány illatott, egy Ordöggel határos Pálista ember, hanem elő szólla: Vödé, ugymond, eszedben a' minapi beszélgetésünkből,
- 20 hogy ennek az Istentelen pártolkodó, és háborúság-szerző Foktüinek torkába verök az Bálványozó nevet? Meg-hid ennékem, hogy ha szóban elegyedünk, ittis markába szakad hamissága. Mert, nem hogy az Pálisták, Fejedelmek hivsége-ellen praktikálnának: de söt inkább, nincs ez világon oly Tudomány, mely szentebben, és hivebben meg-kivánnya az kötelességnek meg-
- 25 tellyesítését, mint az Római Religio. Es temagad tudod: hogy, minek-előtte az {xxii;} Luther és Calvinus kovásza meg-savanyította volna Országunkat, Tanácsi, és Udvar-népei voltak az Magyar-országi Királynak, tisztességesen viselték hivatallyokat, jobbannis virágzott akkor Országunk, hogy sem az el-romlott hazánk söpreje, és nyakunk-körül akadott rongya.

§. 1. Mivel bizonyították az Atyafiak, hogy Hiti-szegők az Páplisták.

- Nem türhetém énis, hogy hozzá ne szóllanék. mert tisztességem mutattya vala, hogy szolgál-társom-mellett ki-állanék. Mondék azért: Jó Uram, noha jól tudod a' ti Tévelygéseket kendőztetni, és sok tekergésekkel elis akarod
- 5 földözgetni rútságit Vallástoknak: de az Igazságnak fényességes világossága-előtt el nem bújhatsz. Mert ugyan jól mondgya Foktüi: hogy, nem kel az Páplisták hívségéhez bizni, mivelhogy ők, az Hittel meg-erössítettett kötelességetis, csak semminek tartják. E'hez az Tudományhoz képest, igaz következőssel mondhattuk őket kétséges hívségűeknek. Hogy pedig ezt ne
- 10 itillyed újomból szopott gyanúságnak: I. Eo-magok az Páplisták, az Constanciai Gyöleközetben el-végezték: hogy, az Eretnekeknek (ezeken pedig mind azokat értik, valakik az Pápa lova farkát nem tartják) nem tartoznak meg-állani fogadásokat. Ugyan ottan mindgyárt füstitis veté ez az tisztos Végezés. Mert, az ártatlan Husz Jánost, kit Prágából Hit-levéllel ki-csáltak vala, nyakon
- 15 köté, és elevenen fel-perselvén, Vulcánusnak szentelék. II. Az szegény Lengyel László, Magyar-ország Király, állandó frígyet vetett vala Amurat Török Császárral; hit leveletis adának egymásnak: Eugénius szentséges Pápánk, Juliánus Caesarinus Cardinált követségben Vladisláus Királyhoz küldé; sok mézes beszédekkel. ki-üté szegényt éliből; fel-ülteté; az Török ellen vívé. Amurat pedig az harcznak idején, zászló-gyanánt emelé az Király Hit-levelét. Es mikor az Magyarok meg-tolták volna az Pogányságot, Amurates fel szóval kezde könyörgeni: hogy, ha igaz Isten az Christus, állya-meg boszszúját, mert heában vötték az ő nevét az Keresztyének, fel bontván
- 20 kötés leveleknek végezését. Mihent az könyörgésnek vége lön, meg-rémüle 's el-futa az Magyarság. Így bünteté az Ur Isten az Pápa tanácsát. III. Künnyü módgyok vagyon az Páplistáknak az hit-szegésben. Mert ha százszor egy nap hamissan esküsznekis, csak mennyenek az Gyóntó Atyához, és okádgyák-ki a' mi gyomrokon vagyon; kész a' menedék. Neis féllyen senki, hogy most az hit-szegésért oly poenitentiát adgyanak, mint az Várad Gál Pap adott volt
- 25 régenten, tudni illik: hogy esztendeig az felső és alsó száját, mikor törlést kívánnak, árva csallyánnal töröllye. Im érted azért, mely nagy oka vagyon Foktüinek, hogy az Páplisták hívségét bizontalanná és kétéssé tegye.
- 30

- Erre az Pápista ember monda:¹⁸⁸ Heába igyekezel csalárd mesterségeddel gyűlöltetni az Régi közönséges igaz Hitnek követőit. Mert, ha igaz, hogy könnyeb az hazug embert, hogy sem az sánta kuvaszt el-érni: nem itílem, hogy meszsze szaladhassatok ittis az igaz-előtt. Azért inadban lészek.
- 5 Es, mivelhogy rosda nem fog aranyat; meg-mutatom, hogy sem ember-ség, sem tehetség nincs annyi ti-bennetek, hogy fejünkre rakhassátok ezt az hitetlenségnek árúltató gyalázattyát. sőt, hogy le-rázzuk magunkrul az Praedikátorokat, rövid szóval rend-szerént ezeket meg-magyarázom: I. Mely nagy vétek légyen az Hit-szegés. II. Mit tanít az Római Ecclésia
- 10 az hittel-kötött Fogadásnak kötelességérül. III. Meg-bizonyítom, hogy csak patvarkodó vádolás, a' mit az Atyafiak az Constánciai Gyöleközetben, és az Husz János büntetésében álmodoznak az Hit-szegésről. IV. Aztis meg-mutatom, hogy csomót keresnek az Atyafiak az kákán, mikor Eugéniust hit-szegésről vádollyák. Es az Gyónásbólis meg-mutatom, hogy okot nem vehet
- 15 ember az hitetlenségre. V. Viszsa-fordítom, 's az Praedikátorokra fejezem ezt az panaszt; és az Luther 's Calvinus tanításából meg bizonyítom: hogy, az Vj Vallások-szerént, azt ember gyalog meg-másolhattya, a' mire lova-hátán meg eskütt. sőt, egy talpon-álva tizszeris vissza-esküdhetik, és szinte ugy kereskedhetik hitivel, mint egyéb marhájával.
- 20 Meg szállala itt egy Fő ember: Huj, bezzeg nagy árkott ásál magadnak; nagy ennek az szököllője. Azért, hagy békét bár ennek az utolsó cikkelynek és ne mellyezd a' mit meg nem fogtál. Mondék én az Fő embernek: Had-úszszon a' mig úszhat. {xxiiij;} hallyuk végig minden káromló csácsogásit, mellyekkel marczongja, és ostorozza az Isten edényinek emlekezetit. Felele erre az Pápista
- 25 ember: Csinnyan beretvály szerető bátyám; efféle fardagályos és czafrangos szitkokkal ne mossad бүдös szádat. El vetetted egyszer az koczkát, énis pedig fel-töttem melléje: megis kel azért mind végig jádczanod. és ha te mindent mondasz, a' mi szádra jő, meg hidd hogy énis füledbe rágom a' mit szinte hallani nem akarnális. Sok a' mi sok. el untuk az hamis gyalázatokat,
- 30 mellyekkel módnélkül terheltek bennünket. Azért, bizony meg-koczczuk körmötöket, és elis szoktatunk röllunk, ez világgal meg-esmértetvén, hogy haj-szál nincs annyi fejeteken, menyi hazugság vagyon írástokban.

¹⁸⁸ PROPOSITIO.

§. 2. Mely nagy véték legyen az Hit-szegés.

- Törvényt szabott az Ur Isten az Esküvésben, és azt parancsolta:¹⁸⁹ a *Jurabis in veritate, et in judicio, et in justitia*: hogy tekéltességben, iteletben, és igazságban esküdjünk. Tekéltetésnek kel annak lenni, a' min
- 5 meg-esküszünk, az az, tudnunk kel bizonynyal, hogy igaz a' mit hitünkkel bizonyítunk. Iteletben kel esküdnünk, az az, nem hirtelenségből 's vakmerőül, hanem nagy dolog vigyen reá hogy meg-esküdjünk, tudni illik,¹⁹⁰ b mikor egyébképpen az veszekedésnek vége nem lehet:¹⁹¹ c *Magna necessitate compulsus juro: cum videro non mihi credi, nisi faciam; et ei, qui mihi non*
- 10 *credit, non expedire quod non credit: tunc cum magno timore dico; Testis est mihi DEVS. Et hoc quod amplius est, quam, Est, Non: a malo non est jurantis, sed non credentis*. Azért, azt mondgya az Ur Isten:¹⁹² hogy, valaki gyakran esküszik, számtalan sok vétékben esik: d *Jurationi non assuescat os tuum. multi enim casus in ea. Nominatio DEI, non sit assidua in ore tuo*.
- 15 e *Vir multum jurans, implebitur iniquitate*.¹⁹³ Végezetre: Igazságban kel az esküvésnek lenni, az az, oly dolgot kel esküvéssel erőssitenünk, mellyel az Igazság meg ne bántassék. A' ki ennek az Három dolognak valamelyikét által-hágja: kétségnélkül vétkezik, és az Istent gyalázattal illeti. Mert mikor esküszik, azt kívánnya hogy az Isten bizonytságot, és jelenséget adgyon,
- 20 hogy ugy vagyon az dolog a' mint ő mondgya. mintha az Ur Isten, vagy tudatlan, és hamis volna: a' vagy (a' mint Arany-szájú Sz. János f mondgya)¹⁹⁴ azt nem érdemlené töllünk, a' mit az uj köntös meg-érdemel, tudni illik, hogy meg-böcsüllyük s' ritkán nyúllyunk hozzá.

¹⁸⁹ a *Jer. 4. v. 2.*

¹⁹⁰ b *Heb. 6. v. 16.*

¹⁹¹ c *Aug. tom. 10. Serm. 28. de Verbis Apostoli.*

¹⁹² d *Eccli. 23. v. 9.*

¹⁹³ e *Vers. 12. Contra primum, est Perjurium. Contra secundum, Temerarium. Contra tertium, Injustum juramentum.*

¹⁹⁴ f *Chrys. hom. 9. ad populum*

- Az hamis hitezés pedig, és az esküvésnek fel-bontása, mely nagy ellene légyen az Ur Istennek, ki-tetczik: I. Az Parancsolatokból, mellyekkel erőssen tiltya, hogy az Istennek nevét heában ne vegyük:¹⁹⁵ *g Non usurpabis Nomen Domini DEI tui frustra. quia non erit impunitus, qui super re vana Nomen*
- 5 *ejus assumpserit.* II. Azokból az szörnyü büntetésekből, mellyekkel fenyegeti az Sz. Írás az hamissan-esküőket. Arany-szájú Sz. János leg-inkáb szörnyíti a' mit az Isten monda Zachariás-által:¹⁹⁶ *h Az átok ki-jő, ugymond, az lopónak és hamissan-esküőnek házára, és az ház közepett lészen lakása: meg-emésztí az házat mind fájával és köveivel egyetembe. Két vétket nevez*
- 10 *Isten, mely az embernek házát fel-forgattya: az Hamis esküvést, és az Hamis keresményt. mert, a' mint más Profétánál olvasom,*¹⁹⁷ *i még az kö-falbólis reá-kiáltnak az kövek az hamis emberre, az az, Istentül boszszú-állást kérnek. Az Ur Istenis azt mondgya:*¹⁹⁸ *hogy, k az hamis hitűek, az ő bizonyágát kéri:* de csak győzzék várni, hamar bizonyágot ád nékik, de ostorral. Csudálatos
- 15 *példát hagyott az Ur Isten az Hitetlenségnek büntetésében. Meg-csalák / Josué az Gabaoniták,*¹⁹⁹ *és el-hiteték velle, hogy ő az Igiret-földén-kivül laknak. Frigyet vete vellek, s' meg-esküék nékik Jósue, hogy nem lészen bántások Az-után Hatszáz esztendő-múlva, szörnyü m drágaság támada Sidóságban.*²⁰⁰ *és mikor az Istentül okát kérdenék az csapásnak, azt felelé*
- 20 *az Ur Isten: hogy Saul az Gabaonitáknak adott hitet meg-szegte, és egynehányat meg-öletett benne. Azért, szüneti addig nem lészen nyavalyájoknak, valamíg az Gabaonitákat meg nem engesztelik. Követeket bocsáta azért Dávid hozzájuk, és engesztelni akarván őket, az Saul maradékit kezekbe kelle adni. Mihent ezeket meg-feszíték az Gabaoniták, ottan meg-szünék az Isten ostroma.*
- 25 *Péllda ám ez minden Nemzetségnek, mely az Isten haragját el-akarja kerülni. {xxv:} III. Az Istennek sok csudálatosképpen-való csapási, mellyeket némely bizonyos helyeken az hamis esküőkre bocsátott. A' kik hamissan esküdtek*

¹⁹⁵ *g Exo. 20. v. 7. Deut. 5. v. 11.*

¹⁹⁶ *h Zach. 5. v. 4. Vide Chrysost. homil. 6. 7. 8. 9. ad Popul. Antioch*

¹⁹⁷ *i Abac. 2. v. 11.*

¹⁹⁸ *k Malac. 3. v. 5.*

¹⁹⁹ *l Josue, 9.*

²⁰⁰ *m 2.Reg. 21. v. 1.*

- az Sz. Processus és Martiniánus testénél, azt mondgya Sz. Gergely,²⁰¹ hogy mindgyárt meg-szállotta őket az Gonosz: *a Ad extincta eorum Corpora, aegri veniunt, et sanantur: perjuri veniunt, et a Daemone vexantur: daemoniaci veniunt, et liberantur.* Nem sokkal külömb dolgot ír Sz. Agoston,²⁰² *b* hogy
- 5 szokott történni Nólában. Halhadsza mit mond Gregórius Turonensis az Sz. Pancrátius Mátyr templomában hamissan-esküök büntetéséről:²⁰³ *c Ad sepulchrum S. Pancratii, si cujusquam mens insana Juramentum inane proferre voluerit: statim aut arripitur a Daemone, aut cadens in pavimento amittit spiritum.* Bonfiniusis írja,²⁰⁴ hogy, *d* Váradon az Sz. László koporsójára
- 10 tettek egy Kupát, mellyet hamissan magáévá akar vala tenni a' kinél csak zálogban vala: és midőn az hamis ember hozzá akarna nyúlani az kupához, az Istennek keze lön rajta, és soha el nem vehető. Sőt, a' ki ezeknél nagyob, nem csak azokat ostorozza az Ur Isten, a' kik hamissan esküsznek, hanem azokatis, kik okai hogy hamissan esküdgýék valaki. Sz. Agoston írja:²⁰⁵
- 15 *e* hogy egy Titumlyménus, magának Sz. Agostonnak azt beszéllette; hogy, mikor egy adóssa meg-tagadta volna az adósságot, és hittel akarná magát menteni, ő-is hitire hagyá az dolgot. Mikor amaz meg-esküött volna, estvérekelve Titumlyménus az Istennek Itilő-széki-eleiben vitették: és midőn azt kérdették volna tőle; Miért esküdtette-meg, a' kit tudta hogy hamissan esküszik?
- 20 Azt felelé, hogy azért, mert el-tagadta az övét. Kinek viszontag az Ur Isten azt mondá: Nem job lött volnaé marhádat el-vesztened, hogy sem felebarátod lelkét? Es ugy meg-verék nyavalyást, hogy az hátán jó ideig meg-látszanának az verés helyek. Azért így fejezi-be ezeket Sz. Agoston:²⁰⁶ *f Ille, qui hominem provocat ad Jurandum, et scit eum falsum juraturum, vincit homicidam.*
- 25 *quia homicida corpus occisurus est, ille animam. imo duas animas; et ejus animam, quem jurare provocavit, et suam.*

²⁰¹ a Gregor. hom. 32. in Evang.

²⁰² b Aug. Epist. 137.

²⁰³ c Greg. Turon. lib. 1. de Glor. Martyr. c. 39. Similia, ca. 20.

²⁰⁴ d Bonfin. dec. 2. lib. 9.

²⁰⁵ e Aug. tom. 10. Sermon. 11. de Sanctis, qui est de Decollat. S. Joan. Bapt. habetur post Sermones ad Fratres in eremo.

²⁰⁶ f Aug. loco citato, et refertur, 22. quaest. 5. ca. Ille qui.

- Nem tagadhatom, midőn meg-gondolom az Hamis esküvés-ellen-való haragját az Istennek, és látom mely könnyen áll a' mi Nemzetségünk-között az esküvés, szívem fáj szegény meg-nyomorodott hazámon. Mert, soha föld kerekésege-alatt, semmi-féle Nemzetség-között, annyi, és oly formán-való
- 5 hitezés nincsen, mint mi-közöttünk. Gyanúságban hoznak valakit; negyven, ötven, század magával fejére esküsznek; vagy pediglen ennyi ember hitivel meg kel tisztítani magát. Az *Conjurátorok* pedig arra esküsznek: hogy ekkor, amott vólt, ezt s' ezt cselekedte. maga mindenek-előtt tudva vagyon, hogy azok a' kik meg-esküsznek, annyit tudtak a' dologban, mint az Persiai Király.
- 10 Hanem, egy-egy Forintot adnak szegényeknek, és valamit mondatnak vélek, mindent reá-mondnak. Maga, a' ki oly dologon esküszik, melyben semmit nem tud, ha szinte történetből igazis a' min meg-esküszik, ugyan heában vészi az Istennek nevét. mivelhogy szinte ugy hazud a' ki bizonyosnak mondgya a' mit nem tud, mintha igaznak mondaná a' mit tud hogy hamis:²⁰⁷ *g Nihil aliud est errare, quam verum putare quod falsum est, falsumque quod verum est: vel certum habere pro incerto, incertumve pro certo, sive falsum sive sit verum.* Igazán mondom: hogy, mikor efféle esküvéseknek csak hírét hallomis, iszonyodom tőlle. és csak nem azt mondom, a' mit Chrysóstomus:²⁰⁸ *h Non ita deploro quosdam in viis jugulatos audiens, sicut gemo et lacrymis prosequor,*
- 20 *et horresco, cum video quempiam prope Altare venientem, et Evangeliiis jurantem attactis.* Bezzeg Törvényünk tartya, és az Sz. Irásis arra mutat:²⁰⁹ hogy, *i* Hittel mennyen véghez, a' mit egyébképpen el nem igazithatnak. mikor pedig az dolog kívánnya, többed-magávalis kel embernek menteni magát. De ennek módgyában vagyon az fogyatkozás. Mert az-szerént kellene azt
- 25 rendelni, a' mint szokott lenni az *k Canonica purgatio*.²¹⁰ Ebben pedig, a' kik más ember-mellett meg-esküsznek, semmire egyébre nem esküsznek, hanem csak arra, hogy ők el-hitték annak ártatlanságát, a' kit menteni akarnak, az az, nem esküsznek az *Compurgátorok* azon, a' min az gyanúságban esett ember, tudni illik, hogy ártatlan; és abban a' mivel ötet vádollyák, nincs semmi része:

²⁰⁷ g *Aug. tom. 3. Enchir. cap. 17.*

²⁰⁸ h *Chrysost. homil. 15. ad Popul.*

²⁰⁹ i *Heb. 6. v. 16.*

²¹⁰ k *Non jurant de opere facto, vel infecto, qui saepe scire non possunt: sed de sua credulitate, quam certo scire possunt.*

- hanem csak azon esküsnek, a' mit bizonyosan tudhatnak, tudni illik, hogy ők azt itilik s' hiszik magokban, hogy ez az jámbor igazán eskütt maga mentségében, és ötet ártatlannak tartják. Nemis kételkedem, hogy csak ilyen módgya volt a' mi Eleinknél az maga mentségnek. mivelhogy írott Törvényünk tartja,
- 5 hogy az *Jus* {xxvj:} *Canonicum*-szerént kel érteni, és annak regulája-szerént igazítani, a' hol valami homályos dolog vagy az Ország törvényében. De térjünk az el-kezdet dologra.

§. 3. Mit tanitson az Római Ecclesia az hittel-kötött Fogadásokrúl.

- Először: Az Római Ecclesia, mint nyilván-való Eretnekeket kárhoztatta
- 10 az Priscillianistákat, kik szabadgyában hamissan esküsznek vala. és, a' mint Sz. Agoston írja,²¹¹ a tanítások sommája ez vala: *Jura, perjura: secretum prodere noli*. Erős büntetés-alatt meg-tiltatott az Hit-szegés mi-nállunk. Az Papot, ha hitit meg-szegi, Papságátul-való meg-fosztásra méltónak mondgyuk, *Cap. Cum non ad homine. De Judiciis*. Es közönségesen tisztessége-vesztetnek
- 15 itilik az Pápa Decréтоми, valaki hamissan eskütt, *Cap. Infames, Caussa 6. quaest. 1*. E' fölött azt parancsolják: hogy az Hamis-hitü ember, Negyven nap vizzel kenyérrel böjtöllyön, és hét esztendeig tarcson poenitentiát. Másutt ilyen végezés vagyon:²¹² *b Si quis pejerat, et alios sciens in perjurium duxerit, Quadraginta dies poeniteat in pane et aqua*. Végezetre, c Sz. Tamás Doctor,
- 20 és az töb Theologusok azt mondgyák:²¹³ hogy, az Bálványozás-után, nincs nagyob vétek az Hamis esküvésnél, mely az Gyilkosságnális veszedelmesb. Ezt azzal bizonyítták: mert az Tiz-parancsolatbannis, mindgyárt az Bálványimádás-után vagyon ennek tilalma. Ennek-fölötte: az Gyilkosságrul, és egyéb bünrül-való kétségben, *d* hittel kel embernek magát menteni s' igazítani.²¹⁴ Mely

²¹¹ a *Aug. tom. 6. haeres. 70.*

²¹² b *Caussa, 22. quaest. 5. c. 4.*

²¹³ c *D. Thom. Quodlib. 1. art. 18. Soto. 8. de Justit. quaest. 2. art. 3.*

²¹⁴ d *Heb. 6. v. 16.*

mentség hívságos, ha nagyobb bűn az gyilkosság, hogy sem az hamis hitezés. mert, a' ki meg-merte cselekedni az nagyobb vétet, hihető hogy az kisebbben inkább által-mégyen.

- Másodszor: Azt tanította az Római Ecclesia; hogy, az hitnek kötelességébe,
 5 nem kel azt nézni, Kinek, és mi-okon fogad valamit esküvessel az ember: hanem, ha oly az dolog, melyet ember bünnélkül bé-telleyesíthet, és nem csak meg-határozott ok-alatt, hanem egy-általlába meg-esküszik valamin az ember; mind Töröknek, Sidónak, Tévelygőnek egyaránt meg kel állani az eskütt fogadást. Ennek az igaz tudománynak, sok Részei vannak, melyeket
 10 meg kél magyarázni.

- I. Azért, mikor oly dolgon esküszik az ember, melyet bünnélkül bé nem telleyesíthet: az esküvésben vétkezik, és az meg-telleyesítésére nem köteleztetik. Azért írja Sz. Ambrús:²¹⁵ hogy, *e* Heródes nem tartozott bé-tölteni az tánczos leánynak kívánságát, noha meg-eskütt vala hogy kedvét nem szegi. Jéftének
 15 sem kellett volna *f* leányát meg-áldozni:²¹⁶ *Est contra officium, nonnunquam solvere promissum, sacramentum custodire*. Ugyan ezent kel itélni az *g* Sz. Dávid esküvéséről,²¹⁷ hogy Nábált meg-öli; és azokrul, kik meg-esküvének,²¹⁸ *h* hogy addig nem észnek, míg Sz. Pált meg nem ölik. Illyenek közönségesen azokis az esküvések, melyeket gyermeki és cseléde-között szoktak tenni
 20 az emberek, hogy fejeket bé-rontyák, imígy amúgy verik. mert efféle bolond esküvések, majd mindenkor illetlen boszszu-állásrul vannak. Oka pedig, miért nem kötelezhet bűnre efféle Esküvés, az:²¹⁹ mert az esküvésnek bé-telleyesítése azért szükséges, hogy az Istennek illendő tiszteletit meg-adgyuk abban, hogy ő Sz. Felségét benne nem akarjuk azokban hagyni, a' miket ő-vélle
 25 bizonyítottunk. Az bűnnel pedig az Ur Istent nem tisztelhetjük. Tehát, az hit sem kötelezhet senkit bűnre.

²¹⁵ e Ambros. 1. Officio. c. 50. Marci, 6.

²¹⁶ f Judic. 11.

²¹⁷ g 1.Reg. 23. 1.Reg. 14.

²¹⁸ h Act. 23. v. 21.

²¹⁹ Causa, 22. quaest. 4. Cap. In malis pro missis rescinde fidem. Impia promissio est, quae scelere impletur.

II. Hogy ha az Fogadás, valami *Conditio*val, bizonyos okkal meghatározott, akkor bezzeg csak annyira terjed az kötelesség, menyire az *Conditio* és ok szenved. Ez pedig az határozás, nem mindenkor nyilván és világosan ki-fejezett szókkal lészen, hanem csak az embereknek
5 közönséges szokásábólis meg-történhetik. Mert, mikor valamit esküvéssel igrnek az emberek, ugy szokták azt érteni; hogy, bé-töltik, ha kedve lészen hozzá annakis, a' kinek igiretet töttenek; ha tehetségeken lészen; ha valami oly derék akadály nem találkozik, mely az igaz okosság-szerént azt kívánna, hogy job el-hagyni hogy-sem bé-tölteni a' mit fogadtanak. és, a' mint
10 Söter Pápa mondgya:²²⁰ *i Si aliquid forte incautius jurasse contigerit, quod observatum in pejorem vergat exitum: illud consilio salubriore mutandum noverimus.*

III. Az Esküvésnek módgyára sem kel nézni ebben az kötelességben; az az, vagy jó akaratból, vagy félelemből fogadtunk valamit esküvésünkkel: de ha
15 bünnélkül azt meg-{xxvij:}tellyesithettyük, és egy-általlyába, *Condition*élkül vólt az Fogadás, tartozunk eleget tenni fogadásunknak.²²¹ Eztis Decrétoiban írták az Római Pápák, *Cap. Si vero. Extra. de Jurejurando. Cap. 3. et 4. De iis, quae vi metuque.*

IV. Nem kel nézni az Esküvésnek kötelességében azt az személyt, melynek meg-esküszünk: hanem, egyaránt mindeneknek meg kel állani a' mit hittel fogadunk. Ez vólt mindenkor, 's ez mostannis az Római Ecclesiának tanítása. Es hogy egyéb sok bizonyságokrul ne szóllyak, az Tridentomi Concilium világosan tanittya: hogy, az Hittül-szakattaknakis, szentül 's igazán meg kel tartani fogadásunkat. Mert minek-utána szabad Vti-levellet adott vólna
20 az Lutheránusoknak, hogy bátran ökis az Gyöleközetben mehetnének, azt veti utánna: hogy, ha csak egy pontban ez ellen cselekednének, kit Isten ne adgyon, az egész Concilium azokban az vétkekben és gyalázatokban essék, mellyeket az Isten és az emberek rendelte az Hit-szegök-ellen:²²² *a Quae omnia, pro omnibus et singulis, Principibus, tam Ecclesiasticis quam Saecularibus, atque*
25 *omnibus aliis Clericis et saecularibus personis promittit, et bona fide spondet.*

²²⁰ i *Causa*, 22. *quaest.* 4. *Ca. Si aliquid.*

²²¹ *In Judicio externo tamen, non datur actio de promisso per vim extorto*

²²² a *Sess. 15. et 18. in fine.*

- Quod si sancta Synodus, aut aliquis ex ea, vel suis, cujuscunque conditionis, praescriptae assecurationis, et Salvi Conductus formam, in quocunque puncto violaverit, quod avertat omnipotens DEVS, et sufficiens emenda non fuerit mox subsecuta, et ipsorum arbitrio merito approbanda: habeant ipsam*
- 5 *Synodum, et habere poterunt, incidisse in omnes poenas, quas Jure Divino et Humano, hujusmodi Salvorum Conductuum violatores incurrere possunt, absque omni excusatione.* Az Istennek büntetését mondgya hogy meg-érdemli, a' ki meg nem állja az El-szakadtaknak tött fogadástis. Vgyan-ezent taníttják az Túdós emberekis: *b Si Princeps, vel Magistratus Catholicus, paciscitur cum*
- 10 *Haereticis de toleranda Libertate Religionis, quam sine majori detrimento impedire non potest: sine dubio fides servanda est.*²²³ *c Si cum Haeretico Principe Princeps Catholicus; cum Haeretica Republ. Catholica Respubl. fidem init: tenetur sincere, et sine omni dolo, eam non minus ac Catholico alicui datam, sartam tectam tueri.*²²⁴
- 15 Harmadszor és Vtölszor, azt taníttja az Római Gyöleközet:²²⁵ hogy, *d Akár-minémü mesterséges szóval esküdgyék valaki: de az Isten, a' ki lelki esméretünknek bizonyága, úgy veszi ezt az Esküvést, a' mint az érti a' kinek esküszünk.* Mely dologrul így ír Sz. Agoston:²²⁶ *e Illud rectissime dici non ambigo, Non secundum verbum Jurantis, sed secundum expectationem illius*
- 20 *cui juratur, quam novit ille qui jurat, fidem jurationis impleri. Vnde Perjuri sunt, qui servatis verbis, expectationem eorum, quibus juratum est, deceperunt.* Ezt úgy magyarázzák és vészik az Doctorok: hogy, mikor valakit Törvény 's igazság-szerént esküttetnek, akkor semmi tétovázást és csalárdságot nem szabad az Hitben elegyíteni, hanem arra kel igyenesen esküdni, és az szerént, a' mint kívántatik. Mert, az Istennek tisztességére nem csak az szükség, hogy ötet meg-böcsüllyük annak bé-telleyítésével, a' mire meg-esküdtünk: de hogy aztis igazán meg-álljuk, a' mit méltán és okossan itelhetnek az emberek hogy Istennel bizonyítunk. mert az emberek-előtt az Istennek méltó böcsüllete, e' nélkül helybe nem maradna. Ha pedig valaki Törvénytelenül, igazság

²²³ b Martinus Becanus, Resp. ad Aphoris. 5. Calvinist. Et li. De fide servanda Haereticis.

²²⁴ c Robertus Svertus, Dissert. de fide Haeret. servanda, adversus Elenchum Danielis Planci, Sect. 7. f. 26.

²²⁵ d Sunt verba Decreti, Caus. 22. quaest. 5. Can. Quacunque arte.

²²⁶ e Aug. epist. 224.

- ellen, módnélkül kötelez valakit az esküvésre: bezzeg akkor azt tanítták az Doctorok, hogy nem tartozik az szerént esküdni, a' mint kívánnya a' ki ötöt hamissan erőlteti:²²⁷ hanem, † avagy valami homályos szókkal élhet, mellyeket ő külömb értelemben vészen, hogy sem a' ki az hitet kívánnya,²²⁸ *
- 5 avagy pedig, ha az szók elég világosokis, de elméjébe valami határt, módot, okot vethet az esküvés mellé. ugy hogy ne arra esküdgyék a' mit pusztán ő-maga az Esküvésnek formája jegyez, és a' mit az alít a' ki meg-esküdteti ötöt, hanem csak arra esküszik, a' mit az külső szók, az meg-gondolt és elméjében tartott móddal együtt jegyeznek. Ezt kétképpen bizonyíthattuk:
- 10 I. Mert, ha az ember tartoznék annak értelme-szerént esküdni, a' ki törvénytelen kérd valamire: vagy igen sok hamis esküvések, vagy egyéb-féle számtalan gaz dolgok következnének. Mivelhogy a' kik hatalmasbak, akár-mely agyaskodásbólis érteni akarnák törvénytelenülis minden titkokat az alattok-valóknak, kiből sok gyilkosságok, gyűlölségek, eszveszések következnének.
- 15 Maga az természet 's igaz okosság-ellen vagyon, hogy az ember semmit az maga dolgaiban titkon ne tarthasson az hatalmasb-ellen, hanem minden szándékát és cselekedetét meg-visgálhassa a' ki erősebb. és hogy ne légyen egyéb módgya, a' ki titkot akar tartani, hanem az hamis {xxvii:} esküvés.
- II. Mert, a' mit hazugságnélkül meg mondhatunk, azt hittelis szabad meg
- 20 erőssíteni, ha egyébképpen helyt nem adnak beszédünknek. Mikor pedig nem törvény-szerént kérdez valaki, hanem csak nyughatatlanságból, vagy haszontalan tudakozásból; avagy mikor a' magunk igazsága azt kívánnya; szabad olyat mondani, mellyen egyebek mást érthetnek, hogy sem a' mit elménkben meg-határozott értelemszerént akarunk jelenteni. Ezt sok Példákkal meg-
- 25 bizonyíthattuk: Mert, leg először: Mikor Abrahám félne, hogy Feleségéjért ötöt meg ne ölnék, Faraónak és Abimelechnak, kik kérdezik vala,²²⁹ a ha Sára ő Feleségejé? azt felelé, hogy Húga. Amazok azt ugy értették, hogy nem Felesége, hanem csak Attyafia Abrahámnak. Iákóbis, személyében Esau nem vala, de mivelhogy az első szülöttek igazságát Esautul meg-vőtte vala; arra

²²⁷ † *Ita Sotus, Caëtanus.*

²²⁸ * *Ita Navar. Sylvest. Valent. 2. 2. Disp. 6. quaest. 7 punct. 4. §. Secundo quaeritur.*

²²⁹ a *Gen. 12. v. 13. c. 20. v. 2.*

- az áldomásra nézvén, melyre-valo-képest az ő Attya kérdé ha őé az Esau?²³⁰
b hazugságnélkül felele, hogy ő; ugy értvén ezt, a' mint mondtam. Moyses az
 monda Faraónak:²³¹ hogy, *c* Három napi-járó földre mennek, és ott áldoznak
 az pusztában. Az Sidók *d* kölcsön kérenek az Egyptombéliektől sok szép
 5 marhákat.²³² Ezeket sokkal különbben értették az Sidók, és különbben Faraó
 's az ő népe. Az Vr Isten ő-magais azt monda † Ezechiásnak:²³³ hogy, beteg
 ágyából fel nem kél, meg-hal. Ninivének, hogy három nap-múlva el-vész.
 Noha szóval nem jelentette, de titkon tartott okkal mondotta ezeket az Isten;
 tudni illik, ha Istenhez nem folyamnak. Eudvöztönk azt mondgya:²³⁴ *e* hogy
 10 az utolsó napot ő nem tudgya: alattomba ezt ugy értette, hogy emberi erejéből
 nem tudgya, sem ugy hogy ki-jelencse az élő embereknek. Sz. Iánosnál azt
 monda Vrunk:²³⁵ *f* hogy, ő most nem mégyen az innepre Ierusalembe: maga
 utánna-veti mindgyárt az Evangelista,²³⁶ *g* hogy fel-méne, de titkon. holott azt
 jelenti, hogy az fel-menetelnek bizonyos módgyárúl értette Vrunk, mikor azt
 15 mondotta, hogy fel nem mégyen, mert nyilván és egyebekkel együtt nem
 járt. Ezekből és töb hasonló példakból ki-tetczik: hogy, mikor az Igazság nem
 kételenít az igyenes feleletre, szabad embernek el-titkolni sok dolgát. és nem
 köteles arra, hogy mindenkor annak értelme-szerént felellyen, a' ki módnélkül
 értekezik tőlle. Azért, ha valaki agyafúrt gyanúságból, háza népét vallattya;
 20 avagy ha az Biró oly dolgot kérdez az Gonosz-tévőtől, melyről senki ötet
 nem vádlotta: mivelhogy törvénytelenek ezek az kérdezkedések, nem köte-
 lesek hogy ki-mondgyák minden dolgokat. Im érted azért az mi tanításinkat.
 Lelked-szerént mond-meg, mit találsz ebben meg-fedhetőt?

²³⁰ *b* Gen. 27. v. 24.

²³¹ *c* Exod. 8. v. 26. 27.

²³² *d* Exod. 11. v. 2. *c*. 12. v. 35. *Similia in Davide*, 1.Reg. 23. v. 2.

²³³ † Isa. 38. v. 1.

²³⁴ *e* Matt. 24. v. 36.

²³⁵ *f* Ioan. 7. v. 8.

²³⁶ *g* vers. 10.

§. 4. Az Constáncziai Gyöleközetben, nem adatott semmi ok az Hit-szegésre.

- Nagy Kyriében költöttétek, jó Vraim, az Husz Iános dolgát. maga ha ezt jól megrostálnátok, semmi okot nem adna ezis a' mi rágalmasunkra.
- 5 Hogy pedig az dolgot fundamentomán kezdgyük: 1378. Esztendőben, mikor meg-hólt volna az XI. Gergely Pápa, nagy Szakadás lön az Pápa választásban, mellyen közel Negyven esztendeig veszekedének. Az veszekedésnek le-csendesztéséért, 1414. esztendőben, Constáncziában Gyöleközetet hirdetének. Hogy pedig ezen egy munkával az Husz Iános veszekedéseis
- 10 el-igazodnék, Sigmond Császár *Salvus Conductust* küldé Husznak, és megparancsolá, hogy öis Constáncziában jöne. Ott nagy sokat beszéllének Hussal. végre, nyilván-való hamis tanításit kezében kapák. Mert egyéb dolgok-közt azt vallotta:²³⁷ hogy, † az Egyházi 's Világi Fejedelem, birodalmát és igazságát el-veszti, mihent halálos bűnben esik. E' mellett, az Viklef Articulusitis
- 15 erőssen óltalmazta. maga ezek-közzül vala azis:²³⁸ hogy, * Minden teremtettt állat Isten. Ezekért, és töb rút vélekedésekért, nyilván-való Eretneknek itilék ötet: és, ha meg nem tér, törvény-szerént-való büntetésre méltónak találák. Akadékot szerez vala az Császár *Salvus Conductussa*. Azért öszve-gyölvén, azt találák: hogy, az Császár, a' ki Szabad menedéket adott néki, tartozik az ő
- 20 részéről mindent cselekedni, valami ő-tölle lehetséges, hogy szabadgyában el-mennyen Husz. De az Conciliom nem adott *Salvus Conductust*. és (mivelhogy az Egyházi dolgoknak és személyeknek igyében, fellyeb-való az Conciliom az Császárnál) az Ecclesiának igazságát és hatalmát, meg nem kötheti az Császár fogadása. Halhadsza az Concilom-{xxix;}nak tulaidon szavait:²³⁹
- 25 *Praesens sancta Synodus, ex quovis Salvo Conductu, per Imperatorem, aut alios saeculi Principes, Haereticis, vel de haeresi diffamatis (putans eosdem sic a suis erroribus revocare,) quocunque vinculo se adstrinxerint, concessio, nullum Fidei Catholicae, vel Iurisdictioni Ecclesiasticae praejudicium*

²³⁷ † *Est Articulus 30. Hussi.*

²³⁸ * *Artic. 25. Vide supra, fol. viij.*

²³⁹ *Tom. 3. Concil. edit. Colon. an. 1567 sess. 19. pag. 860.*

- generari, vel impedimentum praestari posse, seu debere declarat: quo minus dicto Salvo Conductu non obstante, liceat Iudici competenti et Ecclesiastico, de hujusmodi Personarum erroribus inquirere, et eos punire, si suos errores revocare pertinaciter recusarint: etiamsi de Salvo Conductu confisi ad*
- 5 *locum venerint Iudicii, alias non venturi. Nec sic promittentem, cum alias FECERIT QVOD IN IPSO EST, ex hoc in aliqua remansisse obligatum.* Láddé az Concilium végezését? Azt mondgya: hogy, a' ki fogadta, tartozik minden tehetségével azon lenni, hogy meg-állya a' mit fogad: és mindent cselekedgyék, valamit cselekedhetik, hogy békével járjon a' kinek *Salvus*
- 10 *Conductust* adott. Melléje veti: hogy, csak úgy légyen ura igiretinek, a' ki *Salvus Conductust* adott, hogy ezzel az más igazságát meg ne sércse; és annak kezét meg ne kösse, az kinek hatalmát meg nem ronthattya. Ha az Kassai Biró *Salvus Conductust* adna valakinek, a' kit az *Generalis* Ország árulásában kapna; vallyon, az Biró fogadása meg-kötnéje kezét az *Generalis*nak, hogy azt
- 15 meg ne fogná? Semmiképpen nem kötné. Azonképpen az Hitben, és Egyházi személyeknek igazgatásában, nagyob hatalma vagyon az Ecclesiának, hogy sem az Császárnak. Azért, nem szabhat ezekben törvényt az Császár, hanem ő nékiis az Ecclésiátul kel törvényt várni.
- Ezt hogy csudának ne itillyed, hallyad kérlek az regi Szent Iámborok
- 20 értelmét ez dologrul; kik gyakran írják: I. Hogy az világi Fejedelmek, Iuhok, is tartoznak engedelmisséggel az Pásztoroknak. II. Hogy az Egyházi dolgokban nincs nekik hatalmok: hanem, az mit az ő Lelki Pásztori végeznek, ahoz kel magokat tartani engedelmissen. Nazianzénus így szól az világi Birodalomban helyheztetett embereknek: a *Vos imperio meo*
- 25 *et throno, lex Christi subjecit. Imperium enim ipsi quoque gerimus. adde, etiam praestantius atque perfectius.*²⁴⁰ b *Mundani Principes reguntur, et instruuntur ab Ecclesiasticis.*²⁴¹ c *Sacerdos, Duce et Imperatore majorem habet potestatem. Si Dux igitur quispiam, si Consul ipse, si, qui diademate ornatur, indigne adeat: cohibe, arce. majorem tu illo habes potestatem.*²⁴²
- 30 d *Sacerdotium, Principatus est, ipso etiam Regno venerabilius, et majus,*

²⁴⁰ a Nazianz. Orat. 17. n. 14.

²⁴¹ b Cyrill. Hieresol. Cateches. 17.

²⁴² c Chrysost. tom. 2. hom. 83. in Matt.

- etc. DEVS ipsum Regale caput. Sacerdotis manibus subjecit; erudiens, quod hic Princeps est illo major.*²⁴³ *e Honor et sublimitas Episcopalis, nullis poterit comparationibus aequari. Si Regnum fulgori compares, et Principum diademati; longe erit inferius, quasi plumbi metallum ad auri*
5 *fulgorem compares. cum videas Regum colla, et Principum, summitti genibus Sacerdotum;*²⁴⁴ *f et exosculatis eorum dexteris, Orationibus eorum credunt se communiri. Si regendae oves Sacerdotibus traduntur, merito Rectoribus suis subditi dicuntur.*²⁴⁵ *g Si istud est iudicium Episcoporum, quid commune cum eo habet Imperator? quando a condito aevo auditum est, quod iudicium*
10 *Ecclesiae, auctoritatem suam ab Imperatore acceperit? Plurimae ante haec Synodi fuere, multa iudicia Ecclesiae habita sunt: sed neque Patres istiusmodi res Principi persuadere conati sunt, nec Princeps se in rebus Ecclesiasticis curiosum praebuit. Nunc novum spectaculum ab Arianis aeditur. Imperator sub praetextu Episcoporum, sua potestate utitur.*²⁴⁶ Nem egy helyen említők
15 Sz. Ambrúst, ki az Császárnak azt írja:²⁴⁷ hogy, *h* Semmi hatalma nincs néki az Egyházi dolgokon. Azért, ha igazán akarja Császári méltóságát viselni, az Anyaszentegyház fiának tarcsa magát; és eszében vegye hogy az Hit dolgában az Püspökök tésznek törvényt az Császárra, nem az Császár az Püspökökre. De talám ezek mind Püspökök voltak: magok faszeke-mellé szítottak: semmit az Császárok ebben helyén nem hattak? nem ugy vagyon. ő magok az hatalmas Császárok meg-vallották: hogy, ők engedelmességgel tartoznak: az Egyházi dolgoknak és személyeknek itéletire alkolmatlanok. Constantinus szavai ezek:²⁴⁸ *i DEVS vos Sacerdotes constituit, et potestatem vobis dedit de nobis quoque iudicandi. et ideo nos a vobis recte iudicamur:*
25 *vos autem non potestis ab hominibus iudicari.* Valentiniánus Császár, oly igen szereti vala az tisztességet, hogy, midön társot akarnának az Birodalomban melléje-vetni, azt felelné:²⁴⁹ *k Penes vos fuit committere mihi habenas Imperii,*

²⁴³ d To. 1. hom. 5. in verba Isaiae.

²⁴⁴ e Ambr. lib. de Dignitate Sacer. c. 2.

²⁴⁵ f Vide infra Logi alogi, fol. 120.

²⁴⁶ g Athanas. epist. ad Solitar. vitam agentes, circa medium.

²⁴⁷ h Supra, fol. 455. et Logi alogi, fol. 107.

²⁴⁸ i Ruff. lib. 1. cap. 2. Sozom. lib. 1. cap. 17. Logi alogi fol. 60.

²⁴⁹ k Theod. li. 4. cap. 5.

- cum nondum essem Imperator: sed in possessione Imperii cum sim, quod restat, non vestrum, sed meum fuerit gerere Reipub. curam.* De mindazonáltal, Mediolánium városá-²⁵⁰nak irván, hogy jó Püspököt válasszanak, így szól:²⁵⁰ a *Eum collocate in Pontificali solio, cui nos quoque Imperii*
- 5 *moderatores, nostra subdamus sincere capita.* Mikor Sz. Ambrús Theodósius Császárt nem akarná az Templomban eresztetni valami vér-ontásért, mit cseleküvék az Császár?²⁵¹ b *Sciens quae Sacerdotum, quaeque Imperatorum essent officia, cum gemitu et lacrymis in Regiam revertitur.* Az Templomnak Sanctuáriumában, a' hol az Papok szoktak vala imádkozni, bé-méne
- 10 Theodósius. ki-küldé onnan ötet Sz. Ambrús ilyen szókkal:²⁵² c *Interiora, o Imperator, solis Sacerdotibus patent: proinde exi, et communiter cum reliquis assiste, nam purpura Imperatores, non Sacerdotes facit. Hanc institutionem, libentibus animis admisit Imperator.* Ugyan ezen Théodósius Császárnak szavát másutt d meg-hallod a' hol azt mondgya:²⁵³ hogy, az Püspökök tisztí,
- 15 's nem egyebeké, az Egyházi dologrul-való itilet. Annakokáért Sz. Eulógius, az Hit igazgató Császárt méltán csúfolá ilyen szókkal:²⁵⁴ e *Nunquid una cum Imperio etiam Pontificatum est consecutus?* De mit keresünk erre sok bizony-ságot, holott ebben Calvinusis velünk tartya:²⁵⁵ f *Magistratus si pius est, non velit se eximere communi filiorum DEI subjectione, cujus non postrema pars est, Ecclesiae, ex verbo DEI judicanti, se subicere. Quid enim honorificentius (inquit Ambrosius) quam ut Ecclesiae filius dicatur Imperator?*
- 20

- Ezekből meg-tetczik, hogy az Hit dolgaiban, és az Egyházi szemé-lyeknek meg-ítélésében, az Császár *Salvus Conductussa* törvényt nem szabhat az Conciliomnak. Mert, az közönséges okosságis azt mutatgya,
- 25 hogy az fellyeb-való hatalmasságnak, kezét meg nem kötheti az ö-alatta-valónak kötelezése. Es ha a' te Földes-Urad vagy Patrónusod, valamit fogadna az Egyházi dolgoknak igazgatásában; vallion 's tégedet, Preadikátor lévén,

²⁵⁰ a Theodor. *ibid.*

²⁵¹ b Theodor. *lib. 5. c. 18.*

²⁵² c Theod. *ib. Sozom. lib. 7 cap. 24.*

²⁵³ d *Infra, Logi alogi, fol. 107.*

²⁵⁴ e Theodor. *lib. 4. c. 18.*

²⁵⁵ f *Calv lib 4 cap. 11. n. 4.*

kötelezhetnéjé igiretivel? nem azt mondanádé, hogy oly dologrul tégyen fogadást, mely az ő birtokában vagyon: téged az ő kötelezése fogva nem tart? Csak ezt, 's nem egyebet végeze az Constáncziai Conciliomis.

- Hogy pedig minden Hit-szegésnélkül kötötték Huszt nyakon, az megmagyarázott dologból ki-tetczik: I. Mert, noha az Császár szabad menedéket adott Husznak: de nem adott az Concilium. Azért, tártozott az Császár óltalmazni ötet tehetsége-szerént: de arra köteles nem vólt, hogy az ő Pásztorinak hatalmát meg-sércse, és az Hitrül 's Egyházi személyrül való ítület fel boncsa; a' mint hogy ezt, mind az Kassai Biró példájával, 's mind az közönséges Okosságnak tanításával meg-bizonyítók. Bezzeg ha az Conciliumtul *Salvus Conductussa* lött volna Husznak, senki hozzá nem nyulhatott volna: de mivelhogy ettül nem vólt semmi biztatása, nem tartozott az Concilium ötet szabadgyában bocsátani. II. Az Hussiták ő-magok sem ítültek azt, hogy valamit az Hittel-kötött fogadásnak fel-bontásáru l vegezett volna az Constáncziai Gyöleközet.²⁵⁶ mert csak hamar az Husz halála után, Basileában Gyöleközet lön, 1431. esztendőben: az Concilium *Salvus Conductust* küldé az Hussitáknak: öten az fő Tanítók és Vezérek közzül oda menének, és békével viszsza is jövének. Vallyon, ha valami vékony gyanúságok lött volna az Hit-szegésrül, oda mentek volnaé? nem azt mondták volnaé, hogy, a' kinek az téj száját meg-égeti, az tarhotis fujni kell annak? nem régen meg-ölétek Hussot; azt végezétek, hogy az Eretnekeknek nem kell meg-tartani az mit ember fogad: azért, ők farkas-kaszára nem vetik nyakokat. Semmit effélét nem mondtak: bátran oda mentek az Conciliumtul adott *Salvus Conductusra*: békeségesen jártanak. De tudták az Csehek, hogy az Concilium azt végezte: hogy, az ki *Salvus Conductust* ád, *Faciat quod in se est*, minden tehetségével tartozik fogadására. Es vötték eszekben, hogy Husznak az Conciliumtul kellett volna *Salvus Conductust* venni, ha egésséggel akart jární. Azért ők, az Conciliumtúl adatot *Salvus Conductusra*, bátran el-mertek menni Basileában. De ily nyilván-való dologban, töb üdöt ne foglallyunk, hanem lépjünk továbbis.

²⁵⁶ *Aeneas Sylvius, Hist. Bohem.*

§. 5. *Sem Eugénius Pápa, sem az Gyónás nem ad okot
az Hit-szegésre.*

- Igen mossátok nyelveteket az Eugénius Pápa cselekedetivel. De hogy
ittis hamisságtok ki-tessék, az történt dolognak historiáját Bonfiniusból
5 híven elő kel számlálnunk:²⁵⁷ Látván az Pápa, és az Keresztyén
Fejedelmek, hogy Európában nagy fészket {xxxj;} vert az Török, egy
Confoederatiót, és erős Kötést tőnek egymás-között Országostul az Pápa,
az Constanczinápolyi Palaeologus Iános Császár, az Magyarországi
Vladisláus Király, az Velenczések, hogy köz akarattal, földön vízen
10 az Törökre mennek, és az nagy Istennek kegyelmessége vélek lévén, azon
lésznek, hogy vissza-hökköltessék, söt Európából ki-toltyák az Pogányt.
Mikor ezt az Kötést meg-erössítették volna igaz hitekkel, nagyon kezdének
mindenütt készülni. Szinte e'-korban Amurattul az egész Asia el-pártolt
vala, és örömet ezek-ellen által-költözik vala Asiában: de az Magyarok
15 készületit értvén, Európát nem hagyhattya vala. Azért az ag róka, az Rác
Despothoz folyamodék: sok szép szóval, igirettel, adománnyal reá-bérlé,
hogy az Magyarokat le-csendeszitené. Despot, Hunyadi Iánossal közlé dol-
gát: Negyven-ezer Forintot igire néki Carámb Bassáért: sok egyéb practikái-
között, minden uraságit, mellyeket Sigmond Császár Despotnak adott vala
20 Magyarországbán, Hunyadinak igire, ha az Frigyet véghez viszi. Szegény
Hunyadi Iános, az hadnak veszedelmes vóltátis gondolván, le hagyá magát
kötni az sok szép szóval, és az Királytis reá-birá, hogy az Keresztyén tár-
saival-való kötésrül el-feletkeztvén, meg-békéllenék az Törökkel. Amurat
mindgyárt Asiában méne. Mikor az Pápának fülében esett volna az Magyarok
25 dolga, igen meg-búsula, hogy ily nagy készületeknek füstbe kell menni,
és ily nagy alkotmatosságnak el kell múlni. Azért Iuliánus Cardinál-által,
rút pirongatással szemekre hányá az Magyaroknak, hogy hitek es fogadá-
sok-ellen, így meg játczottatták az egész Keresztyénséget:²⁵⁸ *Vngaros nunc
violatores socialis Fidei, et Latini, Graecique Foederis immemores, pacem*

²⁵⁷ *Bonfin. Decad. 3. lib. 6. an. 1444.*

²⁵⁸ *Bonfin. ibid.*

- cum Turca fecisse infideli, ut Sanctam fidelium Fidem violarent? Nonne cum Italis et Graecis, sacrosanctum foedus percussistis? si percussistis, cur cum Turcis, isto violato, aliud transegistis? quo jure, quamvis transactum sit, servare poteritis? Secundum omnino foedus vobis rescindendum est,*
- 5 *ne primum et Divinum violetis: ne vos omnes Divini humanique Foederis violatores perfidos appellent.* Látodé, hogy Iulianus abban veti az dolognak fundamentomát, hogy, az egyszer adott Hit-ellen, nem vethettek frigyét az Törökkel? Az Hit-szegésre pedig, annyira nem szabadíta senkit Iulianus, hogy ugyan ottan ezt mondá: *Aequum igitur et justum Jusjurandum, omnium*
- 10 *judicio, est sancte servandum:* hogy az igaz Esküvést, mindenek itéleti-szerént, szentül meg kel tartani. De az kérdés az vala, Ha igaz és Istenes Esküvés valaé az, mellyel az elébbi kötés-ellen, az *Confoederátusok* kárával es veszedelmével kötelezték vala magokat az Magyarok? Juliánus azt vitéttya, es igazánis vitéttya: hogy, sem Istenes, sem igaz Esküvés nem
- 15 vólt, az Törökkel-való frigyben. Ezt magokis az Magyarok meg-ismérék, és azért mondák:²⁵⁹ *Malle extrema omnia perpeti, quam sancte promissa non praestare. Longe satius esse, pro Christiana Religione mori, servare fidem, quam infamem turpemque vitam ducere.*

- Ezek így lévén: Három dolgot kérdek tölled: I. Azt; bár úgy vólnais
- 20 (ki úgy nincsen) hogy az Magyarokat Hit-szegésre ingerlette az Pápa; ebből következőké, hogy az Római Pápák mind illyenek? Alcimusz Sidó Pap, nagy hitetlenséget cselekvék az maga Nemzetségének árultatásában;²⁶⁰ találkoztak Fejedelmek is, kik hitek-ellen cselekedtek: azt kellé tehát mondanunk, hogy mind illyenek vóltak az Sidók Papjai, és az Fejedelmek? Egy fecske
- 25 tavaszt nem szerez. II. Azt hiszedé, hogy valamit az Pápák cselekesznek, mind azt hiszik hogy szabad azt cselekedni? Az ki meg-részegezik, hamissan esküszik, vagy egyéb vétekben esik, azt hiszié, hogy szabad azt cselekedni? Tudgya hogy nem jól míveli: de az gyarlóság, vagy félelem, vagy reménség, reá-viszi az gonoszra. Azért, ha szinte valamely Pápa Hitit meg-szegné,
- 30 sőt ha mástis azon vétekre ingerleneis, abból nem hozhatnád-ki, hogy az ő Hiti és Vallása-szerént szabad az hitetlenség: hanem, csak azt mondhatnád,

²⁵⁹ Bonfin. *ibid.*

²⁶⁰ I. Mach. 7. v. 14.

- hogy az Pápais vétkezik. III. Azt kérdem tölled, Ha Hit-szegésnek tartodé, mikor azt el-hagyod, az mit igaz kötelességed-ellen fogadtál? Te Praedikátor lévén, arra esküdtél, hogy az Sz. Írást tanítod: Ha ujonnan az Törökök barátságáért arra-esküdnél, hogy az Alkoránt hirdeted, vallyon az ki azt
- 5 az utolsó fogadást el-hagyatná veled, Hiti-szegővé tennejé? Meg-esküdtél Királyodnak. az után lépjenek házadban az Hajdúk, esküdtessenek magok-köziben az Király-ellen: vallyon Hiti-szegővé tészleké, ha el-hitetem veled, hogy Isten-ellen-való esküvés volt az {xxxij;} Hajdúk hitezése. azért, nem vagy köteles hogy azt meg-tarcsad; sőt, jó lelki esmérettel meg sem tarthatod.
- 10 Hitet adtál Feleségednek. azután ha bolondúl másnak meg esküszöl: fel nem bontod az hitet, ha ezt az utolsó esküvést hátra-hagyod. Hasonlóképpen volt az Magyarok dolga. Eléb meg-esküdték az Keresztyéneknek, hogy véllek akarnak élni halni, és fel ültették ezzel az kötelességgel az Keresztyén Fejedelmeket. Ezt félbe nem hagyhatták az ő társoknak akarattyá-ellen, sőt
- 15 ezeknek veszedelmével. Azért, akkor vétkeztek, mikor az Töröknek hitet adtak az elébbi kötelességek-ellen: de mikor az első frigyhez állottak, nem esett abban semmi véték.

- Hogy pedig az Ur Isten meg-rontá, és az Törökkel földhöz vereté az Magyarokat, elég okot adtak erre azzal, hogy az Keresztyénekkal kötött
- 20 Hit-ellen, mással czimborálának. Ióllehet, ezen-kivüli, Istennek sok titkai vannak. és gyakran azokatis az hadban veszti,²⁶¹ kiknek igaz igyek vagyon; mint az Isten parancsolattyából indittatott hadakozásbannis példánk vagyon az Benjamin fiainak romlásában. De nem szükség errül többet szólni, mert te-magadis látod, mely hamissan tészitek ittis Hiti-szegővé az Római Pápát.
- 25 Az Gyónásrúl-való káromlásokat, ennek-előtte orczátokra térítém.²⁶² és meg mutatám az magatok Vallásábólis, hogy majd nincs nagyob zabolája az Bűnnek, mint az Gyónás. Mert, soha az Gyónásban embert különben meg nem ódozhattyák; és ha tudatlanságból valamely Pap szóval meg-ódozzais, de soha az ódozásnak semmi ereje nincsen, ha ezek hozzá nem járulnak az Gyónáshoz: I. Hogy az bűnös ember, meg-szánnya bánnya bűnét.
- 30 II. El-tekéllye magában, hogy az bűnt, és az bűnre vívő okokat 's eszközöket

²⁶¹ *Iudic.* 20. v. 21.

²⁶² *Supra*, fol. 223.

- el-távoztattya. III. Ha valami kötelessége, adóssága, hamissan el-vött marhája vagyon, valóba és tekéletes szándékkal el-intézzé, hogy eleget téssen kötelességének és adósinak. IV. Hogy igazán, tisztán, nagy alázatosan előszámlállyá vétkei, az menyire említheti. Ezeknélkül tellyességgel heában-
5 való az Gyónás. Mind ezek-után, még valami sanyaruságot és Poenitentiátis kel-szenvedni. Ezeket ti vagy nem tudgyátok, vagy hamissan el-titkollyátok, és annyi hazugságokat kentek az Gyónásra, hogy aczél pennánakis el-kopnék az orra, ha' mind fel akarnók jegyezni.

§. 6. Hit-szegésre szabadítanak az Vj Vallások.

- 10 Ugy vagyon dolgokat ti-néktek, mint az ki mást orvosol 's maga beteg. Mert erőssen kötödtök velünk, az Fogadásokban-való tekéletlenségrül. maga, mint az páva le-üti sátorát, ha meg-láttya lábát; tiis bizony csinnyabban beszélénétek, ha az magatok szennyét látnátok. Hogy azért nyakatokban fordítsuk az ellenünk támasztott káromlást, elsőbennis tudományt tészek,
15 mind Isten-előtt 's mind emberek-előtt, hogy én-töllem tisztesség mindennek, valaki hiven és tekéletesen viseli életét. Es midön fel jegyzem, mely nagy utat irtott az Luther és Calvinus tanítása az Hit-szegésre, nem akarom ezzel egy lévben sózni azokat, kik meg-csalatkozván, az Vjságok-után indúltanak: hanem csak az Tudománynak tulajdon erejét és mivóltát akarom
20 meg esmértetni.

Először azért, Sz. Agoston azt fundamentomúl veti,²⁶³ hogy embernek hiv nem lehet a' ki Istennek nem hiv: *a Non potest veraciter amicus esse hominis, qui non fuerit primitus ipsius veritatis.* Ugyan ezent írja egy Pogány Bölcsis:²⁶⁴
b Fide erga Deos sublata, statim fides erga homines sua sponte concidit.

- 25 Annakokaért, mikor az Nagy Constantinus c Császárnak attya, meg akarná ismérni, kikhez bizakodhatnék bátorsággal; meg-parancsolá,²⁶⁵ hogy valaki az Keresztyén hittül búcsút nem venne, és velle egyetembe Pogány törvényt

²⁶³ a *Aug. Epist. 25.*

²⁶⁴ b *Cic. 1. de Natura Deorum.*

²⁶⁵ c *Sozom. li. 1. c. 6. Euseb. lib. 1. de vita Const. c. 11.*

nem követne, ki takarodnék udvarából. Sokan azért Urok kedvéjért, Hiteket meg-tagadák: de az kik emberek valának, inkább akarának az Udvarnélkül lenni, hogy sem Hiteket el-árulni. Mit mivele Constantius? Azokat megtartá, kik az Udvarából ki-bontakoztak vala: az hízelkedőket pedig el-üzé:²⁶⁶

- 5 *d Ratus eos nunquam fore erga Imperatorem sincerus, qui tam prompte DEI proditores essent facti.* Theodorícus Ariánus Királynak, egy igen kedves szolgálja igaz Hitben vala: de midőn kedveskedni akarván Urának, az Sz. Háromságot tagadni kezdette volna, ő-maga Theodoricus fejét vőve ezen szókat mondván:²⁶⁷ *e Si DEO Fidem non servasti, quomodo mihi, qui homo sum,*
- 10 *con-xxxiiij;}scientiam sanam praestabis?* Ha Istennek igaz nem vóltál, mint lehetsz nékem hívem, az ki csak ember vagyok? Mikor azért az Persiai Király Hormisdát kiszetteté, hogy Hitit el-hagyná; így felele néki az Szent Jámbor:²⁶⁸ *a Nec justum est, o Rex, nec utile tibi, quod imperas, nam qui didicerit DEVM contemnere, ac negare, multo facilius contempturus est Regem:* Nem jót kívánsz magadnak, Király. mert, a' ki az Istent társul vészi 's meg-veti, könnyebben el-árúlja Királyságát. Es ha meg-tekintyűk az régi Historiákat, nyilván eszünkben vehettyük, mely igazán mondotta *b* Sz. Pál,²⁶⁹ hogy az Hittül-szakadott Tanítóknak hűséget nem kel keresni. Mert, hogy az Arius hamis esküvéséről ne szollyunk, mivelhogy elébbis *c* vólt erről emlekezet:²⁷⁰ az Priscillianisták titkos tudománya vala amaz:²⁷¹ *d Jura, perjura; secretum prodere noli.* Sevérs meg esküvék;²⁷² *e* hogy, ha Antiochiában Patriárcha léssen, az Chalcédoni Gyöleközetet böcsülleni fogja: de az mely nap fel-szentelteték, azon nap megátkozá azt az Sz. Conciliomot.
- 20

- Másodszor: hogy a' mi üdönkbéli Szakadásokról szollyunk, Nékem úgy tetszik, hogy soha világ kezdetitül-fogva nem vólt 's nemis lehet oly Gyöleközet, melyben az Hit-szegésre nagyobb nyilások, és szabadosb
- 25

²⁶⁶ d Sozomen.

²⁶⁷ e Niceph. li. 16. cap. 35. Theod. Lector, lib. 2. Collect. Sigon. Cedren.

²⁶⁸ a Theodor. lib. 5. ca. 39.

²⁶⁹ b 2.Tim. 3. v. 4.

²⁷⁰ c Supra, fol. 271.

²⁷¹ d Aug. haeresi 70.

²⁷² e Niceph. l. 16. cap. 29.

- menedékek lehessenek, mint az mostani Ujságokban: I.²⁷³ Mert az Uj Tudományoknak első Kalaúzzi, és fel-állató Vezéri, magok cselekedetivel, és látható példájokkal Hit-szegésre tanították az embereket. Luther, az Barátok-közzé eskütt vala: mikor Pappá szentelteték, ujonnan fel-fogadá
- 5 Istennek, hogy Házasságnélkül tisztán él. Mint lön ennek vége? El-rúgá csuklyáját; egy Apáczával az fátyolt el-vetteté; hitek-ellen egybe-szűrék az levet, az az, Hit-szegéssel kezdék rakni fundamentomát az Uj Bábylonnak. Ha azért az Elöl-járók példája, tanuság az követőknél, és a' mint ez-előtt
- f Sz. Agostontul nem egy helyen hallottuk,²⁷⁴ az Pogány Istenek lator példái, hathatósbak vóltanak az gonoszra, hogy sem tanítási az jóra: vallyon, nem szabadosé ott az Hit-szegés, a' hol az Tudománynak első Profetája, egy néhányszor-való-Hit-szegésnélkül el sem kezdhette tanítását? Azt pedig ne mond, hogy lehetetlen dologrúl vólt ez az Luther fogadása, azért nem vólt köteles hogy azt bé tellyesitse. Mert, másutt meg-bizonyítom g Sz.
- 15 Pál Apostol mondásával,²⁷⁵ hogy az Istennek Sz. Lelkével, igenis meg-telleyesithetni ezt az fogadást. II.²⁷⁶ Sok dolgokat hisznek és tanítanak az Vj Vallások, mellyekkel árkot ásnak az hittel-kötött Fogadásoknak, és azoknak semmi erejét helyén nem haggyák: Először: Mikor furdalná Luthert az lelki esméret, és az ő kötelességének emlekezetivel gyakran
- 20 háborgattatnék; azt akará magával el-hitetni, és elis hiteté az ő Hiveivel, hogy az Isten törvényére nincs semmi kötelessége az Keresztyén embernek. Azért, az Tiz Parancsolatis meg-szünt 's el-rontatott: hanem csak az kívántatik, hogy Christusban higgyünk. Errül-való szavait Luthernek, és az több Atyafiaknak, ez-előtt h fel-jegyzettük.²⁷⁷ Ha minden Törvénynek,
- 25 még az Tiz-parancsolatnakis kötelezése meg-szűnik az hívő emberben: nem illeti tehát az nagy-hitü Lutheristákat az Második Parancsolat. Annakokáért, mikor Calvinus menteni akarja az Barátok és Apáczák bagzását, azt veti erős paísúl:²⁷⁸ hogy, az hiv ember szabados az Isten törvényétülis, nem hogy efféle

²⁷³ I.

²⁷⁴ f *Supra*, fo. 70. et 200.

²⁷⁵ g *Infra*, epist. 3.

²⁷⁶ 2.

²⁷⁷ h *Supra*, fol. 207.

²⁷⁸ i *Calvin*. li. 4. c. 13. n. 21.

- Baráti kötelességből fel nem szabadítottatott volna: *i Si tantam efficaciam habet Crux Christi, vt a Legis Divinae maledictione nos absolvat, quanto magis ab extraneis vinculis nos eruit?* Másodszor, azt tanítták: hogy, Semmit az Isten törvényébe meg nem tarthat az ember; a' minthogy ezt másutt *k* a' magok saját írásokból elő-hozók.²⁷⁹ Mely mondással, nem hogy az hittel-kötött Fogadásnak meg-állására biztatnának: de sőt inkább az okos embernek csak igyekezni sem hagynak azon, hogy kötelességének Vra légyen. Harmadszor, azt beszéllik: hogy, Az hívő embernek, az Vr Isten bűnné nem tulajdonítta az ő fogyatkozását, hanem azokat el-födözgeti, s' látni nem akarja. Azért,
- 5 semmi egyéb bűn nincsen, hanem csak az, ha ember nem hiszen. Ezekről az Luther és Calvinus szavait, ennek-előtte *l* fel jegyeztük.²⁸⁰ Mellyek ha igazak, egy babot nem ér az hittel meg-erössített kötelesség. mert, ha azt fel bontják az Lutheristák vagy Calvinisták, *Es schadt nichts*, semmit abban nem vétkeznek. Negyedszer, aztis erőssen vátatták: hogy, Egyedül
- 10 az Hit szükséges, elégséges az üdvösségre. Es erőssen kárhoztatták,²⁸¹ * valaki azt mondaná, hogy jó cselekedetnélkül nem üdvözül ember. Hogy ha az üdvösségre igaz elég az Ke-{xxxiii;}-resztyén Hit, és nem szükség e' mellé semmi Jó cselekedet: tehát az Lutheristák menyországában bé-mehet ember, ha mindennap hamissan esküszik. Bizony, ezek és több hasonló
- 20 fundamentomok, csak nem kézen-fogva visznek az Hit-szegésre, és mindenféle gonoszságra. Példákkal nem szükség ezt bizonyítani: hanem inkább azon kérjük az Vr Istent, hogy haragját fordítsa kegyelemre, és ne szenvedgye, hogy azokhoz hasonló dolgokat lássunk, a' mik ekkoráig törtétenek. Tovább nem nyújtom beszédemet, hanem ezek-ellen, ha igaz mentséged vagyon, kedvesen meg-hallom.
- 25 Ezeket, szerető ALVINCZI Vram, én oly szüv-dobogással halgattam, hogy csak az kórság nem ütött-el szégyenletemben. Mert, nóha enis egyszer meg-tanúltam vala, mint kellyen mind két kézre hánni az cselt, és útát vesztetni az ellenséggel: de itt bezzeg, mint az tökben esett egér, nem tudok vala hová
- 30 lenni. Es mikor egyszer kétszer köhentenék, hogy ez-alatt szó jöne nyelvemre,

²⁷⁹ k *Supra*, fol. 205.

²⁸⁰ l *Supra*, fol. 208. 209.

²⁸¹ * *Supra*, fol. 211.

- szerencsémre elő-szóllala egy fő ember: Látom én, ugymond, hogy nem mind bors, a' mit az Kalmár ebe hullat. Künyü nyelveskedni Praedikátor bátyámnak, a' hol nincs ki szemében szóllyon: de mikor az sípot bé-falattyák véllé, nám ugy halgat mint egy hügyó disznó. Ezen az többi nagy nevetést
- 5 tőnek: 's el-oszlának. En pedig szégyenletemben, ugyan téptem szakállomat. Ha te Kegyelmed nem emeli tengelyét tanításunknak; hátunkhoz asz, a' mi reánk ragadott, hogy hamis Hir-költők az Praedikátorok. Légy egésségben.

POST SCRIPTA:

- Sokszor egy kis felleg nagy esőt szokott vetni. Azért, hogy a' minémü
- 10 vékony kételkedésnek felhője ütközött elmémben, nagyobra ne men-nyen, az Kegyelmed fényes tudományának világos sugárral akarám eztis el-oszoltatni. Midőn az 145. Sóltárt szép hangoson énekellyük, ezeket szoktuk mondani: [Mert ők meg-halnak, és mind földé léznek: az Földiekrül meg sem emlekeznek.] Két gáncsot találá minap ebben egy Pálista ember: I. Hogy
- 15 az Sóltárban nincsen, hogy az Földiekrül meg nem emlekeznek: hanem, álnakul és csalárdul mí töldottuk ezt az Isten szavaihoz, hogy az tudatlan kösség inkább el-fajullyon az Szentek tiszteletitül. II. Hogy, mind Calvinus, 's mind az Augustai Confessiának Apológiája meg-vallya,²⁸² hogy az Szentek közönségesen az Vitézkező Hívekért könyörögnek. Nem könyöröghetnének
- 20 pediglen, ha az Földiekrül nem emlekeznének. Erre én egy kukkot sem tudék felelni, hanem mosolyogva mondám: Telle Tulla, ted-fel az okulárt, 's meg látod, hogy szép énekek világánál szoktak még az korcsománnis mulatozni az mi Keresztyén Atyánkfiái.

²⁸² *Calv. lib. 3. cap. 20. n. 24 Confessionis Apologia, art. 21.*

HARMADIK LEVEL.

AZ PAPOK NEOTELENSEGERÜL.

Az hangos-szavu Réti Fülemülének, téjel mézzel folyó beszédü

ALVINCZI PETERNEK.

- 5 AZ kerek kék égből mennyei fényességnek sugárral fényesítse jó szerencsésen-folyó kedves állapotját Humánitásodnak, amaz ADONAI nagy Ur Isten.

- 10 Szükség adá tennem, hogy ujob írással terhelném Dignitásodat. Mert, hogy-im egyszer kétszer velem beszélgetvén, alkalmason meg-térengettek bennünket az Páristák, oly nagy szarvat neveltek, hogy, mikor hamar-üdön-
15 való válasz-tételét emlegetem Dignitásodnak, azt merik mondani: hogy, *Vbi non est, ott ne keresd.* Az én tanácsom azért az volna, hogy idején eleit kellene vennünk, míg jobban reánk nem hevül. mert, ha egyszeris mászoris kezünkben kapják, hogy a' mivel leg-inkább gyűlöltettyük az Páristákat, azok purdi
15 czigányságok; tiszta orczát nem viselhetünk az emberek-előtt. De tanácsnélkül nem szükös Humanitásod. Hanem, hogy egyszersmind vehessek tanúságot sok dolgokrúl, tudósítom Dignitásodat arrulis, mint jártam nem régen.

{xxxv:} §. 1. *Mivel kárhoztattyák az Sz. Házasságrúl-való tanításunkat az Vj Atyafiak.*

- 20 Nyájas beszélgetés-közben, esék szó közöttünk az Papok életérül. és midön egy fő ember azt mondotta volna; hogy, ha nem mind arany a' mi fénylik, bár meg-higgye minden ember, hogy nem mind Szent a' ki Papságot visel: Mondék én erre; Csudáalom inkább, ha csak egyetis azok-közzül Jámbornak ítélhetsz, kik az jámbor Házasságot meg-tíltván, szabad menedéket adnak az fertelmeskedésre. Mert, hogy jól meg-érsced, noha Sz. Pál
25

- Apostol, *a* mindenekben tisztességesnek mondgya lenni az Házasságot,²⁸³ és *b* Eordögi tudománynak meri mondani az Szent Házasságnak tilalmát;²⁸⁴ noha az Ur Istenis erős parancsolattal meg-hagyá,²⁸⁵ *c* hogy szaporodgyanak az emberek, és * mindennek Felesége légyen az bujaságnak el-távoztatásá-ért;²⁸⁶ 5 Mindazonáltal az Római Papok, tisztátalan és fertelmes életnek tartják az Házasságot. söt, az ő Szentséges Pápáikkal, Syricius attyokkal, azt merik mondani:²⁸⁷ *d* hogy, az Istennek kedvében nem lehet, valaki meg-házasodik. E' mellett azért nem tiltyák, hogy annyi Paripát ne tarcsanak Pap Uraim, a' menyit akarnak. Söt azt merik mondani: hogy jób tiz latrot tartani, hogy sem 10 egy jámbor Feleséget. Ennek-fölötte, Sz. Pál Apostol azt kívánnya:²⁸⁸ *e* hogy, a' ki Püspökké választatik, Felesége s' gyermeke légyen annak, miképpen hogy Sz. Péternek, *f* Sz. Pálnak, és Filöpnnek felesége völt.²⁸⁹ Azonképpen, az régi Püspökökis házas emberek völkak, ugymint Chaerémon, *Euseb. lib. 6. c. 42.* Demetriánus, *Niceph. lib. 6. c. 30.* Az Marcion Eretnek apia, ki Püspök völt, 15 *Epiphan. haeresi 42.* Spiridion, *Socrat. lib. 1. c. 12.* *Ruffin. lib. 1. c. 5.* Synésius, *Nicephor. lib. 14. c. 55.* Azért, az Istennek parancsolattya-ellen, az Szentek példája-ellen, söt az Természetnek törvénye-ellen cselekesznek az Pápista Papok; és oly igátis vesznek nyakokban, mellyet el nem viselhetnek.

§. 2. Nem tiltya az Házasságot az Római Ecclésia.

- 20 Ezekre egy Pápista ember monda: Ha jámbor vagy, mondgy igazat, s' nem kárhozol érette. De talám sírost öttél, 's azért csuszamik ily nagyokat az ajakad. Azt én bizonynyal tudom, hogy semmi abban nincsen, a' mit

²⁸³ a *Hebr. 13. v. 4.*

²⁸⁴ b *1.Tim. 4. v. 3.*

²⁸⁵ c *Gen. 1. v. 28. ca. 9. v. 1.*

²⁸⁶ * *1.Cor. 7. v. 2.*

²⁸⁷ d *Distinct. 82. Can. 2. et 3.*

²⁸⁸ e *1.Tim. 3. v. 2. 4. Titum 1. v. 6.*

²⁸⁹ f *Clemens Alex. apud Euse. 3. Histor. cap. 30. Chrysost. apud Serar. Thes. 19. de Paulo.*

okádozál az Pápisták-ellen. Azért, bizony meg-indítom az Eordögöt bened, és le-vonszom csel-csapástokrul az ál-orczát, igazán meg-magyarázván az Római gyöleközetnek e' dologrúl ki-terjedett vallását.

- Először azért: Az Római Ecclésia, az Házasságnak sokkal nagyobb
- 5 böcsülletet téssen, hogy sem az Lutheristák. Mert nem elégszik azzal, hogy böcsülletes állapatnak vallya a Házasságnak rendit: hanem annak-fölötte, ugyan g Sacramentomnak,²⁹⁰ Istentül meg-áldatott Szentségnek hiszi azt lenni, kit az Atyafiak nem javallanak. Azért, Sz. Pál Apostolt követvén, azt vallyuk:²⁹¹ hogy, h a' ki meg-házasodik, nem vétkezik abban. söt, jól cselekeszi,
- 10 a' ki leányát férnek adgya. Senkit azért arra nem erőltet az Római Ecclésia, hogy Házasságnélkül maradgyon: hanem, kinek-kinek szabad választást hágy benne, akár meg-házasodgyék, 's akár annélkül maradgyon. De aztis e' mellé vettyük: hogy, a' ki szabad akarattya-szerént egyszer meg-házasodott, és magát fogadásával máshoz kötelezte; nincs immár annak szabadsága
- 15 hogy hátra allyon, és Házasságnélkül éllyen: hanem, ha fel-tött, jádczani kel vesztességel, az az, nem fordithattya-meg fogadását mint az sákot, hanem türni kel fogadása-mellett, ha szinte betegsége, rutsága, magtalan-vólta, darabos erkölce, бүдös szája, tékozlása, gyakorta-való távul-léte, és fogyatkozási, kedvetlenséget szereznekis házás-társához. Mert, az Sz. Irásnak igyenes tanítása-szerént,²⁹² i addig más Házasságban nem avathattya magokat, míg ásó kapa el nem választya az házás személyeket. Hasonlatosképpen, a' ki maga jó kedvéből, az Házasságnélkül-való életet választya, és arra hitivel kötelezi magát; az immár bezzeg köteles, hogy Házasságnélkül éllyen. de ezt az köteleiséget, ő-maga vetette maga nyakában fogadása-által; mint szinte
- 20 a' ki meg-házasodottis, jó kedvéből vetette nyügben lábát. Annakokaért, Sz. Agoston azt írja:²⁹³ hogy, ha egy Aszszony-embernek adott hitünk, köteleiséget szerez az ő-vélle maradásra: az Istennek tött Fogadásnak sem lehet keveseb ereje: *k Si enim ad offensionem Christi pertinet, cum membrum ejus*

²⁹⁰ g *Concil. Trident. sess. 24. c. 10. Ephes. 5. v. 32.*

²⁹¹ h *1. Cor. 7. v. 28. 38.*

²⁹² i *Vide Logi alogi, fo. 111.*

²⁹³ k *Aug. citatus, supra, fo. 336.*

fidem non servat marito: quanto gravius offenditur, cum illi non servatur fides in eo, quod exigit oblatum, qui non exegit offerendum. De hogy ezt jobban ki-fejtegensük:

- Másodszor: Azt tanította az Római Gyöleközet; hogy, szabad az Uj
- 5 Testamentombannis Fogadásokat tenni, és oly dologra kötelezni magunkat, mellyekről az Ur Isten parancsolatot nem hagyott. Ez abból ki-tetcsik, hogy az Isten sok helyeken inti az embereket, hogy ő-néki Fogadásokat tégyenek: *Deuter. 23. v. 11. Numer. 6. v. 2. Psal. 75. v. 12. Eccles. 5. v. 3.* Példánkis vagy on sok helyen errül. Nevezet-szerént Jáco brül azt olvassuk:
- 10 hogy, minden marhájának dézmáját Istennek ígé re, *Gen. 28. v. 21.* Sz. Pális a fogadásból Jerusalemb e méne,²⁹⁴ *Act. 18. v. 18. et cap. 21. v. 23.* Mert az Isaiás b profétálása-szerént,²⁹⁵ az Uj Testamentombannis tiszteltetik az Ur Isten sok fogadásokkal. Calvinustulis hallók ez-elött,²⁹⁶ * hogy Istennek kedves Fogadásokat tehet az Keresztyén ember.
- 15 Harmadszor: Azt tanította az Római Ecclésia: hogy, az Házasságnélkül-való tiszta életre szabad embernek magát kötelezni. Bizonyithattjuk ezt: I. Mert, a' mit tudunk hogy Szent, és Isten-elött kedves dolog, szabad arra kötelezni embernek magát fogadással. mert ugyanis, ha effélét nem fogadhatnánk, mirül tennénk Istennek Fogadásokat? Azis pedig bizonyos: hogy,
- 20 az Házasságnélkül-való tiszta élet, szent, és Istennél kedves. söt, c az házasságban-való életnél kedvesb dolog, a' mint Sz. Pál nyilván jelenti:²⁹⁷ Jobban cselekeszi, ugymond, és bódogb lészen, a' ki házasságnélkül marad. II. Az Sz. Írásnak példái ugyan erre visznek. Mert Sz. Agoston azt írja: hogy, Bódog-aszszony az ő Szüzességét fogadással ajánlotta vala az Istennek,
- 25 és ez-okon kér di az Angyaltúl,²⁹⁸ d mint lészen az, a' mit mond vala, mert férfiat nem ismér?²⁹⁹ e *Quod profecto non diceret, nisi DEO Virginem se antea vovisset.* Az töb Sz. Doctorokis ugyen ezent írják. Hasonlatosképpen,

²⁹⁴ a *Hoc a D. Paulo ad DEI laudem factum, constat ex I. Cor. 10. v. 31. Coloss. 3. v. 17.*

²⁹⁵ b *Isa. 19. v. 2*

²⁹⁶ * *Supra, fol. 482.*

²⁹⁷ c *I. Cor. 7. v. 38. et 40.*

²⁹⁸ d *Luc. 1. v. 34.*

²⁹⁹ e *Aug. tom. 6. lib. de sancta Virginit. cap. 4.*

- azokon az kik magokat *f* meg-metctették az menyországért,³⁰⁰ nem egyebet magyaráz Sz. Agoston,³⁰¹ hanem az kik Fogadást töttek az szüzességrül: *g Veritas dicit, eos qui pio proposito ab Vxore ducenda se continuerint, castrare seipsos propter regnum caelorum. Et contra, humana vanitas,*
- 5 *impia temeritate contendit, eos qui hoc faciunt, praesentem tantummodo necessitatem molestiarum Conjugalium devitare; in regno caelorum, amplius quicquam ceteris non habere.* Végezetre, Sz. Pál Apostol *h* kárhoztattyá azokat az Eozvegy Aszszonyokat,³⁰² mellyek első hiteket meg-másolván, nöszni akarnak. Ittis Sz. Agoston az Fogadásoknak meg-szegésérül
- 10 mondgya,³⁰³ hogy Sz. Pál emlekezik: *i Primam fidem irritam fecerunt, id est, in eo quod primo voverunt, non steterunt.* III. Az igaz Okosságis erre mutat. Mert, ha szabad nem volna Fogadást tenni az házasságnélkül-való Tiszta életrül; vagy azért nem volna szabad, hogy ez az állapot nem kedves Istennél: mert az természetnek törvénye, és az Istennek parancsolattya mindeneket
- 15 Házasságra kötelez: vagy azért, hogy lehetetlen dologrul-való fogadás efféle, mivelhogy az test nem lehet testnélkül: vagy pediglen azért, mert Isten ajándéka, hogy az ember házasságnélkül tisztán maradjyon: *k Non omnes capiunt verbum istud, sed quibus datum est.*³⁰⁴ *l Volo omnes esse, sicut meipsum: sed unusquisque proprium donum habet.*³⁰⁵ *m Aliter non possum esse continens,*
- 20 *nisi DEVS det.*³⁰⁶ Mivelhogy azért nem tudgya az ember. ha vagyoné vagy nincs ajándékja Istentül, vakmerőségnélkül nem tehet ilyen fogadást: és ha tenne sem tartoznék azt meg-állani, ha eszében venné, hogy ilyen ajándék ő-néki nem adatott Istentül. Mert *n* job meg-házasodni, hogy sem égni 's gerjedezni.³⁰⁷ Ezek akadékot nem szerezhethnek az Fogadásban. Mert, Először:
- 25 tudó dolog, hogy nincs Isten-ellen az Házasságnélkül-való állapot. mivelhogy

³⁰⁰ f *Matth. 19. v. 12.*

³⁰¹ g *Aug. ibid. cap. 23.*

³⁰² h *1.Tim. 5. v. 11.*

³⁰³ i *Aug. ibid. cap. 33.*

³⁰⁴ k *Matth. 19. v. 11.*

³⁰⁵ l *1.Corint. 7. v. 7.*

³⁰⁶ m *Sapient. 8. v. 21.*

³⁰⁷ n *1.Corint. 7. v. 9.*

- Sz. Pál Apostol nyilván írja:³⁰⁸ † hogy, jól cselekeszik, az ki házasságnélkül marad: jobban cselekeszik, hogy-sem ha menyegzősködnék. Azért kívánnya,³⁰⁹ * hogy minyájan úgy maradjanak mint ő. és tanácsot ad,³¹⁰ † hogy az ki Házasság-nélkül vagyon, az-utánis úgy maradjon. Es bizonyára, ha az természet törvénye, vagy az Istennek parancsolattya külömbet tartana; vétkezett volna Keresztelő Sz. János, Sz. Agoston, Sz. Ambrús, és több sok Szent Jámborok, hogy Gazda-aszszonyanélkül maradtanak. Másodszor, azis Isten káromló hamisság: hogy, az ember nősésnélkül nem lehet. Mert, soha Sz. Pál ily sok szóval nem tanácslotta volna az Házasságtalanságot, ha ezt lehetetlennek hitte volna. Es, hogy ha {xxxvij:} tisztán nem maradhat, a' kinek hites társa nincsen: szinte annyit téssen, mikor Házasságnélkül-való életre inti Sz. Pál az Leányokat, és Eozvegyeket, mintha fertelmességet tanácsolna nekik. Ha pedig az gyengéb edény, tisztán maradhat férfinélkül, nagy dolog hogy az férfiak Katus Aszszonynélkül nem lehetnek. Ennek-fölötte, menyin vannak kik Eozvegyen élnek, vagy Leányságokban meg-üdösödnek, mert senki el nem vészi őket: ezeket, mind latroknak kellé tartani? Mind Béza s' mind Calvinus meg-vallya,³¹¹ hogy némely embereknek Házas társa, oly nyavalyákban hever sok esztendőig, hogy hozzá sem nyúlhatnak: de azért, ezeknek nem haggyák azt mondani, hogy lehetetlen az tartóztatás: hanem meg-kívánniak töllök, hogy tisztán éllyenek: *a Elephantiasim, volunt justam causam repudii, quia morbi contagio ad maritum et liberos permanat. Ego vero, sicut pio viro consulo, vt Elephantiacam uxorem non attingat: ita ejus repudiandae licentiam non permitto. Si quis objiciat: Opus habere remedio, qui caelebs vivere nequeat, ne uratur. Dico remedium non esse, quod extra DEI Verbum quaeritur. Addo etiam: nunquam illis defore Continentiae donum, si Domino se regendos tradant.* Az egész Genévai Praedikátorságot kérdé egy Praedikátor; Meggyen, mert felesége bélpoklos; ő pedig vastagon gerjede? Azt felelék: hogy türjön. Az testi gyuladások-ellen pedig, ilyen orvosságot adnak:³¹² *b Cum fidelis sit Dominus, qui non patitur suos tentari supra*

³⁰⁸ † 1. Corint. 7. v. 1. 8. 38.

³⁰⁹ * v. 7.

³¹⁰ † v. 25. 26. 27.

³¹¹ a Calvin. Matth. 19. v. 9. Idem dicit de Apoplectica, Paralytica.

³¹² b Apud Bezam, Epist. 10. Theolog. ad I. Quaest.

vires, dabit donum continentiae ei, quem ad Continentiam vocat. Confugiat igitur ad Dominum potius, quam ad novum Matrimonium: sobrietati studeat: occasiones omnes devitet: et certum adversus ustiones remedium procul dubio obtinebit. Harmadszor és Utólszor: igaz, hogy Isten ajándéka

- 5 az Házasságnélkül-való tiszta élet: de szinte azonképpen az Házasságban-való tekéletes jámborságis Isten ajándéka. Es bizonyos dolog, hogy sok házásokban nincs ez az ajándék. mert talám az házas emberekben gyakrabban esik vétek, hogy sem az házasságkivül lévőkben. Vallyon azért ebből azt hozodé-ki, hogy Nem szabad meg házasodnod, mert nem vagy bizonyos,
- 10 ha adotté az Isten néked ilyen ajándékot? A' vagy azt akarodé, hogy, a' ki egyszer házasság-törésben esik, fel-szabadullyon társátul, mivelhogy eszében veszi, hogy nem adatott néki az ajándék? Azt mondom azért, hogy az ember szabadon választhattya akár-mellyiket e' kettő közzül, tudni illik, az jámbor Házasság, és szent Szüzesség-közzül. Es valamellyiket választya, abban bizonyos lehet, hogy ha ő el-jár tisztiben, és fogyatkozás maga részéről nem esik
- 15 dolgában, az Isten sem vonzza-meg az ő állapottyára szükséges ajándékot. Mert, mikor az Ur Isten szabaddá hatta embert, hogy ön-kinnyén válaszszon az kettő-között, annyi mintha világos szókkal arra ajánlotta volna magát, hogy az ő részéről fogyatkozás nem léssen, akár-mellyik állapotnak viselésében:
- 20 csak az ember maga vétkével árkot ne ásson magának, és az Istentül rendelt eszközökkel vastigítsa magát; tudni illik, imádsággal, böjtöléssel, Isteni félelemmel, testi sanyargatással, etc.

- Negyedszer és Utólszor: Azt hiszi az Római Anyaszentegyház; hogy, minek-utánna az ember, maga szabad választásából, házasságnélkül-való
- 25 tiszta életre kötelezi hitivel magát, nem szabad meg-másolni, ha szinte annak-utánna valami nehézség találatnékis az dologban: Hanem, szinte mint a' ki az szent Házasságott fel-bontya, Hiti-szegővé léssen; ugy az Isten Házasságának rontója, valaki hiti s' fogadása-után nöszeni akar. Ez ki-teteczik: I. Abból: Mert az Isten sok helyen igen meg parancsollya,³¹³ c hogy gondolatlanul ígéretet Istennek ne tegyünk: de minek-utánna valamit fogadunk,
- 30 megis álljuk. II. A' mit hittel fogadott ember, Urának, vagy Házastársának, tartozik azt béis tellyesíteni: Sokkal inkább tehát az Istennek tött Fogadások

³¹³ c *Locis citatis, folio praecedenti.*

- meg-tartására kötelesek vagyunk. III. Nagyob, a' vagy bizony nem kisebb kötelessége vagyon annak az hitnek, mellyel Istenünknek meg-esküszünk, hogy sem annak, mely Feleségéhez kötelezi az embert. Sokszor pedig nagyob, és nehezebb akadékok vannak az Házasságnak rendiben, és mindazáltal, ugyan
- 5 nem szabad azokért fel bontani az Házasságot. Tehát az Istennek adott Fogadás sem szabadúl-fel azzal, hogy valami nehezség vagyon a' meg tellyesítésben. Mert, a' mint nem régen is említém, néha el-rútúl, betegessé, gyanóssá, háborgóvá, verekedővé változik valamellyik az házasság-közzül; es ezen-kivül is, Isten tudná elő számlálni menyi számtalan dolog történik, mellyért
- 10 el-gyűlölik, és meg únnják {xxxvii:} egymást: de azért, ugyan együtt kel tőrniök. Az Házasságtalan életben, majd csak egy akadék vagyon; az testi indulat. Ennek is sok szép orvossági vannak: tudni illik, az rövid ideiglen-való türtetésnek örök koronája, az imádság, és testi sanyargatás, leg-főképpen pedig az Istennek segítségével, mellyet meg nem vonson azoktól, az kik ezt
- 15 szomjuhozzák. Azért, mikor Sz. Pál azt mondotta volna,³¹⁴ hogy, ö-néki testi ösztön adatott; orvosságát is utánna-veti, hogy, az Istennek könyörgött, testét ostorozza, és az Istennek malasztjával vastagittatott. Végezetre, az régi Sz. Doctorok egyenlő értelemmel tanítták: hogy, az ki Istennek kötötte Szüzességét, ha ezt meg másollya, bár Házasság színe-alattis; nagyobbat vétkezik, hogy sem az ki meg-rontja Házasságát. Mert az Fogadás-után, nem Házasság, hanem Szentség-törő förtelmesség az nősítés. Mert az Fogadás-után, nem Házasság az nősítés, hanem Istennel-való házasságnak fel-bontása. Ennek-előtte a fel-jegyzők Sz. Agostonnak, Basiliusnak, Cypriánusnak, ez dologrul-való mondását,³¹⁵ mellyeket ujonnan ide nem irok. Mászor is ilyen
- 20 képpen szól Sz. Agoston:³¹⁶ *b Quae voverunt Continentiam, nec licet illis, nec expedit nubere. Quod cuiquam antequam vovisset, licebat; cum id se nunquam facturum voverit, non licebit: si tamen id voverit, quod vovendum fuit, sicut est perpetua Virginitas; vel Continentia post experta connubia solutis a vinculo conjugali, vel ex consensu viventibus, et carnalia debita sibi*
- 30 *invicem relaxantibus fidelibus castisque Conjugibus. Haec ergo, et si quae*

³¹⁴ 2. Cor. 12. v. 7.

³¹⁵ a *Supra*, fol. 335. 336. 337.

³¹⁶ b *Aug. tom. 6. l. 1. de Adulter. Conjug. cap. 15. et 24.*

- alia sunt, quae rectissime voventur, cum homines voverint, nulla conditione rumpenda sunt, etc.* Sz. Ambrúsis hasonlatos formán ír:³¹⁷ *c Non es recordata Dominicae Resurrectionis, qua Divino altari te obtulisti velandam? In tanto itaque solenni conventu Ecclesiae DEI, inter lumina illa splendentia, inter*
- 5 *candidatos regni caelestis, quasi Regina Regi nuptura processisti. Quantus ad Sponsi tui et Domini nuptas convenerat populus? Servare te oportuit fidem, quam sub talibus testibus pollicita es. Si inter decem testes confectis Sponsaliis, quaevis Viro Foemina conjuncta mortali, non sine magno periculo perpetret Adulterium: quid putas fore, si inter innumerabiles testes Ecclesiae,*
- 10 *coram Angelis facta copula spiritualis, per adulterium solvitur? Nescio, an possit ei digna mors cogitari. Dicet aliquis: Melius est nubere, quam uri. Hoc dictum, ad non pollicitam pertinet, ad nondum velatam. Ceterum, quae se spopondit Christo, et sanctum velamen accepit; jam nupsit, jam immortalijuncta est viro: et jam si voluerit nubere communi lege Conjugii, Adulterium*
- 15 *perpetrat, ancilla mortis efficitur.* Hierónymus és Chrysostomus, Házasságrontásnak nevezik azt az Menyegzöt, mely az Istennek tött ígéretet fel-bontya: *d Virgo quae se DEI cultui dicavit, si nupserit, habebit damnationem.*³¹⁸ *e Adultera Christi vocabitur.*³¹⁹ *f Etsi nuptias bonas esse confitemur: tamen Angelorum societati semel junctum, Vxoris laqueis implicari, Adulterii crimen*
- 20 *incurrere est. Et quamvis hoc ipsum frequenter tu Nuptias voces: ego tamen, et Adulterio tanto pejus affirmo, quanto melior est mortalibus Angelus.*³²⁰ Ugyan ezent írja Cyprianus, *De habitu Virginum, cap. 4.* Es közönségesen az régi Doctorok, Christus Jegyesének és Mátkájának nevezik azokat, kik fogadások-által Szüzességeket Istennek ajánlották: *g Nupsisti Christo; illi*
- 25 *tradidisti carnem tuam, illi desponsasti maturitatem tuam.*³²¹ *h Quae nulla formae, vel aetatis occasione pressae, maritis Sanctitatem antepouunt, malunt DEO nubere, DEO speciosae, DEO sunt puellae: cum illo vivunt, cum illo sermocinantur, illum diebus ac noctibus tractant. Orationes suas velut dotes Domino assignant, ab eodem dignationem, velut munera maritalia*

³¹⁷ c Ambros. ad Virginem lapsam. c. 5.

³¹⁸ d Hieron. li. 1. cont. Jovin. cap. 7.

³¹⁹ e Hieron. epist. 48. ad Sabinian. cap. 3. Idem Epist. 22. ad Eust.

³²⁰ f Chrysos. tom. 5. Epist. ad Theodorum lapsum.

³²¹ g Tertul. de Velandis Virgin. cap. 16.

*consequuntur.*³²² Optátus Milevitánust halhadsza:³²³ i *Spirituale hoc genus nubendi est. In nuptias Domini venerant Professione sua, et vt saecularibus nuptiis se renuntiasse monstrarent, spirituali Sponso solverant crinem.* Az több Sz. Doctorok írásibann is ugyan ezent olvassuk.

5 §. 3. *Semmi véték nincs abban, hogy az Papok meg nem házasodhatnak.*

Joviniánus azzal terheli vala *k* Hierónymust:³²⁴ hogy az Manichaeus eretnekiségében része vagyon, mert az Házasságot szabadgyába nem hagyja. De erre Hierónymus azt feleli: hogy, az Anyaszentegyház nem kárhoztattya
10 az Házasságot, mint Manichaeus, noha ennél böcsületesbnek mondgya lenni az Szüzességet: és a' kik jó kedvekből Fogadást töttenek, azoknak kötelességeket fel nem szabadittya. Azért méltán az Eretnekek laistromában iratnak / Manichaeus, Montánus, Marcion, és az Apostolicusok,³²⁵ kik az {xxxix:} Házasságot meg-tiltották, mint valami éktelenséget. Mert Sz. Pál Apostol, ezt
15 az káromlást *a* ördögi tudománynak nevezi,³²⁶ és világos igéekkel mondgya;³²⁷ hogy *b* a' ki meg-házasodik, abban semmit nem vétkezik. A' mint mondám tehát, szabad ember velle ha meg-házasodik, vagy az Sz. Pál tanácsát követi, és Házasságnélkül marad. De ha valaki maga szabad ákarattyából arra köti Istennek magát, hogy Házasságnélkül tisztán marad; bezzeg ez immár köteles arra, hogy Házas-társot ne keressen: de ezt az igát és kötelességet, maga
20 vötte nyakában.

³²² h *Lib. 1. ad Vxorem, c. 4.*

³²³ i *Optat. l. 6. cont. Donat.*

³²⁴ k *Hieron. l. 1. cont. Jovinian.*

³²⁵ l *Vide supra, fol. 269.*

³²⁶ a *1.Tim. 4. v. 3.*

³²⁷ b *1.Cor. 7. v. 28.*

Az Papok dolgát azért a' mi illeti, abban Két dolgot kel eszünkben vennünk:

- Elsöt azt: hogy, miképpen egy Várasnak arra-való hatalma vagyon, hogy azoktul, kiket Polgári társaságban fogad, vagy Tanácsságra választ, bizonyos esküvéseket és kötelességeket kívánhasson: azonképpen, az Anyaszentegyháznak állapattya sem fogyatkozottab egy Váras állapotnál; azért bizonyos dolgokat kívánhat azoktul, kiket Pásztorságra és lelki gondviselésre akar választani. Es noha senkit nem erőltet, hogy az Egyházi tisztelet, a' vagy azzal együtt-járó kötelességet fel-vállallya: de azért egyebet fel nem szentel, hanem csak azokat, kik szabad választásokból magokra akarják venni azokat az kötelességeket, mellyek az Ecclesiátul meg-kivántatnak. Senkit azért az Anyaszentegyház, Papságra, és Házasságnélkül-való életnek fogadására nem erőltet:³²⁸ senkit Papságra nem szentel, c Huszon-ött esztendőskornak-elötte. De ha ki magában érzi, hogy az Istennek malasztjával elég ember azoknak el-viselésére, mellyeket az Anyaszentegyház kíván az ő Papjaitul, és ön-kénnyén az Házasságnélkül-való tiszta életre köti magát; bezzeg, osztán nem szenved az Anyaszentegyház, hogy fel-boncsa beszédét.

- Hogy pedig az Anyaszentegyház, egyéb dolgok-között aztis kívánhatta azoktul, kik Papságra igyekeznek, hogy Fogadást tégyenek az meg-nevezett Tiszta életrül; ki-tetctik ezekből: I. Mert, mikor egy Fejedelem, Tanácsságra, vagy Jövedelmének gondviselésére választ valakiket, bizonyos dolgokra kötelezi, 's megis eskütteti őket elsőben, és annak-utánna állattya az tisztben. Azonképpen, egy Várasnak tagjai-közzé, söt egy Czéhnek társaságában sem fogadnak senkit, a' ki jó akarattjából fel nem vészi az Polgári társaságnak kötelességit. Az Lutherek sem szenvedik, hogy Praedikátorságra juthasson, a' ki eléb meg nem esküszik az Augustai Confessióra. Tehát, az Anyaszentegyházis szabhat kötelességeket, mellyeknélkül senkire ne bízza az Lelki pásztorságot. Es nevezet-szerént, az Házasságnélkül-való Tisztaságotis meg kívánhattya, mivelhogy ezt Sz. Pál, Isten-elött kedves dolognak, és az Házasságnál jobbnak mondgya, söt tanácsollyais mindeneknek. De hallyad errül mit mond Sz. Agoston:³²⁹ *d Si forte dicatur: Si licet, et bonum est nubere, cur Sacerdotibus non licet Vxores habere, id est, vt Ordinatis jam non liceat convenire? Quis*

³²⁸ c *Concil. Trident. Sess. 23. Cap. 12. de Reformat.*

³²⁹ d *Aug. tom. 4. Quaest. Veter. et Novi Test. ex utroque mixtim. Quaest. 127. in fine.*

- nesciat unumquodque suam legem habere? Est enim, quod omnino generaliter omnibus non liceat, vt fornicari: est item, quod aliis licet, aliis non licet. Negotiari enim, antequam Ecclesiasticus quis sit, licet; facto jam, non licet, etc.* II. Mert attúl az üdötül-fogva, mikor az Atyafiak itéleti-szeréntis az igaz
- 5 Apostoli tudomány fénylett az Ecclesiában, az az, a' Nicaeabéli Gyöleközet-előtt-való üdötül-fogva, soha szabad nem vólt, hogy Papsága-után valaki meg-házasodgyék; mint ez-előtt *e* az Pafnútius szavaiból hallók.³³⁰ Annakokáért, noha eleinten az szükség ugy hozta, hogy nös embereketis kellett Papságra emelni, és ezeket erővel Feleségektül el nem fogták: de azért, soha csak egy
- 10 példánk sincs arrúl, hogy valaki Papsága-után meg-házasult vólna. Ennek-fölötte, Eusébius Caesariensis írását *f* említök,³³¹ melyben azt mondgya: hogy, ő idejében Házasságnélkül éltenek az Papok. Sz. Hierónymus Két dolgot mond: Egyiket azt;³³² hogy, az Nap-keleti, Aegyptomi, és Róma várasabéli Ecclesia, senkit Papságra nem emel, a' ki Házassággal élne: *g Quid facient Orientis*
- 15 *Ecclesiae? quid Aegypti, et sedis Apostolicae? quae aut Virgines Clericos accipiunt, aut Continentes: aut si Vxores habuerunt, Mariti esse desierunt?* Másikat azt mondgya:³³³ hogy, *h* Püspök nem lehet, a' ki testi szaporodást akar üzni. és ha külömben viseli magát, mint gonosz-tévő büntetődik. Ezeket azzalis erőssíti: Mert, noha az Apostolok-közzül némellyek házások vóltak: de
- 20 nem éltek Feleségekkel Apostolságok-után:³³⁴ *i Petrus, et ceteri Apostoli (vt ei ex superfluo concedam) habuerint Vxores; sed quas eo tempore acceperant, quo Evangelium nesciebant. Qui assumpti in Apostolatum, relinquunt officium {xl:} Conjugale. Nam cum Petrus ex persona Apostolorum dicit, Reliquimus omnia: Respondit ei Christus: Amen dico etc.* Végezetre, hogy töb
- 25 régi Doctorokat ne említsek. Sz. Ambrús bizonyságunk,³³⁵ hogy ő-idejében nem vólt szabad az Papoknak Feleséggel élni: *a Immaculatum exhibendum ministerium, nec ullo Conjugali coitu violandum cognoscitis, qui integro corpore, incorrupto pudore, alieni etiam ab ipso consortio Conjugali, Sacri*

³³⁰ *e Supra, fol. 174.*

³³¹ *f Supra, fol. 174.*

³³² *g Hieron. cont. Vigilant. initio.*

³³³ *h Hieron. li. 1. cont. Jovin. Cap. 19. Vide Logi alogi, fol. 86.*

³³⁴ *i Hier. ibid.*

³³⁵ *a Ambros. 1. Officior. cap. 50.*

- ministerii gratiam recepistis.* III. Vóltakis illendő, sőt csak nem szükséges Okai az Anyaszentegyháznak, mélyekért csak azokat akarta Papságra emelni, a' kik Házasságnélkül maradnak. Mert, a' mint Sz. Agoston és Hierónymus írják: Sz. Pál *b* az Házasszemélyekbennis javallya,³³⁶ hogy mikor derék
- 5 imádkozásban akarják foglalni magokat, el-légyenek egymásnélkül. Tehát, az Papnak méltó minden üdőben magán lenni, mivelhogy kötelessége-szerént, szünetlen az Isteni dolgokban kel magát foglalni: *c Apostolus, ex consensu, ait, abstinendum ad tempus, vt vacetur orationi. Antistitem Christi puriorem ceteris esse oportet. est enim ejus VICARIVS: vt quod ceteris licet, illi non liceat; quia*
- 10 *necesse habet quotidie Christi vicem agere, aut Orare pro populo, aut Offerre, aut Tingere.*³³⁷ *d Si LAICVS orare non potest, nisi careat officio conjugali: Sacerdoti, cui semper pro populo offerenda sunt Sacrificia, semper orandum est. Ergo semper carendum matrimonio.*³³⁸ Továbbá, az *e* Oo Törvényben, nem csak mikor Isten az Törvényt adá,³³⁹ egynehány nappal az-előtt, Feleségekhez
- 15 nem hagyá menni az Sidókat; és az *f* Ur Asztalára tétetett kenyereket sem akará hogy meg-kóstolnák, valakik Aszszony-emberhez közelgettek:³⁴⁰ de ennek-fölötte, valamikor az Papok szolgáltak az Salamon templomában,³⁴¹ *g* Feleségekhez nem mentenek, ugymond Sz. Hierónymus:³⁴² *h Et in Veteri Lege, qui pro populo Hostias offerebant, non solum in domibus suis non erant,*
- 20 *sed purificabantur, ad tempus ab Vxoribus separati.* Bizony, Sz. Pál Apostol azt írja: hogy, el-oszlott az ki meg-házasult; és nem gondolkodhatik csak azon, mint kedveskedgyék az Istennek. *1. Cor. 7. v. 32.* Ha azért az Egyházi embernek tellyességgel az Isteni szolgálatra kel magát adni; tagadhatatlan, hogy sokkal illendőb és alkolmatosb az ő állapottyához az Házasságtalanság. Es azt
- 25 hiszem, hogy az el-szakadott Tanítók sem itélnének külömbet ennél, hogy ha győzhetetlen bizonyságoknak nem alitanák azokat lenni, mellyeket nem régen ellenünk támasztának. Azért, tekincsük-meg azokatis immár rövideden.

³³⁶ *b* *1. Cor. 7. v. 5.*

³³⁷ *c* *Aug. tom. 4. quaest. Vet. et Novi Test mixtis. q. 127. fine.*

³³⁸ *d* *Hieron. lib. 1. cont. Jovinian. ca. 19.*

³³⁹ *e* *Exod. 19. v. 15.*

³⁴⁰ *f* *1. Reg. 21. v. 5.*

³⁴¹ *g* *Colligitur ex Luc. 1. v. 23.*

³⁴² *h* *Hieron. 1. cont. Jovin. loc. citat.*

§. 4. Az Ellenkező Bizonyságok meg-fejtetnek.

- A' mi Magyarink szokták mondani: hogy, az ki miben tudós, abban gyanós. Az Sz. Írás pedig azt mondgya:³⁴³ *i* hogy, az ki bolond, mindent esztelennek ítél. Tiis Praedikátor Uraim, minthogy, a' mint másutt *k* meg-bizonyítám,³⁴⁴
- 5 az Házasság-mellett torkig úsztok minden förtelmességben, azt hiszitek, hogy egy jámbor sincs az Nötelenek-között. Azért néktek is azt mondhattuk, az mit Hierónymus az Joviniánistáknak:³⁴⁵ *I Ostendunt quam sancte vivant, qui male de omnibus suspicantur*: Meg-tetctzik csak abból is jámborságok, hogy gyanósok mindenkhez. *m* Néro fajtalan lévén, nem hihette hogy
- 10 jámbor Aszszony lehessen ez világon:³⁴⁶ úgy az Szomszédok is, magokról mást ítélnék. Azért, ha valamely Egyházi embernek esetit hallják, a' vagy Balaeus, Benno, Sleidánus hazug historiájában olvassák, ottan mind veszni kel az Papoknak. maga, az Sz. Agoston mondása-szerént,³⁴⁷ nem mondgyák latroknak Feleségeket, bár valamely Aszszony-embernek esetit hallják is: *n*
- 15 *Quisquis Episcopus, vel Clericus, vel Monachus, vel Sanctimonialis ceciderit, omnes tales esse credunt, sed non omnes posse manifestari. Et tamen etiam ipsi, cum aliqua maritata invenitur adultera, nec projiciunt Vxores suas, nec accusant Matres suas*. Noha azért inkább meg-tetctzik az mocsok egy tiszta ruhán, hogy sem az fazék-fogón; és nagyob csuda, ha egyszer eszterhára száll az lúd, hogy sem ha nap-estig ott sétál az kakas: de azért, ha szemekből ki-döllyedett gerendájokat meg-tekintenék az Praedikátorok, bizony, csinnyabban piszkálnának az Papok szemetében.
- 20

- Annakokáért, nem tagadom, hogy az Papok-között is fogyatkozások esnek, mint szinte az Nösök-között: De miképpen az Istennek törvényét
- 25 nem kárhoztathattuk azért, hogy ha törvény nem volna, vétek sem volna bennünk: azonképpen, az tiszta életnek Fogadását sem gyalázhattuk, noha talám sokan vétekben nem esnének ha fogadást nem {xlj;} tennének.

³⁴³ *i* Eccles. 10. v. 3.

³⁴⁴ *k* Supra, fol. 216. 312.

³⁴⁵ *l* Hier. cont. Vigilant. initio.

³⁴⁶ *m* Sueton. in Nerone, c. 3.

³⁴⁷ *n* Aug. epist. 137.

- Meg-tanít pedig Sz. Agoston,³⁴⁸ mit kellyen felelnünk, mikor az Egyházi emberek vétkét szemünkre hánnyák: *a In Cathedra Moysi, cui successit Cathedra Christi, sedent boni et mali. Augustinus, Episcopus est in Ecclesia Catholica, sarcinam suam portat, rationem redditurus est DEO. In bonis*
- 5 *eum novi. si malus est, ipse novit: Akár-minémü légyen, ugymond, maga terhét viseli. elég, hogy, az igaz Ecclesiának Pásztora. Az gonosz életü Pásztorok képébennis ilyen formán szöll:.*³⁴⁹ *b Pro area, Dominica clamo. tu, quis in ea sim, nolo cures; ventilabrum exspecto: Elég, hogy az Istennek csürit óltalmazom. ne légyen gondod én-reám: az Urunk szoró-lapáttya meg-*
- 10 *mutattya kiben mi légyen.*

De felellyünk-meg rend-szeréntis az ellenünk támasztot Bizonyságokra:

- Először:³⁵⁰ *c Az Házasság böcsülletes mindenekben, valakik meg-házasod-*
- 15 *nak. De miképpen ez-előtt d hallók,*³⁵¹ *hogy az Házasság tisztessége-ellen nem szöllott, sem Keresztelő János, midön Heródest meg-rongálta; sem Sz. Pál, az Mostoha-anyával-való lakást átkozván; te is, ha kinek Felesége lévén, mást*
- 20 *akarna venni, meg-dorgálnád, mert ezek nem házasságok, hanem fajtalanságok: Azonképpen, a' ki Istennek fogadásával Nötelenségre kötelezte magát, mivelhogy az Sz. Agoston mondása-szerént, nincs keveseb ereje ennek az hit-*
- 25 *nek, mint az Feleséggel-való esküvésnék, nem Házasságra, hanem fajtalan életre köti magát, a' ki Fogadását el-felejtván nöszeni akar; azért ő-benne, nem az jámbor Házasságot, hanem az buja kaczérságot szidalmazzuk.*

- Továbbá:³⁵² *e Az Házasság tilalma, ördögi tudomány. De mí nem tiltyuk az Házasságot, hanem azt mondgyuk; hogy, annak nem szabad házasodni, a' ki szabad akarattyából magát Nötelenségre kötelezte. Miképpen*
- 25 *azért, midön az Praedikátorok meg-tiltyák, hogy mást ne végyen az kinek immár Felesége vagyon; nem az Házasságot tiltyák, hanem embert az maga köteleességére emlekeztetik, mellyel Feleségének megesküdt: azonképpen cselekeszünk mi is, az Egyházi émbert fogadásának be-telleyesítésére*

³⁴⁸ a *August. in Psal. 36. Concion. 3. in fin*

³⁴⁹ b *Aug. tom. 10. Serm. 22. de Verbis Apost. sub finem. Similia tom. 7. lib. 3. contr. Liter. Petil. cap. 6. et 10.*

³⁵⁰ c *Hebr. 13. v. 4.*

³⁵¹ d *Ex Erasm. supra, f. 269.*

³⁵² e *1.Tim. 4. v. 3.*

indítván. Ha meg-esküdtél, hogy Pénteken Húst nem észel, Calvinus † sem szenved, ³⁵³ hogy ezt fel-bontsad; de ezzel nem az hús ételt kárhoztattya, hanem az Fogadást böcsüllí.

- Az Ur Isten kétszer mondá, hogy az Emberek szaporodgyanak: egyszer,
- 5 Adámnak, az teremtéskor; mászor Noënak, a' víz-özön-után: De az bizonyos, hogy akkor törvényt nem adott az házasulásról. mert, az kiknek akkor szólla, azok immár házasok vóltak; mint Noëru, és az ő fiairúl bizonyságunk vagyon, *Gen. 7. v. 7. Cap. 8. v. 18.* Adámis *f* mindgyárt feleségül fogadá Evát, mihent meg-látá. ³⁵⁴ Nem parancsollya tehát az Ur Isten, hogy ujonnan
- 10 házasodgyanak, hanem az Házasokat meg-áldgya hogy szaporodgyanak. Azért, nem parancsolatot, hanem áldomást jegyzenek ezek az szók: *Crescite, multiplicamini.* Mert, Egy az: hogy ezen szókat mondá az Isten, ³⁵⁵ az g Oktalan állatoknakis; mellyek, minthogy okossággal nem élnek, törvény-alá sem vettetnek. Más az: hogy az magtalan házasoknak veszniek kellene, ha ez Parancsolat vólna. Sz. Pális ellenkeznék az Isten törvényével, midön ínti az embereket, hogy Házasságnélkül éllyenek.
- 15

- Sz. Pál mondása: hogy, Mindennek felesége légyen, az bujaságnak el-távoztatásáért: De melléje veti; hogy, ezt nem parancsolat-szerént mondgya, *1. Cor. 7. v. 6.* Söt tanácsollya, hogy, a' kinek nincs Felesége, el-légyen nálla-nélkül,
- 20 v. 27. Azért, meg-engedi Sz. Pál, hogy inkább meg-házasodgyál, hogy sem fertelmeskedgyél: de (a' mint Sz. Agoston és Hierónymus mondgya) ugy, ha meg-házasodhatol: *h Illis, qui se non continent, utique expedit nubere. Qui autem voverint Continentiam, nec licet, nec expedit.* ³⁵⁶ *i Si nupserit virgo, non peccat. non illa Virgo, quae semet DEI cultui dedicavit; harum enim si quae*
- 25 *nupserit, habebit damnationem, quia primam fidem irritam fecit.* ³⁵⁷

Syricius azt nem mondotta, hogy Istennek kedvében nem lehet az Nös embér: hanem, az Egyházi személyekről szóll, kik egyszer hitekkal Fogadást töttek az Nötelenségre. Ezekről igazán mondgya; hogy, ha bagzani indúlnak, Isten átkában és fertelmességben élnek, akár mint palástollyák fajtalanságokat

³⁵³ † *Vide sup. fol. 482.*

³⁵⁴ f *Genes. 2. v. 23.*

³⁵⁵ g *Genes. 1. v. 22.*

³⁵⁶ h *Aug. tom. 6. lib. 1. de Adult. conjug cap. 15.*

³⁵⁷ i *Hieron. li. 1. contr. Jov.*

- az Házasságnak ál-orczájával. Azis tekéletlen hamisság, hogy az Római Ecclesia szabadságot ad az Papoknak minden fajtalanságra, csak meg ne házasodgyanak. Mert, sőt inkább annyira utállyá az fajtalan-életü Papot az Anyaszentegyház,³⁵⁸ hogy törvényébennis meg-tiltotta *k* Mise mondasának {xliij;} halgatásatis az nyilván fajtalan Papnak. *a* és utolsó szükségünk-kívül, Sacramentomot sem akarja hogy vegyünk töllé.³⁵⁹ Az Magyarországi törvénybennis erős fenytéke vagyon az fajtalan Papoknak: *Decreto Colomanni, Lib. 1. cap. 67. Lib. 2. cap. 4. 9. 10.* Hogy pedig némely tudós emberek el-szenvedhetőbnek mondgyák az Papoknak titkon-való bujaságát,
- 10 hogy sem az Házasságnak színe-alatt latorkodását; ezzel szabadossá nem tészik az fajtalanságot. Mert, más dolog egyyik bünt az másikkal egybe-vetni, hogy meg-tessék mellyik légyen nagyob vagy kisseb az másiknál: más ismét, valamely bünt dicsírni, és arra szabadságot adni. Sz. Agoston azt mondgya:³⁶⁰ hogy *b* job Innep-napon fönni, hogy sem fajtalanúl tánczolni. Másutt azt
- 15 írja:³⁶¹ hogy, inkább kell az Házasság-törést választatni hogy sem az gyilkosságot: *c Si tantum dominatur iniquitas, vt non innocentia, sed peccatum eligatur: satius est, incertum de futuro adulterium, quam certum de praesenti homicidium.* Sz. Ambrúsis azt írja:³⁶² hogy, türhetőb, ha az Házas ember titkon fajtalankodik, hogy sem ha nyilván mással meg-esküszik: *d Aliam*
- 20 *Vxorem quaerere, cum habeas tuam, crimen adulterii est, hoc gravius, quod putas peccato tuo auctoritatem lege quaerendam. Tolerabilior enim est, si lateat culpa, quam si culpae usurpetur auctoritas.* Ezen formán tehát, igazán mondhattyük: hogy, akár nyilván 's akár titkon vétkezzék az Pap, kárhozatot érdemel, és *Sacrilegussá* lészen: Dé mégis, a' két gonosz-között, gonoszab, ha ugyan meg-esküszik az ő lator társával, és az Házasságnak színe-alatt vétkezik. mert az elébbi köteleessége-miatt, igaz Házasságra nem adhattya magát, és így, az fajtalan életre köti magát.

³⁵⁸ k *Cap. Nullus Cap. Praeter de Cohabit. Clericor. et mulier.*

³⁵⁹ a *Cap. Vestra. et Cap. Vltimo. ibid Vsu sublatus has Leges censet. Soar. disp. 18. sect. 1. de Sacrament. in genere, et alii.*

³⁶⁰ b *Aug. tom. 9. de Decem chordis, c. 3.*

³⁶¹ c *Aug. 1. de Civit. c. 25.*

³⁶² d *Amb. li. 1. de Abraham. cap. 7.*

- Sz. Pál mondgya: hogy, az Püspökségre ollyat válasszszanak, kinek egy Felesége vólt, és Isten-félő fiai. Ezt az Sz. Doctorok úgy értik,³⁶³ hogy *Irregularis*, az Egyházi tisztre alkolmatlan, *e* a' ki egymás-után Kétszer házasodott. Hogy pedig így kellyen magyarázni az Sz. Pál mondását: Először,
- 5 azzal bizonyította Sz. Hierónymus: mert, ha Feleségnélkül Püspökké senki sem lehet, nem csak Sz. Agoston, Sz. Ambrús, Basilius, Chrysostomus, *etc.* de ő-maga Sz. Pál, és Sz. János sem lehetett Püspökké.³⁶⁴ *f Eliguntur Mariti in Sacerdotium, quia non sunt tanti Virgines, quanti necessarii sunt Sacerdotes. Quod si, juxta Apostoli sententiam, non erunt Episcopi nisi Mariti: ipse*
- 10 *Apostolus Episcopus esse non debuit; qui dixit: Volo omnes sic esse, sicut ego sum: Et Joannes indignus hoc gradu existimabitur.* Másodsor: Az. Sz. Pál mondása, az Magtalanokat el nem tiltya az Püspökségtől: hanem, mikor azt mondgya, hogy az Püspöknek jó erkölcsű fiainak kel lenni; annyit téssen, mintha azt mondaná; hogy, ha fiai vannak, Istenesek légyenek. Szinte ezen
- 15 formán szóll az Feleségről. Tehát csak azt akarja Sz. Pál, hogy, ha Felesége vóltis az Püspöknek, de egynél töb ne lött légyen. Eorömetst érteném pedig, ha az Lutherista Superattendensek, mindgyárt meg-fosztatnaké tisztektől, mihent özvegyen maradnak?
- Végezetre: Az Apostolok, és Sz. Püspökök, noha Házasok vóltak: de, a' mint
- 20 Sz. Hieronymustól g csak nem régen hallók,³⁶⁵ hivatallyok-után Feleségekhez közel nem jártanak. Az Házasságtalanság pedig, az Isten parancsolattyával nem ellenkezik. nemis oly dolog, mellyet az ember meg nem tarthatna Istennek segítségével; mint azoknak példájából meg-tetczik, kik vagy férhez nem mehetnek, vagy társoknak nyavalyája 's távulléte-miatt, magokat meg
- 25 kell tartoztatni:³⁶⁶ *h Hos igitur alloquor, vt quod facere deberent, si haberent Conjuges diuturno languore marcescentes, vel loco sibi inaccessibili absentes, vel animositate illicita continentes; hoc faciant, etc.*

³⁶³ e Ambros. 1. Offic. cap. 50 Aug. tom. 3. de Eccles. dogmatib. cap. 72.

³⁶⁴ f Hier. cont. Jovin. lib. 1. Vide Ambrosium, Supra, fol. 173.

³⁶⁵ g Supra, fol. XXXIX.

³⁶⁶ h Aug. tom. 6. lib. 2. de Adult. conjug. c. 19. 20.

§. 5. Az Luther Hit meg-kissebbíti az Sz. Házasságot.

- Nem ujság az Lutheristáknál, hogy az magok szennyével minket akar-
nak mocskolni. Mert, hogy ö-reájok inkább ne gyanakodgyanak az emberek,
minket terhelnek az hátokhoz ragadott rutságokkal. Sok volna, ha mind elő-
számlálnám a' miben ök fel-forgattyák az Házasságnak böcsületit. Azért,
5 irásomat meg-rövidítvén, most csak ujjal mutatom, az mit bőveb írással
másutt reájok raktam. Először:³⁶⁷ Az Házasságot, nem csak Sacramentomnak
nem hiszik az Atyafiak, de az Luther *i* tanítása-szerént,³⁶⁸ vétkesnekis tartják
az Házas embereknek együtt-létét. Ugyanis, ha bün az embernek minden
10 cselekedeti (mint az Uj tanítók *k* vitattyák:)³⁶⁹ nem látom mint lehessen
bűnnélkül az házasság dolga. Másodszor:³⁷⁰ Semmit nem akarnak hinni 's cse-
lekedni, a' mirül irott {xliij:} törvény nem adatott. Ebből következők,³⁷¹ I. Hogy,
a Embert nem szabad csak egy Feleséghez kötelezni, hanem Török módra,
kiki-mind annyi Aszszonyt tarthat a' menyit akar. 2. Hogy az Atyafiúságra
15 semmit nem kel nézni, hanem elegyesleg egybe adathattyák az atyafiakat.
mert az Uj Testamentomban ezekről tilalom nincsen. Munkás lészen pedig,
ha meg akarják bizonyítani, hogy egyéb dolgokban az Oo Testamentomnak
rend-tartási fel-bomlottak, de az Házasságra-néző végezési fenn maradtak.
Harmadszor:³⁷² Luther akármi aprólékért meg-öldgya *b* az Házasságnak köte-
20 lét:³⁷³ mint másutt meg-bizonyítottuk maga szavaiból. Negyedszer:³⁷⁴ Nem
csak közönségesen az Isten törvényének meg-tartásául azt tanította Luther,³⁷⁵
c hogy, ezekben mi semmit bé nem tellyesíthetünk: de nevezet-szerént,
az Férfiúnak és Aszszony embernek egymásnélkül-való létét, szinte oly lehe-
tetlennek itéli,³⁷⁶ *d* mint hogy ember étel-italnélkül éllyen. Ebből azt hozza-ki:

³⁶⁷ I.

³⁶⁸ *i Verba habes, supra, fol. 282.*

³⁶⁹ *k Supra, fol. 202.*

³⁷⁰ 2.

³⁷¹ *a Supra, fol. 282. 472.*

³⁷² 3.

³⁷³ *b Supra, fol. 282. Logi alogi, f. 104.*

³⁷⁴ 4.

³⁷⁵ *c Supra, fol. 205.*

³⁷⁶ *d Supra, fol. 275. Logi alogi, f. 105.*

hogy, a' ki derczés Feleségre talál, Szolgálójához nyullyn. Eotödször és Utólszor:³⁷⁷ Erkölcöskkel, és magok viselésével minémü útát nyitottak az tiszta életre az nös Praedikátorok, sokképpen meg-mutathatnók,³⁷⁸ e ha üdönk vólna hozzá. De tovább nem nyujtom beszédemet: hanem, az Istenre,

5 és az egész világra hagyom igaz igyünknek meg-ítülését.

Mikor hosszú beszédét bé-fejezte vólna az Pápista ember, mondék néki: Nő látom én, hogy te minden szónak mássát léled. gyözd el csak várni, meg-fejti bizony mesédet Alvinczi Uram. Erre csak nevetéssel lön válaszom. Mind ezeket értvén, 's általlátván te Kegyelmed, az nagy Istenértis kérem tisztelendő

10 *Dignitásodat*, gondolkodyék derekason az dologrul; és, ha lehet, tarcsa-meg, bár csak az emberek-előtt, tisztességét az *Ministeriumnak*. mert, ha ki kezd tetczeni farka Rókánknek, és eszében vészi az kösség, hogy a' mi dolgunk csak káromkodás: meg-ítílheted minémü tisztességünk lészen ez világ-előtt.³⁷⁹ Az Adonái nagy Ur Isten tellyesítse-bé az hozzád-halgató nyájnak könyörgését, melyben Sz. Lelket, 's velle öszve az igaz Hitet kéri. Amen.

15

POST SCRIPTA:

Akarnám érteni Méltóságodtul, mint kellyen érteni, a' mit az Halottak-fölött torkunk szakadtába nagy bögéssel kintornálunk: [Tudgyuk, Uram Isten, hogy mind meg kel hálnunk: de hiszszük, hogy örök életre ismét mind fel-támadunk.]³⁸⁰ Ebből minap egy Pápista ember azt bizonyította vala:³⁸¹ hogy, mí nem igazán hiszünk; mert minnyájan, a' kik meg-halnak, örök életre nem támadnak, hanem csak azok, † a' kik jót cselekedtek.

20

³⁷⁷ 5.

³⁷⁸ e *Vide supra, fol. 218. 311.*

³⁷⁹ *Mástúl nem kérjük, a' mi nállunk vagyon.*

³⁸⁰ *Böjthe, supra, fol. 212.*

³⁸¹ † *Joan. 5. v. 29.*

NEGYEDIK LEVEL.

EGYNEHANY SZEP KERDESEKRÜL.

*Az meg-nyomorodott Magyar nemzetnek égö 's fel-gerjesztö
fáklyájának,*

5

ALVINCZI PETERNEK.

AZ kö-sziklából vizet-adó, és az tengert folyásában meg-zabolázó ELOHIM, sok esztendőket engedgyen érni 's élni, 's által-élhetni *Dignitásodnak*. Mikor az tengeri haboktól hányattatott gallyában, félelembe meg-epedett hajósok, nyughatatlanságok és kétségben esések-után, távul meg-látták az partot;
10 el-feletkeztén elébbi veszedelmekről, víg lövésekkel, trombita harsogással, és örvendetes kiáltással szokták jelenteni örömöket: Nem különben énis mikor sok lelki háborúimban, és nyughatatlan gondolkodásimban csak el nem merültem volna; nagy véletlenül, *Humánitásod* levelét nyújták: mellyen ugy meg-örülék, mintha immár az nyugalomnak partyát láttam volna. De fel-
15 szakasztván az Levelet, ugy járák, mint a' kinek parton romlik hajója. mert egyéb abba nem vala, hanem hogy békét hagyjak az Pávistákkal-való beszélgetésnek, mellyekkel csak fel-zavarom lelkemnek csendétségét.³⁸²

{xluij;} Igazán mondom, meg-szomorodám ezt látván, és mondam magamban: Visslái, mi nem Törökök vagyunk, kiknek Mahomet meg-parancsolta,
20 hogy senkivel az Hit dolgául ne vetekedgyenek? hiszem, ha igazat tanítunk, annál inkább fényeskedik, mentül job próba-köre vitetik tanításunk? Immár eszemben vöttem, hogy az Pávisták sokkal különbet tanítanak annál, a' mit hitem-eleibe vetettek ekkoráig az én Vezetőim. Bizony, a' kit egyszer hazugságban érek, szem-bé-kötve nem hihetek néki, ha szem-látomást nem akarok
25 veszni. Mit téssen az, hogy lelki esméretem nyugalalmát fel ne zavarjam? Nyilván fekszik ez-alatt valami. Egyéb hasonló gondolkodások is ütközének

³⁸² Ez ugyan közönséges feleletek.

elmémben. Mindazáltal, hogy vakmerőségre ne láttatnám vetni fejemet, el-tekéllém, és ugyan meg-keményítém szívemet, hogy többé Pápista emberrel nem beszéllek.

- De lásd, mely nagy fortély esék rajtam. Minap egynehány rendbéli emberek ejték fülemben, hogy, csuda Kérdéseket vetett-eleikben egy Pápista ember, mellyek nagy sérvést töltek lelkekben. Igírékis arra magokat, hogy házámhoz hozzák az kérdezkedő embert, kívül mindeneket jobban meg-érthetek. Mondék: En efféle ördöggel határosokkal szólni sem akarok. Mindazon által, hogy az szakálhoz illendő *Reputatiót* meg-tartanám, arra kötém nagy fenn magamat, hogy irva küldgyék 's meg-felelek mindenekre. Más nap azért irva hozák réám az Kérdéseket; mellyeken mint háborodtam, ki nem mondhatom. Ezeketis azért *Dignitásodhoz* igazítom, hogy igaz fejtegetéssel ki-fesellyek az nagy Labyrinthusból.

- I. Es II. KERDES.³⁸³ Mikor elsőben az Keresztyéni egygyességnek kötelét el-szakaszták, és az Sz. Péter hajójából ki ugordván, egyebeketis utánok vonának az Uj tanítók, teli torokkal kiáltják vala: hogy, az Hitért nem illik erőszakot cselekedni. mert az Hit Isten ajándéka, és szabadon kel hagyni ki mit higgyen. Ebből Két Kérdés támad: Első; Mi az oka, hogy mikor lábat kaptatok, és vér-szemet vöttetek, külömb nótát fűjtök; és a' hol regnálhattok, az Római Hitnek minden rend-tartásit ki-gyomlállyátok? Papjait kergetitek? jó szokásit el-óltyátok?³⁸⁴ *a Gloriamini, quod ad vestram partem neminem cogatis. Illo modo et Milvus, cum pullos rapere, territus, non potuerit, Columbam se nominat. Vbi enim potuistis, et non fecistis? Vnde ostenditis, quod plura faceretis si possetis.* Jusson eszetekben az Bocskai támadása.
- 25 Tekincsétek-meg azokat az kívánságokat, mellyeket Foktüi Calvinista Praedikátor ada az Erdélyi Fejedelemnek. Fordítsátok szemeteket Angliára, Saxóniára, Sueciára: eszetekben vehetitek, mely távul esett a' ti előbbi mon-dástok, az mostani cselekedettül. Második Kérdés az: Ha szabad az lopást, gyilkosságot, és egyéb hasonló vétkeket meg-büntetni, miért volna tiltva, 30 hogy az Keresztyéni egygyességnek fél-háborítóit, és az igaz Hitnek károm-lóit meg ne büntesse az Keresztyén *Magistratus*? b *Nunquid, quia mores*

³⁸³ I. II.

³⁸⁴ a *Aug. tom. 7. lib. 2. cont. Liter. Petil. cap. 83.*

*optimi libertate voluntatis eliguntur, ideo mores pessimi non Legis integritate puniuntur?*³⁸⁵ c *Frustra dicis, Relinquer liberum arbitrio. Cur enim non in homicidiis, et in stupris, et in quibusque aliis facinoribus liberum te arbitrio dimittendum esse proclamas?*³⁸⁶

- 5 III. IV. V. VI. KERDES.³⁸⁷ Mikor Országunkban bé-kullogának az Új Tanítók, azzal kelleték magokat: hogy, ők egy Baraszlai köntössel, és mindennapi kóstál meg-elégesznek: Az Papok telhetetlenek: sokat birnak: job vólna Vitézek tartására, és Ország általmára fordítani az ő jószágokat: sőt, az Ország dolgainak gondviselésétülis el kellene őket fogni; mert nem fér-egybe az Egyházi vitézkedés, az Világi gondokkal. Eudő-jártába, egy kis módocska adaték az elő-menetelben; 's ki-mutatá majmunk menyaszszonyságát. Alvinczi Péter, Bocskainak, élteben Vezére; hólta-után Testamentomossa lön: ezer forintokon kezde Uraságokat vásárlani, és, az füst-alatt kóborlott marhának fényességével, meg-raká begyit. Nagy András fel-támada, Foktői Máthé Praedikátor,
- 15 Tanács-urrá lön: és midőn az Erdélyi Fejedelemmel egybe-békélteté az Hajduságot, ugyan Articulusba iratá,³⁸⁸ [Hogy, ő-néki, *De facto*, mindgyárt Ezer aranyat adgyon az Fejedelem: Egy kocsit négy lóval, szönyegestül: Száz ház jobbágyot, Udvarházzal, 's forgó malommal-eggyütt: Es ő Nagysága, éllyen tanácsávalis.] A' Kérdés azért az: I. Honnan vagyon ez a' nagy
- 20 *Metamorphosis*, hogy, az míg fel vólt orrotok-előtt kötve az háj, finnyáson orroltátok az Papok alkolmatosságát: mikor pedig {xlvi.} hozzá-férhetétek, ily mohon kapátok az Urasághoz? II. Kivánom tudni: Ha Isten-ellen vagyoné, hogy az igaz Lelki Pásztor jószágot birjon, és érteke-szerént az közönséges meg-maradásra gondot viselleyen? III. Aztis örömet értem, Ha ily igen
- 25 sajnállyák, hogy az Egyházi emberek valami kevéssel birnak; mit mondanának, midőn azt látnák, a' mit eleinten cselekedtek az Hivek, a minden örökségeknek árrát az Apostolok lábaihoz vitték, hogy ők sáfarkodnának belölle?³⁸⁹ A' vagy, mit gondolnának, ha mostis az Egyházi jószágnak ragadozóival úgy bánnának, mint Sz. Péter Ananiással, kit nem az másén kapdosásért, hanem

³⁸⁵ b *August. loco citato.*

³⁸⁶ c *Ibid. lib. 3. con. Cres. c. 51*

³⁸⁷ III. IV. V. VI.

³⁸⁸ *Nem illett ag-ebet hintó szekér.*

³⁸⁹ a *Actor. 4. v. 34.*

hogy az maga jószágát éppen elő nem adta, szörnyü halállal ölé? IV. Okát kívánom: Miért légyen szabad Alvinczinek, vagy Foktüinek az támadások idejébe Tanácsá lenni, az Püspökökhöz pedig nem illik, hogy Istentül adatott Koronás Királyoknak jó Tanács-adásokkal szolgállyanak?

- 5 VII. KERDES.³⁹⁰ Igen áll orrokon az Uj tanítóknak, hogy némely Egyházi személyek gonosz példát adnak. és gyűlöltetik *Religiókat*, ezeknek botrántoztató erkölcsével. Kivánom azért tudni: Mi az oka, hogy kebeleken nem tekintnek? Bizony, ha a' magok géréndáját láthatnák, meg-tapasztalnák, hogy ők minden gonosszággal, határnélkül fellyül-haladgyák az Papokat.
- 10 Ebben a' ki kétes, olvassa-meg bár csak azokat, mellyeket az magok saját írásokból, az Magyar-országi Praedikátorok fesletségi-felől ennek-előtte *b* fel-jegyzettünk.³⁹¹

- VIII. KERDES.³⁹² Feddi az Ur Isten azokat,³⁹³ kik az lopókat és fajtalanokat pirongattyák, magokis azon vétkekben úszván. Mindazáltal,
- 15 noha az Luther Tanítók torkig merültek az gonosszágban, türhető volna, ha az vóltaképpen történt eseteket feddenék. De azt akarnám tudni; Mi légyen oka, hogy az Keresztyéni tekéltesség-ellen, éktelen és tapasztalható hazugságokkal 's hír hordozásokkal rutittyák 's gyalázzák az Papokat? Noha pedig közönségesen minden Egyházi személyekre, sok trágár latorságokat
- 20 költenek naponként az Praedikátorok: de, a' mint másutt *c* bővebben megmutatám,³⁹⁴ leg-főképpen az Jesuitákat ostromlyák ezzel az Petárdával. Mert, miképpen az *d* Filistaeusok, hogy az Isráél népét rabságba tarthatnák, fegyver-csináló helyeket nem szenvedének Sidóságban;³⁹⁵ *e* Juliánus Apostatais, az Keresztyének Iskoláit el-pusztítá, hogy ne nevednének az Igazságnak
- 25 bajnaki.³⁹⁶ Azonképpen az álnak Praedikátorok, az Jesuitákat akarják leginkább utáltatni, hogy az ő Iskolájok mű helyét, az Keresztyéni vitezkedésnek fegyver-házát, könnyebben le-nyomhassák. Egyéb rút találmányoknak békét

³⁹⁰ VII.

³⁹¹ *b* *Supra*, fol. 218. 220.

³⁹² VIII.

³⁹³ *Rom. 2. v. 21 Psal. 49. v. 18.*

³⁹⁴ *c* *Supra*, fol. 233.

³⁹⁵ *d* *l.Reg. 13. v. 19.*

³⁹⁶ *e* *Niceph. l. 10. c. 24. 25. Aug. 18. Civit. cap. 52.*

- hagyok. Nem régen, Németországban egy nevetlen nem jámbor, ilyen Fábulát röpte az emberek között. Baviának Monáchiom-nevű városában, ugymond, az Jesuiták egy Leányt az Templomban rekesztének: nyavalyást nagyon el-törék faggaták; végre hogy ki ne terjedne az dolog, kegyetlen halál-
 5 lal ki-végezik. Történetből rekedett vólt akkor egy Legény az Templomban, ki az után tötte czégéressé az iszonyu latorságot, mellyért az Jesuiták szörnyű halállal fizetének. Ezt, hogy hamaréb meszsze terjesztenék, három helyennis ki-nyomtaták. De miképpen az Susánna Aszszony rágalmozói, nem egy nyomba járván, hamisságokat ki-jelenték:³⁹⁷ azonképpen ezekis az nyomtatá-
 10 sok, erőssen hazudtattyák 's arczúl csapdossák egymást. Eggyik nyomtatás, az Leányt, Christinának; másik, Ersébetnek nevezi: Eggyik, az Leányt egynek; másik, kettőnek mondgya. Az latrot, eggyik egynek, második kettőnek, harmadik ötnek írja. Ketten azt írják, hogy az Leányt meg-fojtották: eggyik, hogy disznó halállal ölték. Eggyik azt beszéli, hogy meg-hasították az leányt,
 15 gyermeket vöttek belölle, meg-keresztelték, éltis az gyermek tizen-négy napig: második azt hirdeti, hogy az gyermeketis mindgyárt meg-ölték, az szüvét meg-ötték, egyéb tagjait disznók-elejbe hánták. Az vétkes Jesuitárúl, eggyik azt írja, hogy el-szaladott; másik, hogy meg-fogták, és tüzes fogóval fogdos-
 20 ták. Töb efféle vissza-szegezett beszédek vannak ebben az *Pasquillusban*; mellyek ki-mutattyák farkát Rókánknak. Hogy pedig ennélis inkább megszégyenülnének az Hazugok, az Felséges Baviáriai Herczeg, és az Monáchiom Városának böcsülletes Tanácsa, nyomtatva, pecsétek-alatt, ilyen Bizonytságot tőnek az Jésuiták ártatlanságárúl:

- NOS MAXIMILIANVS, DEI gratia Comes Palatinus Rheni, Dux utriusque Bavariae, etc. Vniuersis ac singulis, cujuscunque status, dignitatis, ac conditionis fuerint, {xlvj:} ad quorum manus hae nostrae Literae patentes pervenerint, amicitiam, promptaeque voluntatis gratiam, ac salutem. Notum facimus uniuersis, quod proxime praeterlapsis diebus, quaedam famosa, obscoenitatisque plenissima Cantilena, adversus Reverendos*
 25 *Patres Societatis JESV, hic Monachii existentes, typis vulgata sit, et quidem diversis Editionibus; quarum una, Norimbergensis, altera Augustanae, tertia Lavinganae Civitatis nomen refert, perinde ac si iis locis excusae*
 30

³⁹⁷ Dan. 13. v. 54.

- essent. quamvis Augustanus Typographus, cui affingitur famosi hujus libelli publicatio, gravissime de facta sibi injuria queratur, innocentiaeque suae defensionem, a suo Magistratu ardentem expetat. Hoc vero famosum, contumeliaeque plenissimum figmentum, contra veritatem, contra communem*
- 5** *honestatem, sancitasque, ad tuendam concordiam Religionis, gravi poenarum interminatione, leges Imperii, de Patribus Societatis JESV excogitatum, ac decantatum, secundis multorum auribus fuit acceptum. Istud vero infame, falsum, ac enorme figmentum, ab adversariis Catholicae fidei, hostibusque Societatis, instinctu patris mendaciorum, inimici veritatis, Diaboli, pari*
- 10** *fide excogitatum fuit, ac illud quod non ita pridem sparsum fuit, Nos in Colllegio Patrum, ingentem auri, argentique copiam, ab ipsis clanculum corrosam reperisse: Quae omnia, cum in invidiam Sanctae Religionis Catholicae, ad traducendam ac diffamandam Venerabilem Societatem, ad circumveniendum, scandalizandumque imperitum vulgus, excogitata*
- 15** *sint; intermittere nec debuimus, nec volumus, quin hisce Literis, publice coram DEO, et toto mundo testaremur, libello illo famoso, et contumeliosa Cantilena, contra DEVM, contra jus, aequitatem, ac veritatem, injuriam fieri praedictis Patribus; illosque flagitiosi illius homicidii, prorsus immunes esse; et omnia, quae infami illo Pasquillo in illos dicta sunt, falsissima esse,*
- 20** *ex solo odio, invidia, malevolentiaque adversariorum orta, eo quod videre ac ferre non possint laudabilem, DEOque placentem industriam, zelum, et fructum, quem in Ecclesiae DEI aedificationem Patres Societatis conferunt, haeresum refutatione, hominum conversione, irreprehensibili honestaque conversatione, Vita, studiis, ac eruditione. Vt igitur hujusmodi ora*
- 25** *mendaciloqua, diffamatoresque ac calumniatores publici, confundantur, ac erubescant; discantque probi omnes, cavendum sibi, nec nimium ipsis credendum: In horum omnium fidem, Literas manu nostra subscriptas, Ducalique sigillo communitas, dandas duximus ac concedendas. Datum in Civitate nostra Monacensi, 11. Junii, 1607.³⁹⁸*
- 30** *NOs Consul, et Senatores Ducalis et Metropolitanae Vrbis Monachii in Bavaria, Omnibus ac singulis Literas nostras inspecturis, officia nostra, amicitiamque ac salutem deferimus. Notum facimus etiam universis, quod*

³⁹⁸ TESTIMONIUM SERENISSIMI DUCIS BAVARIAE.

cum sexta Junii proximi praeteriti, nos in Curiam convenissemus; oblatae sunt nobis, ac lectae, Tres contumeliosae, mendacesque Cantilenae, hoc eodem anno diversis locis editae: Prima, a Joanne Lantzenperger, Norinbergae: Altera, a Valentino Schönigh. Augustae: Tertia vero, Lavingae. Quae quidem,

5 *vt apertum prodant mendacium, nec tempore, nec loco, nec nomine inter se conveniunt. Summarie vero continent, quasi Patres aliqui, Venerabilis Societatis JESV, hujus Collegii, aliquas honestas Virgines stuprassent; et inter alias, Philippi Stahel hospitis publici (cujus tamen nominis nemo omnino in tota Civitate nostra reperitur) filiam. quam alter libellus, Elizabetham;*

10 *alter, Christinam nominat, gravidatam, mense Januario, noctu intempesta, in ipso templo mactassent, ac sepulturae tradidissent. Cujus facinoris, nos per veredarium, qui in templo forte obdormiverat, lassus ex itinere, remque totam speculatus fuerat, certiores facti dicimur, erutique Cadaveris indicio, intellexisse homicidium; captisque quinque Patribus, eos forcipibus ignitis*

15 *discerptos, excisis primum e tergore loris, in rotam egisse: Reliqua vero copiosius famosae cantiones prosequuntur.*

Quia vero Cantilenae illae, manifestum ac plane Diabolicum mendacium continent, constitutionibus etiam Sacri Romani Imp: famosos libellos severissime prohibentibus, contrarium: mirari satis non potuimus, qua fronte

20 *publicum hoc ac Notorium mendacium spargi potuerit; cum omnibus, qui apud nos commorantur, cujuscunque Religionis hominibus, notissimum sit, Reverendos Patres Venerabilis Societatis JESV, multis jam annis, apud nos, honestam, probam, Castam, Inculpatam, ac plane Sacerdotalem, Religiosamque vitam vixisse; indefessoque studio summis aequae ac infimis,*

25 *assidue suam operam locasse, in Divini Verbi praedicatione, Confessionibus excipiendis, Juventute eruidenda, aegrotantium cura. Quibus omnibus id assecuti sunt, vt non tantum Clementissimo Principi nostro, aliisque viris primariis, sed Nobis etiam, gratissimi semper, charissimique fuerint, et futuri sint deinceps: nosque multum DEO debere fateamur, quod Civitas nostra*

30 *ipsis non destituatur. Et quanquam neminem cordatum ac sapientem fore credamus, {xlvij;} qui mendacibus illis Cantilenis assensum sit praebiturus: nihilominus simplicis plebeculae nimiae credulitati, quaevis falsa pro veris acceptanti, consultum cupientes, pro defensione veritatis, scandaloque simpliciorum idiotarum devitando, publico ac autentico scripto nostro,*

omnibus testatum facimus, Cantilenas praedictas, nihil aliud continere, quam apertam diffamationem, manifestumque mendacium; ita quod in iis, nulla penitus particula vera reperiatur, nec quidquam simile hic apud nos unquam contigisse, imo nec rumorem, indicium, aut suspicionem hac de re fuisse.

- 5 *Atque ideo, Patribus Venerabilis Societatis, hoc crimine falsi, quin et Nobis, quasi Religiosas personas tam atroci supplicio peremissemus, summa irrogatur injuria, contra DEVM, contra veritatem, Jus et aequum. Nosque praedictos Patres simul et nos ipsos, horum et similium impudicorum facinorum, Innocentes ac innoxios pronuntiamus. Magistratus vero omnes*
- 10 *obnixè rogamus, vt non solum in suis Dioecesibus, huiusmodi fictas, ac falsas Cantilenas abrogare, ac prohibere velint, verum etiam, si criminator deprehendatur, juxta statuta Imperii in illum animadvertant. Parati vicissim in similibus causis, pro viribus satisfacere omnibus, ac gratificari. In horum omnium fidem, has Literas publico Typo excudi, et Civitatis nostrae Sigillo*
- 15 *plura exemplaria muniri volumus. Datum Monachii, 12. Junii, Anno 1607.*³⁹⁹

Ezek így lévén, akarnám érteni, Miért gyalázzák efféle találmányokkal magokat az Atyafiak? nem tudgyáké, hogy semmivel nagyobb gyanúságban nem eshetnek, mint az ilyen szemtelenségekkel? Mert, bizony, a' kinek igazságátul óltalma vagy, nem veti reménségét az hazugságban.

- 20 IX. KERDES.⁴⁰⁰ Nem csak a Sz. Agoston, de az Sz. Irás is azt tanította:⁴⁰¹ hogy, A' ki erővel hatalommal, vagy titkon 's orozva az más ember marhájában részesült, büneinek bocsánatját mind addig sem nyerheti, míg az ő kár-val-lott atyafiát tehetsége-szerént meg nem elégíti. Mert az Természetben óltatott törvény azt mutatta: hogy, máshoz olyanok legyünk, minéműnek kívánunk
- 25 egyebeket lenni mi-hozzánk. Ha azért mi nem akarunk marhánktul meg-fosztatni; és a' ki-miatt kárban estünk, azt kívánnyuk hogy meg-élégítsen: ugyan ezennel tartozunk mi is felebarátunknak. Ez így nyilván-való igaz-ság lévén, Mi az oka, hogy az Uj Praedikátorok erről nem gondolkodnak, és az ő Juhokat nem kötelezik az Restitutióra? Köz beszéddé vált immár,⁴⁰²

³⁹⁹ MONACENSIS CIVITATIS TESTIMONIUM.

⁴⁰⁰ IX.

⁴⁰¹ a Aug. epist. 54. Ezech. 33. v. 15. Tob. 4. v. 16 Mat. 7. v. 12

⁴⁰² b Maledicti possidentes aliena.

- hogy, *b Beati possidentes*; Bódogok az kiknek kezekben katcsok: és akár-honnan légyen, de vagyon begyekben. Bizony, az Luther Atyafiak, ha tudván tudgyákis hogy igazságok nincs valamihez, de affelől mind addig birják, vala-míg az Törvény erővel ki nem vonsa körmök-közzül. Az én tanácsom-szerént,
- 5 job vólna, ha azt az üdöt, melyet az Catholicusok rágalmazásában töltenek az Praedikátorok, efféle hasznos és szükséges tudományokra fordítanák. Talám félnek, hogy az *Sola Fides*, Egyedül magán üdvözítő Hitnek fundamentoma fel-fordúlna, ha még Jámborság 's Igazságis kívántatnék e' mellé? talám attúlís tartnak, hogy, ha az *Restitutiót* emlegetnék, magokatis meg-sentenciáznák
- 10 az Uj Praedikátorok? mert ökis az régi Jámboroktul, az igaz Papoknak ada-tott jövedelmet, törvénytelenül, erővel, hatalommal, az Fundátorok rendelése és Testamentoma-ellen birják.

- X. KERDES.⁴⁰³ Aztis örömet tudnám: Honnan légyen, hogy az igaz mon-dáshoz ily szeréncsétlenek az Praedikátorok? Bocskai István óltalmára, egy
- 15 rosz *Apologiátskát* irának az Felföldi Calvinisták. el-álmélkodom rajta, mint tudtak egy marczonaságban annyi Hazugságot füzni! I. Jesuiták hírének mondgyák; hogy Bocskai Ariánus vólt. Ha jámborok, miért nem adgyák emberét ennek az hírnek? Kicsoda? hol? mi üdőben? irássalé, vagy szó-val? ki-előtt hirdette ezt Bocskairul? En külömben nemis hallottam *c* hogy
- 20 gyanuság vólt az Bocskai Ariánusságáru,⁴⁰⁴ hanem ebből a' ti irástokból. II. Aztis az Jesuitákra kenik; hogy ök az Magyarságot, *d* vad, paraszt, Istentelen nemzetségnek nevezik,⁴⁰⁵ mintha közöttünk csak árnyéka sem vólna az Keresztyénségnek. Ittis azt mondom: hogy, mind addig pirúlyon orczátok, míg fel nem irjátok, Mikor? ki-előtt? kicsoda? mely Országban? mi-módon
- 25 hirdette ez dolgot az Magyar nemzetrül? En sem szánnám hazudtát mon-dani annak, a' ki efféle gyalázattal terhelné nemzetségemet. III. Abbannis jól meg-vonszátok az bagariát; hogy, Magyar-országban nincs, ki magát nyilván Ariánusnak mondaná. Erdélybennis kevesen {xlviij;} vannak. Mert Pécsben, és vidékiben nyilván regnálnek az Arianusok. mivelhogy az ott-lakó
- 30 Calvinisták, az Dávid Ferencz iskolájában mentek. Erdélyrül, akarnám ha

⁴⁰³ X.

⁴⁰⁴ c *Excusatio non petita, est accusatio*

⁴⁰⁵ d *Barbara, profana.*

- igazat mondanátok: de ha Kolosvárat, Thordát, Enyedet, Dést, láttátok volna, nem mondanátok hogy kevesen vannak az Ariánusok. IV. Czigányság azis;⁴⁰⁶ hogy az Magyarok minnyájan bé-vötték az Helvécziai Confessiót, ez-előtt harmincz-kilencz esztendővel. Foga sincs hát immár az nagy vénség-miatt
- 5 Hiteteknek, ha még ez-előtt harmincz esztendővel gyarapodott. Azt tudgyák ezek az tormában esett férgek, hogy a' mit egyszer Debreczembe egynehány Kosta Praedikátor jóvá hagyott, azt egész Magyar-ország mind imádgya. Vezetéke ennek az Hazugságnak azis; hogy Magyar-országban kevesen vannak az Páristák; azokis házoknál, és nem Szentegyházban gyakorlyák hiteknek
- 10 rendtartását. Mondom én, hogy ezek azt tudgyák, hogy nem egyéb Magyar-ország, hanem az Tiszán-túl egy Falu. Ha fészkekből ki-tekintenének, dicsértessék az Ur Istennek szent neve, szemek fájdalmáig nézhetnek sok részeiben Magyar-országnak az igaz tudománynak virágzását. V. Nem talállyák abbannis az tárgyt; hogy Magyar-országban kevesen vannak az Augustai
- 15 Confessiának óltalmazói, 's azokis az Helvécziai Calvinistákkal nagy egygyességben 's szeretetben vannak. Mert, az Calvinistákhoz-képest, igenis sokan vannak az Augustai Confessio pártján. Az Atyafiuságot a' mi illeti, errül iteletet tehet, valaki meg-tekinti az Kassai Iskola mesternek Gravérus Albertnak, és az Bártfai Pásztornak Severinus Scultetinak írásit, mellyekről
- 20 másutt *a* emlekeztünk.⁴⁰⁷
- XI. KERDES.⁴⁰⁸ Mi az oka, hogy az Halottakért-való imádságokat kárhoztattyátok: holott az *Augustana Confessiának Apologiája b* meg nem meri tiltani az Halottakért-való könyörgést?⁴⁰⁹
- XII. KERDES.⁴¹⁰ Hogy meritek kárhoztatni az Római Ecclesiát:⁴¹¹ holott
- 25 az Augustai *c* Confessio, az Hit dolgaiban egy pontnyira sem akar ettül el-távozní?

⁴⁰⁶ *Vide supra, fol. 427.*

⁴⁰⁷ *a Supra, fol. 421. 422.*

⁴⁰⁸ XI.

⁴⁰⁹ *b Fol. 354. Logi alogi, fol. 85.*

⁴¹⁰ XII.

⁴¹¹ *c Supra, fol. 338. 339. Logi alogi, f. 30.*

XIII. KERDES.⁴¹² Mi az oka, hogy az kösséget az Isten Törvényének megtartására intitek:⁴¹³ holott *d* más-felől azt hirdetitek, hogy semmit meg nem tarthat az Isten Törvényében?

5 XIV. KERDES.⁴¹⁴ Micsoda indulatból fenyegethetitek az kösséget Istennek haragjával és az kárhoyattal:⁴¹⁵ holott *e* más-felől azt akarjátok, hogy minden bizonynyal hígygék, hogy ök az Istennek választott kedves fiai; és hogy soha az Istentül el nem szakadhatnak, a' kiket egyszer magához fogadott az Ur Isten,⁴¹⁶ *f* mert azokban az Bünt sem tartya vétkesnek ö Szent Felsége?

10 XV. KERDES.⁴¹⁷ Hol vagy on orozájok és okossákok az Praedikátoroknak, mikor az kösséget intik valami Jó Cselekedetre:⁴¹⁸ holott *g* más-felől el-hitetik az emberekkel, hogy minden Jó cselekedetekben vétkeznek Isten-ellen,⁴¹⁹ és *h* hogy minden vétkekkel kárhoyatot érdemel az ember? Ez így lévén: mind egy, akár Jó cselekedetre, 's akár gyilkosságra íncsen valaki engemet. mert minde-nik örök kárhoyatra méltó cselekedetre izgat.

15 XVI. KERDES.⁴²⁰ Ha az egy *i* Hit élégséges az mí Igazságunkhoz:⁴²¹ miért kellene magunkat fárasztanunk az Jó cselekedeteknek haszontalan munkájában? El-lehetünk minden Jó cselekedet-nélkül, ha az Hit élégséges.

⁴¹² XIII.

⁴¹³ *d* *Sup. f.* 205.

⁴¹⁴ XIV.

⁴¹⁵ *e* *Supra, fol.* 213. 214.

⁴¹⁶ *f* *Sup. f.* 209.

⁴¹⁷ XV.

⁴¹⁸ *g* *Sup. f.* 202.

⁴¹⁹ *h* *Sup. f.* 204

⁴²⁰ XVI.

⁴²¹ *i* *Sup. f.* 212.

XVII. KERDES.⁴²² Mi az oka, hogy az Papok gyalázattyaival meg nem elégesztek, hanem az égbeis pökdöstök, Christus Urunkat mind személyében, 's mind tanításában gyalázzátok, és az ő Apostolitis mardossátok? Tí szótok.⁴²³ hogy, *k* Christus Urunknak vissza kellett beszédét mondani.⁴²⁴ hogy,

5 *l* sokban tudatlan vólt.⁴²⁵ hogy *m* az Apostolokis ütötték vétették dolgokat.

XVIII. KERDES.⁴²⁶ Mi az oka, hogy Lutherrel és Calvinussal egyetemben Istenre kenitek minden rút éktelenségteket; és azt fogjátok ő Sz. Felségére,⁴²⁷ *n* hogy ő kiszttet, erőltet, vonszon, kételenít benneteket minden latorságra: holott az Isten ő-magárul azt hirdeti, hogy senkinek tört nem vét az bünre, söt

10 jóra izgattya Malasztyával az embert?

XIX. KERDES.⁴²⁸ Hol tartyák eszeket, a' kik Calvinust követik az Ur vacsorájának tudományában: holott önnön-maga ki-fakasztya,⁴²⁹ *o* hogy, ez világon annál hihetlemb dolog nincsen, mint a' mit ő tanít az Sacramentomról?

XX. KERDES.⁴³⁰ Kerek válaszszaal mondgyák-meg aztis az Atyafiak, 15 Ha minnyájan {xlix:} pokolra hányattaké, valakik az Apostolok idejétül-fogva Luther Mártonig éltenek, írtanak, tanítottanak? Ha ezek-közzül sokan üdvözültek, noha Lutherrel nem czimboráltak (mint az pártos Tanítókis *a* megvallyák:)⁴³¹ mi szükség vólt az törött utat el-hagyni? új ösvényt irtani; holott az régi Jámborok nyomdokinnis üdvözülhattünk volna?

⁴²² XVII.

⁴²³ *k* *Supra*, fol. 392. 400.

⁴²⁴ *l* *Sup. f.* 391.

⁴²⁵ *m* *Sup. fol.* 307. 412. etc

⁴²⁶ XVIII.

⁴²⁷ *n* *Supra*, fo. 373. 377.

⁴²⁸ XIX.

⁴²⁹ *o* *Supra*, fol. 686.

⁴³⁰ XX.

⁴³¹ *a* *Supra*, fol. 146.

XXI. KERDES.⁴³² Mi az oka, hogy Sz. Agostont, Gergelyt, és egyebeket, ti-magatok *b* Szenteknek neveztek;⁴³³ noha ők az *c* Halottakért-való imádságot, az meg-dücsöült Szenteknek-való könyörgést, szinte úgy gyakorlották, mint szinte most az Római Keresztyének?⁴³⁴

- 5 XXII. KERDES.⁴³⁵ Magatokis azt vallyátok, a' mit az régi Sz. Doctorok egyenlő értelemmel tanítanak.⁴³⁶ tudni illik, *d* hogy az Római Anyaszentegyház, Urunk születése-után Eot-száz egész esztendeig, semmiben meg nem csá-válta, uj kaptára sem vonta az Apostoli tanítást. Mi az oka tehát, hogy ti abban nem akartok maradni,⁴³⁷ a' mit *e* az első Eot-száz esztendő-alatt hitt, vallott, 10 és tanított az Római Gyöleközet?

- XXIII. KERDES.⁴³⁸ Aztis örömet érteném: Ha, vagyoné oly Lelki Pásztor, oly Doctor, oly Confessor, kihez merjen valaki közölletet ragaszkodni?⁴³⁹ az az, *f* Vagyoné oly Praedikátor, ki azt merje mondani, hogy bé-vészi, vala-mit Luther, valamit Calvinus, valamit az Augustai Confessio tanított? Mert én 15 még ez-ideig azt hallottam tölletek: hogy, nem gondoltok, sem Lutherrel, sem mással. az menyiben Luther eggyez az Sz. Irással, kedvesen fogadgyátok; a' hol el-ugrik az sinór-mellől, ott ám heverjen az sárban, senkinek nem kell utánna ugrani. Ez ilyen szabadosságból, és az Nyáj Vezérinek meg-ítiléséből 's meg-vetéséből, mely nagy kétségben-esések és tibolyodások 20 követhetessenek, ez-előtt *g* bővségesen meg-magyarázók.⁴⁴⁰ Vólnának töb Kérdezkedésimis: de hogy az válasz-tételt meg ne unnyátok, mászszorrais hagyok benne.

⁴³² XXI.

⁴³³ *b* *Sup. f. 177.*

⁴³⁴ *c* *Sup. f. 608. Et Postscripto Epist. I. fol. XXI.*

⁴³⁵ XXII.

⁴³⁶ *d* *Sup. f. 604*

⁴³⁷ *e* *Supra, f. 146. 608.*

⁴³⁸ XXIII.

⁴³⁹ *f* *Vide sup. fol. 425.*

⁴⁴⁰ *g* *Supra, fol. 99. 283.*

Im érti Dignitásod, minémü bajos Kérdésekkel sürgetnek bennünket az Pápista emberek: de mivelhogy ezeknek fejtegetésére nem minnyájan érke-zünk, az te hegyes elmédnek, és fényes tudományod sugárinak tartatott ez az dicsősség, hogy bé-dugjad szájokat az Páplistáknak. Légy egészségben.

5

POST SCRIPTUM:

- Nem régen azzal orczáza egy ember engemet, hogy mí igen dicsekedünk az Sz. Írásnak tiszta tanításával,⁴⁴¹ *h* de azért gyakran el-megyünk az linea-mellől. Ezt illyen Példákkal vastagítá: 1. Sz. Pál azt parancsollya:⁴⁴² hogy, az *i* Írás-nélkül adatott *Traditiókatis* meg-tarcsuk. 2. Azis ő mondása:⁴⁴³ hogy, **10** *k* Szentség és Sacramentom az Házasság. 3. Sz. Jakab írja:⁴⁴⁴ hogy, *l* nem csak a' Hit-által igazúlunk, hanem az Jó Cselekedetekbőlis. 4. Sz. János, nem hogy lehetetlennek mondaná az Istennek parancsolatit, de sőt azt mondgya,⁴⁴⁵ *m* hogy ezek nem nehezek. 5. Sz. Pál szava azis:⁴⁴⁶ hogy, *n* ember nem vétkezik minden cselekedetiben. 6. Azis Sz. Írás:⁴⁴⁷ hogy, *o* az Igazak sem tudgyák, ha szeretetre **15** méltók, vagy haragra. Ezek tellyességgel ellenkeznek az Luther Szent Írásával. Azért, kérlek, add tuttomra, Mi üdö-tájban, és ki hozta alá meny-országból az Luther Sz. Írását, mely az Apostolok Írását fel-forgattya?

⁴⁴¹ *h* Vide sup. fol. 426.

⁴⁴² *i* 2.Thes. 2. v. 6.

⁴⁴³ *k* Ephes. 5. v. 32.

⁴⁴⁴ *l* Jac. 2. v. 24

⁴⁴⁵ *m* 1.Joan. 5. v. 3.

⁴⁴⁶ *n* 1.Cor. 2. v. 28.

⁴⁴⁷ *o* Eccl. 9. v. 1

EOTEODIK LEVEL.

BALVANYOZOK, ES HITTÜL-SZAKADTAK AZ Vj TANITOK.

Az Calvinus zászlója-alatt vitézkedők csillagának,

ALVINCZI PETERNEK.

- 5 AZ meg-romlott emberi természet fel-éppítő EL SABAOTH, lelki világosságnak fényességével meg-áldgya 's bé-tölse *Dignitásodat*. Írásomhoz-való kedvetlenségét *Humánitásodnak*, értenem adgya ez az halgatásra meg-keményült csen-{|}desség, mely sok kérésimet és úntató leveleimet, csak siket-ségre vészi, és fül-mellől bocsáttya. Nemis terhelném továbbá-való írásimmal
- 10 böcsülletes Méltóságodat, de nagyra viszi embert az kételenség. Bizony, oly gyalázatos büzbe keveré minap az egész *Ministériumot* egy Pápista ember, hogy, ha abból idején ki nem tisztulunk, maradékinknakis lészen Fontáni szösze miatta. mert, ha gyakor eséssel az kicsiny cseppis lyikat vér az kemény kövön, nagy dolog, ha rajtunkis fogni nem kezd az sok pirongatás.
- 15 Szemembe mondá minap egy Pápista ember: hogy, mint az Hitnek egyik Agazattyát, úgy hiszi ő, hogy az Lutherista és Calvinista Praedikátorok Eretnekek; noha, ugymond, szidalom és gyalázatképpen senkit ezzel az böcsülletlen névvel nem illetek 's nem haragítok. Midőn erre azt mondtam volna; hogy, el-szenvedhetetlen kissebségünkre vagy ez nekünk:
- 20 Felele az Pápista ember; Láddé, mely nehéz a' dér az békának? Az igazat sem halhattyátok mi-töllünk; noha ti minket minden szavatokban, nagy hamissan, Bálványozóknak, AntiChristusoknak, Babylóniai latroknak neveztek. De hogy se szidalomnak, se boszszuságból származott gyalázatnak ne tartsad, mikor valaki közzüllünk (néha talám helyetlenuilis, mert Atiafiúi szeretetből származott bánattal, 's nem szidalmazó boszszontással kell ezt az nevet említeni) titeket Eretnekeknek nevez; ha szerét tehetem, magaddalis el-hitetem, hogy igazán és nagy okkal viselitek ti ezt az nevet.

§. 1. Az Eretnekség mely gyalázatos dolog.

Sz. Hierónymus azt írja Pammachiusnak: hogy, ha szinte az Urunk tanácsa-
szerént, egyéb rendbéli gyalázatot és szidalmat el-nyegünk és halgatunkis:
de az Eretnek nevet le-rázzuk magunkról. mert az Eretnekség, Istentül-való
5 el-szakadás,⁴⁴⁸ mely az embert amaz drágalátos kincstül, *a* az igaz Hittül
meg-fosztya:⁴⁴⁹ *b Nolim in suspicione Haeresis quenquam esse patientem.*
Az Sz. Atyák életébennis, egy Szent Jámborral olvassuk: hogy, mikoron sok
egyéb vétkekkel szemben szidalmaznák, békével türe: de mikor Eretnek név-
vel terhelnék, azt bezzeg el nem halgatá; mint szinte hogy Urunk sem vévé
10 siketségre, midön ötet Eordöngös névvel kisebbíték. Méltánnis szörnyítik
az Eretnek nevet: mert, minek-utánna Christus Urunk azt parancsolta,⁴⁵⁰
hogy *c* Pogánynak tarcsuk a' ki az Anyaszentegyháznak nem enged; az igaz
Keresztyének, minden gyalázatra méltónak ítülték az Eretnekséget.

Azt mondják azért: hogy, az Eretnek ember nem érdemli az Keresztyén
15 nevet; noha mint egy hímes koporsók, külső szinnel Keresztyénséget akar-
nak mutatni: *d Si Haeretici sunt, Christiani esse non possunt.*⁴⁵¹ *e Sed*
quemadmodum Diabolus Christum saepe mentitur, Christus tamen non
*est: ita nec Christianus videri potest, qui non permanet in Fidei veritate.*⁴⁵²
*f Christianus non est, qui in Christi Ecclesia non est.*⁴⁵³ *g Nominetenus*
20 *invenitur Christus apud Haereticos.*⁴⁵⁴ *h Dealbati sunt nomine Christiano.*⁴⁵⁵
*i Omnes Haeretici, Christiani non sunt.*⁴⁵⁶ *k Cum Novatiani, aut Marcionitae,*
seu quilibet alii nominantur, Christiani esse desierunt, qui Christi nomine
*amisso, humana vocabula induerunt.*⁴⁵⁷ Azért, mikor Liberiusnak az Ariánus
Császár alamisnát nyujtana, ugymond Theodorétus, *Lib. 2. cap. 16. in fine;*

⁴⁴⁸ a *Vide sup. fol. 84.*

⁴⁴⁹ b *Hieron. ad Pammach. adversus errores Joannis Hierosol.*

⁴⁵⁰ c *Matth. 18. v. 17.*

⁴⁵¹ d *Tert. Praes. c. 7. 14. 16. 37 Et de carne Christi, c. 2.*

⁴⁵² e *Cyprian. de Vnit. Eccles n. 48.*

⁴⁵³ f *Aug. sup. fol. 534.*

⁴⁵⁴ g *Aug. Enchir. cap. 5.*

⁴⁵⁵ h *Lib. 1. cont. Parmen. c. 7.*

⁴⁵⁶ i *Hier. cont. Lucif. init.*

⁴⁵⁷ k *Lact. l. 4. Div. instit. c 30. Id. Athan. Orat. 2. cont Arian. init.*

- így felele néki az Pápa: *Quin tu abi, et Christianus prius efficere*. Továb mégyen Sz. Ambrús, *Lib. 3. de Fide ad Gratian. ca. 3.* és azt mondgya: hogy, az Eretnek, gyalázatosb az Sidóknál, kik Urunkat meg-feszíték: *Tolerabiliora sunt tentamenta Diaboli, quam argumenta Arii. Detestandi*
- 5 *Judaei, qui Carnem Domini crucifixerunt: detestabiliores tamen arbitror eos, qui Divinitatem Christi cruci subditam crediderunt.* Aquinás Tamásis bátrán írja: 2. 2. *Quaest. 10. art. 6.* hogy, az Sidók tévelygésénél, veszedelmesb az Eretnekek hitetlensége.
- Ezzel sem élégesznek-meg az Sz. Doctorok, hanem az Eretneket, egy
- 10 mák-szemmel sem ítílik jobnak az Pogánynál: *l Nihil refert, Haeretici sint an Gentiles. De Haeretico sic loquendum, sicut de Gentili.*⁴⁵⁸ m *Intolerabile est, et a sana Fide devium, Haeticorum meliorem esse causam quam Paganorum.*⁴⁵⁹ Sőt az meg-tisztittatott, és az-után hét gonoszsab ördögtül meg-szállott háznak példájából, bizonyittya egy régi tudós ember,
- 15 hogy rosszszab rendben vagyon dolga az Eretnek embernek, hogy sem az Pogánynak.⁴⁶⁰ *n Haeticos, Gentibus esse peiores, dubitat nemo.* Nem csak annyiból vagyon pedig nehezebben dolgok, hogy nagyobb büntetést kel fejekre várni, 2. *Pet. 2. v. 21. Matth. 10. v. 15.* de azértis: mert, az Arany-szájú Sz. János mondása-szerént, *Homil. 50. ad Popul. Antioch.* az Pogányok val-
- 20 lása, {lj;} *quandam habet consequentiam,* egybe-szött és kötöztetett; eggyik az másiktul füg; fel nem forgattya egy része az többit: De az Eretnekek tudománya, magával sem fér egybe, hanem, a' mit egy-felől jóvá hágy, más-felől azt fel-zavarja.⁴⁶¹ *a* mivelhogy az Eretnek ember, bé-vészi az Anyaszentegyház bizonyosságát az Sz. Írásról, meg-veti magyarázattyárul.
- 25 Azt meri azért mondani Sz. Tamás, *Secunda 2. Quaest. 5. art. 3. ad 1.* hogy, a' ki Eretnekségben esik, *b* annak minden vallása csak vélekedés.⁴⁶² mert semmit úgy nem hiszen, mint az Keresztyén embernek hinni kellene.

⁴⁵⁸ l *Hier. cont. Lucif. init.*

⁴⁵⁹ m *Aug. 21. Civit. c. 25.*

⁴⁶⁰ n *Autor operis imperf. homil. 30. in c. 12. Matth.*

⁴⁶¹ a *Aug. supr. fol. 95.*

⁴⁶² b *Sup. f. 89.*

- Továbbá: Mivelhogy Sz. János írja, 2. *Joan.* v. 9. hogy, annak Istene nincsen, a' ki el-szakad az Igazságtúl, azt merik mondani az régi Szentek:⁴⁶³ hogy, *Atheus*, Isten-nélkül vagy az Eretnek ember: *c Aëtius contentiosas nugas connexuit, ob quam etiam causam Atheus est dictus.* Sokan azt vítattyák:
- 5 hogy, minden Eretnek Bálvány-imádó, mert magát neminémüképpen Istengyanánt böcsüllí, mikor az önnön találmányát Isten ígéje-gyanánt vészi: *d Manifestum tibi sit, nullum errorem in Religione esse potuisse, si anima pro DEO non coleret Animam, aut Corpus, aut Phantasmata sua.*⁴⁶⁴ e *Omne dogma contrarium veritati, adorat Opera manuum suarum.*⁴⁶⁵ f *In corde Credentium*
- 10 *ponitur Idolum, quando novum dogma constituitur.*⁴⁶⁶ g *Haeresum principes, simulachra dogmatum suorum, artificii corde componunt; et venerantur ea, qua a se sciunt simulata.*⁴⁶⁷ h *Ab Idololatria non distant Haereses.*⁴⁶⁸ Végezetre: Az Eretnek embert, AntiChristusnak nevezik az Szentek;⁴⁶⁹ mint ennek előtte *i* fel-jegyzők:⁴⁷⁰ *k Est tertius AntiChristus, Arius aut Sabellius.*
- 15 *imo omnes sunt AntiChristi, qui prava nos interpretatione seducunt.* Söt Hierónymus, *Contra Luciferian. initio:* ugyan Pokolbéli ördögnek meri mondani az Eretneket: *Omnes Haeretici, Christiani non sunt: Diaboli sunt.* Annak-okáért, noha, a' mint Sz. Agostontul *m* hallók,⁴⁷¹ egyedül nem járhat az Eretnekség, hanem csordával hordozza magával az vétkeket: de mindaz-
- 20 által, ha egyedül ő-maga találatnék valakin, bár egyéb jószágokkal tellyes vólnais, csak az egy Eretnekségért örökké el kellene kárhozni, ugymond Sz. Agoston:⁴⁷² *n Constituamus aliquem, castum, continentem, non avarum, non contentiosum, patientem, quietum, nulli invidentem, sobrium, frugalem, sed Haeticum: nulli utique dubium est, propter hoc solum, quod Haeticus*
- 25 *est, Regnum DEI non possessurum.*

⁴⁶³ c *Socrat. lib 2. cap. 35.*

⁴⁶⁴ d *Aug. tom. 1. de vera Relig. cap. 10.*

⁴⁶⁵ e *Hieron. in Isa. 2. Repleta est terra.*

⁴⁶⁶ f *Jerem. 32. Et posuerunt.*

⁴⁶⁷ g *Isa. 44. Id. Ose. 2. Et nunc revelabo. Os. 4. Et comedent.*

⁴⁶⁸ h *Tert. Praes. cap. 18. Idem Lirinens. c. 15*

⁴⁶⁹ i *Sup. f. 659.*

⁴⁷⁰ k *Amb. l. 10. in Luc. c. 21*

⁴⁷¹ m *Sup. f. 303*

⁴⁷² n *Aug. tom. 7. l. 4. de Bapt. con. Don. c. 18*

- Mivelhogy azért az Eretnekségben, ennyi sok rutság elegyítettett, az Ur Istenis ki-átkozta, és, mint rühes Juhokat, el-szakasztotta az Eretnekeket az ő nyájátúl. *o* Azért parancsollya:⁴⁷³ hogy, Pogányoknak tarcsuk őket, *Matth. 18. v. 17.* el-kerüllyük meszsze-földre, *Rom. 16. v. 17. Tit. 3. v. 10.*
- 5 csak ingyen neis köszöntsük, *2.Joan. 1. v. 10.* mert az ő szavok mint az fene, hamar meg-dögleli az embert, *2.Timoth. 2. v. 17.* E'hez tartotta bezzeg Sz. János Evangelista magát. ki midön az fördő-házban menvén, Cherinthust látta vólna, ki-futa, mint egy dögös helyrül: *Iren. lib. 3. cap. 3.* Az ő tanítványais Polycárpus, Márciont elől-találván, Eordög első-szülöttének köszönté ötet:
- 10 *Euseb. lib. 4. cap. 14.* Origenes inkább akará írásával keresni kenyerét, hogyssem egy udvarba maradni Samosaténus Pál Eretnekkal: *Euseb. lib. 6. cap. 3.* Samosata várasának, Vá lens Császár Ariánus Püspököt ada. ki midön az hév-vizben förödnék, senki az Keresztyének-közzül nem akara együtt velle förödni; söt az vizetis pervátába ereszték, mely az Eretnek Püspököt
- 15 meg-mosta vala:⁴⁷⁴ *p Haeretica abominatione aquas etiam contactas rati, ipsas in cloacas emisere.* Az-után, az útczán játszodozo gyermekek laptája, az Ariánus Püspök öszvérenek lábát illeté, és az gyermekek, nagy kiáltással meg-égeték az laptát:⁴⁷⁵ *q Contaminatam esse pilam arbitantes.* Ugyan akkor mezöre gyöltek az Keresztyének, az Arius mirígyével meg-döglelt Várasokban nem akarván lakozni. Heraclas Páparul írja Sz. Dienes:⁴⁷⁶
- 20 hogy, *r* Szentegyházban sem bocsátotta azokat, kik az Eretnek Tanítókkal beszélgettek vala. Mert a' ki szurkot forgat, könnyen meg-mocskollya kezét, *Ecclesiast. 13. v. 1.*

§. 2. Kicsodák méltók az Eretnek névre?

- 25 Hogy pedig meg-esmérhessük, Kicsodák méltók erre az gyalázatos névre, közép úton kell járnunk, hogy két szélül-járó vélekedéseket el kerülhessünk.

⁴⁷³ *o Vide 2.Thess. 3. v. 6. 1.Cor. 15. v. 33. Deut. 29 v. 18.*

⁴⁷⁴ *p Theod. lib. 4. cap. 14.*

⁴⁷⁵ *q Theod. lib. 4. cap. 15. Niceph. l. 11 cap. 21.*

⁴⁷⁶ *r Apud Eus. lib. 7. cap. 7.*

- Először azért: Veszedelmes vakságban hevernek, a' kik mi üdönkben azt vátattyák;⁴⁷⁷ hogy, s valaki az Fundamentomot, az Christus JESUST megtartya, és az Hiszek-egy-Istent mondgya, nem érdemli hogy Eretnek nevet viselleyen. De, a' mint másuttis *t* mon-*{lij:}*dám,⁴⁷⁸ ez igen temérdek hamiság: I. Mert, miképpen az üdvösségre nem elég, hogy egy vagy két parancsolatot meg-tarcsón az ember, sőt a' ki *a* csak egy dologban meg-botlik sem üdvözül:⁴⁷⁹ azonképpen, az Istentül meg-jelent Igazságot, éppen kel vallani. II. Az. Sz. Írásnak sincs keveseb méltósága az *Crédónál*: és szinte annyit vétkezik, valaki az Szent Írásban foglalt Igasságot hátra-veti, mint
- 5 a' ki fel-bontya az *Crédót*. Miért határozod tehát az *Crédóhoz* Hitedet, és nem az tellyes Sz. Íráshoz? Ugy vagy, hogy nem tartozik minden ember az egész Sz. Írást tudni: de azért arra fejenként köteleztetünk, hogy semmi-ben az ő tanításával ne ellenkezzünk szántsándékkal. Azért, ha ki az *Crédót* hinné, de az Anyaszentegyháztul eleiben adatott Sz. Írás tanítását meg-vetné,
- 10 menedéket nem találna az *Crédóval*. III. Ha csak azt kel kárhozott Eretnek számban írnyia, a' ki nem hiszi az *Crédót*: tehát, a' ki, vagy tellyesen, vagy valamely részben meg-veti az Sz. Írást; tagadgya az Gonoszoknak örök kárhozattyát; az Eordögöknek üdvösséget ígír; a' Házasságot, Keresztséget, Ur vacsoráját meg-veti, és töb balgatagságot forgat, mellyekről emlekezet
- 20 nincs az *Crédóban*, nem lészen méltó az kárhozatra. IV. Nincs egy régi Eretnekségis, mely az *Crédót* egy-általlyába tagadta vólna: mi az oka tehát, hogy Pelágiust az Eredendő bünrül, és az Szabad akaratnak erejéről támasztott hamis tudományért, az egész Ecclésia ki-átkozta? miért fáradtak ennyit az Régi Jámborok, hogy ki-gyomlálnák, és meg-fojtanák az Eretnekségeket?
- 25 miért akartak inkább halált és számkivetést szenvedni, hogy-sem azokkal czimborálni, kik az *Crédót* meg-tartván, egyebekben haboztanak? Egy szóért, *b* egy versengésért,⁴⁸⁰ Atok-alá vetettek sok hamis Tanítókat. sőt dögletesb Eretnekeknek tartattak, a' kik egy, vagy két csepp méreggel akarták az embereket veszteni.⁴⁸¹ *c Nihil periculosius illis Haereticis esse potest, qui cum*

⁴⁷⁷ s *1. Cor. 3. v. 11. Coloss. 1. v. 18.*

⁴⁷⁸ t *Sup. f. 84.*

⁴⁷⁹ a *Jacob. 2. v. 10.*

⁴⁸⁰ b *Vide sup. fol. 85.*

⁴⁸¹ c *Amb. tom. 2. de Fide cont. Arian. ca. 1.*

integre per omnia decurrant, uno tamen verbo, ac si veneni gutta, meram ac simplicem Fidem Apostolicae traditionis inficiunt. V. Elébbis *d* mon-
dám:⁴⁸² hogy nem elég az *Crédót* mondani, ha annak Agazatit hamis érte-
lemben vészed. Mivelhogy azért, a' kik az *Crédót* böcsüllik, nem mind egy
5 értelemben ragaszkodnak a'hoz, hanem, ki egyképpen 's ki másképpen vészi:
következik, hogy az *Crédo*-mellett ugyan el-veszhetnek, a' kik ezt hamissan
fejtegetik. Az Urunknak Pokolra szállásán, Calvinus kétségben-esést értett.
Az ő Menyben menetelén, az Lutheránusok egy *Vbiquitást* magyaráznak.
Az Anyaszentegyházon, mind Luther 's mind Calvinus, az Választottaknak
10 meg-esmérhetetlen sokaságát érti. Az Bűnnek bocsánattyán pedig, az vétke-
nek be-födözését. Es így az töb Agazatokbannis vannak különböző magya-
rázatok, mellyek-közzül csak egy lehet igaz, az többi pedig veszedelmesek.
Ha azért az *Crédónak* igaz értelme szükséges, nem lehet csak abban elég-
séges bátorsága senkinek, hogy ő az *Crédót* el-mondgya. Nincs tehát, sem
15 az Sz. Írásban, sem az igaz Okosságban ennek az vélekedésnek fundamentoma:
hanem csak a' végre gondoltatott, hogy az ember semmit ne gondoljon, akár-
mely Vallásban botorkázzék; és szem-bé-kötve, akár Istennek 's akár ördög-
nek, kockára vesse lelkét.

Másodszor: Nem kel mind egy lévben sózni, és egy kévében kötni
20 az Kárhozott tudományok követőit. Mert, a' mint Sz. Agoston írja,⁴⁸³
találkozhatik oly ember, ki ugyan azont hiszi, eggyügyüségből, és tudatlan-
ságból, a' mit az Eretnekek; de nem lészen ezzel Eretnekké: *e Constituamus*
aliquem id sentire de Christo, quod Photinus opinatus est, existimantem istam
esse Catholicam fidem. Istum, nondum dico Haereticum, nisi manifestata sibi
25 *doctrina Catholicae fidei, resistere maluerit.* A' ki azért nem el-általkodott
vakmerőségből visszáskodik, hanem abban marad a' mit Igaznak ítél, mivel-
hogy jobbat nem hallott, Sz. Agoston azt Eretnek embernek nem itéli:⁴⁸⁴ *f Qui*
sententiam suam, quamvis falsam atque perversam, nulla pertinaci animositate
defendunt, praesertim quam non audacia praesumptionis suae pepererunt,
30 *sed a seductis parentibus acceperunt, quaerunt autem cauta sollicitudine*

⁴⁸² d *Supra*, fol. 82.

⁴⁸³ e *Aug. tom. 7. l. 4. de Bapt. cont. Donat. cap. 16. Similia ibi. de Anima, li. 3. cap. ult.*

⁴⁸⁴ f *Aug. Epist 162. Similia tom. 6. de Vtil creden. ca. 1.*

- Veritatem, corrigi parati, cum invenerint; nequaquam sunt inter Haereticos deputandi.* Annak-okáért, magyarázván a' mit Urunk monda, hogy, Ha ő el nem jött volna, és az Sidóknak nem szóllott volna, vétkesek nem volnának; azt írja:⁴⁸⁵ g hogy, a' kinek nem volt oly embere, kitől halhatta volna az Igazat,
- 5 nincsen annak büne az hamis vélekedésben, és el sem kárhozik az tévelygésért; noha más büneivel magát el-vesztheti. Az kinek pedig módgya volt az Igazságrúl-való tudakozásban, és el-halgatta; bezzeg azt immár vétkesnek nevezi Sz. Ago-*{liij.}ston*.⁴⁸⁶ a *Non enim, quod naturaliter nescit, et naturaliter non potest, hoc animae deputatur in reatum: sed quod scire non studuit, et*
- 10 *quod dignam facultati comparandae operam non dedit.* Ezekre nézvéen Salvianus, régi fő ember, azt írja:⁴⁸⁷ hogy, sokan vannak az Eretnekségben, az eggyügyü Aszszony-állatok, és tudatlan Parasztság-közzül, kiket Eretnek névvel nem illehetünk: *b Errant, sed bono animo errant; non odio, sed affectu DEI, honorare se DEVM credentes.*
- 15 Annak-okáért, az Sz. Agoston mondása-szerént, csak az érdemli az Eretnek nevet, a' ki oly hamissághoz ragaszkodik, mellyet tud hogy kárhoztatott amaz Ecclesiá, melyben az régi Szentek vóltanak, és az mely előnkben adta az Szent Írást. Mert ugyanis, a' mint másutt *c* meg-bizonyíttuk,⁴⁸⁸ az egész Keresztyénséget fel-forgattya, valaki csak egy dologban kétséssé teszi annak
- 20 az Ecclesiának tanítását, melytől az Isten Könyvét vöttük.

§. 3. Bálvány-imádók az Lutherista és Calvinista Tanítók.

- Senki szitoknak ne ítéllye, hogy azt nyakatokban rántjuk, a' mivel ti minket terheltek: mert igazat, és Luthertől tanúlt dolgot mondunk. ki nem egy helyen írja:⁴⁸⁹ d hogy, Pogánynál aláb-valóvá, disznóvá, sőt ugyan
- 25 ördöggé változtak az ő Tanítványi az Uj Evangelium-alatt. Azt se várja senki, hogy olyan Bálványozást mutassunk az Atyafiakban, minémü regnált

⁴⁸⁵ g *Aug. tract. 89. in Joan. Et Epi. 105. Lib. Quaest. vet. et novi Test. q. 69.*

⁴⁸⁶ a *Aug. tom. 1. lib. 3. de Lib. arbit. cap. 22.*

⁴⁸⁷ b *Salvian. li. 5. de Providentia, Tom. 5. Biblioth. SS. Patrum.*

⁴⁸⁸ c *Sup. f. 87.*

⁴⁸⁹ d *Vide Lutherum, sup. fol. 216.*

az Pogányságban: mert, az Proféták mondási-szerént, az Keresztyénségben ilyen Bálványozás nem találtatik. Csak azt akarom tehát bizonyítani: hogy, az Uj Tudományok fundamentomi-szerént, neminémüképpen részesek az Atyafiak az Bálványozásban. kit, úgy tetczik, Calvinus elég nyilván
 5 meg-valla, midön az Calvinisták szüvét, Bálványozás műhelyének nevezé:⁴⁹⁰
e Vnde colligere licet, hominis [Calvinistae] ingenium, perpetuam esse Idolorum fabricam.

I. Valaki az Istenben nem hiszen, söt ő-helyében idegen Istent tisztel, az valóban Bálványozó. Az Lutheristák és Calvinisták, nem hisznek Istenben,
 10 söt ő-helyébe idegen Istennek szolgálnak. Tehát ők igazán csak Bálványozók. Az Kötésnek Első Részét, eléggé meg-bizonyítottuk *f* ennek-előtte.⁴⁹¹ Második Részét így erőssítem: Valaki az Isten Törvényében semmit meg nem tarthat, 's meg sem tart, egy Istenben nem hiszen, hanem idegen Istent tisztel. Az Lutheristák és Calvinisták, semmit az Isten törvényében meg nem tartnak
 15 's meg sem tarthatnak. *Ergo, etc.* Ennek az Erösségnek Elöl-járója, abból ki-tetczik: mert az Isten Törvényi-közzül eggyik az,⁴⁹² *g* hogy egy Istent higgyünk, és idegen Istent ne tiszteljük. Azért, a' ki semmit az Törvényben meg nem tarthat, eztis fel kell annak bontani. mert, ha ezt bé-töltené, bizony valamit meg-tarthatna az Istennek Parancsolattyába. Hogy pedig ők semmit
 20 az Isten Törvénye-szerént nem cselekedhetnek, a' magok saját mondásokkal meg-bizonyítottuk *h* nem régen.⁴⁹³

II. Azt értök Calvinustól:⁴⁹⁴ *i* hogy, Bálványozó az, valaki az Isteni tiszteletben, az Sz. Írásban ki-adatott Parancsolat-kívül lépik. Ez ha így vagyon, maga fejére csinált sulykot Calvinus, és Bálványozóvá tötte maradékát. Mert,
 25 hogy most egyébrül ne szóllyak, *k* Vasárnapot, Husvét, Pünkösd napját,

⁴⁹⁰ e *Calv. li. 1. cap. 11. n. 8.*

⁴⁹¹ f *Első Levélbe.*

⁴⁹² g *Exod. 20. v. 3.*

⁴⁹³ h *Sup. f. 205.*

⁴⁹⁴ i *Supr. Epist 1. fol. VIII.*

az Sz. Írásban ki-adott parancsolat-nélkül, meg-illik ökis,⁴⁹⁵ és azt hiszem, hogy az Sz. Pál hagyása-szerént,⁴⁹⁶ / Isteni tiszteletre rendelik az Inneplést, nem tánczolásra.

5 III. Valaki Isten-gyanánt tiszteli azt, a' ki nem igaz Isten, Bálványozónak neveztetik. Az Lutheristák és Calvinisták, oly állatot tisztelnek Isten-gyanánt, mely nem igaz Isten. Mert, ők azt tartják Isteneknek, a' ki embert bűnre kiszteti, taszítja, és ugyan erőszakkal vonzza; minthogy ezt az magok szavaiknak fel-jegyzésével másutt *m* meg-bizonyítók.⁴⁹⁷ A' ki pedig ezeket cselekeszi, Isten nem lehet *n* semmi-képpen.⁴⁹⁸

10 IV. Valaki amaz egy Ur JESUS Christus helyett, mást imád mint Christust, annak része vagy az Bálványozásban. Ezt cselekeszi Calvinus és Luther. mert oly Christust imádnak, a' ki, *o* vagy tudatlan és kétségben esett,⁴⁹⁹ vagy *p* minden rut vétkekkel teljes;⁵⁰⁰ a' mint ez-előtt meg-mutattuk.

15 V. Ha nem hazudnak az Uj Tanítók, *q* az Mise teli Bálványozással.⁵⁰¹ Azért, valaki ezt minden szokott rend-tartásával bé-vészi, nem lehet Bálványozás-nélkül. Az Lutheristák pedig, *r* Confessiójokban írták nem egy helyen,⁵⁰² hogy az Misét, minden {liijj} régi szer-tartásával egyetembe, böcsüllettel fogadgák. Tehát magokat Bálványozókká téstik.

20 VI. Calvinus azt írja:⁵⁰³ hogy, az Ecclesiátul-való el-szakadás, Istennek és Christusnak meg-tagadása: *a Sequitur, discessionem ab Ecclesia, DEI et Christi abnegationem esse*. Ezent jelenti Urunk, midőn azt parancsollya: hogy, a' ki nem enged az Ecclesiának, azt ugy tarcsuk mint Pogányt, *Matth. 18. v. 17.* Bövségesen meg-bizonyítottuk pedig ennek-előtte,⁵⁰⁴ *b* hogy Luther és Calvinus el-szakadtak az igaz Ecclesiátul. Azis Calvinus szava:⁵⁰⁵ hogy,

⁴⁹⁵ k *Vide sup. fol. 470.*

⁴⁹⁶ l *1. Cor. 10. v. 31. Colos. 3. v. 17.*

⁴⁹⁷ m *Supra, fol 374. 377.*

⁴⁹⁸ n *Sup. f. 373.*

⁴⁹⁹ o *Calv. sup. fol. 391. 401.*

⁵⁰⁰ p *Luth. sup. fol. 390.*

⁵⁰¹ q *Sup. f. 355.*

⁵⁰² r *Supra, fol. 331. 355.*

⁵⁰³ a *Cal. lib. 4. cap. 1. n. 10.*

⁵⁰⁴ b *Supra, fol. 425. 586.*

⁵⁰⁵ c *Calv. lib. 1. cap. 4. n. 2.*

az Istent nem hiszi, valaki az Istennek ítéletit nem rettegi: *c Quisquis extincto caelestis iudicii metu, secure sibi indulget, DEVM esse negat.* Ezt cselekeszik pedig minnyájan az Uj Tanítók, az mint ez-előtt *d* meg-bizonyítottuk.⁵⁰⁶ Tehát ők az igaz Istent meg-tagadták.

- 5 VII. Az Fösvénységet, és Tobzódást, Bálványozásnak nevezi Sz. Pál Apostol, *Ephes. 5. v. 5. Philip. 3. v. 19.* Tehát, jó következással, Bálványozó tudománynak nevezhetjük azt, mely saját tulajdon természeti-szerént, mind azokra 's egyéb-féle vétkekre útát csinál, és szabad menedéket mutat. Ezt cselekeszik az Ujságok. Mert *e* el-hitetik,⁵⁰⁷ hogy semmit az Isten Törvénye-szerént nem cselekedhetünk. Es nem csak haszontalannak, de ugyan vétkesnekis mondgyák az embernek Jó cselekedetét. Ezek, és töb jó-sült tanítások, minden Istenes igyekezetet meg-fojtnak az emberekben.

§. 4. Eretnekek az Lutherista és Calvinista Tanítók.

- 15 Az Uj Tanítók, ugy meg-érdemlik az Eretnek nevet, mint egy Szüz Leány az rósa koszorut. Ez ki-tetozik ezekből az erős Bizonyóságokból:

- I. Valaki az Christus Anyaszentegyházában nincsen, azt igazán Hittül-szakadottnak, és (ha az tudatlanság meg nem menti) Eretnek ember-nek mondhatjuk; *f* mint meg-tetozik az Ecclesiárul-való írásunkból.⁵⁰⁸ Nincsenek pedig az Christus aklában az Luther és Calvinista Tanítók; *a'* mint 20 *g* bövségesen meg-bizonyítottuk ennek-elötte.⁵⁰⁹ *Ergo, etc.*

- II. *A'* ki el-szakad az igaz Isteni Tudománytul, azt méltán Eretnekek-közzé számlálhatjuk. El-szakadtak pedig attúl minnyájan az Uj Tanítók. Mert magokis beszéllek,⁵¹⁰ *h* hogy Urunk Születése-után Eot-száz esztendeig tisztán maradt az Mennyei Tudomány, és mindazáltal nem tagadhattyák,⁵¹¹ *i* hogy 25 ők sokkal külömben hisznek, hogy-sem *a'* mint akkor hittének az Hivek.

⁵⁰⁶ *d Sup. f. 213.*

⁵⁰⁷ *e Sup. f. 205.*

⁵⁰⁸ *f Sup. f. 533.*

⁵⁰⁹ *g Supra, fol. 425. 586.*

⁵¹⁰ *h Supra, fol. 170. 425.*

⁵¹¹ *i Supra, fol. 147. 646.*

III. Valaminémü Okokból méltán Eretnekeknek itiltetik Arius, Nestórus, Eunómius, és több ki-átkozott Tévelygők; ugyan azon Okokat talállyuk az Uj Tanítókbannis. Tehát öketis igazán mondhattuk Eretnekeknek. Elöl-járója az Bizonyságnak abból ki-tetctzik: Mert, az Eretnekséghez nem
 5 kivántatik, hogy magais az Eretnek ember megvallya, hogy ő az Sz. Irástul, és az Isten Igéjének igaz magyarázattyátul el-hasonlott. Sőt *k* minden Eretnekség az Irással-való egygyességet tettet, és ezzel dicsekedik.⁵¹² Azzal sem lészen senki Eretnekké, hogy azok, az kik külömbet hisznek, azt ítélük és bátrannis mondgyák, hogy az ellenkező Tudományt, ők nyilván
 10 meg-győzték az Szent Irásnak szavaival. Mert, ha ez elég vólna, akár-mely Igazságotis Eretnekséggé tehetnénk. mivelhogy mind Ariusnak, Luthernek, Calvinusnak ugy tetctzik, hogy ő meg-győzi az ő-vélle ellenkedöket. Azért, noha Arius erőssen, és, az ő itileti-szerént, világosan bizonyitana az Sz. Irással: de azért ugyan Eretnek nevet viselt. mert, az Irás értelmében
 15 el-szakadott attul az Ecclésiátul, mely az Apostolok idejétül-fogva meg-gyökerezett; és az Sz. Irásnak új formán magyarázott színe-alatt, pártot ütött. Ugyan ezen igaz ok, éppen és tellyesen *l* az Lutheristákhoz illik.⁵¹³

IV. Eretnek az, valaki ugyan azon Tudományt követi, mellyért az egész Keresztyén világ, tévelygő Eretnek nevet sújtott régenten valakihez. Illyenek
 20 az Lutherista és Calvinista Praedikátorok; az mint ez-előtt *m* nem tiz vagy húsz ágazatban meg-mutattuk.⁵¹⁴ Ergo, etc. Első Részét az Kötésnek, másutt *n* meg bizonyítók.⁵¹⁵ és csak abbólis meg-tetctzik, hogy az Calvinus saját nyelve vallása-szerént,⁵¹⁶ *o* igaz Apostoli tudomáynak tisztasága fényeskedett az Ecclésiában, közel Eot-száz esztendeig. Azért, a' mit akkor Eretnekségnek
 25 tartottak, azt miis Eretnekségnek nevezhettyük.

{lv;} V. Eretnek az, valaki az Apostoli tanitással szemben szökik, és azzal igyenesen ellenkezik. Az Uj Tanítók azt cselekeszik, mint ez-előtt *a* nem egy helyen sok Példákkal meg-mutatók.⁵¹⁷ Ergo, etc.

⁵¹² k *Sup. f. 96. 285. 456.*

⁵¹³ l *Vide sup. fol. 145.*

⁵¹⁴ m *Sup. f. 261.*

⁵¹⁵ n *Fol. 260.*

⁵¹⁶ o *Fol. 170.*

⁵¹⁷ a *Postscripto Epist. 4. Et supra, f. 426*

- VI. Noha az Sz. Irás, az Eretnekségnek mivóltát meg nem határozta az *Dialecticusok* módgya-szerént: de azért, könnyen végére mehetünk, ki légyen az Eretnek. Mert, Először: Görög szó az ERETNEK, és a' mí nyelvünkön, Választót jegyez; a' mint ez-előtt *b* hallók Tertullianustúl.⁵¹⁸ és ilyen szókkal írja Hierónymus:⁵¹⁹ *c Haeresis, Graece ab Electione dicitur; quod scilicet unusquisque id sibi eligit, quod sibi melius esse videatur.* Az tehát Eretnek, az ki egyéb sinorra és czirkalomra nem veti az ő Vallását, hanem az maga tetczésére; az az, a' kinek nincs egyéb bizonyos nyoma és regulája, mellyen járhasson az Hitbéli nehézségekben, hanem csak az maga esze. Másodszor: az Sz. Irás,
- 5 mikor tulajdon festékivel ki akarja ábrázni az Eretnek embereket, azt mondgya felöllök:⁵²⁰ hogy, szakadást szereznek: *d Segregant semetipsos: Introducunt sectas.* Mi-töllünk el-válnak:⁵²¹ *e Ex nobis prodeunt.* Es annál különbet tanitnak, a' mit eleitül-fogva vöttünk és tanultunk:⁵²² *f Dissensiones, praeter doctrinam, quam vos didicistis, faciunt.* Ezek pontrul pontra az Uj Tanítókhoz
- 15 illenek. Mert, a' mint eléb *g* meg-mutatám,⁵²³ az Sz. Irásnak magyarázásában csak szinte az magok tetczését követik. Azis csak szinte magok választásából vagyon, hogy, az Ecclesiának bizonyosság-tételét bé-vészik az Sz. Irás Könyveirül; de az Irásnak magyarázásárul meg-vetik. Szakadástis ők szerzetek: mert, egyes-egyedül Luther lön első (a' mint *h* maga sem tagadgya)⁵²⁴
- 20 ki el-töré az járom-szeget, és ki-ugrék közzüllünk. Végezetre, az ő tanítások azon-kívül vagyon, a' mit az Keresztyén világ tartott és tanított az Apostolok idejétül-fogva; minthogy ezt *i* magok sem földözgethetik az Uj Tanítók.⁵²⁵ Hogyha azért az Eretnekségnek bélyegét fel-talállyuk benne, nem látom miért nem kellene Eretnekeknek ítélni őket.

⁵¹⁸ b *Sup. f. 257*

⁵¹⁹ c *Hieron. in cap. 3. ad Titum. ibi, Haereticum.*

⁵²⁰ d *Judae v. 19. 2. Pet. 2. v. 1.*

⁵²¹ e *1. Joan. 2. v. 9.*

⁵²² f *Rom. 16. v. 17.*

⁵²³ g *Supra, fol. 96. 515.*

⁵²⁴ h *Sup. f. 145.*

⁵²⁵ i *Sup. f. 147.*

VII. Az Lutheristák és Calvinisták egymás-ellen bizonytságot tésznek az Eretnekségrül; mint az magok *k* szavaiból elégségesen meg-hallottuk.⁵²⁶ Azért, hogy ne láttassunk minden szavokban keresztül állani, ám egyszer légyen igaz mindenik pártnak az másik-ellen támasztott vádolása.

- 5 Mind ennyire nyújtá beszédét az Pápista ember. Azért, nem győzém tovább szégyennel, hanem mondék: Félő, hogy az Istennek haragja ugyan itten reánk ne szálljon, és az házis nyakunkban ne omollyon ezekért az nagy káromkodásokért: hanem, én a' tanács, szaladgyunk ha veszni nem akarunk. Es ezzel az mondással ki-futék az házból: de senki utánnam nem jöve, hanem
- 10 nagy nevetséggel kiáltani kezdének: Szaladgy Farkas, inadban az Igazság. Ezeket az Dignitásod próba-kövére küldém. Mellyek így lévén, job nekünkis Hajdúkká lennünk, hogy-sem Praedikátorságunkal magunkat 's mástis vesztenünk. Légy békeséggel.

POST SCRIPTA.

- 15 Isten nem tudom hová tötte volna a' mi sok Kintornálásunkat. Minap kérdék töllem, mint lehessen igaz, a' mit az Hóltaknál éneklünk: [Fel támadunk minnyájan itéletkor, és mi mind el-változtatunk akkor.] Mert Sz. Pál külömbet tanit.⁵²⁷ Minnyájan fel támadunk, / ugymond, de nem változtatunk-el minnyájan. Az Görög bötü-szerént, másképpen esik ez az Sz. Pál mondása.
- 20 De Egy az:⁵²⁸ hogy, sok Görög könyvek az *m* Deákkal eggyeznek. Más az:⁵²⁹ hogy, az Görög bötü egybe nem férhet azzal, *n* hogy minden embernek meg kel halni. Es ugyan Görögülis cserbe maradna az Halottak éneke, melyben azt mondgyuk, hogy [Mind meg kel halni.] Mert, az Görög bötü-szerént, így esik az Sz. Pál mondása. [Nem halunk-meg minnyájan.] Errülis rövid feleletet
- 25 várok tölled. Isten hozzád.

⁵²⁶ *k Supra, fol. 253. 421. Et Postscriptis Epist. 1. f. xx.*

⁵²⁷ *1 I. Cor. 15. v. 51.*

⁵²⁸ *m Ita Beza in eum locum.*

⁵²⁹ *n Sup. f. 417.*

{lvj;} AZ ALVINCZI PETER FELELETIRÜL, *rövid intés*.

Szava-hihető, 's füllel hallottat-beszéllő emberektül értettem, hogy Alvinczi Péter, sok mosdatlan szidalmi-között, Bálványozást, és Hit-szegést akart mi-reánk mérges beszédével kenni. Azért hivatalomnak tisztí-szerént, szembe szállék az dücsösséges vitézzel, és Eot Levelemben, orczájára térítém reánk kérödött fecsegésit. Noha pedig arra nem néztem, hogy egy-féle állatra nem jó hájat kenni, hanem ötet érdeme-fölöttis mindenütt tisztességgel neveztem; tudván, hogy szép szónak szárnya nem szegik: de mégis, hogy-ím ki-fogták az delczegből bátyánkat, és szájában vetették zaboláját, csuda
10 melly igen orrában dagállya: és nem magára vete hogy nyerset ött 's meg nem emészthette, hanem mosdatlan kézzel, és körmös ujjal kapa hozzam; czifra fortélyokkal, és hajadon pór szitkokkal támada ellenem. Azért, az első két Levélre íra valamit: az többinek meg-rázogatására, jövődre köté magát. De mivelhogy, az ag szó-szerént, egy-féle állatnak sem jó az első kölyke,
15 igen csekély tudománnyal, vékony értelemmel, és gondolatlan csácsogással vívé véghez az Feleletet. Es noha elsőben mohón nyúla dolgához, azt alitván, hogy lágy körtvélyben harap: de foga törésével érezvén hogy baraszk-magra talált, békét hagyja az több Leveleknek; az az, meg-esmérteté, hogy rossz pora volt, és nem mindgyárt buggyan mihent párállik az Praedikátor Uraimék
20 pattantyúja.

Mivelhogy pediglen, ebben az nyomorúlt Feleletben, igen mellyeszi Alvinczink az madarat, melynek röpillését távul láttya; és drágán árúlly a medve-bört, maga az medvéjét sem látta; az az, *triumphál*, mintha immár az Pápátul el-vonta volna az Sz. Péter kólcsát, nékem pedig hátra kötötte
25 volna kezemet, és tömlöczében kalodában tartana. Annak-okáért, hogy meg ne zabállanék az Felelet-tételből származott kevélységben, énis hamar inában lök, 's meg-esmértetém, hogy nállunkis sóval sóznak.

Ezt az ő Irására-való válaszomat, mellyet ez-előtt két esztendővel ki-nyomtattam, azért nem akarám itt ujonnan ki-bocsátani. mert, a' ki
30 értelmesen olvassa az én-töllem iratott Leveleket, könnyen csak azokbólis meg-tapasztalhattya az Alvinczi fogásinak helytelenségét.

JEGYZETEK ÉS MUTATÓK

1. Bevezetés a jegyzetekhez

Jelen kötet a korábbi Pázmány-művek kritikai kiadásának módszertanát követi. A feladatot nehezítette, hogy nem egy, hanem két szövegváltozat került együttes kiadásra. A marginális jegyzetek elhelyezése mindkét szövegváltozatban következetlen, noha az 1613-as *Kalauz*ban már egyértelműen észrevehető az egységesítő kiadói-nyomdászati szándék. Míg az *Öt szép levél*ben csupán pár oldalon keresztül (halmozott hivatkozások esetén), addig a *Kalauz* függelékében már több helyütt találkozhatunk a marginális jegyzetek pontosítását szolgáló betűjelöléssel, ezzel megkönnyítve az olvasó tájékozódását. Az ebből a szövegközlési típusból adódó esetleges félreértéseket elkerülendő – Pázmány több művén keresztül végigvitt gyakorlatát követve – a mai szokástól eltérően nem a hivatkozott vagy idézett szövegrészek után, hanem azok előtt, lehetőleg egy nyelvhasználatra utaló ige („mondta”, „így ír” stb.) után helyeztük el a marginális hivatkozást jelölő jegyzetszámot, s tettük a lapok aljára a jegyzeteket.

Pázmány hivatkozásait ellenőriztük. A bibliai idézeteket és hivatkozásokat, amint az *Imádságos könyv* esetében is,¹ mind az 1583-as velencei *Vulgata*-kiadás,² mind a máig legújabb, 2013-as Szent István Társulat által közreadott magyar nyelvű kiadás³ alapján visszakerestük. Az egyházatyáktól származó idézeteket nemcsak a korabeli kiadások, hanem a *Patrologia*-sorozat⁴ alapján is ellenőriztük. Ahol Pázmány latinul pontosan idéz, ott elegendő a kritikai kiadás lapalji jegyzetei alapján tájékozódni. Minden más esetben a tárgyi jegyzetekben jelöltük Pázmány eltéréseit. Ahol az eredeti szöveget Pázmány lényegesen megváltoztatta, vagy az eredeti forrást magyar nyelven idézte, ott a latin kútfőket is idéztük azok modern magyar fordításával együtt. Az első előforduláskor megjelöltük azt a kiadást, melyből Pázmány idézeteit ellenőriztük, legyen szó akár ókori vagy patrisztikus, vagy akár

¹ PÁZMÁNY 1631/2013.

² *Biblia* 1583.

³ *Biblia* 2013.

⁴ PG, I–CLXI; PL, I–CCXXI.

Pázmány-kortárs szerzőről. Az 1609 (1613) előtti művek esetében ezek nem mindenhol egyeznek a Pázmány által használt forrásokkal.

A tárgyi jegyzetekben minden latin szövegrészt lefordítottunk. Ahol lehetséges volt, a már megjelent fordításokat vettük át. Ez esetben a fordítokat vagy az átvett szövegrész után a jegyzetben, vagy az irodalomjegyzékben (4.5.) tüntettük fel, attól függően, hogy az egész szövegkiadást egy személy fordította-e. A latin szövegrészek fordítása és a modern fordítások ellenőrzése Báthory Orsolya munkája.

1.1. Az *Öt szép levél* (1609) és az *Öt levél* (1613) létrejöttének körülményei, kiadásai és utóélete

Pázmány Péter 1609-ben három vitairatot írt, melyek kiadásuk sorrendjében rövidített címmel a következők: *Öt szép levél*,⁵ *Az Nagy Calvinus Jánosnak Hiszek-egy-Istene*⁶ és a *Megrostálás*.⁷ Az *Öt szép levél* (*Öt levél*) három szövegváltozatban látott napvilágot.⁸ Kiadásunk az 1609-es első kiadását,⁹ valamint 1613-ban megjelent *Kalauz* függelékeként közölte,¹⁰ Pázmány által lényegesen átdolgozott művet, a második kiadást tartalmazza. A harmadik szövegváltozat már teljesen elvesztette eredeti műfaji jellegzetességeit és önállóságát: a *Kalauz* 1623. évi második kiadásának 15. könyvévé vált,¹¹ Pázmány értekező prózai formára dolgozta át. E változat csak az első három levelet tartalmazza, az előző két kiadást olyannyira meghatározó

⁵ PÁZMÁNY 1609a.

⁶ PÁZMÁNY 1609c.

⁷ PÁZMÁNY 1609b; kritikai kiadása: PÁZMÁNY 1609/2017.

⁸ *Tizen-ötödik könyv* = PÁZMÁNY 1637, 999–1048. Csupán egy-két helyen találkozhatunk szavak betoldásával vagy elhagyásával. E változtatások ellenére tartalmi szempontból ugyanarról a műről beszélhetünk.

⁹ *Öt szép levél* = PÁZMÁNY 1609a.

¹⁰ *Egy tudakozó praedikátor nevevel iratott eot level* = PÁZMÁNY 1613 (*Appendix*, j–lvj.) – a továbbiakban: *Öt levél*.

¹¹ *Tizen-ötödik könyv* = PÁZMÁNY 1623, 992–1041.

1.1. Az *Öt szép levél* (1609) és az *Öt levél* (1613) létrejöttének körülményei, kiadásai és utóélete

prózapoétikai elemeket mellőzte.¹² Éppen ezért e harmadik változat közlésétől itt eltekintünk, a *Kalauz* kritikai kiadása során foglalkozunk ezzel a szöveggel. E művein keresztül jól látható Pázmány szövegszerkesztői eljárása: köztudott tény, hogy munkáit folyamatosan – a használati szükségszerűség figyelembevételével¹³ – átdolgozta,¹⁴ ezáltal új funkcióba helyezte, életművének szintézisébe illesztette.¹⁵ A negyedik szövegváltozat a *Kalauz* 1637. évi kiadásának 15. könyveként jelent meg. E harmadik *Kalauz*-kiadásban a stilisztikai, központosági és helyesírási eltérésektől eltekintve lényeges változtatáson nem esett át a szöveg. A szakirodalom és a kiadástörténet is azt mutatja, hogy az első és második változatot mindig is két műnek tekintették. Jelen követünk az *Öt szép levél* harmadik,¹⁶ az *Öt levél* hetedik¹⁷ kiadása.

¹² „Az 1623-as kiadás legjelentősebb változtatása [...] a kompozíciós forma átalakítása, amely a barokk értekező prózáírás felé mozdítja el az eddig fiktív levél-forma jegyeit magán hordozó hitvitázó írást.” LIPA 2002, 28.

¹³ HARGITTAY 2005, 79.

¹⁴ „a túlnyomó részt vitairatokat tartalmazó életmű a *Kalauz* első és második kiadása köré szerveződik”: HARGITTAY 2001, 257. A különböző helyen és időben megjelent művek ortográfiája elsősorban a nyomda és az aktuális nyomdász helyesírását és kiadási gyakorlatát tükrözi, Pázmány helyesírása – különböző életszakaszaiból fennmaradt kéziratai alapján – többnyire következetes maradt: KOVÁCS 2003.

¹⁵ Pázmány írói gyakorlatának átfogó szintézisét lásd: HARGITTAY 2016.

¹⁶ A mű első kiadása után csak az 1895-ös összkiadásban találkozunk újra a szöveggel: PPÖM, II, 503–620. E kiadásra is érvényesek Hargittay Emilnek a 2000-ben sajtó alá rendezett *Felelet* kritikai kiadása során megfogalmazott megállapításai: PÁZMÁNY 1603/2000, 7. Az *Öt szép levél* első levelét modern átiratban Tarnóc Márton közreadta, de az eredeti szövegben szereplő marginális jegyzeteket nem illesztette be a kiadásba: TARNÓC 1983. Ugyanezt a szövegrészt olvashatjuk – immáron a marginális jegyzetekkel ellátva – az 1983-as gyűjteményes kiadásban. Ezt a szerkesztők kiegészítették az 1613-as szövegváltozattal *Az Alvinczi Péter feleletiről rövid intés* című szövegrésszel. A szöveggondozók a századfordulón megjelent életműkiadás alapján dolgoztak: ÖRY–SZABÓ–VASS 1983, 179–197.

¹⁷ Az 1613-as szövegváltozat további kiadásai: PÁZMÁNY 1613/1741; PÁZMÁNY 1613/1761 – a kolozsvári akadémiai könyvtár (Academia Republicii Sociale România, Filiala Cluj-Napoca, Biblioteca Fond Carte Veche Maghară-Reformată) szűz, csonka (hiányok: címlap, 1–4, 282–) példányát (jelzete: RMK R162) tévesen katalogizálták, fedőlapján a következő áll: *Pázmány Péter Eot szép level Graz, 1609*; PÁZMÁNY 1613/1769; PPÖM, IV, 701–790; PÁZMÁNY 1613/1984.

Az *Öt szép levél* jelen tudásunk szerint a magyar katolikus megújódás első kifejezetten protestáns prédikátor ellen írott kontroverz teológiai alkotása, amelyben a katolikus fél nem védekező állást vesz fel a protestáns támadásokkal szemben, hanem eleve a másik fél hitelveit támadja¹⁸ dogmatikai alapon,¹⁹ a hitvitairodalom minden retorikai és tudományos eszköztárának felhasználásával.²⁰

Pázmány e művét a barokk kori magyar irodalomtörténet mesterművének tekinthetjük, mivel klasszikus szépirodalmi formát választ, és az ironia eszközeivel szégyeníti meg a vitapartner protestáns prédikátort.²¹ Nem véletlenül – monumentális *Kalauza* és prédikációi mellett – e munkája került a magyar irodalomtörténet-írás érdeklődésének homlokterébe. Már maga a választott műfaj és a fiktív kerettörténet szokatlan a magyarországi hitvitázó irodalom meglehetősen száraz és parttalan retorikai-diszkurzív terében. Pázmány egy véletlenül ott termett pápista embernek szájába adja a teológiai kérdéseket, melyekre egy félművelt protestáns prédikátor próbál válaszolni, miközben közönsége is akad: protestáns kisnemesek és városi polgárok gyűrűjében zajlik a disputa. Szerepük arra koncentrálódik, hogy megteremtsék a teológián túli, hétköznapi világ atmoszféráját. Miután meg nem nevezett prédikátorunk megszágyenül a teológiai érvelésekben, magához Alvinczi Péterhez folyamodik oktatásért, hogy az ő nagy erudíciójával válaszoljon a pápista kérdéseire, érveire. Ez kifejezett felhívást jelent Pázmány vitairatának megválaszolására.

¹⁸ SÍK 1939, 100–114; HELTAI 1994, 82–84.

¹⁹ A hitvita eredendően egy dialóguson alapuló szóbeli műfaj, melyet a könyvnyomtatás a maga szélesebb közönséget megszólító módján megváltoztatott, és – különösen a sajátos 16–17. századi magyar történelmi viszonyok közepette – nem a másik fél meggyőzését, hanem sokkal inkább a saját felekezeti identitás megerősítését szolgálta. A hitviták szóbeliségből írásbeliségbe való átmenetéről lásd: BITSKEY 1978, 183; THIMÁR 1999, 114.

²⁰ Pázmány történelmi forrásairól lásd: PATAY 1909. Luther műveit a Philipp Melancthon szerkesztette hétkötetes összkiadásból meríthette, mely Hans Lufft nyomdájából került ki Wittenbergben 1545–1557 között: AJKAY 2013. Patrisztikus forrásait 16. századi kiadásokból, esetleg florilégiumokból ismerhette. A katolikus vitairók közül Pázmány ismerte a legteljesebben az ellenfelek teológiai álláspontját: BITSKEY 1986, 67.

²¹ Az *Öt szép levelet* retorikai szempontból Bitskey István elemezte, és megállapította: „A rendelkezésre álló nyelvi fegyvertárat sikerrel használta céljai érdekében, a formákat azonban egyéni invenciója segítségével keltette életre.” BITSKEY 1997, 96.

1.1. Az Öt szép levél (1609) és az Öt levél (1613) létrejöttének körülményei, kiadásai és utóélete

A válasz nem is késik, még ugyanebben az évben (1609) napvilágot lát Alvinczi Péter válasza.²² E művet csak Bod Péter említéséből²³ és Pázmány viszontválaszából ismerjük,²⁴ jelenleg elveszett vagy lappang.

Az *Öt szép levél* műfaját formai kritériumok és európai előzmények nyomán²⁵ a legtöbb irodalomtörténeti értékelés fiktív levélként határozta meg.²⁶ Ezzel a kritikátörténeti állásfoglalással alapvetően nem szembemenve érdemes kiemelni Pázmány művének más irányú műfaji jellegzetességeit.²⁷ Az *Öt szép levél* nemcsak fiktív,²⁸ hanem egyben nyílt levélként is értelmezhető, mivel korának Magyarországa valláspolitikai megosztottságára

²² ALVINCZI 1609.

²³ „Ebben feldarabolja és apróra aprítja a Pázmán Péter reformátusokat csúfoló és mérgesen hahotáló és mocskoló leveleit.” BOD 1766/1982, 254.

²⁴ Alvinczi csak az első két levélre válaszolt. A *Megrostálás* keletkezésének körülményeiről lásd: PÁZMÁNY 1609b/2017, 91–92.

²⁵ Pázmány feltehetően ismerhette az 1515–1517 között három kötetben, név nélkül megjelent *Epistolae obscurorum virorum* (magyarul lásd: BARCZA 1914) című fiktívlevél-gyűjteményt (BÁN 1964, 131. nyomán vette át a szakirodalom), melyek címzettje Hardwin von Grätz (Ortvinus Gratus, Ortwin; 1475–1542) humanista, a késő skolasztikus teológia művelője volt. A humanista gyűjtemény célja alapvetően a skolasztikus retorikai hagyomány nyelvezetének kifigurázása volt. A mű keletkezéstörténetét lásd: KIVISTŐ 2002, 14–17. Balázs Mihály felhívta a figyelmet Johann Wolff (1537–1600) német protestáns humanista kétkötetes munkájára is (WOLFF 1600), mely közkézen forgott a 17. század elején Magyarországon, és Alvinczi is hivatkozott rá a Pázmánynak írt válaszában (BALÁZS 2006a, 215; majd ugyanaz a taulmány más címmel megjelent: BALÁZS 2008, 408. – a továbbiakban a későbbi megjelenésre hivatkozom): „Az mely Fabulat Wolphiusból elő hős, és az nimémü szitkokat én ream kerödöl, azokra nem szükség meghe felelny”. PÁZMÁNY 1609b/2017, 61.

²⁶ Részletesebben lásd: EGERER 2014; LACZHÁZI 2016, 177.

²⁷ „A barokk műfaji kontamináció és metamorfózis vizsgálata fontos aspektus a régi magyar irodalmi szövegek megítélése és ártértékelése szempontjából.” HRICZÓ 2012, 145.

²⁸ Pázmány a fikciót, a névrejtés (S.T.D.P.P.) okát a *Megrostálás* elején megadja: ha nem tudatosítja, hogy jezsuita szerzőtől származik munkája, akkor szélesebb körű olvasóközönségre számíthat: PÁZMÁNY 1609b/2017, 9–11. Ezen túlmenően az álnévhasználat oka lehetett az is, hogy vitapartnere azt lássa, hogy nem csupán egy emberrel, hanem a teljes katolikus táborral áll szemben: BITSKEY 1986, 103. Bár azt nehéz elképzelni, és a fikciót is meglehetősen csorbítja, hogy az 1608-as pozsonyi országgyűlés koronázás előtti szakaszában rendje védelmére kelő jezsuita hitszónokra senki se ismert rá az névrejtés mögött. Közlése: PPÖL, I, 22–26.

és a katolikus egyház időszakos hazai térvesztésére is reflektál, illetve a protestáns fél méltóságának csorbitásával kíván morális előnyt szerezni.

Pázmány művének történelmi hátterét a Bocskai-felkelés (1604–1606) és az azt követő második hajdúfelkelés (1606–1608) képezi. Bocskai mozgalmának ideológiai alapját az ortodox helvét hitelveket valló prédikátorok (Foktúi Máté²⁹ és Alvinczi Péter) határozták meg, erősen vallási színezetet adva az elégedetlen hajdúk követeléseinek.³⁰ Alvinczi mindemellett Bocskai udvari papjaként és végrendeletének végrehajtójaként az ország egyik legbefolyásosabb nyilvánosságformáló személyisége lett. Heltai János az *Öt szép levél* keletkezését Alvinczi kassai prédikátorságából eredezteti.³¹ Pázmányt érzelmi kapocs fűzhette Kassához,³² ahol Ferrante Gonzaga felső-magyarországi főkapitány gyóntatója volt kassai missziója során.³³ Történetileg nem bizonyítható, hogy Alvinczi és Pázmány ismerték egymást. Bod Péter tanúsága szerint a nagyváradi protestáns alapiskolában együtt tanultak,³⁴

²⁹ Foktúiról lásd: SZABADI 2009.

³⁰ Bocskai mozgalmával ment végbe a református egyháznak mint orthodoxa ecclesiának a megszilárdulása Erdélyben: POKOLY 1904, 5–52. „A református ortodoxia Genfben alakult ki, és a kálvini hittételek alapján szinte politikai ideológiává fejlődött, lényege volt az »igaz hit« védelme és a más hitű zsarnokok elleni fellépés szorgalmazása.” SZABADI 2009, 278.

³¹ „Mint láttuk, [Alvinczi] keményen ellenállt a nyilvános katolikus vallásgyakorlat újjászületésének a városban. Méltán számított tehát a protestáns felekezetek vezéralakjának. Mindez bőségesen elegendő objektív és szubjektív indok ahhoz, hogy öt szemelje ki irodalmi ellenfelének Pázmány, s hozzá címezze 1609-ben *Öt szép levelét*, irodalmi szempontból legsikerültebb vitairatát.” HELTAI 1994, 111. Alvinczi életének és munkásságának eddigi legteljesebb feldolgozása: IMRE 1898.

³² Pázmány kassai tartózkodásáról lásd: ÖRY 1976. Kassa ekkoriban Magyarország legfontosabb kereskedelmi központja, Felső-Magyarország legjelentősebb városa volt. ÚJVÁRY 1979.

³³ Gonzaga és Pázmány kapcsolatáról lásd: BITSKEY 1979, 31–33, 173–174.

³⁴ „Talán abból a Pázmánnak Alvintzivel való veszekedéséből származott az a kézzől kézre adott beszéd [1609-es hitvitájuk], hogy Pázmán ifjú korában reformáta vallást követett volna; de akadémiákra menvén a váradi kollégiumból Alvintzi Péterrel és Pétsváradai Péterrel együtt; e kettőnek lett hivatalja, egyiknek a váradi professorsága, a másinak papsága; Pázmánnak pedig (aki magát mind a kettőnél jobbnak tartotta) hivatalja nem esvén, azon megbosszonkodott, és visszajöven vallását változtatta volna Bécsben, hogy mindenkinél

1.1. Az Öt szép levél (1609) és az Öt levél (1613) létrejöttének körülményei, kiadásai és utóélete

azonban egyéb forrásunk és információnk nincs erről.³⁵ Vitájuk mindenesetre nagyfokú szenvedélyességről tanúskodik.³⁶

A levelek tartalmilag a protestáns hitvitatémákat ölelik fel, téziseiket igyekeznek cáfolni. Az első levél a bálványozás témakörét tárgyalja, melynek középpontjában az Oltáriszentség kultusza és a katolikus képtisztelet, ezzel összefüggésben a szentek tisztelete áll.³⁷ Itt a katolikus érvrendszerbe – a számos patrisztikai hivatkozás mellett – egy univerzálisnak nevezhető argumentum is kerül: a katolikus Anyaszentegyház egyedül üdvözítő voltát egysége és ősisége határozza meg.³⁸ Martin Luther érvrendszerében még valóban átlényegül az ostya és a bor Krisztus testévé és vérévé a vétel pillanatában, ha igaz hívő veszi magához, azonban a helvét irányzat úgy tartja, hogy ez merő bálványimádás, és az úrvacsora vétele során csupán Krisztus jelét veszik magukhoz. E teológiai szakadásra 1529-ben Marburgban került sor Luther és Ulrich Zwingli reformátorok vitája során. Ez annyiban érdekes számunkra, hogy Pázmány hosszan idézi a református hitvallások egyik szerzőjének, Heinrich Bullingernek munkáját, az úgynevezett „Zürichi hitvallást” (1545).³⁹ Ebben több helyen – meglehetősen indulatos jelzőkkel és tartalommal – szerepel Luther neve és tanításának református cáfolata. Ez a szövegkontextusban szereplő, nagy műveltséggel bíró pápista ember számára kiváló alapot teremt igazának bizonyítására a két felekezet ellentétes érveinek egymás elleni felhasználásával.⁴⁰ A képtiszteletre vonatkozóan a hitvita-irodalomban megszokott *latría* (egyedül Istennek kijáró imádat) és *dulia* (emberi tisztelet a szentek és különböző művészi ábrázolásuk irányába) fogalmi páros értelmezése körül folyik a vita.⁴¹

nagyobb méltóságra mehetne.” Bod 1766/1982, 253. Mindkét szövegváltozatban előkerül egy bizonyos „váradai Gál pap”, aki talán közös tanáruk lehetett valamikor.

³⁵ HELTAI 1994, 97–98.

³⁶ EGERER 2013.

³⁷ Ezt fejti ki Pázmány bőségesen két évvel korábbi vitáiratában, a *Keresztyéni feleletben*: PÁZMÁNY 1607/2016.

³⁸ Erről lásd: BITSKEY 2015a.

³⁹ A különböző református hitvallásokról és azok kapcsolatáról a jegyzetekben szólunk.

⁴⁰ BITSKEY 1997, 96.

⁴¹ A protestantismus tanítása szerint a „sola Scriptura” elve alapján „az írott szónak magasabb rangja volt bármely más festett vagy faragott képmásnál”. BELTING 2000, 493. Ezzel

A második levélben a pápista ember a protestáns prédikátornak arra a vádjára felel, amely szerint a katolikusok mind esküszegők. E vád alapja két történelmi esemény értelmezésén alapul: Husz János Luxemburgi Zsigmond német királytól kapott menlevele (*salvus conductusa*) ellenére történt elítéltetésén és kivégzésén a konstanzi zsinat során (1415. július 6.), valamint I. Ulászló magyar király hitszegésén, amely szerint felrúgta a törökökkel kötött békét, és ennek következménye lett a várnai csatavesztés 1444-ben. Pázmány ezzel a két történelmi példával a nemzetközi hitvitairodalom toposzait alkalmazza, „mivel mindkét esemény állandó példaként és bizonyítékként szerepelt a katolikusellenes érvelésekben”.⁴² Mindkét állítás forrása az úgynevezett „wittenbergi történelemszemlélet” alpművében,⁴³ a Philipp Melanchthon által lényegesen átszerkesztett Johannes Carion-féle világkrónikában kereendő.⁴⁴ A várnai csatával kapcsolatos gondolatmenetet már Magyar István protestáns prédikátor is felemlgette,⁴⁵ de válaszában Pázmány nem reagált a felvetésre, hanem a *Feleletben* Magyar könyvének a bálványozással kapcsolatos alapvetéseire válaszolt.⁴⁶

A harmadik levél a papi nőtlenség kérdését boncolgatja, és a szenthagyományt állítja szembe az újítók erkölcstelenségével. Ebben a levélben a pápista ember többször idéz Bornemisza Péter botránykönyvéből, az *Ördögi kísértetekből*.

szemben a katolikus hitrendszer a szenthagyomány és a kinyilatkoztatás egyenlőségét hirdeti. A *traditio* protestáns tagadására válaszul a trentói zsinat (1545–1563) írásba foglalta a katolikus hitvilág szereplőinek képi megjelenítése legitim módját: BITSKEY 2005, 67. Az *Öt szép levelet* kultúrantropológiai szempontból, a képtisztelet felől értelmezve Voigt Vilmos elemezte: VOIGT 2006.

⁴² BITSKEY 1984, 159.

⁴³ KATHONA 1943, 7–10.

⁴⁴ Az 1566-os majna-frankfurti kiadás alapján: CARION 1566, Huszról: 161[v]–166[r]; a várnai csatáról: 166[r]–172[r].

⁴⁵ „Ezféle káromlások az Istennek nevére való hamis esküvések, átkozódások [...]. Ezekért is, mikor az Úristennek haragja felgerjed, mind közönségesen s mind rész szerint megbüntettetnek az emberek. Példa rólla az magyaroknak Várnánál lött veszedelmek: [...] sokezen elveszének szent Márton nap estin Anno Domini 1444, mikor még Luther Márton ez világon sem vala: s azután is igen sanyargatá az magyarokat Amurathes az hű megszegésért, kit Isten nem szeret.” MAGYARI 1602/1978, 52.

⁴⁶ Különösen: PÁZMÁNY 1603/2000, 234–247; PÁZMÁNY 1603/2014, 211–215.

1.1. Az Öt szép levél (1609) és az Öt levél (1613) létrejöttének körülményei, kiadásai és utóélete

A negyedik levél formailag kérdésgyűjtemény. A pápista ember huszonhat kérdése az alábbi témákat boncolgatja: logikai és teológiai kérdések a protestáns tanítások összeegyeztethetetlenségéről és a szabad akaratról; aktuális egyházpolitikai kérdések az egyházi vagyonról és az elkobzott javak restitúciójáról, a prédikátorok erkölcséről, a jezsuitákról és a Bocskai-apológiáról (1606); az utolsó kérdés pedig arra irányul, mi is az a hitvallás, amelyet minden protestáns elfogad.

Az ötödik levél a protestáns prédikátor megfutamodását mutatja be. Itt a pápista ember egyértelmű támadásba lendül: a kötetnek keretet adva azzal támadja a tanulatlan prédikátort, hogy mind a „lutheristák és kálvinisták” bálványozók és eretnekek.

Az 1609-es és 1613-as szövegváltozat kapcsolatát és retorikai-stilisztikai összefüggéseit Fraknói Vilmos híradása és rövid egybevetése,⁴⁷ majd Bitskey István szövegkiadása és kísérő tanulmánya, valamint Lipa Tímea már említett dolgozata⁴⁸ után Balázs Mihály elemezte. Balázs a poétikai szempontok következetesebb érvényesülése miatt a korábban megjelenő szöveg elsődlegessége mellett érvelt, ugyanis „az 1613-as kiadás esetében a rendkívül szellemesen, s kivételes nyelvi erővel működtetett, de kíméletlenül elmarasztaló szatirikus beszédmod a meghatározó, az 1609-esben még egyáltalán nem hagyja idáig elmenni a dolgokat, hanem szinte megingás nélkül lépked a kifinomult irónia nagyon keskeny ösvényén. [...] A második esetben azonban a túlzások oly nyilvánvalóak, s annyira egyértelműen elárulják a szövegformálást, hogy ilyesmire egyáltalán nem gyanakodhatunk, s ezek tömény és koncentrált megjelenése következtében szövegünk ironikusból szatirikussá válik.”⁴⁹ Bitskey István korábban az *ultima manus* elve alapján a második szövegváltozatot tekintette autentikusabb, ezért modern kiadásra érdemesebb műnek.⁵⁰ A második szövegváltozatban valóban jelentősen csorbul a levelek fikcionalitása, mivel egyrészt a szerző személyéről is végérvényesen lehull a lepel – ezt mind a *Megrostálás* már idézett helyén, mind a *Kalauz* első

⁴⁷ FRAKNÓI 1876, 272–274.

⁴⁸ BITSKEY 1984; LIPA 2002.

⁴⁹ BALÁZS 2008, 403–404.

⁵⁰ Lásd mindkettejüknél a levelek címzésének összehasonlító elemzését: BALÁZS 2008, 403–404; BITSKEY 2015b, 78.

kiadásának címlapján olvashatjuk –, másrészt a retorikai eszközök is új funkcióbba kerülnek. Az *Öt levél* mind letisztult fogalomrendszerében,⁵¹ mind kötetben elfoglalt helye alapján „Kalauz utáni” írás,⁵² a *Kalauz* szövegére marginális jegyzetek utalnak. Balázs Mihály a két szövegváltozat paratextusait elemezve arra a megállapításra jutott, hogy a második szövegváltozat eleve más olvasót feltételez, mint az első.

A két szövegváltozat egybevetése során megállapítottuk, hogy valóban szinte nincs olyan mondata Pázmánynak, melyet ne szerkesztett volna át; valamint bizonyos részeket a második változathoz kihagyott (például a Bornemisza-idézeteket), illetve új szövegrészeket írt hozzá. Így mi is két különálló műnek tekintjük, és ennek szellemében egymás után közöljük a két változatot.

1.2. Az *Öt szép levél* (1609) és *Öt levél* (1613) fennmaradt példányai

1.2.1. *Öt szép levél* (1609)

A kiadás terjedelme: A–R = 133 + [3] fol. – 8°.⁵³

A kiadványból jelen ismereteink szerint szerint három példány maradt fenn:

1. Budapest: *Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára* – RMK I. 416. A példány kötése nem eredeti, átkötötték papír–bőr kötésbe. Az átkötés a marginális jegyzeteket nem rontsolta. A kötet csonka, hiányzik a H₁] (57[r–v]) ív, az I₅ (69[r–v]) ív roncsolódott, szakadt. A kötet possessorbejegyzéseket nem tartalmaz. Rövid bejegyzések (szinte mindig *Nota*, illetve *Nota bene*) találhatók az alábbi leveleken: A1[r]; 10[r–v]; 19[r]; 21[v]; 23[r]; 26[r]; 29[r]; 35[v]; 36[r]; 49[v]; 54[r]; 56[r]; 65[r]; 123[r]; 124[r]; 124[v]. További bejegyzések: *finis imar* (33[v]); [*olvashatatlan szó*]

⁵¹ A szentek és a szentképek tiszteletével kapcsolatos fogalmi-nyelvi tisztulásról lásd Tasi Réka és Gábor Csilla tanulmányait: TASI 2012; GÁBOR 2015.

⁵² BITSKEY 1999, 150.

⁵³ A kiadvány leírása: RMNy 1983, 980.

1.2. Az Öt szép levél (1609) és Öt levél (1613) fennmaradt példányai

- (56[r]). A kötetben több helyen szövegaláhúzás található. Jelen kötetben kiadott szövegünk e példány átírása. A hiányokat a kolozsvári példányból pótoltuk.
2. Kolozsvár: *Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár (Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”)* – BMV 1420. A példány kötése nem eredeti, átkötötték papír–bőr kötésbe. Az átkötés a margináliákat nem ronsolta. A kötet teljes, ép. Possessorbejegyzése a címlapon: *Ex libris Jacobi Szentkereszty*. Az írásképp alapján feltételezhetően szintén Szentkereszty Jakab⁵⁴ bejegyzése: *Vrvnk halala vtan* (8[v]).
 3. Prága: *Cseh Nemzeti Könyvtár (Národní knihovna České republiky)* – XXXV F 288. A példány kötése nem eredeti, átkötötték papír–bőr kötésbe. Az átkötés a margináliákat nem ronsolta. A kötet teljes, ép. A vizsgált kötet kolligátum. Az *Öt szép levél*hez hozzá van kötve a *Megrostálás*, mely ugyancsak teljes, és nem tartalmaz bejegyzéseket. Possessorbejegyzések a címlapon: 1. *R[everendo]. P[atro]. Riuulino*. 2. *Catalogo Cromlouiensis inscriptus in Soc. Jesu*.⁵⁵ Ennek a példánynak digitalizált hasonmása megtalálható a *Megrostálás* kiadásában.⁵⁶

1.2.2. Öt levél (1613)

A kiadás terjedelme: $:(^4-):(^4):(^4, A^4-Z^4, Aa^4-Zz^4, Aaa^4-Zzz^4, Aaaa^4-Zzzz^4, Aaaaa^4-Kkkkk^4; a^4-g^4, A^4-P^4 Q^{3+1} = [24] + 816 + 1vi + 126 \text{ pag.} - 2^\circ$.⁵⁷

Az *Öt levél* az 1613-as *Kalauz* függelékében, az I–LVI. számokkal jelölt oldalakon olvasható. A *Kalauz* 1613-as kiadása a világhálón hozzáférhető.

A *Kalauz* első kiadásából az RMNy 41 könyvtár 63 példányát ismeri. Kiadásunk során az Országos Széchényi Könyvtár 3. példányát (jelzete: RMK I 443/3) használtuk, erre mind az állományvédelem, mind a használhatóság

⁵⁴ Szentkereszty Jakabról lásd: SZINNYEY 1909, 750.

⁵⁵ Rivulini János (1587–1628) jezsuita szerzetesről lásd: LUKÁCS 1978, 765–766.

⁵⁶ PÁZMÁNY 1609b/2017.

⁵⁷ A kiadvány leírása: RMNy 1983, 1059.

1. Bevezetés a jegyzetekhez

szempontjából ez volt a legalkalmasabb. E példánynak az *Öt levelet* tartalmazó oldalai épek, és a következő helyeken tartalmaznak kézírásos javításokat:

vj [154:24] *dologhoz* – javítva ebből: *dologhor*

xl [227:1] §. *4. Az* – jav. ebből: §. 3. *Az*

xlij [232:1] §. *5. Az* – jav. ebből: §. 4. *Az*

lj (marg.) [252:475. jegyzet] *cap. 15.* – jav. ebből: *cap. 16.*

lij [254:20] *a' mint* – jav. ebből: *a' mind*

liij (marg.) [257:496. jegyzet] *Colos.* – jav. ebből: *Ecolos.*

2.1. Öt szép levél (1609)

2. Szövegkritikai jegyzetek

2.1. Öt szép levél (1609)

- 12:2 Baluaniozo – jav. ebből: Baluanio, zo
12:3. jegyzet *BÜN* – jav. ebből: *BüN* – a betűkészletből hiányzott a kurzív kapitális Ü.
15:13 karhoznac – jav. ebből: karhoznae
15:20 *Catalogo* – jav. ebből: *Catalago*
16:10 *Catalogo* – jav. ebből: *Catalago*
16:17 *doctrinaet* – jav. ebből: *doctrinet*
16:23 epyttet – az errata alapján jav. ebből: epyttet
17:18 a mit Vrunck halála vtán, öt szaz esztendő alat – az errata alapján jav. ebből: a mit Eot szaz eztendő előtt
20:7 De félec – jav. ebből: Defélec
25:13 allattia – az errata alapján jav. ebből: alattia
26:14 cselekeszik – az errata alapján jav. ebből: cselekeszie
26:20 imadák – az errata alapján jav. ebből: imadae
27:10 mondani – jav. ebből: modani
27:24 itilnéiek – az errata alapján jav. ebből: itileneiec
28:16 *Actor: 7. v. 41.* – az errata alapján jav. ebből: *Actor: 6. v. 14.*
28:63. jegyzet *Actor: 7. v. 39.* – az errata alapján beillesztve
30:4 emberec – jav. ebből: emeberec
31:10 erdemeert – jav. ebből: erdermeert
46:26 melliel – az errata alapján jav. ebből: meliell
48:132. jegyzet *Iudith: 1.* – az errata alapján jav. ebből: *Iudic: 1.*
49:23 annira – jav. ebből: anniria
50:14 mely – jav. ebből: melv
51:7 adnac – jav. ebből: annac
53:29 hogy ez – az errata alapján jav. ebből: hogy es
55:1 az hit, es – az errata alapján jav. ebből: az hit dolghairul, es
56:20 azt ityli – az errata alapján jav. ebből: ezt ityli
57:10 örömet – az errata alapján jav. ebből: öremest
57:26 dologhnac – jav. ebből: dolghnac

2. Szövegkritikai jegyzetek

- 58:11 kereztién – az errata alapján jav. ebből: keteztién
60:11 tarthatnak – az errata alapján jav. ebből: tarthattiac
61:3 az – jav. ebből: ad
62:3 Caluinustul – jav. ebből: Caluinistul
65:10 veuém – az errata alapján jav. ebből: véuen
69:2 iegiesinek – az errata alapján jav. ebből: egiesinek
70:16 először – jav. ebből: előszr
72:1 *iniquitas* – jav. ebből: *iniquitas*
73:17 alhatatos – jav. ebből: alhataros
73:22 *Iustum est o Rex* – az errata alapján jav. ebből: *Iustum est est o Rex*
76:fejléc *HARMADIK* – az errata alapján jav. ebből: *MASODIK*
77:25 eletre – az errata alapján jav. erről: elerre
77:27 Geneuaba – az errata alapján jav. ebből: Ganeuaba
78:4–5 *procul dubio* – jav. ebből: *proculdubio*
78:13 tartoztathattia – az errata alapján jav. ebből: tarroztathattia
83:22 üduösseghnec – jav. ebből: üdnösseghnec
88:10 *miserabiliorem* – az errata alapján jav. ebből: *miserabilem*
89:5 Feiedelmeknél – az errata alapján jav. ebből: Feiedelmeknec
95:17 De azt – az errata alapján jav. ebből: De ezt
97:5 elő ezt az – az errata alapján jav. ebből: elő ez az
102:8 *priuilegiomok* fellieb valo szabadsághok – az errata alapján javítva
ebből: *Priuilegiomotok*, fellieb valo szabadsághtok
105:264. jegyzet *leuél nec ueghét.* – jav. ebből: *leuél nec-ueghét.*
110:2 néha – az errata alapján jav. ebből: noha
110:26 bodoghb – az errata alapján jav. ebből: bodogh
111:3 zent – jav. ebből: zenr
113:14 nektek ez az ő – az errata alapján jav. ebből: nektek ez ez az ő
117:2 keduel – jav. ebből: kedue
117:310. jegyzet *Aug: 21. Ciuit:* – az errata alapján jav. ebből: *Aug: 2. Ciuit:*
123:21 Miuelhogy – jav. ebből: Miuelkogy
131:1 gaz – az errata alapján jav. ebből: igaz
131:19 keresztségh – jav. ebből: keretségh
137:8 imadae – az erratában rosszul szerepel az alak, ezért jav. ebből: imadat
137:21 veuém – az erratában rosszul szerepel az alak, ezért jav. ebből: véuem

2.2. Öt levél (1613)

- 137:22 egiesinec – az erratában rosszul szerepel az alak, ezért jav. ebből: egiesinek
137:31 hozám [kétszer] – az erratában rosszul szerepel az alak, ezért jav. ebből: hozam [kétszer]
138:1 *Priuilegiomotok*, – az erratában rosszul szerepel az alak, ezért jav. ebből: *priuilegiomotok*
138:3 *I.Cor*: – az erratában rosszul szerepel az alak, ezért jav. ebből: *I.Corinth*:

2.2. Öt levél (1613)

- 146:18 tiszteletet – jav. ebből: tisztelet
147:1 egybe – jav. ebből: egyebe
147:27 csak – jav. ebből: csak
148:1 méltatlan – jav. ebből: máltatlan
148:21–22 *verum etiam* – jav. ebből: *verumetiam*
149:7 szól – jav. ebből: sól
149:26 hogy – jav. ebből: kogy
153:12 Irás – jav. ebből: Itás
154:22 fejünkre – jav. ebből: fejünkte
154:24 dologhoz – jav. ebből: dologhor
167:6–7 *monumentum* – jav. ebből: *monimentum*
173:123. jegyzet *Daniel*. – jav. ebből: *Danlel*.
175:4 §. [9.] *Az* – jav. ebből: §. *Az*
178:29 kárhozattyát – jav. ebből: kárhozattyátt
183:9 törvényét – jav. ebből: tövényét
184:6 *Baptismus* – jav. ebből: *Buptismus*
194:3 Mert – jav. ebből: Mett
194:12 meg-esküszik – jav. ebből: meg-esküszit
194:22 véghez – jav. ebből: véhgez
197:222. jegyzet *in fine* – jav. ebből: *infine*
198:8 fogadástis – jav. ebből: fögadástis
201:239. jegyzet *edit*. – jav. ebből: *aedit*.
202:6 *remansisse* – jav. ebből: *re mansisse*

2. Szövegkritikai jegyzetek

- 202:21 is – jav. ebből: és
211:1 Ujságokban – jav. ebből: Uj ságokban
211:19 lelki – jav. ebből: leki
216:2 ál-orczát – jav. ebből: ál-ozczát
218:7 kárhoztattya – jav. ebből: kárhortattya
219:22 *vero* – jav. ebből: *ve ro*
220:4 *procul dubio* – jav. ebből: *proculdubio*
227:1 §. 4. *Az* – jav. ebből: §. 3. *Az*
232:1 §. 5. *Az* – jav. ebből: §. 4. *Az*
246:438. jegyzet XXIII. – jav. ebből: XXXIII.
252:475. jegyzet *cap. 15.* – jav. ebből: *cap. 16.*
254:1 *ac si* – jav. ebből: *acsi*
254:20 a' mint – jav. ebből: a' mind
257:5 *Az* – jav. ebből: *Azt*
257:22: *az* – jav. ebből: *ad*
257:496. jegyzet *Colos. 3.* – jav. ebből: *Ecolos 3.*
262:27 's meg-esmértetém, – jav. ebből: 'smeg-esmértetém,

3.1. Öt szép levél (1609)

3. Tárgyi jegyzetek

3.1. Öt szép levél (1609)

- 9:2 *S. T. D. P. P. – Sacrae theologiae doctore Petro Pázmány* – a szent teológia doktorától, Pázmány Pétertől
- 9:3–4 **ALVINCZI PETER** – Alvinczi Péter (1570 k.–1634) református egyházi és politikai író. Bocskai István, majd Bethlen Gábor udvari papja és tanácsadója, ezzel az ország egyik legbefolyásosabb protestáns szellemi vezetője volt. Pázmány Péter első számú vitapartnerének tekintette (vitájuk első szakasza 1609–1614 között zajlott). Bod Péter (1712–1769) református lelkész szerint a nagyváradi protestáns alapiskolából ismerték egymást gyermekkoruktól fogva, azonban tényleges forrásunk és információnk nincs erről. HELTAI 1994, 97–98.
- 9:7 *Papistak Baluaniozasáru*l – A bálványimádás eredetileg élettelen tárgyak istenként való imádását jelentette (idololatia), de a hitviták korában olyan jelentésben használják, mint Isten nem megfelelő módon való tisztelete és a helytelennek tartott hitgyakorlat.
- 9:14 *Luther* – Luther Márton (Martin Luther, Lutherus; 1483–1546) a protestáns reformáció szellemi atyja, megindítója. Pázmány legtöbbször Luther összes művének latin nyelvű, hét kötetes, Philipp Melancthon szerkesztette kiadására hivatkozik, amely Hans Lufft nyomdájában készült 1545–1557 között Wittenbergben. Életének legteljesebb magyar nyelven elérhető monografikus feldolgozása: FRIEDENTHAL 1973.
- 9:15 *Caluinus* – Kálvin János (Jean Calvin, Ioannes Calvinus; 1509–1564) francia származású svájci reformátor, az általa létesített genfi egyházszervezet több protestáns felekezetnek szolgált mintául. Fő műve az *Christianae religionis institutio* (A keresztyén vallás rendszere). Pázmány az 1559-es átdolgozott kiadás utáni valamelyik edíciót használhatta, annak szerkezetét és szövegét követik citátumai és locusjelölései. Az *Institutió*ból vett idézeteket nem a korábbi, népszerű (KÁLVIN 1909–1910/1995, I–II), hanem az új, modern fordításból vettem át: KÁLVIN 2014, I–II. Életének legteljesebb magyar nyelvű összefoglalása: HUSZÁR 2009.

- 9:17–18 G. S. P. G. V. T. A. / M. DC. IX. – Graecii Styriae Per Georgium Widmanstadium Typographum Anno 1609. – [nyomtatott] a stájerországi Grácban Georg Widmanstetter nyomdász által 1609-ben – Georg Widmanstetter (1585–1618) nyomdász
- 10:3–6 *Az Papistak Theologiaia, [...] csak beszéd.* – „Primum enim arcanae illius Theologiae quae inter eos regnat caput est, Nullum esse Deum. Alterum, Quaecunque de Christo scriptura sunt ac docentur, mendacia esse et imposturas. Tertium, Doctrinam de futura vita et vltima resurrectione, meras esse fabulas.” CALVIN, *Institutio*, 420. – „Nagy becsben tartott, titkos teológiájuk első fejezete ez: nincs Isten. A második: bármit is írnak vagy tanítanak Krisztusról, az mind hazugság és csalás. A harmadik: az örök életről és a feltámadásról szóló tanítás merő mese.” KÁLVIN 2014, II, 252. – Pázmány *Institutio*-idézteit az 1559-es genfi kiadás (CALVIN, *Institutio*, 1559) alapján ellenőriztem.
- 10:8–11 *Mi vgimond Christust csak testi szemmel nezzük, [...] azt mind hamisra fordyttiuk.* – „Primo magnum hoc nobis impedimentum est, quod Christum non aspirimus nisi carnis oculis. Ita fit, vt nihil in ipso magnificum nobis appareat, vitioso enim nostro sensu quicquid in ipso est eiusque doctrina, peruertimus: adeo sinistri sumus interpretes.” CALVIN, *Harmonia*, 801. – „Először is súlyosan akadályoz bennünket, hogy Krisztusra csak testi szemmel tekintünk. Ennek következtében nem vesszük észre a benne rejlő fenséget, mivel téves gondolkozásunkkal mindent kiforgatunk, ami benne és tanításában található, és így félreagyarázzuk őt.” KÁLVIN 2011, I, 200. – Pázmánynak Kálvin evangélium-kommentárjából származó idézteit a második, 1582-es genfi kiadásból (CALVIN, *Harmonia*, 1582) ellenőriztem, mely már nemcsak a szinoptikusok, hanem János evangéliumának kommentárját is tartalmazza.
- 11:5 Iehoua – Jehova = Jahve Isten kinyilatkoztatott tulajdonneve (Kiv 3,15): Aki van (héb.) nevének helytelen kiejtésen alapuló változata. Az Adonai (Adonáj) az Úr (héb.) magánhangzóit illesztették a „Jhvh” tetragramhoz.
- 11:8 ketelenítettém – kénytelen voltam
- 11:10 Adonai – Adonáj (lásd 11:5)
- 11:14–20 Az el mult napokba azert, [...] ennihaniszor Baluaniozoknak neuzetnec: – Pázmány itt a második hajdúfelkelés (1607–1608) egy

3.1. Öt szép levél (1609)

epizódjáról számol be. A felkelés kiváltó oka a bécsi és zsitvatoroki béke (1606) határozatainak nehézkes betartása és a Bocskai István halála utáni erdélyi fejedelmi trónöröklés volt. Éppen ezért a leendő fejedelem a hajdúság (korábban fegyveres marhapásztorok, majd a 17. századra önálló hadakozó társadalmi réteg) katonai támogatására volt utalva. CZIGÁNY 2005. A felkelés programját a hajdúk között tevékenykedő protestáns prédikátorok határozták meg, ezzel ortodox református vallási jelleget adva az elégedetlen hajdúk követeléseinek. Ilyen református lelkész volt Foktői Máté (16. század második fele – 17. század első fele) is, akinek vezetésével Debrecenben tárgyalások zajlottak a szemben álló felek között. (További tárgyalások folytak Szikszón és Szerencsen is.) Végül Báthory Gábor maga mellé állította a hajdúkat Homonnai Drugeth Bálint (1577–1609) ellenében, és elnyerte a fejedelemséget (1608–1613). NAGY 1998; NYAKAS 2009. A Bocskai halála utáni erdélyi fejedelmi trónörökléssel kapcsolatos bonyodalmakról lásd: PAPP 2008. Pázmány itt a Báthory és a hajdúk közötti szövetség (*Conditiones, quibus Andreas Nagy et Joannes Elek ac alij capitanei iuratique eorum consiliarij se obstringere volunt magnifico Gabrieli Bathory; propositae in civitate Debreczen*) harmadik cikkelyére utalhat (KOMÁROMY 1893, 72; PPÖM II, 620): „Tercius. Cum suam magnificentiam in principatum Transylvaniae introducemus, tempusque iuramenti deponendi aderit, optamus ne sua magnificentia se astringat ad defensionem aberrantium in suis pestiferis dogmatibus, sed memor fidei deo datae, haereticos trinitarios, idololatrias papistas conetur in dies exterminare, et horum doctores e regno excludat.” EOE, V, 571. – Harmadszor. Mikor a nagyságos urat az erdélyi fejedelemségbe beiktatjuk, és eljön az eskütétel ideje, óhajtjuk, hogy a nagyságos úr ne kötelezze magát a dögletes tanításokban tévelygők védelmére, hanem az Istennek adott fogadalomra emlékezve az eretnek trinitáriusokat, a bálványimádó pápistákat igyekezzék napról napra kiirtani, és szorítsa ki azok doktorait a királyságból. – Báthory Orsolya fordítása

11:25 calumnia – rágalom – Pázmány magyarázza: „gialázatos es giülölségből reank kenetet neuh” 11:26.

12:6 Vuyaua – ujjával

12:8 *Directe* – Pázmány lefordítja: „igienesen” 12:8.

3. Tárgyi jegyzetek

- 12:11–12 *Crimen laesae Maiestatis humanae* – „földi uralkodó elleni bűn (felségsértés)” PÁZMÁNY 1613/1984, 183. – Csonka Ferenc fordítása
- 12:14 *Crimen laesae Maiestatis Diuinae* – „Isten felsége elleni bűn (felségsértés)” PÁZMÁNY 1613/1984, 183. – Csonka Ferenc fordítása
- 12:17 Tertullianus – Quintus Septimius Florens Tertullianus (160 k. – 225 k.) patrisztikus gondolkodó, az apologéták egyike. Prózája nagy hatást gyakorolt a későbbi nemzedékek irodalmi munkásságára. Mivel a szélsőséges montanista irányzattal rokonszenvezett (noha annak teológiai vonatkozásait nem, csupán szigorú erkölcsi előírásait követte), halála után eretnekké nyilvánították, azonban a későbbi korok írói zavartalanul merítették belőle, a reneszánsz kor humanistái rehabilitálták. Életművének jelentős része, szám szerint 31 szövege fennmaradt. Pázmány Tertullianus műveit a Jacob van Pamele szerkesztette összkiadásból ismerhette (lásd 69:184. jegyzet), melynek első kiadása 1583-ban jelent meg Párizsban (TERTULLIANUS, *Opera [...] omnia*, 1583). Munkám során az 1608-as párizsi kiadást (TERTULLIANUS 1608) használtam. – A montanizmus 2. századi karizmatikus mozgalom volt. Nevét Montanosz (Montanus; Kr. e. 2. sz.) eunuch papról kapta, akinek áttérése után elragadtatásszerű látomásai voltak a világ végéről és a mennyei Jeruzsálem földre szállásáról. Elsősorban Afrikában talált követőkre. Noha ez a rajongás sokáig fennmaradt, egyre kevesebb teret nyert, mert a próféciaik nem váltak valóra. SZÁNTÓ 1987–1988, I, 101–102.
- 12:19–13:3 *Leghfőb vgimond, az emberi nemzetnec vetkey közt az baluaniozas: [...] Minden vétkec, az baluaniozásba vannac rekeztue.* – Latinul és részletesebben idézve: „Az emberi nem alapvető vétké, [...]” (lásd 147:2–16).
- 13:24 praeiudiciomot – előítéletet, elfogultságot
- 13:5. jegyzet *Ierem: [...] Eze: [...]* – Jeremiás nagypróféta, Hilkija fia Kr. e. 627-ben kapott prófétai meghívást. *Jeremiás könyve* Ozeáshoz hasonlóan a választott nép és az Úr kapcsolatát a házasság metaforájával írja le. Személyes szenvedéseivel Krisztus mártíromságának előképe. – Ezekiel nagypróféta a babiloni fogság idején működött, Júdeában a végső pusztulást, Babilonban viszont a közelgő szabadulást hirdette Istentől sugalmazott látomásaiban. *Ezekiel könyve* a 3. a nagypóféták sorában, tartalma

megegyezik több más papi irattal: az Úr annak ellenére is Izrael Ura, hogy a nép elpártolt tőle.

14:1 Isaias – Izajás nagypróféta, Ámosz fia, aki nem azonos a bibliai Ámosz prófétával. Uzija király halálának évében (Kr. e. 740) kapta prófétai meghívását. *Izajás könyve* ószövetségi könyv, első helyen szerepel a nagypróféták között.

14:2–3 *akkor, az baluanioc telliességgel el rontatnac*: – „és a bálványok mind elenyésznek” Iz 2,18 – *Biblia* 2013, 1026.

14:4 Daniel – Dániel nagypróféta a Kr. e. 6. században élt, működésének fő része a babiloni fogság idejére esik. Mivel álomfejtő és jövőlátó képességet kapott az Úrtól, II. Nabú-kudurri-uszur babiloni király (lásd: 48:25) udvarába fogadta. *Dániel könyve* a 4. a nagypróféták művei sorában, héber és arám nyelvű részeiben proto-, görög fejezeteiben deuterokanonikus mű (lásd 41:14–15). Látomásainak értelmezése nagyban hozzájárult a protestantizmus történelemszemléletének kialakulásához. Lásd például Kecskeméti Alexis János (1570–1618/1619) református lelkipásztor prédikációs könyvét: KECSKEMÉTI A. J. 1621/1974.

14:5 Zacharias – Zakariás próféta Kr. e. 520–518 között működött Júdeában. *Zakariás könyve* a 11. a kispróféták sorrendjében, a Templom építésén keresztül bűnbánatra ösztönöz, és az eljövendő Messiás megjelenését várja.

14:5–7 *mikor az Daidnac elő kuttia fel nytangyia az Vr, az bünöknec el mosására, akkor az baluaniok neue el rontatic, es csak ingien emlekezetbe sem lészen* – „Azon a napon forrás fakad Dávid háza és Jeruzsálem lakói számára, hogy megtisztuljanak a bűntől és a tisztátalanságtól. Azon a napon – mondja a [Seregek] Ura – kiirtom a bálványok nevét az országból, úgyhogy nem is említik őket többé. [Kiirtom az országból a prófétákat és a tisztátalanság lelkét is.]” Zak 13,1–2 – *Biblia* 2013, 1399. – Dávid Izrael második királya (Kr. e. 1010–970). Történetét Sámuel próféta két könyve beszéli el az Ószövetségben. A hagyomány 73 zsoltár szerzőségét tulajdonítja neki. – Sámuel próféta Izrael bírāja, levita. Sikeresen harcolt a filiszteusok ellen. Ő kente fel Izrael első királyát, Saul, de annak istentelensége miatt elpártolt tőle, majd bukása után az ifjú Dávidot kente fel Izrael királyának. Jelentős szerepe volt az új államrend kialakításában

- és fenntartásában. Isten parancsainak való feltétlen engedelmessége miatt a későbbi nagy próféták előfutára.
- 14:7 Oseas – Ozeás próféta a Kr. e. 8. században működött, amikor a vallásos élet hanyatlásnak indult Izraelben. *Ozeás könyve* a házasság metaforájával mutatja be az Úr és népe kapcsolatát, melyet a zsidó nép semmibe vett, ezzel megelőlegezi a teljes pusztulást.
- 14:23 *minden kiraliokat, Nemzetségeket, kicsintul foghua nagijgh, megh szeditet.* – „Quid superest nisi vt caeci videant surdi audiant pueri ipsi intelligent hanc Missae abominationem? quae in calice aureo propinata, omnes reges terrae et populos, a summo vsque ad nouissimum sic inebriauit, sic percussat sopore ac vertigine, vt brutis ipsis stupidiores, proram et puppim suae salutis in hac vna exitali voragine statuerint.” CALVIN, *Institutio*, 534. – „Mi más van még hátra, mint az, hogy még a vak is lássa, a süket is hallja, a gyermek is megértse a mise utálatosságát, amely aranyló kehelybe kitöltve úgy megszedítette, elkábította és elszédítette a föld valamennyi királyát és népét, az elsőtől az utolsóig, hogy az állatoknál is oktanabb módon mindenestől fogva erre a halálos örvényre bízzák üdvösségünk hajóját.” KÁLVIN 2014, II, 480.
- 14:24–25 *Ezer eztendőtül foghua, vgy el hatalmazot az Papa tudomannia, hogy minden igaz tudomani le dölne:* – CALVIN, *De scandalis*, 104–105. tartalmi összefoglalása.
- 14:9. jegyzet *Zach: 13. v. 2.* – pontosabban: Zak 13,1–2
- 15:1–2 *eo volt elseo, a ki el szakadot az Romai vallástul: Es hogy mikor az szakadást kezdé, akkor csak egiedül volt.* – „Solus primo eram” LUTHER, *Praefatio = Opera omnia*, I, ij[v]. – eleinte egyedül voltam – A hivatkozott lutheri előszó tartalmi összefoglalása.
- 15:5 Articulusokból – törvénycikkekéből
- 15:6 Clastromokból – rendházakból, kolostorokból
- 15:7 fondalasából – alapításából
- 15:15–16 Augustana Confessio *Apologiaia, Articulo 4.* – Az *Ágostai hitvallás* az evangélikus egyház alapvető hitvallási irata, a legfontosabb lutheri tételek összefoglalása. V. (Habsburg) Károly német-római császár (lásd 42:12) utasítására készítették el az 1530. évi augsburgi birodalmi gyűlésre, amelynek alkalmával július 25-én felolvasták. 1531-ben jelent meg először

3.1. Öt szép levél (1609)

- Philipp Melanchthon szerkesztésében Wittenbergben német, majd latin nyelven. – Philipp Melanchthon (Philipp Schwartzerd, Philippus; 1497–1560) német teológus, reformátor, Luther Márton legfontosabb munkatársa. Tübingenben és Heidelbergben tanult, ahol megismerkedett Arisztotelész tanaival, 1518-tól a görög nyelv professzora lett Wittenbergben. Jelentős részt vállalt az *Ágostai hitvallás* szerkesztésében. – Az *Ágostai hitvallásra* feleltek a katolikus rendek (*Catholica et quasi extemporalis responsio*, 1530), Melanchthon viszontválasza az *Apologia Confessionis Augustanae* (Az ágostai hitvallás védelme); Pázmány itt e műre hivatkozik.
- 15:16 Bernardot – Clairvaux-i Szent Bernát (Saint-Bernard de Clairvaux, Sanctus Bernardus Claraevallensis; 1090–1153) egyháztanító, a középkori szerzetesség neves alakja, írásainak központi témái a szabad akarat és más morálteológiai kérdések voltak.
- 15:17 Domokostis – Szent Domonkos (Domingo de Guzmán; 1175 k.–1221) rendalapító.
- 15:18 Ferenczet – Assisi Szent Ferenc (Giovanni di Bernardone; 1181/1182–1226) rendalapító.
- 15:19 Vithakerusis – William Whitaker (1548–1595) angol protestáns teológus. Pázmány ellene írta *Diatriba theologica* (PÁZMÁNY 1605/1975) című vitairatát.
- 15:20 Illyricus pedig *in Catalogo Testium Veritatis* – Matthias Flacius Illyricus (Matija Vlačić, Frankowicz; 1520–1575) lutheránus protestáns teológus. Wittenbergben a héber nyelv, a jénai egyetemen a teológia professzora. A nagyszabású protestáns egyháztörténeti vállalkozás, a *Magdeburgi Centuriák* elindítója.
- 15:21 Senasbeli zent Catalint – Sziénai Szent Katalin (Caterina Benincasa de Siena; 1347–1380) domonkos harmadrendi szűz, egyháztanító, Európa egyik védőszentje.
- 15:22 Brigittat – Svéd Szent Brigitta (Brigitta Birgersdotter; 1303–1373) rendalapító, misztikus, Európa egyik védőszentje.
- 15:17. jegyzet *Mat*: [...] – Szent Máté apostol és evangélista vámos (kizsákmányoló bűnös) volt a határmenti Kafarnaumban Heródes Antipász szolgálatában. Jézus a vámszedő asztal mellől hívta maga mellé tanítványának, így élő szemtanúként írhatta meg történetét. *Máté evangéliuma* az első

3. Tárgyi jegyzetek

- a szinoptikus (= Máté, Márk és Lukács evangéliumának megnevezése, mivel hasonlóságuk miatt ezekből készítettek szinopszisokat, kivonatokat) evangéliumok sorában.
- 15:19. jegyzet *Matt*: 5. v. 15. – pontosabban: Mt 5,14
- 16:2 zent Pal – Szent Pál (Saul; 1/5–67) apostol, az ókeresztény egyház legfontosabb alakja, missziós útjai és irodalmi munkássága nyomán a keresztény tanítás gyorsan terjedt a Mediterráneum keleti részében. Történetét az *Apostolok cselekedetei* beszéli el.
- 16:14–15 Hus Ianos, Wicleph, Waldenses – Husz János (Jan Hus; 1369–1415) cseh pap, teológus, reformátor, a konstanzi zsinaton (lásd 46:19) eretneknek nyilvánították, majd máglyán megégették. Huszról és a huszitizmusról a legújabban lásd: KOVÁCS–MÉSZÁROS 2017. – John Wycliffe (1320 k.–1384) angol teológus, bibliafordító, a reformáció előtti vallásújítók egyik legjelentősebb képviselője, tanításait Husz Jánoséival egyetemben a konstanzi zsinaton eretneknek ítélték. – Thomas Netter (Waldensis; 1375 k.–1430) angol skolasztikus kontroverzteológus.
- 16:16–17 *corpus doctrinae* – A „corpus doctrinae” hitvallási tekintélyű iratok gyűjteménye; itt: a katolikus tanításnak ellentmondó protestáns írások összessége.
- 16:26 *Ecclesiatoc* – egyházatok
- 16:28 *Abususokat* – visszaéléseket, helytelen szokásokat
- 17:1–6 *Haec summa est doctrinae nostrae, in qua nihil inest quod discrepet a scripturis, vel ab Ecclesia Catholica, vel ab Ecclesia Romana, quatenus ex scriptoribus nota est. Dissensio est de quibusdam abusibus, qui irrepserunt: [...] Ecclesiae apud nos, de nullo articulo fidei dissentiunt ab Ecclesia Catholica, tantum paucos quosdam abusos omittant, qui noui sunt, et contra voluntatem Canonum, vitio temporum recepti.* – „Haec fere summa est doctrinae apud nos, in qua cerni potest, nihil inesse quod discrepet a scripturis, vel ab Ecclesia Catholica vel ad Ecclesia Romana, quatenus ex scriptoribus nota est, quod cum ita sit, inclementer indicant isti, qui nostros pro haereticis haberi postulant. Sed dissensio est de quibusdam abusibus, qui sine certa autoritate in Ecclesias irrepserunt. [...]” MELANCHTHON, *Confessio Augustana*, Cijj[v]–Civ[r]. – „Nagyjából ez a foglalata tanításunknak, amint megállapítható, semmi sincsen benne,

ami a Szentírástól vagy az egyetemes egyháztól vagy a római egyháztól eltérne, amennyire ezt az egyházi íróktól ismerjük. Mivel így áll a dolog, kegyetlenül ítélkeznek azok, akik azt követelik, hogy a mieinkkel eretnek módjára kell bánni. Az egész vita a körül a néhány visszaélés körül folyik, amelyek biztos tekintély nélkül csúsztak be a gyülekezetekbe. [...] Mivel gyülekezeteink egyetlen hittételben sem térnek el az egyetemes egyháztól, csupán néhány olyan visszaélést hagytak el, amelyek újak, és az egyházi törvények szándéka ellenére az elmúlt idők hibájából váltak elfogadottá.” ÁH 2008, 38–39; korábbi fordítását lásd: TARNÓC 1983, 1080.

- 17:14 zent Agoston – Hippói Szent Ágoston (Aurelius Augustinus; 354–430) hippói püspök, egyházatya, filozófus. A nyugati kereszténység legmeghatározóbb gondolkodója, műveiben a keresztény hittételeket az ókori rétorok és filozófusok tanításának felhasználásával elemzi, védelmezi és terjeszti. A katolikus teológiatörténetben szinte valamennyi szakterületen megkerülhetetlen gondolkodó. Pázmány Szent Ágoston-citátumait az 1562–1563-as lyoni összkiadásból (AUGUSTINUS 1562–1563, I–XI) ellenőriztem.
- 17:25. jegyzet *Libr: 3. c. 5. n. 38.* – Az *Institutio* 3. könyve 5. fejezetének nincs 38 számozott része. A bűnbocsánatról és az egyházatyák erről alkotott véleményéről a 3. könyv 5. fejezetének 3-as számú része szól.
- 18:13 expedialliam – Pázmány értelmezi: „mint feycsem ki magamat az gonoz ember nec haloiabol” 18:13–14. – kimenekítsem magam
- 18:21 *Est fallacia petitionis Principij.* – Az alapkérdéshez folyamodás hiba. – *A petitionis principii* az alapkérdéshez folyamodást, azaz körkörös érvelést jelent. A retorikában érvelési logikai hiba. GERÉBY 1985, 319.
- 18:24 furut furunac – fúrót fúrónak
- 18:28 homloka fel törlöt – szemérmetlen, orcátlan: PPÖM II, 517.
- 19:7 vut kiüül – úton kívül
- 20:5–6 hituan renden kaszálnal – a learatott gabonából készített, szépen rendezett kötegeket nevezték régen rendnek
- 20:10 *vt loquerentur grandia* – „hogya súlyos dolgokat mondjanak” PÁZMÁNY 1613/1984, 185. – Csonka Ferenc fordítása
- 20:20 finiesben – fényesebben
- 20:23 fundamentom – alap; itt: az érvelése

20:24 vyiunk – vívjunk

20:27 *chimeraiaual* – A kiméra retorikai alakzata általánosságban egy olyan dolgot ír le, mely több különböző dolgot egyesít magában. – A görög mitológiában a kiméra egy oroszlánfejű, kecsketestű és kígyófarkú szörnyeteg volt, akinek megjelenését mindig baljós előjelnek gondolták, végül Bellerophón ölte meg.

21:19 *a hit dolgaba, senkinec nem szabad haszudni* – Pázmány sűrítette az eredeti forrást: „Nemo iam infamiam incutiat, nemo aliud existimet, quia nec fas est ulli de sua religione mentiri” TERTULLIANUS, *Apologeticus* = TERTULLIANUS 1608, 54. = PL, I, 403. – „Senki ne illessen immár gyalázattal minket, senki ne gondoljon a dolgok más állására, mert hiszen mindenkinek tilos, hogy hazugságokat koholjon vallása ügyében.” TERTULLIANUS 1986b, 104.

21:20–21 *Fides a nobis officium exigit, et cordis, et linguae* – Pázmány lefordítja: „Az Hit, azt kiuánnia, hogy mind szüuel, mind száial igazak legiünc a Hit dolghaiba.” 21:21–22.

21:22–23 *Proditor est veritatis, qui pro veritate mendacium loquitur.* – Az idézet tartalmi összefoglalás, melyet Pázmány egyből a latin szöveg után lefordít: „Aruloia az Igasságnac, a ki az igasságet hazugságot mond” 21:23–24. – Pázmány egyházjogi témákban Gratianus *Decretaliájára* hivatkozik. – Gratianus (1075/1080 k.–1145/1147) kánonjogász, a *Decretum Gratiani* szerzője, szerkesztője. Ez a kánonjogi mű nagy hatást gyakorolt a középkori európai egyházi és polgári jogi fejlődésre.

21:25 Basilidest, Priscillianust, és Helceseitakat – Baszileidész (Baszileidész) 2. századi alexandriai gnosztikus gondolkodó, 24 kötetes munkája (*Exegetica*) elveszett. – Priscillianus (350 k.–385) eretnek avilai püspök, a róla elnevezett karizmatikus mozgalom vezetője (priscillianisták), 370-ben követőivel együtt kiközösítették. Ez az eretnekség elsősorban Hispániában és Aquitániában terjedt el, de a 6. század végére eltűnt. SZÁNTÓ 1987–1988, I, 165–166. – A gnoszticizmus a gnózis (= tudás) sajátos formáját hirdető vallási irányzat volt az 1–3. században. Különféle szektáikra jellemző a szinkretizmus (= tanrendszerüket több különféle szellemi és vallási hagyományból eredeztették). Úgy gondolták, hogy a világot a radikális dualizmus (= áthidalhatatlan kettősség) jellemzi:

3.1. Öt szép levél (1609)

- a világban a világosság és sötétség, az emberben a materiális és pneumatikus elv. SZÁNTÓ 1987–1988, I, 97–100. – Az elkeszaiták Traianus-korabeli gnosztikus szekta volt. Első részletes ókeresztény tárgyalójuk (mint sok más herezisnek) Szalamiszi Szent Epiphániosz volt. – Szalamiszi Szent Epiphániosz (Epiphanius; 315 k.–403) egyházatya, Szalamisz püspöke, egyben Ciprus érseke volt. Aszketikus szerzetesi életet folytatott, írásaiban közel nyolcvan eretnokség történetét mondja el. 16. századi kiadása: EPIPHANIUS 1560.
- 22:14 Salamon – Salamon Izrael harmadik királya (Kr. e. 970–825). Atyja, Dávid király tizenhatodik fia, anyjától, Batsebától született második gyermeke. A keresztény hagyományban nagy bölcsességéről nevezetes, a hagyomány neki tulajdonítja a *Példabeszédeket* és a *Prédikátor könyvét*, az *Énekek énekét* és néhány zsoltárt.
- 22:23 *ELIL* – elégtelenség, hitványság (héb.); itt: bálvány
- 22:23–24 *Hoc est, Vanitas, inane, nihil minus quam quod putatur* – Pázmány lefordítja: „hiusagh, es csak az ember agiánac alkotmánya” 22:24–25.
- 22:28 *Mercurius Trismegistus* – Hermész Trismegisztosznak (= Háromszor Magasztos), aki a Kr. u. 2. században élt Alexandriában, több alkimista és hermetikus szöveget tulajdonítanak.
- 23:22 Marcus Varrois – Marcus Terentius Varro (Kr. e. 116–27) az ókori Róma egyik legnagyobb hatású tudósa volt.
- 23:27 Bölcz – Salamon király
- 24:2 Elementomoknak – elemeknek, anyagoknak
- 24:13 *sine diligenti inquisitione* – Pázmány lefordítja: „szorgalmatos tudakozás, es vizsgálás nekül” 24:13. – alapos vizsgálat nélkül
- 24:16 summába foglaluan – összefoglalva
- 24:17 *per metaphoram* – metaforikusan, átvitt értelemben
- 24:27 Isten satorába – A szent sátrat a zsidók a mózesi szövetség megkötésének emlékeztére állították a tízparancsolat átvétele utáni második év első napján az Úr rendelkezései szerint: Kiv 40. Mind a negyvenéves pusztai vándorlás, mind a megtelepedés idején magukkal vitték, előbb Silóban, majd Jeruzsálemben állították fel egészen Salamon Templomának felépítéséig.
- 25:9 Tridentombeli Conciliombol – A trentói zsinat (1545. december 13. – 1563. december 4.) a 19. egyetemes zsinat volt a katolikus egyház történetében.

A reformáció kihívásaira felelt, tanításának középpontjában az üdvözülés állt, a reformáció „öt sola” elvével szemben azt vallotta, hogy nem egyedül csak a *Szentírás*, hanem e mellett a másfél ezer éves szenthagyomány is a hit alapja. – A zsinatot kötetünkben „trentói zsinatnak” nevezzük. – Az „öt sola” magában foglalja a reformátorok alapvető teológiai hittételeit a római katolikus egyház tanításával szemben. Mindegyik sola karakteresen szembehelyezkedik a katolikus tanítóhivatal dogmafejlődés során megfogalmazott hittételeivel. Az „öt sola”: sola Scriptura (egyedül a *Szentírás*), sola fide (egyedül a hit által), sola gratia (egyedül a kegyelem által), solus Christus (egyedül Krisztus), soli Deo gloria (egyedül Istené a dicsőség).

25:10 *Sessione 25.* – A trentói zsinat huszonötödik ülészaka 1563. dec. 3–4-én zajlott, és többek között a tisztítóhelyről, a szentek tiszteletéről, a szentképekről és a búcsúkról rendelkezett. DENZINGER–HÜNERMANN 2004, 424–427 (DH 1820–1835). – Pázmány Laurentius Surius négykötetes összkiadásából (SAUER, *Concilia omnia*, I–IV) vette és idézte a zsinati határozatokat. – Lorenzo Sauer (Laurentius Surius; 1523–1578) németországi karthauzi szerzetes, hagiográfus és egyháztörténész volt. Noha protestánsnak született, a jezsuita Canisius Szent Péter (Pieter Kanijs; 1521–1597), „Németország második apostola” hatására katolizált, majd a karthauzi rendbe lépett.

25:18–22 *A kepeknec illendő böcsülletet, [...] Christust imaggiuc a kit iegiez az kép:* – „Imagines porro Christi, deiparae Virginis et aliorum sanctorum, in templis praesertim habendas et retinendas, eis que debitum honorem et venerationem impertiendam: non quod credatur inesse aliqua in ijs diuinitas vel virtus, propter quam sint colendae, vel quod ab eis sit aliquid petendum, vel quod fidutia in imaginibus sit figenda, veluti olim fiebat a gentibus, quae in idolis spem suam collocabant sed quoniam honos, qui eis exhebetur, referetur ad prototypa, quae illae repraesentant: ita vt per imagines, quas osculamur, et coram quibus caput operimus et percumbimus, Christum adoremus, et sanctos, quorum illae similitudinem gerunt, veneremur.” SAUER, *Concilia omnia*, IV, 983. – „Továbbá, Krisztus, az Istenszülő Szűz és más szentek képmásai különösen a templomokban kell legyenek, és ezeket illő tiszteletben és tiszteletadásban kell részesítenünk, nem azért, mert

3.1. Öt szép levél (1609)

azt hisszük, hogy valamilyen isteni erő van bennük, ami miatt tisztelni kell ezeket, vagy hogy valamit kérnünk kell ezektől, vagy hogy bizalommal kellene csüggeni a szentképeken, amiként egykor a pogányok tették, akik a bálványokba vetették bizalmukat, hanem azért, mert az irántuk tanúsított tisztelet azokat az előképeket illeti, amiket ábrázolnak. Ily módon a szentképek közvetítésével, amelyeket megcsókolunk, és amelyek előtt fedetlen fővel leborulunk, Krisztust imádjuk, és a szenteket tiszteljük, akikre hasonlítanak.” DENZINGER–HÜNERMANN 2004, 425–426 (DH 1823).

25:24–25 *Nam Deus est quod imago docet, sed non Deus ipsa, / Hanc videas, sed mente colas, quod cernis in ipsa.* – „Mert az Isten az, akiről a kép szól, amely azonban nem az Isten maga. / Ezt [a képet] nézzed, ám elmédben azt tiszteld, amit abban [a képben] szemlélsz.” VOIGT 2003, 119. – „Valóban Isten az, kit a kép tanít, de a kép nem maga Isten. Nézd a képet, de imádd értelmesen azt, kit a kép ábrázol.” TARNÓC 1983, 1081. – A költemény „egy késő 13. századi Európa-szerte ismert figyelmeztető versike, mely a 17. századig gyakran ismétlődik a képtisztelet kérdésével foglalkozó traktátusokban.” TASI 2012, 55. – Az idézet Roberto Bellarmino (lásd 30:69. jegyzet) főművében is szerepel (BELLARMINO 1592, 224), melyet Pázmány gyakorta forgatott és idézett.

25:51. jegyzet *Lucae* 3. v. 23. – pontosabban: Lk 3,22

25:51–52. jegyzet – A két bibliai hivatkozás sorrendjét a főszöveghez képest megcseréltük, mivel ebben a logikai sorrendben következnek.

26:1 Poëta – Pantaleón Thévenin 16. századi francia katolikus humanista, költő. Több vallási tárgyú műve fennmaradt, például a *De haereticis ac de religione poëmatia* (Versecskék az eretnekekről és a vallásról).

26:3–4 *Signa colunt, inquis, de ligno, et marmore: falsum. / His etiam credunt numen inesse: Furis.* – „A fából és márványból való jeleket tisztelik, mondod, [ám az] hamis [vélemény]. / És hogy azt hiszik, ebben is benne van a *numen*: örült beszéd.” VOIGT 2003, 119. – „Képeket imádnak – mondod –, fából s márványból faragottat: ez hamisság. S még hozzáteszed, hisznek is abban, hogy benne lakozik az Istenség: te tolvaj.” TARNÓC 1983, 1081.

26:10–11 Isten nec szekreniuel – a szövetség ládájával, frigyládjával, régiesebb nevén frigyszekrénnel: Kiv 25,8–22

26:15 *Sonusoknak* – hangoknak

3. Tárgyi jegyzetek

- 26:54. jegyzet *Iosuae* [...] – Józsue, Nun fia, Izrael bírāja és Kánaán meghódítója, történetét a *Józsue könyve* és a *Bírák könyve* beszéli el.
- 27:1 Z. Peter – Szent Péter († 64/67) a legfőbb apostol. A hagyomány két újszövetségi levelet tulajdonít neki, illetve több apokrif mű szerzőjeként is számontartják.
- 27:2 terkötőie – törülközője
- 27:3 koor bethegec – ördögösök, tébolyultak: ApCsel 5,15–16
- 27:58. jegyzet *Act: 5. v. 5.* – pontosabban: ApCsel 5,15–16
- 28:2 Instructiot – utasítást
- 28:4 sikeres – sikeres = nyúlós, ragadós: PPÖM II, 525.
- 28:9 barbarus – barbár, műveletlen, durva, kegyetlen
- 28:21 Moyses – Mózes (Kr. e. 13. sz.) Izrael legnagyobb prófétája, aki kiszabadította népét Egyiptom szolgaságából, nekik adta Isten törvényét, amely szövetséget jelentett Isten és Izrael között. Történetét *Mózes második könyve* beszéli el.
- 28:22 *Apist* – Ápisz az ókori egyiptomi vallás szerint Osiris isten bika alakú élő jelképe.
- 28:23 Aegyptiusoc – egyiptomiak
- 28:23 Herodotus – Halikarnasszoszi Hérodotosz (Herodotus; Kr. e. 484 k.–425 k.) történetíró, fő műve a *Historiai*, melyben többek között a görög–perzsa háborúkról (Kr. e. 499–449) olvashatunk.
- 29:12 A mely azzoni állatot Vrucn a Véri betegségéből ki gyógyta – Mt 9,20–22
- 29:14 prémit – szegélyét
- 29:15–17 *Euseb: [...] Sozom: [...] Niceph: [...] Z. Athanasius [...]* – Kaiszareiai Eusebiosz (Eusebius Caesariensis; 265 k.–339) a Palestina provinciában található Kaiszareia (Caesarea Maritima; ma romváros) püspöke, egyháztörténet-író. A kereszténység első három századának történetét egyháztörténete (*Historia ecclesiastica*) tárgyalja. Pázmány a népszerű ókori egyháztörténet-írók munkáit gyűjteményes kiadásokból ismerhette, például: AHE 1544; EHA 1554. – Szalminiosz Hermiasz Szozomenosz (Sozomenus; 400 k.–450 k.) görög jogász és egyháztörténet-író, kilenc kötetes munkájában (*Historia ecclesiastica*) a 325–425 közötti eseményeket dolgozta fel. – Kallisztosz Xanthopoulosz Niképhorosz (Nicephorus Callistus Xanthopulus; 1256 k.–1335 k.) konstantinápolyi egyháztörténet-író.

3.1. Öt szép levél (1609)

- Tizennyolc könyvből álló egyháztörténete (*Ecclesiasticae historiae libri decem et octo*) 610-ig mutatja be az eseményeket. Az első négy évszázad történetét főleg az elődöktől vette át. – Nagy Szent Atanáz (Athanasius Alexandrinus; 298 k.–373) 328-tól haláláig Alexandria püspöke, egyháztanító, az arianizmus ellenfele (*Apologia contra Arianos*), Pázmány itt Krisztus szenvedéséről írt munkájára hivatkozik. Műveinek 16. századi kiadása: ATHANASIUS 1548.
- 29:17 Nicodemus – Nikodémus, tekintélyes farizeus, a főtanács tagja volt Jeruzsálemben. Jézus testét Arimateai Szent Józseffel együtt vették le a keresztről, majd temették el (Jn 3,1–21; Jn 19,38–42).
- 29:23 Z. Lukác – Szent Lukács († 84 k.) orvos, a harmadik szinoptikus evangélium és az *Apostolok cselekedetei* szerzője.
- 30:8 czelünc – az *Öt levél* azonos szöveghelyén: czélunk (lásd 175:20).
- 30:11 practical – mesterkedik valamiben
- 30:12 figmentomokat – csinálmányokat, költséket; itt: koholmányokat, hazugságokat
- 30:13 aghnö bezedeket – agg nő beszédeket = pletykákat
- 30:21 tauly – távol
- 30:69. jegyzet [...] *Bellarmin*: [...] – Bellarmin Szent Róbert (Roberto Francesco Romolo Bellarmino; 1542–1621) itáliai jezsuita szerzetes, bíboros, a kontroverzteológiai irodalom egyik legjelentősebb képviselője. *Disputationes de controversiis Christianae fidei adversus haereticos* (Értekezések a keresztény hit vitás kérdéseiről az eretnekek ellen; Ingolstadt, 1586–1593) című fő műve Pázmány számára értékes hivatkozási alap hitvitázó műveiben.
- 31:4 *Roman*: 16. vers: 30. – A *Rómaiaknak írt levél* 16. részének nincs 30. verse, ellenben a teljes 16. rész arról szól, hogy Pál apostol kéri a testvéreket, járjanak közben egymásért és érte az Atyánál Krisztus által.
- 31:15 *mediatrixnac* – közbenjárónak, közvetítőnek; itt Szűz Máriára vonatkozik
- 32:7 *Per Christum Dominum nostrum* – Krisztus, a mi Urunk által – Pázmány a liturgikus választ lefordítja: „Az mi Vrunc Iesvs Christus Altal, Amen.” 32:7–8.

3. Tárgyi jegyzetek

- 32:23 *Imaggion Istent erettünk*: – „könyörögj/könyörögjetelek érettünk”
PÁZMÁNY 1631/2001, 269–274; PÁZMÁNY 1631/2013, 262.
- 33:15 Gyarmati Miklosnac – Gyarmati (Bíró) Miklós († 1600/1601) református egyházi író. 1598-ban Debrecenben kiadott vitairatában (GYARMATI, *Keresztyeni felelet*) Monoszló András könyvére (MONOSZLÓY 1589) felelt, a viszontválaszt Pázmány Péter írta meg (PÁZMÁNY 1607/2016), mivel időközben Monoszló meghalt. – Monoszló András (1552–1601) veszprémi püspök, hitvitázó, nagyszombati és pozsonyi retorikatanár.
- 33:24 Beza – Théodore de Bèze (1519–1605) svájci kálvinista teológus, Kálvin munkatársa, majd utóda a genfi református egyház élén.
- 33:25–26 *Si quiete caelesti frui, et humana curare, inter se pugnant, nec Deus, nec Angeli, nec Christus ipse, censendi sunt humana curare* – Ha ugyanis zavarná egymást a mennyi jutalom élvezete és a földi dolgokkal való törődés, akkor sem az Isten, sem az angyalok, sem Krisztus nem törődne a földi dolgokkal. – A fordítás alapjául Csonka Ferenc (PÁZMÁNY 1613/1984, 190–191) és Geréby György (GERÉBY 1985, 321) munkája szolgált.
- 33:73. jegyzet *Epist: 83. Theolog:* – helyesen: 82. levél
- 35:2–3 HELVECIAI CONFessionac – A zürichi hitvallást Heinrich Bullinger svájci reformátor írta és szerkesztette német nyelven (BULLINGER 1545), ezt Rudolf Gwalther (1519–1586) fordította latinra (BULLINGER–GWALTHER, *Orthodoxa Tigurinae [...] confessio*), Pázmány erre a kiadásra hivatkozik. A mű három traktátusban tárgyalja a zwingliánus úrvacsorátant, és Luther ezzel kapcsolatos támadásaira is felel. – HELVECIAI = helvét, azaz svájci – Több református hitvallást ismerünk: helvét hitvallásként két olyan művet tart számon a református vallás, amelyből az elsőt (*Confessio Helvetica prior*) a bázeli gyűlésen 1536-ban fogadták el a Zwingli tanításait követő svájci kantonok, a másodikat (*Confessio Helvetica posterior*) pedig – amelyben Zwingli és Kálvin tanait foglalta egységbe a korábbi is megfogalmazó Bullinger – 1566-ban fogadta el a birodalmi gyűlés. Magyarországon ezt vette át a debreceni zsinat 1567. február 24-én. Részletesebben lásd: KISS 1881, 459–613. A hitvallás, amelyre Pázmány *Tiguri Confessió*ként utal, 1545-ben jelent meg Zürichben. Szintén Heinrich Bullinger írta, ezt adta ki Christopher Froschover (1490 k.–1564), Zürich

3.1. Öt szép levél (1609)

első nyomdása, Erasmus és több reformátor műveinek kiadója. – Ulrich Zwingli (1484–1531) svájci reformátor. Eredetileg katolikus pap volt mint Zürich plébánosa, azonban már a kezdetektől reformátori elveket képviselt. Reformátori tana a németországi hitújítókéval jórészt megegyezett. Az 1531. október 11-ei kappeli ütközetben Zwingli elesett, holttestét máglyán megégették, és hamvait szétszórták. Halálát követően Bullinger folytatta munkáját. – Heinrich Bullinger (1504–1575) svájci német reformátor, egyházszerző, református egyháztörténet-író és hitvitázó. Zwingli követője, annak halála után a reformáció svájci ágának szellemi örököse. Kiterjedt levelezése hozzájárult a református vallás Európa-szerte bekövetkeztet meggyökerezéséhez.

36:8 Zwinglianusoc – Ulrich Zwingli svájci reformátor követői

36:8–9 Marpurgi beszélgetésbe – 1529-ben I. (Hesseni Bátor) Fülöp gróf (1509–1567) meghívására Marburg városában a két évvel korábban alapított egyetemen kollokviumot rendeztek az úrvacsora tárgykörében Luther Márton és Ulrich Zwingli között. Nem jutottak megállapodásra, így teológiai értelemben megkezdődött a protestantizmus lutheri és helvét irányzatának szétválása. Magyarországon ez a 16. század végén következett be, és jellemző mozzanata volt a csepregi kollokvium. Részletesebben lásd: PAYR 1924, 729–735.

36:22 Oecolampadius – Ioannes Oecolampadius (Hussgen, Hausschein, Husschyn; 1482–1531) svájci reformátor. A marburgi kollokviumon szembefordult Lutherrel, majd a Rajna-vidéki és németalföldi teológusok az ő és Zwingli véleményét fogadták el az úrvacsora kérdéskörében, mely szerint Krisztus nincs valóságosan jelen az úrvacsorában, csak jelképesen.

36:24–29 *Lutherus nos obstinatos, et paenitere nescios haereticos clamat, qui venenatam doctrinam Ecclesijs proponamus, et ne vnum quidem Christianae fidei articulum vere credamus: Nos vero Lutheri doctrinam de Sacramento, Diuino verbo, et veteri Ecclesiarum doctrinae contrariam esse, sed et sibi ipsi contradicere docebimus:* – Luther azt állítja rólunk, hogy makacs és megbánást nem ismerő eretnekek vagyunk, akik a mérgezett tanítást fontosabbnak tartjuk az egyházaknál, és valójában a keresztény hit egyetlen tételét sem hisszük el. Mi viszont azt fogjuk tanítani, hogy Luthernek a szentségről, az isteni ígéről szóló tanítása

3. Tárgyi jegyzetek

- nemcsak az egyház ősi tanításával ellenkezik, de még saját magának is ellentmond. – Báthory Orsolya fordítása
- 36:29–37:3 *Omnia Christo plena esse etiam secundum humanitatem, docet Lutherus, nos vero, tam intricatam, et vanam opinionem, nec credere, nec docere possumus: Huius enim doctrinae Lutheri, nullum vel argumentum, vel exemplum est in scripturis:* – Luther tanítása úgy szól, hogy minden dolog telve van Krisztussal emberi mivolta szerint is, mi azonban ennyire összekuszált és haszontalan véleményt sem hinni, sem tanítani nem tudunk. Luther ezen tanításának alátámasztására semmiféle érv vagy példa nincs a Szentírásban. – Báthory Orsolya fordítása
- 37:3–5 *Colligitur ergo, propositionem tuam Luthere, qua corpus Christi vbique esse dicis, non falsam modo, verum etiam impiam, minime Christianam esse.* – Összefoglalva tehát, a te tételed, Luther, amelyben azt mondd, Krisztus teste mindenütt jelen van, nemcsak hogy hamis, de istentelen is, és legkevésbé keresztény. – Báthory Orsolya fordítása
- 37:5–7 *Crassam itaque illam et fidei inconuenientem sententiam Lutheri, salua animarum nostrarum conscientia recipere non possumus.* – Luthernek azon vaskos és a hittel összeegyeztethetetlen nézetét tiszta lelkiismerettel nem tudjuk elfogadni. – Báthory Orsolya fordítása
- 37:9–10 *Lutherus docet, Sacramentarios, Diabolum loco Dei habere* – „Luther azt tanítja, hogy a szakramentáriusok az ördögöt Istennek tartják.” PÁZMÁNY 1613/1984, 191. – Csonka Ferenc fordítása
- 37:10–12 *Et nos, ne vni quidem Christianae fidei articulo, vere et ex animo credere, nosque mentiri, etiamsi credere fateamur.* – „Hogy igaz lelkünkől mi egyetlen keresztény hittételt sem hiszünk, és hazudunk, ha azt mondjuk, hogy hiszünk.” PÁZMÁNY 1613/1984, 191. – Csonka Ferenc fordítása
- 37:14 *Sacramentariusoc* – Luther kifejezése azokra, akik tagadták Krisztus valóságos jelenlétét az Eucharishtiában, tehát a Zwinglit és Kálvint követők.
- 37:18–19 *Nos animarum Latrones vocat, et deuoratores, haereticos ad tartara deducendos, pro quibus ipse non orat, sed contra nos:* – „A lélek latrainak és felfalóinak nevez bennünket, pokolra vetendő eretnekeknek, s nem értünk, hanem ellenünk imádkozik.” PÁZMÁNY 1613/1984, 191. – Csonka Ferenc fordítása

3.1. Öt szép levél (1609)

- 38:3–5 *Nemo vnquam Luthero vel foedius, vel inciuius, vel inhonestius, idque praeter omnes Christianae modestiae terminos, in negotijs illibatae Religionis nostrae scripsit:* – „Senki sem tagadhatja, mert napnál világosabb, hogy a halandók között Luthernél nincs sem gyalázatosabb, sem bárdolatlanabb, sem becstelenebb, hogy átlépve a keresztyén mérséklet és józanság minden határát, ilyeneket írt a mi csorbítatlan hitvallásunk állapotáról.” PÁZMÁNY 1613/1984, 191. – Csonka Ferenc fordítása
- 38:5–8 *Lutherus statim initio furere, bacchari caepit, libros suos horrendis Diabolorum, sectariorum, fanaticorum nominibus impleuit, et quicquid in buccam venit, statim expuit: nunquam veris ac solidis argumentis vsus est:* – „Luther rögtön az elején [...] tombolni, örvöngeni kezdett. Könyveit ördögök, szektások, fanatikuskok [...] szörnyű neveivel töltötte meg, és ami csak a nyelvére jött, azonnal kiköpte: [...] valódi és megalapozott érveket sohasem használt.” PÁZMÁNY 1613/1984, 192. – Csonka Ferenc fordítása
- 38:8–11 *Lutherus hic tantum iniquae, infidae, impudentis, et vanae loquacitatis profert, vt mirari quis possit, cur tam parum salis, plurimum vanitatis ac nugarum sit, in viro tam grandaeuo:* – „Amit elmondott, az mind igazságtalan, hamis, oktalan és üres fecsegés volt, úgyhogy okkal csodálkozhatott mindenki azon, hogy hogyan tudott ilyen tekintélyes férfiban ilyen kevés szellemesség, de annál több hiúság és üresség felgyülemelni.” PÁZMÁNY 1613/1984, 192. – Csonka Ferenc fordítása – Részletesebben: „Luther rögtön az elején harapni, [...]” (lásd 181:24–182:6).
- 38:11–12 *Lutheri institutum non aliud esse, quam maligni animi pertinaciam, et plenam offendiculi confusionem, constat.* – Nyilvánvaló, hogy Luther tanítása nem egyéb, mint egy rosszindulatú lélek makacssága és botlással teli kuszasága. – Báthory Orsolya fordítása
- 38:12–14 *Incauta, et plus satis effrenis est Lutheri lingua: Manifestus et publicus scripturae sacrae corruptor, et adulterator est Lutherus.* – Luther nyelve meglehetősen óvatlan és zabolátlan: a Szentírás nyilvánvaló és egyértelmű megrontója és meghamisítója. – Báthory Orsolya fordítása
- 38:14–15 *Lutherus hominibus, nuce perforata illudere voluit hactenus.* – „Luther ekkor úgy akart játszani mindenkivel, mint a lyukasztott dióval.” PÁZMÁNY 1613/1984, 192. – Csonka Ferenc fordítása

3. Tárgyi jegyzetek

- 38:15–18 *Proprij capitis figmenta, in tantum Luthero arrident, vt quicumque illa, non pro eximijs et certis Dei reuelationibus, citra omnem contro- uersiam, magna cum animorum gratitudine, et laudibus receperint, mox nihil intelligere, stupidi, bardi, asini dicantur.* – „Észbeli szüleményei annyira tetszettek neki, hogy rögtön ostobának, butának, száárnak nevezte azokat, akik nem akarták ezeket a szüleményeket minden vita nélkül, a leghálásabb lélekkel és dicsérettel úgy elfogadni, mint rendkívüli és biztos isteni kinyilatkoztatásokat.” PÁZMÁNY 1613/1984, 192. – Csonka Ferenc fordítása
- 38:18–19 *Lutherus sua quaerit, pertinax est, insolentia nimia effertur.* – „Luther kitartóan kereste igazát, dőlyfössége azonban mértéktelenül megnőtt.” PÁZMÁNY 1613/1984, 192. – Csonka Ferenc fordítása
- 38:19–20 *Tam Dei, quam honoris sui, omnisque iuris immemor est:* – „Luther teljes egészében megfélekezett arról, hogy milyen tisztelettel tartozik Istennek és önmagának.” PÁZMÁNY 1613/1984, 192. – Csonka Ferenc fordítása
- 38:20–21 *Quis vnquam tales sermones ex ratione vtentibus, non furiosis ac daemoniacis audiuit?* – Ki hallott ilyen beszédet olyanoktól, akik a józan eszüket használják, nem pedig örült és ördögös személyektől? – Báthory Orsolya fordítása
- 38:21–24 *Luther praecipiti suo iudicio nimium audax, et temerarius est, cuius iudicio, ad mortem peccat, qui pertinaci Luthero, et vanis ipsius sacrae scripturae interpretationibus, sese opponit:* – „Gyors ítéleteiben Luther túlságosan merész és meggondolatlan volt; véleménye szerint halálosan vétkeznek azok, akik szembeszállnak Luther makacsságával és hazug szentírás-magyarázatával.” PÁZMÁNY 1613/1984, 193. – Csonka Ferenc fordítása
- 38:98. jegyzet *Folio 129.* – helyesen: 130. oldal
- 38:24–39:4 *Iactat se Germaniae Prophetam, et Apostolum, qui a nemine quicquam, omnes autem ab ipso didicerint, nemo item quicquam nouit, nisi quod ex Luthero habet, nemo quicquam fecit, Lutherus fecit omnia, et quod ab ipso factum non est, infectum sit oportet: Si quis ipisus more loqui noluerit, mox haereticus est, Excommunicationis tonitru, daemonis fulmine tangitur.* – „Azzal dicsekedett Luther, hogy ő Germánia prófétája

- és apostola, ő senkitől sem tanulhat semmit, tőle viszont mindenkinek tanulnia kell. Senki sem tud semmit, csak azt, ami Luthertől ered; senki sem tett semmit, mert Luther tett mindent, és amit ő nem tett, azt meg nem tettek kell venni. Ha valaki nem hajlandó úgy beszélni, ahogy ő, az eretnek.” PÁZMÁNY 1613/1984, 192–193. – Csonka Ferenc fordítása. – Utolsó mondat: A kiátkozás mennydörgése, az ördög villáma sújtja azt. – Báthory Orsolya fordítása. – Hasonló tartalmi idézés – pontos locusmegjelölés nélkül – a *Tíz bizonyágban*: „*Luther Christus Apostolanac neuezi magat, de bizoni az Eordeog Apostola, kitul, disputaluan, megh geozetec*” PÁZMÁNY 1605/2001, 46. Valamint ugyanez: „*Hogy noha Luther magat Christus Apostolanac neuezi, de bizoni az Eordeogh Apostola, kitul megh geozetec eyeli vetekedesébe.*” PÁZMÁNY 1605/2001, 237–238.
- 39:8 Numa, Socrates, Aristides – Numa Pompilius a római történetírás szerint Róma második királya (Kr. e. 715–672). – Szókratész (Kr. e. 469–399) ókori görög filozófus. Életművét tanítványai műveiből ismerjük. – Arisztideusz (Kr. e. 540/530 k.–468/457 k.) athéni államférfi, a görög–perzsa háborúk egyik legfontosabb szereplője. Sztratégoszaként (hadvezérként) részt vett a marathóni csatában (Kr. e. 490), majd kulcsszerepet játszott a déloszi szövetség létrehozásában.
- 39:10–13 *Qui Iustus est, quemadmodum nos Fides Iustos reddit, iuste viuit, et Iuste agit omnia. Praeterea, qui salutare redemptionis per fidem negotium probe intelligit, is Deum quoque ac proximum reuera diligit, Charitas autem est legis perfectio:* – „Aki igazságos (amely mértékben a hit igazságossá tesz mindenkit), az igazságosan is cselekszik mindent. Továbbá, ha valaki a Megváltó üdvösséghez cselekedetét hite által helyesen fogja fel, az valóban szereti az Istent is, meg felebarátját is. A szeretet ugyanis a törvény beteljesítése.” PÁZMÁNY 1613/1984, 193. – Csonka Ferenc fordítása
- 39:15 *omnia iuste agit* – Pázmány lefordítja: „mindenekbe igazán cselekeszic” 39:15.
- 39:20–22 *Christi mortem, palam annihilaturi essemus, si purificationem, salutem, et Iustitiam nostram, vllis alijs medijs, praeterquam vnicae Christi passioni per fidem acceptam ferremus:* – Krisztus halálát vesszük nyilván semminek, ha azt merjük mondani, hogy megigazulásunkat

[megtisztulásunkat], üdvösségünket és igazságunkat más úton-módon is elnyerhetjük, mint az egy Krisztus szenvedésébe és megváltásába vetett hiten kívül elfogadhatónak tartjuk. – A fordítás alapjául Csonka Ferenc (PÁZMÁNY 1613/1984, 193) és Geréby György (GERÉBY 1985, 321) munkája szolgált.

39:23 paenitentianac – a bűnbánat szentségének

39:26–40:1 *Scriptura hominem in sola fide Iustificari docet, quare corporalem carnis Christi manducationem necessariam clamare, pugnat cum doctrina Christi.* – „A Szentírás azt tanítja, hogy egyedül a hit üdvözíti az embert, ezért azt mondják, hogy Krisztus testének magunkhoz vétele felesleges, mert ellenkezik Krisztus tanításával.” PÁZMÁNY 1613/1984, 194. – Csonka Ferenc fordítása

40:2 *Vnica, sola fides est, qua Iusti, et salutis participes efficitur.* – Pázmány lefordítja: „csak egiedül az puzta hit által üduözülünc” 40:1.

40:3 Sacramentom – szentség – A protestánsok egyik fő hitbeli vitapontja a katolikus egyházzal szemben szentségtani természetű volt: Luther csak a keresztséget és az úrvacsorát tekintette isteni kinyilatkoztatás szerinti szentségnek. E tanítás ellensúlyozására a trentói zsinaton megerősítették a katolikus Anyaszentegyház hét szentségét (keresztség, bérmlás, oltáriszenség, bűnbocsánat, betegek szentsége, egyházi rend, házasság). DENZINGER–HÜNERMANN 2004, 388–427 (DG 1600–1825).

40:6–7 *Sola imaginatione praesens est Christus in coena:* – Pázmány lefordítja: „ebbe, csac gondolatunc által vagion az Christus teste” 40:5.

40:7 Marcion – Szinópéi Markiön (75–145) eretnek volt, több középkori herezis (bogumilok, katarok) tőle eredeztette magát. Működéséről Tertullianus *Adversus Marcionem* (Markiön ellen) című művében és Szent Iréneusznál olvashatunk. 144-ben kiközösítették.

40:16–17 nem figurauual kel ertenünc, hanem vgian igienesen a mint a szo iarása hozza – Nem metaforikusan, átvitt értelemben (sensus spiritualis), hanem szó szerint kell értenünk (sensus litteralis).

40:23–24 az Vr vacsoraiánac két szyn alat valo vetelenec kötelességhe – Protestáns hitvitatéma volt a két szín alatti áldozás bevezetésének kérdése. A katolikus tanítás szerint az egy szín alatti áldozás (csak az Oltáriszenség

magunkhoz vétele) elégséges. Részletesebben kifejtve lásd: PÁZMÁNY 1637, 870–889.

41:1 Hieronymus, Leo Papa – Szent Jeromos (Sophronius Eusebius Hieronymus; 347–419/420) a négy késő ókori keresztény egyháztanító egyike Szent Ágoston, Milánói Szent Ambrus és I. (Nagy Szent) Gergely pápa mellett. Nevéhez köthető a *Vulgata*-fordítás, melyet kommentárokkal látott el. Pázmány Jeromos-idézeteit az 1602-es párizsi, tizkötetes kiadásból (HIERONYMUS 1602, I–X) ellenőriztem. – Milánói Szent Ambrus (Aurelius Ambrosius; 339–397) Milánó püspöke, egyháztanító. Nagy hatással volt Szent Ágostonra, ő is keresztelte meg. A Szent Ambrustól származó Pázmány-idézeteket az 1555-ös bázeli összkiadás (AMBROSIUS 1555) alapján ellenőriztem. – I. (Nagy Szent) Gergely (Gregorius Magnus; 590–604) a 64. római pápa volt. A középkor egyik meghatározó keresztény alakja, a népvándorlás időszakában megerősítette a keresztény vallást Európában, nagyban hozzájárulva a pogányság kulturális integrációjához. Munkáinak népszerű 16. századi kiadása: GREGORIUS Magnus 1572. – I. (Nagy Szent) Leó a 45. római pápa (440–461) volt. Uralkodása alatt leszámolt az itáliai eretnekségekkel, majd megerősítette a pápaság pozícióját a keresztény világban.

41:2–4 *Duo sanctissimorum Christi simul et Ecclesiae ministrorum, August: et Hieron: testimonia attexere instituimus, etc. Sanctus Christi, et Ecclesiae minister Leo ad Flau: et Leon: Augustum scribens, etc.* – Elhatároztuk, hogy Krisztus egyházának két legszentebb szolgájától származó tanúságtételt ideszöjünk. Sz. Hieronymus az ő hitét, vagyis az igaz keresztény hitet így vallotta meg stb. Szent Ágoston stb. Krisztus egyházának szent szolgája, Leó pápa Flaviánushoz és Leó császárhoz írva stb. – A fordítás alapjául Csonka Ferenc (PÁZMÁNY 1613/1984, 195) és Geréby György munkája (GERÉBY 1985, 321) szolgált. – Bullinger Szent Ágoston és Szent Jeromos tanúságtételére, valamint I. (Nagy Szent) Leó pápa leveleire hivatkozik, melyeket Szent Phlabiánosz konstantinápolyi pátriárkához (Flavianus; † 449) és I. León (Leo Magnus Thrax; 457–474) keletrómai császárhoz írt.

41:5–7 *Augustinus ceu corona quaedam, et verae doctrinae orthodoxae, et incorruptae sententiae quasi princeps, et eximium decus, apud omnes*

3. Tárgyi jegyzetek

- semper habitus est.* – „A hívők mindétig fejedelemnek és kiemelkedő dicsőségnek fogják tekinteni Ágostont, mint az ősi, igaz tanításnak és a romlatlan gondolkodásnak koronáját.” PÁZMÁNY 1613/1984, 195. – Csonka Ferenc fordítása
- 41:9–10 *Augustiniana, Hieronymiana, Leonina* Confessiobul – Pázmány a Szent Ágoston, [Szent Ambrus és Szent Jeromos] műveiből szerkesztett műveket említi ([AMBROSIUS 1580;] AUGUSTINUS 1569; [HIERONYMUS 1585]). E kötetek azt kívánják bizonyítani, hogy egyenként mindhárom szerző életművében szisztematikusan kimutatható a teljes katolikus keresztény tanítás. PPÖM I, 194. – *Leonina* Confessiobul = khalkédóni hitvallásból: DENZINGER–HÜNERMANN 2004, 128–129 (DH 300–303).
- 41:13–24 mind a zent Iakab leuelét, mind a zent Ianos latását – Szent Jakab, ifj. (1. sz. eleje–62/69) apostol. Jeruzsálem első püspöke, a hagyomány szerint az újszövetségi *Szent Jakab levele* szerzője. – Szent János apostol (6 k.–100 k.), evangélista. Kanonizált művei: evangéliuma, három apostoli levele és a *Jelenések könyve*, melyet a Patmosz szigetén fogsága során történt látomásai alapján írt meg.
- 41:14–15 Tobias, Iudith, es Machabaeusoc köniuét – Tóbiás, ifj. az ószövetségi deuterokanonikus *Tóbiás könyvének* főszereplője. A mű a protestáns kánonból kimaradt. – Deuterokanonikusnak nevezzük azokat a szentírási könyveket, melyeknek kánoni voltát egy ideig kétségbe vonták, ellentétben a mindig kánoninak tekintett (protokanonikus) könyvekkel. A megkülönböztetés elnevezése Siénai Sixtus (Sixtus Senensis; 1520–1569) Domonkos-rendi szerzetestől ered. A III. karthágói zsinatig (397) nem tekintették kánoniaknak az ószövetség görög nyelvű könyveit és függelékeit: DENZINGER–HÜNERMANN 2004, 93–94 (DH 186). – Judit az ószövetségi deuterokanonikus *Judit könyvének* főszereplője. A mű a protestáns kánonból kimaradt. – A *Makkabeusok első és második könyve* deuterokanonikus iratok, a protestáns kánonból szintén kimaradtak. A történeti könyvek Makkabeus Júdásról kapták nevüket, aki a Szeleukidák hellénizáló törekvései ellen lázadt fel, jelentős sikereket ért el, majd uralkodó-, egyben főpapi házat alapított Júdeában. – A katolikus és protestáns kánon különbségéről lásd: 184:22–185:7.
- 41:17 tradiciokat – hagyományokat; itt: szenthagyományt

3.1. Öt szép levél (1609)

- 41:19 Esther köniuét – *Eszter könyve* héber szövegében proto-, görög részeiben deuterokanonikus ószövetségi könyv, a protestáns kánon a *Szentírás* részének tekinti, főszereplői Mardokeus, valamint az ő unokhúga (egyben nevelt lánya), Eszter.
- 41:21 Damasus Papat – I. (Szent) Damáz a 37. római pápa (366–384). Szent Jeromost titkárává fogadta.
- 42:12 Caroli Ciaszárnac – V. (Habsburg) Károly német-római uralkodó (1530–1556) az utolsó császár, akit pápa koronázott, az ő idejében ment végbe a reformáció és a legnagyobb német parasztfelkelés. A Habsburg Birodalom az ő császársága idején érte el legnagyobb kiterjedését.
- 42:16–18 Lucas Osiander, [...] Hunnius [...] *Theologi Palatinales*, in *Admonit: ad librum Concord: [...] Sturmius [...] Schlussemburgius* [...] – Lucas Osiander, id. (1534–1604) evangélikus lelkész, teológus, egyháztörténész. Lelkészcsaládból származott: apja, Andreas és fia, Lucas is teológiai pályára lépett. Kora leghíresebb prédikátora volt, beszédeiből több kötetnyit közreadott. – Aegidius Hunnius (1550–1603) lutheránus skolasztikus teológus, az ortodox irányzat képviselője, a kálvinizmussal szembeni hitviták gyakori résztvevője, több polemikus műve jelent meg. – Pázmány Zacharias Baer (Zacharias Ursinus; 1534–1583) művére (*De libro concordiae*) is hivatkozik. – Johann Sturm (1507–1589) német protestáns humanista. Több kortársához hasonlóan ő is ingadozott a lutheri és kálvini irányzat között, éppen ezért fő ellenfele a szigorú lutheranizmust képviselő Johann Pappus volt. Pázmány a Pappus ellen írott művét említi (*Antipappi tres*). – Johann Pappus (1549–1610) ortodox lutheránus kontroverzeteológus, a strasbourgi egyetem teológiaprofesszora volt. Hevesen szembeszállt a kálvinista tanokkal. – Konrad Schlussemburg (1543–1619) német lutheránus teológus. Előadásaival hozzájárult a Luther személye körüli legendák kialakulásához. *Theologiae Calvinistarum libri tres* (A kálvinisták teológiájának három könyve) című összefoglaló munkája Pázmány egyik fő forrása a protestáns egyháztörténettel kapcsolatban.
- 42:19 Pistorius – Johann Pistorius, ifj. (Niddanus; 1546–1608) katolikus teológus és polihisztor, id. Johann Pistorius (1504–1583) protestáns teológus fia. Pázmány itt a *Primae (et quatuordecim) disputationis* című

3. Tárgyi jegyzetek

- művében az id. Balthasar Mentzer (1565–1627) lutheránus teológus ellen írt fejezeteke utal.
- 42:21 Ioannes Vindek – Johann Paul Windeck († 1620) elzászi német katolikus teológus. Polemikus művei a 17. század elején jelentek meg, ezekben főleg a kálvinizmus ellen emelt szót.
- 42:23 Sturmius, Palatinales, Vindek – visszautalás a korábban (lásd 42:16–19) hivatkozott művekre – Palatinales = (Wittelsbach) János Kázmér pfalzi palotagróf (1583–1592). Zacharias Baer neki dedikálta a *De libro concordiaet*.
- 42:26 Philippus – Philipp Melanchthon
- 43:11 caeremoniakatis – szent szertartásokat is; itt: egyházi liturgikus szertartásokat
- 43:14 Aëriust – Arius (260 k.–336) presbiter, tagadta a Szentháromság tanát. „Tanításának főbb tételei a következők voltak: a Fiú a semmiből lett, tehát nem az Atya lényegéből született, ezért nem egylényegű az Atyával; az Atya akaratténye által a semmiből lett a Fiú valóságos teremtmény, minden bizonnyal a legtökéletesebb, mert Isten mindent általa alkotott; nem örökkévaló, mint az Atya, noha minden idők előtt lett teremtvé.” SZÁNTÓ 1987–1988, I, 150. Véglegesen a khalkédóni zsinat (451) számolta fel ezt az eretnekséget. A reformáció időszakában az antitrinitárius (unitárius) felekezet követőit is ariánusoknak nevezték, jóllehet ők mindig tiltakoztak ez ellen.
- 44:4 cziganiságh – hamisság, hazugság
- 44:12–13 Vormaciai, es Aquisgranomi Conciliomoc – Német tartományi zsinatok Wormsban és Aachenben. A wormsi zsinatot 1076-ban tartották, VII. (Szent) Gergely pápa (Ildebrando Aldobrandeschi di Soana; 1070–1085) és IV. Henrik német király (1053–1084), majd német-római császár (1084–1105) viszályával kezdetét vették az invesztitúra küzdelmek. A háború ürügyét az szolgáltatta, hogy a pápa betiltotta a szimóniát (= egyházi tisztségek pénzén való megvásárlása) és azt, hogy világiak töltsenek be egyházi méltóságokat, emiatt több német püspököt megfosztott hivatalától. Aachenben három zsinatot is tartottak 816–819 között, melyek elsősorban egyházfegyelmi kérdésekben döntöttek (szerzetesi élet reformja, kanonokok életvitele).

3.1. Öt szép levél (1609)

- 44:24 barát csukliából ki vghrot Nemeteknek – Célzás Lutherre és követőire (Luther eredetileg Ágoston-rendi szerzetes volt).
- 44:127. jegyzet *Art: 21. Titul: de coniugio Sacerd:* – a papok házasságáról az *Ágostai hitvallás* 23. artikulusa szól
- 45:13 makulat – szeplőt, foltot; itt: hibát, csorbát, vétket
- 45:17 halolas, es pantolodo kötödes nélkül – halogatás és veszekedés nélkül
- 45:18 patuarkodo – civakodó, veszekedő; itt: vádaskodó
- 45:19–46:7 Minap azért, [...] es niakunc körül akadot rongia? – visszautalás az *Öt szép levél* elején tárgyalt körülményekre (lásd 11:13–19) – punctra = pontra
- 46:19 Constantiai Conciliomba – A konstanzi zsinat a 16. egyetemes zsinat volt (1414. december 5. – 1418. április 22.). Itt ítélték eretneknek John Wycliffe és Jan Hus tanait, utóbbit máglyára küldték.
- 46:20 definialtatoc – meghatározatok
- 46:24 harmadic Eugenius Papa – IV. Jenő (Gabriele Condulmer; 1431–1447) a 207. egyházfő, Pázmány tévesen nevezi harmadiknak, III. (Boldog) Jenő pápa (Bernardo) 1145–1153 között uralkodott.
- 46:25 Magyar országhi Vladislaus Kiralt – I. (Jagelló) Ulászló magyar király (1440–1444), a várnai csatában elesett. Epitáfiuma tanúsága szerint a várnai csatavesztésért nem a királyt, hanem tanácsadóit és a teljes katolikus klérust okolták. SZENTMÁRTONI SZABÓ 2012. – A várnai csatát (1444. november 10.) és körülményeit hadtörténelmi szempontból elemezték: DOBERDÓI BÁNLAKY 1936; CZETKOVA 1988.
- 46:26 Iulianus Cardinalt – Giuliano Cesarini (1398–1444) bíboros, pápai követ, a várnai csatában elesett.
- 46:26–27 Amurates Töröc Cszászárnac – II. Murád oszmán szultán (1421–1444, 1446–1451)
- 46:33 Varadi Gal Pap – Nem azonosítható, talán anekdotikus alak, feltehetőleg Alvinczi és Pázmány fiatalkori közös ismerőse (talán tanára).
- 47:21 reatoc feiezem – rátok hárítom, vonatkoztatom: PPÖM I, 542.
- 47:31 Isten edéninec – Az edény a katolikus liturgikus és imádságos nyelvben az emberi test szimbóluma. Az Anyaszentegyház Isten újszövetségi népe, Krisztus titokzatos teste, így Isten edénye.
- 48:2 fardagálios – túlzóan cikornyás (előadásmód)

3. Tárgyi jegyzetek

- 48:10 szürnec, szauarnac – csűrnek-csavarnak (zűrzavar)
- 48:10 szabalódnac – zabálódnak = mindent össze-vissza esznek; itt: rosszulatúán összeelegyítenek
- 48:13 fictiokat – feltevéseket, nem valós dolgokat
- 48:21 Herodes – Heródes Antipász Galilea és Parea ura (tetrarkhája = „negyedes fejedelme”) (Kr. e. 4 – Kr. u. 39), I. (Nagy) Heródesnek, Júdea királyának (Kr. e. 37–4) fia.
- 48:23 kereztelő Z. Ianos – Keresztelő Szent János (Kr. e. 7 k. – Kr. u. 29) próféta, Jézus Krisztus előképe és női ágon rokona. Személye határák az Ó- és Újszövetség között. Ő keresztelte meg Jézust a Jordán folyóban (Jn 1,28), Jézus kora legnagyobb emberének nevezi: Mt 11,11. Mivel szót emelt Heródes Antipász negyedes fejedelem Heródiással való vérfertőző házassága ellen (testvérének, Heródes Fülöpnek feleségét vette nőül), Heródiás előző házasságából való leánya, Szalome kérésére Heródes lefejeztette őt: Mt 14,1–12.
- 48:24 Nabalt – Nabal Dávid király feleségének, Abigailnak korábbi férje. Dávid fogadalmat tett, hogy megöli, de Abigail lebeszélte róla. Nabal egy nagy lakoma közepette hirtelen összeesett, és meghalt: 1Sám, 25.
- 48:25 Nabugodonozor – II. Nabú-kudurri-uszur (Nebukadnezár, Nabukodonozor; Kr. e. 605–562) az Újbabiloni Birodalom legismertebb uralkodója. Kr. e. 597-ben elfoglalta Jeruzsálemet, és leromboltatta a Templomot, a kincseket pedig Ninivébe vitték. Sokakat a birodalom különböző területeire hurcoltak, innen számítjuk a zsidó nép babiloni fogságának kezdetét.
- 48:27 Iephte – Jiftach (Jefte) Izrael bírása hat éven át: Bír 11.
- 48:130. jegyzet *Marci* [...] – Szent Márk evangélista, a hagyomány szerint a második szinoptikus evangélium szerzője. Az ApCsel többször említi nevét (12,12, 25; 13,5, 13; 15,37–39).
- 49:2 hatánac megh erlelesere – háta megverésére
- 49:7–8 *In malis promissis, rescinde fidem, impia enim est promissio quae scelere impletur:* – Pázmány lefordítja: „A gonosz ígíretékbe, boncz fel fogadásodat, Mert Istentelen fogadás az, mely bűnnekül be nem telliesedhetic.” 49:8–9.

3.1. Öt szép levél (1609)

- 49:9 Plutarchus – Plutarkhosz (Plutarchus; 46/48–125/127) görög történetíró. Miután római polgár lett, a Lucius Mestrius Plutarchus névvel illették. Fő műve a *Vitae parallelae* (Párhuzamos életrajzok). Műveit többször kiadták a 16. században, például: PLUTARCHUS 1580.
- 49:10 Agesilausnac – II. Agészilaosz (Kr. e. 399–360) spártai király
- 49:16 conditionual – feltétellel
- 49:20 casusokon – eseteken, ügyeken
- 49:24–25 *Sotus* [...] *Tolet*: [...] – Domingo de Soto (1494–1560) dominikánus skolasztikus teológus a salamancai egyetemen, a trentói zsinat egyik vezéralakja. – Francisco de Toledo (1532–1596) jezsuita skolasztikus és erkölcszteológus, Domingo de Soto tanítványa. Részt vett VIII. Kelemen pápa (1591–1605) alatt a *Vulgata* szövegének revíziójában, melyet 1598-ban adtak ki.
- 49:25–26 Papac Decretomábais – pápák határozatában, végzésében (lásd 21:22–23)
- 49:27 Attilius Regulust – Marcus Atilius Regulus római konzul (Kr. e. 267, 256)
- 49:137. jegyzet *Thomas Aquinas* [...] *Valentia* [...] – Aquinói Szent Tamás (1225–1274) itáliai Domonkos-rendi szerzetes, skolasztikus filozófus, teológus. Az „Angyali Doktor” (Doctor Angelicus) névvel is említik. Fő műve az arisztotelészi filozófiát és a keresztény tanítást szintetizáló *Summa theologiae*. Műveit a könyvnyomtatás korának kezdetétől folyamatosan kiadták, mivel tananyag volt a teológiai képzésben. A 16. században az egyik legjelentősebb kiadása az 1593–1594-es velencei volt (THOMAS 1593–1594). – Gregorius de Valentia (1550 k.–1603) spanyol származású humanista, az ingolstadti jezsuita kollégium és egyetem teológiaprofesszora.
- 50:1 tractálna – tárgyalna, egyeztetne
- 50:18 Poëta – Publius Ovidius Naso (Kr. e. 43. – Kr. u. 17/18.) a római aranykor költője. A magyar reneszánsz és barokk költészetre nagy hatást gyakorolt. Műveit többször kiadták, például: OVIDIUS 1549.
- 50:19–20 *Promittas facito: quid enim promittere leadit: / Pollicitis diues quilibet esse potest.* – „Bátran ígérj fűt-fát; no hiszen mi bajod lehet ebből? / Tudjuk, ígéretben gazdag akárki lehet.” OVIDIUS 2008, 36.

- 50:21 szörnültetic – megbüntetik
- 50:27 Gabaonitac – A gibeoniták az ígélet földjén élő egyik törzs volt. Látván Józse győzelmét a többi pogány nép fölött, csellel szövetséget kötöttek a zsidókkal, és nem esett bántódásuk: Józse 9.
- 51:2 Saul – Saul Izrael és Júda első királya (Kr. e. 1047–1007) volt, Sámuel próféta kente fel, a környékbeli népek támadásai miatt egyesítette a tizenkét héber törzset.
- 51:24 Tutumlymenus – Tutuslymenus Szent Ágoston 308. sermójának hőse, akinek hazugságai miatt bűnhődnie kellett.
- 51:143. jegyzet *Aelian.* – Claudius Aelianus (175–235) római kori görög történetíró, munkája a *Liber quinque variarum historiarum*. 16. századi kiadása: AELIANUS 1548.
- 52:4–6 *Akar minemü mesterséghez szoual esküggiec valaki, de az Isten, a ki lelki ismeretinknek bizonisága, vgy vészi ezt az esküuest, a mint az érti, a kinec esküszünc:* –, „Quacunq̃ arte verborum quisq̃ue iuret: Deus tamen, qui conscientiae testis est, ita hoc accipit, sicut ille, cui iuratur intellegit” GRATIANUS 1601, 1587–1588. – Pázmány kánonjogi idézeteit az 1601-ben Párizsban kiadott egyházi törvénykönyv alapján kerestem vissza.
- 52:29 Iacob – Jákob pátriárka, Ábrahám unokája, Izsák fia. Isten az Izráel nevet adta neki, melynek jelentése Istennel harcoló. Ter 32,23–33. – Ábrahám pátriárka, több szemita nép, így a zsidók ősatya. Történetét a *Teremtés könyve* beszéli el.
- 52:30 priuilegiomat – előjogát, kiváltságát
- 52:146. jegyzet *Liuius [...] Valer: [...] A. Gellius [...]* – Titus Livius (Kr. e. 59. – Kr. u. 17.) ókori római történetíró. *Ab urbe condita* (A város alapításától) című fő művében áttekinti a Római Birodalom történetét az 1. századig. A 16. században többször kiadták; mint sok más ókori és patrisztikus szerző esetében, itt is a bázeli kiadást (LIVIVS 1554) vehetjük alapul. – Valerius Maximus Tiberius-kori (14–37) római történetíró, munkája a *Factorum et dictorum memorabilium libri IX* (Emlékezetre méltó tettek és bölcs mondasok kilenc könyve). Népszerű munkáját többször kiadták a reneszánsz korban, például: VALERIUS 1545. – Aulus Gellius (125 k.–180) római kori történetíró, *Noctes Atticae* (Attikai éjszakák) című történelmi művében közel háromszáz görög és római szerző írását dolgozza fel, melyek közül

3.1. Öt szép levél (1609)

- már több elveszett. Pedagógiai célzattal, fiainak szánt történelemkönyvnek írta.
- 53:9 Eleazar – Eleazár előkelő írástudó volt, akit IV. Antiokhosz Epiphanész szeleukida uralkodó kivégeztetett, mert parancsa ellenére nem evett disznóhúst: 2Mak 6,18–31.
- 53:11 Istentelen Antiochus Király – IV. Antiokhosz Epiphanész (Kr. e. 175–164) szeleukida uralkodó meghódította a Közel-Kelet jelentős részét, és erőszakosan fellépett a monoteista zsidó vallás ellen. Ez a Makkabeus-felkeléshez vezetett.
- 54:4 *salus conductust* – *Salvus conductust*, menedéklevelet, azaz szabad oltalmat csak a király adhatott az illetékes bíróság meghallgatása után, megsértése hűtlenségnek minősült.
- 54:8–9 *mind az egyhazi, 's mind az vilaghi feiedelmec, minden birodalmokat es Igassagokat el veztic, mihent halálos bünbe esnec* – „Nullus est dominus ciuilis, nullus est praelatus, nullus est episcopus, dum est in peccato mortali” SAUER, *Concilia omnia*, III, 839. – „Senki sem lehet polgári uraság, sem az egyházi előljáró, sem a püspök, amíg halálos bűnben van” DENZINGER–HÜNERMANN 2004, 334 (DH 1230).
- 54:11 *minden teremptet állat Isten legien:* – Utalás az alábbi tételre: „Substantia panis materialis, et similiter substantia vini materialis, manet in sacramento altaris” SAUER, *Concilia omnia*, III, 790. – „A kenyér anyagi szubsztanciája és hasonlóképpen a bor anyagi szubsztanciája megmarad az Oltáriszentségben.” DENZINGER–HÜNERMANN 2004, 328 (DH 1151).
- 54:13–14 Seruetus Mihalt – Miguel Serveto (Szervét Mihály, Servetus; 1511–1553) spanyol teológus, orvos és fizikus volt, az ő nevéhez köthető a kisvérkör felfedezése. Az antitrinitárius (Szentháromság-tagadó) tanok terjesztője volt, ezért Kálvin Genfben eretnokség vádjával kivégeztette.
- 54:27 Generalis Kirali képéknec – a király képében felhatalmazott parancsnoknak (a kassai főkapitánynak)
- 55:17 kezembe vöm az köniuét – Pázmány itt bizonyára a korábbi zsinatek 1567-es kölni összkiadását vette kezébe, annak is a harmadik kötetét (lásd 25:10).

3. Tárgyi jegyzetek

- 55:17–25 *Praesens Sancta Synodus*, [...], *in aliqua remansisse obligatione*: – Az idézetből Pázmány két tagmondatot kihagyott teljes egészében lásd 201:25–202:6.
- 55:26 *vniuersaliter* – univerzálisan, általánosságban
- 55:30 *patronusom* – támogatóm, feljebbvaló oltalmazóm
- 55:152. jegyzet: [...] *Alan: Copum* [...] – Alanus Copus († 1568) angol teológus. Az ő neve alatt jelent meg a Pázmány által használt hitvédelmi mű, a *Dialogi sex* (Hat dialógus), ám Copus csak a kiadó, a valódi szerző Nicolaus Harpsfield (1519–1575).
- 56:6 *pennáioc* – (író) tolluk
- 56:7–8 *Ministeritek nec* – szolgálóknak; itt: előjáróitoknak
- 56:15 *Helena* – Az alábbi versben nem Heléne, hanem Médeia beszél. Médeia kolkhiszi királyleány és varázslónő, valamint Hekaté papnője a görög mitológiában.
- 56:16–17 *Video meliora, probaque / Deteriora sequor*. – Pázmány lefordítja: „Latom vgimond, es iauallom az iot, de a gonozt köuetöm.” 56:18. – „Látom, mi a jobb, jól látva helyeslem; / és ami rossz, követem.” OVIDIUS 1982, 177.
- 56:23–24 *fuit error morum, non doctrinae, Actionis non definitionis Fidei* – Az erkölcsökben volt a hiba, nem a tanításban; a cselekedetben, nem pedig a hit adta utasításban. – Báthory Orsolya fordítása
- 57:2 *Bonfinius* – Antonio Bonfini (Bonfinius; 1427/1434–1502) I. (Hunyadi) Mátyás magyar király (1458–1490) udvari történetírója, fő műve a *Rerum Ungaricarum decades* (A magyarok történetének tizedei).
- 57:5 *Confoederatior* – (politikai) szövetséget
- 57:5–6 *Custanczinapoli Palaeologus Ianos Ciaszar* – VIII. Jóannész Palaiologosz (1425–1448) bizánci császár. Hogy országát és városát az oszmán hódítóktól megvéddhesse, szövetséget kötött a nyugati, római keresztény uralkodókkal és IV. Jenő pápával. A firenzei (17.) egyetemes zsinat 1439. július 6-án kihirdette a két felekezet unióját: DENZINGER–HÜNERMANN 2004, 339–340 (DH 1300–1308).
- 57:6 *Velenczésec* – velenceiek
- 57:12 *Racz Despotot* – Brankovics György szerb fejedelem (1427–1429), majd despota (1429–1456). A Luxemburgi Zsigmond alapította Sárkány-rend

3.1. Öt szép levél (1609)

- lovagja, majd Hunyadi János bizonytalan szövetségese az oszmán hódítókkal szemben.
- 57:14 Hunyadi Iáossal – Hunyadi János erdélyi vajda, a Magyar Királyság kormányzója (1446–1453), 1456-ban Nándorfehérvár hős védője. Az ostromot követő pestisjárvány áldozatául esett, majd a gyulafehérvári Szent Mihály székesegyházban temették el.
- 57:21 Confoederatus tarsai – szövetségesei
- 58:2 Beniaminra – Benjamin törzse ellen: Bír 19–21
- 58:9 kyztetuén – készítette
- 59:23 deel szinnél világosban – a delelő Nap fényénél világosabban
- 60:4 Catus azzonial – Utalás Katharina von Borára (1499–1552), Luther Márton feleségére, aki Benedek-rendi szerzetesnő volt, mielőtt a reformációhoz csatlakozott volna. – Pázmány elvetendő és követendő női példáiról lásd: AJKAY 2015.
- 60:3–5 Mikor azért Luther az csukliat, es kápat farba rugha, es az ő szerelmes Apaczaiaual Catus azzonial az Apacza fátíolt el vetteté, es hitec, foghadásoc ellen, egybe szürec az leuet – Pázmány a *Tíz bizonyságban* is ezekkel a fordulatokkal él: „Catus azzoniert farba ruga Luther, [...] a czukliat. Carolstadius, Brentius, Zwinglius a kamsat.” PÁZMÁNY 1605/2001, 245. – Andreas Rudolf Bodenstein (Carolstadius; 1486–1541) és Johann Brenz (1499–1570) evangélikus lelkészek, akárcsak Zwingli, katolikus papok voltak korábban. PÁZMÁNY 1605/2012, 145.
- 60:5 Vy profetat – Luther Mártont
- 60:14 imygi, amugy, be halolna – bekötözné
- 60:23–24 *Christianus proprie definitus, est liber ab omnibus legibus, nullam prorsus habet legem, sed est supra legem et peccatum:* – A valódi értelemben vett keresztény szabad minden törvénytől, sőt egyáltalán nem vonatkozik rá emberi törvény, hanem fölötte áll az emberi törvénykezésnek és a bűnnek. – Báthory Orsolya fordítása
- 60:24–25 *Itaque tota Lex simpliciter, siue Caeremonialis, siue Decalogi abrogata est Christiano.* – Pázmány a *Megrostálásban* idézi és fordítja: Ennélfogva egyszerűen az egész Törvény, „mind az Caeremoniákról való parancsolat, vgymond, és mind az Tijz parancsolat el rontatot az keresztényennek” PÁZMÁNY 1609/2017, 83.

3. Tárgyi jegyzetek

- 60:26–27 *Quare si te tangit peccatum, si perterrefacit mors, cogita vanum esse spectrum, diaboli illusionem, vt certe est* – Mert ha kísért a bűn, ha rémiszt a halál, gondolj arra, hogy ez biztosan egy hamis képzet, az ördögtől származó képzelgés. – Báthory Orsolya fordítása
- 60:27–61:1 *Reuera enim, nullum amplius est peccatum, quod quotidie confitemur in Symbolo, cum dicimus, Credo sanctam Ecclesiam Catholicam, quod nihil aliud est, quam si diceremus, Credo nullum peccatum, nullam mortem in Ecclesia esse.* – Valójában ugyanis nincs nagyobb bűn annál, mint amit minden nap megvallunk az apostoli hitvallásban, amikor azt mondjuk, hogy „hiszem a katolikus Anyaszentegyházat”, ami annyit tesz, mintha azt mondanánk „hiszem, hogy nincs bűn, nincs halál az Egyházban”. – Báthory Orsolya fordítása
- 60:158. jegyzet *Capitale facinus id fuit iuxta leges Imperij. Cod: et ff. de Episcop: et Cleric: – A Codex Iustiniani a Corpus iuris civilis alapja. A Codex Iustinianus 1585-ös lyoni kiadását (IUSTINIANUS 1585) néztem, valamint a kódexszel párhuzamosan szinte mindig kiadták a császári rendeletek (Novellae et constitutiones) gyűjteményét (IUSTINIANUS 1586) is.*
- 60:160. jegyzet *Tom: 6. lat: Vitt: per Ioan: Lufft, [...]* – Luther Galata-levél kommentárja nem a 6., hanem az 5. kötetben található. – Hans Lufft (1495 k.–1584) wittenbergi nyomdász, megjelentette Luther német nyelvű bibliafordítását és a Philipp Melanchthon szerkesztette életműkiadását.
- 61:8–9 *hogy ha valaki az Hittel eggiüt, házas társat felebarattiánac megh förtöztetiis, de vgian nem vétkezc – „Si in fide fieri posset adulterium, peccatum non esse” LUTHER, Disputationes = Opera omnia, I, 372. – Ha a hitben a házasságtörés lehetséges lenne, nem lenne bűn.*
- 61:9–10 *Söt a mely köniuēt az Babiloniai foghságrul ir – Pázmány e műre utal: LUTHER, De captivitate Babylonica ecclesiae praeludium.*
- 61:17 *Nulla operum ratio habeatur – „a cselekedetek többé semmilyen módon nem jönnek számításba” KÁLVIN 2014, II, 12.*
- 61:163. jegyzet [...] *Beza, alij.* – Béza és mások
- 62:11 *historica* – történeti megalapozottságú, a *Szentírás* tanításából fakadó
- 62:12 *Iustificans* – igazoló, a kinyilatkoztatás tudatos elfogadásából fakadó
- 62:16 *Superintendens* – evangélikus püspök

3.1. Öt szép levél (1609)

62:19–20 *aut omni spe Iustificationis excludimur, aut a legis Iustitia solui nos oportet, et sic quidem, vt nulla prorsus operum ratio habeatur* – Pázmány lefordítja: „auagy ki rekeztetünc vgimond telliességgel az megh igazulásnac remenseghétül, auagy az törüénnecc igassaghitul, vgy megh odoztatunc, hogy az cselekedetekre semmi tekintet ne legien” 62:20–23. – „vagy teljesen kívül maradunk a megigazulás reménységétől, vagy el kell szakadnunk a törvénytől; ám úgy, hogy a cselekedetek többé semmilyen módon nem jönnek számításba” KÁLVIN 2014, II, 12.

63:4–6 *Qui contendunt in Articulo Iustificationis, particulam (sola fides) non excludere bona opera ne adsint, Imo docent, necessario adesse, a Pauli, et Lutheri Theologia dissentiunt:* – Pázmány lefordítja: „A kik azt tanittiac vgimond, hogy mikor az megh igazulásrul azt mongiuc, hogy egiedül csak az Hit igazit, ki nem rekeztetnec az io cselekedetec, hogy ielen ne legienec, sőt azt tanittiac, hogy az Hit egiedül nem iár, ioságoc nekül, ellenkeznecc ezek a Z. Pal Apostol, és az Luther Theologiaiáual.” 63:7–10.

63:12–13 *Ha az Hit, minden legh kisseb io cselekedet nélkül nincsen, nem igazit megh sőt vgian nem Hit az* – Pázmány Konrad Schlüsselburg Luther-citátumát magyarul idézi: „*Fides nisi sit sine vllis, etiam minimis operibus, non iustificat, imo non est fides.*” SCHLÜSSELBURG, *Theologiae Calvinistarum*, I, 50[r]. Az idézet eredeti helye: LUTHER, *Disputationes*, 372[v].

64:8 protestatiokkal – tiltakozásokkal

64:16 *Ministerium* – (református tanító) hivatal

64:16 *El Schadáí* – Saddáj (héb.) hatalmas, mindenható (= Isten kinyilatkoztatott neve az Ószövetségben: Kiv 6,3)

64:22–23 *Mert ök megh hálnac, es mind földé lesznecc, az földiekrül megh sem emlekeznecc* – „Az élet elhagyja, visszatér a porba, s odavan minden terve.” Zsolt 145,4 – *Biblia* 2013, 869.

64:25 *Ez földiekrül megh nem emlekeznek* – lásd 64:22–23

65:21 Papa katonáy – jezsuiták

65:23 pilysse Pap – Pilises pap. A pilis eredetileg kopár sziklát, itt a papok kopaszra nyírt fejét jelenti.

65:24 *Castitas* – szüzesség, tiszta élet

66:1 bokrostul – tömegesen

3. Tárgyi jegyzetek

- 66:1 safarinákat – kocsmárosnőket, ágyasokat
- 66:2–3 Innocentius, es Syricius Papa Decretomibol – A papi cölibátus (nőt-lenség) kánonjogi szabályozása (többek között) Szent Sziriciusz és II. Ince pápa nevéhez köthető: DENZINGER–HÜNERMANN 2004, 93 (DH 185), 248–249 (DH 715–718). – Szent Sziriciusz (384–399) a 38. egyházfő, az első, aki magát pápának nevezte. – II. Ince (Gregorio Papareschi; 1130–1143) a 164. a pápák sorában, ő hívta össze a II. lateráni zsinatot 1139. április 4-én (egyetemes jellege vitatott), mely elsősorban egyházfegyelmi kérdésekkel foglalkozott.
- 66:5 Ves vakot – kockáztass (utalás a kockajátékra, bizonytalan kimenetelű szerencsejátékra)
- 66:16 fen heasz – fennhéjázol
- 66:21–22 Magiari Istuannac, az országh romlása okairul irt rosز köniuébe – MAGYARI, *Az országokban valo soc romlasoknac okairol [...] hasznos könyuetske*. Modern kiadása: MAGYARI 1602/1978. – Magyari István (1565 k.–1605) evangélikus hitvitázó, író, Nádasdy Ferenc (1555–1604) sárvári udvari papja. Részt vett Esztergom 1594-es ostromában. Fő műve, melyre Pázmány is felelt (PÁZMÁNY 1603/2000; PÁZMÁNY 1603/2014), eszmei alapja a 16. századi protestáns történelemszemlélet. Katonapolitikai eszményei Esterházy Miklós (1583–1645) és Zrínyi Miklós (1620–1664) írásaiban is megtalálhatók. Nádasdy ravatalánál és temetésén elhangzott beszédei is megjelentek (KECSKEMÉTI G. 1988, 47–112, 373–387), melyek erős polemikus tartalommal bírnak. KECSKEMÉTI G. 1998, 146–148.
- 66:22–23 kesefan iarni – rúd mellé kötve nem lenni: PPÖM I, 559.; itt: elköteleződni – A kiséfa az a fadarab, melyre halmázsálás alkalmával a kast akasztják.
- 66:23–24 Valentia, a kin Magiari akadoz – Magyari István Gregorius de Valentia (lásd 49:137. jegyzet) művével száll vitába (VALENTIA 1581): „Nemellyec penig nem atallyac azt hazudni, hogy az paraznalakodasnal az Papoknac feleséget venni nagyob bün, mint egy szemtelen Sparniol Iesuitais Isten ellen es soc iamboroc botrankozasara, 1581. esztendőben ki boczatot irasaban, nem atalya azont mondani. (Greg: a Valentia intefut: Apol: Hebrandi. pag: 78.)” MAGYARI, *Az országokban valo soc*

3.1. Öt szép levél (1609)

- romlasoknac okairol [...] hasznos könyuetske*, 146. – A zárójelben szereplő részek a marginális jegyzetet jelölik.
- 67:1 Hieremias Custanczinápoly Patriarcha – II. Jeremiás konstantinápolyi ökumenikus pátriárka (1572–1579, 1580–1584, 1587–1595)
- 67:10–11 Görög kalugierec – görögkeleti papok
- 67:29–30 *Lapsus a Castitate quae vouetur Deo, adulterijs peior est:* – Az Istennek fogadott tisztaság megszegése rosszabb a paráznságnál. – Báthory Orsolya fordítása
- 67:30–31 *Quae vouerunt continentiam, nubere eis nec licet, nec expedit.* „Akik azonban önmegtartóztatást fogadtak, azoknak nem szabad és nem is helyes [megházasodni].” PÁZMÁNY 1613/1984, 209. – Csonka Ferenc fordítása – Bővebben lásd: 229:22–23.
- 67:172. jegyzet [...] *Socolouio* [...] – Stanisław Sokołowski (Stephanus Socolovius; 1537–1593) Báthory István lengyel király (1575–1586) udvari prédikátora, a krakkói egyetem teológiaprofesszora, hitvitázó és kánonjogász. Sajtó alá rendezte II. Jeremiás konstantinápolyi ökumenikus pátriárka egyházi törvénykönyvét. – Somlyói Báthory István erdélyi fejedelem (1571–1586)
- 67:31–68:4 *Quod licebat antequam vouisset, cum id se nunquam facturas vouerint, non licebit, si tamen id voueat, quod vouendum fuit, sicut est perpetua Virginitatis, continentia post experta coniugia, solutis a vinculo, vel vouentibus ex consensu: Haec ergo quae rectissime vouentur, nulla conditione rumpenda sunt:* – „Mert ami a fogadalomtétel előtt szabad volt, a fogadalom után: hogy ezt sohasem teszi, már nem szabad. De ha mégis azt fogadja meg, amit megfogadni akart, mint például az örök szüzességet, vagy a megkísérelt házasság kötelékeiből való szabadulás után a megtartóztatást vagy a testi érintkezés elhagyását, ha arra megegyezés alapján kölcsönösen fogadalmat tesznek a hívő és szűz házastársak. Ezeket a fogadalmakat tehát és más efféléket, amelyeket helyesen fogadtak meg, mivel emberek fogadták meg, semmiféle feltétellel nem lehet megszegni stb.” PÁZMÁNY 1613/1984, 205. – Csonka Ferenc fordítása
- 68:4–7 *Si enim ad offensionem Christi pertinet, cum membrum eius fidem non seruat marito, quanto grauius offënditur, cum illi non seruatur fides in eo, quod exigit oblatum, qui non exegit offerendum?* – „Ha ugyanis Krisztust

- sértjük meg azzal, ha valamelyik tagja (híve) nem tartja meg a férjnek adott szavát, mennyivel inkább megsértődhetik azért, mert nem tartjuk meg a neki adott eskünket, ő ugyanis megköveteli fogadalmunk teljesítését, de nem követeli meg a fogadalmat.” PÁZMÁNY 1613/1984, 203. – Csonka Ferenc fordítása
- 68:12–13 *Sanctimonialis si nupserit, Christi adultera reputabitur.* – Pázmány lefordítja: „ha az Apácza férhez mégien, Christus hazasságánac rontoia leszen” 68:11–12.
- 68:13 Z. Cyprianus Martyr – Karthágói Szent Ciprián (Thascius Caecilius Cyprianus; 190/200–258) 249-től halálig karthágói püspök, ókeresztény egyházi szerző. Tudatosan Cicero retorikai hagyományát követi, Szent Ágoston őt tekintette az igazi keresztény írónak. Népszerű 16. századi kiadása: CYPRIANUS 1520.
- 68:15 *Christi adultera est, non marita.* – Pázmány részben lefordítja: „Christus hazasságánac rontoia leszen” (68:14–15), nem házas.
- 68:15 Arani szaiu Z. Ianos – Aranyszájú Szent János (Ioannes Chrysostomus; 344/347 k.–407) egyháztanító, I. János néven konstantinápoly püspöke (398–404). Mivel nagy szerepe volt az eretnekségek elleni harcban és a pogányok megtérítésében a Közel-Keleten, a keleti egyházak Nagy Szent Vazul és Nazianzi Szent Gergely mellett a három szent főpap között tisztelik. Munkáinak 16. századi összkiadása: IOANNES CHRYSOSTOMUS 1547. – Nagy Szent Vazul (Baszileosz, Basilus Magnus; 329/330–379) a keleti szerzetesség egyik alapítója, a kappadókiai atyák egyike, több teológiai műve és levele fennmaradt. – Nazianzi Szent Gergely (Nazianzenus; 330–390) egyháztanító, jelentősen hozzájárult a Szentháromság tanának értelmezéséhez. Munkáinak népszerű 16. századi kiadása: GREGORIUS NAZIANZENUS 1540.
- 68:16–19 *Etsi nuptias bonas esse confitemur, tamen Angelorum societati semel iunctum, vxoris laqueis implicari, adulterij crimen incurrere est: Et quamuis hoc ipsum, frequenter tu Nuptias voces, ego tamen et adulterio tanto peius affirmo, quanto melior est mortalibus Angelus.* – Pázmány lefordítja: „Noha vgimond, ionac valliuc az hazasságbot, de minec vtánna az Angiali eletnec tarsasagába attad maghadat, az vtán feleséghe nec teórybe kötelözni, nem egyeb, hanem hazasságbot rontás: Es noha te ezt

3.1. Öt szép levél (1609)

hazassághnac neuezed, de én, mégh az hazasságh töresnélis anniuál gonoszbnac itylem, menyuel böcsülletesb az Angial az halando embernel.” 68:19–24.

68:27 Z. Cyrillus, Eudociat es Pulcheriat, az Ciaszar hughait – Alexandriai Szent Cirill (Cyrillus Alexandrinus; 356–444) I. Cirill néven 412-től haláláig Alexandria püspöke. Egzegetikai műveiben az arianizmus és a nesztorianizmus ellen lépett fel. Műveinek 16. századi kiadása: CYRILLUS Alexandrinus 1528. – A nesztorianusok Nesztoriosz (Nestorius; † 451 k.) konstantinápolyi pátriárka (428–431) tanítása szerint vélekedtek, akinek „teológiai felfogása élesen megkülönböztette Krisztusban a két természetet, és minden tevékenységet szigorúan a megfelelő természetnek tulajdonított, és nem a személynek, mint hit- és cselekvésalanynak. A két természetet nem akarta elszakítani, de lazította közöttük a kapcsolatot” SZÁNTÓ 1987–1988, I, 174. Nesztorioszt 431-ben az efezusi zsinat – elsősorban Alexandriai Szent Cirill érvelése nyomán – hivatalától megfosztotta, tanítását és követőit eretneknek ítélte. – II. Theodosziosz (Flavius Theodosius Iunior Augustus; 408–450) a Keletrómai Birodalom második császára volt. Helyette többnyire nővére, Szent Pulcheria (399–453) uralkodott. – Aelia Eudocia Augusta (Athénaisz; 401 k.–460) Theodosziosz felesége volt, aki utolsó éveit az irodalomnak szentelve bibliai parafrázisokat írt. – A császár valódi hukai Arcadia és Marima voltak: PPÖM II, 620.

69:1 *Sacras, Castissimasque Christi sponsas* – Pázmány lefordítja: „Christus-nac Zent, es tisztasághos iegiesinek” 69:2.

69:3–4 *Nupsisti Christo, illi tradisti carnem tuam, illi desponsasti maturitatem tuam*: – „el vagy jegyezve Krisztusnak, neki adod testedet, érettségedet neki jegyezted el” TERTULLIANUS 1986c, 247.

69:5 Victor Vticensis – Victor Vitensis 430 körül született, a mai Tunézia területén létesült bizánci Byzaneca tartomány püspöke volt. *Historia persecutionis Africanae provinciae* (Africa provincia megszállásának története) című történelmi munkájában az ariánus vandál hódító királyok és az ortodox keresztények vetélkedésének történetét írta meg. Munkáját gyűjteményes kötetekben többször kiadták, többek között: AHE 1544.

- 69:5 mikor Maxima neüü szüzet, Martinianusnac attak volna – Victor Vitensis elbeszélése szerint Maxima szüzet egy Martinianus nevű germán vezér kívánta megbecsteleníteni, de ő inkább a mártíromságot választotta.
- 69:7–9 *Ego Martiniane frater, membra mei corporis dedicaui, nec possum humanum sortiri coniugem, habens iam coelestem sponsum.* – Pázmány lefordítja: „En vgimond, [Martinianus] Atiamfia, az en testemet Istennek szenteltem, es nem lehet immár földi hazassághom, miuelhogy menniey iegiesem vagion.” 69:9–11.
- 69:11 Optatus Mileuitanusis szemekre veti az Donatistáknac – Milévei Szent Optatus a Numidia provinciában lévő Miléve püspöke volt a 4. században. *De schismate Donatistarum* (A donatisták szakadása) című fő művében a donatisták ellen lépett fel. 16. századi kiadása: OPTATUS 1549. – A donatisták egy Karthágóban alakult szekta volt, melynek tanítása közép-pontjában az a meggyőződés állt, miszerint az tartja fenn az egyházat, ha az állandó üldöztetés alatt áll. A csoportosulás nevét Donatus (313–355) püspökről kapta. Erősen szimpatizáltak a partikularista numidiai törekvésekkel, melyek a római hódítás ellen irányultak. A donatisták a vértanúságot öncélként fogták fel, és csak az észak-afrikai egyházat tartották az igazi keresztény tanítás letéteményesének, „a püspöki hatalmat túlértékeltek, azt állítván, hogy a püspökök nem csak a szentségeket szolgáltatják ki, de a szentségeknek megfelelő kegyelmet is ők közvetítik” SZÁNTÓ 1987–1988. I, 166. A vandál hódítással befolyásuk elenyésző lett.
- 69:12–13 *Spirituale hoc genus nubendi est, In nuptias domini venerant professione:* – „Ez a házasságforma: szellemi. Fogadalmukkal az Úr házastársai lesznek” PÁZMÁNY 1613/1984, 207. – Csonka Ferenc fordítása
- 69:184. jegyzet [...] *Pamelium*, [...] – Jacob van Pamele (Jacobus Pamelius; 1536–1587) flamand katolikus teológus, fő szakterülete a liturgika volt. Szent Ciprián, Tertullianus és Hrabanus Maurus (780 k.–856) műveit adta ki.
- 70:17–20 *Aliam vxorem quaerere, cum habeas tuam, crimen adulterij est, hoc grauius, quod putas peccato tuo auctoritatem lege quaerendam, Tolerabilior enim est si lateat culpa, quam si culpaе vsurpetur auctoritas.* – Pázmány lefordítja: „A ki vgimond hazas ember léuen, más feleséghez vészen, hazasságh törésnec vetkébe esik, es annial nagioib vetekbe,

3.1. Öt szép levél (1609)

- hogy az ő bűnének erőt, es méltósághot keres a hazassághnac törüeniéből, Mert türhetöb volna az gonosságh, ha titkon volna, hogy sem mint mikor az veteknec böcsülletes szint keres az ember” 70:20–24.
- 70:25 Poëtais – Marcus Valerius Martialis (28/31 k.–104) kora császárkori római költő, versei pajzánságukról nevezeteseek. Műveit a 16. században többször kiadták, például: MARTIALIS 1584.
- 70:26–27 *Simpliciter pateat vitium fortasse pusillum, / Quod tegitur, maius creditur esse malum.* – „Kis hiba nem szégyelli magát feltárni esetleg: / Amit lepleznek, többnyire nagy hiba az.” CSENGERY 1942, 20.
- 71:8 *Sacrilegus* – szentségtörő
- 71:13–14 *Cap: Vestra, Cap: Vlt: de cohabitatio: Clericorum: et mulierum. Et Cap: Nullus, Cap: Praeter* – Kálmán magyar király (1095–1116) törvényeinek forrása a Mossóczy Zakariás nyitrai püspök és kánonjogász (1542–1587) által szerkesztett, Telegdi Miklós (1535–1586) pécsi püspök és esztergomi apostoli kormányzó nagyszombati nyomdájában 1584-ben megjelent törvénygyűjtemény volt: *Decreta*, 1584. Pázmány a magyar törvényeket (a *Tripartitumot* Telegdi Miklós indexével, a Mossóczy–Telegdi-féle törvénytárat, valamint az 1584–1608 közötti dekrétumokat) 1628-ban együttesen Bécsben közreadta: RMK III, 1416.
- 71:19–20 *si non caste, saltem caute* – Pázmány lefordítja és értelmezi: „egiebec batrankozása nekül, titkon [volna lator]” 71:20.
- 71:26–28 *Melius quis faceret in agro suo aliquid vtile, quam in theatro seditiosus existeret, Et melius foeminae Iudaeorum lanam facerant die Sabathi, quam tota die impudice saltarent.* – Jobb a [zsidó] embernek a saját földjén valami hasznosat tenni, mint lázító módon a színházban tölteni az idejét, és jobb a zsidó asszonynak szombaton fonni, mint egész nap szégyentelenül táncolni. – Báthory Orsolya fordítása – Pázmány tömörebben írja magyarul: „job az azzoni embernek innep nap fonny, hogy sem faytalanul tanczolni” 71:25–26.
- 71:186. jegyzet *Contra Sacerdotes Concubinos Leges Vngariae vide, In Decret: Colom: [...]* – A papok ágyasai elleni magyarországi rendeleteket lásd Kálmán törvénykönyvében [...]
- 71:187. jegyzet *Sublatum hoc praeceptum censent plerique, vt Valent: [...]* *Soar: [...]* *Cont: Nauar: [...]* – Többen azt vallják, úgymint Valentia [...]

- és Suárez [...], ellentétben Azpilcuetával, hogy ez az előírás már megszűnt. – Francisco Suárez (1548–1617) spanyol származású jezsuita szerzetes, a későskolasztikus teológiai irodalom meghatározó képviselője. – Martin de Azpilcueta (Navarrus; 1491–1586) baszk származású spanyolországi kánonjogász, teológus és korai közgazdász.
- 71:188. jegyzet *August: Tom: 9. libro de decem chordis cap: 3.* – Szent Ágoston műve nem önálló könyv (liber), hanem 9. sermója, melynek címe a *De decem chordis*. GERÉBY 1985, 317.
- 72:1–3 *Si tantum dominetur iniquitas, vt non innocentia, sed potius peccatum eligatur, satius est incertum de futuro Adulterium, quam certum de praesenti homicidium* – Pázmány fordítja és értelmezi: „Ha annira vralkodic az gonosságh vgimond, hogy a bűnökbe kellien valasztani, Meltob az iöuendő üdőben valo, bizontalan hazasságh törést valasztani, hogy sem az ielen valo bizonios gyilkossághot: 72:3–6. – „Ha annyira uralkodik a romlottság, hogy nem az erények, hanem a bűnök közül kell választani, akkor inkább a jövőendőben bizonyos gyilkosságot kell választani.” ÁGOSTON 2005, I, 109.
- 72:7 Gottusoc – gótok
- 72:25 Vestalis szüz leáni – A Veszta szűzek Vesta istennő papnői voltak az ókori Rómában. Feladatuk volt a szent tűz és Pallasz Athéné istennő képének (Palladium) őrzése. Szüzességet fogadtak, melyet ha megszegtek, élve eltemetés lett büntetésük.
- 72:29 Seneca *Declamatioijba* – Lucius Annaeus Seneca Maior (idősebb Seneca; Kr. e. 54–Kr. u. 39) római szónok, író. Pázmány itt a *Controversiae* című munkájára hivatkozik, melyet fiai számára írt pedagógiai céllal, hogy bemutassa nekik az Augustus-kori retorikát. A declamatio műfajmegjelölés, iskolai szónoklatot, szónoki gyakorlatot jelent. Műveinek 16. századi kiadása: SENECA Maior 1587.
- 73:1 *Foelices nuptae, moriar nisi nubere dulce est.* – Pázmány lefordítja: „Boldoghoc az meniec, megh halliac ha nem gönörüseghes az ferhez menés.” 73:2.
- 73:6 Cicero – Marcus Tullius Cicero (Kr. e. 106–43) ókori római író, filozófus és politikus. A későbbi korok retorikai műveltségére nagy hatást gyakorolt. Műveinek 16. századi összkiadása: CICERO 1581.

3.1. Öt szép levél (1609)

73:7–8 *Fide erga Deos sublata, statim fides erga homines sua sponte concidit* –

Az idézett Cicero-hely értelmezése, melyet Pázmány lefordít: „Mihent vgimond, az Istennec adot hit fel bontatic, ottan mingiárt az emberek-hez valo hiuségHis ön kinnéin le omol.” 73:8–9. – „atque haut scio an pietate adversus deos sublata fides etiam et societas generis humani et sua excellentissima virtus iustitia tollatur” CICERO, *De natura deorum* – „Nem is tudom: ha kioltják az istenek iránti kegyeletet, nem semmisítik-e meg a hűséget és az emberi társadalmat, egyszersmind legkiválóbb erényét: az igazságot” CICERO 2004, 6.

73:10 Constantius Chlorus, az nagy Constantiusnac Attia – I. Constantius római császár (Flavius Valerius Constantius; 305–306), a Constantius-dinasztia alapítója. – I. (Nagy) Constantinus római császár (Caius Flavius Valerius Aurelius Constantinus, Nagy Konstantin; 306–337) életét Kaiszareiai Euszebiosz művéből (*Vita Constantini*) ismerjük. A megtéréséhez vezető legendás Milvius-hídi csata (312. október 8.) után 313-ban a mediolánumi (milánói) ediktumban beszüntette a keresztényüldözéseket, és visszaszolgáltatta ez egyház elkobzott javait. Ő nyitotta meg 325. június 29-én az I. náicei egyetemes zsinatot, melyen elnökölt is.

73:18 Theodoricus Arianus kiralis – Nagy Theodorik keleti gót király (Theodoricus; 474–526) 493-ban meghódította Itáliát, majd egyesülni kívánt a rómaiakkal, azonban ez nem jött létre, mert a gótok ariánusok, a rómaiak katolikusok voltak.

73:20 hangiaraua – a handzsár rövid, kétélű közel-keleti tör

73:21 Persiai Király, Hormisdát – II. Hurmuz (302–310) szaszanida király

73:22–24 *Nec Iustum est o Rex, nec vtile tibi, quod imperas, nam qui didicerit Deum contemnere, ac negare, multo facilius contempiurus est Regem* – Pázmány tömörítette Theodorétosz egyháztörténete 5. könyvének 39. fejezetét. „Nem hasznos vgimond neked a mit kiuáns, mert a ki az Istent megheveti, az kiralt sokkal künniebben el arullia” 73:24–25. – „Amit kívánsz, királyom, az sem nem igazságos, sem nem hasznos, mert aki meg tudta egyszer vetni és tagadni az Istent, sokkal könnyebben fogja megvetni a királyt.” PÁZMÁNY 1613/1984, 203. – Csonka Ferenc fordítása

3. Tárgyi jegyzetek

- 73:192. jegyzet *Sigon*: [...] – Carlo Sigonio (Sigonius; 1524–1584) humanista, ókori témájú munkáin túl műveiben elsősorban Itália 6–13. századi történetével foglalkozik.
- 73:193. jegyzet *Theodoret*: [...] – Küroszi Theodorétosz (Theodoretus Cyrrhus; 393–458) görög egyháztörténet-író, Kürosz püspöke. Theodorétosz műveit többször kiadták a 16. században, például: THEODORETUS 1573.
- 74:21 *Deuter*: 23. v. 21. – pontosabban: MTörv 23,22
- 74:24–28 *Mikor valomit fogacz*, [...] *be telliesicsed*. – „Ha fogadalmat teszel az Úrnak, a te Istenednek, ne késlekedj teljesíteni. Mert az Úr, a te Istened szigorúan beköveteli, s bűn nehezedik rád. Ha nem teszel fogadalmat, nem terhel bűn. De ha egyszer ajkadra jött, tartsd meg, és teljesítsd fogadalmadat, amelyet szabadon tettél az Úrnak, a te Istenednek, tulajdon száddal.” MTörv 23,22–24 – *Biblia* 2013, 254.
- 74:194. jegyzet *Az votumokrul*. – fogadalmakról
- 74:195. jegyzet *Deuter*: 23. v. 21. – pontosabban: MTörv 23,22–24 (lásd 74:24–28)
- 75:6 Mardochaeusnac – Mardokeusnak (lásd: 41:19)
- 75:17 Ciliciomot – vezeklőövet; itt: szőrszakot: Jud 8,6
- 76:13 Zent Anselmus – Canterbury Szent Anselm (Anselmus Cantuariensis; 1033–1109) bencés szerzetes, majd canterbury érsek, teológus, filozófus, a skolasztika atyjának tekinthetjük. Művei formai szempontból a nagy egyházatyákéival egyenrangúnak tekinthetők. Anselmus Pázmány által idézett művének korbelti kiadása: ANSELMUS 1605.
- 77:6 *Vt sentiant mulieres: in natura foeminarum omnium posse castitatem existere* – Pázmány lefordítja: „hogymegh tanulnác az azzoni emberek, hogymökis tisztán elhetnec?” 77:7. – „hogym az asszonyok megértsek, hogym a női természettel összefér a tökéletes tisztaság” CICERO 2008, 48.
- 77:17–18 gienghe edény, az azzoni allat – A történelemben hosszú ideig a női nemet gyengébbnek, alábbvalóbbnak tartották, ezért gyenge (törékeny) edénynek nevezték. JÁVOR 1978.
- 77:20–21 Neocomensis Caluinistac, az Geneuai Caluinista Predikatoroknac, azt irtac volna – A svájci Neuenberg református gyülekezete levelet írt a genfi főegyháznak egy prédikátoruk ügyében, akinek felesége súlyos beteg lett, ezért nem tudott eleget tenni asszonyi kötelességeinek,

3.1. Öt szép levél (1609)

- de a lelkésznek „nincz az tizta eletre valo ayandeka Istentül” 77:25–26. Erre felelt Béza teológiai levelében.
- 77:27 Synedrimumot – eredetileg tanácsadó testület a görögöknél; itt: (kálvinista) zsinat – Pázmány a concilium szót következetesen a katolikus zsinatokra alkalmazza.
- 77:213. jegyzet *Quod Deus consulit, blasphemum est illud impossibile dicere*. – Amit Isten kinyilatkoztatott, azt szentségtörés lehetetlenségnek mondani.
- 78:1–5 *Cum fidelis sit Dominus, qui non patitur suos tentari supra vires, dabit donum Continentiae ei, quem ad continentiam vocat: Confugiat igitur ad dominum potius, quam ad nouum matrimonium, sobrietati studeat, occasiones omnes deuitet, et certum aduersus vstiones remedium, procul dubio obtinebit*. – Pázmány lefordítja: „Mivelhog az Vr Isten hiuh [= hű], es ereie fölöt senkit nem hágy kisyrtetni, az Vrhoz foliaméc inkább, hogy sem az Vy hazassághoz, iozanon éllien, minden bünre viuö okokat el tauoztasson, es minden ketségh nekül, bizonios oruossághot nyér az ö gheriedezése éllen.” 78:5–8.
- 79:27 Epicurus – Epikurosz (Epicurus; Kr. e. 341–270) görög filozófus (epikureizmus), Démokritosz (Kr. e. 4–5. sz.) természetfilozófiájának követője. Pázmány itt – a korabeli szóhasználatnak megfelelően – negatív értelemben említi, mivel természetfilozófiáját mellőzve a kora újkorban a közfelfogás egyoldalúan az élvhajzászás filozófusának tekintette.
- 80:5 Bornemizza Peter – Bornemisza Péter (Petrus Abstemius; 1535–1584) evangélikus szuperintendens, hitvitázó, író, Balassi Bálint (1554–1594) nevelője.
- 80:8–13 Zwingliusnac pedigh illien mondásat hozza elő Guilelmus Reginaldus *Libro 4. cap: 22. fol: 1023. ex Tomo 2: Zuing: in Respons: ad Librum Lutheri de Sacram:* hogy miuta Apostalsághat el kezdette, annira fel geriedet az buiasághra, *Vt cupiditatibus accensus, in hoc cogitationes omnes insumperim, vt carnis furori satisfacerem*, hogy minden gondolkodása csak az volt, hogy az ő teste fertelmesseghének eleghet tenne: – Pázmány itt egy William Reynolds *Calvino-turcismus* című művében olvasható Ulrich Zwinglitől származó idézetet (ZWINGLI 1545) kommentál és fordít annak bemutatására, hogy a protestánsok szellemi vezetői

- erkölcstelenek. – William Reynolds (Reginaldus Guilelmus, Rainolds; 1544 k.–1594) angol katolikus bibliafordító, teológus és pap. Idézett műve Pázmány egyik legfontosabb forrása hitvitázó írásaiban.
- 80:17–21 *Si quis est, vgimond, ad voluptates paulo propensior, modo ne sit e pecudum genere, occultat et dissimulat appetitum voluptatis, propter verecundiam, Ex quo intelligitur, corporis voluptatem, non satis dignam esse hominis praestantia, eamque contemni, et reijci oportere:* – „Még ha valakiben kissé több hajlam van is a gyönyörre, de nem az állatok közül való, [...] szeméremből elrejtí és eltitkolja kéjvágyát, amely elfogja. Ebből megállapítható, hogy a testi élvezet nem elég méltó az ember felsőbbrendűségéhez, meg kell vetnünk és vissza kell utasítanunk.” CICERO 1987, 326. – Korábbi fordítását lásd: CICERO 1885, 40.
- 80:21 Seneca – Lucius Annaeus Seneca, ifj. (Seneca Minor; Kr. e. 4 k. – Kr. u. 65) római sztoikus filozófus, drámaíró és államférfi. Műveit a reneszánsz korában többször kiadták, például: SENECA Minor 1537.
- 80:21–23 *Licet auaros mihi, vel Iracundos, vel bellatores nomines, omnes isti, viriliter peccant, In Venerem ac libidinem proiectorum, inhonesta est labes:* – „Most persze felsorolhatod nekem a kapzsikat, a haragos természetűeket, a viszályok és igazságtalan háborúk kirobbantóit – ezek is mind férfiasabban vétkeznek; a has és a kéjsóvárság foglyainak szégyenfoltja gyalázatos.” SENECA 1992, 31.
- 80:219. jegyzet *Caluino Turcis: lib: 2 ca: 11. folio 258. ex Coll: Mensal: Lutheri.* – Pázmány itt szintén egy, a Reynolds-kötetben (lásd 80:8–13) található hivatkozásra utal: LUTHER 1566, 400, 526. Luther *Asztali beszélgetéseinek* modern magyar nyelvű kiadása: LUTHER 2015.
- 80:221. jegyzet [...] c. 6. – Az idézet nem a 6., hanem a 7. fejezetből van.
- 81:20–24 mielhogy amaz köniuecskébe, melliet 1585 eztendőbe, az Colosuári Iesuitac ellen irtak vala az Caluinista atiafiac az felföldön, az Kalendariumnac reformálásarul, azt oluastam vala in *Apodixi 12.* hogy az Papac *Dist: 84. Can: Quia aliquanti* megh enghedic az Papoknac, hogy szabadon faytalankoggianac – Beregszászi (Lőrinc) Péter († 1587) református lelkész 1585-ben megjelentette vitairatát (*Vetilatio scripti*) a gregorián naptárreform ellen (PPÖM II, 620), mely műve napjainkra csak Johann Jacob Grynaeus (1540–1617) svájci református teológus 1587-ben

3.1. Öt szép levél (1609)

Bázelban kiadott, Beregszászi és Thoraconymus Mátyás († 1586) műveit tartalmazó gyűjteményes kötetében (*De controversiis religionis*, RMK III, 759) és egy Beythe István (1532–1612) által szerkesztett németújvári kolligátumban (MONOK–ÖTVÖS 2011, 371–372) maradt fenn. Kolozsvári jezsuiták alatt Wolfgang Schreckket kell értenünk, akinek a műve (SCHRECK 1585) ellen a Beregszászi-féle polemikus szöveg íródott. A Gergely-naptár bevezetése körüli hitvitabokorról lásd: SEBÖK 2007, 135–149. A hódoltsági katolikusok ellenállásáról lásd: KNAUZ 1869. – Pázmány Beregszászi szemére veti a kánonjog helytelen értelmezését is.

82:15–17 *Tuggiuc Vram Isten, hogy mind megh kel halnunc, De hizük hogy öröc életre ismet mind fel tamadunc*: – Ez egy 1566 előtti közismert temetési ének (*Tempore deductionis funeris*) első két sora (RMKT XVI/7, 8–9, 445–446), nyomtatásban először a *Váradí énekeskönyvben* jelent meg (*A KERESZTYIENI gyülekezetben valo isteni diczeretek*, 1566, 112). Szerzője bizonytalan, családneve a strófafők akrosztichonjából véve minden bizonnyal Tseh volt. A vers *Izajás könyve* 64. részét parafrázeálja: „és amilyenekről soha nem hallott senki. Valóban, fül nem hallotta, és szem nem látta, hogy akadna isten rajtad kívül, aki ilyeneket vinne végbe azok javára, akik benne bíznak. Te elébe sietsz annak, aki az igazsághoz szabja tetteit, és aki útjaidat eszébe tartja. Lám, megharagudtál ránk, s mégis tovább vétkeztünk; bizony régóta lázadunk ellened.” Iz 64,3–4 – *Biblia* 2013, 1102.

83:3 *eghő szöuetnekének* – fáklyájának

83:5 szeluéstől haniattatot galliában – a hajó az Anyaszentegyház jelképe (Mt 8,23–27)

84:5 Vislaé – látod-e

84:5 Mahomet – Mohamed (570/571–632) az iszlám vallás legfőbb prófétája. Az általa alapított iszlám az évszázadok folyamán világvallássá fejlődött, követői a mohamedánok. Szent könyvük, a *Korán* Isten (Allah) Mohamed által kinyilatkoztatott örök szava. Pázmány a mohamedán vallás ellen is írt hitvitázó művet: PÁZMÁNY 1605/2001, 273–295; PÁZMÁNY 1605/2012, 364–442.

84:27 reputatot – tiszteletet, hírnevet

- 85:23–86:5 Az mely Articulusokat Foktoi Mathe, [...] am bar röpillön. – A Pázmány által említett történelmi alakokról lásd: 11:13–19. – Religio szabadsághat = a vallás szabadságát – Felföldrül = Felső-Magyarországról
- 86:13 a mint Ti szamkiuetésre itilitec az Iesuitakat – A Jézus Társasága (Societatis Jesu) Magyarországon jezsuitának nevezett szerzetesrend, melyet Loyolai Szent Ignác (1491–1556) alapított, és III. Pál pápa (1534–1549) 1540. szeptember 27-én erősített meg. Jelmondatuk: Omnes ad maiorem Dei gloriam (Mindent Isten nagyobb dicsőségére). Magyarországra először 1561-ben Oláh Miklós esztergomi érsek (1493–1568) kérésére telepedtek le Nagyszombatban, majd Báthory István erdélyi fejedelem 1579-ben a kolozsmonostori apátságot adományozta nekik: PÉTERI 1963; MESZLÉNYI 1931. – Pázmány Péter is jezsuita szerzetesként működött a Magyar Királyságban, majd mikor esztergomi érsekké nevezték ki, 1616-ban felmentést kapott szerzetesi fogadalma alól. TUSOR 2016, 165–181. A Bocskai-szabadságharcot lezáró 1606-os bécsi béke 8. cikkelye ellen, mely arról rendelkezik, hogy a jezsuita rend ne szerezhessen birtokokat Magyarországon (MTt 1899, 964–965; MTt 1900, 14–15), az 1608. évi őszi pozsonyi országgyűlésen rendje védelmében heves szónoklatot tartott: PPÖL I, 22–26. Ez az év fordulópontot jelentett a magyar katolikus egyház életében: november 20-tól kezdve gróf Illésházy István (1541–1609) személyében az ország első protestáns nádorát választották meg (PÉTER 2008), valamint a katolikus felsőpapság teret veszített az országgyűlésben a protestáns rendek ellenében. – Sakmánt = zsákmányt, szabad prédát
- 86:15–16 szinte vgy akarnac bánni velünc az Luther es Caluinista Tanitoc, mint az Izrael nepéuel az Philistaeusoc – Amint a filiszteusok nem engedték a zsidóknak, hogy kovácsok legyenek közöttük, nehogy fegyvert készíthessenek maguknak ellenük (1Sám 13,19), úgy a protestáns lelkipásztorok (és rendek) sem engedik, hogy a jezsuita rend gondtalanul tevékenykedjen Magyarországon. – A filiszteusok mediterrán eredetű, kora vaskori nép. Részt vettek a „második tengeri koalícióban”, amely végigdúlta az ókori Keletet. Nyelvük minden bizonnyal indoeurópai volt, majd átvették az arámi nyelvek dialektusát és írását. A zsidók folyamatosan háborúban álltak velük a bírák korától kezdve, és csak Dávid király tudta

3.1. Öt szép levél (1609)

- visszaszorítani őket, de végleg soha nem sikerült legyőzniük őket: Józs 13,1–7, 13,2; 2Sám 21,15–22, 23,8–39; 2Krón 28,26.
- 86:21 ki színlenéc – kiűznék
- 86:31 Iulianus Apostatais – Iulianus (Flavianus Claudius Iulianus; 361–363) római császár. Noha ariánus keresztény nevelői voltak, a római császárok közül utolsóként az ősi görög–római vallási hagyományokat követte, ezért az utókor az apostata (hitehagyott) jelzővel illette.
- 87:8 *A te incipe* – Kezdd magadon!
- 87:21–26 *Minec vtánna, [...] hogy az hitért nem kel senkit megh bolygatni?* – Ez Béza Dudith András (1533–1589) humanista tudósak írt (1.) teológiai levele közepének tartalmi összefoglalása, melyben a genfi vallási eseményekről értekezik. – Valentino Giovanni Gentile (1520 k.–1566) itáliai humanista, aki antitrinitárius eszméket vallott, ezért a berni tanács ítélete szerint 1566. szeptember 10-én nyilvánosan lefejezték. – Bernardino Ochino (1487–1564) olasz reformátor. Kezdetben ferences rendi obszerváns, majd a szigorúbb szabályzatú kapucinus ághoz tartozó szerzetes lett. Miután megismerkedett a hitújítás tanaival, eretnekséggel vádolták, átszökött az Alpokon, és rövid időre Genfben telepedett le, majd megfordult az európai protestantizmus több központjában, végül VI. Edvárd angol király (1547–1553) fogadta be.
- 87:228. jegyzet [...] *Crescon*: [...] – Cresconius Grammaticus donatista eretnek volt az 5. század elején.
- 88:4–10 *Magistratus officium est, [...] ipso Mahometismo nihilo miserabiliorem iudico*. – „A világi hatóságnak kötelessége, hogy a juhoktól távol tartsa a farkasokat; mert ördögi szabadság az, amely Lengyelországot és Erdélyt manapság annyi ártalmas rossz emberrel elárasztotta. Amit te lelkiismeret-szabadságnak mondasz, azt én közveszedelemnek nevezem. Az efféle ártalmas embereket tehát, miután Isten ígéből megítéltettek, a hatóságok által büntetendőnek tartom. Mít ha nálatok és a szerencsétlen erdélyieknél legalább megkíséreltek volna, nem jutottatok volna abba a helyzetbe, amit én a mohamedanizmusnál nem kevésbé siralmasnak ítélek, s az idő maga is annak fog mutatni” PPÖM II, 678. – Pázmány a Béza-idézetet a *Megrostálás*ban is alkalmazta: PÁZMÁNY 1609/2017, 73, 168–169.

3. Tárgyi jegyzetek

- 88:16–19 *Frustra dicis, relinquar libero arbitrio. Cur enim non in homicidijs, et stupris, ac alijs facinoribus, libero te arbitrio dimittendum esse proclamas, quae tamen Iustis legibus comprimī, saluberrimum est.* – Pázmány lefordítja: „Heába kiáltod [...] hogy szabad akaratodra haggianac: Mert miért nem kiáltod aztis, hogy az gyilkosságba, faytalanságba, szabadsaghodra ereszenec?” 88:19–21. – „Hiába mondod, hogy engedjenek szabad akaratod szerint cselekedni. A gyilkosságban, a nők megerőszkolásában és más gatzettekben miért nem jelented ki, hogy engedjenek neked szabad akaratod ellen cselekedni?” PÁZMÁNY 1613/1984, 210–211. – Csonka Ferenc fordítása
- 89:1–2 Baraszlai köntössel – Boroszlóban (Breslau, ma: Wrocław, PL) készült gyapjúköntössel
- 89:7 Bocskai Istuannac – Kismarjai Bocskai István magyar államférfi, erdélyi fejedelem (1605–1606). A nevéhez köthető felkelés és polgárháború során (PÁLFFY 2008 nyomán), 1605. április 17-én a felkelő rendek a szerencsi országgyűlésen Magyarország és Erdély fejedelmévé választották. A Bocskai-felkelés köztörténetét lásd: MAKKAI 1985.
- 89:7 Testamentariussa – a végrendelet végrehajtójává
- 89:14 *De facto* – ténylegesen
- 89:19 sollicitaltac – kérelmezték
- 89:20–24 *Quaquam Iuste Deus, recta facis, ac sapienter / Quod nullum istorum sinis vnquam opulescere furum / Auratos licet inuolitent, rapiantque culullos, / Expolientque sacras thesauris omnibus aedes, / Nam merito patitur fugientes Tantalus vndas.* – Igazságos Isten, noha helyesen és bölcsen teszed, hogy nem hagysz ezek közül a tolvajok közül egyet is meggazdagodni, jóllehet kevélykednek, és elrabolják az aranyozott serlegeket, valamint kifosztják a templomok kincstárait, mert méltán szenved Tantalosz a menekülő haboktól. – Báthory Orsolya fordítása – Az idézet egy ismeretlen szerző tollából való szatírából származik (*Satyra in calumniatores operum illvstrissimi et praesentissimi cardinalis Bellarmini*). Szerzőjéről annyit tudunk csak, hogy G. S. A. a monogramja. A szatíra Jacob Gretser (1562–1625) ingostadi jezsuita teológiaprofesszor Roberto Bellarmino védelmében írt hitvitázó művének prológusában

3.1. Öt szép levél (1609)

olvasható. GRETZER, *Controversarium in calumniatores* [...] Bellarmini, [c6r–d2v].

90:2 predalására – rablására

90:4–11 *Miuta*, [...] *hogy az Poghianioknális aláb valoua löttec az mi halgatoinc.* – Luther *Commentarii* [...] *ad Galatas* című munkája 433. levele rectójának tartalmi összefoglalása.

90:14 Metamorphosisnak – átváltozásnak

90:22 mint Z. Peter banéc Ananiással – Ananiás és felesége, Szafira meg-
egyeztek abban, hogy eladják egy földjüket, majd az ár felét megtartják,
másik felét az egyház számára felajánlják. Ez kétszínű cselekedetnek
számított, mert az adakozás nem volt kötelező, a korai keresztények nem
voltak vagyonszövetségre kötelezve, azonban ha valaki adományozni sze-
retett volna, azt önzetlen szívvel kellett tegye. Ők azonban saját jó hírük
érdekében kívántak adakozni, oly módon, hogy azt hazudták Péternek,
hogy a lába elé tett pénz a föld teljes ára volt. Amint fényre derült az igaz-
ság, előbb Ananiás, majd felesége is összesett, és meghalt, ezzel Isten tud-
tára adta a hívő gyülekezetnek, hogy nem tűri a kétszínűséget. ApCsel
5,1–11.

90:233. jegyzet *Luther: Tomo 6. in cap: 6. ad Gala:* [...] – Luther *Galatáknak*
írt levél-kommentárja nem a 6., hanem az 5. kötetben található.

91:14–15 Bornemizza Peter, hires neues Predikator, az ő Predikatioinak
negyedik részébe, az ördöghi kysirtetekről, oly vtálatos dolghokat ír –
Bornemisza Péter 1578-ban Semptén jelentette meg de tempore prédiká-
cióinak 4. kötetét, melynek függelékében jelent meg a *Predicaciok nagy*
soc czodalatos kisirtetekről című, formailag a prédikációhoz közel álló
példatára az emberi bűnökről. Saját korában, és századokkal később is
botránykönyvnek minősült, mivel – mint erre Pázmány is céloz: „talám
vgian gionasokbul tanult dolghokatis beszél” 91:21. – minden bizonnal
bizalmas lelki beszélgetések során elhangzott dolgokat is leírt, valamint
nem válogatott: mind a katolikus, mind a protestáns oldalról a köznép
és a kiváltságosok bűneit a maguk naturalitásában előszámlálja és leírja.
Mivel a mű kinyomtatása után kitört botrány miatt visszaesett semptei
könyvsajtójának forgalma, a következő évben különválasztva is megjelen-
tette a két művet: BORNEMISZA 1579a; BORNEMISZA 1579b. Kritikai kiadása:

3. Tárgyi jegyzetek

- BORNEMISZA 1578/1955. Eddigi legátfogóbb értelmezése: NEMESKÜRTY 1999, 433–468. Pázmányéhoz hasonlóan Bornemisza életműve is enciklopédikus képet nyújt a reneszánsz és későhumanizmus korának antik ismeretanyagáról. BORZSÁK 1960. Pázmány Bornemiszát szó szerint idézi.
- 91:23 *Sodoma életről* – Szodoma városa erkölcstelenségéről nevezetes (MTörv 32,32; Jer 23,14; Ez 16,48–50), ezért Gomorrával és két másik várossal, Admával és Cobojjal együtt el kellett pusztulniuk. Szodoma pusztulása Isten büntető ítéletének példája: Mt 10,15, 11,23.
- 92:7–8 *Ianos Deakis Predikátor, Losonczy Antalt megh ölte* – Losonczy Antal († 1533) I. (Habsburg) Ferdinánd magyar király (1526–1564) 1527-es koronázásától kezdve főpohárnok. Felesége, ecsedi Báthory Klára 1533-ban írdeákjával megfojtatta.
- 92:8–9 *Ferencz Predikatoris* – nem azonosítható Ferenc nevű prédikátor
- 92:24 sümölcsöt, a kik vtálatos gölyuákkal, orbánczal, es Craccai himlöuel rakuác: – szemölcsöt – Pázmány itt a külsőre nézvést kifejezetten visszataszító betegségekkel hozza összefüggésbe a protestáns prédikátorok bűneit. – A golyva vagy strúma pajzsmirigy-megnagyobbodást jelent. – Az orbánc a bőr élénk pírjával és duzzadásával járó, többnyire magas lázzal kísért gyulladásos megbetegedés, melyet gennykeltő baktériumok okoznak. – A fekete himlő sokáig a legtöbb halálos áldozatot követelő vírusbetegség volt.
- 93:2 Soczé – kezdő, újonc, suhanc: PÁZMÁNY 1603/2014, 132.
- 93:12 *Kalmanczi Martont* – Kálmáncsehi Sánta Márton (15. század vége–1557) Krakkóban tanult katolikus pap, majd a segesvári hitvita (1538) után a reformáció helvét irányzatának egyik legjelentősebb képviselője Magyarországon, a tiszántúli egyházkerület, egyben Debrecen első református püspöke.
- 93:13 *Batizi Demeterne*c – Batizi Demeter (1512 k.–1552 u.) Batizi András reformátor testvére, életéről keveset tudunk, az bizonyos, hogy 1543-ban még Wittenbergben tanult (ESZE 1970, 569), és ismerték egymást Bornemiszával.
- 93:15–16 *Petruit Peter* – Petrovics Péter (1485 k.–1557) pozsega vármegyei szerb származású tiszántúli nagybirtokos, Szapolyai János (I. János néven

3.1. Öt szép levél (1609)

- 1526–1540 között magyar király) rokona és odaadó híve, temesi bán, a magyarországi reformáció egyik fő támogatója.
- 93:17 Starai Mihály – Sztárai Mihály († 1575) reformátor, evangélikus lelkész és énekszerző, részt vett a mohácsi csatában.
- 93:17 Prini Peter – Perényi Péter (1502 k.–1548) koronaőr, erdélyi vajda
- 93:17–18 Copaci Istuánnal – Kopácsi István († 1562 k.) helvét szellemiségű reformátor, 1549-ben a sárospataki iskolát kollégiummá fejlesztette, 1562-ben a tarcali zsinaton az ő elnökletével fogadták el Béza kálvini szellemű hitvallását.
- 94:1–3 Kerezturat nyomtatánac nem soc eztendeie, [...] az *Concordiarul* irt köniuböl fordítánac Magiarul – *Summaia azoknak az articylvsoknak*, 1598. Modern kiadása: *Egyesség könyve*, 1908. Ez a mű a „Formula Concordiae” első felének (*Epitome*) hiteles fordítása: PAYR 1924, 474. 1580-ban, az *Ágostai hitvallás* ötvenéves évfordulójára Ágost szász választófejedelem (1553–1586) utasítására elkészítették a *Liber concordiae*t, amelyben az evangélikus hitvallási iratokat gyűjtötték össze (*Concordia*, 1580), és tartalmazza a „Formula concordiae”-t is. Ezek a gyűjteményes munkák műfaji értelemben átmenetet képeznek a hitvallás és a rendszeres teológia között: MASZNYIK 1908, VII. A magyar kiadás előszavában hevesen kikelnek Beythe István püspök ellen, aki a helvét irányzathoz közeledett. – Beythe István (1532–1612) 1585 júniusától a még egységes nyugat-dunántúli protestáns egyházkerület püspöke, 1576-tól gróf Batthyány Boldizsár (1535/1538–1590) udvari papja. Részt vett 1591. június 2–3-án a csepregi kollokviumon, ahol Magyarországon teológiai szempontból szétvált a reformáció lutheri és helvét ága, ő innentől kezdve a reformátusok püspöke lett. Irodalmi munkássága rendkívül sokrétű volt: agendája, posztillás könyvei és énekeskönyve mellett füveskönyve is fennmaradt.
- 94:4 *Determinatioiat* – meghatározását
- 94:5 Calman Deakot – A magyar nyelvű konkordiáskönyv Beythe István ellen írott előszava tanúsága szerint Beythe heves indulatból Kálmán diákot saját kezével megölte.
- 94:17–21 *Pastores ipsi, sunt turpissima, vel nequitiae, vel aliorum malorum exempla, ita fit, vt nihilominus fidei et grauitatis obtineat eorum conciones, quam si fabulam in scena ageret histrio: Et adhuc contemptui se*

3. Tárgyi jegyzetek

- esse queruntur? Ego vero potius vulgi miror patientiam, quod non eos luto, et stercoribus, mulieres ac pueri operiant.* – CALVIN, *De Scandalis*, 63. – Pázmány lefordítja: „Az mi tanító pásztorinc vgimond, minden látorsághnac vtálatos tüköri, es pelday, annac okaért, anni hytele vagion predikallasoknac, mint az csufos emberec tragár trefainac: Es mégghis panaszkodnac, hogy megh vtálliac őket az emberek? En pedig csudálom, az emberec nagy türeset, hogy őket az azzoni emberec, es giermékec, Saarral, es ganéial be nem tapasztiac.” 94:21–26.
- 94:30 mércze, auagy mécz – A mérce vagy mécs bibliai ürmérték, 1 mérce 12 liternek felel meg.
- 95:3 istallobol szedet pesmáual – A pézsma vagy mosusz átható szagú kenőcs-szerű anyag, illatszer; itt: bűdös istállószag.
- 96:13 Susanna – Zsuzsanna történetét *Dániel könyve* függeléke meséli el: Dán 13.
- 96:20 istranghal – az istráng kötél, mellyel a lovakat a kocsihoz kötik
- 96:28–29 Iesuitac Dekanniahhoz (nincz pedygh efféle tizt az Iesuitac közt a mint ő maghoktul ertettem) – A dékán Nursiai Szent Benedek (480 k.–543/547) rendalapító regulájában tíz szerzetes felügyelője. A jezsuitáknál ez a tiszt-ség nem létezik.
- 97:2 szalaksziat – szalagszíjat; itt: nyers bőrdarabokat
- 97:18–22 Kezembe veuén az leueleket, [...] es Deakul imigy fordítottac vala vgyan azon nyomtatatsnac a masik felére. – Noha Pázmány bilingvis kiadást említ, azonban csupán a német nyelvűt (*Warhafftige Urkund der erschrocklichen zeittung von den Jesuiten*, 1607) sikerült azonosítani. – I. (Wittelsbach) Miksa bajor herceg (1597–1623), majd választófejedelem (1623–1651).
- 97:23–100:27 *TESTIMONIVM SERENISSIMI DVCIS / Bauariae [...] Datum Monachij, 12. Iunij, Anno 1607.* – „Bajorország hercegének tanúságtétele Mi, Maximilianus, Isten kegyelméből a rajnai tartomány palotagrófja, mindkét Bajorország hercege stb. Mindenkinék, egyetemben és külön-külön, legyen bármilyen rendű, méltóságú és állapotú, kinek kezeihez e nyílt levelünk eljut, barátságunkat, készséges akaratunk háláját és üdvözlötünket [küldjük]. Tudatjuk mindenkivel, hogy a közelmúlt napokban kinyomtatva egy hírhedt és ocsmányságokkal teli gúnydalt

terjesztettek itt, Münchenben lakó és tisztelendő jezsuita atyák ellen, mégpedig különféle kiadásokban. Az egyik Nürnberg, a másik Augsburg, a harmadik Lauingen városának nevét mutatja, mintha bizony mindegyikben kinyomtatták volna, pedig az augsburgi nyomdász, kinek e hírhedt könyvecske közzétételét tulajdonítják, a rajta esett sérelemért igen komoly panaszt tesz, és ártatlanságának, személyének védelmét városának előjáróságától igen hön óhajtja. Ezt a hírhedt és ocsmányságokkal tele koholmányt, melyet az igazság, a köztisztélet és hitünk egységének védelmére hozott, súlyos büntetéssel fenyegető birodalmi törvények ellenére a jezsuita atyák ellen kigondoltak és elterjesztettek, sokan szívesen és örömmel fogadták. Ezt a valóban gyalázatos, hamis és szörnyűséges tákolmányt katolikus vallásunk ellenfelei, a Jézus Társaság ellenségei találták ki a hazugság atyjának, az igazság ellenségének, az ördögnek unszolására, hitele azonban ennek is annyi, mint annak, amit rólunk terjesztettek nemrég, hogy mi az atyák rendházában nagy halom aranyat és ezüstöt találtunk, amit titokban ők harácsoltak össze. Minthogy ezeket azért találták ki, hogy meggyűlöltessék szent és katolikus vallásunkat, hogy meggyalázzák és rossz hírbe hozzák a tisztelendő Társaságot; hogy rászedjék és megbotránkoztassák a tudatlan köznépet: nekünk nem volt szándékunkban mindezeket elhallgatni, és nem is akartuk, sőt ezen levelünkkel Isten és az egész világ előtt nyíltan tanúsítjuk, hogy ezzel a hírhedt könyvvel, ezzel az Isten, a jog, a méltányosság és az igazság elleni gyalázatos gúnydallal nagyon megsértették az előbb említett atyákat. Tanúsítjuk, hogy abban a szégyenletes gyilkosságban egyáltalán nem vettek részt, s hogy mindaz, amit abban a gyalázatos gúnydalban róluk elmondtak, szemenszedett rágalom, és csak az irántuk megnyilvánuló gyűlöletből, irigységből, ellenségeik rosszakaratából keletkezett azért, mert nem tudják nézni, nem tudják elviselni azt a dicséretes és Istennek tetsző szorgalmat, lelkesedést és eredményes munkát, amelyet feddhetetlen és becsületes beszédükkel, életükkel, tudásukkal és műveltségükkel a jezsuita atyák az Isten egyházának építésében, a tévtanok megcáfolásában és az emberek megtérítésében kifejtene. Azért tehát, hogy a hasonlóan hazug személyek, nyilvános gyalázkodók és rágalmazók megszégyenüljenek és piruljanak,

tudja meg ezeket minden becsületes ember, óvakodjanak tőlük, és ne higgyenek nekik egyáltalán.

Mindezek hitelül levelünket saját kezünkkel aláírtuk, hercegi pecsétünkkel megerősítettük, közlését megengedtük. Kelt müncheni székhelyünkön 1607. június 11-én.

München városának tanúságtétele

Mi, a bajor hercegi fővárosnak, Münchennek polgármestere és szenátorai mindenkinek és egyeseknek, akik levelünket olvasni fogják, szolgáltatunk és barátságunkat, valamint tiszteletünket ajánljuk. Tudatjuk mindenkivel, hogy amikor az elmúlt június 6-án a tanácsban összejöttünk, bemutattak és felolvastak nekünk három gyalázkodó és hazug gúnydalt, amely egyazon évben, de különböző helyeken került kiadásra. Az első Lantzenperger János adta ki Nürnbergben, a másodikat Schönigh Bálint Augsburgban, a harmadik pedig Lauingenben jelent meg. Ezek a kiadványok – hazug voltuk nyilvános bizonyítékaként – sem az időpontokban, sem a helyszínekben, sem a nevekben nem egyeznek egymással. Nagy vonásokban ez a tartalmuk: a tiszteletre méltó Jézus Társaság itteni rendházának atyái állítólag meggyaláztak néhány becsületes lányt, többek között Stahel Fülöp (ilyen nevű egyén egész városunkban nincs!) vendéglős leányát is, akit az egyik könyv Erzsébetnek, a másik Krisztinának mond, a teherbe ejtett lányt aztán január hónapban, egy viharos éjjelen, magában a templomban megölték és eltemették. Mi állítólag a futárlegény révén értesültünk a büntényről, aki az út fáradalmaitól elcsigázva véletlenül a templomban elaludt, és az egész dolgot végignézte; s miután a holttestet kiástuk, és a bizonyítékok alapján bebizonyosodott a gyilkosság, efogattunk öt atyát, s miután a hátukból szíjat hasítottunk, tüzes fogókkal megszaggatva kerékbe törettük őket. A többi sokkal bővebben a hírhedt gúnydalok mondják el.

Mivel ezek a gúnydalok nyilvánvaló és ördögi hazugságot tartalmaznak, és ellentmondanak a Római Szent Birodalom alkotmányának, mely szigorúan tiltja a hazug könyveket, ezért nem győzünk eléggé csodálkozni,

hogy milyen címen lehetett ezt a nyilvánvaló és törvénytörtő hazugságot terjeszteni, hiszen minden nálunk időző ember, tartozzék bármelyik felekezethez, nagyon jól tudja, hogy a Jézus Társasága tisztelendő atyái már sok éve élnek nálunk becsületes, derék, tiszta, büntetlen és tökéletes papi és vallásos életet; fáradhatatlan szorgalommal dolgoznak állandóan mind a legfelső, mind a legalsó körökhöz tartozó emberek között: hirdetik az isteni ígét, gyóntatnak, nevelik az ifjúságot, ápolják a beteget. Mindezekkel elérték, hogy nemcsak a mi kegyes Fejedelmünknek és más vezető államférfiaknak lettek kedvesek és szeretettek, hanem nekünk is, és azok is maradnak a későbbiekben is; bevalljuk, nagy hálával tartozunk az Istennek, hogy városunkat nem hagyták el. Jóllehet mi bízunk abban, hogy nem marad majd egyetlen tanult és művelt ember sem, aki hitelt ad ezeknek a hazug gúnydaloknak, mégis úgy döntöttünk, hogy a minden hazugságot igaznak felfogó egyszerű nép túlságos hiszékenysége való tekintettel és az igazság megvédése, az egyszerű és tanulatlan emberek megbontránoztatásának elkerülése végett nyílt és saját kezű írásunkkal mindenki előtt bizonytságot teszünk, hogy az előbb említett gúnyiratok nem tartalmazzak mást, mint merő rágalmazást és nyilvánvaló hazugságot, mert azokban egy szemernyi igazság sincs, nálunk pedig még csak hasonló eset sem történt soha, de még csak hír, pletyka vagy gyanúsítás sem szólt erről a dologról.

Mivel a tisztelendő Társaság atyáit ilyen koholt bűnnel vádolják, sőt minket is, hogy a szerzeteseket kegyetlen büntetéssel emésztettük el, ezáltal őket is, minket is az Isten, az igazság, a jog és az igazságosság elleni bűn nagy-nagy sérelemmel illettek. Mi tehát ünnepélyesen kijelentjük, hogy mind az említett atyák, mind mi az ilyen és efféle gyalázatos tettekben ártatlanok és vétkesek vagyunk. Alázatosan kérünk minden elöljáróságot, hogy körzeteikben ezeket a koholt és hamis gúnydalokat ne csak megtiltsák és megsemmisítsék, hanem, ha kézre kerítenék a rágalmazót is, a Birodalom törvényei szerint járjanak el ellene. Viszonzásképpen készek vagyunk mi is hasonló esetekben erőnk szerint mindenkinek eleget és kedvére tenni. Mindezek hitelül elrendeltük, hogy levelünket nyilvános nyomdában nyomtassák ki, és városunk pecsétjével lássanak el minél több példányt.

3. Tárgyi jegyzetek

- Kelt Münchenben, 1607. június 12-én.” PÁZMÁNY 1613/1984, 211–215. – Csonka Ferenc fordítása. – Régebbi fordítása: PPÖM II, 585–588.
- 100:28 *Pasquinosokrul* – A paszkvillus meghatározott személy(ek) ellen intézett durva hangú verses, esetleg prózai gúnyirat.
- 100:31 *Secretariust* – titkos tanácsost
- 101:11 *suspectusokka* – Pázmány értelmezi: „ketesekké” 101:7. – gyanúsakká
- 101:15–19 MI az oka, [...] ha üdüözülni akarnac? – A 16. század utolsó harmadára a római katolikus egyházszervezet a háborús események és a reformáció hatására helyreállíthatatlannak tűnő károkat szenvedett. Itt Pázmány a protestáns prédikátorok (és a kegyurukként tevékenykedő nemesség) katolikus klérussal szembeni visszaélései ellen ír. – *Restitualliak* = visszaadják, visszatérítik
- 102:11 *Demophoon* – Démophón görög mitológiai alak; Athén királya, Thészeusz és Phaidra fia.
- 102:16–25 *Cum Dei verbum praedicandum esset, [...] vt qui simpliciores sunt, nos reuera, Dei simul, et sacramentorum hostes esse, nec vllum fidei articulum docere credant.* – Ahelyett, hogy Isten ígését prédikálták és tanították volna, mi a hit, remény, szeretet, és ahelyett, hogy az emberek intésén, megragadásán, vigasztalásán, tanításán és meggyőzésén fáradoztak volna, fanatikusoknak, álszenteknek, békétlenkedőknek, ördögösöknek, eretnekeknek nevezték, és más ehhez hasonló rágalmakkal illették minket szüntelen, naponta új, még nem hallott koholmányokat találva ki rólunk. Sőt úgy vélik, hogy feladatukat akkor látják el, ha minden hallgatójuk fülét ilyen gyalázatos ordibálással tömik be. Ezáltal úgy minket, mint a tanításunkat sokak számára annyira kifogásolhatóvá teszik, hogy az egyszerűbb emberek azt hiszik, hogy mi tényleg Isten és a szentségek ellenségei vagyunk, és a hitre vonatkozóan semmit sem tanítunk. – Báthory Orsolya fordítása
- 102:28–29 *Qui alium doces, te ipsum non doces?* – Pázmány lefordítja: „Mast tanytasz, es maghadat nem tanytod?” 102:29.
- 103:8–9 *Apologiaba* otalmázo írásba, melliet Bartfan nem reghen nyomtatánac – *APOLOGIA*, 1606: PPÖM II, 620. – A református politikai röpirat szerzője nem bizonyítottan, de minden valószínűség szerint Alvinczi Péter volt (RMNy 1983, 941; RÉVÉSZ 1898; RÉVÉSZ 1906, 310),

és a külföld, elsősorban a német rendek számára íródott. A bibliográfiai irodalom előbb ismerte az 1608. évi németországi kiadásokat, melyek kiadástörténetét Zsindely Endre foglalta össze: ZSINDELY 1978. Ezek egyikét adta ki Friedrich Müller 1884-ben egyháztörténelmi forrásgyűjteményében (MÜLLER 1884, 614–616), és ezt is fordították le (VERESS 1898; RÉVÉSZ 1906, 306–309); később az első, 1606. évi is előkerült. A kiadások szó szerint megegyeznek. Révész Kálmán 1906-os, már idézett tanulmányában a röpiratot védelmébe veszi, és tételeken cáfolja Pázmány állításait, mivel „mást cáfol, amit az Apologia állít” RÉVÉSZ 1906, 310. A „Bocskai-apológiát” újabban elemezték: VÁSÁRHELYI 1985, 17–20; ÁCS 1994, 38–39; TESZELSZKY–ZÁSZKALICZKY 2012, 107–109. – Pázmány e helyütt ekkleziológiai szempontból támadja a protestáns felekezeteket. Míg a katolikus Anyaszentegyház mindig egységes volt, addig az annak testéből kiszakadók között mindig széthúzás támadt, és tovább bomlottak. Éppen ezért sarkítja ki a protestáns–protestáns (evangélikus–református) korabeli hazai és nemzetközi (elsősorban németországi) hitvitairodalom téziseit. A téma részletesebb szakirodalmát lásd: HELTAI 1994, 100–107.

103:17–18 *Excusatio non petita, accusatio est* – „A nem kért védelem vádnak tekintendő.” PÁZMÁNY 1613/1984, 215. – Csonka Ferenc fordítása

103:20 *barbara, profana* – barbár, istentelen

104:14–16 csak Tököly Sebestien eszeskedése lön hogy az Helueciai Confessorul emlekezetet tönec az Beczi veghezésbe. – 1606. május 6-án a kassai országgyűlésen gróf Illésházy István nádor „azt ajánlotta, hogy a vallások csak általános kifejezéssel említettessenek meg”, ellenben Thököly Sebestyén azt szorgalmazta, hogy a három vallás (katolikus, evangélikus és református) név szerint felsoroltassanak. PPÖM II, 620; ZSILINSZKY 1880, 291. – Thököly Sebestyén († 1607) 1572-ben szerzett nemességet I. (Habsburg) Miksa magyar királytól (1564–1576), 1579-től Késmárk uradalmát megszerezve a „késmárki” előnevet használta, 1596-ban bárói rangra emelkedett, ezzel az ország egyik legbefolyásosabb evangélikus dinasztiáját alapította meg.

105:2–4 *Grauerus Albertnak* Cassai Iscola mesternek, Bartfan ki Nyomtatot köniuet, melliet nem réghen irt, Az IESVS Christusnac, es Caluinus Ianosnac egy más ellen valo hadakozasárul: – Pázmány e kötetet említi: GRAWER,

Bellvm Ioannis Calvini ... – Albert Grawer (Grauer, Grauerus; 1575–1617) ortodox lutheránus teológus és szuperintendens, a kassai evangélikus gimnázium rektora. Pázmány által idézett művében a felső-magyarországi protestáns hitvita keretében a kriptokálvinista Sebastianus Ambrosius (Ambrosius Sebestyén, Lam Sebestyén; 1554–1600) lutheránus, majd kálvinista késmárki lelkész ellen szólal fel, stílusára a durva hangnem jellemző. RMNy 1971, 790. A fő hitvitatémák a „Formula concordiae” (lásd: 94:1–3) kötelező elfogadása okán annak két lényeges pontja, Krisztus kettős természete és az úrvacsoratan köré csoportosulnak. Lám Sebestyénről lásd: SEBŐK 2007. A hitvitabokrot Bruckner Győző és Ráth György ismertette: RÁTH 1892; RÁTH 1894, 314–319; BRUCKNER 1922, 126–177.

105:6–18 *Megh teczic, [...] el tauoztassa az Caluinistasághot.* – Pázmány az eredeti forrásból több nevet kivett, és újakat tett hozzá: „Caluinistarum vero doctrinam his miseris hominibus ad apostasiam occasionem praeuisse, ipsimet palam professi sunt, id quod duobus exemplis sequentibus demonstrare possum. Adamus Neuserus, olim Heidelbergensis Ecclesiae primarius pastor, ex Cinglianismo per Arianismum, ad Mahometismum vsque, cum alijs non paucis Caluinistis progressus est. Is sequentia verba sua manuscripta dedit Constantinapoli, Domino Stephano Gerlachio, Anno 74. 2. Iulij. Nullus nostro tempore, mihi notus, factus est Arianus, qui non abtea fuerit Caluinista, Seruetus, Blandrata, Alciatus, Franciscus Davidis, Gentilis, Gribaldus, Siluanus at alij (Gerlach. contra Danaeum pag 38. 39.). Igitur qui timet sibi, ne incidat in Arianismum, caneat Caluinismum (NB). Et hoc ἀυτόγραφον etiamnum secum Tubingae habet Doctor Gerlachius.” SCHLÜSSELBURG, *Theologiae Calvinistarum*, I, 9[v]. – A zárójelben szereplő részek a margóról származnak. – Ezt az idézetet már a *Tíz bizonyság* kéziratos bejegyzései között is olvashatjuk. PÁZMÁNY 1605/2012, 272. – Feltűnő, hogy Pázmány mennyire tisztában volt az európai kontroverz irodalommal. – Bernhard Rothmann (Bernardus Rotmannus; 1495–1535) anabaptista (lásd 129:9) reformátor Münsterben. – Paulus Alciatus talán azonosítható Andreas Alciatussal (1492–1550): humanista jogász és író, leghíresebb műve az *Emblemata*. – Valentino Gentile (lásd 87:21–26) – Giorgio Biandrata (Georgius Blandrata, Blandrata György; 1515–1588) itáliai származású orvos, egyházi író és reformátor. Jelentős szerepe volt

az erdélyi unitarizmus megszilárdulásában. Részletesebben lásd: BALÁZS 1988. – Matteo Gribaldi Mofa (Matthaeus Gribaldus, Moffa; 1505 k.–1564) padovai jogász és antitrinitarista teológus, Szervét Mihályt (lásd 54:13–14) védelmébe vette. – Lelio Francesco Maria Sozzini (Laelius Socinus, Zozinus; 1525–1562) híres itáliai humanista családból származó unitárius reformátor volt. Unokaöccse, Fausto Paolo Sozzini (Faustus Socinus; 1539–1604) miután Dávid Ferencet nem tudta eltántorítani radikális nonadorantista (= Jézust nem imádó) nézeteiről, Lengyelországba távozott, és az ottani unitarizmus vezéralakja lett. A róla elnevezett irányzat (socinianizmus) jelentős szerepet játszott az európai felvilágosodás előkészítésében. – Pierre Statorius, id. (Petrus Statorius; 1530–1591) francia nyelvész és protestáns teológus, a lengyelországi unitárius egyház egyik alapítója. – Ioannes Sylvanus († 1572) német antitrinitárius teológus, akit unitárius eretnekség vádjával végeztek ki Heidelbergben. – Bernardino Ochino (lásd 87:21–26) – Sebastian Castellio (Sebastianus Castellio; 1515–1563) svájci humanista és reformátor, a vallási tolerancia híve, bibliafordító. Erdélyi recepciójáról lásd: BALÁZS 2016a. – Friedrich Balduin (Balduinus; 1575–1627) wittenbergi lutheránus teológus. – Desiderius Erasmus Roterodamus (1466–1536) németalföldi humanista tudós, Ágoston-rendi szerzetes, filozófus és teológus, bibliafordító. Bár egész életében magtartotta római katolikus hitét, műveiben bírálta a skolasztikát és a római egyház intézményrendszerét. Bibliai szövegkritikája nagy hatású volt. Számos patrisztikus szerző művét kiadta. – Adam Neuser (Neuserus; 1530 k.–1576) német teológus, konvertita. Heidelbergben volt lelkész, majd áttért az unitárius vallásra, később Konstantinápolyban mohamedánná lett. Pázmány Neuserus Andrásnak nevezi. – Stephan Gerlech (Gerlachius; 1546–1612) tübingeni evangélikus lekipásztor. 1573-ban a német-római császár isztambuli követe mellett udvari lelkész öt éven keresztül. A protestantizmus és az iszlám kapcsolatáról lásd: BALÁZS 2016b. – A török hódoltság korának felekezeti viszonyairól legújabbán lásd: ITTÉS 2017.

106:4–7 *Tuggiuc hogy a réghi Z. Atiac giakran emlekeznec az halottakért valo imadsághrul, [...] es mi sem otalmazzuc ebbe Aëriust.* – MELANCHTHON, *Apologia confessionis Augustanae* 21. cikkelyének tartalmi összefoglalása.

3. Tárgyi jegyzetek

- 108:11–12 *Quod extra periculum defectionis sit* – Pázmány lefordítja: „Hogy az Istentől való el szakadásnac veszedelme kiüül vagion.” 108:12–13. – „Ex quo elicimus, extra periculum defectionis esse, quia eorum pietati constantiam postulans Filius Dei, repulsam passus non est.” CALVIN, *Institutio*, 355. – „Ebből arra következtethetünk, hogy nem fenyegeti őket az elhanyaglás veszélye, mert ha Isten Fia könyörög azért, hogy hitük szilárd maradjon, ő bizonyosan nem utasítatja vissza.” KÁLVIN 2014, II, 119–120.
- 109:6 Z. Iob – A bibliai *Jób könyve* a zsidó bölcsességi irodalom kiemelkedő alkotása, amely legkésőbb a Kr. e. 5–3. század között keletkezett. Címét a könyvben szereplő Jóbról kapta, aki istenfélő igaz emberként boldogságban és gazdagságban élt, de váratlanul balsors tört rá, ám szenvedései közepette sem távolodott el Istentől.
- 110:6 hauas azzoni ember ruháia – havibajban szenvedő asszony véres ruhája
- 110:21 *Imputallia* – felrója
- 111:15–16 *A patre se alienum sensit, Reus stetit, vox ei desperationis elapsa est*: – Pázmány értelmezi és fordítja: „Christus Vrunkrul nylyuan mongia Caluinus, hogy halálakor, kétségben esésnek szauát szollotta.” 111:14–15. – Pázmány már a *Tíz bizonyosságban* is idézte: „Úgy érezte, elidegenedett az Atyától, vádlottként állt [Isten ítélő széke előtt], a kétségbeesésnek adott hangot” PÁZMÁNY 1605/2012, 125.
- 112:2 *absurdum* – értelmetlen, a gondolkodás törvényeivel ellentétes
- 112:3 *Ioan: 19. v. 23. 24.* – Pázmány itt nem a bibliai szakaszra (Jn 19,23–24), hanem annak Kálvin evangélium-kommentárjában (CALVIN, *Harmonia*) található magyarázatára hivatkozik.
- 112:3–4 *stupore prostratus* – Pázmány lefordítja: „ostoba esztelenségéből leborulván” 112:4. – „Certe quum in eis fulgor diuini numinis refulgeat, nihil est magis procliue quam in eorum adorationem stupore quodam nos prosterni, et omnia deinde illis tribuere quae non nisi Deo debentur.” CALVIN, *Institutio*, 50. – „Mivel bennük [az angyalokban] tényleg az isteni felség tükröződik vissza, mi sem könnyebb, mint megilletődve leborulni előttük, és rájuk ruházni mindazt, ami csak Istent illeti meg.” KÁLVIN 2014, I, 128.
- 112:6 *phanaticus* – örvengő, megszállott

3.1. Öt szép levél (1609)

- 112:7 Caluinus *In 2. Corinth: 1. v. 9.* – Pázmány e helyen Kálvin a *Korintusiaknak írt 2. levél*hez írott kommentárjára (2Kor 1,9 részére) hivatkozik.
- 112:24 *Authora* – szerzője; itt: létrehozója
- 112:25 *flectit, impellit* – irányít, ösztökél, rábír
- 113:1 Absolon – Absalom Dávid király 3. fia volt, akit Maacha szült: 2Sám 3,3. Fellázadt atyja ellen, de elbukott, és az Efraim melletti csata utáni menekülés közben hajánál fogva fennakadt egy nagy tölgyfán, és Dávid parancsa ellenére Joáb, a király hadvezére megölte: 2Sám 17,24–18,17.
- 114:2 Purgatoriumrul – A purgatorium (tisztítótűz) a halál utáni ideig tartó tisztulás helye a katolikus teológiában. A protestánsok szerint a *Bibliából* léte nem igazolható.
- 114:12–14 [...] *Ruffin. [...] Irenaeus [...]* – Rufinus Tyrannius (Aquileiai Rufinus; 345 k.–410) szerzetes és egyházi író. Rómában együtt tanultak Szent Jeromossal, de kezdeti barátságuk hamar megszakadt az Órigenésszel kapcsolatos vitájuk miatt. Rufinus origenista maradt, és több görög patrisztikus szerző mellett latinra fordította írásait. Az ő munkái nyomán ismerte meg a keresztény nyugat a keleti szerzetességet. – Órigenész (184 k.–254) görög nyelven alkotó exegeta. Irodalmi munkássága Aranyszájú Szent Jánoséhoz és Szent Ágostonéhoz hasonlítható. Ő teremtette meg a szisztematikus bibliakommentár műfaját. A 4. században teológiai viták folytak Órigenész néhány tételéről. Miután több kisebb helyi zsinat elítélte, 533-ban a konstantinpolyi zsinat néhány origenista tételt eretneknek nyilvánított. Azért helyesebb origenista tételekről beszélni, mert az elítélt tételek legtöbbször olyan módon, ahogyan a zsinat azokat cenzúrázta, írásaiban nem szerepel. – Szent Iréneusz (Irenaeus; 115–150 között – 202/203) korai keresztény egyháztanító, Lyon második püspöke. A Pázmány által is hivatkozott *Adversus haereses* (Az eretnokségek ellen) című művében korának több gnosztikus szektája ellen lép fel. 16. századi népszerű kiadása: IRENAEUS 1571. A dogmatika (a hitigazságok rendszerének tudománya) atyjának is szokták nevezni, mert rájött, hogy a gnosztikusok támadásai ellen csak úgy védelmezhető a valódi keresztény tanítás, ha azt egységes rendszerbe foglalják. Nagy szerepe volt a gallok megtérítésében.
- 115:6–9 Efféle taghadasokba eggieztet, [...] mellicnek farkoc egybe volt kötözue. – Pázmány itt arra utal, hogy a protestánsok csak tagadják

- a római katolikus vallási tételeket, de amikor állítani kell valamit, akkor következtetlenség, azaz nincsenek szisztematikusan kidolgozott teológiai tételeik. – Sámson (héb. Simson, a Nap fia) Izrael hőse a bírák korában, történetét a Bír 13–16 meséli el; itt: Bír 15,4–5.
- 116:11 *Durum telum necessitas* – Pázmány lefordítja: „az ketelenség nagira viszi az embert” 116:11–12.
- 116:15 *sententia* – nézetet, hivatalosan kifejezett véleményt
- 116:27–28 *Antichristus, Babylonica meretrix* – Antikrisztus és a babiloni szajha: Jel 17,1–6 – A szentírási Antikrisztus név 1Ján 2,18; 4,3-ból való, és Krisztus ellenfelét jelenti, aki az utolsó időkben rövid ideig uralkodik, majd Krisztus győzi le második eljövetelkor: 2Tessz 2,3–12. A reformátorok szemében a pápa, illetve a pápaság megszemélyesítője volt. Bővebben lásd: MCGINN 1995.
- 117:7–8 *Akar ki légien, vgimond, akar minemü legien, de a ki az Anyazent-egyhazba nincsen nem kerezti az.* – „Quisquis ille est, et qualiscumque ille est, Christianus non est qui in Christi ecclesia non est.” AUGUSTINUS 1563, XI, 535. (*In vigilia pentecostes, de expositione symboli, Sermo I.*) = PSEUDO-AUGUSTINUS, *Exordium fidei* = PL XL, 1196.
- 117:10–12 [...] *Lactant: [...] Theodosius L. Damnamus, Cod. de Haereticis.* – Lucius Caelius Firmianus Lactantius (250 k.–325 k.) ókori keresztény szónok, teológus és apológéta, a „keresztény Cicero”. Műveinek 16. századi kiadása: LACTANTIUS 1563. – A *Codex Theodosianus* az I. Constantinus (lásd 73:10) és II. Theodosziosz (lásd 68:27) között kiadott római császári rendeleteket tartalmazza (elsősorban büntető törvénykönyvi funkcióval). 439. január 1-jén lépett hatályba, és nagy hatást gyakorolt az 529-ben kiadott *Codex Iustinianus*-ra (lásd 60:158. jegyzet). Több kiadása ismert, például: THEODOSIUS 1566.
- 117:19–20 *Intolerabile est, et a sana fide deuuium, haereticorum meliorem esse causam, quam Paganorum.* – Pázmány lefordítja és értelmezi: „El szennvedhetetlen, és az igaz hittel ellenkező tudomani az, a mely azt tanyttia, hogy iob renden vannac az Eretnekec, hogy sem az Poganioe” 117:20–22. – „Primum, quia debent attendere quam sit intolerabile atque a sana doctrina nimis deuuium, ut multi ac pene omnes, qui haereses impias condiderunt exeuntes de catholica ecclesia, et facti sunt haeresiarchae,

3.1. Öt szép levél (1609)

meliores habeant causas quam hi qui nunquam fuerent catholici, cum in eorum laqueos incidissent; si illos haeresiarchas hoc facit liberari a supplicio sempiterno, quod in catholica ecclesia baptizati sunt, et sacramentum corporis Christi in vero Christi corpore primitus acceperunt: cum peior utique sit desertor fidei ex desertore oppugnator eius affectus, quam ille qui non deseruit quam nunquam tenuit.” AUGUSTINUS, *De civitate Dei* = AUGUSTINUS 1563, VI/2, 654. = PL XLI, 741. – „Ez először is azért hamis, mert észre kell venniük, milyen tűrhetetlen és egészséges tanítástól elhajló nézet, hogy sokan, szinte valamennyien, akik istentelen eretnekségeket támasztanak, és az igaz egyházból kilépve eretnekvezéreké lesznek, jobb sorsban részesüljenek, mint akik sohasem voltak az egyház tagjai, mielőtt az eretnekek csapdájába estek volna, és hogy az eretnekvezéreket megszabadítja az örök gyötrelemtől a pusztá tény, hogy az igaz egyházban keresztkeltek meg, s korábban Krisztus valódi testében vették az ő testének szentségét.” ÁGOSTON 2009, 431–432. – Dér Katalin fordítása

117:27 *Haereticos gentibus esse peiores, dubitat nemo* – PSEUDO-IOANNES Chrysostomus, *Opus imperfectum in Matthaem* = PG LVI, 791. – „Senki sem kételkedik abban, hogy az eretnekek rosszabbak, mint a pogányok.” PÁZMÁNY 1613/1984, 216. – Csonka Ferenc fordítása – A Pázmány által idézett *Máté evangéliuma*-kommentár keletkezései ideje bizonytalan, feltehetőleg I. (Nagy) Theodosius császár (lásd 163:3) uralkodása alatt készült. Korábban Aranyszájú Szent János munkájának tartották, azonban már Pázmány korában is vitatott lehetett a szerzőség, mert a második kiadásban már „egy régi tudós embernek” (250:14–15) ítéli (PPÖM II, 620), a 19. század végén „egy ismeretlen 6. század végi ariánusnak” tulajdonították (BARDENHEWER 1894, 319). KELLERMAN 2010, XVII.

118:3–4 *quandam habent consequentiam* – Pázmány lefordítja: „öszue vannak köztetue” 118:4. – van bennük bizonyos következetesség – Báthory Orsolya fordítása

118:20–29 De vgian veszedelmesbis anniuaz az eretnecség, [...] es az üdö szenuedne. – Pázmány az ősi apologetikus toposzt alkalmazza. Az egyházatyák érvelése és a reformáció élménye alapján az eretnecség sokkal károsabb a pogányságnál, mert míg az utóbbi tudatlanságból fakad,

3. Tárgyi jegyzetek

- az eretnecség azonban az egész társadalmat megosztja, és viszályt szít az emberek között.
- 119:1 Atheusoknak – istentagadóknak
- 119:2 a mint Aetius eretnekről írta Sokrates – Szókratész Szkholasztikosz (és Szozomenosz) elmondása alapján Aetiosz (300–366) ariánus eretnekvezér volt a szíriai Antiochiában. – Szókratész Szkholasztikosz (Socrates Scolasticus; 380 k.–440/450 k.) görög egyháztörténet-író, Kaiszareiai Euszebiosz egyháztörténetének folytatója.
- 119:4 *Arianus est, Ergo Diabolus est.* – Ariánus, tehát maga az Ördög. – Alexandriai Nagy Szent Atanáz ariánusok ellen írott beszédeiben az idézetet nem találtam.
- 119:6 Marcus – Markosz (Marcus) 2. századi gnosztikus eretnek, a róla elnevezett marcosiánus szekta alapítója.
- 119:6–7 *Tu idolorum fabricator Marce.* – Pázmány lefordítja: „Te vgimond baluani faragho Markos.” 119:7.
- 119:9–10 *Omnes fere haeres DEVM quidem vnum dicunt, sed per sententiam immutant, quemadmodum gentes per Idololatriam:* – Pázmány lefordítja: „maid minden eretnec, noha szoual egi Istent val, de ertelemmel mint az Pogian, baluánt tisztel” 119:8–9.
- 119:11–12 Mert mikeppen az Poganioc kezekkel, vgi az eretnekec ertelmekkel baluant csinalnac – „etiam propter haereticos, qui, sicut nationes manibus, ita et ipsi verbis idola fabricantur” TERTULLIANUS, *Adversus Praxeam* = TERTULLIANUS 1608, 852. = PL II,177. – „Még az eretnekek miatt is, akik, miként a pogányok kézzel, ők szavakkal formálnak maguknak bálványokat” TERTULLIANUS 1986f, 830.
- 119:13–16 *Ad idololatria non distant haeres, cum et authoris eiusdem sint, Deum vero aut fingunt alium aduersus Creatorem, aut aliter eum disserunt, quam in vero est: Itaque omne mendacium, quod de Deo dicunt, quodammodo genus idololatriae est.* – Pázmány lefordítja: „Az eretnecségheç vgimond, nem estec tauuly az baluaniozástul, mert vgianis mind az kettőnec egi az alkotoia, es auagi mas Istent almodnac, auagi külömben szolnac ő felölle, hogy sem mint maghába vagion. Es ez okon, neminemü baluaniozás minden tudomani, mely az Istenről hamissat tanít” 119:16–20. – „neque ab idololatria distare haereses, quum

et auctoris et operis eiusdem sint, cuius et idololatria. Deum, aut fingunt alium adversus creatorem, aut, si unicum creatorem confitentur, aliter eum disserunt, quam in vero est. Itaque omne mendacium quod de Deo dicunt, quodammodo genus est idololatriae.” TERTULLIANUS, *De praescriptionibus* = TERTULLIANUS 1608, 339. = PL, II, 53. – „Az is kétségtelen, hogy az eretnkségek nem különböznek a bálványimádástól, hiszen ugyanaz a szerzőjük, és ugyanolyan tevékenységből fakadnak, mint a bálványimádás. Vagy másik istent találnak ki a teremő ellenében, vagy ha a teremőt tekintik az egyetlen Istennek, másmilyennek vallják, mint amilyen valójában. Vagyis minden hazugság, amit az Istenről állítanak, valamiképpen egyfajta bálványimádás.” TERTULLIANUS 1986e, 453.

119:21–22 *Haereson Principes, simulacra dogmatum suorum artificii corde componunt, et venerantur ea, quae a se sciunt simulata.* – „A szakadárrok vezetői művészi módon készítik el dogmaik bálványait, és imádják őket, pedig tudják, hogy ők találták ki azokat.” PÁZMÁNY 1613/1984, 216. – Csonka Ferenc fordítása

119:23–25 *Omnes haeretici qui fulgore eloquentiae secularis, falsum dogma componunt, auream statuam faciunt, et persuasione campellunt, vt adorent idolum falsitatis.* – Minden eretnek, aki a világi ékesszólás csillogásával hamis tanítást alkot, aranszobrot készít, és a rábeszéléssel veszi rá a híveket, hogy a hamisság bálványát imádják. – Báthory Orsolya fordítása

119:26 Manichaeus – A manicheizmus 3. századi eretnek üdvtani mozgalom volt. Alapítója, Mani a 3. század közepe táján élt. Az utolsó nagy prófétának tartotta magát Jézus, Buddha és Zarathustra után, és úgy gondolta, hogy neki kell tökéletesíteni tanításukat. Miután a szaszanida zoroatrista államegyház perbe fogta, kivégezték. Tanítása a gnózis egyik formája: Isten Fiát legyőzték, lelke összekeveredett az anyaggal. A lelkeik csak akkor térhetnek vissza a világosság birodalmába, ha elfogadják Maninak mint Paraklétosznak (= Üdvözítőnek) üzenetét: akik benne bíznak, alkotják az ész egyházát. A manicheizmus a 14. századra elvesztette jelentőségét, majd elhalt. Szent Ágoston kilenc évig követője volt, azonban valószínű, hogy csak az üdvösséghez elengedhetetlen szigorú életvitelüket követte.

3. Tárgyi jegyzetek

- 119:318. jegyzet [...] *Praxe*. [...] – Praxeas monarchianista eretnek volt Kis-Ázsiában, Tertullianus ellene írta apologetikus művét, melyre Pázmány itt hivatkozik. – A monarchianizmus szentháromságtani eretnekség volt, mely tagadta az Atya, a Fiú és a Szentlélek valóságos személyét.
- 119:319. jegyzet [...] *In c. 45*. [...] – A hivatkozott rész Szent Jeromos *Izajás könyvéhez* írott kommentárjának nem 45., hanem 44. fejezetében található.
- 120:3–5 *Manifestum tibi sit*, [...] *nullum errorem in religione esse potuisse, si anima pro Deo non coleret animam, aut corpus, aut phantasmata sua*. – Pázmány lefordítja: „az hit dolghaiba, soha nem lehetett volna semmi különbözőség, ha az ember, Isten gyanánt nem tisztelte volna, vagi ő maghat, vagi az ő agiánac alkotmaniat.” 120:1–3. – „Lássad világosan, a vallásban nem lenne tévelygés, ha a lélek, a test vagy az álmkép nem imádná istenként önmagát.” PÁZMÁNY 1613/1984, 216. – Csonka Ferenc fordítása
- 120:12–13 *Hoc ipso*, [...] *quod quis haereticus est, non potest carere alijs vitijs*. – Pázmány saját értelmezése, melyet lefordít: „Azonképpen, az eretnekséghez sem lehet sok egyéb rendbeli gonossághoz nélkül.” 120:10–11.
- 120:17 Cherintus – Kerinthosz (Cerinthus; 1. sz.) zsidóból lett keresztény, gnosztikus eretnek, találkozott Szent János apostollal.
- 121:4 Photinusnac – Photinus († 376) a pannóniai Sirmium püspöke, eretnekvezér, tagadta Jézus isteni természetét. Művei nem maradtak fenn.
- 121:8–11 *Qui enim non audacia praesumptionis pepererunt errores, sed a seductis atque in errorem lapsis parentibus acceperunt, quaerunt autem cauta, solitudine veritatem, corrigi parati, cum inuenerint, nequaquam sunt inter haereticos computandi*. – Pázmány lefordítja: „A kik, vgimond, nem vakmerő bizakodásból kapnac az teueligésbe, hanem megh csalatot, es teueligésbe eset szüleiktől vettec ezt, keresic pedig okos szorgalmatossággal az igassághoz, készec megh térny, ha megh ismerhetic az igazat, efféléket, semmiképpen nem kel az eretnekek közibe szamlálni.” 121:12–15.
- 122:18–19 *degenerauerunt in immanes bestias, deterioresque esse gentibus* – Pázmány lefordítja: „kegietlen oktalan allatokká változtac az emberek” 122:19–20.

3.1. Öt szép levél (1609)

- 122:25 Euangelicus – Az evangélikus szó vallásfelekezetre Luther óta használatos, mivel a teljes *Szentírás*ból kiinduló tanítását „evangélikusnak” nevezte (evangelische Lehre).
- 123:15–19 Ennec az bizonisághnac első része, *Maiores propositio*, [...] így bizonytom. – Pázmány itt – a hitvitairodalom körében gyakorta alkalmazott módszerrel – a vitapartner érveit visszahárítja, és szillogisztikus érveléssel bizonyítja saját álláspontját. Az ötödik levél függeléke hét tételben (bizonyosságban) azt tárgyalja, hogy a protestánsok eretneknek (bálványozók), és nem a katolikusok, amint ezt a lutheristák és kálvinisták állítják. Pázmány érvelését kategorikus szillogizmusok alapján vezeti le. Ez annyit jelent, hogy két kategorikus állítás (maiores és minores propositio) határozza meg a (kategorikus) következtetés (consequentia) igazságtartalmát. – *Syllogismus est in prima figura* – [Ez] első következtetésünk. – Pázmányra nagy hatást gyakorolt Cypriano Soarez spanyol jezsuita (1524–1593) retorikája (SOAREZ 1568), melyet antik rétorok szónoklattana alapján írt. A szillogizmus elméletét Arisztotelészig vezethetjük vissza.
- 124:9–11 in *Affirmatiua*, num: 8. ige irnac, *Az Isten törvényéből ismerjük meg, mely nagy dolgokat kíván Isten mi tőlünk, kik közül mind az által, mi semmit be nem tölthetünk.* – Az idézet a Pázmány által korábban említett 1598-ban Keresztúron kiadott magyar nyelvű konkordíaskönyvből való (lásd 94:1–3). „[A Jézus kínszenvedéséről és haláláról szóló tanításból] az emberek az Istennek törvényéhez mint ha kezébe vitetnek minekvánnak az a Moyses felelel vetetteott: hogy jobban meg ismeritek, mely nagy dolgokat kívánnyon mi tőlünk Isten, az ő törvényében, kik között mind az által mi semmit be nem teölthetünk.” *Summa azoknak az aritvlsoknak*, F4[r].
- 125:9–10 *Et mala opera in impijs, Deus operatur* – Pázmány lefordítja: „a gonosz cselekedeteket, a gonoszokba az Isten cselekeszi.” 125:10.
- 125:14 Feuarentius – François Feuarent (Feuarentius; 1539–1610) párizsi ferences teológus, hitszónok. A katolikus hit lelkes védelmezője, a hagyomány szerint nem volt olyan templom Párizsban, melyben ne prédikált volna. Szent Iréneusz műveinek kiadója.
- 125:22 *Assumptum* – kívülről vett; itt az évről van szó

126:3–6 *Falso accusantur Ecclesiae nostrae, quod Missam aboleant, retine-
tur enim Missa apud nos, et summa reuerentia celebratur, seruantur et
vsitate caeremoniae fere omnes, praeterquam quod latinis cantionibus,
admisceantur alicubi Germanicae, quae additae sunt ad docendum popu-
lum.* – „Hamisan vádolják gyülekezeteinket azzal, hogy eltörlik a misét.
A mise megmaradt nálunk, és a legnagyobb áhítattal ünneplik. A meg-
szokott szertartásokat is majdnem mind megtartják, csak a latinul ren-
delt részekhez kapcsolódnak néhány helyen német énekek, amelyek azért
kerültek oda, hogy a népet tanítsák.” ÁH 2008, 43.

127:12–13 *Dominus Superintendens*el, es, *Dominus Seniorral* szoluán
az dologról – Ironikus megjegyzés, mely szerint a választ adó protestáns
prédikátronak a püspökkel és a tudós iskolamesterrel kellene konzultálnia
a vitás kérdésekről, hogy megfelelő választ tudjon adni.

127:15 kaczeit – kacajt

128:12 Eliseussal – Elizeus próféta Illés próféta tanítványa volt, majd annak
csodás égbe szállása után lelke reá szállt, és utóda lett. Harcolt a Baal-
kultusz ellen. Történetét a 2Kir 2–13 mondja el.

128:16–18 En azt cselekeszem, [...] mas része Aristobulussal oltalmazza vala
az Isten hazát – Pázmány itt a hitükben különféleképpen meghasonlottak
kapcsán Oniász példáját hozza fel, aki Jóannész Hürkánosz és Arisztobulosz
testvérháborúja során azért könyörgött az Úrhoz, hogy egyik fél köve-
telésének se engedjen, ezért kivégezték. Az esetről Josephus Flavius
Antiquitates Judaicae (A zsidók története) című műve tudósít, a bibliai
könyvek nem. – III. Oniász zsidó főpap volt, akit hitéért és példás életéért
nagy tiszteletben tartottak a zsidók. – II. Jóannész Hürkánosz zsidó főpap
(Kr. e. 76–67, 63–40) és király (Kr. e. 67–66, 63–40) a Makkabeus-
dinasztiából. Anyja, Szalomé Alexandra királynő (Kr. e. 76–67) halála után
testvérével, Arisztobuloszal háborúba keveredett, és minden lehetséges
módon – akár istenkáromlás vagy idegen közbeavatkozás árán is –
uralkodásra tört. Konfliktusuk oka az volt, hogy Hürkanosz volt az idősebb.
Miután Arisztobulosz megbukott (Kr. e. 63), újra főpap lett. Uralkodása
idején ment végbe a római terjeszkedés Júdeában. A *Szentírás* nevét nem
említi. – II. Arisztobulosz zsidó király és főpap (Kr. e. 66–63), II. Jóannész
Hürkánosz testvére volt a Makkabeus-dinasztiából. A *Szentírás* nem említi

a nevét. – Josephus Flavius (Jozsef ben Mattitjáhu; 37 k.–100 k.) zsidó történetíró, a zsidó háború (65–70) idején a galileai felkelők hadvezére volt, majd átállt a rómaiakhoz, akik pártfogásukba vették. Noha tevékenységét különbözőképpen ítélik meg, történeti munkái a zsidóság történelme szempontjából hiánypótlóak és hitelesek. Mint sok más antik író és egyházatya munkáját, Erasmus ösztönzésére az ő munkáit is sajtó alá rendezték, majd többször kiadták a 16. században, például: FLAVIUS 1540.

128:19–20 *Peto Domine, vt nesque istos exaudias aduersus illos petentes, neque illos contra hos orantes, sed inter eos fraternitas coeat.* – Pázmány lefordítja: „Vr Isten vgimond, eggik könörgéset se halgasd megh az masic ellen, hanem hozd az igaz Attiafiuy eggiességhre őket.” 128:21–22. – „Ó Isten, [...] se azoknak, se emezeknek ne tedd meg azt, amiért könyörögnek.” FLAVIUS 1946, 580–581.

128:344. jegyzet *Iosephus 14. Antiq: c. 3.* – Az idézett hely Josephus Flavius műve 14. könyvének nem a 3., hanem a 2. fejezetében van.

129:2 *Tauozzal el Isten mi töllünc, a te vtaidnac tudomanniat nem akariuc.* – „Bár kérték az Istent: »Maradj tőlünk távol! Nem akarunk tudni semmit újtajdról!«” Jób 21,14 – *Biblia* 2013, 757.

129:9 *Anabaptistac* – Az anabaptisták (újrakeresztelők) mozgalma Németországban és Svájcban keletkezett, az első közösségeiket 1525-ben Conrad Grebel (1498 k.–1526) alapította Zürichben, aki eredetileg Ulrich Zwingli tanítványa volt. A szabadság részben az egyházi közösség függetlenségét jelentette a világi hatalommal szemben, a tagoktól megkívánta az önkéntes személyes döntésen alapuló csatlakozást, ezért a közösség tagjait újra megkeresztelték. A birodalmi gyűlés 1529-ben halálbüntetéssel tiltotta az újrakeresztelést, ezért egyes csoportjaik Morvaország felé menekültek. Magyarországon nevük újkeresztények, habánok. Morvaországból menekülve Nyitra vármegyében telepedtek le, majd közülük több mint ezer főt Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629) telepített le Alvincra (1621–1623), s vallásszabadságot és adómentességet adományozott nekik, hogy fellendítse az erdélyi kézműipart. A magyarországi anabaptisták Mária Terézia magyar királynő (1740–1780) parancsára 1763–1768 között katolizáltak, vagy elhagyták az országot.

3. Tárgyi jegyzetek

- 129:24–25 *vbi par est causa vtrobiue, par sit et effectus* – Pázmány lefordítja: „hasonlo okokból, hasonlo dologh köuetközic” 129:25.
- 130:4 *Consequentiaia* – következtetése
- 130:28–31 *Ipsi Arianos habent pro haereticis, quo freti, nisi iudicio prae-sulum, et orbis consensu! At Ariani, pernegabant se esse haereticos, sed asseuerabant, scripturam a caeteris, perpetum intelligi* – Ők maguk az előljárók, és a földkerekség egyetértésétől támogatva az ariánusokat tartják eretnekeknek. Az ariánusok viszont tagadták, hogy eretnekek lettek volna, sőt meggyőződésük volt, hogy a Szentírást a többiek értik félre. – Báthory Orsolya fordítása
- 131:17 Anomaeusokat – Az anomoianusok újariánus irányzat volt a 4. század első felében. Nem fogadták el sem a klasszikus ariánus tételt (mely szerint a Logosz-Fiú a semmiből létesített teremtmény), sem a mérsékeltebbet (mely szerint a Fiú lényege az Atyához hasonlatos). Az Atya, a Fiú és a Szentlélek három különböző lényegét vallották, ami ellent mondott a náicei dogmáknak. Vezetőjük Aetiosz és tanítványa, Eunomiosz (Eunomius; † 394) voltak.
- 131:19 Nouatianusba – Novatianus (200 k.–258) teológus, író és ellenpápa 251-től haláláig. Kornél pápa (251–253) rendeleteivel és teológiai álláspontjával nem értett egyet, ezért címét, noha illegitim volt, haláláig megtartotta. A pápai kiátkozás ellenére követői, a novatianusok a 6. századig fenntartották közösségeiket. Azt vallották, hogy a keresztség felvétele után a halálos bűnöket nem lehet megbocsátani még akkor sem, ha a bűnösök őszintén megbánták tetteiket. A felerősödő keresztényüldözések miatt többször el kellett menekülniük Rómából, azonban végül elfogták és kivégezték őket.
- 131:21 Iouinianust – Iovinianus († 405 k.) a keresztény aszkézis 4. századi kritikus, eretnek. Életét és tanítását Szent Jeromostól ismerjük (*Adversus Iovinianum*). Kezdetben szerzetesként élt, majd szembefordult ezzel az életformával. Tanításában leginkább a szüzesség és a házasság kérdéseivel foglalkozott. Állítása szerint egy szűz nem kedvesebb Istennek, mint egy feleség, valamint Szűz Máriának és Szent Józsefnek Jézus után még több gyermeke született.

- 131:24 Valentinianustis – Valentius (Valentinianus; 2. sz.) a gnosztikus mozgalom egyik alapítója
- 131:351. jegyzet [...] *Ripar* – Riparius aquitániai presbiter (így nevezték az ősegyházban és a kereszténység korai időszakában a püspököket)
- 132:7 Z. Iudas Apostol – Szent Júdás Tádé Jézus 12 apostolának egyike, akiről a legkevesebbet tudunk. Jézus halála után Szent Simon apostollal Mezopotámiában és Perzsiában térített, együtt haltak vértanúhalált, legendájuk szerint kettéfűrészelték őket. A hagyomány neki tulajdonítja a bibliai *Szent Júdás levelét*, mely 64–66 körül keletkezett. Mt 10,3; Mk 3,18; Lk 6,16; ApCsel 1,13.
- 132:17–29 *Apostulus*, [...] *et consensionem dirimit*. [...] *Ecclesia Catholica*, [...] *ideo te haereticum scripturae clamant*. – Az apostol a *Rómaiakhoz írt levél*ben az eretnekeket nem nevezi meg név szerint, viszont világosan meghatározza őket, mikor ugyanis a testvéreket arra figyelmezteti, hogy tartsák szemmel azokat, akik széthúzást okoznak, azt is hozzá teszi, hogy „ellentétben a kapott tanítással”. Péter is, midőn leírja, hogy kik az eretnekek, azt mondja: „a ti körötökben is föllépnek majd hamis tanítók, akik romlásba döntő tévtanokat terjesztenek.” Mindezek alapján – hogy a dolgot összefoglaljuk –, legyen számunkra az a szabály, hogy eretnek az, aki ugyan a jámborsággal takarózik, viszont mégis, nemcsak hogy rendre nem ért egyet az Egyház józan nyilatkozataival, hanem még szét is zilálja Egyház békéjét és egyetértését. – Báthory Orsolya fordítása – Pázmány itt Reynolds *Calvino-turcismus* című művében lévő Béza-idézeteket szó szerint citálja. A Reynolds által hivatkozott Béza-mű: BÉZE 1554.
- 133:20–24 *Az közönseghes Aniazentegyház*, [...] *Eretnekeknek neueztettec*. – Ez a Reynolds idézte Béza-citátum második felének (132:26–29) magyar fordítása.
- 133:25–26 NEGIEDIK bizonságh, [...] es annit téssen mint *Valazto*: – Amikor Pázmány valakit eretneknek nevez, a tertullianusi meghatározás szerint ítéli annak: „Az eretnkségek arról a válogatásról kapták nevüket, melyet ki-ki ezek alapításakor vagy elfogadásakor alkalmaz, és amellyel az apostol [Szent Pál] tanúsága szerint ki-ki önmagát ítéli el.” TERTULLIANUS 1986e, 419.

3. Tárgyi jegyzetek

- 134:22 *Ez az en testem.* – „»[Vegyétek és egyétek,] ez az én testem.«”
Mt 26,26 – Biblia 2013, 1454.
- 135:5–6 *Fur furem nouit, et lupus lupum* – Pázmány a latin közmondást lefordítja: „az lopo isméri az lopot, es az farkast az farkas:” 135:6.
- 135:12 *Nos asserimus Sacramentarios facere naufragium fidei, et aeterna salutis.* – Pázmány lefordítja: „Mi azt hiszük, vgimond, hogy az Sacramentariusoc hiti vesztetec, es örökke karhozandoc:” 135:13–14.
- 135:16–18 *Notetur Epicurismus, et Atheismus huius Bezae, apud quem, veritas et mendacium, honesta matrona, et decantatissima meretrix, pari passu currunt* – Schlüsselburgnál a *Bezae* szó helyett a *Bestiae* szerepel. – Pázmány lefordítja: „Ved eszedbe vgimond, ennec a Bezanac Istentelen Epicureussaghat, kinél, az igasságh es hazugságh, az tiztesseghes azzoni allat es az hires kurua, egy nyomba iárnac:” 135:18–21.
- 135:22–25 *Beza, doctrinam de maiestate filij hominis, excrementum Sathanae vocat, nos vero iuriatissimos Sathanae homines, Capharnaitas, Cyclopas Sanguibibos, carniuoros* – Pázmány lefordítja: „A mi tudomaniunkat, ördögh ganeianac, mi maghunkat pedigh, ördöghnec hites szolghainac, Capharnaitaknac, Vérszopoknac neuez Beza:” 135:25–27.
- 135:359. jegyzet [...] *folio 90.* – helyesen: *folio 70*[v].
- 136:20–21 *Fel tamadunc minniaian itiletkor, es mi mind el valtoztatunc akkor:* – Ez a temetési ének minden bizonnyal Losontzi István költeménye, alapszövege nyomtatásban a *Váradí énekeskönyvben* jelent meg (*A KERESZTYIENI Gyülekezetben valo isteni diczeretek*, 1566, 112–114) *In pompa fynebri quam canunt* címmel (RMDT I, 308). Incipit: Emlekezzünk mi keresztyen nepec... Pázmány az ének 33–34. sorát idézi.
- 136:22 *Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur.* – Pázmány lefordítja: „Minnyaian fel tamadunc vgimond, de nem minnyaian valtoztatunc el:” 136:22–23. – „[Nos, titkot közlök veletek:] Nem halunk ugyan meg mindnyájan, de mindannyian elváltozunk, [hirtelenül]” 1Kor 15,51 – Biblia 2013, 1672.
- 136:25 *Soli DEO honor, et gloria.* – Csak Istené a tisztelet és dicsőség.
- 139:1–12 REVERENDO DOMINO, D. PETRO ALVINCI / ALEXICACO
SVO AFFLI- / ctus Verbi Dei Minister. // *Hercules tuam fidem.* // *QValis Caucaseo pendens e rupe Prometheus / Herculeam querulo murmure*

poscit opem: / Talis PETRE tuae solatia flagito linguae, / Heu! nimium vereor sera sit illa tamen! / Vultur adest, rostroque quatit praecordia, mentem / Lancinat, et diris vellicat or modis. / Ac nisi figentem rabido vitalia morsu / PETRE fugas, vinclis haereo, nulla salus. – „FÖTISZTELENDŐ ÉS BAJELHÁRÍTÓ ALVINCZI PÉTER URAMNAK / REVERENDO DOMINO, D. PETRO ALVINCI ALEXICACO SUO // [Hercules hitedet] // Mint a titánnak, ki csüng nagy kaukázusi sziklán, / S kéri Heraklesztől sírva a szabadulást: / Kívánom, Péter, hogy jöjjön rendbe a nyelved, / Félek azonban, hogy túl későn jön az el! / Itt van a sas, csőrével marcangolja a májad, / Tépdesi szívedet, és marja az arcodat is. / Ha te nem üzöd, PÉTER, el azt, ami rágja a belsőd, / Úgy a bilincsedből soha ki nem szabadulsz.” PÁZMÁNY 1985, 776. – Hercules a görög mitológiai hősnek, Héraklésznak római alakja, ahol istenként tisztelték. Titus Livius szerint már Romulus (Kr. e. 753–717 k.) meghonosította Rómában a Hercules-kultuszt. – Prométheusz egy titán a görög mitológiában, aki ellopta a tüzet az istenektől, és az embereknek adta, ezért büntetésből Zeus utasítására kikötözték a Kaukázusban, és egy hatalmas sas marcangolta a máját, amely azonban minden nap újra nőtt. Végül Hercules egy küldetése teljesítése közben lelőtte a madarat, és megmentette Prométheuszt.

139:13–25 R. D. PETRVS ALVINCI ALEXICACVS AFFLICTO VER-
/ bi Dei Ministro respondet. // *Medice cura te ipsum. // QVid me importunis vlulans quiritatibus vrages? / Non vacat in curas inuigilare tuas. / Et mea claua domi dubio sub Marte laborat, / Et mea me cogit reddere pensa colus. / Et noua me morbi facies, noua vulnera terrent, / Chironemque iubent dememinisse meum. / Ille quidem medicas quondam monstrauerat herbas, / A quibus, heu! plagis nulla medela tuis. / Ergo pete Anticyram, et si vis euincere morbum, / Dissimula, surdis auribus esta, tace.* – „FT. ÉS BAJELHÁRÍTÓ PÉTER URAM VÁLASZA / R. D. PETRUS ALV. ALEXICACUS RESPONDET // [Orvos, gyógyítsd meg magadat!] // Mit zaklatsz, acsarogsz ízetlen jajszavaiddal? / Szüntelen aggódsz és gondod nem szünetel. / Tétova harcokban habozik nekem ott-hon a kardom, / És a guzsalyhoz köt a betevő falatom. / És a betegség új látványa meg új sebe borzaszt. / Még Chironom neve is a feledésbe merül. / Pedig a gyógyfüveket nekem ő magyarázta meg egykor, / S most

3. Tárgyi jegyzetek

a bajomra nem ad gyógyírt egy füve sem! / Anticyába siess, ha agyad gyógyítani akarnád: / Hallgass, légy süket és titkold el bajodat.” PÁZMÁNY 1985, 776. – A vers első 8 sora szintén a görög mitológiát eleveníti fel: Akhilleusz és nevelője, Kheirón, a bölcs kentaur történetére utal. – Mars hadisten a görög mitológiában. – Antikyra szigete az őrültség gyógyhelye a görög mitológiában.

3.2. Öt levél (1613)

143:1 APPENDIX. – függelék

143:8 *Novangélicusokat* – hitújítókat (itt minden protestáns felekezetre vonatkozik)

143:10 FAustus Manichaeusrúl – Faustus Manicheus (Faustus Milevus; 4. sz.) észak-afrikai manicheus püspök

143:10 Sz. Agoston – Hippói Szent Ágoston (lásd 17:14)

143:13–16 *Faustus, magnus laqueus Diaboli; multi implicabantur in eo per illecebram suaviloquentiae: quam ego, tametsi laudabam, discernebam tamen a Veritate rerum; nec quali vasculo sermonis, sed quid mihi scientiae comedendum apponeret, intuebar.* – „Faustusnak hívták. Sima beszéde mézes-mázás mivoltán hurokra kerültek benne sokan. Habár a beszédmódját magam is dicsértem, de a tőlem oly mohón megismerni kívánt tiszta igazságtól mégis elválasztottam.” AUGUSTINUS 1987, 125.

143:17–19 *Vbi curas quaestionum mearum partiri cum illo potui, expertus sum prius hominem expertem liberalium disciplinarum, nisi Grammaticae, atque ejus ipsius usitato modo.* – Pázmány két részletből szerkesztette idézetét. – „Eléje adtam egynéhány izgató nehézségemet. Tüstént észrevettem, hogy a szabad tudományokhoz nem ért emberünk. Legfeljebb talán a grammatikához, de ahhoz is csak nagyjából konyít valamit.” AUGUSTINUS 1987, 132.

143:27 kilíshez – keléshez (elgennyesedett sebhez)

144:8 Alvinczibe – Alvinczi Péter (lásd 9:3–4)

3.2. Öt levél (1613)

- 144:3. jegyzet *Servare oportuit decorum Personae*. – „Meg kellett őriznem a személy iránti illedelmet.” PÁZMÁNY 1613/1984, 183. – Csonka Ferenc fordítása
- 145:7 Dignitásodnak – méltóságodnak
- 145:24–146:6 Az el-múlt napokban, [...] ’s mind tudományunkban gyűlölségben ejcsenek bennünket. – A jegyzett sorok történelmi háttéréről és szereplőiről lásd: 11:14–20.
- 146:16 *directe* – egyenesen (lásd 12:8)
- 146:20 *Crimen laesae Majestatis Humanae* – földi uralkodó elleni bűn (lásd 12:11–12)
- 146:22–23 *Crimen laesae Majestatis Divinae* – Isten felsége elleni bűn (lásd 12:14)
- 147:2 Tertullianus – Quintus Septimius Florens Tertullianus (lásd 12:17)
- 147:2–16 *Principale crimen generis humani, [...] in Idololatria conditionem suam repraesentant, etc.* – „Az emberi nem alapvető vétké, a világ legfőbb bűne, az ítélet végső oka: a bálványimádás. Noha minden egyes vétségnek megvan a saját neme, noha saját címen esik ítélet alá, mégis a bálványimádás büntettébe torkoltnak. Hagyd el a címeket, a cselekedeteken gondolkodj el. A bálványimádó gyilkos. Kérdés, kit ölt meg? Ha valaki a dicséret kegyhajhászása miatt teszi, nem rajta kívülállót, nem is ellenséget, hanem önmagát. Milyen ösztönzésre? Saját tévedéséből. Milyen ölöszer számmal? Isten megsértésével. Hány csapással? Valahányszor bálványimádást követett el. Aki tagadja, hogy a bálványimádó elveszett, azt tagadja, hogy a bálványimádó emberölő. Továbbá, ugyanabban a nemben tartod számon a házasságtörést és az erőszak elkövetését, noha, aki hamis isteneknek szolgál, az meghamisítja az igazságot, mert minden hamisítás házasságtörés. Így merül el az erőszakban is. Aki ugyanis együttműködik a tisztátalan szellemekkel, az nem szennyezi be magát, és nem társ az erőszak elkövetésében? Ezért, ha a Szentírás visszautasítja a bálványimádást, a házasságtörés szavával él vele kapcsolatban. A hazugság jellege az, úgy vélem, hogy valaki eltulajdonította másét, megtagadja mástól azt, ami őt megilleti, és már az emberrel szemben elkövetett hazugság a legnagyobb bűn lenne. Ám a bálványimádás Istennel szembeni hazugság, megtagadja tőle a tiszteletet, melyet másoknak ad meg, hogy a hazugsággal még

- a rágalmat is összekapcsolja. Ha a hazugság, az erőszak, a házasságtörés halált hozók, ezekkel immár a bálványimádás sem mentesül a gyilkosság vádja alól. Az ilyen bűnök után, melyek annyira rombolóak, az üdvösségre oly veszedelmesek, még más egyebek is nemük szerint elrendeződve a bálványimádásban mutatják meg alkatukat.” TERTULLIANUS 1986a, 297–298.
- 148:9 párlúgot – A párlúg vízben felmelegített lúg, amelyet szennyes ruhák tisztítására használnak; itt: a bálványozás rágalma.
- 148:14 Calvinus – Jean Calvin (lásd 9:15)
- 148:16 *Papistae Idololatriam habent crassiorem, quam fuerit sub Jeroboam:* – Pázmány lefordítja: „az Páristák között temérdegből Bálványozás vagy, hogy sem az Sidók között volt Jeroboám idejében” 148:14–15. – „Age nunc, negant Papistae si possunt, vt sua vitia maxime extenuent, religionis statum ita apud se corruptum vitiatumque esse vt fuit in regno Israelitico sub Iarobeam. Atqui idololatriam habent crassiorem: neque in doctrina guttula vna sunt puriores: nisi forte in hac quoque ipsa magis sint imprimi.” CALVIN, *Institutio*, 385. – „Nosza, most tagadják le a páristák, ha tudják, hogy vétkeiket teljesen lefedezték: a vallás állapota annyira megromlott és elfajult közöttük, mint az izraelitáké volt Jeroboám korában! Sőt, még durvább bálványimádást üznek, és a tanítás egyetlen cseppje sem tisztább; mi több, még azokénál is tisztátalanabb.” KÁLVIN 2014, II, 180. – I. Jerobeám az északi Izraeli Királyság első uralkodója (Kr. e. 931–910). Salamon halála után ugyanis kettészakadt a birodalom: a 10 északi törzs új királyságot alapított (Izraeli Királyság), míg délen a Júdeai Királyság helyezkedett el. Mivel az egységes királyság korábbi fővárosa, Jeruzsálem a júdeai területen feküdt, ezért a hithű északiak oda jártak imádkozni a Templomba. Ezt megakadályozandó Jerobeám felállította a dáni és bételi szentélyt, melyekben aranyborjúkat helyeztetett el, hogy a nép ott imádkozhasson.
- 148:21–22 *Prophetae non solum superstitiones Idolorum everti praeceperunt: verum etiam Christianis temporibus hanc eversionem futuram praedixerunt.* – „A próféták nemcsak azt tanították, hogy a bálványok babonái megfognak szűnni, hanem azt is megjósolták, hogy ez a megszűnés a kereszténység idejében fog bekövetkezni.” PÁZMÁNY 1613/1984, 184. – Csonka Ferenc fordítása

3.2. Öt levél (1613)

148:23–25 *Per Evangelium exterminata sculptilia, et conflatilia; id est, idola Deorum falsorum, et oblivioni tanquam sepulturae tradita jam videmus, et Prophetiam hac in recompletam cognoscimus.* – „Az evangélium által irtotta ki Isten a faragott és az öntött bálványokat, a hamis istenek képmásait, és készítette el sírjukat, vagyis adta át őket a feledésnek: látjuk és tudjuk, hogy a prófécia ebben a vonatkozásban is beteljesedett.”

ÁGOSTON 2009, 140. – Dér Katalin fordítása

149:2–3 *Idola penitus conterentur. In die illa projiciet homo Idola argenti sui, et Simulachra auri sui, quae fecerat sibi ut adoraret.* – Pázmány az első részt lefordítja: „az meg Ighírtnek el jövedelekor, az Bálványok tellyességgel el rontatnak” 149:1–2. – „és a bálványok mind elenyésznek [...] Azon a napon odaveti majd [a vakondoknak és a denevéreknek] ezüst- és aranybálványait, amelyeket azért csinált, hogy imádjá őket” Iz 2,18–20 – *Biblia* 2013, 1026.

149:4–6 mikor az Dávidnak élő Kútfejét meg nyitandgya az Vr, akkor el vész nevekis az Bálványoknak, hogy csak emlekezetben se légyenek – „Azon a napon forrás fakad Dávid háza és Jeruzsálem lakói számára, [...]” (lásd 14:5–7)

149:6 – Oseás, *Cap. 12. v. 17.* – *Ozeás könyve* 12. fejezetének nincs 17 verse. Ellenben a teljes 12. fejezet az északi országrész hitchagyását és bálványozását kárhoztatja.

149:7–9 Mikor, ugymond, ki önti az tiszta vizet az Vr, és meg tisztít az mi undokságinktúl, minden Bálványozásnak rutságából ki hoz minket. – „Akkor majd tiszta vizet hintek rátok, [...]” (lásd 14:8–10)

149:14–15 *Excrabili Idololatria, multis antehac saeculis vera Religio submersa, subversa que fuit.* – Pázmány értelmezi és fordítja: „Ezer esztendeig az egész Keresztyénség, az Pápisták paraszt Bálványozásiban hevert” 149:13–14. – Az igaz vallás ezelőtt sok évszázadon át a kárhozatos bálványimádásban elmerülve hevert. – Báthory Orsolya fordítása – „amely az igaz egyházat évszázadokig ellepte és megrontotta” KÁLVIN 2014, I, 84. – Pázmány az *Öt szép levél*ben és az *Öt levél*ben leggyakrabban szó szerint idézi Kálvint. Pázmány Kálvin-idézeteiről: JÁNOSSY 1977, 97–98; AJKAY 2018.

3. Tárgyi jegyzetek

- 149:18–19 mikor Augustus Apollótól akarna dolgairól értekezni, azt felelé: hogy, egy Sidó gyermek bé dugta az ő száját, és immár választ nem adhat. – Pázmány itt a *Kalauz* 44. oldalára utal vissza. Ott Szent Ágostonon keresztül Porphyriusra, valamint Tertullianusra hivatkozva azt a történetet meséli el, mely szerint Traianus császár (98–117) Apollóntól kért segítséget annak eldöntésére, hogy Jézust a római pogány istenek mellé felvegye-e istenségné, mivel halálakor a Nap elsötétült, ezzel adott jelet isteni természetéről, valamint Poncius Pilátus (Quintus Pontius Pilatus; † 38) kereszténnyé lett a passió eseményei után. – Türoszi Porphüriosz (Porphyrius; 234–305 k.) újplatonista filozófus, a Szent Ágoston által idézett *A jóslás filozófiája* című műve elveszett. – Dagon pogány istenség a Közel-Keleten, az Ószövetségben a filiszteusok fő istene, akinek Gázában és Asdodban volt temploma, utóbbit Makkabeus Jonatán, Makkabeus Júdás testvére és utódja (Kr. e. 160–142) Kr. e. 150 körül lerombolta: 1Mak 9,23–12,53. Jonatán volt az első, aki a júdeai királyi és főpapi hatalmat egyesítette.
- 149:22 Nicéforus – Kallisztoz Xanthopoulosz Niképhorosz (lásd 29:15–17)
- 149:22 Sozomenus – Szalminiosz Hermiasz Szozomenosz (lásd 29:15–17)
- 149:23 Herodes – I. (Nagy) Heródes (lásd 48:21)
- 149:25 Plutrchus – Plutarkhosz (lásd 49:9)
- 149:28 Pán – Pán a pásztorok kecskeszarvú, -lábú és -farkú istene a görög mitológiában.
- 150:1 Luther – Martin Luther (lásd 9:14)
- 150:16 Bernárd – Clairvaux-i Szent Bernát (lásd 15:16)
- 151:6 Augustai Confessio – *Ágostai hitvallás* (lásd 15:15–16)
- 151:7 Illyricus – Matthias Flacius Illyricus (lásd 15:20)
- 151:10 *Corpus Doctrinaet* – corpus doctrinae (lásd 16:16)
- 151:25 *Publica Confessiója* – nyilvános hitvallása
- 152:26 *Est Fallacia Petitionis principii* – Az alapkérdéshez folyamodás hiba (lásd 18:21).
- 153:1 *Regulája* – szabálya
- 153:22 a' part mallyát turbokollya – a magas vízpartról lehány
- 153:24 Ave Mariához – *Üdvözlégyhez*: PÁZMÁNY 1631/2001, 57–59; PÁZMÁNY 1631/2013, 286–287.
- 154:2 *Dialectikát* – dialektikát (lásd 19:21)

3.2. Öt levél (1613)

- 154:3–4 kaptánál – A kaptafa vagy kapta a láb alakját követő eszköz, melyet a cipő és egyéb lábbelik gyártásánál használnak.
- 154:12 stömpölyökkel – támaszokkal, támasztékokkal; itt: további érvekkel
- 154:18–19 hajadomb pórok – hajadonabb szegények; itt: ártalmatlannak tűnők
- 154:19 *vt loquerentur grandia* – „hogyan súlyos dolgokat mondjanak” (lásd 20:10)
- 154:22 retezt vét pattantyújuk – nem talál célba ágyúlövésük; itt: érveik megsemmisülnek
- 154:31 fundamentomunk – alapvetésünk (lásd 20:23)
- 155:2 *Chimaera*ival – kimeráival (lásd 20:27)
- 155:27–28 *Si Diaboli pompam ejurasti; quicquid ex ea attigeris, id scias esse Idololatriam.* – „Ha te esküt tettél a Sátán pompája ellen, bármit is érintel abból, tudd meg, az bálványimádás.” TERTULLIANUS 1986a, 318.
- 155:29 *Generaliter quod Diaboli est, Idololatria est, cui omnia idola mancipantur.* – „Et quamquam generaliter ad verum Deum sapiat, quicquid diaboli est; et quod diaboli est idololatria sit, cui omnia idola mancipatur” HIERONYMUS, *Epistola ad Heliodorum monachum* = HIERONYMUS 1602, I, 3. = PL XXII, 349. – „És bár általában Isten ellen van mindaz, ami a sátáné, s ami a sátáné, az bálványimádás, mivel minden bálvány az övé” JEROMOS 2005a, 28. – Szent Jeromos levelének címzettje Altinói Szent Heliodorus († 390 k.), Aquileia püspöke, remete.
- 155:30 Pális – Szent Pál apostol (lásd 16:2)
- 156:10–11 *Idololatria, DEI honorificentiam usurpat, et vindicat creaturae.* – „A bálványozás az Istentől elveszi a neki kijáró tiszteletet, és egy teremtetett lénynek adja.” PÁZMÁNY 1613/1984, 185. – Csonka Ferenc fordítása – Az *usurpat* és a *vindicat* jogi szaknyelvi jelentése jobban kidomborodik az alábbi fordításban: A bálványozás az Istennek kijáró tiszteletet bitórolja, és egy teremtetett lény számára követeli. – Báthory Orsolya fordítása és megjegyzése
- 156:11–12 *Idololatrae sunt, ejusmodi servitutem exhibentes idolis, quae debetur DEO.* – „Bálványimádó az, aki olyan tisztelettel illeti a bálványokat, amilyennel csak az Istennek tartozunk.” PÁZMÁNY 1613/1984, 185. – Csonka Ferenc fordítása
- 156:17 Salamonis – Salamon, Izrael királya (lásd 22:14)

3. Tárgyi jegyzetek

- 156:42. jegyzet *Amb.* [...] – Milánói Szent Ambrus (lásd 41:1)
- 157:2 ELILNEK – bálványoknak (lásd 22:23)
- 157:7 Marcus Varróval – Marcus Terentius Varro (lásd 23:22)
- 157:8 *Anima mundi*: ez egész Világnak éltető Lelke – A világszellem/világ-lélek az univerzumnak az ember kettős természetének (test és lélek) analógiájára elképzelt pneumatikus része. A kinyilatkoztatáson alapuló hit nem igényli a világlélek feltételezését, de vallja a teremtet világ értelmes voltát. Pázmány visszautal az 1613-as *Kalauz* 158. oldalára, ahol Jan Hus eretnekségével kapcsolatban a protestánsok ellen szól.
- 157:13–15 *Haec quae oculis apparent, Pagani tanquam Deos colunt, tanquam partes unius Magni DEI. Nam universum Mundum, quidam eorum putant Magnum DEVM*: – A pogányok istenként tisztelik mindazt, ami a szemük elé kerül, mint egy hatalmas isten részeit. Mert közülük egyesek a világ-mindenséget egy nagy Istennek gondolják. – A fordítás alapjául Csonka Ferenc (PÁZMÁNY 1613/1984, 185) és Geréby György (GERÉBY 1985, 321) munkája szolgált.
- 157:16 Mercurius Trismegistusnak – Hermész Trismegisztosznak (lásd 22:28)
- 157:20 *Pro Anima ergo est Daemon: pro Corpore, Simulachrum*. – „Úgyhogy lelkükre nézve démonok, testükre nézve pedig bálványok ezek.” ÁGOSTON 2005, II, 186.
- 157:21–22 *Hi ergo spiritus, sub statuis, atque imaginibus consecratis delitescunt*: – „Ezek a szellemek rejtőztek el az (isteneknek) szentelt szobrokban és képmásokban” CYPRIANUS 1999b, 418. – Karthágói Szent Ciprián (lásd 68:13)
- 157:25 *Eleganter* – választékosabban, ízlésesebben
- 157:29 Elementomoknak – elemeknek (lásd 24:2)
- 157:46. jegyzet [...] *Delrio* [...] – Martin Antonio Delrio (1551–1608) jezsuita teológus.
- 158:10 *sine diligenti inquisitione* – alapos vizsgálat nélkül (lásd 24:13)
- 158:16 *propter longum quoniam* – hosszú ideje
- 158:18–19 *Sua deliria colunt, et adorant, quicunque cultus DEO commentitios erigunt*. – „Tehát a saját kényszerképzeteiket imádják és tisztelik azok, akik Istennek hamis kultuszt koholnak” KÁLVIN 2014, I, 41.

3.2. Öt levél (1613)

- 159:2 Sz. Istvánis – Szent István († 37 k.) első vértanú (protomártír) történetét az *Apostolok cselekedetei* beszéli el. A hét diakónus egyike, akiket Jeruzsálemben az apostolok választottak a szegények gondozására. Jézushoz hasonlóan (véltetően az ő perének folytatásaként) koholt vádak alapján halálra ítélték, majd megkövezték.
- 159:6 Moyses – Mózes (lásd 28:21)
- 159:7 Apist – Ápiszt (lásd 28:22)
- 159:27 Chérubin – A kerubok a Paradicsom és a frigyláda (lásd 26:10–11) őrzői a zsidó hagyományban.
- 159:52. jegyzet [...] *Amos*. [...] – Ámosz kispróféta a Kr. e. 8. században tevékenykedett (ezzel a legrégebbi prófétá, akinek beszédei fennmaradtak) az északi országrészben. Könyvében megjövendölte Izrael királysága pusztulását, mert az Úr tisztelete lehanyatlott az országban.
- 159:28 Beséleelnek – Becaleel az Úr sátorának elkészítője (Kiv 37,1, 38,22; 1Krn 2,20; 2Krn 1,5).
- 160:1 *Exod. 35. v. 31. 50.* – Mózes második könyve 35. fejezetének nincs 50 verse, ellenben a Kiv 35,30–36,7 a szentély építésének előkészületeiről szól.
- 160:10–13 *Similitudinem vetans fieri, ostendit et causam; Idololatriae scilicet substantiam cohibens. subjicit enim, NON ADORABIS EA. Serpentis autem aenei effigies, et Cherubin postea, non ad Idololatriae titulum pertinebat.* – „Megtiltva a hasonlóságot, rámutat ennek okára is, ez tartalmazza a bálványimádás lényegét. Mert hozzáteszi, ne imádjuk azokat. A kígyó ércszobra és később a kerubé nem tartozott a bálványimádáshoz.” PÁZMÁNY 1613/1984, 186. – Csonka Ferenc fordítása – „Neque etiam similitudinum prohibitarum legi refregari aenei serpentis, aut Cherubin et Seraphin aureas effigies, quae longe diversas habebant caussas ab idololatria, de qua, vetans similitudinem fieri, subiicit: Non adorabitis, neque servietis eis; fuisse enim etiam rationalem Dei institutionem sacrificiorum (avocantis ab idolis), quae tamen rursus reiecerit.” TERTULLIANUS, *Adversus Marcionem* = TERTULLIANUS 1608, 663. = PL II, 284. – „De itt van például a frigyszekrényen a kerubok és szeráfok arany-ábrázata. Bizonyval egyszerű díszítés, alkalmazkodva annak sugallatához, aki miatt az ábrázolást használták, és oka ugyancsak távol áll a bálványimádás feltételeitől. Nem tudjuk

3. Tárgyi jegyzetek

- belátni ellentétét az ábrázolást tiltó törvénnyel, mivel az ábrázolás nem olyan jellegű, ami miatt az ábrázolás tiltott.” TERTULLIANUS 1986f, 550.
- 160:13 Calvangelisták – A kalvangelista gúnynév a protestánsokra, hasonlóan a novangélikushoz (lásd 143:8), a két felekezet nevének összekapcsolása.
- 160:18–19 *Idolum, est cujusque Dei falsi et alieni simulachrum* – Pázmány lefordítja: „az Bálvány nem egyéb, hanem, hamis Istennek hasonlatossága.” 160:19.
- 160:20 az mely Efodot Gédeon csinála – Gedeon Izrael főbírája Manassze törzséből, történetét a Bír 6–9 meséli el. Az efodok a korai zsidó vallás nehezen meghatározható kultikus tárgyai voltak. Gedeon 1700 sékel (közel 27 kg) aranyat használt fel egy efod (véltetően vállon hordozható szobor) elkészítéséhez, melyet városában, Ofrában helyezett el: Bír 8,26–27.
- 160:21–22 *Fornicationem tamen Scriptura nominat, quod extra tabernaculum simile quid fieri nefas erat.* – „Az Írás mégis bujálkodásnak nevezi, mert a szentélyen kívül az ilyesmi tilos volt.” PÁZMÁNY 1613/1984, 186. – Csonka Ferenc fordítása
- 160:25–26 *Docetur populus, non propterea Divinitatem figurari, quasi corporis oculis conspici, vel coloribus aut figuris exprimi possit.* – „oktasák ki a népet, hogy azok nem az istenséget ábrázolják, mintha testi szemmel látható, vagy színekkel és alakokkal ábrázolható lenne” DENZINGER–HÜNERMANN 2004, 426 (DH 1825).
- 160:28 Anthropomorfistákat – Az antropomorfisták emberi tulajdonságokkal ruházzák fel az élettelen tárgyakat és jelenségeket. Pázmány azok ellen foglal állást, akik Istent (az Atyát) emberi tulajdonságokkal ruházzák fel, ugyanis őt csak annyira ismerhetjük szenzuálisan, amennyire önmagát a *Szentírás*ban kinyilatkoztatta, például Iz 6,1; Dán 7,9–13.
- 161:5 Ábrahámnak – Ábrahámnak (lásd 52:29)
- 161:12–13 *Intelligentem enim, necesse est phantasmata speculari.* – „amikor pedig az ember elmélkedik, szükségszerű, hogy egyúttal egy bizonyos képzetet is szemléljen” ARISZTOTELÉSZ 1988, 138.
- 161:60. jegyzet *Arist.* [...] – Arisztotelész (Aristoteles; Kr. e. 384–322) görög tudós és filozófus, mesterével, Platónnal (Kr. e. 427–347) az európai szisztematikus tudomány megteremtője. Nagy hatással volt a skolasztikus

3.2. Öt levél (1613)

- teológiára és filozófiára. Műveinek 16. századi összkiadása: ARISTOTELES 1542.
- 162:1–2 *Tale enim simulachrum, DEO, nefas est Christiano in templo collocare.* – „ilyenféle ábrázolást ugyanis tilos a keresztény templomban elhelyezni” PÁZMÁNY 1613/1984, 186–187. – Csonka Ferenc fordítása
- 162:5–6 *Nec te cogito, DEVS meus, in figura corporis humani; et gaudeo, hoc me reperisse in fide spiritualis matris nostrae Catholicae tuae.* – „Már nem emberi test alakjában gondoltalak téged, Istenem. Mióta a bölcsesség nyomán erről a kérdésről valami meg-megütötte fülemet, e balgatagságtól mindig menekültem. Örültem, hogy katolikus egyházad, a mi szellemi anyánk hitében is erre a tanításra találtam.” AUGUSTINUS 1987, 178.
- 162:8–11 *Imaginibus debitum honorem impertiendum: non quod credatur inesse aliqua illis Divinitas, vel virtus, propter quam sint colendae; vel quod ad eis sit aliquid petendum; vel quod fiducia in Imaginibus sit figenda.* – „és ezeket [a képeket] kellő tiszteletben és tiszteletadásban kell részesítenünk [...]” (lásd 25:18–22)
- 162:11–15 *Venerabiles imagines, Christiani non Deos appellant, neque serviunt eis, vt Diis, neque spem salutis ponunt in eis, neque ab eis exspectant futurum iudicium: sed ad memoriam et recordationem venerantur eas et adorant; sed non serviunt eis cultu Divino, nec alicui creaturae.* – A tiszteletben tartott képeket a keresztények nem nevezik isteneknek, nem is szolgálnak nekik mint isteneknek, az üdvösség reményét sem helyezik beléjük, az eljövendő ítéletet sem várják tőlük: az emlékezet felkeltéséért tisztelik őket, és imádkoznak hozzájuk, de semmiféle isteni tisztelettel sem szolgálnak sem nekik, sem más teremtménynek. – A fordítás alapjául Csonka Ferenc (PÁZMÁNY 1613/1984, 187) és Geréby György (GERÉBY 1985, 321) munkája szolgált.
- 162:18–19 *Quod enim legentibus Scriptura, hoc idiotis Pictura praestat cernentibus.* – „Mert az írás ugyanazt jelenti az olvasni tudónak, mint a festmény a tanulatlan embereknek, ha ránéznek a képre.” PÁZMÁNY 1613/1984, 187. – Csonka Ferenc fordítása – I. (Nagy) Szent Gergely pápa (lásd 41:1) – A pápai levél címzettje, Serenus 600 körül volt Marseille püspöke.

3. Tárgyi jegyzetek

- 162:19–21 *Iccirco enim Pictura in Ecclesiis adhibetur, vt hi, qui literas nesciunt, saltem in parietibus videndo legant, quae legere in Codicibus non valent.* – „A festményeket tehát azért rakjuk ki a templomokban, hogy az olvasni nem tudók legalább a nézésükkel olvashassák le a falakról azt, amit a könyvekből kiolvasni nem tudnak.” PÁZMÁNY 1613/1984, 187. – Csonka Ferenc fordítása
- 162:62. jegyzet [...] *Damasc.* [...] – Damaszkuszi Szent János (Ioannes Damascenus; 645 k.–749/754) szír keresztény szerzetes és teológus, a katolikus egyház utolsó egyházatyája. Művei műfajukban a korábbi egyházatyák hagyományát követik: prédikációi és himnuszai mellett dogmatikai, apologetikai és hagiográfiai műveket írt. Műveinek 16. századi bázeli összkiadása: IOANNES Damascenus 1575.
- 162:27–163:2 *Qui coronat imaginem Imperatoris, utique illum honorat, cuius imaginem coronavit: et qui statuam contempserit Imperatoris, Imperatori utique fecisse videtur injuriam.* – „Aki a császár képét megkoszorúzza, az tulajdonképpen azt tiszteli meg, akinek a képét koszorúval ékesíti.” PÁZMÁNY 1613/1984, 187–188. – Csonka Ferenc fordítása
- 163:3 Theodósius – I. (Nagy) Theodosius római császár (379–395) az ókori Római Birodalom utolsó egyeduralkodója volt. Szívén viselte a kereszténység ügyét, az eretnekségekkel szemben szigorúan fellépett.
- 163:4 Placilla – Aelia Flavia Flaccilla Augusta (356–386) I. Theodosius római császár felesége.
- 163:4 *Tripas.* – Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Senator (487–583) ókori római államférfi és nagy hatású író (a Senator nem titulására vonatkozik, hanem nevének része), Nagy Theodorik keleti gót király udvarában szolgált, történeti műveit fenntartásokkal kell kezelni, mert a gótokat a valóságosnál pozitívabb fényben tüntette fel. Egyháztörténetének 16. századi kiadása: CASSIODORUS 1588.
- 163:6 Tyrannusok – zsarnokok, kényurak
- 163:7 Maximínus – II. Maximinus római császár (Daia, Gaius Valerius Galerius Maximinus; 310–313), keresztényüldöző.
- 163:9 Bullingérus – Heinrich Bullinger (lásd 35:2–3)
- 163:11–14 *Calcat rebellis aliquis, Principis aut Magistratus sui sigillum, literas discerpit: hic, etsi ipsum Magistratum non attigit; accusatur non*

3.2. Öt levél (1613)

- laesi sigilli; sed impingitur ei crimen laesae Majestatis, et conculcati Principis.* – „Ha valamely lázadó megtapodja fejedelmének vagy előljárójának képét, írását pedig széttépi, azt, ha nem is érinti magát az előljárót, nem a kép megsértéséért fogják perbe idézni, hanem felségsértésért, a fejedelem meggyalázásáért.” PÁZMÁNY 1613/1984, 188. – Csonka Ferenc fordítása – Pázmány itt Konrad Schlüsselburg szó szerinti Bullinger-citátumát veszi át, melynek helye: BULLINGER 1567, 365[r].
- 163:18–21 *Petri et Pauli, et ipsius Christi in tabulis coloribus depictas imagines asservari videmus, quod veteres ex Gentili consuetudine, eos quos Servatores putarunt, ad hunc modum honorare soliti fuerint.* – „[ismertük apostolainak,] Péternek és Pálnak és magának Krisztusnak színek által, táblákon megörzött képeit is. Ez természetes, mert a régiek a náluk élő pogány szokás szerint óvatlanul úgy szokták tisztelni őket, mint üdvöztönket.” EUSEBIUS 1983, 317.
- 163:23 Ezechiás – Hiszkija (Ezékiás, Kr. e. 716–687) Júda királya, országát megtisztította a bálványoktól.
- 163:24 *adolebant incensum* – „[Baálnak, a Napnak, a Holdnak, a csillagképeknek és az ég egész seregének] tömjéneztek.” 2Kir 23,5 – *Biblia* 2013, 494.
- 163:28 Carpócratest – Alexandriai Karpokratész (Carpocrates; 2. sz.) gnosztikus eretnekvezér
- 163:30–164:2 *Imagines Christi faciunt, et has coronant, et proponunt cum imaginibus Pythagorae, Platonis, Aristotelis; et reliquam observationem circa eas, similiter ut Gentes faciunt.* – „Elkészítik Krisztus képeit, megkoszorúzzák és kiteszik őket Püthagorasz, Platón és Arisztotelész képei mellé, mint a pogányok, [és ugyanolyan tiszteletben részesítik őket].” PÁZMÁNY 1613/1984, 188. – Csonka Ferenc fordítása – Szamoszi Püthagorasz (Kr. e. 570 k.–495) preszókratikus filozófus és matematikus.
- 164:2–3 *Has Imagines collocatas adorant, et Gentium mysteria perficiunt.* – „Ezeket a kiakasztott képeket imádják, és pogány misztériumokat végeznek.” PÁZMÁNY 1613/1984, 188. – Csonka Ferenc fordítása
- 164:11 Abagarus – Pázmány a katolikus képtisztelet jelentőségének és dogmatikai megalapozottságának bemutatására Jézus négy csodálatos képbeli ábrázolásának történetét mutatja be, melyek közül az első V. Abgarushoz

- (Edessai V. Abgar; Abgarus Ukkama, a „fekete”; Kr. e. 4–Kr. u. 7, 13–50), az Oszroénusz Birodalom uralkodójához, Edessza fejedelméhez köthető. Kaiszareiai Euszebiosz elmondása szerint a király leprás volt, ezért Jézushoz folyamodott gyógyulásért. Levele fennmaradt, de I. Geláz (Gelasius; 492–496) pápa apokrifnak nyilvánította. Jézus Júdás Tádé apostolt küldte maga helyett, aki Abgarust megkeresztelte. A legenda tanúsága szerint Jézus saját arcképét küldte a királynak („Abgár-lepel”), melyet a 10. században Konstantinápolyba vittek, de a város 1204-es ostromakor elpusztult a IV. keresztes hadjárat során.
- 164:16 Evágrius – Evagriosz Szkholasztikosz (Evagrius Scholasticus; 536/537–600 k.) bizánci történétíró, egyetlen fennmaradt műve *Egyháztörténelme*, mely hat kötetben dolgozza fel a 431–594 közötti eseményeket.
- 164:17–19 Es ezeken-kívül, Theófanest, Constantinus Porfyrogénitust, Metafrastest, Adorján Pápát, az Nicaeabéli második Gyöleközetet hozza ennek bizonyítására Barónius, *Anno Christi*, 31. – Caesare Baronio (Caesar Baronius; 1538–1607) itáliai bíboros és egyháztörténész, annalesei a *Magdeburgi centuriákra* (lásd 15:20) felelnek. – Szent Teofanész (760–818) bizánci nemesi családból származó szerzetes és egyháztörténétíró, hitvalló. – VII. (Bíborbanszületett) Kónsztantinosz (Constantinus Porfyrogenitus, Konstantin; 908–959) bizánci császár a Makedón-dinasztiából, több történelmi művet írt (*De caeremoniis*; *De thematibus*; *De administrando imperio*). – Metafrasztész Simon (Simon Metaphrastes; 10. sz. második fele) bizánci egyháztörténész, hagiográfus, tíz kötetben összeállította a szentek életét (*Menalogion*). – I. Adorján (Hadrián, Hadrianus; 772–795) pápa rendelte el a III. León bizánci császár (717–741) által elkezdett képrombolás időszaka után a megsemmisített vallásos jelképek helyreállítását. Ő hívta össze a II. náicei zsinatot. – A II. náicei zsinat a 7. egyetemes zsinat volt az egyház életében, melyet 787. szeptember 24–október 23. között tartottak. Legfontosabb intézkedése a szentképek tiszteletének szabályozása volt: DENZINGER–HÜNERMANN 2004, 219 (DH 605–609).
- 164:22 Cosroës – I. Huszrau Anósírván a leghíresebb szászánida király volt (Khoszroész; 531–579), nevéhez köthető a szászánida kormányzati reform.

3.2. Öt levél (1613)

- Sikeres nyugati és arábiai hadjáratokat vezetett, Edesszát is megostromolta, azonban az „Abgár-lepel” segítségével visszaverték támadását.
- 164:25 Procópius – Kaiszerei Prokopiosz (Procopius; 500?–563?), bizánci történetíró, fő műve az I. Iustinianus császár (525–565) idejében történt háborúk leírása (*De bellis*).
- 164:26 Syrofoenissa asszony – A második Krisztus-ábrázolás, melyről Pázmány megemlékezik, egy főníciai (Szíria földközi-tengeri partvidékéről származó) asszonyhoz kötődik, akit Jézus a vérfolyásból kigyógyított (lásd 29:12). Euszebiosz elmondása szerint Jézusról a pogányok szobrot mintáztak, melyet Iulianus császár később leromboltatott.
- 164:74. jegyzet *Consensus Ecclesiae magnum pondus*. [...] – Tartalmi rövidítése ennek: „Adde quod aliae quoque sunt optimae rationes cur pondere suo non cerant Ecclesiae consensus.” CALVIN, *Institutio*, 20. – „Az említettek mellett más nyomós ok is felhozható annak igazolására, hogy az egyház közmegegyezésének súlya van.” KÁLVIN 2014, I, 70.
- 165:2 Gregórius Turonensis – Tours-i Szent Gergely (538/539–593/594) ókeresztény író, 573-tól Tours püspöke. Pázmány által leggyakrabban hivatkozott *Liber miraculorum* (Csodák könyve) című történelmi művének 16. századi népszerű kiadása: GREGORIUS Turonensis 1583.
- 165:8 Juliánus Apostata – Iulianus római császár (lásd 86:31)
- 165:10–11 *honoratiore loco positam, cultu convenienti prosecuti sunt* – „a tisztes helyen elhelyezett képet megfelelő tisztelettel illették” PÁZMÁNY 1613/1984, 188. – Csonka Ferenc fordítása
- 165:13 Nicodémus – Nikodémus (lásd 29:17)
- 165:13 Gamálielek – A harmadik képi ábrázolást Nikodémus adta Gamálielek († 70 e.), aki írástudó és farizeus, Szent Pál apostol mestere volt annak megtérése előtt: ApCsel 22,3. A főtanács az ő közbenjárására fenyítette meg, majd engedte szabadon az apostolokat: ApCsel 5,34–29. A zsidók szerint zsidó maradt, a keresztény hagyomány (és egyházi irodalom) szerint megtért.
- 165:27 Sz. Vernyike – A negyedik Krisztus-képmás a leghíresebb. Szent Veronika a kereszthordozó Krisztus arcát kendőjével megtörölő asszony. Ott volt a többi asszonnyal, akik Krisztust a Golgotára kísérték. Amikor

3. Tárgyi jegyzetek

- Jézus vérrel verejtékező arcát megtörölte kendőjével (a keresztút 6. stációja), akkor rajta hagyta arca lenyomatát.
- 165:77. jegyzet *Damascen. Hist. Tripart.* – A jegyzet Cassiodorus egyháztörténetére vonatkozik, Damaszkuszi Szent János szerzősége elírás.
- 165:79. jegyzet *Acta Artemii* [...] – Antióki Szent Artemius († 362) római hadvezér és Egyiptom hercege (kormányzója), a Iulianus-féle keresztényüldözés során halálra ítélték, és lefejezték.
- 165:81. jegyzet *Similem casum narrat Turonensis* [...] *Talis sanguis multis locis asservatur.* – „Hasonló esetet mond el Tours-i Szent Gergely [...] Ilyen vért sok helyen őriznek.” PÁZMÁNY 1613/1984, 188. – Csonka Ferenc fordítása
- 166:1–3 melyről Methódiosz, Tyrus várasnak Püspöke-után, emlekezetet tészén Constantinus Porfyrogénitus Császár, *Oratione de Christi Imagine.* – Pázmány VII. (Bíborbanszületett) Konsztantinosz bizánci császár elbeszélésére hivatkozik: *Narratio de imagine* = LIPPOMANO, *Vitae sanctorum*, VI, 190[r]–198[v]. – Olümposzi Szent Methodiosz († 311 k.) Türosz püspöke, vértanú.
- 166:8–10 *In palatiis ac domo omnium excellentissima, maxima expansa tabula manifestum affixit salutaris Passionis symbolum, variis ac pretiosis lapidibus compositum, ac multo auro inclusum:* – „A palotában, mégpedig a legszebb házban egy nagy, széles táblára kiszégeztette az üdvösséget hozó szenvedés nyilvánvaló jelképét, különféle drágakövekből volt kirakva és sok arannyal keretezve.” PÁZMÁNY 1613/1984, 188–189. – Csonka Ferenc fordítása
- 166:11 Sz. Paulinus – Nolai Szent Paulinus (353/354–431) szerzetes, püspök. 35 többnyire hexameteres verset írt, 51 levele maradt fenn, melyekből az ókeresztény liturgiára és a nép vallásos életére következtethetünk. 16. századi népszerű kiadása: PAULINUS 1560.
- 166:12 Sevérusnak – Sulpicius Severus (360 k.–420) Aquitániában született ókeresztény író. Két műve maradt fenn: mestere, Tours-i Szent Márton életrajza és üdvörténeti ihletettséggű világkrónikája, melyben a kezdetektől 400-ig terjedő időszakot tárgyalja. Szent Paulinus, Sulpicius és Tours-i Szent Márton ismerték egymást, leveleztek, és hatással voltak egymás teológiai és világfelfogására.

3.2. Öt levél (1613)

- 166:15–17 *Pleno coruscat Trinitatis mysterio. / Stat Christus agno, vox Patris caelo tonat. / Et per columbam Spiritus Sanctus fuit.* – „A Szentháromság teljes fénnel felragyog: / Bárányt visz Krisztus, az égből Atyja zendül, / Galamb képében a Szentlélek áradoz.” PÁZMÁNY 1613/1984, 189. – Csonka Ferenc fordítása
- 166:20 Sz. Lukács – Szent Lukács evangélista (lásd 29:23)
- 166:21 Pulchéria Augusta – Szent Pulcheria (lásd 68:27)
- 166:83. jegyzet *Apud Lipomanum* [...] – Luigi Lippomano (Aloisius Lipomanus Lippomano; 1496–1559) itáliai püspök, egyháztörténész és hagiográfus. Munkássága a későbbi nagy volumenű egyháztörténelmi vállalkozások (Lorenzo Sauer és Jean Bolland [1596–1665] művei) előfutára volt.
- 167:1–2 *Credo, quod pluribus locis simul eos cum illo pictos viderent.* – „Elhiszem, mert több helyen látták őket vele együtt lefestve.” PÁZMÁNY 1613/1984, 189. – Csonka Ferenc fordítása – „Azt hiszem, [...]” GERÉBY 1985, 321.
- 167:3 Ádám és Eva – Ádám és Éva az emberiség ősszülei az ún. második teremtetéstörténetben. Tőlük származik az ősbűn, a bűnbeesés történetét a Ter 3,1–24 mondja el.
- 167:6–12 *Habent Christiana arcana Dominicae Crucis venerabile monumentum, quod Crucem nominamus, et ad recordationem Crucifixi veneramus. Adjicitur super Crucem, hominis patientis imago, per quod salutifera Christi nobis renovatur passio. Hanc complectere humiliter, venerare suppliciter; tamen haec ad memoriam tibi reduces: / Nec Deus est nec homo praesens quam cerno figura: / Sed Deus est et homo quem signat sacra figura.* – „A Feketevasárnap keresztény ereklyéi között van egy tiszteletre méltó kép, melyet mi keresztnek nevezünk, és a keresztre feszített emlékezetére tisztelünk. A kereszt fölé odatesszük a szenvedő ember képét, mert Krisztus üdvösséget hozó szenvedése újul meg általa. Ezt öleld meg alázatosan és tiszteld: és megújul nekünk Krisztus szenvedése. Ezt öleld meg alázatosan, és tiszteld könnyörögve, de mindezt csak emlékeztetőül vedd. / Mert a kép nem Isten, mit előtted látsz, se nem ember; / Ámde akit felidéz: ő Isten is, ember is egyképp.” PÁZMÁNY 1613/1984, 189. – Csonka Ferenc fordítása – Pázmány korában még Szent Ágostonnak

3. Tárgyi jegyzetek

- tulajdonították ezt a művet, azonban mára kiderült, hogy más, ismeretlen szerzőtől származik.
- 167:13 Anatóliustúl – Anatolius († 579/580) bizánci hivatalnok volt Osroéne tartományban II. Tiberiosz (Flavius Tiberius Constantinus; 574–582) császársága idején. Pogánysággal vádolták, és kivégezték.
- 167:14 Areopagitabéli Sz. Dienesis – Pszeudo-Dionüsziosz Areopagita (Pszeudo-Dionysius Areopagites; 5. sz.) görögül író ismeretlen teológus és filozófus.
- 167:20–21 *In locis venerabilibus, Sanctorum depingi historias, non sine ratione VETVSTAS admisit.* – „A régiek nem minden alap nélkül engedték meg, hogy tiszteleltre méltó helyeken felrajzolják a szentek történetét.” PÁZMÁNY 1613/1984, 189. – Csonka Ferenc fordítása
- 167:89. jegyzet *Daniel. imaginem erigit Constantinus apud Euseb.* [...] – Dániel képét említi [I. (Nagy)] Constantinus Euszebiosznál [...]
- 168:3–6 *Honos qui imaginibus exhibetur, refertur ad prototypa, quae illae repraesentant: ita ut per imagines quas osculamur, et coram quibus caput operimus, et procumbimus, Christum adoremus: et Sanctos, quorum illae similitudinem gerunt, veneremur.* – „[a szentképek iránti] tisztelet azokat az előképeket illeti, akiket ábrázolnak. Ily módon a szentképek közvetítésével, amelyeket megcsókolunk, és amelyek előtt fedetlen fővel leborulunk, Krisztust imádjuk, és a szenteket tiszteljük, akikre hasonlítanak” DENZINGER–HÜNERMANN 2004, 426 (DH 1823).
- 168:14–18 *Scio quidem quod imaginem Salvatoris non ideo petis, ut quasi Deum colas, sed ob recordationem Filii DEI, in ejus amore recalescas. Et nos quidem, non quasi ante Divinitatem ante illum prosternimur, sed illum adoramus, quem per imaginem aut natum aut passum recordamur.* – „Tudom, hogy az üdvözítő képét nem ezért kéred, hogy mint Istent imádd, hanem azért, hogy általa Isten fiára emlékezz, és az iránta érzett szeretetben újra felhevülj. Mi sem borulunk le előtte, mint istenség előtt, hanem azt imádjuk, akinek születésére vagy szenvedésére a kép révén emlékezünk.” PÁZMÁNY 1613/1984, 190. – Csonka Ferenc fordítása
- 169:9–10 Evangelium olvasásra fen álva udvarlunk – A hívek a liturgia során állva hallgatják az evangéliumot. Az udvarol szó jelentése itt: kedvében jár.
- 169:18 Josue – József (lásd 26:54. jegyzet)

3.2. Öt levél (1613)

- 169:22 Sz. Péter – Szent Péter apostol (lásd 27:1)
- 169:100. jegyzet *Phil. 2. v. 20.* – A jelzett bibliai hely (egyben a teljes *Filippieknek írt levél*) és a főszöveg között nincs összefüggés.
- 170:17 Epifánusz – Szalamiszi Szent Epiphániosz (lásd 21:25)
- 170:18 Az Elibertinum, és Frankforti Gyöleközetek, meg tilták az Képeket. – Az elvirai (300–303) és frankfurti (794) tartományi zsinatokról van szó. – Elvira ma a spanyolországi Granada elővárosa.
- 170:21 *Latriával* – imádással
- 170:23 Sz. Jánosnak – Szent János apostol, evangélista (lásd 41:13)
- 171:10 Esther – Eszter (lásd 41:19)
- 171:19–21 *Qui enim veneratur utile signum divinitus institutum, non hoc veneratur quod videtur, sed illud potius, quo talia referenda sunt.* – „qui vero aut operatur, aut veneratur utile signum divinitus institutum, cuius vim significationemque intellegit, non hoc veneratur quod videtur et transit sed illud potius quo talia cuncta referenda sunt” AUGUSTINUS, *De doctrina Christianae*, lib. 3, cap. 9. = AUGUSTINUS 1562, III, 61. = PL XXXIV, 13. – „Aki viszont egy hasznos, isteni közbenjárással létrehozott jelet használ vagy tisztel, amelynek ráadásul ismeri a kifejezőerejét és jelentését, az nem a láthatót és múlandót tiszteli, hanem inkább azt, amire ezek vonatkoznak.” ÁGOSTON [2012], 165.
- 171:118. jegyzet *Supra. f. 9.* – Pázmány e helyütt a *Kalauz* appendixének (az *Öt levélnek*) 9. oldalára utalt vissza.
- 172:1 *Omnia Idola nationum, Deos aestimarunt.* – „isteneknek tartották a népek összes bálványát” Bölcs 15,15 – *Biblia* 2013, 944.
- 172:3 *Titulusok* – (kitüntető) címek, feliratok (emlékoszlopon, sírkövön); itt: emlékoszlopok, emlékkövek
- 172:4 Sámuel – Sámuel próféta (lásd 14:5–7)
- 172:10 Ruben és Gád nemzetségével – Izrael 12 törzse Jákob (lásd 52:29) 12 fiának leszármazottaiból (törzsfők) alakult ki (Ruben, Simeon, Lévi, Júda, Dán, Gád, Naftali, Áser, Isszachár, Zebulon, József, Benjamin). Mivel isteni rendelés szól a papi rendről, melyet Lévi törzse tölt be, ezért József két fia, Manassze és Efraim emelkedett törzsi rangra.
- 172:21–22 *Habens imaginem quasi Christi, vel Sancti alicujus. non enim meminere cuius imago fuerit.* – „Mintha Krisztus vagy valamely szent képe

3. Tárgyi jegyzetek

- lett volna rajta, de nem emlékszem, hogy melyiké.” PÁZMÁNY 1613/1984, 190. – Csonka Ferenc fordítása
- 172:122. jegyzet [...] *Joan. Hieros.* – Epiphániosz levelének címzettje feltehetőleg II. Jóannész, Jeruzsálem püspöke volt 387–417 között.
- 173:4–12 Az Frankforti Gyöleközetnek, [...] mint eléggé jelengetik az régi Historicusok. – A frankfurti zsinat nem a II. niceai zsinat rendelkezései ellen hozott döntéseket, mint ezt a protestánsok állítják, önellentmondásba keverve a katolikus tanítást, hanem a IV. konstantinápolyi zsinat (869–870) végzéseit kritizálta a szentképek tiszteletével kapcsolatban. DENZINGER–HÜNERMANN 2004, 234–235 (DH 653–656). Ezt a zsinatot csak a római katolikus egyház ismerte el egyetemesnek a 12. században. A frankfurti zsinat tévedésből ítélte el a szentképek tiszteletét, mivel a II. niceai zsinat végzéseit rosszul fordították. – A frankfurti zsinatot I. (Nagy) Károly frank császár (768–814) hívta össze, és azt kívánta, hogy egyetemességét az egész keresztény világ elismerje, akárcsak a II. niceai zsinatot. – A képtisztelet körüli teológiai kérdéseket véglegesen a trentói zsinat zárta le. – Pázmány az egyháztörténeti vonatkozásokat Copus Alanus (lásd 55:152. jegyzet), Francisco Suárez (lásd 71:187. jegyzet) és Gabriel Vasquez műveivel támasztja alá. – Gabriel Vasquez (1549–1604) az egyik legjelentősebb, spanyol származású jezsuita teológus. – Historicusok = történétírók
- 173:29 *Cultus latraie* – az imádás művelése (gyakorlata)
- 174:9–10 Hetedik közönséges *Concilium* – II. niceai zsinat
- 174:13–14 festékek vagy töké Istenségét – festett képek vagy a szőlőtökék pogány istenét; itt: utalás Dionüsziosz pogány istenre
- 174:23 *O Crux, ave, spes, unica, Auge piis justitiam* – „O Crux ave, spes unica, / hoc Passione tempore! / piis adauge gratiam, / reisque dele crimina.” FORTUNATUS, *Vexilla Regis*, stropha 6. – „Kereszt, üdvözlégy, egy remény, / A szenvedés ez ünnepén. / Kérünk, kegyelmet adj nekünk, / Add vétkünket vezeklenünk.” FORTUNATUS [1997], 83. – „Te ádott, kinek ága közt / a világ Kincse lebegett, / te lettél teste mérlege / s a poklot megrabolta fád.” FORTUNATUS 1996, 67. – Venantius Honorius Clementianus Fortunatus (535 k.–600 k.) kora középkori költő, himnuszaival segített elterjeszteni a Szent Kereszt tiszteletét, és nagy hatást gyakorolt a későbbi hagiográfiai művek műfaji követelményeire. Pázmány itt talán leghíresebb, *Vexilla*

3.2. Öt levél (1613)

- regis* című himnusza parafrázisából idézett. Fortunatus műveit 1579-ben rendezték sajtó alá Rómában: FORTUNATUS 1579.
- 174:25 *per Metonymiam, continens pro Christo contento sumitur* – „az ábrázoltat csak jelképesen vesszük Kisztusnak.” PÁZMÁNY 1613/1984, 190. – Csonka Ferenc fordítása
- 175:9 alítom – gondolom, vélem
- 175:13 Adonái – Adonáj (lásd 11:10)
- 175:23 praktikál – mesterkedik valamiben (lásd 30:11)
- 175:25 fabuláit – meséit (lásd 30:13)
- 176:10 *Rom. 16. v. 30.* – Pontosabban lásd: 31:4.
- 176:25 Sz. Pál Moysést Közben-járónak mondá. – A Gal 3,5 nem tartalmaz utalást Mózesre, ellenben a 3,1–18 Ábrahám példáján keresztül azt tanítja, hogy a megigazulás hitből fakad, és a 3,7–8 Ábrahámot nevezi közvetítőnek.
- 177:10 Szolosmában – A zsolozsma papok és szerzetesek számára kötelező, a hívek részére ajánlott, meghatározott órákhoz kapcsolódó rendszeres imádság.
- 177:11 *Per Dominum nostrum JESVM Christum* – Pázmány lefordítja: „az mí Urunk JESUS Christus-által” 177:11–12 (lásd 32:7).
- 177:131. jegyzet → – Az eredeti nyomtatványban nem nyíl, hanem a „Nota bene!” jelentésű mutató kéz ábrája szerepel.
- 178:22 Gyarmati Miklos-ellen írt könyvben – Gyarmati (Bíró) Miklós ellen írta Pázmány a *Kereztieni felelet* című művét (lásd 33:15).
- 178:24–26 *Si quiete caelesti frui, et humana curare, inter se pugnant; nec DEVS, nec Angeli, nec Christus ipse, censendi sunt humana curare:* – Pázmány értelmezi és lefordítja: „Ha az mennyei bódogságnak csendességét meg-zavarná, és fel-háborítaná ez világi dolgokra való gondviselés: sem az Isten, sem az Angyalok, sem Christus Urunk nem viselnének gondot e’ földre.” 178:26–28. – „Ha a mennyei nyugalom...” (lásd 33:25–26)
- 178:133. jegyzet *Beza* [...] – Théodore de Bèze (lásd 33:24)
- 179:10 *Articulust* – (törvény)cikket (lásd 15:5)
- 179:23 *Augustai, és Helvéciai Confessiának* – Ágostai (lásd 15:15–16) és zürichi hitvallásnak (lásd 35:2–3)
- 179:25–26 Pogány Bölcs – Arisztotelész

3. Tárgyi jegyzetek

- 179:26–27 természetünkben óltatott, és elménkben meg-gyökerezett az Tudománynak kívánsága – „Omnes homines scire desiderant natura.” ARISTOTELES 1970, 5 (980a21). – „Minden embernek természete, hogy törekszik a tudásra.” ARISTOTELES 1992, 35 (980a21).
- 180:17 Első HELVECIAI Confessio – Pázmány a zürichi hitvallást tekinti az első helvét hitvallásnak (lásd 35:2–3).
- 180:17 Fross Christóf – Christopher Froschover (lásd 36:5–6)
- 180:19 Zvingliánusok – zwingliánusok (lásd 36:8)
- 180:19–20 Márpurgi beszélgetésben – Marburgi kollokviumon (lásd 36:8–9)
- 181:1–2 *Lutherus docet Sacramentarios Diabolum loco DEI habere.* – „Luther azt tanítja, [...]” (lásd 37:10)
- 181:2–3 *Nos, ne uni quidem Christianae Fidei articulo, vere et ex animo credere: nosque mentiri, etiamsi credere fateamur.* – „Hogy igaz lelkünk-ből mi egyetlen keresztény hittételt sem hiszünk, [...]” (lásd 37:10–12)
- 181:3–5 *Nos animarum latrones vocat, et devoratores: Haereticos, ad tartara deducendos, pro quibus ipse non orat, sed contra nos.* – „A lélek latrainak és felfalóinak nevez bennünket, [...]” (lásd 37:18–19)
- 181:5–6 *Nos, et omnes Doctrinae nostrae sectatores damnat, ac infami haereseos crimine infamare studet.* – „Kárhoztat bennünket és minden hittársunkat, az eretnokség gyalázatos bűnével igyekszik minket bemocskolni.” PÁZMÁNY 1613/1984, 191. – Csonka Ferenc fordítása
- 181:6–7 *Tales nos fingit, vt qui Judaeis, Turcis, imo ipsis Diabolis deteriores simus.* – „Olyanoknak ír le bennünket, mint akik még a zsidóknál, a törököknél, sőt még az ördögnél is alábbvalóak vagyunk.” PÁZMÁNY 1613/1984, 191. – Csonka Ferenc fordítása
- 181:7–11 *Quam admirabilem se Lutherus cum suis Diabolis praebebat! Sic enim ait: Invisus ille Diabolus in ipsis agit, et nunc, et in posterum. blasphemum enim cor, et os mendax habent, in quo, super quod, et per quod, Diabolus diffusus est, et regnat.* – „Mily csodálatos is Luther az ő ördögeivel! Ezt mondja ugyanis: Az a gyűlöletes ördög cselekszik bennünk most és a jövőben is. A szívük ugyanis káromló és hazug, benne, fölötté és általa terjed szét az ördög és uralkodik.” PÁZMÁNY 1613/1984, 191. – Csonka Ferenc fordítása

3.2. Öt levél (1613)

- 181:11–12 *Centies se laniari, et igne comburi velle, ait Lutherus, quam in Zvinglii doctrinam consentire.* – Az idézet a jelzett helyen (Fol. 30. 35.) nem található. – „Inkább széttépem és máglyára dobatom magam százszor, mondja Luther, de Zwingli tanítását akkor sem fogadom el.” PÁZMÁNY 1613/1984, 191. – Csonka Ferenc fordítása
- 181:12–16 *Lutherus, Coenam nostram, ait, non nisi communem quandam et quotidianam commessionem esse, in qua Panis et Vinum adhiberi solet: et, quod Christus eximie stultus fuerit, qui peculiarem coenam instituerit, cum Coenarum hujusmodi, totus mundus alioqui sit plenus.* – „[Luther] azt állítja, hogy a mi úrvacsoránk nem más, mint egyszerű, hétköznapi közös étkezés, amelyen kenyeret és bort szolgálnak fel, és hogy Krisztus feltűnően együgyű lett volna, ha ilyen különös úrvacsorát rendelt volna el, amilyen étkezéssel egyébként már tele van az egész világ.” PÁZMÁNY 1613/1984, 191. – Csonka Ferenc fordítása
- 181:16 Helvéciák – svájciak (a svájci hitújítók)
- 181:18–21 *Neminem unquam mortalium Luthero, vel foedius, vel incivilius, vel inhonestius, idque praeter omnes Christianae modestiae, et sobrietatis terminos, in negotiis illibatae Religionis nostrae, scripsisse, luce clarius constat, nec a quoquam negari potest.* – „Senki sem tagadhatja, [...]” (lásd 38:3–5)
- 181:21–22 *Luthero Satan suggerit convitia, quae aliis impingit.* – „Luthernek a sátán sugalmazza a szidalmakat, amelyeket aztán másokra szór.” PÁZMÁNY 1613/1984, 192. – Csonka Ferenc fordítása
- 181:22–24 *Lutherus hoc a nullo bono spiritu hausit, sed illius instinctu, qui tunc disputationem cum illo instituit; et quantum ex hoc ejus facinore judicare licet, disputando ipsum superavit.* – „Luther ezt nem lélekből merítette, hanem annak az ösztönzéséből, aki akkor vitába keveredett vele, és amennyire ebből a tettéből ítélni lehet, a vitában legyőzte őt.” PÁZMÁNY 1613/1984, 192. – Csonka Ferenc fordítása
- 181:24–182:6 *Lutherus statim initio mordere, furere, bacchari coepit. Libros suos, diris et horrendis Diabolorum, sectariorum, fanaticorum nominibus implevit; et quicquid in buccam venit, immaniter expuit. Adhaec, nunquam veris et solidis argumentis usus est. Tantum iniquae, infidae, impudentis, et vanae loquacitatis profert, vt non immerito quis mirari possit,*

- qui fiat, vt tam parum salis, plurimum vero vanitatis et nugarum, in viro tam grandaevo esse queat.* – Az idézet a zürichi hitvallás két részletének összevonása: „Lutherus statim initio mordere [...] nunquam veri et soldis argumentis usus est” 108[r] (lásd 38:5–8). „Tanum iniquae [...]” 108[v]. – „Luther rögtön az elején harapni, tombolni, őrzöngeni kezdett. Könyveit ördögök, szektások, fanatikusok kemény és szörnyű neveivel töltötte meg, és ami csak a nyelvére jött, kegyetlenül kiköpte. Ehhez járult még, hogy valódi és megalapozott érveket sohasem használt.”; „Amit elmondott, az mind igazságtalan, hamis, oktalan és üres fecsegés volt, úgyhogy okkal csodálkozhatott mindenki azon, hogy hogyan tudott ilyen tekintélyes férfiban ilyen kevés szellemesség, de annál több hiúság és üresség felgyülemelni.” PÁZMÁNY 1613/1984, 192. – Csonka Ferenc fordítása
- 182:6–8 *Incautam illam, et plus satis effrenem ad quidvis dicendum Lutheri linguam, satis mirari non possumus.* – „et plus satis effrerem [...]” (lásd 38:12–14) – „Nem tudjuk eléggé csodálni nyelvének meggondolatlan és [jóval] zabolátlan[abb] voltát, amikor valamit ki akar mondani.” PÁZMÁNY 1613/1984, 192. – Csonka Ferenc fordítása alapján
- 182:8–9 *Lutherus omnibus hominibus nuce perforata hactenus illudere voluit.* – „Luther ekkor úgy akart játszani mindenkivel, [...]” (lásd 38:14–15)
- 182:9–12 *Proprii capitis figmenta, in tantum Luthero arrident, vt quicumque illa non pro eximiis, et certis DEI revelationibus, et Oraculis, citra omnem controversiam, magna cum animorum gratitudine, et laudibus receperint, mox stupidi, bardi, asini dicantur.* – „Észbeli szüleményei annyira tetszetek neki, [...]” (lásd 38:15–18)
- 182:12–14 *Lutherus, affectuum intemperie nimium abripitur: in dicendo, incivilis admodum; et in nonnulliis articulis, pertinacior est, quam solidior.* – „Érzelmének vihara túlságosan messzire ragadta Luthert: beszédében felette udvariatlan volt, egyes cikkelyekben pedig inkább makacs, mint szilárd.” PÁZMÁNY 1613/1984, 192. – Csonka Ferenc fordítása
- 182:14–15 *Lutherus, sua quaerit, pertinax est, insolentia, nimia effertur.* – „Luther kitartóan kereste igazát, [...]” (lásd 38:18–19)
- 182:15 *Lutherus, tam DEI, quam honoris sui, omnisque juris immemor.* – „Luther teljes egészségben megfeledkezett arról, [...]” (lásd 38:19–20)

3.2. Öt levél (1613)

- 182:16–20 *Lutherus se Germaniae Prophetam, et Apostolum gloriatur: qui a nemine quicquam, omnes autem ab ipso didicerint. Nemo item quicquam novit, nisi quod ex Luthero habet. nemo quicquam fecit, Lutherus fecit omnia: et, quod ab ipso factum non est, infectum sit oportet. Quod ipse dixerit, ratum esto; nec quisquam illi contradixerit.* – „Azzal dicsekedett Luther, [...]” (lásd 38:24–39:4)
- 182:20–22 *Lutherus praecipiti suo iudicio, nimium audax et temerarius est: cuius iudicio ad mortem peccat, qui pertinaci Luthero, et vanis ipsius Scripturae sacrae interpretationibus sese opponunt.* – „Gyors ítéleteiben Luther túlságosan merész és meggondolatlan volt; [...]” (lásd 38:21–24)
- 182:156. jegyzet *Fol. 129.* – Helyesen: 130. (lásd 38:98. jegyzet)
- 183:2 Numa, Sócrates, Aristides – Numa Pompilius, Szókratész, Ariszteidész (lásd 39:8)
- 183:3–5 *Confessio fatetur, salvos fuisse Numam, quia Idolum nullum fabricavit in templis, teste Plutarcho, et pacificus fuit: Socratem, quia unum DEVM docuit: Aristidem, quia multa de honesta vita illius praedicantur.* – Ez a zürichi hitvallás 15–16. levelének összefoglalása. – A Hitvallás azt mondja, hogy Numa békeszerető volt és üdvözült, mert Plutarkhosz bizonyossága szerint nem készített bálványokat a templomok számára; üdvözült Szókratész, mert azt tanította, hogy egy Isten van; és üdvözült Arisztidész is, mert sok derék dolgot mesélnek életéről. – A fordítás alapjául Csonka Ferenc (PÁZMÁNY 1613/1984, 193) és Geréby György (GERÉBY 1985, 321) munkája szolgált.
- 183:6 *Superattendens* – szuperintendens (lásd 62:16)
- 183:9–13 *Qui justus est, (quemadmodum nos Fides justos reddit) idem etiam juste vivit, et juste agit omnia. Praeterea, qui salutare illud Redemptionis negotium; per Fidem probe intelligit, is DEVM quoque et proximum revera diligit. Charitas autem, Legis est perfectio.* – Pázmány értelmezi és fordítja: „a’ kinek igaz Hiti vagyon, annak minden Cselekedeti jó, és így tellesen bé-tölti az Istennek törvényét” 183:8–9. – „Aki igazságos [...]” (lásd 39:10–14)
- 183:15–16 *Solus Christus est unicus fidelium coram DEO Mediator et Intercessor.* – Pázmány lefordítja: „senki egyéb Szó-szóllónk nincs Isten-előtt, hanem csak Christus” 183:14–15. – „Isten előtt a hívőknek csak egyetlen

3. Tárgyi jegyzetek

- közbenjárójuk és szószólójuk van: Krisztus.” PÁZMÁNY 1613/1984, 193. – Csonka Ferenc fordítása
- 183:18–21 *Christi mortem palam annihilaturi essemus, si Justificationem, salutem, et justitiam nostram, ullis aliis mediis, praeterquam unicae Christi Passioni, et Redemptioni ipsius, per Fidem, acceptam ferremus.* – Az eredetiben *Justificationem* helyett *purificationem* szerepel. – „Krisztus halálát vesszük nyilván semminek, [...]” (lásd 39:20–23)
- 183:21 *Poenitentia* – a bűnbánat szentsége (lásd 39:23)
- 183:24–26 *Scriptura hominem Sola Fide justificari docet: quare, corporalem Carnis Christi manducationem necessariam clamare, pugnat cum doctrina Christi.* – „A Szentírás azt tanítja, [...]” (lásd 39:26–40:1)
- 183:26–27 *Edere igitur corpus Christi, idem est quod credere; et bibere, quod fidere.* – A zürichi hitvallás 67. oldalának összefoglalása. – „Krisztus testének magunkhoz vétele tehát ugyanaz, mint hinni, inni pedig, mint bízni.” PÁZMÁNY 1613/1984, 194. – Csonka Ferenc fordítása nyomán
- 184:2–3 *Per Fidem Solam, salutis effimur participes.* – Pázmány lefordítja: „Csak egyedül az Hit-által mondgya hogy üdvözlnek az emberek” 183:27–184:1.
- 184:3–4 *Vnica Fides est, quae nos justos, et bonorum Christi participes facit.* – „Egyedül a hit az, [...]” (lásd 40:2–3)
- 184:6 *Duo sunt Sacramenta, Baptismus et Coena.* – „Két szentség van: a keresztség és az úrvacsora.” PÁZMÁNY 1613/1984, 194. – Csonka Ferenc fordítása
- 184:8 *Sola imaginatione praesens est in Coena.* – „Az úrvacsorában Krisztus csak képletesen van jelen.” (lásd 40:6–7)
- 184:8 Marcion – szinópei Markión (lásd 40:7)
- 184:13–20 Harmadszor: [...] *suo saeculo extiterunt.* – Pázmány itt egy kálvinista teológiai önellentmondásra hívja fel a figyelmet a sola Scriptura elvvel kapcsolatban a zürichi hitvallás szövegén keresztül. Bullinger azt írja, hogy mind az efezusi, khalkédóni, konstantinápolyi és toledói zsinatokat, mind I. (Szent) Damáz pápa és Nagy Szent Atanáz életét és tanítását elfogadják, ezek pedig nincsenek benne a *Szentírásban*. – A két latin szövegbetét a zürichi hitvallás 53–55. levelének tartalmi összefoglalása. – *Synodum Ephesinam, Chalcedonensem: Symbola item Constantinopolitani*

3.2. Öt levél (1613)

Concilii, 5. et 6. Toletani, 1. 4. et 6. recipimus. Symbola Athanasii, et Damasi recipimus. duo enim isti celebres, et eximii Christi atque Ecclesiae Ministri, suo saeculo extiterunt. – „Elfogadjuk az efezusi és kalcedoni zsinatokat, továbbá az 5. és 6. konstantinápolyi és az 1. 4. és 6. toledói zsinat hitvallását.” GERÉBY 1985, 321. Az Athanáz és Damasus hitvallását elfogadjuk, ők ketten ugyanis saját századukban ismert és kiemelkedő szolgálói voltak Krisztusnak és az Egyháznak. – Báthory Orsolya fordítása – Az efezusi (3.) egyetemes zsinatot II. Theodosziosz császár hívta össze 431-ben, ahol Krisztus kettős természetéről tanácskoztak, és több késő ókori eretnekséget elítéltek (lásd még 68:27). – A khalkédóni (4.) egyetemes zsinatot Markianosz keletrómai császár (450–457) hívta össze 451-ben. Az ókori egyház krisztológiai vitái itt lezárultak, és kiadták a khalkédóni hitvallást. – Az I. toledói (tartományi) zsinatot 400-ban tartották, és elítélték a priscillianistákat, majd megfogalmazták a toledói hitvallást, mely két változatban maradt fenn, a 447-es (II.) toledói zsinat léte és határozatai bizonytalanok. – Pázmány e korai zsinatok történetét és határozatait már az 1613-as *Kalauz* 171. és 428. oldalán ismertette.

184:22–185:7 *Veteris testamenti libri sunt; [...] una cum Apocalypsi.* – Pázmány kompilálta a zürichi hitvallás 41[r–v]. levelén olvasható protestáns kánont. –, „Az Ótestamentum könyvei ezek: Mózes öt könyve, Józua, Bírák, Ruth könyve, Sámuel két könyve, Királyok két könyve, Krónikák, Ezdrás, Nehemiás két-két könyve, Eszter könyve. Ezekhez számítjuk még Jób könyvét, a Zsoltárokat, Salamon két könyvét, úgymint a Példabeszédeket, a Prédikátor könyvét és az Énekek énekét. Ide vesszük a négy nagy és a tizenkét kis prófétát. Ezen jegyzéken kívül ide tartozik még négy könyv, ezek: Tóbiás, Judit stb. könyve, de semmiképpen sem tartjuk olyan tekintélyűnek, mint az előbbieket, nem kárhozzatjuk őket, és el sem vetjük őket. Az Újtestamentum könyvei közé soroljuk: Máté, Márk, Lukács evangéliumát meg az általa írt Apostolok cselekedeteit, János evangéliumát. Továbbá Pál tizennégy, más apostolok hét levelét és az Apokalipszist.” PÁZMÁNY 1613/1984, 194–195. – Csonka Ferenc fordítása – A katolikus *Szentírás* részeit véglegesen a trentói zsinaton 4. ülésén (1546. ápr. 8.) határozták meg: „Őszövségiek: Mózes öt könyve, azaz: Teremtés, Kivonulás, Leviták, Számok, Második Törvénykönyv; Józsué, Bírák,

- Ruth, Királyok négy könyve (= Sámuel két könyve, Királyok két könyve), Krónikák két könyve (Paralipomena), Ezdrás első könyve és a második, amelyet Nehemiás könyvének neveznek, Tóbiás, Judit, Eszter, Jób, Dávid Zsoltáros könyve százötven zsoltárral, Példabeszédek könyve, Prédikátor (*Ecclesiastes* ill. *Kohelet*), Énekek Éneke, Bölcsesség, Jézus Sirák fia könyve (*Ecclesiasticus*), Izajás, Jeremiás Bárukkal, Ezékiel, Dániel, a tizenkét kispófeta, úgymint Ozeás, Joel, Ámosz, Abdiás, Jónás, Mikeás, Náhum, Habakuk, Szofoniás, Aggeus, Zakariás, Malakiás; a Makkabeusok két könyve, az első és a második. Újszövetségek: Négy evangélium: Máté, Márk, Lukács és János szerint; az Apostolok Cselekedetei, amelyet Lukács evangélista írt meg; Pál apostol tizennégy levele: a Rómaiakhoz, kettő a Korintusiakhoz, a Galatákhoz, az Efezusiakhoz, a Filippiekhez, a Kolosszeiekhez, kettő a Tesszalonikiekhez, kettő Timóteushoz, Tituszhoz, Filemonhoz, a Zsidókhoz; Péter apostol két levele, János apostol három levele, Jakab apostol egy levele, Júdás apostol egy levele, és János apostol Jelenéseinek Könyve.” DENZINGER–HÜNERMANN 2004, 372–373 (DH 1502). – A protestáns kánonból kimaradt: 1–2Mak, Bölcs, Sir, Bár, Tób, Jud, valamint a Dán és Eszt görög nyelvű kiegészítései.
- 185:9–10 *Traditiones omnes, quae Scripturarum auctoritate non nituntur, rejicimus.* – Pázmány a zürichi hitvallás 41[v]. levelét értelmezi. – „Minden hagyományt, amely nem alapszik a szentírás tekintélyén, elvetünk” PÁZMÁNY 1613/1984, 195. – Csonka Ferenc fordítása
- 185:10–11 *Scriptura omne illud comprehendit, quod ad verum Fidem, veram DEI cultum necessario requiritur.* – Pázmány a zürichi hitvallás 40[v]. levelét értelmezi. – „A szentírás tartalmazza mindazt, ami az igaz hithez, Isten igaz tiszteletéhez szükségképpen kell” PÁZMÁNY 1613/1984, 195. – Csonka Ferenc fordítása
- 185:12 Judithé – Judit könyve (lásd 41:14)
- 185:17–22 *Duo Sanctissimorum Christi simul et Ecclesiae Ministrorum testimonia, [...] et Leonem Augustum scribens* – „Elhatároztuk, [...]” (lásd 41:2–4)
- 185:22–24 *Augustinus ceu corona quaedem, [...] apud omnes fideles semper est habitus.* – „A hívők mindéig fejedelemnek és kiemelkedő dicsőségnek fogják tekinteni Ágostont, [...]” (lásd 41:5–7)

3.2. Öt levél (1613)

- 185:29–186:3 *Ecclesia, propter primam Coenae institutionem, nequaquam adstricta est eidem tempori et loco, vt nimirum non nisi vespertino tempore, et in coenaculo aliquo privato, coenam necessario celebrare debeat, eo quod prima Coena in hunc modum celebrata sit.* – „Az első úrvacsora rendelkezése egyáltalán nem kötelezi az egyházat arra, hogy ragaszkodjék ugyanahhoz az időhöz és helyhez, tudniillik az úrvacsorát szükségképpen csak estefelé és csak valamilyen magánház ebédlőjében lehet kiszolgáltatni csak azért, mert az első úrvacsora ilyen módon játszódott le” PÁZMÁNY 1613/1984, 195–196. – Csonka Ferenc fordítása
- 186:7–11 Az AUGUSTANA Confessi6nának sincs job renden szénája. [...] Apologiájával egyetembe. – Az Ágostai hitvallás és annak Apologiája (lásd 15:15–16) elemzését Pázmány szűkebbre veszi, mivel az 1613-as *Kalauz* korábbi fejezeteiben – és az *Öt szép levél*ben, valamint a *Logi alogi* című munkájában is – részletesebben foglalkozott vele. – Próteus (Protheus) tengeristen a görög mitológiában, Poszeidón fia. Bármilyen alakot képes felvenni.
- 186:23 Sacramentomokat – szentségeket (lásd 40:3)
- 186:181. jegyzet [...] *Logi alogi, fol. 35.* – Pázmány itt nem az egy évvel korábban saját, Ioannes Iemicius álnéven Pozsonyban megjelent munkája, hanem annak az 1613-as *Kalauz* appendixébe illesztett utánközlésének oldalszámaira hivatkozik.
- 188:5 EL SCHADAI – Saddáj (lásd 64:16)
- 188:8 De meggyek? – Mit tegyek?
- 188:11–17 az Hajdú vitézek kivánságít, [...] kik az Istennek sem hivek. – Báthory Gábor és a hajdúk szövetségéről lásd 11:14–20.
- 189:10–11 Constanciai Gyöleközetben – konstanzi zsinat (lásd 46:19)
- 189:14 Husz Jánost – Jan Hust (lásd 16:14)
- 189:15 Vulcánusnak szentelék – Vulcanus a római mitológiában a tűz és a vulkánok istene. A gúnyos megjegyzés Husz máglyahalálára vonatkozik.
- 189:16 Lengyel László – I. (Jagelló) Ulászló magyar király (lásd 46:25)
- 189:16 Amurat – II. Murád oszmán szultán (lásd 46:26–27)
- 189:17–18 Eugénius szentséges Pápánk – IV. Jenő pápa (lásd 46:24)
- 189:18 Juliánus Caesarinus Cardinált – Giuliano Cesarini bíboros (lásd 46:26)

3. Tárgyi jegyzetek

- 189:22 Amurates – II. Murád oszmán szultán (lásd 46:26–27)
- 189:29 Váradi Gál Pap – nem azonosítható, talán anekdotikus alak (lásd 46:33)
- 190:21 szököllője – A szökellő meredek emelkedő, amin a lovaknak szökelleni kellett, hogy átjussanak rajta.
- 190:30–31 meg kocczuk körmötöket – körmöst adunk
- 190:188. jegyzet PROPOSITIO. – főtétel, tárgyalás
- 191:3 *Jurabis in veritate, et in judicio, et in justitia:* – „[És ha újra így esküszöl: »Amint igaz, hogy él az Úr«,] és megtartod esküdet hűségesen, igazsággal, becsülettel: [akkor a nemzetek áldottnak mondják magukat benned, és benned dicsekednek.]” Jer 4,2 – *Biblia* 2013, 1117.
- 191:8–12 *Magna necessitate compulsus juro: cum videro non mihi credi, nisi faciam; et ei, qui mihi non credit, non expedire quod non credit: tunc cum magno timore dico; Testis est mihi DEVS. Et hoc quod amplius est, quam, Est, Non: a malo non est jurantis, sed non credentis.* – „Csak nagy szükség kényszeríthet esküvésre, amikor látom, hogy nem hisznek nekem, ha nem teszem; és ha látom, hogy annak, aki nem hisz nekem, nem válik javára, amit nem hisz, csak akkor mondom nagy félelemmel: Tanúm az Isten. És ez az esküvés, amely több, mint az egyszerű Igen és Nem, nem az esküvőt menti meg a gonosztól, hanem a hitetlent.” PÁZMÁNY 1613/1984, 196. – Csonka Ferenc fordítása
- 191:13–14 *Jurationi non assuescat os tuum. multi enim casus in ea. Nominatio DEI, non sit assidua in ore tuo.* – „Ne szoktasd a szád esküdözéshez, ne szokj rá, hogy a Szent nevét emlegesd. [Mert amint a vallatóra fogott szolgát szíjból font korbáccsal kékre-zöldre verik, úgy az sem menti meg a bűntől, aki örökké esküszik, és visszaél a Szentnek nevével.]” Sir 23,9–10 – *Biblia* 2013, 974.
- 191:15 *Vir multum jurans, implebitur iniquitate.* – „Aki sokszor esküszik, bűnt halmoz fejére, [s a büntető bot nem hagyja el házáat. Ha hibázik, rajta a bűn büntetése, ha rá sem hederít, kétszeres a bűne. Ha hamisan esküszik, nem lehet igaz, és sok próbatételben lesz része házának.]” Sir 23,11 – *Biblia* 2013, 974.
- 191:193. jegyzet [...] *Contra primum, est Perjurium. Contra secundum, Temerarium. Contra tertium, Injustum juramentum.* – „Az első ellentéte

3.2. Öt levél (1613)

- a hamis eskü, másodiké a meggondolatlan eskü, harmadiké az igazságtalan eskü.” PÁZMÁNY 1613/1984, 196. – Csonka Ferenc fordítása
- 192:3–5 *Non usurpabis Nomen Domini DEI tui frustra. quia non erit impunitus, qui super re vana Nomen ejus assumpserit.* – „Az Úrnak, a te Istenednek hiába ne vedd a nevét! Mert az Úr nem hagyja büntetlenül azt, aki káromolja nevét.” MTörv 5,11 – *Biblia* 2013, 233.
- 192:16 Gabaoniták – gibeoniták (lásd 50:27)
- 192:20 Saul – Saul, Izarel királya (lásd 51:2)
- 192:197. jegyzet *Abac.* [...] – Habakuk kispróféta a Kr. e. 7–8. században tevékenykedett. Népét nem fenyegeti, hanem figyelmezteti a szabadulás útjára, megjövendőli Assíria bukását.
- 192:198. jegyzet *Malac.* [...] – Malakiás kispróféta a Kr. e. 5. században tevékenykedett, utolsó az írást maguk után hagyó próféták sorában. Könyvében a papi hanyagságot kárhoztatja – a Templom újbóli használata megkezdése (Kr. e. 515) után, de még a Nehemiás és Ezdrás nevéhez köthető reformok előtt alkotott. (A perzsák toleránsak voltak a zsidókkal, újjáépült a Templom, és Izrael mind vallási, mind társadalmi tekintetben virágzásnak indult.) Megjövendőlte a megváltást.
- 193:1 Sz. Processus és Martinianus testénél, azt mondgya Sz. Gergely – Szent Processus és Szent Martinianus vértanúk voltak a 4. század legelején, I. (Nagy Szent) Gergely pápa megemlékezett róluk a Pázmány által idézett szentbeszédében.
- 193:2–4 *Ad existancta eorum Corpora, aegri veniunt, et sanantur: perjuri veniunt, et a Daemone vexantur: daemoniaci veniunt, et liberantur.* – „Ha betegek jöttek holttestükhöz, meggyógyultak; ha hamisan esküvők, azokat megszállta az ördög; ha a gonosz lélektől megszállottak jöttek, megmenekültek a gonosztól.” PÁZMÁNY 1613/1984, 196. – Csonka Ferenc fordítása
- 193:6 Sz. Pancrátius Mátyr – Római Szent Pongrác († 304) vértanú, a népi hiedelemvilágban az egyik „fagyos szent”, mivel a megfigyelések szerint ünnepnapja (május 12.) táján a kezdeti jó idő után még kialakulhatnak talajmenti fagyok.
- 193:7–9 *Ad sepulchrum S. Pancratii, si cujusquam mens insana Juramentum inane proferre voluerit: statim aut arripitur a Daemone, aut cadens in pavimento amittit spiritum.* – „Ha valaki szent Pongrác sírjánál hamisan

3. Tárgyi jegyzetek

- akar esküdni: rögtön vagy az ördög szállja meg, vagy eszméletlenül a földre esik.” PÁZMÁNY 1613/1984, 66. – Csonka Ferenc fordítása
- 193:9 Bonfiniusis – Antonio Bonfini (lásd 57:2) is
- 193:9 Sz. László – I. (Árpád-házi Szent) László magyar király (1077–1093) nevéhez köthető az első magyar szentek avatása (1083) és a Horvát Királyság annectálása (1091). Személyéhez számos legenda kapcsolódik.
- 193:15 Titumlyménus – Tutuslymenus (lásd 51:24)
- 193:23–26 *Ille, qui hominem provocat ad Jurandum, et scit eum falsum juraturum, vincit homicidam. quis homicida corpus occisurus est, ille animam. imo duas animas; et ejus animam, quem jurare provocavit, et suam.* – „Akit valaki esküvésre hív fel, és tudja, hogy az illető hamisan fog esküdni, rosszabb a gyilkosnál; mert a gyilkos a testet öli meg, ez pedig a lelket, sőt két lelket, mind azét, akit esküre hitt fel, mind a magáét.” PÁZMÁNY 1613/1984, 67. – Csonka Ferenc fordítása
- 194:7 *Conjurátorok* – összeesküvők
- 194:14–17 *Nihil aliud est errare, quam verum putare quod falsum est, falsumque quod verum est: vel certum habere pro incerto, incertumve pro certo, sive falsum sive sit verum.* – „Mert a tévedés nem más, mint igaznak gondolni azt, ami hamis, és hamisnak azt, ami igaz; avagy bizonyosra venni a bizonytalant, a bizonytalant pedig bizonyosra, legyen az akár hamis, akár igaz.” PÁZMÁNY 1613/1984, 197. – Csonka Ferenc fordítása
- 194:18–21 *Non ita deploro quosdam in viis jugulatos audiens, sicut gemo et lacrymis prosequor, et horresco, cum video quempiam prope Altare venientem, et Evangeliiis jurantem attactis.* – „Nem fájdalom annyira, amikor hallom, hogy némelyeket az úton legyilkoltak, mint ahogyan bánkodom és iszonyodom, mikor valakit az oltárhoz közeledni és az evangéliumra esküdni látok.” PÁZMÁNY 1613/1984, 68. – Csonka Ferenc fordítása
- 194:25 *Canonica purgatio* – kánoni (jogszerű) tisztázás
- 194:28 *Compurgátorok* – eskütársak (régijogi fogalom)
- 194:210. jegyzet *Non jurant de opere facto, vel infecto, qui saepe scire non possunt: sed se sua credulitate, quam certo scire possunt.* – „Nem arra esküsznek, hogy a dolog megtörtént-e vagy nem, amit gyakran nem is tudhatnak, hanem csak arra, hogy ők jóhiszeműek, amit viszont bizonyosan tudnak.” PÁZMÁNY 1613/1984, 197. – Csonka Ferenc fordítása

3.2. Öt levél (1613)

- 195:5 az *Jus Canonicum*-szerént – a kánonjog alapján
- 195:11–12 *Jura, perjura: secretum prodere noli.* – „Esküdj, vagy hamisan esküdj, de a titkot ne áruld el!” PÁZMÁNY 1613/1984, 197. – Csonka Ferenc fordítása
- 195:18–19 *Si quis pejerat, et alios sciens in perjurium duxerit, Quadraginta dies poeniteat in pane et aqua.* – „Ha valaki hamisan esküszik, vagy másokat tudatosan hamis esküre késztet, negyven napig vezekeljen kenyéren és vízen.” PÁZMÁNY 1613/1984, 197. – Csonka Ferenc fordítása
- 195:213. jegyzet [...] *Soto.* [...] – Domingo de Soto (lásd 49:24)
- 196:14 Jeftének – Jiftachnak (lásd 48:27)
- 196:15–16 *Est contra officium, nonnunquam solvere promissum, sacramentum custodire.* – „Néha nem vagyunk kötelesek ígéretünket teljesíteni, az adott szó szentségét megőrizni.” PÁZMÁNY 1613/1984, 197. – Csonka Ferenc fordítása
- 196:17 Dávid esküvéséről, hog Nábált meg-öli – A jelzett helyen (1Sám 14 és 23) Dávid nem Nabal, hanem Saul vesztét óhajtja.
- 196:219. jegyzet [...] *In malis pro missis rescinde fidem. Impia promissio est, quae scelere impletur.* – A bűnös ígéretek esetében érvénytelenítsd az adott szavadat. Istentelen ígéret az, amit csak bűn árán teljesíthetünk. – Báthory Orsolya fordítása
- 197:1 *Conditio*val – feltétellel, okkal (lásd 49:16)
- 197:10 Sóter Pápa – Szent Szótér pápa (167–174) nevéhez köthető a házasság kiszolgáltatásának szabályozása, és ő kezdeményezte, majd vezette be húsvét évenkénti megünneplését Rómában.
- 197:10–12 *Si aliquid forte incautius juresse contigerit, quod observatum in pejorem vergat exitum: illud consilio salubriore mutandum noverimus.* – „Ha valamire netalán meggondolatlanul esküdtünk, és eskünk teljesítése még rosszabbakat eredményezne, akkor ezt az esküt egy helyesebb elhatározással meg kell változtatnunk.” PÁZMÁNY 1613/1984, 197. – Csonka Ferenc fordítása
- 197:221. jegyzet *In Judicio externo tamen, non datur actio de promisso per vim extorto* – „A külső ítéletekben nincs szó erőszakkal kikényszerített esküvésről.” PÁZMÁNY 1613/1984, 198. – Csonka Ferenc fordítása

- 197:28–198:7 *Quae omnia, [...] absque omni excusatione.* – Pázmány itt rövid kihagyásokkal a trentói zsinat 18. ülészakájának záró rendelkezését idézi. – „Mindezeket tiszta szándékkal megadja és megígéri az előjáróknak, összességükben és külön-külön, mind az egyháziaknak, mind a világiaknak, valamint minden más papi és világi személyeknek. Hogyha pedig a szent Szinódus vagy a Szinódus bármilyen rendű és rangú tagja a leírt biztosítékot és menlevelet csak egyetlen pontban is megsértené, amit ne adjon az Isten, és azt nem követné sem megfelelő, sem a sértettek részéről méltán jóváhagyott elégtétel: akkor az egész Szinódust vagy a Szinódus vétkes tagjait minden mentőköörülmény nélkül sújtsa mindaz a büntetés, amelyet isteni és emberi jog szerint az efféle menlevélsértők csak kaphatnak.” PÁZMÁNY 1613/1984, 198. – Csonka Ferenc fordítása
- 198:9–11 *Si Princeps, vel Magistratus Catholicus, paciscitur cum Haereticis de toleranda Libertate Religionis, quam sine majori detrimento impedire non potest: sine dubio fides servanda est.* – „Ha egy katolikus fejedelem vagy magistrátus tárgyal az eretnekekkel a vallási türelemről, amelyet nagyobb kár nélkül megakadályozni nem lehet: az adott szót [kétségkívül] meg kell tartani.” PÁZMÁNY 1613/1984, 198. – Csonka Ferenc fordítása nyomán
- 198:11–14 *Si cum Haeretico Principe Princeps Catholicus; cum Haeretica Republ. Catholica Respubl. fidem init: tenetur sincere, et sine omni dolo, eam non minus ac Catholico alicui datam, sartam tectam tueri.* – „Ha a katolikus fejedelem az eretnek fejedelemmel, a katolikus közösség az eretnek közösséggel szerződést köt: az egészet meg kell tartani őszintén és minden hátsó gondolat nélkül, amint a katolikusnak adott szavunkat is megőrizzük, épen és sértetlenül.” PÁZMÁNY 1613/1984, 198. – Csonka Ferenc fordítása
- 198:18–21 *Illud rectissime dici non ambigo, Non secundum verbum Jurantis, sed secundum expectationem illius cui juratur, quam novit ille qui jurat, fidem jurationis impleri. Vnde Perjuri sunt, qui servatis verbis, expectationem eorum, quibus juratum est, deceperunt.* – „Nem habozom egyenesen kimondani, hogy az esküt nem az esküvő szava szerint kell teljesíteni, hanem annak várákozása szerint, akinek esküdtünk, és akiről tudtuk, hogy esküvésünkkor mit vár tőlünk. Ennélfogva hitszegő az az

3.2. Öt levél (1613)

- ember, aki ugyan a szavát megtartja, de akinek esküdött, annak elvárását megcsalja.” PÁZMÁNY 1613/1984, 198–199. – Csonka Ferenc fordítása
- 198:223. jegyzet *Martinus Becanus* [...] – Martinus Becanus (1563–1624) jezsuita filozófus és teológus, Bellarmin Szent Róbert mellett az egyik legismertebb katolikus író az ellenreformáció korában.
- 198:224. jegyzet *Robertus Svertus*, [...] *Danielis Planci*, [...] – Robert Sweerts (1570–1646) jezsuita teológus, Pázmány által idézett művét Daniel Plancius (1582–1618) protestáns prédikátor ellen írta.
- 199:25–28 Mikor Ábrahám félne, [...] hanem csak Attyafia Ábrahámnak. – Abimelech Gerár királya volt, és abban a hiszemben, hogy Sára Ábrahámnak nem felesége, hanem húga, magához rendelte. Azonban az Úr álmában tudtára adta az igazságot (Ter 20), így készségesen elengedte. Később Ábrahám szövetségese lett: Ter 21,22–23.
- 199:28–200:2 Iákóbis, [...] a’ mint mondam. – Ézsau Izsák és Rebekka fia, Jákob ikertestvére. Eladta elsőszülöttségét testvérének, aki atyjuk szent áldását is megszerezte. Később a két testvér kibékült: Ter 27.
- 199:227. jegyzet [...] *Caëtanus* – Thomas Cajatan De Vio (1468/1469–1534) itáliai dominikánus szerzetes, bíboros, filozófus és teológus, a tomizmus továbbfejlesztője, munkássága a katolikus teológiai megújulásra nagy hatást gyakorolt. A jegyzetből nem derül ki, Pázmány mely művére utal.
- 199:228. jegyzet [...] *Navar. Sylvest. Valent.* [...] – Martin de Azpilcueta (lásd 71:187. jegyzet) – Sylvestro Mazzolini de Prierio (Sylvester Prierias; 1456/1457–1527) itáliai dominikánus teológus, Cajetánnal a tomista filozófia és teológiai továbbgondolói. – A jegyzetből nem derül ki, Pázmány mely műveikre utal. – Gregorius de Valentia (lásd 49:137. jegyzet)
- 201:3 Nagy Kyriében költöttétek, jó Vraim, az Husz Iános dolgát. – Pázmány arra utal, hogy a protestánsok szerint az egyház hitszegő módon járt el, amikor Huszt elítélte a császári menlevél ellenében, és ezért bűnbánatot kell gyakorolnia. – A *Kyrie* liturgikus imádság, valamint akklamáció (= ünnepélyes felkiáltás) a vallásos ember életében: a bűnbánat egyéni és közösségi megnyilvánulása.
- 201:6 XI. Gergely Pápa – XI. Gergely (Pierre Roger de Beaufort; 1370–1378) a 201., egyben az utolsó avignoni egyházfő. Székhelyét Rómába tette át,

3. Tárgyi jegyzetek

- ezzel megkezdődött a nagy nyugati egyházszakadás, melynek a konstanzi zsinat vetett véget (1417).
- 201:10 Sigmond Császár *Salvus Conductus* küldte Husznak – Luxemburgi Zsigmond német-római császár (1433–1437) és magyar király (1387–1437) hívta össze a konstanzi zsinatot, hogy megállapodhassanak a pápa személyéről, és megszüntessék az egyházszakadást, valamint érdemben tárgyaljanak a huszitizmus kérdéséről.
- 201:14 Viklef – John Wycliffe (lásd 16:14)
- 201:25–202:6 *Praesens sancta Synodus, [...] ex hoc in aliqua remansisse obligatum.* – „A jelenlegi szent Szinódus ünnepélyesen kijelenti, hogy a katolikus vallás vagy az egyházi bíraskodás kárára semmiféle előjog vagy akadály nem keletkezhet vagy támadhat abból a menlevélből, amelyet a császár vagy más világi fejedelem az eretnekeknek vagy eretnekgyanúsoknak kiadott abban a hiszemben, hogy tévelygéseikből még vissza tudja téríteni őket, bármilyen ígéretekkel is kötelezte magát; az említett menlevél tehát nem akadályozhatja meg az illetékes egyházi bírót abban, hogy az ilyen személyek tévelygéseit kivizsgálja, és megbüntesse őket, ha tévtanaikhoz makacsul ragaszkodnak, még akkor is, ha csak a menlevélben bízva jöttek a bíróság elé, máskülönben meg sem jelentek volna. Ez azonban más ügyben nem köti meg a menlevél kiállítóját, más esetekben tegye azt, ami a menlevélben van.” PÁZMÁNY 1613/1984, 199. – Csonka Ferenc fordítása
- 202:13 *Generalis* – tábornok, főkapitány (lásd 54:27)
- 202:23 Nazianzénus – Nazianzi Szent Gergely (lásd 68:15)
- 202:24–26 *Vos imperio meo et throno, lex Christi subjecit. Imperium enim ipsi quoque gerimus. adde, etiam praestantius atque perfectius.* – „Krisztus törvénye hatalmas, és trónusom alá vetett titeket. Hatalmat ugyanis mi magunk is gyakorlunk, még hozzá jobban és tökéletesebben, mint ti.” PÁZMÁNY 1613/1984, 199. – Csonka Ferenc fordítása
- 202:26–27 *Mundani Principes reguntur, et instruuntur ab Ecclesiasticis.* – „A világi fejedelmeket az egyháziak vezetik és irányítják.” PÁZMÁNY 1613/1984, 199. – Csonka Ferenc fordítása
- 202:27–29 *Sacerdos, Duce et Imperatore majorem habet potestatem. Si Dux igitur quispiam, si Consul ipse, si, qui diademate ornatur, indigne adeat:*

3.2. Öt levél (1613)

cohibe, arce. majorem tu illo habes potestatem. – „Egy papnak nagyobb hatalma van, mint egy hadvezérnek vagy a császárnak. Ha egy vezér vagy konzul vagy akár egy koronás fő méltatlanul jár el: megakadályozhatjuk, visszatartathatjuk őt, mert a mi hatalmunk nagyobb, mint az övé.” PÁZMÁNY 1613/1984, 199. – Csonka Ferenc fordítása

202:30–203:2 *Sacerdotium, Principatus est, ipso etiam Regno venerabilius, et majus, etc. DEVS ipsum Regale caput. Sacerdotis manibus subjecit: erudiens, quod hic Princeps est illo major.* – Pázmány itt Aranyszájú Szent János *Izajás* könyvéhez írott 5. homiliája 1. fejezetének montázsszerű tartalmi összefoglalását adja. – „A papi rend: fejedelemség, nagyobb és tisztelendőbb, mint a királyság stb. Isten a királyi főt is a pap hatalma alá helyezte, felvilágosítva őt, hogy a pap nagyobb fejedelem, mint ő.” PÁZMÁNY 1613/1984, 200. – Csonka Ferenc fordítása

202:241. jegyzet *Cyrrill. Hierosol.* [...] – Jeruzsálemi Szent Círil (Cyrillus Hierosolymitanus; 313 k.–387) 351-től haláláig Jeruzsálem püspöke, huszonnégy fennmaradt katekézise nagy hatást gyakorolt a kereszténységre. Népszerű 16. századi szövegkiadása: CYRILLUS Hierosolymitanus 1564.

203:2–8 *Honor et sublimitas Episcopalis, [...] merito Rectoribus suis subditi dicantur.* – Pázmány ezt az idézetet még Szent Ambrusnak tulajdonította (*Libellus de dignitate sacerdotali*), de ténylegesen II. Szilveszter pápa (Gerbertus Aurillacensis; 999–1003) egy sermójából való. – Az idézet végét Pázmány a *Logi alogi*ban is idézte. – „A püspöki tisztelettel és fenséggel semmi sem egyenlő, vele semmi sem hasonlítható össze. Ha a királyok fényét, a fejedelmek koronáját hasonlítod össze, sokkal értéktelenebbek lesznek ezek, mint amikor az ólmot hasonlítod az érchez vagy az arany ragyogásához, hiszen láthatod, hogy a királyok, fejedelmek nyaka meghajlik a papok térde előtt. És miután megcsókolták a papok jobbját, hiszek abban, hogy a papok szózata által erősebbek lesznek. Ha a juhokat megőrzésre átadják a papoknak, joggal mondhatjuk, hogy a pásztorok alárendeltjei.” PÁZMÁNY 1613/1984, 200. – Csonka Ferenc fordítása

203:7–14 *Si istud est iudicium Episcoporum, [...] sua potestate utitur.* – Pázmány korában ezt az idézetet Alexandriai Nagy Szent Atanáz *Epistola ad salitariam vitam agentes* című levele részletének tulajdonították, ezzel ellentétben ezek a sorok *Historia Arianorum ad monachos* című

- történeti munkája 52. fejezetének szabad latin fordítását tartalmazzák. – „Ha ugyanilyen a püspökök ítélkezési joga is, akkor miben közös vele a császár? A világ megteremtése óta hallotta-e már valaki, hogy az egyház az ítélkezési jogot, a tekintélyt a császártól kapta? Régebben is volt már szinódus, sok és sok egyházi ítélkezés is, de sem az egyházi atyák nem igyekeztek ilyesmit tanácsolni a fejedelemnek, sem a fejedelem nem avatkozott az egyházi ügyekbe. Most az arianusok miatt új látványosság készül, a császár a püspökök nevében gyakorolja a hatalmat.” PÁZMÁNY 1613/1984, 200. – Csonka Ferenc fordítása
- 203:15 Császárnak – II. Valentinianus római császár (383–392)
- 203:23 Constantinus – I. (Nagy) Constantinus római császár (lásd 73:10)
- 203:23–25 *DEVS vos Sacerdotes constituit, et potestatem vobis dedit de nobis quoque judicandi. et ideo nos a vobis recte judicamur: vos autem non potestis ab hominibus judicari.* – „Titeket, papokat, az Isten rendelt erre a tisztségre, és adott nektek hatalmat a fölöttünk való ítélkezésre. Éppen ezért jogosan ítélkeztek fölöttünk, fölöttetek azonban emberek nem ítélkezhetnek.” PÁZMÁNY 1613/1984, 200–201. – Csonka Ferenc fordítása
- 203:27–204:2 *Penes vos fuit committere mihi habenas Imperii, cum nondum essem Imperator: sed in passione Imperii cum sim, quod restat, non vestrum, sed meum fuerit gerere Reipub. curam.* – „Kezetekben volt a hatalom, hogy rám bízátok a birodalom gyeplőit, amikor még nem voltam császár; de most, hogy a birodalom ura vagyok, a többi már nem a ti dolgotok, hanem az enyém: gondoskodni az országról.” PÁZMÁNY 1613/1984, 201. – Csonka Ferenc fordítása
- 203:248. jegyzet *Ruff.* [...] – Rufinus Tyrannius (lásd 114:9–11)
- 203:249. jegyzet *Theod.* [...] – Küroszi Theodorétosz (lásd 73:195. jegyzet)
- 204:4–5 *Eum collocare in Pontificali solio, cui nos quoque Imperii moderatores, nostra subdamus sincere capita.* – „Csak azt ültessétek a főpapi székbe, aki előtt mi, a birodalom urai is őszintén meghajtjuk a fejünket.” PÁZMÁNY 1613/1984, 201. – Csonka Ferenc fordítása
- 204:7–8 *Sciens quae Sacerdotum, quaeque Imperatorum essent officia, cum gemitu et lacrymis in Regiam revertitur.* – „Tudván tudta, hogy mi a papok és mi a császárok tiszte, könnyezve és sóhajtozva visszatért a királyi palotába.” PÁZMÁNY 1613/1984, 201. – Csonka Ferenc fordítása

3.2. Öt levél (1613)

204:9 Sanctuáriumában – szentélyében

204:10–13 *Interiora, o Imperator, solis Sacerdotibus patent: proinde exi, et communiter cum reliquis assiste, nam purpura Imperatores, non Sacerdotes facit. Hanc institutionem, libentibus animis admisit Imperator.* – „Felséges császár, a belső részekbe csak a papok léphetnek be, ezért tehát menj ki, és állj be a többiek közé, mert a bíbor csak császárrá tesz, de nem pappá. Az oktatást készséges lélekkel fogadta a császár.” PÁZMÁNY 1613/1984, 201. – Csonka Ferenc fordítása

204:15 Sz. Eulógius – Edesszai Szent Eulogiosz (Eulogius; † 387) Edessza püspöke, az arianizmus ellenfele

204:16–17 *Nunquid una cum Imperio etiam Pontificatum est consecutus?* – „A császársággal talán a főpapságot is elnyerted?” PÁZMÁNY 1613/1984, 201. – Csonka Ferenc fordítása

204:18–21 *Magistratus si pius est, [...] quam ut Ecclesiae filius dicatur Imperator?* – Pázmány csak egy tagmondatot hagyott ki: „tantum abest vt iudicium illud tollere debeat.” – „[És méltán:] a magisztrátus ugyanis, ha kegyes, nem vonhatja ki magát az Isten fiaival közös engedelmesség alól, amelynek nem utolsó része, hogy alávesse magát az egyháznak, amely Isten ígéje alapján ítélkezik; [távol álljon attól, hogy ennek az ítéletét megsemmisítse.] »Van-e megtisztelőbb annál – kérdezi Ambrosius –, hogy a császárt az egyház fiának mondják? [A jó császár az egyházban van, nem pedig az egyház fölött áll.«]” KÁLVIN 2014, II, 306.

205:16 Basileában Gyölekezet lön, 1431. esztendőben – A bázeli zsinat (a firenzei és ferrarai zsinattal összevonva) a 17. egyetemes zsinat volt (1431. július 23–1449. április 7.). 1433. november 30-án a huszitákkal megkötötték a prágai egyezséget, mely bizonyos feltételekkel engedélyezte a két szín alatti áldozást.

205:20 tarhotis – aludt tejet is

205:22 farkas-kaszára – a farkaskasza hosszú nyélre erősített háromélű penge

205:25 *Faciat quod in se est* – Pázmány értelmezi: „minden tehetségével tartozik fogadására” 205:25–26. – „tegye azt, ami benne van” PÁZMÁNY 1613/1984, 202. – Csonka Ferenc fordítása

205:256. jegyzet *Aeneas Sylvius* [...] – II. Piusz pápa (Aeneas Sylvius; Enea Silvio Piccolomini; 1458–1464) történeti műveket írt a bázeli

3. Tárgyi jegyzetek

- zsinatról és a huszitizmus által felbolygatott Csehországról, valamint megírta III. Frigyes német-római császár (1440–1493) életrajzát. Legnépszerűbb a Csehország történetét tárgyaló munkája (*Historia Bohemica*) volt, melyet többször kiadtak, például: PICCOLOMINI 1532. A magyar és európai irodalomra nagy hatással volt, a *Historia de duobus amantibus* (melynek magyar változata az *Eurialus és Lucretia*) című szerelmes regény szerzője. A témáról részletesebben lásd: MÁTÉ 2018.
- 206:7 *Confoederatiót* – politikai szövetséget (lásd 57:5)
- 206:8 Constanczinápolyi Palaeológus Iános Császár – VIII. (Palaiologosz) Jóannész bizánci császár (lásd 57:5–6)
- 206:9 Velenczések – velenceiek (lásd 57:6)
- 206:11 vissza-hökköltessék – viaszorítsák a terjeszkedésben, és megadásra kényszerítsék
- 206:15–16 Rácz Despothoz – Brankovics György szerb fejedelem, majd despota (lásd 57:12)
- 206:17 Hunyadi Iánossal – Hunyadi János erdélyi vajda, a Magyar Királyság kormányzója (lásd 57:14)
- 206:18 Carámb Bassáért – A harámbasa török gyalogos csapatok vezetője, később a rablóvezéreket is így nevezték.
- 206:28–207:6 *Vngaros nunc violatores socialis Fidei, [...] ne vos omnes Divini humanique Foederis violatores perfidos appellent.* – Pázmány idézetei Bonfiniből: „A magyarok most megsértették a társadalmi szerződést, megfélekeztek latin és görög szövetségeseikről, a hitetlen törökkel békét kötöttek, hogy ezáltal a hívőknek adott szent esküvést megszegjék. [...] Vajon kötöttek-e szent szövetséget az itáliaiakkal és a görögökkel? [...] Ha kötöttek, miért szegtétek meg, és miért egyeztetek meg másképp a törökkel? Milyen joron tudjátok ezt megtartani, még ha megkötöttek is? [...] E második szövetséget mindenestől fel kell bontanotok, hogy meg ne sértsétek az elsőt, az istenit. [...] nehogy minket mindnyájunkat az isteni és emberi szövetség megbontóinak, hitszegőknek nevezzenek.” BONFINI 1995, 632–633.
- 207:9–10 *Aequum igitur et justum Jusjurandum, omnium iudicio, est sancte servandum:* – „Mindenki egyetért abban, hogy a jogos és igaz esküt szentül meg kell tartani” BONFINI 1995, 634.

3.2. Öt levél (1613)

207:12 *Confoederátusok* – szövetségesek

207:16–18 *Malle extrema omnia perpeti, quam sancte promissa non praestare.*

Longe satius esse, pro Christiana Religione mori, servare fidem, quam infamem turpemque vitam ducere. – „inkább viseljék el a legrosszabbat is, minthogy megszegjék az ígéretet. [...] sokkal jobb lesz meghalni a keresztény vallásért, [teljesítve a fölkelte várákozást], megtartva a hitet, mint gyalázatos és aljas életet élni.” BONFINI 1995, 635.

207:21 Alcimus – Alkimusz a hódító hellénista Szeleukidák bábja volt Júdeában, I. Démétriosz Szótér (Kr. e. 162–150) főpappá nevezte ki. Az írástudók a béke érdekében elfogadták, de a Makkabeusok ellene fordultak. Mikor elrendelte a belső templomudvar falainak lerombolását, szélhűdés érte, majd nagy kínok közepette meghalt: 1Mak 9,54–57.

208:4 Alkoránt – A *Korán* a muszlimok szent könyve, az arab nyelvben a határozott állapotban álló főnevet, vagyis a szót megelőzi a határozott nevelő, az „al-”. Így a *Korán* neve az eredetiben: al-Qur’ān, mely a középkori latin fordításokban még *Alcoran* formában jelent meg.

209:22–23 *Non potest veraciter amicus esse hominis, qui non fuerit primitus ipsius veritatis.* – „Nem lehet az embernek hű barátja az, aki nem volt barátja előbb az igazságnak.” PÁZMÁNY 1613/1984, 202. – Csonka Ferenc fordítása

209:23 Pogány Bölcsis – Marcus Tullius Cicero (lásd 73:6) is

209:24 *Fide erga Deos sublata, statim fides erga homines sua sponte concidit.* – „atque haut scio an pietate adversu deos sublata fides etiam et societas generis humani et sua excellentissima virtus iustitia tollatur” – „Mihent vgimond, az Istennek adot hit fel bontatic, [...]” (lásd 73:7–8)

209:25 Nagy Constantinus Császárnak attya – I. Constantius római császár (lásd 73:10)

210:5–6 *Ratus eos nunquam fore erga Imperatorem sinceros, qui tam prompte DEI proditores essent facti.* – „Úgy vélte, hogy a császár iránt sohasem lesznek őszinték, akik olyan készen istentagadók lettek.” PÁZMÁNY 1613/1984, 292–293. – Csonka Ferenc fordítása

210:6 Theodorícus Ariánus Királynak – Nagy Theodorik keleti gót király (lásd 73:18) ariánus tanokat vallott.

3. Tárgyi jegyzetek

- 210:9–10 *Si DEO Fidem non servasti, quomodo mihi, qui homo sum, conscientiam sanam praestabis?* – Pázmány lefordítja: „Ha Istennek igaz nem vóltál, mint lehetsz nékem hívem, az ki csak ember vagyok?” 210:10–11.
- 210:12 Hormisdát – II. Hurmuz szaszanida király (lásd 73:21)
- 210:13–14 *Nec justum est, o Rex, nec utile tibi, quod imperas, nam qui didicerit DEVM contemnere, ac negare multo facilius contempturus est Regem:* – „Amit kívánsz, [...]” (lásd 73:22–24)
- 210:20 *Jura, perjura: secretum prodere noli.* – „Esküdj vagy hamisan esküdj, [...]” (lásd 195:11–12)
- 210:20 Sevérus – Sulpicius Severus (lásd 166:12)
- 210:21 Patriárcha – A pátriárka a keleti keresztény egyházak vezető püspöke.
- 210:267. jegyzet [...] *Theod. Lector*, [...] *Sigon. Cedren.* – Theodórosz Anagnosztész (Theodorus Lector) 6. századi bizánci egyháztörténet-író, elődei (Szozomenosz, Szókratész Szkholasztikosz, Theodorétosz) műveit szerkesztette egybe. – Carlo Sigonio (lásd 73:192. jegyzet) – Geórgiosz Kedrénosz (Georgius Cedrenus) 11. századi bizánci történetíró műve (*Compendium Historiarum*) a világ teremtésétől 1057-ig terjed. 16. századi kiadása: CEDRENUS 1566.
- 212:1–3 *Si tantum efficaciam habet Crux Christi, vt a Legis Divinae maledictione non absolvat, quanto magis ab extraneis vinculis nos eruit?* – „Ha ugyanis Krisztus keresztyének akkora hatalma van, hogy felment minket az isteni törvény átka alól, mely fogságban tartott minket, mennyivel inkább megszabadít a külső kötelékektől [...]?” KÁLVIN 2014, II, 353.
- 212:13 *Es schadt nichts.* – Nem számít.
- 213:4 halgat mint egy húgyó disznó – „Hallgat, mint egy húgyó disznó” jelentése: hallgat, mert érzi, hogy bűnös: KÁLNÁSI 2005, 366.
- 213:13–14 [Mert ők meg-halnak, és mind földé lesznek: az Földiekről meg sem emlekeznek.] – A szögletes zárójel az eredeti szövegben is szerepel. – „Az élet elhagyja, [...]” (lásd 64:22–23)
- 213:22 korcsománnis – kocsmában is
- 214:9 meg-térengettek – tévútra vezettek, megzavartak
- 214:11–12 *Vbi non est* – Pázmány folytatja: „ott ne keresd” (214:12). – ahol nincs
- 214:14–15 purdi czigányságok – meztelen (itt: alaptalan) hazugságok

3.2. Öt levél (1613)

- 215:12 Filöpnek – Szent Fülöp apostol († 80 k.) életéről és működéséről keveset tudunk, a hagyomány szerint a Domitianus-kori keresztényüldözés idején halt vértanúhalált (fejjel lefelé keresztre feszítették) Hierapoliszban (törökországi romváros).
- 215:12–16 Azonképpen, az régi Püspökökis házas emberek voltak, [...] *Nicephor. lib. 14. c. 55.* – Khairémón Neilopolisz püspöke volt Egyiptomban. – Demetrius Antiókia püspöke volt a 3. században. – Markion atyja nincs megnevezve Epiphanosznál: „Episcopi sanctae nostrae catholicae ecclesiae filius fuit” EPIPHANIUS 1560, 136. – katolikus Anyaszentegyházunk püspökének fia volt – Szent Szpüridón (Spiridon; 270 k.–348 k.) Ciprus (Trimithus) püspöke volt. – Szinéziusz (Synesius; 373 k.–414 k.) a líbiai Ptolemais püspöke volt.
- 215:289. jegyzet *Clemens Alex. [...] Serar. [...]* – Alexandriai Szent Kelemen (Clemens Alexandrinus; 150 k.–215/220 k.) görög teológus, apologéta, a gnoszticizmus ellenfele. – Nicolaus Serarius (1555–1609) lotharingiai származású jezsuita teológus és filozófus, Würzburg és Mainz egyetemén tanított.
- 216:28–217:2 *Si enim ad offensionem Christi pertinet, [...] qui non exegit offerendum.* – „Ha ugyanis Krisztust sértjük meg azzal, [...]” (lásd 68:4–7)
- 217:10 dézmáját – tizedrésnyi adóját
- 217:26–27 *Quod profecto non diceret, nisi DEO Virginem se antea vovisset.* – „Amit valójában nem tett volna, ha azelőtt nem ajánlotta fel Istennek szüzességét.” PÁZMÁNY 1613/1984, 203. – Csonka Ferenc fordítása
- 217:294. jegyzet *Hoc a D. Paullo ad DEI laudem factum, constat ex [...]* – Hogy ezt Szent Pál Isten dicsőségére cselekedte, nyilvánvaló [...] – Báthory Orsolya fordítása
- 218:3–7 *Veritas dicit, [...] amplius quicquam ceteris non habere.* – Az Igazság mondja, hogy azok, akik kegyes elhatározásból nem nőülnek meg, a mennyei királyságért kasztrálták magukat. Ezzel szemben az emberi gyarlóság gonosz vakmerőséggel állítja, hogy azok, akik ezt teszik, kibújnak a házasság elkerülhetetlen bajai alól, és a mennyei királysággal a továbbiakban dolguk nem volt. – A fordítás alapjául Csonka Ferenc (PÁZMÁNY 1613/1984, 203–204) és Geréby György (GERÉBY 1985, 321) munkája szolgált.

3. Tárgyi jegyzetek

- 218:10–11 *Primam fidem irritam fecerunt, id est, in eo quod primo voverunt, non steterunt.* – „Az első esküjüket semmissé nyilvánították, azaz abban, amit először fogadtak, nem tartottak ki.” PÁZMÁNY 1613/1984, 204. – Csonka Ferenc fordítása
- 218:17–18 *Non omnes capiunt verbum istud, sed quibus datum est.* – „[Erre így válaszolt:] »Csak az fogja ezt fel, akinek megadatott.[«]” Mt 19,11 – *Biblia* 2013, 1443.
- 218:18–19 *Volo omnes esse, sicut meipsum: sed unusquisque proprium donum habet.* – „Szeretném ugyanis, ha mindnyájan olyanok volnátok, mint én magam, de hát mindenki saját ajándékát kapta [Istentől, az egyik ilyen, a másik olyat].” 1Kor 7,7 – *Biblia* 2013, 1661.
- 218:19–20 *Aliter non possum esse continens, nisi DEVS det.* – „De mivel beláttam, hogy nem juthatok másként birtokába, csak ha Isten megadja [– már az is okossá volt tudni, hogy kinek az adománya –, azért az Úrhoz fordultam, imádkoztam hozzá, és szívem mélyéből mondtam.]” Bölcs 8,21 – *Biblia* 2013, 936.
- 219:6 Keresztelő Sz. János – Keresztelő Szent János (lásd 48:23)
- 219:14 Katus Aszszonynélkül – utalás Katharina von Borára (lásd 77:19)
- 219:20–26 *Elephantiasim, [...] si Domino se regandos tradant.* – A rühösségről úgy tartják, hogy jogos ok a válásra, mert a betegség átszáll a férjekre és a gyerekekre. Én viszont ahogy a jámbor férfinak azt javaslom, hogy a rühös feleségét ne érintse, ugyanúgy nem engedem meg a visszautasítás szabadságát. Ha valaki ellenvetné: orvosság kell erre, hogy aki asszony nélkül nem tud élni, az ne gerjedezzen. Erre azt felelem, hogy nincs orvosság, ha Isten szaván kívül keressük. És hozzáteszem még: az önmegtartóztatás ajándéka sohasem fog hiányozni azoknak, akik átadják magukat Istennek, hogy vezesse őket ő.” – A fordítás alapjául Csonka Ferenc (PÁZMÁNY 1613/1984, 204) és Geréby György (GERÉBY 1985, 321) munkája szolgált.
- 219:29–220:4 *Cum fidelis sit Dominus, [...] et certum adversus ustiones remedium procul dubio obtinebit.* – „Mivel hűséges az Úr, nem engedi övéit erejükön felül próbára tenni, és meg fogja adni az önmegtartóztatás ajándékát annak, akit az önmegtartóztatásra hívott. Ezért meneküljön inkább az Úrhoz, mint [az] új házassághoz, igyekezzék józan lenni, kerülje

3.2. Öt levél (1613)

- az alkalmakat, és gerjedelmei ellen kétségkívül meg fogja kapni a biztos orvosságot.” PÁZMÁNY 1613/1984, 204–205. – Csonka Ferenc fordítása
- 219:311. jegyzet [...] *Idem dicit de Apoplectica, Paralytica.* – „Ugyanezt mondja a gutaütésről.” PÁZMÁNY 1613/1984, 204. – Csonka Ferenc fordítása
- 220:313. jegyzet *Locis citatis, folio praecedenti* – az idézett helyeken, az előző levélen
- 221:23 Basiliusnak – Nagy Szent Vazulnak (lásd 68:15)
- 221:25–222:2 *Quae voverunt Continentiam, [...] nulla conditione rumpenda sunt.* – „Mert ami a fogadalomtétel előtt szabad volt, [...]” (lásd 67:30–68:4)
- 222:2–15 *Non es recordata Dominicae Resurrectionis, [...] ancilla mortis efficitur.* – Nem emlékeztél húsvét vasárnapjára, amikor a szent oltárhoz járultál, hogy lefátyolozd magad? Isten egyházának ilyen ünnepélyes gyülekezetében, a mennyei királyság várományosai között úgy léptél elő, mint egy királynő, aki a királyhoz akar férjhez menni. Mekkora néptömeg gyűlt össze az isteni jegyeseddel való lakomára! Meg kellett volna tartanod esküdet, amelyet ilyen tanúk előtt tettél. Ha egy asszony halandó férfihez köti magát, és tíz tanú előtt megtörténik a kézfogó, akkor már csak nagy veszedelem árán követheti el az a házasságtörést; nos mit gondolsz, házasságtöréssel felbomlik ez a lelki frigy, amelyet az egyház számtalan tanúja között az angyalok előtt kötöttél? Nem tudom, lehet-e ilyennek méltó halált kigondolni. De mondhatja valaki: jobb házasságra lépni, mint égni. Ez a mondás a még el nem ígérkezettre, a még le nem fátyolozottra vonatkozik. Egyébként az a nő, aki eljegyezte magát Krisztussal, és a szent menyasszonyi fátyolt elfogadta, az már férjhez ment, már hozzá van kötve egy halhatatlan férfihoz, és ha a közönséges házasság törvénye szerint férjhez akar menni, akkor már házasságtörést követ el, akkor már a halál szolgálójává válik. – A fordítás alapjául Csonka Ferenc (PÁZMÁNY 1613/1984, 205–206) és Geréby György (GERÉBY 1985, 321–322) munkája szolgált.
- 222:17 *Virgo quae se DEI culti dicavit, si nupserit, habebit damnationem.* – Ha az a szűz, aki Isten szolgálatára feláldozta magát, el fog kárhozni. – A fordítás alapjául Csonka Ferenc (PÁZMÁNY 1613/1984, 206) és Geréby György (GERÉBY 1985, 322) munkája szolgált.

3. Tárgyi jegyzetek

- 222:18 *Adultera Christi vocabitur.* – „[s egyszerre három bűnért jutnak a pokolba: öngyilkosságért,] Krisztus megcsalásáért [és még meg nem született gyermekük meggyilkolásáért.]” JEROMOS 2005b, 78.
- 222:18–21 *Etsi nuptias bonas esse confitemur: [...] quanto melior est mortalibus Angelus.* – „Jóllehet, elismerjük, hogy a házasság jó dolog, [...]” (lásd 68:16–19)
- 222:24–25 *Nupsisti Christo; illi tradidisti carnem tuam, illi desponsasti maturitatem tuam.* – „el vagy jegyezve Krisztusnak, [...]” (lásd 69:3–4)
- 222:25–223:1 *Quae nulla formae, [...] velut munera maritalia consequuntur.* – „[akik] minden alkalmat szélbe szórtak, hogy a szent élet csorbát ne szenvedjen. Szívesebben maradtak ugyanis az Isten jegyesei, az Isten kedvesei, az Isten leányai ők. Vele élnek. Vele beszélgetnek. Vele foglalkoznak éjjel és nappal. Az Úrnak viszik oda imáikat nászajándék gyanánt. S bármikor megóhajtják, elnyerik az Úr tetszését, mintegy vőlegényi ajándékot.” TERTULLIANUS 1986d, 210–211.
- 222:318. jegyzet [...] *Jovin.* [...] – Iovinianus (lásd 131:21)
- 222:319. jegyzet [...] *Sabinian.* [...] *Eust.* [...] – Sabinianus diakónus – Szent Jeromost I. (Szent) Damáz pápa titkáráként többen lelki vezetőjüknek választották, különösen Róma befolyásos hölgyei. Szent Eusztóchium († 419/420), Szent Paula († 404) leánya aszketikus életével nyerte el Jeromos pártfogását. TAKÁCS 2003.
- 222:320. jegyzet [...] *Theodorum* [...] – Mopsuestiai Theodórosz (Antiókiiai Theodórosz; 350 k.–428) 392-től haláláig Mopsuestia (ma: Mamistra, TR) püspöke, aszkéta, az antiókiiai biblíamagyarázó iskola egyik legfontosabb alakja.
- 223:1 Optátus Milevitánust – Milévei Szent Optatus (lásd 69:11)
- 223:1–3 *Spirituale hoc genus nubendi est. In nuptias Domini venerant Professione sua, et vt saecularibus nuptiis se renuntiassent, monstrarent, spirituali Sponso solverant crinem.* – „Ez a házasságforma: szellemi [lelki]. Fogadalmukkal az Úr házastársai lesznek, és hogy bebizonyítsák elhatározásukat, hogy földi házasságot nem kötnek, lelki jegyesüknek feláldozzák hajukat.” PÁZMÁNY 1613/1984, 207. – Csonka Ferenc fordítása
- 223:10 Manichaeus – Faustus Manichaeus
- 223:13 Montánus – Montanosz (lásd 12:17)

3.2. Öt levél (1613)

- 223:13 Apostolicusok – Az apostoli testvérek vagy apostolrend egy eretnek felekezet, amelyet 1261-ben alapított a pármai születesű Gerardo Segarelli, aki egyszerű iparos volt. Szent Ferenc szegénységéből torzképet csináltak, énekelve, imádkozva járták be Itáliát, és gyalázták a papságot és a pápaságot. Miután nem akarta visszavonni tanításait, Segarelli máglyahalált halt 1300-ban. Utána vezetőjük Fra Dolcino (1250 k.–1307) lett, aki 1304-ben pusztítva, rabolva járta be csapataival Felső-Itáliát, míg végül 1307-ben a vercelle-i püspök keresztes hadai szétverték csapatát. Dolcino szintén máglyán halt meg. Ez a csoportosulás a 14. század végén vagy a 15. század elején teljesen megszűnt.
- 224:30–225:3 *Si forte dicatur: [...] non licet.* – „Ha valaki mondaná: ha szabad is meg jó is a nősülés, akkor a papoknak miért nem lehet felesége, azaz a már felszenteltek miért nem párosodhatnak? Ki nem tudja, hogy mindennek megvan a saját törvénye. Van olyan dolog, ami általánosságban tilos mindenkinek, például a paráználkodás; van aztán olyan dolog, ami egyeseknek szabad, másoknak nem. Például mielőtt valaki egyházi személy lenne, kereskedhetik, de ha már azzá lett, nem.” PÁZMÁNY 1613/1984, 207. – Csonka Ferenc fordítása
- 224:329. jegyzet *Aug. [...] Quaest. Veter. et Novi Test. [...] – A Quaestiones Veteris et Novi Testamenti* című mű nem Szent Ágoston munkája, hanem ismeretlen szerzőtől származik.
- 225:7 Pafnútius – Thébai Szent Paphnutius a 4. században élt, Remete Szent Antal (251 k.–356) tanítványaként az I. niceai zsinat (325) egyik legbefolyásosabb résztvevője volt.
- 225:14–16 *Quid facient Orientis Ecclesiae? [...] Mariti esse desierunt?* – „Mit tesznek a keleti egyházak, az egyiptomiak és az apostoli szék? Ezek vagy szűz papokat kapnak, vagy önmegtartóztatóakat, vagy ha már volt feleségük, megszűnnek férjek lenni.” PÁZMÁNY 1613/1984, 207. – Csonka Ferenc fordítása
- 225:20–24 *Petrus, [...] Amen dico etc.* – „Péternek és a többi apostolnak (hogy másokat ne is említsek már) volt felesége, de ők akkor vették el őket, amikor az evangéliumokat még nem ismerték. Amikor magukra vállalták az apostolságot, felhagytak a férji kötelezettségükkel. Mert Péter az apostolok nevében mondja: Elhagytunk mindent, mire Krisztus

3. Tárgyi jegyzetek

- így felelt: Áment mondok stb.” PÁZMÁNY 1613/1984, 207. – Csonka Ferenc fordítása
- 225:26–226:1 *Immaculatum exhibendum ministerium*, [...] *Sacri ministerii gratiam recepitis*. – „Ti már tudjátok, hogy a papi szolgálatot szeplőtelenül kell teljesítenetek, semmiféle házastársi közösüléssel nem sérthetitek meg, ti, akik tiszta testtel, romlatlan szeméremmel megkaptátok már a papi szent szolgálat kegyelmét, és idegenkedtek még a házasság gondolatától is.” PÁZMÁNY 1613/1984, 207–208. – Csonka Ferenc fordítása
- 225:332. jegyzet [...] *Vigilant*. [...] – *Vigilantius* eretnek presbiter volt a 4. században Hispániában. Tagadta a keresztény aszkézist, és azt tanította, hogy el kell vetni az erekyék tiszteletét, a szerzetesi szegénységet és a cölibátust.
- 226:7–11 *Apostolus*, [...] *aut Tingere*. – Pázmány kompilációja a hivatkozott helyen olvasottakból: „Az apostol egyértelműen mondja, egy ideig tartóztassa meg magát, hogy legyen ideje imádkozni. Krisztus főpapjának tisztábbnak kell lennie a többinél, ő ugyanis Krisztus helyettese, ami a többinek szabad, az neki nem szabad, mert mindennap Krisztus szerepét kell betöltenie: vagy imádkoznia a népért, vagy áldozatot bemutatni vagy keresztelni.” PÁZMÁNY 1613/1984, 208. – Csonka Ferenc fordítása
- 226:11–13 *Si LAICVS orare non potest*, [...] *Ergo semper carendum matrimonio*. – „A nem egyházi személy csak akkor tud imádkozni, amikor mentes a házassági kötelezettségtől, a papnak viszont állandóan kell imádkoznia, állandóan áldozatot kell bemutatnia a népért, tehát állandóan tartózkodjék a házasságtól.” PÁZMÁNY 1613/1984, 208. – Csonka Ferenc fordítása
- 226:18–20 *Et in Veteri Lege*, [...] *ad tempus ab Vxoribus separati*. – „A régi törvény szerint is, akik a népért áldozatot mutatnak be, nemcsak hogy nem laktak házaikban, hanem meg is tisztálkodtak, és egy időre távol maradtak feleségüktől is.” PÁZMÁNY 1613/1984, 208. – Csonka Ferenc fordítása
- 227:7 Joviniánistáknak – a jovinianisták Iovinianus követői
- 227:7–8 *Ostendunt quam sanctae vivant, qui male de omnibus suspicantur*: – Pázmány lefordítja: „Meg-tetszik csak abbólis jámborságok, hogy gyanósok mindenekhez.” 227:8–9. – Geréby György véleménye szerint „Mi értelme van ennél szebb és jobb fordítással kísérlegetni?” GERÉBY

3.2. Öt levél (1613)

- 1985, 320. – „Kitetszik abból is, hogy milyen jámborul élnek, hogy mindenkire gyanakszanak.” PÁZMÁNY 1613/1984, 208. – Csonka Ferenc fordítása
- 227:9 Néro – Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus a Iulius–Claudius-dinasztia utolsó császára (54–68), zsarnoki tettei s exhibicionizmusa miatt az ókor egyik legismertebb uralkodója.
- 227:12 Balaeus, Benno, Sleidánus hazug historiájában olvassák – John Bale (Ioannes Balaeus; 1495–1563) angol teológus és történétíró, *Acta Romanorum pontificum* (A római pápák tettei) című munkája nagy vihart kavart, a karmelita rendből kilépve a reformációhoz csatlakozott. – Meissen Szent Benno (1010–1106) Meissen püspöke, a századok térítője, VII. (Szent) Gergely pápa (lásd 44:12–13) ellenfele, aki ellen írt műve (*Historia de vita Hiltebrandi*) fennmaradt. „Pseudo-Cardinalis”-nak is nevezik, mivel III. Kelemen ellenpápa (Gilberto Gilberti; 1080–1100) kreálta bíborossá. A reformáció idején mind a katolikus, mind a protestáns oldal hivatkozott rá, mivel a korai pápaságot bírálta. PPÖM I, 197. – Johann Sleidan (Sleidanus; 1506–1566) luxemburgi származású protestáns egyháztörténész, *Commentarii de statu religionis* (Komentárrok a vallás helyzetéről) című művét katolikus részről többen bírálták.
- 227:15–18 *Quisquis Episcopus, [...] nec accusant Matres suas.* – „Ha egy püspök vagy pap, egy barát vagy apáca vétkezik, azt hiszik, hogy mind ilyenek, de hát nem lehet ezt mindenkiről kijelenteni. És akik ezt mondják, ők sem vetik el feleségüket, és anyjukat sem vádolják, ha valamely asszony házasságtörést követ el.” PÁZMÁNY 1613/1984, 208–209. – Csonka Ferenc fordítása
- 227:19 eszterhára – az eszterha nádból vagy szalmából készült háztető
- 227:346. jegyzet *Sueton.* [...] – Caius Suetonius Tranquillus (69 k.–160 k.) római levéltáros és történétíró. Császáréletrajzai az alexandriai stílust követik, azaz meghatározott kategóriák (pályakép, jellem, külső megjelenés stb.) alapján szerkesztette művét. Korának történétíróit jól ismerte, forrásait gyakran szó szerint idézi. Művét a reneszánsz korában többször kiadták, például: SUETONIUS 1546.
- 228:2–5 *In Chatedra Moysi, [...] ipse novit:* – Pázmány a hivatkozott oldalról két részletet idéz: „Mózes székében, amely után Krisztus széke következett:

3. Tárgyi jegyzetek

- ülnek jók, és ülnek rosszak. Ágoston a katolikus egyház püspöke, cipeli a maga terhét, hogy egyszer majd számot adjon Istennek. Én a jók között ismertem meg őt, ha rossz, ő tudja.” PÁZMÁNY 1613/1984, 209. – Csonka Ferenc fordítása
- 228:7–8 *Pro area, Dominica clamo. tu, quis in ea sim, nolo cures; ventilabrum exspecto*: – „Isten csűrőért kiáltok, ne törődj velem, ki már benne vagyok; a szórólapátot várom.” PÁZMÁNY 1613/1984, 209. – Csonka Ferenc fordítása
- 228:14 Heródest – Heródes Antipászt (lásd 48:21)
- 228:349. jegyzet [...] *Petil.* [...] – Petilianus donatista püspök volt Numidiában a 4. század végén, Szent Ágoston apologetikai művei tanúskodnak tanításáról.
- 228:351. jegyzet [...] *Erasm.* [...] – Desiderius Erasmus Roterodamus (lásd 105:6–18)
- 229:5 Noének – Noé pátriárka Lámech fia, Ádám 10. utódja, istenfélő ember egy istentelen korban. Az özönvíz után az Úr szövetséget kötött vele, és fiaival (Szem, Kám, Jáfet) együtt szaporodásra és a teremtet világ feletti uralomra rendelte, megerősítve az első emberpárnak mondott áldását. A hagyomány szerint 950 évet élt. Nemcsak a *Biblia* beszéli el történetét, hanem az iszlám vallás is az őt legnagyobb próféta egyikeként tekint rá.
- 229:12 *Crescite, multiplicamini.* – „[Isten megáldotta Noét fiaival együtt, és így szólt hozzájuk:] »Legyetek termékenyek, szaporodjatok, [és töltsétek be a földet.]” Ter 9,1 – *Biblia* 2013, 35.
- 229:22–23 *Illis, qui se non continent, utique expedit nubere. Qui autem voverint Continentiam, nec licet, nec expedit.* – „Akik nem tartóztatják meg magukat, azoknak mindenképpen helyes megnősülni. Akik azonban ömegtartóztatást fogadtak, azoknak nem szabad és nem is helyes.” PÁZMÁNY 1613/1984, 209. – Csonka Ferenc fordítása
- 229:23–25 *Si nupserit virgo, [...] quia primam fidem irritam fecit.* – „Ha egy leány férjhez megy, nem vétkezik; az a leány azonban, aki felajánlotta magát Isten szolgálatára, ha férjhez megy, bűnhődnie kell, mert az első esküjét megszegte.” PÁZMÁNY 1613/1984, 209. – Csonka Ferenc fordítása
- 230:7–8 *Decreto Colomanni* – Kálmán magyar király törvényeiben (lásd 71:13–14)

3.2. Öt levél (1613)

- 230:16–18 *Si tantum dominatur iniquitas, [...] quam certum de praesenti homicidium.* – „Ha annyira uralkodik a romlottság, [...]” (lásd 72:1–3)
- 230:19–22 *Aliam Vxorem quaerere, [...] quam si culpae usurpetur autoritas.* – „Más asszonyt keresni, amikor már van feleséged, házasságtörés, és ez bizony súlyos dolog, mert úgy véled, hogy vétkeket a törvény tekintélyével kell elfedned. Elviselhetőbb ugyanis, ha titokban marad a bűn, és a bűnt nem borítjuk be tekintéllyel.” PÁZMÁNY 1613/1984, 209–210. – Csonka Ferenc fordítása
- 230:24 *Sacrilegussá* – szentségtörővé (lásd 71:8)
- 230:359. jegyzet [...] *ibid Vsu sublatas has Leges censet. Soar.* [...] – Suarez [...] úgy véli, hogy ezek az idézett rendelkezések hatályukat veszítették
- 231:3 *Irregularis* – rendellenes
- 231:7–11 *Eliguntur Mariti in Sacerdotium, [...] Et Joannes indignus hic gradu existimabitur.* – Pázmány kompilációja a hivatkozott oldalakról két részletből: „Nős férfiakat választanak papokká, mert nincs annyi szűz férfi, mint amennyi papra van szükség. Mert ha az apostol véleménye szerint csak a házas férfiak lehetnek püspökök, akkor maga az apostol sem lehet püspök, aki kijelentette: Azt akarom, hogy mindenki úgy éljen, mint én. És erre a tisztre Jánost alkalmatlannak tartották.” PÁZMÁNY 1613/1984, 210. – Csonka Ferenc fordítása
- 231:25–27 *Hos igitur alloquor, [...] hoc faciant, etc.* – „Azoknak mondom tehát, hogy mit tegyenek, akiknek a házastársa hosszú betegségben szenved, vagy elérhetetlenül távol van, vagy tiltott lelkesedésből önmegtartóztató; ezt tegyék stb.” PÁZMÁNY 1613/1984, 210. – Csonka Ferenc fordítása
- 233:11 *Ministeriumnak* – (református tanító) hivatalnak (lásd 64:16)
- 233:18–20 [Tudgyuk, {...} hogy örök életre ismét mind fel-támadunk.] – Az idézet Beythe István 1597-ben megjelent hitvallásából származik: BEYTHE, *Confessio*. A művet Pázmány említéseiből és hivatkozásaiból ismerjük, mára elveszett vagy lappang. RMNy 1971, 811. – A szöveletes zárójel az eredeti szövegben is szerepel.
- 233:380. jegyzet *Böjthe* [...] – Beythe István (lásd 94:4)
- 234:6 ELOHIM – Elohim (héb.: eloah) Isten neve az Ószövetségben, az egy igaz Istent jelöli, általában emelkedettebb stílusú szövegekben fordul elő (Ez 28,2; Zsolt 18,2; Dán 11,37).

3. Tárgyi jegyzetek

- 234:19 Viszláé – látod-e?
- 234:19 Mahomet – Mohamed (lásd 84:5)
- 235:6 sérvést töltek lelkekben – szakadást (viszályt) okoztak az emberek között
- 235:9 *Reputatiót* – tiszteletet, hírnevet; itt: méltóságot (lásd 84:27)
- 235:13 Labyrinthusból – A labirintus a görög mitológiában egy áthatolhatatlan, szobákból és folyosókból álló építmény. Itt a megválaszolendő kérdések metaforája.
- 235:21–24 *Gloriamini, [...] quod plura faceretis si possetis.* – „Azzal dicsekdedtek, hogy pártotokra senkit sem kényszerítetek. Ilyenképpen nevezte magát galambnak a kánya is, amikor elijesztve nem tudta a csibéket elragadni. Ugyan hol nem tettétek ezt, ha tehettétek? Ezzel megmutatjátok, hogy sokkal többet tennétek, ha tehetnétek.” PÁZMÁNY 1613/1984, 210. – Csonka Ferenc fordítása – A hasonlat a *Feleletben* is előfordul (PÁZMÁNY 1603/2000, 136; PÁZMÁNY 1603/2014, 173), és egy Phaedrus-mesére vezethető vissza: PHAEDRUS 1961, 28 (I, 31). – Caius Iulius Phaedrus (Kr. e. 15 k. – Kr. u. 55 k.) ókori római meseköltő
- 235:24 Bocskai – kismarjai Bocskai István, erdélyi fejedelem (lásd 89:7)
- 235:31–236:2 *Nunquid, quia mores optimi libertate voluntatis eliguntur, ideo mores pessimi non Legis integritate puniuntur?* – „Vajon ha a jó erkölcsöket szabad akaratból választjuk, nem kell-e a rossz erkölcsöket a törvény teljes szigorával megbüntetni?” PÁZMÁNY 1613/1984, 210. – Csonka Ferenc fordítása
- 236:2–4 *Frustra dicis, Relinquer libero arbitrio. Cur enim non in homicidiis, et in stupris, et in quibusque aliis facinoribus libero te arbitrio dimittendum esse proclamas?* – „Hiába mondd [..]” (lásd 88:16–19)
- 236:6 Baraszlai köntössel – Boroszlóban készült gyapjúköntössel (lásd 89:1–2)
- 236:12 Testamentomossa – a végrendelet végrehajtójává (lásd 89:7)
- 236:14 Nagy András – Nagy András († 1612) a Bocskai által letelepített hajdúk főkapitánya volt. Politikai ingatlansága okozta vesztét: árulása miatt Báthory Gábor elfogatta, és Gyulafehérváron 1612. aug. 13-án kivégeztette. KOMÁROMY 1910.
- 236:16–19 [Hogy, {...} élyen tanácsávalis.] – Pázmány itt a Báthory Gábor és a hajdúk közötti szövetség (lásd 11:14–20) 20. pontjára utal. EOE, V,

3.2. Öt levél (1613)

573. – A szögeletes zárójel az eredeti szövegben is szerepel. – *De facto* = tényszerűen
- 236:20 *Metamorphosis* – átalakulás, átváltozás (lásd 90:14)
- 236:29 Ananiással – Ananiás (lásd 90:22)
- 236:386. jegyzet [...] *Cres.* [...] – Cresconius Grammaticus (lásd 87:228. jegyzet)
- 237:14 pirongattyák – enyhén helytelenítik
- 238:2 Fábulát – mesét (lásd 30:13)
- 238:19 *Pasquillusban* – A paszkvillus általában meghatározott személy vagy csoport (itt: a jezsuita rend) ellen intézett, durva hangú, verses, ritkábban prózai gúnyirat (lásd: 100:28).
- 238:21 Felséges Baváriai Herczeg – I. (Wittelsbach) Miksa bajor herceg, majd választófejedelem (lásd 97:18–19)
- 238:24–241:15 *NOS MAXIMILIANVS*, [...] *Datum Monachii, 12. Junii, Anno 1607.* – „Bajorország hercegének tanúságtétele [...]” (lásd 97:23–100:27)
- 241:29 *Restitutióra* – visszatérítésre (lásd 101:15–19)
- 241:402. jegyzet *Maledicti possidentes aliena.* – „Átkozottak, akik másét bitorolják.” PÁZMÁNY 1613/1984, 215. – Csonka Ferenc fordítása
- 242:1 *Beati possidentes* – Pázmány értelmezi: „Bódogok az kikben kezekben katcsok: és akár-honnan légyen, de vagyon begyekben” 242:1–2. – boldogok, akik birtokolnak / a birtokon belül lévők (jogi aforizma) – kacs = növények, pl. szőlő kapaszkodószára
- 242:7 *Sola Fides* – egyedül a hit (lásd 25:9)
- 242:11 Fundátorok – alapítók
- 242:15 *Apologiátskát* – *APOLOGIA*, 1606 (lásd 103:8–9)
- 242:17 Ariánus – unitárius (lásd 43:16)
- 242:27 bagariát – a bagarja sötét színű, puha tapintású, de erős marhabőr
- 242:30 Dávid Ferencz – Dávid Ferenc (Franz Hertel; 1520 k.–1579) az erdélyi unitárius egyház megalapítója és első püspöke. Hite miatt a katolikus Báthory Kristóf erdélyi vajda (1576–1581) a dévai várbörtönbe vettette, ott halt meg 1579. november 15-én. Nagy szerepe volt abban, hogy az 1568. január 6–13. között tartott tordai országgyűlésen olyan törvény született, amely lehetővé tette, hogy a gyülekezetek a püspöki hatalomtól függetlenül maguk döntsék el, milyen papot válasszanak (EOE, II, 338–344). Ez nagy

3. Tárgyi jegyzetek

- mértékben elősegítette a vallási tolerancia kialakulását. Részletesebben lásd: BALÁZS 2006b.
- 242:404. jegyzet *Excusatio non petita, est accusatio* – „A nem kért védelem vádnak tekintendő.” (lásd 103:17–18)
- 242:405. jegyzet *Barbara, profana.* – barbárok, istentelenek (lásd 103:20)
- 243:5–7 Azt tudgyák csak az tormában esett férgek, hogy a’ mit egyszer Debreczembe egynehány Kosta Praedikátor jóvá hagyott – A magyar református egyház a második helvét hitvallást fogadta el (lásd 35:2–3). – Kosta = gólya; itt: vándor.
- 243:18–19 Gravérus Albertnak – Albert Grawer (lásd 105:2)
- 243:19 Severinus Scultetinak – Skultéti Szeverin († 1600) bártfai lutheránus lelkész részt vett a csepregi zsinaton, ahol Beythe Istvánnal vitázott (lásd 94:4).
- 246:12 Confessor – keresztény hitvalló
- 247:442. jegyzet *2.Thes. 2. v. 6.* – helyesen: 2Tessz 2,15: „Legyetek hát állhatatosak, testvérek, és ragaszkodjatok a hagyományokhoz, amelyeket tőlünk élőszóban vagy levélben kaptatok.” *Biblia* 2013, 1714.
- 247:446. jegyz. *1.Cor. 2. v. 28.* – helyesen: 1Kor 2,14: „A testi ember nem fogja fel, ami az Isten Lelkéből ered. Balgaságnak tartja, s nem képes megérteni, mert lelkileg kellene megítélnie.” *Biblia* 2013, 1657.
- 248:5 EL SABAOTH – a Seregek Ura, Isten neve az Ószövetségben
- 248:12 Fontáni – fontnyi, valamennyi
- 249:2 Pammachiusnak – Szent Pammachius (350 k.–409/410) hitvalló Szent Jeromos iskolatársa volt. Hitvese, Paulina Szent Paula leánya és Szent Eusztachium nővére volt (lásd 222:319. jegyzet).
- 249:6 *Nolim in suspicione Haeresis quenquam esse patientem.* – „Nem akarnám, hogy bárki is az eretnkség gyanújában szenvedne.” PÁZMÁNY 1613/1984, 215. – Csonka Ferenc fordítása
- 249:16 *Si Haeretici sunt, Christiani esse non possunt.* – „Ha ugyanis eretnekek, akkor nem keresztények” TERTULLIANUS 1986e, 449.
- 249:16–18 *Sed quemadmodum Diabolus Christum saepe mentitur, Christus tamen non est: ita nec Christianus videri potest, qui non permanet in Fidei veritate.* – „De ahogy az ördög is gyakran hazudja magáról, hogy ő Krisztus, ugyanúgy azt sem tekinthetjük kereszténynek, aki nem marad

3.2. Öt levél (1613)

meg az igaz hitben.” PÁZMÁNY 1613/1984, 215. – Csonka Ferenc fordítása – „Sic se Christianum esse profitetur, quomodo et Christum diabolus saepe mentitur, ipso Domino praemonente et dicente: Multi venient in nomine meo dicentes: Ego sum Christus, et multos fallent. sicut ille Christus non est, quamvis fallat in nomine illius: ita nec Christianus videri potest, qui non permanet in Evangelij eius et fidei veritate.” CYPRIANUS, *De unitate ecclesiae* = CYPRIANUS 1583, II, 234 = PL IV, 511. – „hiszen a Sátán is sokszor Krisztusnak adja ki magát. Krisztus maga figyelmeztetett erre, amikor ezt mondta: Sokan jönnek majd az én nevemben, és azt mondják: Én vagyok a Krisztus! – és sokakat megtévesztenek. Ahogyan az ilyen nem Krisztus, csak nevében az, úgy nem tekinthető kereszténynek az sem, aki nem tart ki Krisztus evangéliumának és hitének igazságában.” CYPRIANUS 1999a, 256.

249:19 *Christianus non est, qui in Chisti Ecclesia non est.* – „Akár ki légien, [...]” (lásd 117:7–8)

249:19–20 *Nominetenus invenitur Christus apud Haereticos.* – „Az eretnek csak névleg emlegetik Krisztust” PÁZMÁNY 1613/1984, 215. – Csonka Ferenc fordítása

249:20 *Dealbati sunt nomine Christiano.* – „kifakultak már a keresztény nevezetből” PÁZMÁNY 1613/1984, 215. – Csonka Ferenc fordítása

249:21 *Omnes Haeretici, Christiani non sunt.* – „Egy[etlen] eretnek [s]em keresztény” PÁZMÁNY 1613/1984, 215. – Csonka Ferenc fordítása nyomán

249:21–23 *Cum Novatiani, aut Marcionitae, seu quilibet alii nominantur, Christiani esse desierunt, qui Christi nomine amisso, humana vocabula induerunt.* – „Ugyanis [akár frígek,] akár novatiánsuok, [vagy valentiniánusok,] vagy marcionisták, [akár anthropiánusok] akár más efféle nevet viselnek, christianusok lenni mindenesetre megszűntek, hiszen Krisztus nevét elhagyva emberi, idegen neveket aggattak magukra.” LACTANTIUS 2012, 347.

249:23 Liberiusnak – Szent Libériusz pápa (Liberius; 352–366) az arianizmus ellenfele és Alexandriai Nagy Szent Atanáz védelmezője volt. Harcában fő nehézsége az volt, hogy II. Constantius (Flavius Julius Constantius; 337–361) római császár elfordult tőle, és az ariánusokat támogatta, sőt II.

3. Tárgyi jegyzetek

- Félix személyében ellenpápát (356–365) is választott. A császár halála után helyre tudta állítani az Anyaszentegyház egységét.
- 249:449. jegyzet [...] *Joannis Hierosol.* – Ioannes Hierosolymitanus pelagista eretnek volt a 4–5. század fordulóján.
- 249:455. jegyzet [...] *Parmen.* [...] – Parmenianus († 391) karthágói donatista püspök volt.
- 250:1 *Quin tu abi, et Christianus prius efficere.* – „Te pedig távozz innen, és igyekezz mielőbb kereszténnyé lenni.” PÁZMÁNY 1613/1984, 216. – Csonka Ferenc fordítása
- 250:4–6 *Tolerabilia sunt testamenta Diaboli, quam argumenta Arii. Detestandi Judaei, qui Carnem Domini crucifixerunt: detestabiliores tamen arbitror eos, qui Divinitatem Christi cruci subditam crediderunt.* – Pázmány két ugyanazon fejezetből származó részből állította össze idézetét: „Az ördög incselkedései elviselhetőbbek, mint Arius érvei. Elítélendőek a zsidók, akik Urunk testét megfeszítették, de még elítélendőbbnek tartom azokat, akik azt hitték, hogy Krisztus istenségét is fel lehet feszíteni.” PÁZMÁNY 1613/1984, 216. – Csonka Ferenc fordítása
- 250:10–11 *Nihil refert, Haeretici sint an Gentiles. De Haeretico sic loquendum, sicut de Gentili.* – Pázmány két ugyanazon fejezetből származó részből állította össze idézetét: „Nem számít, hogy eretnekek vagy pogányok. Az eretnekekről úgy kell beszélni, mint a pogányokról.” PÁZMÁNY 1613/1984, 216. – Csonka Ferenc fordítása
- 250:12–13 *Intolerabile est, et a sana Fide devium, Haeticorum meliorum esse causam quam Paganorum.* – „Elviselhetetlen dolog ez és az igaz hittől eltérő, hogy az eretnekek ügye jobb, mint a pogányoké.” PÁZMÁNY 1613/1984, 216. – Csonka Ferenc fordítása – „Primum quia debent attendere quam sit intolerabile atque a sana doctrina nimis devium, [...]” (lásd 117:19–20)
- 250:16 *Haeticos, Gentibus esse peiores, dubitat nemo.* – „Senki sem kételkedik abban, [...]” (lásd 117:27)
- 250:20 *quandam habet consequentiam* – „öszue vannac kötöztetue, [...]” (lásd 118:3–4)
- 251:3 *Atheus* – istentagadó (lásd 119:1)

3.2. Öt levél (1613)

- 251:3–4 *Aëtius contentiosas nugas connexuit, ob quam etiam causam Atheus est dictus.* – Tartalmi összefoglalás (lásd 119:1–2). – „Aëtius vitás semmiségeket kapcsolt össze, azért aztán istentelennek nevezték őt.” PÁZMÁNY 1613/1984, 216. – Csonka Ferenc fordítása
- 251:7–8 *Manifestum tibi sit, nullum errorem in Religione esse potuisse, si anima pro DEO non coloret Animam, aut Corpus, aut Phantasmatus sua.* – „Lássad világosan, [...]” (lásd 120:3–5)
- 251:8–9 *Omne dogma contrarium veritati, adorat Opera manuum suarum.* – „Minden dogma, amely ellentétes az igazsággal, imádja saját maga alkotását.” PÁZMÁNY 1613/1984, 216. – Csonka Ferenc fordítása
- 251:9–10 *In corde Credentium ponitur Idolum, quando novum dogma constituitur.* – „A hívők szívébe egy bálvány kerül, amikor új dogma keletkezik.” PÁZMÁNY 1613/1984, 216. – Csonka Ferenc fordítása
- 251:10–12 *Haeresum principes, simulachra dogmatum suorum, artificii corde componunt; et venerantur ea, qua a se sciunt simulata.* – „A szakadárook vezetői művészi módon készítik el dogmaik bálványait, [...]” (lásd 119:21–22)
- 251:12 *Ab Idololatria non distant Haereses.* – „Az is kétségtelen, [...]” (lásd 119:13–16)
- 251:13 *AntiChristusnak* – Antikrisztusnak (lásd 116:27–28)
- 251:14–15 *Est tertius AntiChristus, Arius aut Sabellius. imo omnes sunt AntiChristi, qui prava nos interpretatione seducunt.* – „Van már egy harmadik Antikrisztus is, Arius vagy Sabellius, sőt mindenki Antikrisztus, aki helytelen bibliamagyarázattal vezet minket tévútra.” PÁZMÁNY 1613/1984, 217. – Csonka Ferenc fordítása – Szabelliosz (Sabellius; 3. sz.) monarchianista (lásd 119:318. jegyzet) eretnek pap volt, aki tanításával (az Atya, a Fiú és a Szentlélek csupán Isten arcai) megszüntette a három isteni személy közötti markáns teológiai különbséget. I. (Szent) Kallixtus (Callixtus; 217–222) pápa kiátkozta. SZÁNTÓ 1987–1988, I, 102–103.
- 251:17 *Omnes Haeretici, Christiani non sunt: Diaboli sunt.* – „Egy eretnek sem keresztény, ördögök ők.” (lásd 249:21)
- 251:22–25 *Constituamus aliquem, castum, continentem, non avarum, non contentiosum, patientem, quietum, nulli invidentem, sobrium, frugalem, sed Haereticum: nulli utique dubium est, propter hoc solum, quod Haereticus*

3. Tárgyi jegyzetek

- est, Regnum DEI non possessurum.* – „Állapítsuk meg bár valakiről, hogy tiszta, önmegtartóztató, nem kapzsi, nem kötekedő, türelmes, békés, nem irigy, józan, rendszerető, de eretnek: és senki sem fog kételkedni, hogy e miatt az egyetlen tulajdonsága miatt, az eretnek voltaért nem fog bejutni az Isten országába.” PÁZMÁNY 1613/1984, 217. – Csonka Ferenc fordítása
- 251:465. jegyzet [...] *Repleta est terra.* – „tele van országa...” Iz 2,8 – *Biblia* 2013, 1025. – A marginális jegyzetekben szereplő bibliai strófakezdetek azt a célt szolgálják, hogy a vonatkozó patrisztikus igekommentárban az olvasó könnyebben megtalálja az adott locust.
- 251:466. jegyzet [...] *Et posuerunt.* – „felállították” Jer 32,34 – *Biblia* 2013, 1160.
- 251:467. jegyzet [...] *Et nunc revelabo.* [...] *Et comedent.* – „Nem ismerte el” Oz 2,10 – *Biblia* 2013, 1334. – „táplálékuk” Oz 4,8 – *Biblia* 2013, 1336.
- 251:468. jegyzet [...] *Lirinens.* [...] – Lerinumi Szent Vince (Vincentius Lerinensis; † 455 k.) gall származású kora keresztény egyházi író. Korabeli eretnekségekkel polemizált, fő műve a *Commonitoria*, melyben a katolikus hit alapelveit és dogmafejlődésének útját foglalta össze. 16. századi kiadása: VINCENTIUS 1586.
- 252:7 Cherintust – Kerinthosz (lásd 120:17)
- 252:9 Polycárpus – Szmirnai Szent Polikárp (Polycarpus; 69 e.–155) Szmirna (ma Izmir, TR) vértanú püspöke, Szent János apostol tanítványa és Szent Iréneusz tanítómestere volt a 2. században.
- 252:10 Origenes – Órigenész (lásd 114:12–14)
- 252:11 Samosaténus Pál – Szamoszatai Pál (Paulus Samosatenus; 200–275 k.) Antiókia monarchianista eretnek püspöke volt 260–268 között.
- 252:12 Vá lens Császár – Valens (Flavius Iulius Valens; 364–378) római császár, I. Valentinianus (Flavius Valentinianus; 364–375) társuralkodója.
- 252:14 pervátába – árnyékszékbe
- 252:15–16 *Haeretica abominatione aquas etiam contactas rati, ipsas in cloacas emisere.* – „Úgy vélték, hogy az undok eretnekek még a vizet is megfertőzték, ezért a vizet beeresztették a szenny csatornába.” PÁZMÁNY 1613/1984, 217. – Csonka Ferenc fordítása

3.2. Öt levél (1613)

- 252:18 *Contaminatam esse pilam arbitantes.* – „azt gondolták, hogy a labda megfertőződött” PÁZMÁNY 1613/1984, 217. – Csonka Ferenc fordítása
- 252:20 Heraclas Páparul – Háráklász Alexandria 13. pápája (232–246) volt, az alexandriai kopt pátriárkát mind a mai napig pápának nevezik.
- 252:20 Sz. Dienes – Pszeudo-Dionüsziosz Areopagita (lásd 167:14)
- 253:8 *Crédónál – Hiszekegynél.* Két leggyakoribb, liturgikus használati formája az *Apostoli hitvallás* és a *Nicea–konstantinápolyi hitvallás*. PÁZMÁNY 1631/2001, 59–65; PÁZMÁNY 1631/2013, 287.
- 253:22 Pelágiust – Pelagius (350–360 k. – 431 e.) a Brit-szigetekről vagy Bretagne-ból származó szerzetes volt. Barátságot kötött Caelestiusszal (4. sz.), és Észak-Afrikába utaztak, Szent Ágoston felségterületére. A következőket tanították: 1. Ádám ugyanúgy meghalt volna, ha nem vétkezik; 2. Ádám bűne csak saját magának ártott, nem az egész emberi nemnek; 3. az újszülött gyermekek Ádám büntelen állapotában vannak (tagadták az áteredő bűnt); 4. Ádám halálával nem hal meg, Krisztus kereszttáldozatával és feltámadásával nem üdvözl az egész emberi nem; 5. a törvény ugyanúgy a mennyországba vihet, mint az evangélium; 6. az Úr eljövelele előtt is voltak büntelen emberek. Az efezusi (3.) egyetemes zsinat (431) tanait eretneknek nyilvánította. DENZINGER–HÜNERMANN 2004, 119 (DH 267–268).
- 253:29–254:2 *Nihil periculosius illis Haereticis esse potest, [...] meram ac simplicem Fidem Apostolicae traditionis inficiunt.* – „Semmi sem veszedelmesebb, mint az az eretnek, aki tisztán fut át minden dolgon, de egyetlen szóval, mint egy csepp méreggel megfertőzi az apostolok hagyományozta tiszta és egyszerű vallásunkat.” PÁZMÁNY 1613/1984, 217–218. – Csonka Ferenc fordítása – A *De fide orthodoxa contra Arianos* (Az igaz hitről az ariánusok ellen) című művet Pázmány korában még Szent Ambrusnak tulajdonították, de később kiderült, hogy Gregorius Elvirensis munkája. – Gregorius Elvirensis (Gregorius Baeticus; † 392) a hispániai Elvira püspöke volt, az ariánusok ellen lépett fel.
- 254:8 *Vbiquitást* – mindenütt jelenlétet – „Luther korai írásaiban ennek a fogalomnak a segítségével magyarázta a feltámadt Krisztus test szerint való jelenlétét az Úrvacsorában. Arra a kérdésre felel ugyanis ezzel, hogy a feltámadt Krisztus az Atya jobbján ülve hogyan lehet test szerint

- jelen egyszerre több helyen. Luther válasza az, hogy az »Isten jobbjá« nem hely. S így Krisztus mindenütt jelenvaló bár ebből nem következik, hogy mindenütt meg is ragadható, mint az Úrvacsorában, ahol ígérete szerint számunkra adja magát.” GERÉBY 1985, 319.
- 254:22–25 *Constituamus aliquem id sentire de Christo, [...] resistere maluerit.* – Pázmány az eredeti szövegnél tömörebben idézi: „Tegyük fel, hogy valaki ugyanazt gondolja Krisztusról, mint Photinus, azt hívén, hogy ez a helyes katolikus hitvallás, nos, én ezt az embert csak akkor nevezném eretneknek, ha a katolikus vallás megmagyarázása után szembezáll velünk.” PÁZMÁNY 1613/1984, 218. – Csonka Ferenc fordítása – Photinus (lásd 121:4)
- 254:27–255:2 *Qui sententiam suam, [...] nequaquam sunt inter Haereticos deputandi.* – „Akik véleményüket, bár hamis és helytelen, nem védik makacs lelkesedéssel, főleg ha az a vélemény nem makacs előítéletből született, hanem a félrevezetett szüleiktől örökölték, és óvatos nyugtalansággal keresik az igazságot, s ha megtalálták, készek helyes útra térni: ezeket semmiképpen sem sorolhatjuk az eretnekek közé.” PÁZMÁNY 1613/1984, 218. – Csonka Ferenc fordítása
- 255:8–10 *Non enim, [...] et quod dignam facultati comparandae operam non dedit.* – „Képességet kapott arra, hogy tanulmányai és jámborsága révén előrehaladhasson, ám ha ezt saját akaratából elhanyagolja, méltán jut – már büntetésként – súlyosabb tudatlanságba és nehézségbe.” AUGUSTINUS 1986, 430.
- 255:13–14 *Errant, sed bono animo errant; non odio, sed affectu DEI, honorare se DEVM credentes.* – „Tévednek, de jó szándékkal tévednek, hiszik, hogy szeretve és nem gyűlölve tisztelik az Istent.” PÁZMÁNY 1613/1984, 218. – Csonka Ferenc fordítása – „Tévednek tehát, de jó lélekkel tévednek; nem gyűlöletből, de az Isten iránti szeretetből: mert azt hiszik, hogy ők tisztelik és szeretik az Istent.” SALVIANUS 1862, 90.
- 255:487. jegyzet *Salvian.* [...] – Salvianus Massiliensis (405 k. – 451 k.) keresztény író, aki házasságból lerinumi szerzetes, majd mersaille-i presbiter lett. *De gubernatione Dei* (Isten kormányzása) című munkájának népszerű 16. századi kiadása: SALVIANUS 1580.

3.2. Öt levél (1613)

- 256:6–7 *Vnde colligere licet, hominis [Calvinistae] ingenium perpetuum esse Idolorum fabricam.* – „Kitűnik ebből: az emberi elme, [hogy úgy mondjam,] mindig is bálványkészítő műhely volt.” KÁLVIN 2014, I, 82. – A szöveletes zárójelben lévő rész az eredeti szövegben is szerepel. Pázmány egy kissé átfogalmazta a szöveget.
- 257:20–21 *Sequitur, discessionem ab Ecclesia, DEI et Christi abnegationem esse.* – „Következésképpen, az egyháztól való elszakadás Isten és Krisztus megtagadása” KÁLVIN 2014, II, 161.
- 258:1–2 *Quisquis extincto caelestis iudicii metu, secure sibi indulget, DEVM esse negat.* – „hogy az égi ítélet félelme híján bárki büntetlenül csapongjon és tagadja Isten létét.” KÁLVIN 2014, I, 40.
- 259:1–2 Arius, Nestórus, Eunómius – Arius (lásd 43:14) – Nesztoriosz (lásd 68:27) – Eunomiosz (lásd 131:17)
- 260:5–6 *Haeresis, Graece ab Electione dicitur; quod scilicet unusquisque id sibi eligit, quod sibi melius esse videatur.* – „A haeresis (eretnekség) görög szó, kiválasztást jelent, tudniillik ki-ki azt választja ki magának, ami neki a legjobban tetszik.” PÁZMÁNY 1613/1984, 219. – Csonka Ferenc fordítása – Pázmány értelmezi: „Az tehát Eretnek, az ki egyéb sinorra és czirkalomra nem veti az ő Vallását, hanem az maga tetczésére” 260:6–7. – A zsinór és a körző (cirkalom) a mesterember szerszámai. Az eretnek ember nem az Anyaszentegyház tanítása és hagyománya, hanem saját vélekedése alapján hisz Istenben.
- 260:11–12 *Segregant semetipsos: Introducunt sectas.* – Pázmány két részletből szerkesztette idézetét: „akik szakadást okoznak” Júd 19 – *Biblia* 2013, 1772. – „tévtanokat terjesztenek” 2Pét 2,1 – *Biblia* 2013, 1761.
- 260:12 *Ex nobis prodeunt.* – „Közülnk mentek ki” 1Jn 2,19 – *Biblia* 2013, 1765.
- 260:13–14 *Dissensiones, praeter doctrinam, quam vos didicistis, faciunt.* – „tartsátok szemmel azokat, akik ellentétben a kapott tanítással széthúzást és botrányt okoznak” Róm 16,17 – *Biblia* 2013, 1654.
- 260:20 járom-szeget – A járomszeg fából vagy vasból készült szög, amely a járom feje és talpa közti részt fogja össze, hogy az ökor ki ne szabadulhasson; itt: a házassági kötelmek metaforája.
- 260:521. jegyzet *I. Joan. 2. v. 9.* – Helyesen: 1Jn 2,19 (lásd 260:12)

3. Tárgyi jegyzetek

- 261:16–17 [Fel támadunk minnyájan ítéletkor, és mind el-változtatunk akkor.] – LOSONTZI, *In pompa fvebri...* (lásd 136:20–21) – A szögeletes zárójel az eredeti szövegben is szerepel.
- 261:18–19 Minnyájan fel-támadunk, ugymond, de nem változtatunk-el minnyájan. – „Nem halunk ugyan meg mindnyájan, de mindnyájan elváltozunk” 1Kor 15,51 – *Biblia* 2013, 1672.
- 261:23 [Mind meg kel halni.] – TSEH, *Tempore deductionis funeris* (lásd 82:15–17) – A szögletes zárójel az eredeti szövegben is szerepel.
- 261:24 [Nem halunk-meg minnyájan.] – „Nem halunk ugyan meg mindnyájan [...]” (lásd 261:18–19) – A szögletes zárójel az eredeti szövegben is szerepel.
- 262:1 AZ ALVINCZI PETER FELELETIRÜL, *rövid intés*. – Az *Öt szép levélre* Alvinczi már ugyanabban az évben válaszolt (ALVINCZI, *Egy tetetes*), azonban műve utolsó ismert példánya is megsemmisült. RMNy 1983, 977. Még 1609-ben napvilágot látott Pázmány viszontválasza, a *Megrostálás* is: PÁZMÁNY 1609/2017.
- 262:17 körtvélyben – körtébe
- 262:23 *triumphál* – győzedelmeskedik, diadalmaskodik
- 262:28–29 Ezt az ő Irására-való válaszat, melyet ez-előtt két esztendővel ki-nyomtattam – Pázmány itt a *Megrostálásra* utal. HARGITTAY 2004, 379.
- 262:31 helytelenségét. – Az ezt követő, Az NYOMTATÁSNAK FOGYATKOZASIRUL című errata nem illeszkedik szervesen az *Öt levél*hez, ugyanis az 1613-as *Kalauz* teljes főszövegének hibajegyzékét tartalmazza az *Appendixre* való utalás nélkül. Ezért szövegét itt nem is közöljük.

4. Mutatók

4.1. Bevezetés a mutatókhoz

A mutatókban alkalmazott rövidítések jegyzéke után összevonva olvashatjuk az *Öt szép levél*ben és az *Öt levél*ben a Pázmány által használt művek mutatóját. Ezt két rövidítésjegyzék követi. Pázmány mindkét szövegváltozatban előforduló rövidítéseinek jegyzékében a feloldásokat alanyesetben és határozós esetben (legtöbbször a helyhatározást kifejező ablativus) közöljük. Ezt a bevezetőkben és a tárgyi jegyzetekben rövidítve hivatkozott művek és szakirodalmi tételek könyvészeti leírása követi. Mivel Pázmány igen nagy számú bibliai könyvre hivatkozik, annak is információértéke van, ha jelölve van, melyeket nem említi. Ezért a mai katolikus *Biblia* beosztását követve felsoroljuk az összes ó- és újszövetségi könyvet, és a könyvek neve előtt szereplő csillaggal (*) jelöljük azokat, amelyeket Pázmány nem idéz. Először a bibliai könyveknek a ma használatos magyar nyelvű elnevezése olvasható, ezt követi zárójelben az adott könyv latin (vagy görög) megnevezése. E mutatóban a görög személyneveket latinos alakjukban, a személynévmutatóban fonetikus magyar átírásban közöljük. A műmutatóban a teljességre törekedtünk, az első előfordulás kapta a főszámot **fett** betűtípussal, melyre mind a további előfordulások, mind a szerző szerinti alfabetikus műmutató tételei visszautalnak.

A mutatók sora az *Öt szép levél* és *Öt levél* főszövegére vonatkozó hely- és a teljes kötetre vonatkozó személynévmutatóval zárul. A helynévmutatóban az egyes földrajzi tulajdonnevek mai magyar nyelvi alakját tekintjük címszónak. Településnevek esetében azok középkori latin nevét is közöljük, ettől pontosvesszővel elválasztva – amennyiben ez eltér a mai magyar névalaktól – a kiadványokban olvasható alakot vesszük fel. A zárójelet szintén pontosvesszővel elválasztva követi az adott település mai hivatalos neve, melyet az országkód követ. A személynévmutatóban KISKAPITÁLIS betűtípussal olvashatók a 19–20. századi kutatók vezetéknévei. A mutatók nem tartalmazzák sem a tulajdonnevekből képzett mellékneveket, sem az isteni személyek (Atya, Fiú, Szentlélek) neveit. A bibliai hely- és személyneveket a Szent István Társulat által kiadott fordítás (*Biblia* 2013) alapján írjuk.

4.2. A mutatókban használt rövidítések

A – Ausztria

ÁHEERE – Az Ágost. Hitv. Evangélikus Egyház Régi Emlékei

bibl. – bibliai (név)

CH – Svájc

coll. – összegyűjtötte (latin nyelvű kiadványok esetén)

CZ – Csehország

D – Németország

DE – Debreceni Egyetem

DE ÁJK – Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

DPL – Debreceni Protestáns Lap

ed. – edited, edidit = szerkesztette (angol és latin nyelvű kiadványok esetén)

ET – Egyiptom

ford. – fordította

főszerk. – főszerkesztő

F – Franciaország

GB – Anglia

GR – Görögország

GRR – Görög és Római Remekírók

HK – Hadtörténeti Közlemények

HR – Humanizmus és Reformáció

I – Olaszország

IL – Izrael

IRQ – Irak

ItK – Irodalomtörténeti Közlemények

jegyz. – jegyzetben (műmutatóban)

jegyz. – a jegyzeteket készítette (bibliográfiai leírásban)

kiad. – kiadta, sajtó alá rendezte

közrem. – közreműködő/közreműködésével

M – Málta

ME BTK – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar

MH – Magyar História

mit. – mitológiai (név)

4.2. A mutatókban használt rövidítések

MKsz – Magyar Könyvszemle
MTA – Magyar Tudományos Akadémia
MTA–PPKE BILK – Magyar Tudományos Akadémia – Pázmány Péter
Katolikus Egyetem Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport
ÓÍ – Ókeresztény Írók
OSzK – Országos Széchényi Könyvtár
összeáll. – összeállította
PL – Lengyelország
PPKE – Pázmány Péter Katolikus Egyetem
PPM – Pázmány Péter Művei
ProtSz – Protestáns Szemle
PUM, Sph – Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophica
RE – Református Egyház
REK – Református Egyházi Könyvtár
RL – Libanon
RMK, T – Régi Magyar Könyvtár, Tanulmányok
RO – Románia
S – Svédország
s. l. – sine loco (hely nélkül)
SK – Szlovákia
SYR – Szíria
SzIT – Szent István Társulat
tan. – a bevezető tanulmányt, előszót, utószót írta
TN – Tunézia
TR – Törökország
transl. – fordította (angol és latin nyelvű művek esetén)
UA – Ukrajna

4.3. A Pázmány által használt művek mutatója

4.3.1. A Pázmány által használt művek mutatója a nyomtatványok szövege és jegyzetei szerint

1. Instit. cap. 18. num. 3. → **152.**
1. parte q. 32. art: 4.; 2. 2. Quaest. 10. art. 6. → **208.**
2. Instit: c. 8. n. 58.; 3. Instit. cap. 12. nu. 4. → **152.**
21. Ciuit: → **44.**
1. 22. quest. 5. – Aurelius AUGUSTINUS, *Quaestiones evangeliorum* – 193:206. jegyz.
24. qu. 3. C. Haereticus. → **208.**
- VI. Synodus relata de Consec. dist. 3. Can. Venerabiles. → **70.**
2. A. Gellius lib: 7. cap: 18. – Aulus GELLIUS, *Noctes Atticae* – 52:146. jegyz.
- Acta Artemii apud Baron. an. 362. → **60.**
3. AElia: libro. 4. varia Histor: – Claudius AELIANUS, *Liber quinque variarum historiarum* – 51:143. jegyz.
4. Aeneas Sylvius, Hist. Bohem. – Aeneas Sylvius PICCOLOMINI (Pius, II), *Historia Bohemica* – 205:256. jegyz.
- Agoston, lib. 7. Civit. cap. 5. 6. et 9. → **44.**
5. Agostonis Tom: 4. lib: 1. de Consensu Euangel: cap: 10. – Aurelius AUGUSTINUS, *De consensu evangelistarum* – 29:26–27, 148:12. jegyz., 166:87. jegyz.
6. Alan: Copum Dialog: 6. ca: 31. fol: 673. (Alánus Cópust, Dialog. 4. cap. 18. Dialog. 5. cap. 16.) – Alanus COPUS, *Dialogi sex contra summi pontificatus, monasticae vitae, sanctorum, sacrarum imaginum oppugnatores et pseudomartyres*, Antverpiae, 1573. – 55:152. jegyz., 173:6
7. Alvinczi Peter Feleletirül – ALVINCZI Péter, *Egy tetetes, neve vesztett pápista embertől S.T.D.P.P.-től küldetett színes öt levelekre rend szerint való felelet Alvinczi Pétertől a kassai m. ekklesia lelki pásztorától*, [Debrecen, 1609] (RMNy 977). – 262:1

8. Amb. l. 10. in Luc. c. 21. – Aurelius AMBROSIUS, *Expositio evangelii secundum Lucam* – 251:470. jegyz.
Amb. li. 1. de Abraham. cap. 7. → **16.**
9. Amb. tom. 2. de Fide cont. Arian. ca. 1. – GREGORIUS Elvirensis, *De fide orthodoxa contra Arianos* – 253:481. jegyz.
10. Amb. Tom. 5. in ca. 5. ad Ephes. – PSEUDO-AMBROSIUS (Ambrosiaster), *Commentaria in Epistolam ad Ephesios* – 156:42. jegyz.
11. Ambr. 3. de fide ca. 3. – Aurelius AMBROSIUS, *De fide* – 117:307. jegyz., 250:2
12. Ambr. lib. de Dignitate Sacer. c. 2. – GERBERTUS Aurillacensis (Sylvester, II), *Sermo de informatione episcoporum* – 203:244. jegyz.
13. Ambros. 1. Officio. c. 50. (Ambros. 1. Offic. cap. 50; Ambros. 1. Officior. cap. 50.) – Aurelius AMBROSIUS, *De officiis ministrorum* – 196:215. jegyz., 225:335. jegyz., 231:363. jegyz.
14. Ambros. 6. hexam. cap. 9. fine. – Aurelius AMBROSIUS, *Hexaemeron* – 169:101. jegyz.
15. Ambros. ad Virginem lapsam. c. 5. – Aurelius AMBROSIUS, *De lapsu virginis consecrate* – 222:317. jegyz.
16. Ambros. libr: 1. de Abraham cap: 7. – Aurelius AMBROSIUS, *De Abraham* – 70:185. jegyz., 230:362. jegyz.
17. Ambros. Serm. 10. in Psal. 118. – Aurelius AMBROSIUS, *Expositio in psalmum Davidis CXVIII* – 162:68. jegyz.
Ambrús, Lib. 3. de Fide ad Gratian. ca. 3. → **11.**
18. Ansel: de similitu: cap: 84. – ANSELMUS Cantuariensis, *Liber de similitudinibus et exemplis* – 76:207. jegyz.
Apolog: Art: 2.; Apolog: Titul: de Missa → **54.**
19. Apologiaba, oltalmázo írásba, melliet Bartfan nem reghen nyomtatánac (Apologiátskát íranak az Felföldi Calvinisták) – *APOLOGIA et protestatio legatorvm et ecclesiarvm Hvngaricarvm adversus, iniquissimas monacho-Iesuitarum criminationes, quibus [...] Stephanvm [...] Hungariae et Transylvaniae principem gentemque Hungaricam in odia et contemptum [...] Germaniae principum inducere et aduersus eos, more Iesuitico, concitare volentes, Arianismi insimulare non sunt veriti*, Bartphae, 1606 (RMNy 941). – 103:8–9, 242:15

20. Apud Lipomanum, Tomo, 6. – CONSTANTINUS Porphyrogenitus, *Narratio de imagine Constantini cognomento Porphyrogeniti in Christo Romanorum imperatoris narratio: Collecta ex diversis historijs, de non manu facta Christi Dei nostri imagine, missa ad Abagarum, et ex Edessa translata in hanc beatissimam vrbium Reginam Constantinapolim* = Luigi LIPPOMANO, *De vitis sanctorum*, VI, ed. Lorenzo SAUER, Venetiis, 1581. – 166:3, 166:83. jegyz.
21. Arist. 3. de Anima, tex. 30. 39. – ARISTOTELES, *De anima* – 161:60. jegyz.
22. Aristot. 1. Metaphis. – ARISTOTELES, *Metaphysica* – 179:134. jegyz.
Art: 13.; Art: 20. et 21. Titul: de votis.; Art: 21. initio; Art: 21. Tit: De Missa; Art: 21. Titul: de coniugo Sacerd.; Art: 21. Titul: de Missa. → **53.**
23. Art: 30. (Art: 25.; Artic. 25.; Articulus 30.) – *Concilium Constantiense* (a konstanzi zsinat határozatai) = Lorenzo SAUER, *Concilia omnium generalia tum provincialia atque particularia, quae iam inde ab apostolis usque in praesens habita*, IV, Coloniae Agrippinae, 1567. – 54:150. jegyz., 54:151. jegyz., 55:152. jegyz., 201:237. jegyz., 201:238. jegyz., 201:239. jegyz.
24. Athana. orat. con. Arian. (Athan. Orat. 2. cont. Arian.) – ATHANASIUS Alexandrinus, *Orationes contra Arianos* – 119:315. jegyz., 249:457. jegyz.
25. Athanas. epist. ad Solitar. – ATHANASIUS Alexandrinus, *Historia Arianorum ad monachos* – 203:246. jegyz.
26. Athanasius iria Lib: de Passione Imaginis Christi (Athanasius írja, lib. de Passione Imaginis) – ATHANASIUS Alexandrinus, *De passione imaginis domini nostri libellus* – 29:16–17, 165:25
Aug. 1. de Civit. c. 25. → **44.**
Aug. 3. de doct. Chris. cap. 9. → **50.**
27. Aug. 4. Conf. c. 7. (Aug. 7. Confess. cap. 1.) – Aurelius AUGUSTINUS, *Confessiones* – 119:320. jegyz., 143:1. jegyz., 143:2. jegyz., 162:63. jegyz.
Aug: 7. de Ciuit: c. 6. et 9.; Aug. 8. de Civit. c. 23. 26.; Aug. 10. Civ. cap. 8.; Aug. 10. Civit. ca. 8.; Aug. 18. Civit. c. 31.; Aug. 18. Civit. cap. 52. → **44.**

28. Aug. 20. cont: Faus: cap: 21. (Aug. 20 contr. Faust. cap. 21.) – Aurelius AUGUSTINUS, *Contra Faustum Manichaeum* – 31:70. jegyz., 157:15–16, 157:49. jegyz., 167:87. jegyz., 176:127. jegyz.
Aug. 21. Ciuit. ca. 25.; Aug. 21. Civit. c. 25. → **44**.
Aug. citatus, supra, fo. 336. [Aug. tom. 4. de Bono Viduit. c. 8.] → **51**.
Aug. Enchir. cap. 5. → **36**.
29. Aug. Epist. 25. – Aurelius AUGUSTINUS, *Epistola CXCV. Hieronymus Augustino, gratulans illi quod haereticorum omnium meruerit odium; quod quidem gaudet sibi cum illo esse commune* – 209:263. jegyz.
Aug. epist. 54. → **45**.
30. Aug. Epist. 137. (Aug. Epist. 137.) – Aurelius AUGUSTINUS, *Epistola LXXVIII. Quidam e monasterio Augustini Spes nomine, accusatus a Bonifacio presbytero, crimen in Bonifacium ipsum transtulit* – 94:245. jegyz., 193:202. jegyz.
Aug. Epist 162. → **95**.
31. Aug. epist. 224. – Aurelius AUGUSTINUS, *Epistola XIV. Quare sol non idem praestat quod cetera sidera* – 198:226. jegyz.
32. Aug. haeres: 53. (Aug. haeresi 70.) – Aurelius AUGUSTINUS, *De haeresibus* – 131:349. jegyz., 131:351. jegyz., 195:211. jegyz., 210:271. jegyz.
Aug. ibid. cap. 23.; Aug. ibid. cap. 33. → **39**.
Aug. loc: cita: cont: Crescon: → **48**.
Aug. sup. fol. 534. [Aug. tom. 10. Serm. 1. in Vigil. Pentec. cap. 12.] → **47**.
Aug. supr. fol. 95. [Eodem Tom. 6. de Vtilit. credendi, cap. 14.] → **223**.
33. Aug. supr. fol. 95. [Aug. tom. 6. lib. contr. ep. Fundam. cap. 5.] – Aurelius AUGUSTINUS, *Contra epistolam Manichaei* – 250:461. jegyz.
Aug. to. 3. de Fide et Symb. cap. 7. → **46**.
Aug. tom. 1. de vera Relig. cap. 10. → **221**.
34. Aug. tom. 1. lib. 3. de Lib. arbit. cap. 22. – Aurelius AUGUSTINUS, *De libero arbitrio* – 255:486. jegyz.
35. Aug. tom. 3. de Eccles. dogmatib. cap. 72. – PSEUDO-AUGUSTINUS, *De dogmatibus ecclesiasticis* – 231:363. jegyz.
36. Aug. tom. 3. Enchir. cap. 17. – Aurelius AUGUSTINUS, *De fide, spe et charitate [Enchiridion]* – 194:207. jegyz., 249:454. jegyz.

37. Aug. tom. 3. li. 2. de Trinit. cap. 11. – Aurelius AUGUSTINUS, *De Trinitate* – 161:59. jegyz.
Aug. tom. 4. li. 1. de Consen. Evang. cap. 10.; Aug. tom. 4. li. 1. de Consensu Evang. cap. 16. 28. → 5.
38. Aug. tom. 4. Quaest. Veter. et Novi Test. ex utroque mixtim. Quaest. 127. (Aug. tom. 4. quaest. Vet. et Novi Test mixtis. q. 127. fine.) – PSEUDO-AUGUSTINUS, *De peccato Adae et Evae* (= *Quaestiones Veteris et Novi Testamenti*) – 224:329. jegyz., 226:337. jegyz.
Aug. tom. 6. haeres. 70. → 32.
Aug. tom. 6. l. 1. de Adulter. Conjug. cap. 15. et 24.; Aug. tom. 6. lib. 1. de Adult. conjug. cap. 15.; Aug. tom. 6. lib. 2. de Adult. conjug. c. 19. 20. → 217.
39. Aug. tom. 6. lib. de sancta Virginit. cap. 4. – Aurelius AUGUSTINUS, *De sancta virginitate* – 217:299. jegyz., 218:301. jegyz., 218:303. jegyz.
Aug. tom. 7. l. 4. de Bapt. con. Don. c. 18.; Aug. tom. 7. l. 4. de Bapt. cont. Donat. cap. 16. → 43.
Aug. tom. 7. lib. 2. cont. Liter. Petil. cap. 83. → 218.
Aug. tom. 9. de Decem chordis, c. 3. → 52.
Aug. tom. 10. Serm. 11. de Sanctis → 49.
40. Aug. tom. 10. Serm. 22. de Verbis Apost. – Aurelius AUGUSTINUS, *Sermo CLXV. Sermo de verbis apostoli, Gal 6,2–5* (= *Sermones de scripturis*) – 228:349. jegyz.
41. Aug. tom. 10. Serm. 28. de Verbis Apostoli – Aurelius AUGUSTINUS, *Sermo CLXXX. Sermo de verbis apostoli Iacobi* (= *Sermones de scripturis*) – 191:191. jegyz.
42. Aug. tract. 89. in Joan. – Aurelius AUGUSTINUS, *In Ioannis evangelium tractatus CXXIV* – 255:485. jegyz.
43. Augu. 4. de Bapt. cap. 20. – Aurelius AUGUSTINUS, *De baptismo contra Donatistas* – 120:322. jegyz, 121:325. jegyz., 121:328. jegyz., 251:472. jegyz., 254:483. jegyz.
44. Augu. 8. de Ciuit: cap: 23. 26. (Augus: 1. de Ciuit: c. 15.; Augus: 1. de Ciuit: cap: 25.) – Aurelius AUGUSTINUS, *De civitate Dei* – 22:39. jegyz., 23:43. jegyz., 49:138. jegyz., 72:189. jegyz., 86:225. jegyz., 117:310. jegyz.,

- 148:13. jegyz., 157:6–7, 157:48. jegyz., 163:70. jegyz., 172:121. jegyz., 230:361. jegyz., 237:396. jegyz., 250:459. jegyz.
45. Augus: Epist: 54. – Aurelius AUGUSTINUS, *Epistola CLIII. Quaestio respondet Augustini, multa obiter disserens de restituendis rebus quae proximo ablatae vel male partae sunt* – 101:256. jegyz., 241:401. jegyz.
46. Augus: Tom: 3. De Fide, et Symb: cap: 1. – Aurelius AUGUSTINUS, *De fide et symbolo* – 21:35. jegyz., 162:62. jegyz.
47. Augus: Tom: 10. Sermon: 1. in Vigil: Pent: c. 12. – PSEUDO-AUGUSTINUS, *Exordium fidei interioris et exterioris necessitas* – 117:306. jegyz., 249:453. jegyz.
48. Augus: Tomo 7. li: 3. cont: Crescon: 51. – Aurelius AUGUSTINUS, *Contra Cresconium grammaticum Donatistam* – 87:228. jegyz., 88:231. jegyz., 236:386. jegyz.
- Augus: Tomo 7. lib: 4. de Bapt: ca: 16. → 43.
- August. 5. Confes. ca. 3. → 27.
- August: 18. Ciuit: ca: 52. → 44.
- August. 20. cont. Faustum, cap. 5.; August. 22. cont. Faust. c. 17. → 28.
- August: Confess: Apolog: Art: 21. Tit: De Missae Sacrificio. → 54.
- August: Confess: Art: 21. → 53.
- August: haeres: 82. → 32.
- August. in Psal. 36. Concion. 3. → 219.
49. August: sermon: 11. de Sanctis, qui est de S. Ioanne Baptista. – Aurelius AUGUSTINUS, *Sermo CCCVIII. In decollatione beati Ioannis Baptistae*, II (= *Sermones de Sanctis*) – 51:144. jegyz., 193:205. jegyz., 193:206. jegyz.
50. August. Tom. 3. lib. 3. de Doctr. Christ. Cap. 7. – Aurelius AUGUSTINUS, *De doctrina Christianae* – 157:26, 171:116. jegyz.
51. August: Tom: 4. de Bono Viduit cap: 11. – Aurelius AUGUSTINUS, *De bono viduitatis* – 67:173. jegyz., 68:174. jegyz., 216:293. jegyz.
52. August: Tom: 9. libro de decem chordis cap: 3. – Aurelius AUGUSTINUS, *Sermo de decem chordis* (= *Sermones de scripturis*) – 71:188. jegyz., 230:360. jegyz.
- August: Tomo 7. libr: 3. de Bapt: c. 3. → 43.
53. Augustana Confessio – Philipp MELANCHTHON, *Confessio Augustana*, [eredeti címen: *Confessio fidei exhibita invictissimo Imperio Carolo V.*

- Caesari Augusto in Comicis Augustae, Anno M. D. XXX.*], Witebergae, 1531. – 16:25–26, 16:29, 16:22. jegyz., 17:8–9, 43:119. jegyz., 43:120. jegyz., 43:121. jegyz., 43:123. jegyz., 43:124. jegyz., 43:125. jegyz., 44:127. jegyz., 125:30, 126:2
54. Augustana Confessio Apologiaia, Artículo 4. (Augustana Confessio Apologiaia, Art: 21.; Augustana Confessi6nak Apologiája) – Philipp MELANCHTHON, *Apologia Confessionis Augustanae*, Wittebergae, 1531. – 15:15–16, 43:122. jegyz., 44:126. jegyz., 64:26–27, 106:265. jegyz., 213:282. jegyz., 243:22
55. azert mongia amaz Poëtais – Marcus Valerius MARTIALIS, *Epigrammaton* – 70:25
56. Babiloniai foghságrul ir – Martin LUTHER, *De captivitate Babylonica ecclesiae praeludium*, [Basel], 1520. (= *Opera omnia*, II, Wittenberg, 1545.) – 61:10
57. Balaeus, [Benno, Sleidánus] hazug historiájában olvassák – John BALE, *Acta Romanorum pontificum*, Basileae, 1558. – 227:12
58. [Balaeus,] Benno, [Sleidánus] hazug historiájában olvassák – BENNO cardinalis, *Historia de vita Hiltebrandi Pont. Rom. cognomento Gregorii VII* – 227:12
59. [Balaeus, Benno,] Sleidánus hazug historiájában olvassák – Johann SLEIDAN, *Commentarii de statu religionis et reipublicae Carolo Quinto Caesare*, Argentorati, 1555. – 227:12
60. Barónius, Anno Christi, 31. – Caesare BARONIO, *Annales ecclesiastici a Christo nato ad annum 1198*, Romae, 1588–1607. – 164:19, 165:79. jegyz.
61. Bellarm: lib: 1. c. 12. de San: – Roberto Francesco Romolo BELLARMINO, *Disputationes de controversiis Christianae fidei adversus huius temporis haereticos*, Ingolstadii, 1586–1593. – 30:69. jegyz.
62. Beza – Theodore de BÈZE, *Tractatio de repudiis et divortiis ex Theodori Bezae praelectionibus in priorem ad Corinth. epistolam*, Genevae, 1569. – 261:528. jegyz.
- Beza de Haereticis puniendis a Magistratu. Vid: Caluino Turcis: lib: 4. cap: 16. fol: 920. → 107.

- Beza Ep. 83. Theol.; Beza Epistol: 10. Theolog: ad 1. qu.; Beza Epistola 1. Theolog: → **94.**
- 63.** Beza in Confess: Fidei, Art: 20. folio 97. (Beza in Confess: ca. 4. art. 19.) – Theodore de BÈZE, *Confessio Christianae fidei et eiusdem collatio cum papistis haeresibus*, Heidelbergae, 1567. – 108:7, 110:12
Bezam, Epist. 10. Theolog. ad 1. Quaest. → **94.**
- 64.** Bonfin: Decad: 3. lib: 6. Anno 1444. (Bonfin. dec. 2. lib. 9.; Bonfin, Decad. 3. lib. 6. an. 1444.) – Antonio BONFINI, *Rerum Ungaricarum decades quatour cum dimida*, ed. ZSÁMBOKY János, Basileae, 1568 (RMK III 570). – 57:154. jegyz., 193:204. jegyz., 206:257. jegyz., 206:258. jegyz., 207:259. jegyz.
- 65.** Bornemizza Peter, hires neues Predikator, az ő Predikatioinac negiedic reszébe, az ördögi kysirtetekről, oly vtálatos dolghokat ir (Bornem: az ördögi kysirtet. folio 877.) – BORNEMISZA Péter, [1] *Negyedic resze az evangeliomokbol es az epistolakbol valo tanvsagoknak, melyeket a keresztyeneknek gyülekezetibe szoktac predikalni minden ünnep nap.* [2] *Predicaciok nagy soc czodalatos kisirtetekreöl*, Sempte, 1578 (RMNy 422). – 91:14–15, 91:236. jegyz., 91:237. jegyz., 92:238. jegyz., 92:239. jegyz., 92:240. jegyz., 92:241. jegyz., 92:242. jegyz., 93:243. jegyz., 93:244. jegyz., 96:251. jegyz.
- 66.** Bőjthe, supra, fol. 212. – BEYTHE István, *Confessio*, Nemetújvár, 1597 (RMNy 811). – 233:380. jegyz.
ca: 12. num: 3. → **152.**
ca: 20. → **106.**
Cal: li: 1. c. 4. n. 2.; Cal: li: 1. c. 11. n. 8.; Cal: li: 3. c. 3. n. 10.; Cal: li: 4. c. 15. n. 7.; Cal: lib: 1 c. 11. n. 13.; Cal. lib. 4. cap. 1. n. 10.; Calu: 1. Instit: ca: 11. nu: 13.; Calu: 4. Instit: cap: 18, nu: 18. → **152.**
- 67.** Calu: in I.Ioan. 5. v. 16. – Jean CALVIN, I. *In omnes Pauli apostoli epistolas, atque etiam in Epistolam ad Hebreos, item in canonicas Petri, Johannis, Jacobi et Judae commentarii*, II. *Commentaria in Acta Apostolorum*, [Genève], 1556. – 110:284. jegyz.
Calu: in Harmon: Mat: 19. v. 9. → **130.**
Calu: lib: 1. c. 11. n. 9.; Calu: lib: 1. cap: 11. n. 9.; Calu: lib: 1. cap. 11. num. 9.; Calu: lib: 2. c. 16. n. 10. 11. 12.; Calu: lib: 3. cap: 2. num: 16.;

Calu: lib: 3. cap: 19. nu: 2.; Calu: lib: 3. cap: 19. num: 2.; Calu. lib. 4. cap. 17. num. 24. → **152.**

Calu: lib: de Scandal: → **150.**

Caluin: libro 2. Instit: ca: 5. num: 6. → **152.**

Caluin. Matth. 27. v. 46. → **130.**

Caluino Turcis: lib: 2 ca: 11. folio 258. ex Coll: Mensal: Lutheri.; Caluino Turcis: lib: 4. cap: 16. fol: 920. → **107.**

- 68.** Caluinus In 2.Corinth: 1. v. 9. – Jean CALVIN, *Ioannes Calvini commentarii in secundam Pauli epistolam ad Corinthios*, Genevae, 1548. – 112:7
Caluinus in Matth. 5. v. 12. → **130.**

Caluinus, Ioan: 19. v 23. 24. → **130.**

Caluinus Libro 3. Instit: cap: 2. num: 16.; Caluinus Lib: 3. Instit: cap: 20 num: 24.; Calv. l. 4. c. 2. n. 9.; Calv. li. 1. cap. 11. n. 8.; Calv. li. 1. cap. 11. n. 9.; Calv. lib. 1. cap. 4. n. 2.; Calv. lib. 1. cap. 4. n. 3.; Calv. lib. 1. cap. 11. n. 13.; Calv. lib. 3. cap. 20. n. 24.; Calv lib. 4. cap. 11. n. 4. → **152.**
Calv. sup. fol. 391. 401. [Cal. Matt. 24. v. 36.; In Luc. 2. v. 40.; Cal. Matt. 3. v. 16.; Calv. Joan. 17. v. 12.; Luc. 16. v. 1.; Marc. 9. v. 49.; Luc. 22. v. 31.; Matt. 12. v. 33. et v. 5. ca. 15. v. 19. ca. 20. v. 26.; Matth. 21. v. 32.; Cal. Mat. 12. v. 25.; Matth. 7. v. 12.; Ibi. v. 16.; Matth. 6. v. 5.; Joan. 6. v. 35.; Infr. c. 4.; Cal. Matt. 27. vers. 46.; Matt. 26. v. 39.] → **130.**

Calv. sup. fol. 391. 401. [Calv. li. 2. cap. 16. n. 11; Ibid. n. 12.]; Calvin. li. 4. c. 13. n. 21.; Calvin. lib. 1. ca. 8. n. 12. → **152.**

Calvin. Matth. 19. v. 9. → **130.**

Cap. 3. et 4. De iis, quae vi metuque.; Cap: 3. et 4. de Iis quae Vi metuque causa. → **70.**

Cap. 6. → **27.**

cap: 7. num: 5. → **152.**

Cap. 10. n. 84. → **202.**

Cap 12. n. 3.; cap: 13. num: 15. → **152.**

Cap: 13. v. 19. → **130.**

Cap. 14. nu. 9. 11.; Cap. 19. nu. 4. → **152.**

Cap. 19. num. 5. → **136.**

cap: 22. nu: 4. → **167.**

- Cap. Cum non ad homine. De Judiciis; Cap: Cum non ad homine: De iudicijs; Cap. Infames, Causa 6. quaest. 1. → **70.**
- Cap. Nullus.; Cap: Nullus; Cap: Praeter.; Cap. Praeter de Cohabit. Clericor. et mulier. → **132.**
- Cap: Quicunque; Cap: Quicunque Causa 6. Quaestio: 1.; Cap. Si vero. Extra. de Jurejurando. → **70.**
- Cap. Vestra.; Cap: Vestra; Cap: Vlt: de cohabitatio: Clericor: et mulierum.; Cap. Vltimo. → **132.**
- 69.** Capitale facinus id fuit iuxta leges Imperij. Cod: et ff. de Episcop: et Cleric: – IUSTINIANUS, I, *Codex Iustinianus* – 60:158. jegyz.
- Cau: 22. qu: 4. C. in malis.; Caus: 22. qu: 5. ca: quacunq: arte. → **70.**
- Caus: 24 q. 3. cap: Dixit Apostolus. → **208.**
- 70.** Causa 11. q. 3. Can: 83. (Causa, 22. quaest. 4. Ca. Si aliquid.; Causa, 22. quaest. 4. Cap.; Causa, 22. quaest. 5. c. 4.) – GRATIANUS, *Codex Gratiani* – 21:36. jegyz., 49:26, 49:135. jegyz., 49:137. jegyz., 50:8–9, 50:9, 50:13, 52:145. jegyz., 66:169. jegyz., 81:23, 162:65. jegyz., 195:13–14, 195:15–16, 195:212. jegyz., 196:219. jegyz., 197:17–18, 197:220. jegyz., 198:225. jegyz., 215:287. jegyz.
- 71.** Cedren. – Georgius CEDRENUS, *Compendium historiarum* – 210:267. jegyz.
- Chrys. hom. 9. ad populum. → **74.**
- 72.** Chrysost: ad Theodor: lapsus. (Chrysos. tom. 5. Epist. ad Theodorum lapsus.) – IOANNES Chrysostomus, *Paraenesis sive adhortatio ad Theodorum lapsus* – 68:177. jegyz., 222:320. jegyz.
- Chrysost. hom. 2. et 3. ad Popul. → **74.**
- 73.** Chrysost: Hom. 31. in ca. 12. Matth. – PSEUDO-IOANNES Chrysostomus, *Opus imperfectum in Matthaeum* – 117:312. jegyz., 250:460. jegyz.
- 74.** Chrysost. Hom. 50. ad popul. Antiochen. (Chrysost. homil. 6. 7. 8. 9. ad Popul. Antioch; Chrysost. homil. 15. ad Popul.) – IOANNES Chrysostomus, *Homiliae ad populum Antiochenum* – 118:313. jegyz., 163:5–6, 191:194. jegyz., 192:196. jegyz., 194:208. jegyz., 250:19
- 75.** Chrysost. tom. 2. hom. 83. in Matt. – IOANNES Chrysostomus, *Homiliae in Evangelium Matthaei* – 202:242. jegyz.

76. Cic: 1. de Nat: Deor: (Cic. 1. de Natura Deorum.) – Marcus Tullius CICERO, *De natura deorum* – 73:190. jegyz., 209:264. jegyz.
77. Cic: 2. de Legib: – Marcus Tullius CICERO, *De legibus* – 77:211. jegyz.
78. Cicer: 1. Officior: – Marcus Tullius CICERO, *De officiis* – 80:220. jegyz.
Concil: Trident: Sess: 6. Can: 23. cap: 11.; Concil: Trident: Sess: 6. cap: 9.; Concil: Trident: Sess: 23. Cap: 12. de Reformat.; Concil: Trident: sess. 24. c. 10.; Concil: Trident: sess. 25. → **189**.
Confess: Tigurin: fol: 124.; Confessio Tigurina, an. 1545.; Confessio Tigurina, anni 1545. → **110**.
Confessionis Apologia, art. 21. → **54**.
Conrad: Schlüsselburg: Superin: li: 2. Theolo: Calu: art: 9. folio 90. → **185**.
79. Cypr: De habitu Virg: ca: 4. nu: 72. – Thascius Caecilius CYPRIANUS, *De habitu virginium* – 68:176. jegyz., 222:22
80. Cyprian: De Vnit: Eccles: nu: 48. (Cyprian. de Vnit. Eccles n. 48.) – Thascius Caecilius CYPRIANUS, *De unitate ecclesiae* – 117:10–11, 249:452. jegyz.
Cyprianus, De habitu Virginum, cap. 4. → **79**.
81. Cyprianus; de Idol. vanit n. 55: – Thascius Caecilius CYPRIANUS, *De idolorum vanitate* – 157:21
82. Cyrill. Hierosol. Cateches. 17. – CYRILLUS Hierosolymitanus, *Catecheses* – 202:241. jegyz.
83. Cyrillus lib: 1. ad Reginas. – CYRILLUS Alexandrinus, *De recte fidei ad reginas* – 68:180. jegyz.
D. Thom. Quodlib. 1. art. 18. → **209**.
84. Damasc. 4. de fide, cap. 7. – IOANNES Damascenus, *De fide orthodoxa* – 162:62. jegyz., 164:16–17
Damascen. Hist. Tripart. → **224**.
Damascénus, 4. de Fide, cap. 17. → **84**.
de Anima, li. 3. cap. ult. → **146**.
De bono Viduit: cap: 11. → **51**.
85. De carne Christi, cap: 2. (de carne Christi, c. 2.) – Quintus Septimius Florens TERTULLIANUS, *De carne Christi* – 117:9, 249:451. jegyz.

86. De Praescrip: cap: 7. 14. 16. et 37. (De Praescrip. cap. 40. num. 254.) – Quintus Septimius Florens TERTULLIANUS, *De praescriptionibus adversus haereticos* – 117:9, 119:13, 133:357. jegyz., 249:451. jegyz., 251:468. jegyz.
de vtil: cred c. 1. → **223**.
Decreto Colomanni, Lib. 1. cap. 67. → **132**.
87. Delrio 1. de Magia. cap. 1. – Martin Antono DELRIO, *Disquisitionum magicarum libri sex in tres tomos partiti*, Lovanii, 1599–1601. – 157:46. jegyz.
88. Dion. cap. 15. de Caelesti Hierarchia. – PSEUDO-DIONYSIOS Areopagites, *De caelesti hierarchia* – 167:90. jegyz.
Dialog. 5. cap. 16. → **6**.
Disput. 6. cap. 6. → **228**.
Dist: 84. Can: Quia aliquanti; Distinct. 82. Can. 2. et 3.; Distinct: 82. Can: 2. et 3. → **70**.
89. Epi. 105. – Aurelius AUGUSTINUS, *Epistola CXCIV. Augustinus Sixto Romano presbytero (et postea Pontifici), instruens illum adversus Pelagianorum argumenta* – 255:485. jegyz.
90. Epiphan. epist. ad Jon. Hieros. – EPIPHANIUS, *Epistola ad Ioannem episcopum Ierosolymorum* – 172:122. jegyz.
91. Epiphan: haeres. 75. (Epiphan. haeres. 27.; Epiphan: haeres. 76.; Epiphan. haeresi 42.) – EPIPHANIUS, *Panarion* – 131:349. jegyz., 131:350. jegyz., 164:73. jegyz., 215:15
92. Epist. 12. ad Severum: – PAULINUS Nolanus, *Epistola XXXII* – 166:14
93. Epist. 22. ad Eust. – Sophronius Eusebius HIERONYMUS, *Epistola ad Eustochium, Paulae filiam* – 222:319. jegyz.
94. Epist: 83. Theolog: – Theodore de BÈZE, *Epistolarum theologicarum Theodori Bezae Vezelii*, Genevae, 1573. – 33:73. jegyz., 77:214. jegyz., 87:227. jegyz., 87:229. jegyz., 178:133. jegyz., 219:312. jegyz.
95. Epist: 162 – Aurelius AUGUSTINUS, *Epistola XLIII. Quanta impudentia Donatistae persistent in suo schismate, tot iudiciis convicti* – 121:326. jegyz., 254:484. jegyz.

96. Epist. ad Fratres Inferior: Germa: (Erasm.) – Desiderius ERASMUS Roterodamus, *Epistola ad fratres Inferioris Germaniae*, Lovanii, 1544. – 130:347. jegyz., 228:351. jegyz.
Eus. lib. 7. cap. 7.; Euse. 3. Histor. cap. 30. → 98.
97. Euse: lib: 1. de vita Constan: ca: 11. (Euseb. 3. de vita Constan. cap. 49.) – EUSEBIUS Caesariensis, *De vita Constantini* – 73:191. jegyz., 166:84. jegyz., 167:89. jegyz., 209:265. jegyz.
98. Euseb: 7: cap: 14. (Euseb: 6. histo: c. 43.; Euseb. 7. Hist. cap. 18. alias 14.) – EUSEBIUS Caesariensis, *Historia ecclesiastica* – 29:15, 131:351. jegyz., 163:7, 163:22, 164:13, 165:1–2, 215:13, 215:289. jegyz., 252:10, 252:11–12, 252:476. jegyz.
Euseb. lib. 1. de vita Const. c. 11.; Euseb. lib. 3. de vitae Const. c. 49. → 97.
Euseb. lib. 4. cap. 14.; Euseb. lib. 6. c. 42.; Euseb. lib. 6. cap. 3.; Eusébius, lib. 7. cap. 18. alias 14.; Eusébius, lib. 9. cap. 11. → 98.
99. Evágrius, lib. 4. cap. 27. (Evágriusnál, lib. 5. cap. 18.) – EVAGRIUS Scholasticus, *Historia ecclesiastica* – 164:16, 164:25, 167:14
100. Fel tamadunc minniaian [...] (Fel támadunk minnyájan [...]) – LOSONTZI István, *In pompa fvnebri quam canunt = A KERESZTYENI gyülekezetben valo isteni diczeretek egyben szedögettek, es mostan nyomtattatak vyonnan eregbitetek, es emendaltattatak L. F. által*, Várad, 1566 (RMNy 222). – 136:20–21, 261:16–17
101. Feuardenitus in Irenaeum lib: 1. cap: 12. nu. 14. – François FEUARDENT, *Divi Irenaei episcopi Lugdunensis et martyris adversus Valentini et similibus gnosticorum haereses libri quinque*, Parisiis, 1576. – 125:14–15
Gabr. Vasquez de Adorat. li. 2. disput. 8. et 9. → 228.
102. Grauerus Albertnak Cassai Iscola mesternek, Bartfan ki Nyomtatot köniuet, melliet nem réghen irt – Albert GRAWER, *Bellvm Ioannis Calvinii et Iesv Christi Nazareni Dei et hominis. Hoc est Antithesis doctrinae Calvinianorum et Christi, in qua horrendissimae blasphemiae Calvinianorum in quatuor praecipue articulis de persona Christi, coena Domini, baptismo et praedestinatione [...] diluuntur*, Bartphae, 1597 (RMNy 1597). – 105:2–3

103. Greg. li. 9. Indict. 4. Epist. 9. (Greg. lib. 9. Epist. 9.) – GREGORIUS Magnus, *Epistola XIII. Ad Serenum Massiliensem episcopum* – 162:66. jegyz., 167:91. jegyz., 168:95. jegyz.
104. Greg. Magnus. l. 2. Indict. 2. Epsit. 53. – GREGORIUS Magnus, *Epistola ad Secundinum* – 168:94. jegyz.
Greg. Turon. lib. 1. de Glor. Martyr. c. 39. → 106.
105. Gregor. hom. 32. in Evang. – GREGORIUS Magnus, *Homiliae in evangelia* – 193:201. jegyz.
106. Gregorius Turonensis, lib. 1. Miraculorum, cap. 21. – GREGORIUS Turonensis, *Miraculorum libri VIII* – 165:2–3, 165:81. jegyz., 193:203. jegyz.
107. Guilelmus Reginaldus, Libro 4. cap. 22. fol. 1023. ex Tomo 2: Zuing: in Respons: ad Librum Lutheri de Sacram: – William REYNOLDS, *Calvinoturcismus, id est Calvinisticae perfidiae cum Mahumetana collatio et dilucida utriusque sectae confutatio*, Antverpiae, 1597. – 80:9–10, 80:219. jegyz., 132:355. jegyz.
108. Gyarmati Miklós-ellen írt könyvben – PÁZMÁNY Péter, *Kereztieni felelet a megh dücsöült szentek tiszteletirül, ertünk valo könyörghesekrül es segitsegül hiuasokrul*, Graeci Styriae, 1607 (RMNy 961). – 178:22
109. Gyarmati Miklosnac a szentec tizteleti, es seghitsegül hiuása ellen – GYARMATI Miklós, *Keresztyeni felelet Monozloi Andras vesperini püspök es posoni praepost könyve ellen*, Debrecen, 1598 (RMNy 830). – 33:15–17
110. Helveciai Confessio (Helueciai becsülletes Confessio; Helueciai confessio; Helueciai Confessio; Helueciai Tiguri Confessio; Helvéciai Confessió; Helvécziai Confessió; Helvécziai Tiguri Confessió) – Heinrich BULLINGER, Rudolf GWALTHER, *Orthodoxa Tigurinae ecclesiae ministrorum confessio*, Tiguri, 1545. – 35:8, 35:11, 35:15, 35:19, 35:23, 35:24, 35:26, 35:27, 36:1, 36:5, 36:7, 36:20–21, 36:74. jegyz., 36:75. jegyz., 36:76. jegyz., 36:77. jegyz., 37:78. jegyz., 37:79. jegyz., 37:80. jegyz., 37:81. jegyz., 37:82. jegyz., 37:83. jegyz., 37:84. jegyz., 37:85. jegyz., 37:86. jegyz., 37:87. jegyz., 38:88. jegyz., 38:89. jegyz., 38:90. jegyz., 38:91. jegyz., 38:92. jegyz., 38:93. jegyz., 38:94. jegyz., 38:95. jegyz., 38:96. jegyz., 38:97. jegyz., 38:98. jegyz., 39:14, 39:99. jegyz., 39:100. jegyz., 39:101. jegyz., 39:102. jegyz., 39:103. jegyz., 39:104. jegyz., 40:105.

jegyz., 40:106. jegyz., 40:108. jegyz., 40:109. jegyz., 40:110. jegyz., 40:111. jegyz., 40:112. jegyz., 41:113. jegyz., 41:23, 41:25, 41:114. jegyz., 41:115. jegyz., 41:116. jegyz., 41:117. jegyz., 41:118. jegyz., 42:1, 44:22–23, 102:15, 102:262. jegyz., 104:8, 104:13, 104:15, 114:21–22, 135:142. jegyz., 179:23, 179:28, 180:5, 180:8, 180:14, 180:17, 180:136. jegyz., 181:137. jegyz., 181:138. jegyz., 181:139. jegyz., 181:140. jegyz., 181:141. jegyz., 181:142. jegyz., 181:143. jegyz., 181:144. jegyz., 181:145. jegyz., 181:146. jegyz., 181:147. jegyz., 182:148. jegyz., 182:149. jegyz., 182:150. jegyz., 182:151. jegyz., 182:152. jegyz., 182:153. jegyz., 182:154. jegyz., 182:155. jegyz., 182:156. jegyz., 183:1–2, 183:157. jegyz., 183:159. jegyz., 183:160. jegyz., 183:161. jegyz., 183:162. jegyz., 183:163. jegyz., 184:164. jegyz., 184:165. jegyz., 184:167. jegyz., 184:168. jegyz., 184:169. jegyz., 184:170. jegyz., 184:171. jegyz., 184:173. jegyz., 185:174. jegyz., 185:175. jegyz., 185:176. jegyz., 185:177. jegyz., 185:178. jegyz., 243:3

Hier. cont Jovin. lib. 1. → **120.**

Hier. cont. Lucif. → **121.**

Hier. cont. Vigilant. → **114.**

111. Hier: Epist. 53. ad Ripar – Sophronius Eusebius HIERONYMUS, *Epistola ad Riparium presbyterum* – 131:351. jegyz.

112. Hier. in ca. 1. Miche. – Sophronius Eusebius HIERONYMUS, *Commentaria in Micheam* – 119:319. jegyz.

Hieron. 1. cont. Jovin. → **120.**

113. Hieron. ad Pammach. adversus errores Joannis Hierosol. – Sophronius Eusebius HIERONYMUS, *Contra Ioannem Hierosolymitanum* – 249:449. jegyz.

Hieron: cont: Lucif: → **121.**

114. Hieron. cont. Vigilant. – Sophronius Eusebius HIERONYMUS, *Contra Vigilantium* – 225:332. jegyz., 227:345. jegyz.

115. Hieron. epist. 48. ad Sabinian. cap. 3. – Sophronius Eusebius HIERONYMUS, *Epistola ad Sabinianum lapsum* – 222:319. jegyz.

116. Hieron. Epist. 57. – Sophronius Eusebius HIERONYMUS, *Epistola XV. Ad Damasum papam* – 114:12

117. Hieron. Epist. ad Heliodor. de Laudib. vitae solitar. – Sophronius Eusebius HIERONYMUS, *Epistola ad Heliodorum monachum* – 155:30

118. Hieron. in cap. 3. ad Titum. – Sophronius Eusebius HIERONYMUS, *Commentaria in Epistolam ad Titum* – 260:519. jegyz.
119. Hieron: in cap. 5. ad Galat: – Sophronius Eusebius HIERONYMUS, *Commentaria in Epistolam ad Galatas* – 133:358. jegyz.
Hieron. in Isa. 2. → 127.
120. Hierony: li: 1. et 2. cont: Iouin: (Hieron. l. 1. cont. Jovinian.; Hieron. li. 1. cont. Jovin. cap. 7.; Hieron. li. 1. cont. Jovin. Cap. 19.; Hieron. li. 1. contr. Jov.; Hieron. lib. 1. cont. Jovinian. ca. 19.) – Sophronius Eusebius HIERONYMUS, *Adversus Iovinianum* – 131:351. jegyz., 222:318. jegyz., 223:324. jegyz., 225:333. jegyz., 225:334. jegyz., 226:338. jegyz., 226:342. jegyz., 229:357. jegyz., 231:364. jegyz.
121. Hieronym: contra Luciferum cap: 1. et 5. (Hierónymus, Contra Luciferian.) – Sophronius Eusebius HIERONYMUS, *Dialogus contra Luciferianos* – 117:11, 117:309. jegyz., 249:456. jegyz., 250:458. jegyz., 251:16
Homil. 30. in c. 12. Matth. → 73.
Homil. 50. ad Popul. Antioch. → 74.
122. Hunnius in Epist: dedicat: Articuli de Sacrament: – Aegidius HUNNIUS, *Articulus sive locus de sacramentis Veteris et Novi Testamenti, praecipue de baptismo et coena Domini*, Francofurti ad Moenum, 1595. – 42:16–17
123. Hunnius Labyrintho 1. Propos: 262. et 286. – Aegidius HUNNIUS, *Labyrinthus primus papisticus*, Wittebergae, 1601. – 108:7–8
124. Illyricus pedigh in Catalogo Testium Veritatis (Illyricus, in Catalogo Testium; Illyricus in Catalogo Testium Veritatis) – Matthias FLACIUS Illyricus, *Catalogus testium veritatis, qui ante nostram aetatem reclamationum Papae*, Basileae, 1556. – 15:20, 16:9–10, 151:7
in 1.Cor: 15. fol: 162. → 215.
125. in Affirmatiua, num: 8. – *Summa azoknak az articvlvsoknak, kikre vetekeodesek tamadtanak Augustana Confessioban valo tanettek között, es akkik ez keovetkeozendo irásban, /mely az Egyessegnek Könuebül magyar nieluen irattott/ Isten igeiének tanettasa zerent es az hűtnek ighenlő folyasa zerent isteni felelemmel meg magyarasztattanak*, Keresztúr, 1598 (RMNy 834). – 124:9
126. in Apodixi 12. – BEREGSZÁSZI Péter, *Ventilatio scripti Claudiopoli in Transylvania editi, quod inscriptum est adversus auctores Iuliani*,

- ut vocant pseudocalendarij*, Varadini, 1585. (= BEREGSZÁSZI Péter, THORACONYMUS Mátyás, *De controversiis religionis hoc seculo motis adversaria quaedam scripta...*, ed. Johann Jacob GRYNÆUS, Basileae, 1587 [RMK III, 759].) – 81:23
- 127.** In c. 45. Isaiae. – Sophronius Eusebius HIERONYMUS, *Commentaria in Isaiam* – 119:319. jegyz., 251:465. jegyz., 251:467. jegyz.
- 128.** In ca. 23. Gen: fol: 224. Edit: Norimb: an: 1550. – Martin LUTHER, *In primum librum Mose enarrationes*, Norimbergae, 1550. – 122:330. jegyz., 255:489. jegyz.
in cap: 2. ad Galat: fol: 332. → **216.**
In cap: 2. Genes: fol: 128. → **131.**
- 129.** In cap. 3. Daniel. – Sophronius Eusebius HIERONYMUS, *Commentaria in Daniele* – 119:319. jegyz.
- 130.** In cap: 6. Ioan: v. 41. – Jean CALVIN, *Harmonia ex evangelistis tribus composita, Matthaeo, Marco et Luca, commentariis Joannis Calvini exposita [...] eiusdem in Iohannem evangelistam commentarius [...]*, Genevae, 1582². – 10:2. jegyz., 78:215. jegyz., 110:11, 112:2–3, 111:287. jegyz., 111:288. jegyz., 111:290. jegyz., 112:291. jegyz., 219:311. jegyz., 257:499. jegyz.
- 131.** in cap: 22. Genes: – Martin LUTHER, *In primum librum Mose enarrationes*, Wittenbergae, 1544–1555. (= *Opera omnia*, VI, Wittenberg, 1580.) – 62:15, 112:293. jegyz.
- 132.** In Decret: Colom: li: 1. c. 67. – COLOMANUS, *Colomanni Decretum = Decreta, constitutiones et articuli regum inclity regni Ungariae ab anno Domini millesimo trigesimo quinto ad annum sesquimillesimum octogesimum tertium publicis comitiis edita*, ed. MOSSÓCZY Zakariás, Tyrnaviae, 1584 (RMNy 549). – 71:13, 71:13–14, 71:14, 71:186. jegyz., 230:7–8, 230:8, 230:358. jegyz., 230:359. jegyz.
In iure Pontificio ca: 6. de iurerando. → **70.**
- 133.** In Responsi: edita a Socolouio fol: 351. – IEREMIAS, II, *Censura orientalis ecclesiae de praecipuis nostri saeculi haereticorum dogmtibus*, ed. Stanisław SOKOŁOWSKI, Dilingae, 1582. – 67:172. jegyz.
Ioan. 5. v. 29. → **130.**

- 134.** Ioannes Vindek in Prognostico futuri status Eccles: Ration: 8. fol: 48. – Johann Paul WINDECK, *Prognosticon futuri status ecclesiae*, Coloniae Agrippinae, 1603. – 42:21–22
- 135.** Iosephus 14. Antiq. c. 3. – Iosephus FLAVIUS, *Antiquitates Iudaicae* – 128:344. jegyz.
- 136.** Irenaeus lib. 3. cap. 3. (Iren. lib. 1. cap. 12. n. 14.; Iren. lib. 3. cap. 3.) – IRENAEUS, *Adversus haereses* – 114:14, 119:316. jegyz., 119:317. jegyz., 120:324. jegyz., 164:72. jegyz., 252:8
Isa. 44. → **127.**
- 137.** Jerem. 32. – Sophronius Eusebius HIERONYMUS, *Commentaria in Ieremiam* – 251:466. jegyz.
Iren. lib. 1. ca. 24. n. 15. → **136.**
- 138.** Kezembe veuén az leueleket – *Warhafftige Urkund der erschrocklichen zeittung von den Jesuïtern zu München in Bayrn*, Monachium, 1607. – 97:18–100:27, 238:25–241:15
- 139.** könyörög az Anyaszentegyház – Venantius Honorius Clementianus FORTUNATUS, *Vexilla regis* – 174:22
- 140.** Lactant: lib: 4. cap. 30. (Lact. l. 4. Div. instit. c. 30.) – Lucius Caelius Firmianus LACTANTIUS, *Divinarum institutionum* – 117:11–12, 249:457. jegyz.
- 141.** li: 1. ad Vxor: c. 4. nu: 25. – Quintus Septimius Florens TERTULLIANUS, *Ad uxorem* – 69:181. jegyz., 223:322. jegyz.
Li. 1. art. 14. fol. 46. → **185.**
li: 2. c. 4. 9. 10.; li. 3. c. 4. nu. 28. → **152.**
Li. 22. cont. Faust. c. 73. → **28.**
- 142.** li. De fide servanda Haereticis. – Martinus BECANUS, *Disputatio theologica de fide haereticis servanda*, Moguntiae, 1607. – 198:223. jegyz.
Lib. 1. ad Vxorem, c. 4. → **141.**
Lib. 1. ar: 28. folio 151. → **185.**
Lib. 1. c. 18. num 3.; Lib. 1. cap. 11. n. 9. → **152.**
lib. 1. cap. 13. → **98.**
- 143.** Lib. 1. cont. Parmen. c. 7. – Aurelius AUGUSTINUS, *Contra epistolam Parmeniani libri tres* – 249:455. jegyz.

- 144.** Lib: 1. de Nuptijs et Concupis: ca: 25. – Aurelius AUGUSTINUS, *De nuptiis et concupiscentia* – 44:7
 lib. 2. c. 4. n. 4. → **152.**
 Lib. 2. cap. 4. 9. 10. → **132.**
 lib. 2. cap. 4. num. 2. → **152.**
 Lib. 2. cap. 43. → **170.**
 lib: 3. c. 3. n. 10. → **152.**
 Lib. 3. c 18. n. 135. → **199.**
 Lib: 3. c. 24. nu: 6. → **152.**
 lib. 3. con. Cres. c. 51. → **48.**
- 145.** lib. 3. cont. Ruffin. ca. 4. – Sophronius Eusebius HIERONYMUS, *Apologia adversus libros Rufini* – 114:12–13
- 146.** lib: 3. de Orig: Ani: cap: vlt: Tomo 7. – Aurelius AUGUSTINUS, *De anima et eius origine* – 121:325. jegyz., 254: 483. jegyz.
 lib: 4. c. 2. n. 3.; Lib: 4. c. 13. n. 21.; Lib: 4. c. 14. n. 26.; Lib: 4. c. 15. n. 20.; Lib: 4. c. 17. n. 43. → **152.**
- 147.** lib. 5. cont. Julian. cap. 2. – Aurelius AUGUSTINUS, *Contra Iulianum* – 167:4
 Lib: 6. c. 16.; Lib. 6. cap. 16. → **170.**
- 148.** Lib. 7. Indict. 2. Epist. 109. – GREGORIUS Magnus, *Epistola CV. Ad Serenum Massiliensem episcopum* – 162:67. jegyz.
 Lib: 10. c. 30.; Lib: 14. cap: 2.; lib. 15. c. 14.; Lib: 15. c. 14. → **170.**
- 149.** lib: cont: Regem Angliae. – Martin LUTHER, *Contra Henricum regem Angliae*, [Basileae], 1522. (= *Opera omnia*, II, Wittenberg, 1546.) – 15:15. jegyz.
 Lib. de Idolis. c. 5. n. 22. → **201.**
 lib. de Passione Imanis → **26.**
 lib. de pudicitia, cap. 7. n. 51. → **202.**
- 150.** Lib: de scandalis – Jean CALVIN, *De scandalis*, Genevae, 1550. – 14:14. jegyz., 94:246. jegyz.
- 151.** Lib. Quaest. vet. et novi Test. q. 69 – PSEUDO-AUGUSTINUS, *Quaestiones Veteris et Novi Testamenti* – 255:485. jegyz.
- 152.** Libr: 4. Instit: ca: 7. nu: 27. (Libr: 1. c. 14. n. 10.; Libr. 1. c. 18. n. 1. 2.; Libr. 1. c. 18. n. 1. 3.; Libr. 3. c. 5. n. 10.; Libr: 3. c. 5. n. 38.; Libr. 3. c. 23. n. 8. 9.; Libr: 4. c. 2. n. 3.; Libr. 4. c. 15. n. 20.) – Jean CALVIN,

Institutio religionis Christianae, Genevae, 1559. – 10:1. jegyz., 14:13. jegyz., 17:23. jegyz., 17:24. jegyz., 17:25. jegyz., 17:26. jegyz., 17:27. jegyz., 18:28. jegyz., 18:29. jegyz., 27:59. jegyz., 27:60. jegyz., 61:162. jegyz., 61:163. jegyz., 61:164. jegyz., 62:166. jegyz., 64:27, 106:20, 108:6, 108:272. jegyz., 110:11–12, 110:12, 110:284. jegyz., 111:289. jegyz., 112:24, 112:292. jegyz., 112:294. jegyz., 112:296. jegyz., 113:5, 113:297. jegyz., 113:298. jegyz., 113:300. jegyz., 124:334. jegyz., 126:341. jegyz., 127:342. jegyz., 131:348. jegyz., 132:352. jegyz., 148:10. jegyz., 149:16. jegyz., 158:19, 158:20, 164:74. jegyz., 167:92. jegyz., 204:255. jegyz., 211:278. jegyz., 213:282. jegyz., 256:490. jegyz., 257:499. jegyz.

Libro 1. art: 21. folio 92.; Libro 2. artic: 13. folio 144. → **185.**

Libro: 3: cap: 24. nu: 6. → **152.**

- 153.** Lirinens. c. 15. – VINCENTIUS Lerinensis, *Commonitoria* – 251:468. jegyz.

- 154.** Liuius Decad: 3. lib: 2. – Titus LIVIUS, *Ab urbe condita* – 52:146. jegyz.

- 155.** Logi alogi – Ioannes IEMICIUS [PÁZMÁNY Péter], *Logi alogi, qvibus baptae calamosphactae penicvlvm papporvm Solnensis conciliabvli et hyperaspisten legitimae antilogiae vellicant*, Posonii, 1612 (RMNy 1040). (= *Kalauz*, 1613.) – 186:181. jegyz., 186:182. jegyz., 186:183. jegyz., 203:245. jegyz., 203:247. jegyz., 203:248. jegyz., 204:253. jegyz., 216:292. jegyz., 225:333. jegyz., 232:373. jegyz., 232:376. jegyz., 243:409. jegyz., 243:411. jegyz.

- 156.** Lucas Osiander, in *Historia Eccles: an. 1530.* – Lucas OSIANDER, *Epitomes historiae ecclesiasticae*, Tubingae, 1602. – 42:16

- 157.** Luth. sup. fol. 390. [Luth. Tom. 4. Lat. Vit. 1554. p Luft. cusom ca. 3. ad Gala. posterior. Comment. f. 348.] – Martin LUTHER, *In epistolam S. Pauli ad Galatas commentarius*, Vitebergae, 1535. (= *Opera omnia*, V, Wittenberg, 1554.) – 257:500. jegyz.

- 158.** Luther Libro de votis Monasticis – Martin LUTHER, *De votis monasticis: Martini Lutheri iudicium*, Basileae, 1522. – 15:17

- 159.** Luther Marton in Assert: Artic: 31. 32. 35. – Martin LUTHER, *Assertio omnium articulorum Martini Lutheri per bullam Leonis X. novissima damnatorum*, Wittembergae, 1520. (= *Opera omnia*, II, Wittenberg, 1546.) – 110:7–8, 125:9

- 160.** Luther: Praefat: Tom: 1. Latin: – Martin LUTHER, *Praefatio* (= *Opera omnia*, I, Wittenberg, 1545.) – 15:15. jegyz., 133:12
- 161.** Luther: Tom: 5. Vitt: lat: an: 1554. per Ioan: Lufft. Serm: de Matrim fol: 123. (Luther Marton, Serm: de Matrimon:) – Martin LUTHER, I. *In septimum primae ad Corinthios caput exegesis*, II. *De matrimonio sermo*, III. *Duorum de matrimonio thematum analytika*, transl. Johann LONICER, Argentorati, 1525. (= *Opera omnia*, V, Wittenberg, 1554.) – 79:25, 79:317. jegyz.
- Luther: Tomo. in c. 6. ad Galat: fol: 433.; Luther: Tomo 6. in cap: 6. ad Gala: fol: 443. → **216.**
- Lutheris in Assertionem, Art: 36. Edit: Vittemb: anno 1521. → **159.**
- 162.** Luthernél, Tomo 2. lat: Vittemb: Anno 1546, libro contra Latomum folio 244. – Martin LUTHER, *Rationis Latomianae pro incendiariis Lovaniensis scholae sophistis redditae, Lutheran confutatio*, Vuittembergae, 1521. (= *Opera omnia*, II, Wittenberg, 1546.) – 106:18–19
- Lutherum, sup. fol. 216. [Eod. Tom. 5. in 1. Corint. 15. fol. 161. 162.] → **215.**
- Lutherum, sup. fol. 216. [In cap. 23. Genes. edit. Norimber. 1550. f. 224.] → **128.**
- 163.** Lutherum, sup. fol. 216. [To. 3. Vit. Lat. 1549. per Lufft, in Ps. 120. f. 581.] – Martin LUTHER, *In quindecim psalmos graduum commentarii*, [Argentorati], 1540. (= *Opera omnia*, III, Wittenberg, 1549.) – 255:489. jegyz.
- Lutherum, sup. fol. 216. [Tom. 5. in c. 6. ad Gal. f. 433.] → **216.**
- Lutherum, sup. fol. 216. [Tom. 5. Lat. Vittem. 1554. per Lufft, in ca. 8. Matt. fol. 7. 8.] → **222.**
- 164.** Magiari folio 146. (Magiari Istuannac, az országh romlása okairul irt rosz köniuébe) – MAGYARI István, *Az országokban valo soc romlasoknac okairol es azokbol valo meg szabadvlasnac io modgiarol mostan vyonnan irattatot es sok bölts embereknek irasokbol szereztetet hasznos könyuetske*, Sárvár, 1602 (RMNy 890). – 66:21–22, 66:170. jegyz.
- 165.** Martinus Becanus, Resp. ad Aphoris. 5. Calvinist. – Martinus BECANUS, *Aphorismi doctrinae Calvinistarum ex eorum libris, dictis et factis*

collecti cum brevi responsione ad aphorismos falso Iesuitis impositos, Moguntiae, 1608. – 198:223. jegyz.

Matt: 12. v. 25.; Matt: 12. v. 33. → **130.**

- 166.** Melanthon, in cap: 6. ad Roman: [in fine.] Edition: anni 1524. – Philipp MELANCHTHON, *Annotationes Philippi Melanchthonis in Epistolam Pauli ad Romanos unam et ad Corinthios duas*, Norimbergae, 1524. – 125:11–12

Mind meg kel halni. → **225.**

- 167.** Nauar: c. 25. nu: 8. (Navar.) – Martin de AZPILCUETA, *Manuale sive enchiridion confessoriorum et poenitentium*, Romae, 1568. – 71:187. jegyz., 199:228. jegyz.

- 168.** Nazianz. Orat. 17. n. 14. – GREGORIUS Nazianzenus, *Oratio ad Nazianzenos gravi timore percussos et praefectum irascentem* (= *Orationes*) – 202:240. jegyz.

- 169.** Nazianzenus Carmine de sua vita, num. 38. – GREGORIUS Nazianzenus, *Carmen de vita sua* – 114:13

- 170.** Niceph: lib: 6. cap: 15. (Nicéforus, lib. 2. c. 7.; Nicéforus, lib. 2. cap. 7.; Nicéforus, lib. 6. cap. 15.; Nicéforus, lib. 10. c. 30.; Nicéforus, lib. 17. cap. 16.; Niceph. l. 10. c. 24. 25.; Niceph. l. 11. cap. 21.; Niceph. l. 16. cap. 29.; Niceph. li. 16. cap. 35.; Niceph. lib. 6. c. 30.; Niceph: lib: 10. ca: 25.; Niceph. lib. 14. ca. 2.; Niceph: libro 10. cap: 24.; Nicephor. l. 10. cap. 30.; Nicephor. lib. 6. cap. 16.; Nicephor. lib. 14. c. 55.; Nicephorus libro 2. cap: 43.) – Callistus Xanthopulus NICEPHORUS, *Ecclesiasticae historiae libri decem et octo* – 29:16, 29:25, 29:25–26, 29:26, 86:225. jegyz., 149:22, 163:22, 164:17, 164:25–26, 165:3, 165:78. jegyz., 166:18, 166:19, 166:85. jegyz., 210:267. jegyz., 210:272. jegyz., 215:14, 215:16, 237:396. jegyz., 252:475. jegyz.

- 171.** Optatus lib: 6. (Optat. l. 6. cont. Donat.; Optatus libro 2. contra Donat.) – OPTATUS Milevitanus, *De schismate Donatistarum* – 69:183. jegyz., 114:11, 223:323. jegyz.

Oratione de Christi Iagine. → **20.**

- 172.** Ose. 2. (Os. 4.) – Sophronius Eusebius HIERONYMUS, *Commentaria in Osee* – 251:467. jegyz.

- 173.** Ouidiusnal – Publius OVIDIUS Naso, *Metamorphoses* – 56:15

174. Pamelium, in loc: citat: Tertullia: – Quintus Septimius Florens TERTULIANUS, *Opera quae hactenus reperiri potuerunt omnia*, ed. Jacob van PAMELE, Parisiis, 1583. – 69:184. jegyz.
175. Pantaleo Theuen. – Panteleón THÉVENIN, *De haereticos poëmata* = Hieronymus BOLSEC, *Historia, de vita, moribus, doctrina et rebus gentis Theodori Bezae, administratori Genevae* [...], red. Panteleón THÉVENIN, Ingolstadt, 1584, 180–206. – 26:53. jegyz.
Pappus Respons: ad 1. Antipap: fol: 73. → 195.
176. Philippusnal in Locis Commun: anni 1523. Tit: de legis abrogat: folio 83. (Philippus in Locis anni 1534. Tit: de peccato. Tit: de Fide) – Philipp MELANCHTHON, *Loci communes rerum theologicarum seu hypotyposes theologicae*, Argentorati, 1523. – 106:19–20, 110:10–11
177. Pistorius contra Menzerum Mendac: 57. et 58. – Johann PISTORIUS, *Primae (ex quatuordecim) disputationis* [...], Friburgi Brisgoiae, 1601. – 42:19–20
178. Pluta: in Apopht: Laconicis. – Lucius Mestrius PLUTARCHUS, *Apophtegmata* – 49:136. jegyz.
179. Plutarchus de Cessat. Oracul. – Lucius Mestrius PLUTARCHUS, *De defectu oraculorum* – 149:19. jegyz.
180. Poëta mond: – Publius OVIDIUS Naso, *Ars amatoria* – 50:18
Praefatione Tomi 1. → 160.
181. Quanquam Iuste Deus, [...] – Incertus, *Satyra in calumniatores opervm illustrissimi et praesentissimi cardinalis Bellarmini* = Jacob GRETZER, *Controuersiarum Roberti Bellarmini s. r. e. cardinalis amplissimi defensio*, I, Ingolstadii, 1607. – 89:20–24
182. Robertus Svvertus, Dissert. de fide Haeret. servanda, adversus Elenchum Danielis Planci, Sect. 7. f. 26. – Robert SWEERTS, *De fide haereticis servandae dissertatio*, Antverpiae, 1611. – 198:224. jegyz.
183. Ruff. lib. 1. cap. 2. (Ruffin. lib. 1. c. 5.) – Tyrannius RUFINUS, *Historia ecclesiastica* – 203:248. jegyz., 215:15
184. Salvian. li. 5. de Providentia, Tom. 5. Biblioth. SS. Patrum. – SALVIANUS Massiliensis, *De gubernatione Dei* – 255:487. jegyz.
185. Schlussemburgius lib: 3. Theolog: Caluin: artic: 1. fol: 13. (Schluss: li: 1. Theol: Calui: Arti: 15. fol: 50.; Schlüssel. li. 1. Theol. Calvin. ar. 25. fol.

- 129.; Schlüsselb. lib. 3. Theolog. Calvin. art. 7. fol. 54. 56.) – Konrad SCHLÜSSELBURG, *Theologiae Calvinistarum libri tres*, Francoforti ad Moenum, 1592. – 42:18–19, 62:165. jegyz., 63:168. jegyz., 95:7, 135:358. jegyz., 135:359. jegyz., 163:69. jegyz., 183:158. jegyz.
Secunda 2. qu. 10. art. 6. → 208.
186. Senec: de Breuit: Vitae, c. 6. – Lucius Annaeus SENECA Minor, *De breuitate vitae* – 80:221. jegyz.
187. Seneca Declamatiojba oluassuc – Lucius Annaeus SENECA Maior, *Controversiae* – 72:29.
188. Serar. Thes. 19. de Paulo. – Nicolaus SERARIUS, *De duodecim sanctis domini nostri Jesu Christi apostolis disputatio, in certum assertionis tributa*, Wirzeburgi, 1584. – 215:289. jegyz.
189. Sessione 25. (Sess. 15. et 18.) – *Concilium Tridentinum* (a trentói zsinat határozatai) = Lorenzo SAUER, *Concilia omnia tum generalia tum provincialia atque particularia, quae iam inde ab apostolis usque in praesens habita*, IV, Coloniae Agrippinae, 1567. – 25:10, 66:171. jegyz., 107:270. jegyz., 108:273. jegyz., 160:57. jegyz., 162:64. jegyz., 168:93. jegyz., 197:222. jegyz., 216:290. jegyz., 224:328. jegyz.
190. Sigon: libro 16. de Imp: Occid: (Sigon.) – Carlo SIGONIO, *Historiarum de occidentali imperio*, Basileae, 1579. – 73:192. jegyz., 210:267. jegyz.
191. Soar: Disp: 18. Sect: 1. de Sacr: in genere. (Soar. disp. 18. sect. 1. de Sacrament. in genere, et alii.; Soáriust, 3. parte, Tom. 1. Disput. 54. sect. 3.) – Francisco SUÁREZ, *Commentariorum ac disputationem in tertiam partem dive Thomae tomus tertius, primus de sacramenti, in quo ea continentur, quae post praefationem indicantur*, Moguntiae, 1599. – 71:187. jegyz., 173: 7–8, 230:359. jegyz.
192. Socrates Libro 2. cap. 35. (Socrat. lib. 1. c. 12.; Socrat. lib. 2. cap. 35.) – SOCRATES Scholasticus, *Historia ecclesiastica* – 119:2–3, 215:15, 251:463. jegyz.
193. Sotus libro 8. de Iustitia quaest: 1. art: 7. (Soto. 8. de Justit. quaest. 2. art. 3.; Soto: libr: 8. de Iusticia quaest: 2. art: 3.; Sotus) – Domingo de SOTO, *De iustitia et jure libri decem*, Salamanticae, 1556. – 49:24–25, 50:15–16, 195:213. jegyz., 199:227. jegyz.

194. Sozom: lib: 5. cap: 20. (Sozom. li. 1. c. 6.; Sozom. li. 5. cap. 21.; Sozom: lib: 1. ca: 6.; Sozom. lib. 1. cap. 17.; Sozom. lib. 3. cap. 14.; Sozom. lib. 7. cap. 24.; Sozomen.; Sozomenus, lib. 5. c. 21.; Sozómenus, lib. 5. cap. 21.) – Salminius Herminas SOZOMENUS, *Historia ecclesiastica* – 29:15–16, 73:191. jegyz., 119:3, 149:22–23, 165:2, 165:78. jegyz., 203:248. jegyz., 204:252. jegyz., 209:265. jegyz., 210:266. jegyz.
195. Sturmius in 2. Antipappo fol. 115. – Johann STURM, *Antipappi tres, contra dominum Ioannis Pappi charitatem et condemnationem Christianam*, s. 1., 1579. – 42:18, 135:361. jegyz.
196. Sueton. in Nerone, c. 3. – Caius SUETONIUS Tranquillus, *De vita XII caesarum libri VIII* – 227:346. jegyz.
Sunt verba Decreti, Caus. 22. quaest. 5. Can. Quacunque arte. → 70.
Tamas 2. 2. quest: 11. art: 2. ad: 3.; Tamás, Secunda 2. Quaest. 5. art. 3. ad. 1. → 208.
197. Tert: Apolog: ca: 21. – Quintus Septimius Florens TERTULLIANUS, *Apologeticus adversus gentes* – 21:34. jegyz.
198. Tert: De Velan: Virg: ca: 16. – Quintus Septimius Florens TERTULLIANUS, *De virginibus velandis* – 69:181. jegyz., 222:321. jegyz.
Tert. Praes. c. 7. 14. 16. 37.; Tert. Praes. cap. 18. → 86.
Tertul. de Velandis Virgin. cap. 16. → 198.
199. Tertul. li. 2. cont. Marcion. c. 22. n. 139. – Quintus Septimius Florens TERTULLIANUS, *Adversus Marcionem* – 160:55. jegyz.
200. Tertull. con. Praxe. ca. 18. num. 10. – Quintus Septimius Florens TERTULLIANUS, *Adversus Praxeam* – 119:318. jegyz.
201. Tertull: de Idololatri: c. 1. (Tertull. de Idololat. cap. 18. n. 145.; Tertull. de Idololatria, Cap. 1.) – Quintus Septimius Florens TERTULLIANUS, *De idololatria* – 12:4. jegyz., 147:8. jegyz., 155:28, 160:55. jegyz,
202. Tertull: lib: de pudicitia cap: 7. et 10. – Quintus Septimius Florens TERTULLIANUS, *De pudicitia* – 29:27, 166:4–5, 166:5
Tertullia: de Praescrip: c. 6. et 37. → 86.
Theod. → 205.
203. Theod. Lector, lib. 2. Collect. – THEODORUS Lector, *Collectaneorum ex historia ecclesiastica libri duo* – 210:267. jegyz.

- Theod. li. 4. cap. 5.; Theod. lib. 4. cap. 14.; Theod. lib. 4. cap. 15.; Theodor. → **205.**
- 204.** Theodor: lib: 3. haeret: Fabul: – THEODORETUS Cyrrhus, *Haereticarum fabularum compendium* – 131:351. jegyz.
- 205.** Theodoret: lib: 5. Hist: ca: 39. (Theodor. lib. 4. c. 18.; Theodor. lib. 5. c. 18.; Theodor. lib. 5. ca. 39.; Theodor. lib. 5. Hist. cap. 19.; Theodorétus, Lib. 2. cap. 16.) – THEODORETUS Cyrrhus, *Historia ecclesiastica* – 73:193. jegyz., 163:5–6, 203:249. jegyz., 204:250. jegyz., 204:251. jegyz., 204:252. jegyz., 204:254. jegyz., 210:268. jegyz., 249:24, 252:474. jegyz., 252:475. jegyz.
- 206.** Theodosius L. Damnamus, Cod. de Haereticis. – THEODOSIUS, II, *Codex Theodosianus* – 117:12
- 207.** Theologi Palatinales, in Admonit: ad librum Concord: cap: 4. fol: 143. – Zacharias URSINUS, *De libro concordiae*, Neustadii in Palatinatu, 1581. – 42:17–18
- 208.** Thomas Aquinas 2. 2. qu: 89. art. 7. ad: 3. – THOMAS Aquinas, *Summa theologica* – 49:137. jegyz., 117:308. jegyz., 121:16, 121:16–17, 121:326. jegyz., 121:327. jegyz., 250:7, 250:25
- 209.** Thomas Aquinas [pedigh] Quodlibeto 1. Art: 8. – THOMAS Aquinas, *Quaestiones de quodlibet I–XII* – 50:15, 195:213. jegyz.
- 210.** To. 1. hom. 5. in verba Isaiae. – IOANNES Chrysostomus, *Homiliae in Oziam seu de seraphinis* – 203:243. jegyz.
- 211.** to: 2. fol: 352. cont: falso Nom: Ord: Episc: – Martin LUTHER, *Adversus falso nominatum ordinem episcoporum*, Wittembergae, 1523. (= *Opera omnia*, II, Wittenberg, 1546.) – 79:217. jegyz.
- 212.** Tolet: libro 4. cap: 22. – Francisco de TOLEDO, *Summa casuum conscientiae sive de instructione sacerdotum libri septem*, Coloniae Agrippinae, 1599. – 49:25
- 213.** Tom: 1. Vitt: edi: 1545 per Io: Lufft. fol. 372. Thesi 10. paradoxa in Papatu. – Martin LUTHER, *Disputationes Domini Martini Lutheri ab anno Christi MDXIX usque XLV.* (= *Opera omnia*, I, Wittenberg, 1545.) – 61:161. jegyz.
- Tom. 3. Concil. edit. Colon. an. 1567 sess. 19. pag. 860.; Tom: 3. Concilio: Edit: Colon: anno 1567. Sess: 19. pag. 860. → **23.**

- 214.** Tom. 4. Quaestion. lib. 1. quaest. 61. (Tom. 4. l. 7. quaest. quaest 41.) – Aurelius AUGUSTINUS, *Quaestiones in Heptateuchum* – 156:43. jegyz., 160:56. jegyz.
- 215.** Tom: 5. fol. 109. [in illud] 1.Cor. 7. – Martin LUTHER, *Homiliae Christianissimae et lectu dignissimae in decimum quintum caput prioris epistolae divi Pauli ad Corinthios*, Halae Suevorum, 1538. (= *Opera omnia*, V, Wittenberg, 1554.) – 79:217. jegyz., 80:23–24, 122:330. jegyz., 255:489. jegyz.
tom. 6. de Vtil. creden. ca. 1. → **223**.
- 216.** Tom: 6. lat: Vitt: per Ioan: Lufft, edito anno 1554. In cap: 2. ad Gala: fol: 309. 315. 350. et 351. – Martin LUTHER, *Commentarii in Epistolam Pauli ad Galatam*, Lipsiae, 1519. (= *Opera omnia*, V, Wittenberg, 1554.) – 60:160. jegyz., 90:233. jegyz., 110:2, 122:330. jegyz., 255:489. jegyz.
- 217.** Tom: 6. lib: 1. de Adulter: Coniug: cap: 15. et 24. – Aurelius AUGUSTINUS, *De coniugiis adulterinis* – 67:173. jegyz., 221:316. jegyz., 229:356. jegyz., 231:366. jegyz.
- 218.** tom. 7. lib. 3. contr. Liter. Petil. cap. 6. et 10. – Aurelius AUGUSTINUS, *Contra litteras Petiliani* – 228:349. jegyz., 235:384. jegyz.
- 219.** Tom: 8. in Psal: 83. – Aurelius AUGUSTINUS, *Enarrationes in Psalmos* – 68:175. jegyz., 228:348. jegyz.
- 220.** Tom. 9. de visitat. infirmorum. lib. 2. cap. 3. – PSEUDO-AUGUSTINUS, *De visitatione infirmorum* – 167:88. jegyz.
- 221.** Tomo 1. lib. de vera Relig. cap. 10. – Aurelius AUGUSTINUS, *De vera religione* – 120:321. jegyz., 251:464. jegyz.
Tomo 5. in 1.Corinth: 15. fol: 162. → **215**.
- 222.** Tomo 5. Vittemb: anno 1554. in cap: 8. Matth: fol: 7. – Martin LUTHER, *Annotationes Domini Martin Lutheri in aliquot capita Matthaei, ab autore, non ut ederentur, sed in amici cuiusdam privatum usum scripta*, Vitembergae, 1538. (= *Opera omnia*, V, Wittenberg, 1554.) – 122:24–25, 255:489. jegyz.
- 223.** Tomo 6. Aug. de vtil. credendi ca. 14. – Aurelius AUGUSTINUS, *De utilitate credendi* – 118:314. jegyz., 121:327. jegyz., 250:461. jegyz., 254:484. jegyz.
Trident: Sess. 24. cap: 10.; Trident. Sess. 25. → **189**.

4.3. A Pázmány által használt művek mutatója

224. Tripar. lib. 9. cap. 32. – Flavius Magnus Aurelius CASSIODORUS Senator, *Historia ecclesiastica tripartita* – 163:5, 165:77. jegyz.
225. Tuggiuc Vram Isten... – TSEH, *Tempore deductionis funeris = A KERESZ-TYENI gyülekezetben valo isteni diczeretek egyben szedögettek, es mostan nyomtattatak vyonnan eregbitetek, es emendaltattatatak L. F. altal*, Várad, 1566 (RMNy 222). – 82:15–17, 261:23
Turonensis, lib. 1. Miraculor. ca. 22. 23. → 106.
226. Valentia 2. 2. Disp 6. qu: 7. p. 4. (Valent. 2. 2. Disp. 6. quaest. 7. punct. 4. §. Secundo quaeritur.; Valent: 3. p. qu: 5. p. 3.) – Gregorius de VALENTIA, *Commentariorum theologicarum tomi quatuor*, Ingolstadii, 1591–1597. – 49:137. jegyz., 71:187. jegyz., 199:228. jegyz.
227. Valer: libro 2. capit: 4. – VALERIUS Maximus, *Factorum et dictorum memorabilium libri IX* – 52:146. jegyz.
228. Vasquez, lib. 2. de Adoratione. Disput. 2. cap. 2. – Gabriel VASQUEZ, *De cultu adoratione libri tres*, s. l., 1594. – 173:7, 173:124. jegyz.
229. Victor: li: 1. Persec: Vand: – VICTOR Vitensis, *Historia persecutionis Africanae provinciae* – 69:182. jegyz.
230. Vithakerusis Quaest: 5. de Eccles: Cap: 14. folio 583 – William WHITAKER, *Praelectiones [...] in quibus tractatur controversia de Ecclesia contra pontificos, imprimis Robertum Bellarminum*, Cantabrigae, 1559. – 15:19–20

4.3.2. A Pázmány által használt művek mutatója szerzők szerint

- AELIANUS, Claudius, *Liber quinque variarum historiarum* – 3.
- ALVINCZI Péter, *Egy tetetes, neve vesztett pápista embertől S.T.D.P.P.-től küldetett színes öt levelekre rend szerint való felelet Alvinczi Pétertől a kassai m. ekklesia lelki pásztorától*, [Debrecen, 1609] (RMNy 977). – 7.
- AMBROSIUS, Aurelius, *De Abraham* – 16.
- AMBROSIUS, Aurelius, *De fide* – 11.
- AMBROSIUS, Aurelius, *De lapsu virginis consecrate* – 15.
- AMBROSIUS, Aurelius, *De officiis ministrorum* – 13.
- AMBROSIUS, Aurelius, *Expositio evangelii secundum Lucam* – 8.

- AMBROSIUS, Aurelius, *Expositio in psalmum Davidis CXVIII* – 17.
- AMBROSIUS, Aurelius, *Hexaemeron* – 14.
- ANSELMUS, Cantuariensis, *Liber de similitudinibus et exemplis* – 18.
- APOLOGIA et protestatio legatorum et ecclesiarum Hungaricarum, adversus iniquissimas monacho-Iesuitarum criminationes, quibus [...] Stephanum [...] Hungariae et Transylvaniae principem gentemque Hungaricam in odia et contemptum [...] Germaniae principum inducere et aduersus eos, more Iesuitico, concitare volentes, Arianismi insimulare non sunt veriti, Bartphae (Bardejov), 1606 (RMNy 941). – 19.
- ARISTOTELES, *De anima* – 21.
- ARISTOTELES, *Metaphysica* – 22.
- ATHANASIUS, Alexandrinus, *De passione imaginis domini nostri libellus* – 26.
- ATHANASIUS, Alexandrinus, *Historia Arianorum ad monachos* – 25.
- ATHANASIUS, Alexandrinus, *Orationes contra Arianos* – 24.
- AUGUSTINUS, Aurelius, *Confessiones* – 27.
- AUGUSTINUS, Aurelius, *Contra Cresconium grammaticum Donatistam* – 48.
- AUGUSTINUS, Aurelius, *Contra epistolam Manichaei* – 33.
- AUGUSTINUS, Aurelius, *Contra epistolam Parmeniani libri tres* – 143.
- AUGUSTINUS, Aurelius, *Contra Faustum Manichaeum* – 28.
- AUGUSTINUS, Aurelius, *Contra Iulianum* – 147.
- AUGUSTINUS, Aurelius, *Contra litteras Petiliani* – 218.
- AUGUSTINUS, Aurelius, *De anima et eius origine* – 146.
- AUGUSTINUS, Aurelius, *De baptismo contra Donatistas* – 43.
- AUGUSTINUS, Aurelius, *De bono viduitatis* – 51.
- AUGUSTINUS, Aurelius, *De civitate Dei* – 44.
- AUGUSTINUS, Aurelius, *De coniugiis adulterinis* – 217.
- AUGUSTINUS, Aurelius, *De consensu evangelistarum* – 5.
- AUGUSTINUS, Aurelius, *De doctrina Christianae* – 50.
- AUGUSTINUS, Aurelius, *De fide et symbolo* – 46.
- AUGUSTINUS, Aurelius, *De fide, spe et charitate [Enchiridion]* – 36.
- AUGUSTINUS, Aurelius, *De haeresibus* – 32.
- AUGUSTINUS, Aurelius, *De libero arbitrio* – 34.
- AUGUSTINUS, Aurelius, *De nuptiis et concupiscentia* – 144.
- AUGUSTINUS, Aurelius, *De sancta virginitate* – 39.

- AUGUSTINUS, Aurelius, *De Trinitate* – 37.
- AUGUSTINUS, Aurelius, *De utilitate credendi* – 223.
- AUGUSTINUS, Aurelius, *De vera religione* – 221.
- AUGUSTINUS, Aurelius, *Enarrationes in Psalmos* – 219.
- AUGUSTINUS, Aurelius, *Epistolae* – 29., 30., 31., 45., 89., 95.
- AUGUSTINUS, Aurelius, *In Ioannis evangelium tractatus CXXIV* – 42.
- AUGUSTINUS, Aurelius, *Quaestiones evangeliorum* – 1.
- AUGUSTINUS, Aurelius, *Quaestiones in Heptateuchum* – 214.
- AUGUSTINUS, Aurelius, *Sermones de sanctis* – 49.
- AUGUSTINUS, Aurelius, *Sermones de scripturis* – 40., 41., 52.
- AZPILCUETA, Martin de, *Manuale sive enchiridion confessoriorum et poenitentium*, Romae (Roma), 1568. – 167.
- BALE, John, *Acta Romanorum pontificum*, Basileae (Basel), 1558. – 57.
- BARONIO, Caesare, *Annales ecclesiastici a Christo nato ad annum 1198*, Romae (Roma), 1588–1607. – 60.
- BECANUS, Martinus, *Aphorismi doctrinae Calvinistarum ex eorum libris, dictis et factis collecti cum brevi responsione ad aphorismos falso Iesuitis impositos*, Moguntiae (Mainz), 1608. – 165.
- BECANUS, Martinus, *Disputatio theologica de fide haereticis servanda*, Moguntiae (Mainz), 1607. – 142.
- BELLARMINO, Roberto Francesco Romolo, *Disputationes de controversiis Christianae fidei adversus huius temporis haereticos*, Ingolstadii (Ingolstadt), 1586–1593. – 61.
- BENNO, cardinalis, *Historia de vita Hiltebrandi Pont. Rom. cognomento Gregorii VII* – 58.
- BEREGSZÁSZI Péter, *Ventilatio scripti Claudiopoli in Transylvania editi, quod inscriptum est adversus auctores Iuliani, ut vocant pseudocalendarij, Varadini (Oradea), 1585. (= BEREGSZÁSZI Péter, THORACONYMUS Mátyás, De controversiis religionis hoc seculo motis adversaria quaedam scripta, ed. Johann Jacob GRYNÆUS, Basileae [Basel], 1587 [RMK III, 759].) – 126.*
- BEYTHE István, *Confessio*, Némethújvár (Güssing), 1597 (RMNy 811). – 66.
- BÈZE, Théodore de, *Confessio Christianae fidei et eiusdem collatio cum papistis haeresibus*, Heidelbergae (Heidelberg), 1567. – 63.

- BÈZE, Théodore de, *Epistolarum theologicarum Theodori Bezae Vezelii*, Genevae (Genève), 1573. – **94.**
- BÈZE, Théodore de, *Tractatio de repudiis et divortiis ex Theodori Bezae praelectionibus in priorem ad Corinth. epistolam*, Genevae (Genève), 1569. – **62.**
- BONFINI, Antonio, *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimida*, ed. ZSÁMBOKY János, Basileae (Basel), 1568 (RMK III, 570). – **64.**
- BORNEMISZA Péter, [1] *Negyedic része az evangeliomokból es az epistolakból való tanvsagoknac, melyeket a keresztyeneknek gyülekezetibe szoktat predikalni minden ünnep nap.* [2] *Predicaciok nagy soc czodalatos kisirtetekreöl*, Sempste, 1578 (RMNy 422). – **65.**
- BULLINGER, Heinrich, GWALTHER, Rudolf, *Orthodoxa Tigurinae ecclesiae ministrorum confessio*, Tiguri (Zürich), 1545. – **110.**
- CALVIN, Jean, *De scandalis*, Genevae (Genève), 1550. – **150.**
- CALVIN, Jean, *Harmonia ex evangelistis tribus composita, Matthaeo, Marco, et Luca, commentariis Joannis Calvini exposita [...] eiusdem in Iohannem evengelistam commentarius [...]*, Genevae (Genève), 1582². – **130.**
- CALVIN, Jean, I. *In omnes Pauli apostoli epistolas, atque etiam in Epistolam ad Hebreos, item in canonicas Petri, Johannis, Jacobi et Judae commentarii.* II. *Commentaria in Acta Apostolorum*, [Genève], 1556. – **67.**
- CALVIN, Jean, *Institutio religionis Christianae*, Genevae (Genève), 1559. – **152.**
- CALVIN, Jean, *Ioannes Calvini commentarii in secundam Pauli epistolam ad Corinthios*, Genevae (Genève), 1548. – **68.**
- CASSIODORUS, Flavius Magnus Aurelius, Senator, *Historia ecclesiastica tripartita* – **224.**
- CEDRENUŠ, Georgius, *Compendium historiarum* – **71.**
- CICERO, Marcus Tullius, *De legibus* – **77.**
- CICERO, Marcus Tullius, *De natura deorum* – **76.**
- CICERO, Marcus Tullius, *De officiis* – **78.**
- COLOMANUS, *Colomanni decretum* – **132.**
- CONSTANTINUS, Porphyrogenitus, *Narratio de imagine Constantini cognomento Porphyrogeniti in Christo Romanorum imperatoris narratio: Collecta ex diversis historijs, de non manu facta Christi Dei nostri imagine, missa ad Abagarum, et ex Edessa translata in hanc beatissimam vrbium*

4.3. A Pázmány által használt művek mutatója

- Reginam Constantinapolim* = Luigi LIPPOMANO, *De vitis sanctorum*, VI, ed. Lorenzo SAUER, Ventiis (Venezia), 1581. – **20**.
- COPUS, Alanus, *Dialogi sex contra summi pontificatus, monasticae vitae, sanctorum, imaginum oppugnatores et pseudomartyres*, Antverpiae (Antwerpen), 1573. – **6**.
- CYPRIANUS, Thascius Caecilius, *De habitu virginium* – **79**.
- CYPRIANUS, Thascius Caecilius, *De idolorum vanitate* – **81**.
- CYPRIANUS, Thascius Caecilius, *De unitate ecclesiae* – **80**.
- CYRILLUS, Alexandrinus, *De recte fidei ad reginas* – **83**.
- CYRILLUS, Hierosolymitanus, *Catecheses* – **82**.
- DELRIO, Martin Antonio, *Disquisitionum magicarum libri sex in tres tomos partiti*, Lovanii (Leuven), 1599–1600. – **87**.
- EPIPHANIUS, *Epistola ad Ioannem episcopum Ierosolymorum* – **90**.
- EPIPHANIUS, *Panarion* – **91**.
- ERASMUS, Desiderius, Roterodamus, *Epistola ad fratres Inferioris Germaniae*, Lovanii (Leuven), 1544. – **96**.
- EUSEBIUS, Caesariensis, *De vita Constantini* – **97**.
- EUSEBIUS, Caesariensis, *Historia ecclesiastica* – **98**.
- EVAGRIUS, Scholasticus, *Historia ecclesiastica* – **99**.
- FEUARDENT, François, *Divi Irenaei episcopi Lugdunensis et martyris adversus Valentini et similium gnosticorum haereses libri quinque*, Parisiis (Paris), 1576. – **101**.
- FLACIUS, Matthias, Illyricus, *Catalogus testium veritatis, qui ante nostram aetatem reclamationem Papae*, Basileae (Basel), 1556. – **124**.
- FLAVIUS, Josephus, *Antiquitates Iudaicae* – **135**.
- FORTUNATUS, Venantius Honorius Clementianus, *Vexilla regis* – **139**.
- GELLIUS, Aulus, *Noctes Atticae* – **2**.
- GERBERTUS, Aurillacensis, *Sermo de informatione episcoporum* – **12**.
- GRATIANUS, *Gratiani decretum* – **70**.
- GRAWER, Albert, *Bellvm Ioannis Calvini et Iesv Christi Nazareni Dei et hominis. Hoc est Antithesis doctrinae Calvinianorum et Christi, in qua horrendissimae blasphemiae Calvinianorum in quatuor praecipue articulis de persona Christi, coena Domini, baptismo et praedestinatione [...] diluuntur*, Bartphae (Bardejov), 1597 (RMNy 1597). – **102**.

- GREGORIUS, Elvirensis, *De fide orthodoxa contra Arianos* – 9.
- GREGORIUS, Magnus, *Epistolae* – 103., 104., 148.
- GREGORIUS, Magnus, *Homiliae in evangelia* – 105.
- GREGORIUS, Nazianzenus, *Carmen de vita sua* – 169.
- GREGORIUS, Nazianzenus, *Orationes* – 168.
- GREGORIUS, Turonensis, *Miraculorum libri VIII* – 106.
- GYARMATI Miklós, *Keresztyeni felelet Monozloi Andras vesperini püspök es posoni praepost könyve ellen*, Debrecen, 1598 (RMNy 830). – 109.
- HIERONYMUS, Sophronius Eusebius, *Adversus Iovinianum* – 120.
- HIERONYMUS, Sophronius Eusebius, *Apologia adversus libros Rufini* – 145.
- HIERONYMUS, Sophronius Eusebius, *Commentaria in Daniele* – 129.
- HIERONYMUS, Sophronius Eusebius, *Commentaria in Epistolam ad Galatas* – 119.
- HIERONYMUS, Sophronius Eusebius, *Commentaria in Epistolam ad Titum* – 118.
- HIERONYMUS, Sophronius Eusebius, *Commentaria in Ieremiam* – 137.
- HIERONYMUS, Sophronius Eusebius, *Commentaria in Isaiam* – 127.
- HIERONYMUS, Sophronius Eusebius, *Commentaria in Micheam* – 112.
- HIERONYMUS, Sophronius Eusebius, *Commentaria in Osee* – 172.
- HIERONYMUS, Sophronius Eusebius, *Contra Ioannem Hierosolymitanum* – 113.
- HIERONYMUS, Sophronius Eusebius, *Contra Vigilantium* – 114.
- HIERONYMUS, Sophronius Eusebius, *Dialogus contra Luciferianos* – 121.
- HIERONYMUS, Sophronius Eusebius, *Epistolae* – 93., 111., 115., 116., 117.
- HUNNIUS, Aegidius, *Articulus sive locus de sacramentis Veteris et Novi Testamenti, praecipue de baptismo et coena Domini*, Francofurti ad Moenum (Frankfurt am Main), 1595. – 122.
- HUNNIUS, Aegidius, *Labyrinthus primus papisticus*, Wittebergae (Wittenberg), 1601. – 123.
- IEMICIUS, Ioannes [PÁZMÁNY Péter], *Logi alogi, qvibus baptae calamosphactae penicvlvm papporvm Solnensis conciliabvli et hyperaspisten antilogiae vellicant*, Posonii (Bratislava), 1612 (RMNy 1040). (= Kalauz, 1613.) – 155.
- IEREMIAS, II, *Censura orientalis ecclesiae de praecipuis nostri saeculi haereticorum dogmatibus*, ed. SOKOŁOWSKI, Stanisław, Dilingae (Dillingen an der Donau), 1582. – 133.

4.3. A Pázmány által használt művek mutatója

- Incertus, *Satyra in calumniatores operum illustrissimi et praesentissimi cardinalis Bellarmini* = GRETSE, Jacob, *Controversiarum Roberti Bellarmini s. r. e. cardinalis amplissimi defensio*, I, Ingolstadii (Ingolstadt), 1607. – **181**.
- IOANNES, Chrysostomus, *Homiliae ad populum Antiochenum* – **74**.
- IOANNES, Chrysostomus, *Homiliae in Evangelium Matthaei* – **75**.
- IOANNES, Chrysostomus, *Homiliae in Oziam seu de seraphinis* – **210**.
- IOANNES, Chrysostomus, *Paraenesis sive adhortatio ad Theodorum lapsum* – **72**.
- IOANNES, Damascenus, *De fide orthodoxa* – **84**.
- IRENAEUS, *Adversus haereses* – **136**.
- IUSTINIANUS, I, *Codex Iustinianus* – **69**.
- LACTANTIUS, Lucius Caelius Firmianus, *Divinarum institutionum* – **140**.
- LIVIVS, Titus, *Ab urbe condita* – **154**.
- LOSONTZI István, *In pompa fynebri quam canunt* = *A KERESZTYENI gyűlekezetben való isteni diczeretek egyben szedögettek, es mostan nyomtattatak vyonnan eregbitetek, es emendaltattatatak L. F. által*, Várad (Oradea), 1566 (RMNy 222). – **100**.
- LUTHER, Martin, *Adversus falso nominatum ordinem episcoporum*, Wittenbergae (Wittenberg), 1523. (= *Opera omnia*, II, Wittenberg, 1546.) – **211**.
- LUTHER, Martin, *Annotationes Domini Martin Lutheri in aliquot capita Matthaei, ab autore, non ut ederentur, sed in amici cuiusdam priuatum usum scripta*, Wittenbergae (Wittenberg), 1538. (= *Opera omnia*, V, Wittenberg, 1554.) – **222**.
- LUTHER, Martin, *Assertio omnium articulorum Martini Lutheri per bullam Leonis X. novissima damnatorum*, Wittenbergae (Wittenberg), 1521. (= *Opera omnia*, II, Wittenberg, 1546.) – **159**.
- LUTHER, Martin, *Commentarii in Epistolam Pauli ad Galatas*, Lipsiae (Leipzig), 1519. (= *Opera omnia*, V, Wittenberg, 1554.) – **216**.
- LUTHER, Martin, *Contra Henricum regem Angliae*, [Basel], 1522. (= *Opera omnia*, II, Wittenberg, 1546.) – **149**.
- LUTHER, Martin, *De captivitate Babylonica ecclesiae praeludium*, [Basel], 1520. (= *Opera omnia*, II, Wittenberg, 1546.) – **56**.
- LUTHER, Martin, *De votis monasticis: Martini Lutheri iudicium*, Basileae (Basel), 1522. – **158**.

- LUTHER, Martin, *Disputationes Domini Martini Lutheri ab anno Christi MDXIX usque XLV.* (= *Opera omnia*, I, Wittenberg, 1545.) – **213.**
- LUTHER, Martin, *Homiliae Christianissimae et lectu dignissimae in decimum quintum caput prioris epistolae divi Pauli ad Corinthios*, Halae Suevorum (Schwäbisch Hall), 1538. (= *Opera omnia*, V, Wittenberg, 1554.) – **215.**
- LUTHER, Martin, *In epistolam S. Pauli ad Galatas commentarius*, Vitebergae (Wittenberg), 1535. (= *Opera omnia*, V, Wittenberg, 1554.) – **157.**
- LUTHER, Martin, *In primum librum Mose enarrationes*, Norimbergae (Nürnberg), 1550. – **128.**
- LUTHER, Martin, *In primum librum Mose enarrationes*, Wittenbergae (Wittenberg), 1544–1555. (= *Opera omnia*, VI, Wittenberg, 1580.) – **131.**
- LUTHER, Martin, *In quindecim psalmos graduum commentarii*, [Strasbourg], 1540. (= *Opera omnia*, III, Wittenberg, 1549.) – **163.**
- LUTHER, Martin, I. *In septimum primae ad Corinthios caput exegesis*, II. *De matrimonio sermo*, III. *Duorum de matrimonio thematum analytika*, transl. LONICER, Johann, Argentorati (Strasbourg), 1525. (= *Opera omnia*, V, Wittenberg, 1554.) – **161.**
- LUTHER, Martin, *Praefatio* = L., M., *Tomus primus omnium operum reverendi domini Martini Lutheri, doctoris theologiae* [...], Witebergae (Wittenberg), 1545. – **160.**
- LUTHER, Martin, *Rationis Latomianae pro incendiariis Lovaniensis scholae sophistis redditae, Lutheran confutatio*, Vuittembergae (Wittenberg), 1521. (= *Opera omnia*, II, Wittenberg, 1546.) – **162.**
- MAGYARI István, *Az orszagokban valo soc romlasoknac okairol es azokbol valo meg szabadvlasnac io modgiarol mostan vyonnan irattatot es sok böls embereknec irasokbol szereztetet hasznos könyuetske*, Sárvár, 1602 (RMNy 890). – **164.**
- MARTIALIS, Marcus Valerius, *Epigrammaton* – **55.**
- MELANCHTHON, Philipp, *Annotationes Philippi Melanchthonis in Epistolam Pauli ad Romanos unam et ad Corinthios duas*, Norimbergae (Nürnberg), 1524. – **166.**
- MELANCHTHON, Philipp, *Apologia Confessionis Augustanae*, Wittebergae (Wittenberg), 1531. – **54.**

4.3. A Pázmány által használt művek mutatója

- MELANCHTHON, Philipp, *Confessio Augustana* [eredeti címen: *Confessio fidei exhibita invictissimo Imperio Carolo V. Caesari Augusto in Comiciis Augustae, Anno M. D. XXX.*], Witebergae (Wittenberg), 1531. – **53.**
- MELANCHTHON, Philipp, *Loci communes rerum theologicarum seu hypotyposes theologicae*, Argentorati (Strasbourg), 1523. – **176.**
- NICEPHORUS, Callistus Xanthopulus, *Ecclesiasticae historiae libri decem et octo* – **170.**
- OPTATUS, Milevitanus, *De schismate Donatistarum* – **171.**
- OSIANDER, Lucas, *Epitomes historiae ecclesiasticae*, Tubingae (Tübingen), 1602. – **156.**
- OVIDIUS, Publius, Naso, *Ars amatoria* – **180.**
- OVIDIUS, Publius, Naso, *Metamorphoses* – **173.**
- PAULINUS, Nolanus, *Epistolae* – **92.**
- PÁZMÁNY Péter, *Kereztieni felelet a megh dücsöült szentek tiszteletirül, ertünk valo könyörghesekrül es segitsegül hiuasokrul*, Graeci Styriae (Graz), 1607 (RMNy 961). – **109.**
- PICCOLOMINI, Aeneas Sylvius (Pius, II), *Historia Bohemica* – **4.**
- PISTORIUS, Johann, *Primae (ex quatuordecim) disputationis [...]*, Friburgi Brisgoiae (Freiburg in Brisgau), 1601. – **177.**
- PLUTARCHUS, Lucius Mestrius, *Apophtegmata* – **178.**
- PLUTARCHUS, Lucius Mestrius, *De defectu oraculorum* – **179.**
- PSEUDO-AMBROSIUS, *Commentaria in Epistolam ad Ephesios* – **10.**
- PSEUDO-AUGUSTINUS, *De dogmatibus ecclesiasticis* – **35.**
- PSEUDO-AUGUSTINUS, *De visitatione infirmorum* – **220.**
- PSEUDO-AUGUSTINUS, *Exordium fidei interioris et exterioris necessitas* – **47.**
- PSEUDO-AUGUSTINUS, *Quaestiones Veteris et Novi Testamenti* – **38., 151.**
- PSEUDO-DIONYSIUS, Areopagites, *De caelesti hierarchia* – **88.**
- PSEUDO-IOANNES, Chrysostomus, *Opus imperfectum in Matthaeum* – **73.**
- REYNOLDS, William, *Calvino-turcismus, id est Calvinisticae perfidiae cum Mahumetana collatio et dilucida utriusque sectae confutatio*, Antverpiae (Antwerpen), 1597. – **107.**
- RUFINUS, Tyrannius, *Historia ecclesiastica* – **183.**
- SALVIANUS, Massiliensis, *De gubernatione Dei* – **184.**

- SAUER, Lorenzo, *Concilia omnia tum generalia tum provincialia atque particularia, quae iam inde ab apostolis usque in praesens habita*, I–IV, Coloniae Agrippinae (Köln), 1567. – **23.**, **189.**
- SCHLÜSSELBURG, Konrad, *Theologiae calvinistarum libri tres*, Francoforti ad Moenum (Frankfurt am Main), 1592. – **185.**
- SENECA, Lucius Annaeus, Maior, *Controversiae* – **187.**
- SENECA, Lucius Annaeus, Minor, *De brevitae vitae* – **186.**
- SERARIUS, Nicolaus, *De duodecim sanctis domini nostri Jesu Christi apostolis disputatio, in certum assertionis tributa*, Wirzeburgi (Würzburg), 1584. – **188.**
- SIGONIO, Carlo, *Historiarum de occidentali imperio*, Basileae (Basel), 1579. – **190.**
- SLEIDAN, Johann, *Commentarii de statu religionis et reipublicae Carolo Quinto Caesare*, Argentorati (Strasbourg), 1555. – **59.**
- SOCRATES, Scholasticus, *Historia ecclesiastica* – **192.**
- SOTO, Domingo de, *De justitia et jure libri decem*, Salmanticae (Salamanca), 1556. – **193.**
- SOZOMENUS, Salminius Hermias, *Historia ecclesiastica* – **194.**
- STURM, Johann, *Antipappi tres, contra dominum Ioannis Pappi charitatem et condemnationem Christianam*, s. l., 1579. – **195.**
- SUÁREZ, Francisco, *Commentariorum ac disputationem in tertiam partem dive Thomae tomus tertius, primus de sacramenti, in quo ea continetur, quae post praefationem indicantur*, Moguntiae (Mainz), 1599. – **191.**
- SUETONIUS, Caius, Tranquillus, *De vita XII caesarum libri VIII* – **196.**
- Summaia azoknak az articvlvsoknak, kikre vl vetekeodesek tamadtanak Augustana Confessioban valo tanettok között, es akkik ez keovetkeozendeo irásban, /mely az Egyessegnek Könuebül magyar nieluen irattatott/ Isten igeienek tanettasa zerent es az hütnek igienlő folyasa zerent isteni felelemmel meg magyaraztattanak*, Keresztúr, 1598 (RMNy 834). – **125.**
- SWEERTS, Robert, *De fide haereticis servandae dissertatio*, Antverpiaee (Antwerpen), 1611. – **182.**
- TERTULLIANUS, Quintus Septimius Florens, *Ad uxorem* – **141.**
- TERTULLIANUS, Quintus Septimius Florens, *Adversus Marcionem* – **199.**
- TERTULLIANUS, Quintus Septimius Florens, *Adversus Praxeam* – **200.**

4.3. A Pázmány által használt művek mutatója

- TERTULLIANUS, Quintus Septimius Florens, *Apologeticus adversus gentes* – **197.**
- TERTULLIANUS, Quintus Septimius Florens, *De carne Christi* – **85.**
- TERTULLIANUS, Quintus Septimius Florens, *De idololatria* – **201.**
- TERTULLIANUS, Quintus Septimius Florens, *De praescriptionibus adversus haereticos* – **86.**
- TERTULLIANUS, Quintus Septimius Florens, *De pudicitia* – **202.**
- TERTULLIANUS, Quintus Septimius Florens, *De virginibus velandis* – **198.**
- TERTULLIANUS, Quintus Septimius Florens, *Opera quae hactenus reperiri potuerunt omnia*, ed. PAMELE, Jacob van, Parisiis (Paris), 1583. – **174.**
- THEODORETUS, Cyrrhus, *Haereticarum fabularum compendium* – **204.**
- THEODORETUS, Cyrrhus, *Historia ecclesiastica* – **205.**
- THEODORUS, Lector, *Collectaneorum ex historia ecclesiastica libri duo* – **203.**
- THEODOSIUS, II, *Codex Theodosianus* – **206.**
- THÉVENIN, Pantaleón, *De haereticos poemata* – **175.**
- THOMAS, Aquinas, *Quaestiones de quodlibet I–XII* – **209.**
- THOMAS, Aquinas, *Summa theologiae* – **208.**
- TOLEDO, Francisco de, *Summa casuum conscientiae sive de instructione sacerdotum libri septem*, Coloniae Agrippinae (Köln), 1599. – **212.**
- TSEH, *Tempore deductionis funeris = A KERESZTYENI gyülekezésben való isteni diczeretek egyben szedögettek, es mostan nyomtattatak vyonnan eregbitetek, es emendaltattatatak L. F. altal*, Várad (Oradea), 1566 (RMNy 222). – **225.**
- URSINUS, Zacharias, *De libro concordiae*, Neustadii in Palatinatu (Neustadt an der Weinstraße), 1581. – **207.**
- VALENTIA, Gregorius de, *Commentariorum theologicorum tomi quatuor*, Ingolstadii (Ingolstadt), 1591–1597. – **226.**
- VALERIUS, Maximus, *Factorum et dictorum memorabilium libri IX* – **227.**
- VASQUEZ, Gabriel, *De cultu adoratione libri tres*, s. l., 1594. – **228.**
- VICTOR, Vitensis, *Historia persecutionis Africanae provinciae* – **229.**
- VINCENTIUS, Lerinensis, *Commonitoria* – **153.**
- Warhafftige Urkund der erschrocklichen zeittung von den Jesuitem zu München in Bayrn*, Monachium (München), 1607. – **138.**

WHITAKER, William, *Praelectiones [...] in quibus tractatur controversia de Ecclesia contra pontificos, imprimis Robertum Bellarminum*, Cantabrigae (Canterbury), 1559. – **230.**

WINDECK, Johann Paul, *Prognosticon futuri status ecclesiae*, Coloniae Agrippinae (Köln), 1603. – **134.**

4.4. Pázmány rövidítései

an. = annus, anno = év, évben

ar., art., arti., artic. = articulus, articulo = cikkely, szakasz, cikkelyben, szakaszban

c., ca., cap., capit. = caput, capite = fejezet, fejezetben

can. = canon, canone = kánon, kánonban

concil. = concilium, concilio = zsinat, zsinaton

concion. = concio, concione = szentbeszéd, előadás, szentbeszédben, előadásban

con., cont., contr. = contra = ellen

confess. = confessio, confessione = hitvallás, hitvallásban

cont. = contrariae = ezzel ellentétben

edi., edit. = editio, editione = kiadás, kiadásban

eod. = eodem = ugyanaz, ugyanabban

ep., epi., epist. = epistola = levél, levélben

epist. dedicat. = epistola dedicatoria = ajánlás, ajánló levél, ajánlásban, ajánló levélben

et seq. = et sequentibus = és a következőkben

fin. = (in) fine = végén

f., fo., fol. = folio, folione = levél, oldal, levélen, oldalon

ff. = foliis = leveleken, oldalakon

hom., homil. = homilia = szentbeszéd, szentbeszédben

ibi., ibid. = ibidem = ugyanott

indict. = indictio, indictione = indikció, indikcióban

lat. = latina = latin (nyelvű kiadás)

l., li., lib., libr. = liber, libro = könyv, könyvben

lat. = latina (editio) = latin (nyelvű kiadás)

4.4. Pázmány rövidítései

loc. cit., loc. cita., loc. citat. = loco citato = idézett helyen
n., nu., num. = numerus, numero = szám, számban
orat. = oratio, oratione = beszéd, beszédben
p. = pars, parte = rész, rész(é)ben
p. = punctum, puncto = pont, ponton, pontnál, pontban
pag. = pagina = oldal, oldalon
praefat. = praefatio, praefatione = előszó, előszóban
propos. = propositio, propositione = tétel, tételben
q., qu., quaest. = quaestio, quaestione = kérdés, kérdésben
sect. = sectio, sectione = (nagyobb) rész, részben
serm. = sermo, sermone = beszéd, prédikáció, beszédben, prédikációban
sess. = sessio, sessione = (zsinati) ülés, ülésen
tex. = textura = szöveg(rész), szöveg(rész)ben
tit., titul. = titulus, titulo = cím, címben
to., tom. = tomus, tomo = kötet, kötetben
tract. = tractatus, tractatu = értekezés, tárgyalás, értekezésben, tárgyalásban
ult., vlt. = ultimus, ultima, ultimum; ultimo, ultima, ultimo = utolsó
v., ver. = versus, versu = vers, versben
vid. = vide = lásd

Gyakori latin kifejezések és elöljárószavak

a, ab = -tól, -től, által
ad = -hoz, -hez, -höz, -nál, -nél
alias = más, máshol
apud = (valaki) előtt
causa = ok
colligitur = összegyűjtve
de = -ról, -ről
ergo, etc. = ezért, és a többiért
et = és, valamint
et alii = és mások
etc. = et cetera = és a többi

4. Mutatók

ex = -ból, -ből
habetur = szerepel
idem = ugyanaz
illud = az, azt
in = -on, -en, -ön; -ban, -ben; -ra, -re; -ba, -be
in genere = általában
(in) fine = végén
infra = alább
initio = az elején
ita = így
loco citato = idézett helyen
paulo post = kevéssel utána
post = után
post scripta, postscriptum, postscripto = utóirat, utóiratban
refertur = ezzel összefügg
simile = hasonló
sub finem = a vége felé
supra = fentebb
thesi = tézisben
totus, toto = az egész, az egészben
vide = lásd

4.5. A bevezetőben és a tárgyi jegyzetekben rövidítve hivatkozott művek és szakirodalom jegyzéke

- ÁCS 1994 – ÁCS Pál, „*Ha kérdi Isten, Káthay, tetőled*”: *Pázmány vitairata Bocskai haláláról*, A Ráday Gyűjtemény Évkönyve, 1994, 32–45.
- AELIANUS 1548 – Claudius AELIANUS, *De varia historia libri XIII*, Basel, 1548.
- ÁGOSTON 2005, I–II – ÁGOSTON, Szent, *Isten városáról*, I–XVI, ford. FÖLDVÁRY Antal, Bp., Kairosz, 2005, I–II.
- ÁGOSTON 2009 – ÁGOSTON, Szent, *Isten városáról*, XVII–XXII, ford. DÉR Katalin, HEIDL György, Bp., Kairosz, 2009.

4.5. A bevezetőben és a tárgyi jegyzetekben rövidítve hivatkozott művek és szakirodalom jegyzéke

- ÁGOSTON [2012] – ÁGOSTON, Szent, *A keresztény tanításról*, ford., tan., jegyz. BÖRÖCZKI Tamás, Bp., Kairosz, [2012²] (Catena).
- ÁH 2008 – *Ágostai hitvallás*, kiad., ford. REUSS András, BÓDI Emese, Bp., Luther, 2008 (Konkordiakönyv, A Magyarországi Evangélikus Egyház Iratai, 2).
- AHE 1544 – *Auctores historiae ecclesiasticae*, Basel, 1544.
- AJKAY 2013 – AJKAY Alinka, *Egy hipotézis és néhány bizonyosság = Pázmány nyomában: Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére*, szerk. AJKAY Alinka, BAJÁKI Rita, Vác, Mondat, 2013, 13–17.
- AJKAY 2015 – AJKAY Alinka, *Nőalakok követendő és elvetendő példái Pázmány vitairataiban = A nők és a régi magyarországi vallásosság*, szerk. BAJÁKI Rita, BÁTHORY Orsolya, Bp., MTA–PPKE BILK, 2015 (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti Tanulmányok, 10), 13–22.
- AJKAY 2018 – AJKAY Alinka, „Calvinus megvallja”: Pázmány Kálvin-hivatkozásairól = *A reformáció emlékezete: Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században*, főszerk. SZÁRAZ Orsolya, szerk. FAZAKAS Gergely Tamás, IMRE Mihály, Debrecen, Debreceni Egyetemi, 2018 (Locī Memoriae Hungaricae, 7), 267–275.
- ALVINCZI 1609 – ALVINCZI Péter, *Egy tetetes, neve vesztett pápista ember-től S. T. D. P. P.től küldetett színes öt levelekre rend szerint való felelet*, [Debrecen], 1609 (RMNy 977).
- AMBROSIUS 1555 – Aurelius AMBROSIUS, *Opera omnia*, I–V, Basel, 1555.
- AMBROSIUS 1580 – Aurelius AMBROSIUS, *Confessio Ambrosiana in libros quatuor digestam quibus continetur*, Köln, 1580.
- ANSELMUS 1605 – ANSELMUS Cantuariensis, *Liber de excellentia beatissimae V. Mariae*, [...] item *D. Anselmi Liber similitudinum*, Douai, 1605.
- ARISTOTELES 1542 – ARISTOTELES, *Opera omnia*, I–III, Basel, 1542.
- ARISTOTELES 1970 – ARISTOTELES, *Metaphysica*, ed. Gudrun VUILLEMIN-DIEM, Bruxelles–Paris, Desclée de Brouwer, 1970 (Aristoteles Latinus, 25).
- ARISTOTELES 1992 – ARISTOTELES, *Metafizika*, ford., tan. HALASY-NAGY József, Bp., MTA Filozófiai Bizottsága, 1936 (Az Akadémia Filozófiai Könyvtára, 9), Bp., Hétágú Síp Alapítvány, 1992 (Reprint ex Hungaria).
- ARISZTOTELÉSZ 1988 – ARISZTOTELÉSZ, *A lélek* = ARISZTOTELÉSZ, *Lélekfilozófiai írások*, ford., tan., jegyz. STEIGER Kornél, Bp., Európa, 1988, 9–155.

- ATHANASIUS 1548 – ATHANASIUS Alexandrinus, *Opera omnia*, Köln, 1548.
- AUGUSTINUS 1562–1563, I–XI – Aurelius AUGUSTINUS, *Opera omnia*, I–XI, Lyon, 1562–1563.
- AUGUSTINUS 1569 – Aurelius AUGUSTINUS, *Confessio Augustiniana in libros quatuor distributa et certis capitibus locorum theologicorum qui sunt hodie scitu dignissimi, comprehensa*, Paris, 1569.
- AUGUSTINUS 1986 – Aurelius AUGUSTINUS, *A szabad akaratról* = Aurelius AUGUSTINUS, *Fiatalkori párbeszéddek*, szerk., tan. VANYÓ László, Bp., SZIT, 1986 (ÓÍ, 11), 317–440, ford. HEGYI Fábián.
- AUGUSTINUS 1987 – Aurelius AUGUSTINUS, *Vallomások*, ford. VÁROSI István, Bp., Gondolat, 1987².
- BALÁZS 1988 – BALÁZS Mihály, *Az erdélyi antitrinitarizmus az 1560-as évek végén*, Bp., Akadémiai, 1988 (HR, 14).
- BALÁZS 2006a – BALÁZS Mihály, *Az Öt szép levél 1609-ben* = B. M., *Felekezeti és fikció: Tanulmányok 16–17. századi irodalmunkról*, Bp., Balassi, 2006 (RMK, T, 8), 193–216.
- BALÁZS 2006b – BALÁZS Mihály, „A hit... hallásból leszön”: *Vallásszabadság és bevett vallások (receptae religiones) Erdélyben a 16. században* = B. M., *Felekezeti és fikció: Tanulmányok 16–17. századi irodalmunkról*, Bp., Balassi, 2006 (RMK, T, 8), 11–36.
- BALÁZS 2008 – BALÁZS Mihály, *Hitvita és fabula = A magyar irodalom története*, I (A kezdetektől 1800-ig), szerk. JANKOVITS László, ORLOVSZKY Géza, Bp., Gondolat, 2008, 394–409.
- BALÁZS 2016a – BALÁZS Mihály, *Szent vagy profán? Adalék Sebastian Castellio erdélyi recepciójához* = *In via eruditionis: Tanulmányok a 70 éves Imre Mihály tiszteletére*, szerk. BITSKEY István, FAZAKAS Gergely Tamás, LUFFY Katalin, SZÁRAZ Orsolya, Debrecen, Debreceni Egyetemi, 2016, 106–114.
- BALÁZS 2016b – BALÁZS Mihály, *Közel az iszlámhoz? Újabb kutatások a kora újkori unitarizmus és a muszlim hit viszonyáról* = B. M., *Hitújítás és egyházalapítás között: Tanulmányok az erdélyi unitarizmus 16–17. századi történetéből*, Kolozsvár, Magyar Unitárius Egyház, 2016, 157–173.
- BÁN 1964 – BÁN Imre, *Pázmány Péter = A magyar irodalom története*, II (1600-tól 1772-ig), szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., Akadémiai, 1964, 126–137.

4.5. A bevezetőben és a tárgyi jegyzetekben rövidítve hivatkozott művek és szakirodalom jegyzéke

- BARCZA 1914 – *Obscurus emberek levelei: Epistolae obscurorum virorum*, ford. BARCZA József, Kisújszállás, 1914.
- BARDENHEWER 1894 – Otto BARDENHEWER, *Patrologie*, Freiburg in Breisgau, 1894.
- BELLARMINO 1592 – Roberto BELLARMINO, *Disputationes [...] de controversiis Christianae fidei adversus huius temporis haereticos*, VII, Ingolstadt, 1592.
- BELTING 2000 – Hans BELTING, *Kép és kultusz: A kép története a művészet korszaka előtt*, ford. SCHULZ Katalin, SAJÓ Tamás, Bp., Balassi, 2000.
- BÈZE 1554 – Theodore de BÈZE, *De haereticis a civili magistratu puniendis libellus, adversus Martini Bellii farraginem, et novorum academicorum sectam*, Paris, 1554.
- Biblia 1583 – *Biblia, ad vetuissima exemplaria nunc recens edita*, Venezia, 1583.
- Biblia 2013 – *Biblia: Ószövetségi és újszövetségi szentírás*, kiad. RÓZSA Huba, Bp., SzIT, 2013.
- BITSKEY 1978 – BITSKEY István, *Hitviták tüzeiben*, Bp., Gondolat, 1978 (MH).
- BITSKEY 1979 – BITSKEY István, *Humanista erudíció és barokk világkép: Pázmány Péter prédikációi*, Bp., Akadémiai, 1979 (HR, 8).
- BITSKEY 1984 – BITSKEY István, *Pázmány Péter és műve = PÁZMÁNY Péter, Egy tudakozó prédikátor nevével íratott öt levél (1613)*, kiad., tan., jegyz. BITSKEY István, Bp., Európa, 1984, 151–178.
- BITSKEY 1986 – BITSKEY István, *Pázmány Péter*, Bp., Gondolat, 1986 (MH, Életrajzok).
- BITSKEY 1997 – BITSKEY István, *Pragmatikus alakzatok egy Pázmány-vitáiratban = Szöveg és stílus: Szabó Zoltán köszöntése*, szerk. PÉNTEK János, Kolozsvár, Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Nyelv és Kultúra Tanszék, 1997, 92–97.
- BITSKEY 1999 – BITSKEY István, *Polémia és retorika egy Pázmány-vitáiratban = B. I., Virtus és religió: Tanulmányok a régi magyar irodalmi műveltség-ről*, Miskolc, Felsőmagyarországi, 1999, 144–162.
- BITSKEY 2005 – BITSKEY István, *Képtiztelet vagy bálványozás? Pázmány hitvitái a szentek ábrázolásáról = „Tenger az igaz hitrül való egyenetlenségek vitatásának eláradott özöne...”: Tanulmányok XVI–XIX. századi*

- hitvitáinkról*, szerk. HELTAI János, TASI Réka, ME BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 2005, 65–77.
- BITSKEY 2015a – BITSKEY István, *Ekkleziológia és retorika a hitvitákban* = B. I., *Hitvédelem, retorika, reprezentáció Pázmány Péter életművében*, Bp., Universitas, 2015, 39–56.
- BITSKEY 2015b – BITSKEY István, *Az irónia változatai a vitairatokban* = B. I., *Hitvédelem, retorika, reprezentáció Pázmány Péter életművében*, Bp., Universitas, 2015, 77–84.
- BOD 1766/1982 – BOD Péter, *Magyar Athenas* = B. P., *Magyar Athenas*, kiad. TORDA István, Bp., Magvető, 1982 (Magyar Hírmondó), 237–457.
- BONFINI 1995 – Antonio BONFINI, *A magyar történelem tizedei*, ford. KULCSÁR Péter, Bp., Balassi, 1995.
- BORNEMISZA 1578/1955 – BORNEMISZA Péter, *Ördögi kísértetek*, kiad. ECKHARDT Sándor, Bp., Akadémiai, 1955.
- BORNEMISZA 1579a – BORNEMISZA Péter, *Negyedic része az evangeliomokból es az epistolakból valo tanvsagoknak, melyeket a keresztyeneknek gyülekezetibe szoktat predikalni minden ünnep nap*, Sempte, 1578, [1579] (RMNy 431).
- BORNEMISZA 1579b – BORNEMISZA Péter, *Ördögi kisirtetekről, avagy röttenetes vlatatossagarol ez meg ferteztetet világnac és azbol való ki tisztogatasarol az mi Vrucn Iesus Christusnac*, Sempte, 1578, [1579] (RMNy 433).
- BORZSÁK 1960 – BORZSÁK István, *Az antikvitás XVI. századi képe: Bornemisz-tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1960.
- BRUCKNER 1922 – BRUCKNER Győző, *A reformáció és ellenreformáció története a Szepességben*, Bp., Szepesi Szövetség, 1922.
- BULLINGER 1545 – Heinrich BULLINGER, *Warhaffte Bekanntnuss der dieneren der kirchen zu Zürych*, Zürich, 1545.
- BULLINGER 1567 – Heinrich BULLINGER, *Decades quinque se potissimis Christianae religionis capitibus in tres tomos digestae*, I, Zürich, 1567.
- CARION 1566 – Ioannes CARION, *Chronica*, V, ed. Kaspar PEUCER, Philipp MELANCHTHON, Frankfurt am Main, 1566.
- CASSIODORUS 1588 – Flavius Magnus Aurelius CASSIODORUS Senator, *Historia ecclesiastica quam tripartitam vocant*, Frankfurt am Main, 1588.

4.5. A bevezetőben és a tárgyi jegyzetekben rövidítve hivatkozott művek és szakirodalom jegyzéke

- Catechismus...* 1563 – *Catechismus oder Christlicher Unterricht wie der Kirchen und Schulen der Churfürstlichen Pfaltz getriben wirdt*, Heidelberg, 1563.
- Catholica et quasi extemporalis responsio*, 1530 – *Catholica et quasi extemporalis responsio*, Augsburg, 1530.
- CEDRENUS 1566 – Georgius CEDRENUS, *Annales*, Basel, 1566.
- CICERO 1581 – Marcus Tullius CICERO, *Opera omnia*, I–IX, Strasbourg, 1581.
- CICERO 1885 – Marcus Tullius CICERO, *A kötelességekről*, ford., tan., jegyz. CSÉNGERI János, Bp., Franklin, 1885 (GRR).
- CICERO 1987 – Marcus Tullius CICERO, *A kötelességekről* = CICERO *Válogatott művei*, szerk., tan. HAVAS László, Bp., Európa, 1987, 289–345, ford. HAVAS László.
- CICERO 2004 – Marcus Tullius CICERO, *Az istenek természete*, ford., jegyz., tan. HAVAS László, Szeged, Lazi Bt., 2004.
- CICERO 2008 – Marcus Tullius CICERO, *A törvények*, ford., jegyz. SIMON Attila, Bp., DE ÁJK, Gondolat, 2008 (Gondolat – Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának Kiadványai, Electa, 7).
- Concordia...* 1580 – *Concordia: Christliche Widerholete, einmütige Bekentnüss nachbenanter Churfürsten, Fürsten vnd Stender Augspurgischer Confession, vnd derselben zu ende des Buchs vnderschiedener Theologen Lere vnd Glaubens*, Dresden, 1580.
- CYPRIANUS 1520 – Thascius Caecilius CYPRIANUS, *Opera*, Basel, 1520.
- CYPRIANUS 1999a – Thascius Caecilius CYPRIANUS, *A katolikus egyház egységéről* = Szent CYPRIANUS *Művei*, szerk. VANYÓ László, Bp., SzIT, 1999 (ÓI, 15), 241–266, ford. LADÓCSI Gáspár.
- CYPRIANUS 1999b – Thascius Caecilius CYPRIANUS, *A bálványok nem istenek* = Szent CYPRIANUS *Művei*, szerk. VANYÓ László, Bp., SzIT, 1999 (ÓI, 15), 410–426, ford. NÉMETH László.
- CYRILLUS Alexandrinus 1528 – CYRILLUS Alexandrinus, *Opera*, I–III, Basel, 1528.
- CYRILLUS Hierosolymitanus 1565 – CYRILLUS Hierosolymitanus, *Catecheses illuminatorum*, Köln, 1564.
- CZETKOVA 1988 – Bisztra CZETKOVA, *A várnai csata*, ford. BÖDEY József, Bp., Gondolat, 1988.

- CZIGÁNY 2005 – CZIGÁNY István, *A Felső-Tisza-vidék és a Tiszántúl társadalmának militarizációja a 17. század első harmadában = Bocskai és kora...: Tanulmányok a Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója alkalmából*, szerk. CZIGÁNY István, Bp., Martin Opitz, 2005, 69–82.
- CSENGERY 1942 – CSENGERY János *Magyar Martialisának kiegészítése [Supplementum ad M. Valerium Martialem]*, Bp., MTA, 1942 (GRR).
- Decreta... 1584 – *Decreta, constitutiones et articuli regum inclityi regni Ungariae ab anno Domini millesimo trigesimo quinto ad annum sesquimillesimum octogesimum tertium publicis comitiis edita*, ed. MOSSÓCZY Zakariás, Nagyszombat, 1584 (RMNy 549).
- DENZINGER–HÜNERMANN 2004 – Heinrich DENZINGER, Peter HÜNERMANN, *Hitvallások és az egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*, szerk. BURGER Ferenc, összeáll. ROMHÁNYI Beatrix, SARBÁK Gábor, ford. FILA Béla, JUG László, Bányaterenye, Örökmécs, Bp., SZIT, 2004 (Szent István Kézikönyvek, 9).
- DOBERDÓI BÁNLAKY 1936 – DOBERDÓI BÁNLAKY József, *A magyar nemzet hadtörténelme*, X/1 (A Hunyadiak kora), Bp., 1936.
- EGERER 2013 – EGERER Lilla, *A mocskolódás alakzatai Pázmány Péter Alvinczi Péterhez szóló vitáirataiban = Doktoranduszok fóruma (Miskolc, 2012. november 8.)*, szerk. NAGY Ágoston, Miskolc, ME BTK, 2013, 20–26.
- EGERER 2014 – EGERER Lilla, *Tettetés és leplezés az Öt szép levél két változatában = Doktoranduszok fóruma (Miskolc, 2013. november 7.)*, szerk. BARNA László, HUSZTI Tímea, Miskolc, ME Tudományszervezési és Nemzetközi Osztály, 2014, 12–17.
- Egyesség könyve*, 1908 – *Egyesség könyve*, kiad. MASZNYIK Endre, Pozsony, Wigand, 1908 (ÁHEERE, 1).
- EHA 1554 – *Ecclesiasticae historiae auctores*, Basel, 1554.
- EOE, II – *Erdélyi országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel [Monumenta comitalia regni Transylvaniae]*, II (1556. szept. – 1576. jan.), szerk. SZILÁGYI Sándor, Bp., MTA, 1877.
- EOE, V – *Erdélyi országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel [Monumenta comitalia regni Transylvaniae]*, V (1601–1607), szerk. SZILÁGYI Sándor, Bp., MTA, 1879.

4.5. A bevezetőben és a tárgyi jegyzetekben rövidítve hivatkozott művek és szakirodalom jegyzéke

- EPIPHANIUS 1560 – EPIPHANIUS, *Contra octoaginta haereses opus, Panarium*, ed. Janus CORNARIUS, Basel, 1560.
- ESZE 1970 – ESZE Tamás, *Kálmáncsehi Sánta Márton Sátoraljaújhelyen*, ItK, 1970, 566–576.
- FLAVIUS 1540 – Josephus FLAVIUS, *Opera*, Basel, 1540.
- FLAVIUS 1946 – Josephus FLAVIUS, *A zsidók története*, ford. RÉVAY József, Bp., Renaissance, 1946.
- FORTUNATUS 1579 – Venantius Honorius Clementianus FORTUNATUS, *Opera*, Roma, 1579.
- FORTUNATUS 1996 – Venantius FORTUNATUS *Himnusza a Szent Kereszthez = Amor Sanctus (Szent Szeretet könyve): Középkori himnuszok latinul és magyarul*, ford., tan. BABITS Mihály, Kolozsvár, Polis, 1996 (Remekírók Diákkönyvtára), 66–69.
- FORTUNATUS [1997] – Venantius FORTUNATUS, *A szent keresztről = Himnuszok könyve: A keresztény himnuszalkotás remekei*, ford. SÍK Sándor, tan. RÓNAY László, [Bp.], Kairosz, [1997], 82–83.
- FRAKNÓI 1876 – FRAKNÓI Vilmos, *Pázmány Péter két munkájának eddig ismeretlen első kiadása*, MKsz, 1876, 272–276.
- FRIEDENTHAL 1973 – Richard FRIEDENTHAL, *Luther élete és kora*, ford. TERÉNYI István, Bp., Gondolat, 1973.
- GÁBOR 2015 – GÁBOR Csilla, *Hagiográfia és polémia: Monoszlói András és Gyarmathi Miklós vitája a szentek tiszteletéről = G. Cs., Laus et polemia: Magasztalás és vetekedés középkor- és korai újkor szövegtípusokban*, Debrecen, Kolozsvár, Egyetemi, Bolyai Társaság, Egyetemi Műhely, 2015, 263–289.
- GERÉBY 1985 – GERÉBY György, *Pázmány Péter: Egy tudakozó prédikátor nevével íratott öt levél [recenzió]*, ItK, 1985, 316–323.
- GRATIANUS 1601 – GRATIANUS, *Decretum Gratiani emendatum et annotationibus illustratum una cum glossis*, Paris, 1601.
- GREGORIUS Magnus 1572 – GREGORIUS Magnus, *Opera omnia*, I–II, Antwerpen, 1572.
- GREGORIUS Nazianzenus 1540 – GREGORIUS Nazianzenus, *Opera omnia*, I–IV, Basel, 1540.

- GREGORIUS Turonensis 1583 – GREGORIUS Turonensis, *De gloria martyrum*, Köln, 1583.
- GRETSEK 1607–1609 – Jacob GRETSEK, *Controuersiarum Roberti Bellarmini s. r. e. cardinalis amplissimi defensio*, I–II, Ingolstadt, 1607–1609.
- GYARMATI 1598 – GYARMATI Miklós, *Keresztyeni felelet Monozloi Andras vesperini püspök es posoni praepost könyve ellen*, Debrecen, 1598 (RMNy 830).
- HARGITTAY 2001 – HARGITTAY Emil, *Pázmány és a kompiláció = Pázmány Péter és kora*, szerk. HARGITTAY Emil, Piliscsaba, PPKE BTK, 2001 (Pázmány Irodalmi Műhely, Tanulmányok, 2), 251–260.
- HARGITTAY 2004 – HARGITTAY Emil, *Irodalomszemlélet Pázmány előszavaiban és könyvajálásaiban = Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY István, OLÁH Szabolcs, Debrecen, Kossuth, 2004 (Csokonai Könyvtár, Bibliotheca Studiorum Litterarium, 31), 374–383.
- HARGITTAY 2005 – HARGITTAY Emil, *Pázmány Péter a Szentírásról és az Anyaszentegyházról = „Tenger az igaz hitről való egyenetlenségek vitatásának eláradott özöne...”*: Tanulmányok XVI–XIX. századi hitvitáinkról, szerk. HELTAI János, TASI Réka, ME BTK Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 2005, 79–84.
- HARGITTAY 2016 – HARGITTAY Emil, *Pázmány írói módszere és az életmű genezise: A Kalauz és a vitairatok újraírása*, Bp., 2016. – MTA doktori értekezés, kézirat.
- HELTAI 1994 – HELTAI János, *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*, Bp., Balassi, 1994 (HR, 21).
- HIERONYMUS 1585 – Sophronius Eusebius HIERONYMUS, *Confessio Hieronymiana, ex omnibus germanis operibus*, Köln, 1585.
- HIERONYMUS 1602, I–X – Sophronius Eusebius HIERONYMUS, *Opera omnia*, I–X, Paris, 1602.
- HRICZÓ 2012 – HRICZÓ Ágnes, *Műfaji metamorfózis a barokk irodalomban = Átmenet és különbözőség: Magyarságtudományok kelet-közép-európai kontextusban [A Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus Doktorjelölt Szimpóziuma (Kolozsvár, 2011)]*, szerk. FENYVESI Kristóf, s. l., Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, 2012, 145–152.

4.5. A bevezetőben és a tárgyi jegyzetekben rövidítve hivatkozott művek és szakirodalom jegyzéke

- HUSZÁR 2009 – HUSZÁR Pál, *Kálvin János élete, teológiai, reformatori és egyházszervezői munkássága, 1509–1564*, Bp., Kálvin, 2009.
- IMRE 1898 – IMRE Sándor, *Alvinczi Péter kassai magyar pap élete*, Marosvásárhely, 1898.
- IOANNES Chrysostomus 1547 – IOANNES Chrysostomus, *Opera*, I–VI, Basel, 1547.
- IOANNES Damascenus 1575 – IOANNES Damascenus, *Opera omnia*, Basel, 1575.
- IRENAEUS 1571 – IRENAEUS Lugdunensis, *Adversus haereses*, Basel, 1571.
- ITTZÉS 2017 – *Viszály és együttélés: Vallások és felekezetek a török hódoltság korában*, szerk. ITTZÉS Gábor, Bp., Univeristas, 2017.
- IUSTINIANUS 1585 – IUSTINIANUS, I, *Codicis libri XII*, Lyon, 1585.
- IUSTINIANUS 1586 – IUSTINIANUS, I, *Authenticae seu novellae constitutiones*, Lyon, 1586.
- JÁNOSSY 1977 – JÁNOSSY Imre, *Kálvin-idézetek Pázmány Péter műveiben*, RE, 1977, 97–101.
- JÁVOR 1978 – JÁVOR Kata, *A nők a régi jogban = Kis magyar néprajz a rádióban*, szerk. JÁVOR Kata, KÜLLÖS Imola, TÁTRAI Zsuzsanna, Bp., RTV, Minerva, 1978, 218–219.
- JEROMOS 2005a – JEROMOS, Szent, *Heliodorus szerzeteshez = Jeromos, Szent, Levelek*, I, szerk. TAKÁCS László, ford. ADAMIK Tamás, PUSKELY Mária, Bp., Szenzár, 2005, 26–32, ford. TAKÁCS László.
- JEROMOS 2005b – JEROMOS, Szent, *Eustochiumnak a szüzességről = Jeromos, Szent, Levelek*, I, szerk. TAKÁCS László, ford. ADAMIK Tamás, PUSKELY Mária, TAKÁCS László, Bp., Szenzár, 2005, 71–99, ford. ADAMIK Tamás.
- KÁLNÁSI 2005 – KÁLNÁSI Árpád, *Debreceni civis szótár*, Debrecen, 2005 (A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai, 83).
- KÁLVIN 1909–1910/1995, I–II – KÁLVIN János, *A keresztyén vallás rendszere: Institutio religionis Christianae*, I–II, ford. CEGLEDI Sándor, RÁBOLD Gusztáv, Pápa, Magyar Református Egyház, 1909–1910 (REK, 5–6), Bp., Kálvin, 1995.
- KÁLVIN 2011, I–II – KÁLVIN János, *János evangéliuma magyarázata*, I–II, ford. VEKERDI József, Bp., Kálvin, 2011 (REK: Új Folyam, 4/1–2).

- KÁLVIN 2014, I–II – KÁLVIN János, *Institutio Christianae Religionis: A keresztyén vallás rendszere 1559*, I–II, szerk. BOGÁRDI SZABÓ István, ford., jegyz. BUZOGÁNY Dezső, Bp., Kálvin, 2014 (REK: Új Folyam, 7/1–2).
- KATHONA 1943 – KATHONA Géza, *Károlyi Gáspár történelmi világgépe: Tanulmány a magyar protestáns reformátori apokalyptika köréből*, Debrecen, 1943 (Theologiai Tanulmányok, 75).
- KECSKEMÉTI A. J. 1621/1974 – KECSKEMÉTI Alexis János *Prédikációs könyve: Dániel próféta könyvének magyarázata*, kiad. SZUROMI Lajos, tan. GOMBÁNÉ LÁBOS Olga, Bp., Akadémiai, 1974 (Régi Magyar Prózai Emlékek, 3).
- KECSKEMÉTI G. 1988 – *Magyar nyelvű halotti beszédek a XVII. századból*, kiad. KECSKEMÉTI Gábor, tan. KECSKEMÉTI Gábor, NOVÁKY Hajnalka, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézete, 1988.
- KECSKEMÉTI G. 1998 – KECSKEMÉTI Gábor, *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet: A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*, Bp., Universitas, 1998 (Historia Litteraria, 5).
- KELLERMAN 2010 – James A. KELLERMAN, *Translator's Introduction = Incomplete Commentary on Matthew*, I, ed. Thomas C. ODEN, transl. James A. KELLERMAN, Downers Grove (Illinois), InterVarsity Press, 2010 (Ancient Christian Texts), XVII–XXVI.
- KISS 1881 – KISS Áron, *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*, Bp., Magyarországi Protestánszegylet, 1881 (A Magyarországi Protestánszegylet Kiadványai, 19).
- KIVISTÖ 2002 – Sari KIVISTÖ, *Creating Anti-eloquence: Epistolae obscurorum virorum and the Humanist Polemics on Style*, Helsinki, Societas Scientiarum Fennica [The Finnish Society of Sciences and Letters], 2002 (Commentationes Humanarum Litterarum, 118).
- KNAUZ 1869 – KNAUZ Nándor, *A veteristák*, Századok, 1869, 17–37.
- KOMÁROMY 1893 – KOMÁROMY András, *Levelek és akták az 1607/8-ki hajdú-lázadás történetéhez*, HK, 1893, 72–91.
- KOMÁROMY 1910 – KOMÁROMY András, *Nagy András hajdúgenerális halála: 1612. aug. 13.*, HK, 1910, 148–164.
- KOVÁCS 2003 – KOVÁCS Gergely, *Szövegalkotási tendenciák Pázmány Péter vitairataiban: A kompiláció és helyesírás kérdései = Tudományos*

4.5. A bevezetőben és a tárgyi jegyzetekben
rövidítve hivatkozott művek és szakirodalom jegyzéke

- diákköri dolgozatok*, szerk. HARGITTAY Emil, Piliscsaba, PPKE BTK, 2003 (Pázmány Irodalmi Műhely, Opuscula Litteraria, 1), 7–24.
- KOVÁCS–MÉSZÁROS 2017 – *Husz János és a huszitizmus hatása a magyar művelődésre*, szerk. KOVÁCS Eszter, MÉSZÁROS Andor, Esztergom, Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány, ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék Vallástudományi Központ, OSzK, 2017.
- LACTANTIUS 1563 – Lucius Caecilius Firmianus LACTANTIUS, *Opera omnia*, Basel, 1563.
- LACTANTIUS 2012 – Lucius Caecilius Firmianus LACTANTIUS, *Isteni tanítások: Divinae institutiones*, ford. DÉR Katalin, Bp., Kairosz, 2012 (Catena, Fordítások, 11).
- LACZHÁZI 2016 – LACZHÁZI Gyula, *A fikciósság a kora újkori magyar irodalomban*, ItK, 2016, 166–177.
- LIPA 2002 – LIPA Tímea, *Pázmány Péter belső írói fejlődése az Öt szép levél három kiadásának tükrében*, Irodalomtudomány, 2002/1–2, 8–33.
- LIVIVS 1554 – Titus LIVIVS, *Historiarum ab urbe condita*, I–V, Basel, 1554.
- LUKÁCS 1978 – *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I.*, I (1551–1600), coll., ed. Ladislaus LUKÁCS, Roma, Institutum Historicum S. I., 1978 (Monumenta Historica Societatis Iesu, 117).
- LUTHER 1566 – Martin LUTHER, *Tischreden oder colloquia*, Eisleben, 1566.
- LUTHER 2015 – Martin LUTHER, *Asztali beszélgetések*, ford. MÁRTON László, szerk. CSEPREGI Zoltán, Bp., Luther, 2015 (Luther Válogatott Művei, 8).
- MAGYARI 1602/1978 – MAGYARI István, *Az országokban való sok romlásoknak okairól*, kiad. KATONA Tamás, tan. MAKKAI László, Bp., Magyar Helikon, 1978 (Bibliotheca Historica).
- MAKKAI 1985 – MAKKAI László, *A Bocskai-felkelés = Magyarország története 1526–1686*, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes, Bp., Akadémiai, 1985 (Magyarország Története, 3/1), 709–773.
- MARTIALIS 1584 – Marcus Valerius MARTIALIS, *Epigrammatum liber IIII*, Köln, 1584.
- MASZNYIK 1908 – MASZNYIK Endre, [*Előszó*] = *Egyesség könyve*, kiad. MASZNYIK Endre, Pozsony, 1908 (ÁHEERE, 1), I–VIII.
- MÁTÉ 2018 – MÁTÉ Ágnes, *Egy kora újkori sikerkönyv története: 15–16. századi szövegvariánsok és fordítások Eneas Silvius Piccolomini Historia*

- de duobus amantibus című szerelmes regényéből, Bp., reciti, 2018. <http://reciti.hu/2018/4876> (utolsó megtekintés: 2019. június 1.)
- MCGINN 1995 – Bernard MCGINN, *Antikrisztus: Az emberiség kétezer éve a gonosz bűvöletében*, ford. KÖRÖS László, Bp., AduPrint, 1995 (Megújuló Világképek).
- MESZLÉNYI 1931 – MESZLÉNYI Antal, *A magyar jezsuiták a XVI. században*, Bp., SzIT, 1931.
- MONOK–ÖTVÖS 2011 – MONOK István, ÖTVÖS Péter, *Nem mindent mondtunk el Beythe István kolligátumáról*, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, 2011, 371–374.
- MONOSZLÓY 1589 – MONOSZLÓY András, *De invocatione et veneratione sanctorum. Az szenteknek hozanc valo segetsegekrül hasznos könyü az keresztieneknek igaz hitben valo epületekért*, Nagyszombat, 1589 (RMNy 633).
- MTt 1899 – Magyar törvénytár: 1526–1608. évi törvényczikkek, ford. KOLOSVÁRI Sándor, ÓVÁRI Kelemen, jegyz. MÁRKUS Dezső, Bp., Franklin, 1899.
- MTt 1900 – Magyar törvénytár: 1608–1657. évi törvényczikkek, ford. KOLOSVÁRI Sándor, ÓVÁRI Kelemen, jegyz. MÁRKUS Dezső, Bp., Franklin, 1900.
- MÜLLER 1884 – Friedrich MÜLLER, *Materialien zur Kirchengeschichte Siebenbürgens und Ungarns in siebzehnten Jahrhundert*, Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, 1884, 579–750.
- NAGY 1998 – NAGY László, *Tündérkert fejedelme: Báthory Gábor*, Bp., Zrínyi, 1998 (Korok és Emberek).
- NEMESKÜRTY 1999 – NEMESKÜRTY István, *Bornemisza Péter kísértései = Bornemisza Péter és kora*, kiad. KOLTAY Gábor, [s. l.], Szabad Tér, 1999 (Nemeskürty István Összes Műve, 1), 375–494.
- NYAKAS 2009 – NYAKAS Miklós, *A második hajdúfelkelés (1607–1608) = Báthory Gábor és kora*, szerk. PAPP Klára, JENEY-TÓTH Annamária, ULRICH Attila, Debrecen, DE Történelmi Intézete, Erdély-történeti Alapítvány, 2009, 327–336.
- OPTATUS 1549 – OPTATUS Milevitanus, *Libri sex de Donatistis in specie*, Mainz, 1549.
- OVIDIUS 1594 – Publius OVIDIUS Naso, *Opera omnia*, I–III, Leipzig, 1594.
- OVIDIUS 1982 – Publius OVIDIUS Naso, *Átváltozások [Metamorphoses]*, ford. DEVECSERI Gábor, Bp., Európa, 1982 (Bibliotheca Classica).

4.5. A bevezetőben és a tárgyi jegyzetekben rövidítve hivatkozott művek és szakirodalom jegyzéke

- OVIDIUS 2008 – Publius OVIDIUS Naso, *A szerelem művészete [Ars amatoria]*, ford. GÁSPÁR Endre, szerk. ÁCS Eleonóra, Bp., 2008.
- ÖRY 1976 – Miklós ÖRY, *Peter Pázmány in Kaschau*, Ungarn-Jahrbuch, 1976, 73–102.
- ÖRY–SZABÓ–VASS 1983 – PÁZMÁNY Péter, *Válogatás műveiből*, I, vál. ÖRY Miklós, SZABÓ Ferenc, VASS Péter, tan. ÖRY Miklós, SZABÓ Ferenc, Bp., SzIT, 1983.
- PÁLFFY 2008 – PÁLFFY Géza, *Szabadságharc volt-e Bocskai István mozgalmá?*, PUM, SPh, 13(2008)/2, 187–203.
- PAPP 2008 – PAPP Sándor, *Homonnai Drugeth Bálint, Rákóczi Zsigmond és Báthory Gábor küzdelme az Erdély feletti hatalomért 1607-ben*, Századok, 2008, 807–848.
- PAULINUS 1560 – PAULINUS Nolanus, *Opera omnia*, Köln, 1560.
- PATAY 1909 – PATAY József, *Pázmány Péter egyetemes történelmi felfogása*, Kolozsvár, 1909.
- PAYR 1924 – PAYR Sándor, *A dunántúli evangélikus egyházkerület története*, I, Sopron, 1924.
- PÁZMÁNY 1603/2000 – PÁZMÁNY Péter, *Felelet Magyarai István sárvári prédikátornak az ország romlása okairul írt könyvére (1603)*, kiad. HARGITTAY Emil, Bp., Universitas, 2000 (PPM, 1).
- PÁZMÁNY 1603/2014 – PÁZMÁNY Péter, *Felelet (1603): Jegyzetek a szövegkiadáshoz*, szerk. BÁTHORY Orsolya, HARGITTAY Emil, Bp., Universitas, 2014 (PPM, 7).
- PÁZMÁNY 1605/1975 – *Krisztus látható egyházáról, Pázmány első latin munkája*, [PÁZMÁNY Péter, *Diatriba theologica*, Graz, 1605 (RMK III 1058)], kiad. ÖRY Miklós, Eisenstadt, Prugg, 1975.
- PÁZMÁNY 1605/2001 – PÁZMÁNY Péter, *Az mostani új tudományok hamiságának tíz nyilvánvaló bizonyága és rövid intés a Török Birodalomról és vallásról (1605)*, kiad. AJKAY Alinka, HARGITTAY Emil, Bp., Universitas, 2001 (PPM, 2).
- PÁZMÁNY 1605/2012 – PÁZMÁNY Péter, *Tíz bizonyág (1605): Jegyzetek a szövegkiadáshoz*, szerk. AJKAY Alinka, közrem. BÁTHORY Orsolya, VARSÁNYI Orsolya, Bp., Universitas, EditioPrinceps, 2012 (PPM, 5).

- PÁZMÁNY 1607/2016 – PÁZMÁNY Péter, *Keresztyéni felelet a megdűcsöült szentek tiszteletirül, értünk való könyörgésekrül és segítségül hívásokrül (1607)*, kiad. AJKAY Alinka, Bp., Universitas, 2016 (PPM, 8).
- PÁZMÁNY 1609a – P[ÁZMÁNY] P[éter], *Egy kereztien predikatorvtl S.T.D.P.P. az cassai nevezetes tanizohoz, Alvinczi Peter vramhoz iratot eot szep level*, Graz, 1609 (RMNy 980).
- PÁZMÁNY 1609b – PÁZMÁNY Péter, *Alvinci Peternek sok tetovaazo kerenghesekkel es czeghéres gyalazatokkal fel halmozot feleletinek röuijd es keresztyeni szelidségghel való megh rostalása*, Pozsony, 1609 (RMNy 986).
- PÁZMÁNY 1609b/2017 – PÁZMÁNY Péter, *Alvinczi Péternek sok tétovázó kerengésekkel és cégéres gyalazatokkal felhalmozott feleletinek, rövid és keresztyéni szelidséggel való megrostálása (1609)*, kiad. BÁTHORY Orsolya, Bp., Universitas, 2017 (PPM, 9).
- PÁZMÁNY 1609c – P[ÁZMÁNY] P[éter], *Az nagi Calvinvs Inosnac hiszec egy Istene, az az az Calvinvs ertelme szerent valo igaz magyarazattia az Credonac mely az Caluinus tulaidon könyueiböl híuen es igazán egybe szedetttet az caluinista atiafiaknac lelki eppületekre, es vigasztalasokra*, Nagyszombat, 1609 (RMNy 984).
- PÁZMÁNY 1613 – PÁZMÁNY Péter, *Isteni igazsagra vezzerleo kalavz*, Pozsony, 1613 (RMNy 1059).
- PÁZMÁNY 1613/1741 – PÁZMÁNY Péter, *Alvinczi Peternek: Kassai Kalvinista Praedikátornak egy tudakozó praedikator nevével iratott ött Levél*, Kassa, 1741.
- PÁZMÁNY 1613/1761 – PÁZMÁNY Péter, *Alvinczi Péternek Kassai Kálvinista Praedikátornak egy tudakozó praedikátor nevével iratott ött Levél*, Kolozsvár, 1761.
- PÁZMÁNY 1613/1769 – PÁZMÁNY Péter, *Alvintzi Péternek: Kassai Kálvinista Prédikátornak egy tudakozó prédikátor nevével iratott öt Levél*, Kassa, 1769.
- PÁZMÁNY 1613/1984 – PÁZMÁNY Péter, *Egy tudakozó prédikátor nevével iratott öt levél (1613)*, kiad., tan., jegyz. BITSKEY István, Bp., Európa, 1984.
- PÁZMÁNY 1623 – PÁZMÁNY Péter, *Igassagra vezzerlö Kalavz*, Pozsony, 1623 (RMNy 1293).

4.5. A bevezetőben és a tárgyi jegyzetekben
rövidítve hivatkozott művek és szakirodalom jegyzéke

- PÁZMÁNY 1631/2001 – PÁZMÁNY Péter, *Imádságos könyv (1631)*, kiad. Sz. BAJÁKI Rita, HARGITTAY Emil, Bp., Universitas, 2001 (PPM, 3).
- PÁZMÁNY 1631/2013 – PÁZMÁNY Péter, *Imádságos könyv (1631): Jegyzetek a szövegkiadáshoz*, szerk. Sz. BAJÁKI Rita, BOGÁR Judit, Bp., Universitas, 2013 (PPM, 6).
- PÁZMÁNY 1637 – PÁZMÁNY Péter, *Hodegus: Igazsagra-vezetlő kalavz*, Pozsony, 1637 (RMNy 1697).
- PÁZMÁNY 1985 – PÁZMÁNY Péter *Versei*, Vigilia, 1985, 776–777, ford. TÓTH István.
- PÉTER 2008 – PÉTER Katalin, *Illésházy Istvánról*, PUM, SPh, 13(2008)/2, 127–165.
- PÉTERI 1963 – PÉTERI János, *Az első jezsuiták Magyarországon (1561–1567)*, Róma, Pomezia, 1963.
- PG, I–CLXI – *Patrologiae cursus completus: Series Graeca*, I–CLXI, ed. Jacques Paul MIGNE, Paris–Turnhout, Brepols, 1857–1866.
- PHAEDRUS 1961 – Caius Iulius PHAEDRUS, *Mesék*, ford., tan., jegyz. TERÉNYI István, Bp., Európa, 1961.
- PICCOLOMINI 1532 – Aeneas Sylvius PICCOLOMINI, *Historia Bohemica*, Köln, 1532.
- PL, I–CCXXI – *Patrologiae cursus completus: Series Latina*, I–CCXXI, ed. Jacques Paul MIGNE, Paris–Turnhout, Brepols, 1844–1855.
- PLUTARCHUS 1580 – Lucius Mestrius PLUTARCHUS, *Opera omnia*, Frankfurt am Main, 1580.
- POKOLY 1904 – POKOLY József, *Az erdélyi református egyház története*, II (1605–1690), Bp., Franklin, 1904.
- PPÖL I – PÁZMÁNY Péter *Összegyűjtött levelei*, I (1601–1628), kiad. HANUY Ferenc, Bp., Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Tanácsa, 1910.
- PPÖM I – PÁZMÁNY Péter, *Felelet az Magyarai István sárvári praedicatornak az ország romlása okairól irt könyvére*, kiad. RAPAICS Rajmond, Bp., 1894, 1–199. – *Kempis Tamás Christus követéséről négy könyvei*, ford. PÁZMÁNY Péter, kiad. KISFALUDY Árpád Béla, Bp., 1894, 201–370. – PÁZMÁNY Péter, *Az mostan támtatt új tudományok hamisságának tiz nyilván-való bizonyosága és rövid intés a török birodalomról és vallásról*, kiad. RAPAICS Rajmond, Bp., 1984, 372–588.

- PPÖM II – PÁZMÁNY Péter, *Imádságos könyv*, kiad. BREZNAY Béla, Bp., 1895, 1–267. – PÁZMÁNY Péter, *Rövid tanuság, mint ismerhesse meg akármely együgyű ember is az igaz hitet*, kiad. BREZNAY Béla, Bp., 1895, 270–314. – PÁZMÁNY Péter, *Keresztyéni felelet a megdűcsöült szentek tiszteletirül, értünk való könyörgésekrül és segítségül hívásokrul*, kiad. KISFALUDY Árpád Béla, Bp., 1896, 315–502. – PÁZMÁNY Péter, *Egy keresztyén predikátortúl S. T. D. P. P. az kassai nevezetes tanítóhoz Alvinczi Péter uramhoz íratott öt szép levél*, kiad. RAPAICS Rajmond, Bp., 1895, 503–620. – PÁZMÁNY Péter, *Alvinczi Péternek sok tétovázó kerengésekkel és czégyeres gyalázatokkal felhatalmazott feleletinek rövid és keresztyéni szelidséggel való megrostálása*, kiad. RAPAICS Rajmond, Bp., 1895, 621–691. – PÁZMÁNY Péter, *Az nagy Calvinus Jánosnak Hiszek-egy Istene*, kiad. RAPAICS Rajmond, Bp., 1895, 693–776. – PÁZMÁNY Péter, *Posonban lött praedikatio*, kiad. RAPAICS Rajmond, Bp., 1895, 777–801.
- PPÖM, IV – PÁZMÁNY Péter, *Hodegus: Igazságra vezérlő kalauz*, II, kiad. KISS Ignác, Bp., 1898, 5–609. – PÁZMÁNY Péter, *Egy tudakozó praedikátor nevével íratott öt levél*, kiad. RAPAICS Rajmond, Bp., 1895, 701–799.
- RÁTH 1892 – RÁTH György, *A felsőmagyarországi kryptokálvinisták hitvitázó irodalmáról*, ItK, 1892, 310–324.
- RÁTH 1894 – RÁTH György, *Gradeczi Horváth Gergely és Lám (Ambrosius) Sebestyén hitvitája*, ItK, 1894, 150–167, 299–319.
- RÉVÉSZ 1898 – RÉVÉSZ Kálmán, *Az 1606. évi Apológiáról*, DPL, 1898, 398.
- RÉVÉSZ 1906 – RÉVÉSZ Kálmán, *Bocskay István Apológiája*, ProtSz, 1906, 304–312.
- RMĐT I – CSOMASZ TÓTH Kálmán, *A XVI. század dallamai*, Bp., Akadémiai, 1958 (Régi Magyar Dallamok Tára, 1).
- RMKT XVI/7 – *XVI. századbeli magyar költők művei*, VII, kiad. DÉZSI Lajos, Bp., MTA, 1930 (Régi Magyar Költők Tára, XVI/7).
- RMNy 1971 – *Régi magyarországi nyomtatványok*, I (1473–1600), szerk. BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, HOLL Béla, KÄFER István, KELECSÉNYI Ákos, Bp., Akadémiai, 1971.
- RMNy 1983 – *Régi magyarországi nyomtatványok*, II (1601–1635), szerk. BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, HOLL Béla, közrem. FAZAKAS József, HELTAI János, KELECSÉNYI Ákos, VÁSÁRHELYI Judit, Bp., Akadémiai, 1983.

4.5. A bevezetőben és a tárgyi jegyzetekben rövidítve hivatkozott művek és szakirodalom jegyzéke

- SALVIANUS 1580 – SALVIANUS Massiliensis, *De gubernatione Dei et de justo praesentique ejus iudicio libri VIII*, Paris, 1580.
- SALVIANUS 1862 – SALVIANUS marseille-i áldozár *Isten világkormányzatáról irt VIII könyve*, ford. a győri nagyobb papnövelde Szent Imre Egyletének tagjai, Győr, 1862.
- SCHRECK 1585 – Wolfgang SCHRECK, *Adversus autores Iuliani ut vocant psuedocalendarij Varadini imprissi anno MDXXCV carmen, in quo adversariorum de Gregoriano calendario perversum iudicium, quod illi suo calendario affuerunt, confutatur. Simul etiam vera causa ec ratio datur, ob quam omnino necessarium fuit calendarum mutationem fieri*, Kolozsvár, 1595 (RMNy 566).
- SEBŐK 2007 – SEBŐK Marcell, *Humanista a határon: A késmárki Sebastian Ambrosius története (1554–1600)*, Bp., L'Harmattan, 2007 (Mikortörténelem, 1).
- SENECA 1992 – Lucius Annaeus SENECA, *Az élet rövidségéről* = Lucius Annaeus SENECA, *Az élet rövidségéről, A lelki nyugalomról [De brevitae vitae, De tranquillitate animi]*, ford., tan., jegyz. BOLLÓK János, Pécs, Halász és Fiai, 1992 („Seneca Könyvek”), 15–78.
- SENECA Maior 1587 – Lucius Annaeus SENECA, Maior, *Controversarium libri decem*, Paris, 1587.
- SENECA Minor 1537 – Lucius Annaeus SENECA, Minor, *Opera omnia*, Basel, 1537.
- SÍK 1939 – SÍK Sándor, *Pázmány, az ember és az író*, Bp., SzIT, 1939.
- SOAREZ 1568 – Cypriano SOAREZ, *De arte rhetorica libri tres ex Aristotele, Cicerone et Quintiliano praecipue deprompti*, Paris, 1568.
- SUETONIUS 1546 – Caius SUETONIUS Tranquillus, *Vitae Caesarum*, Basel, 1546.
- SZABADI 2009 – SZABADI István, *Foktűi Műté református prédikátor = Báthory Gábor és kora*, szerk. PAPP Klára, JENEY-TÓTH Annamária, ULRICH Attila, Debrecen, DE Történeti Intézete, Erdély-történeti Alapítvány, 2009, 277–283.
- SZÁNTÓ 1987–1988, I–III – SZÁNTÓ Konrád, *A katolikus egyház története, I–III*, Bp., Ecclesia, 1987–1988².

- SZENTMÁRTONI SZABÓ 2012 – SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, „*Romulidae Cannas*”, avagy egy ál-Janus Pannonius-vers utóélete, eredeti szövege és valódi szerzője = *Convivum: Pajorin Klára 70. születésnapjára*, szerk. BÉKÉS Enikő, TEGYEY Imre, Debrecen, Bp., Magyar Neolatin Társaság Debreceni Tagozata, MTA Irodalomtudományi Intézete, 2012 (Classica, Mediaevalia, Neolatina, 6), 183–194.
- SZINNYEY 1909 – SZINNYEY József, *Magyar írók élete és munkái*, XIII (Steiner–Télfi), Bp., 1909.
- TAKÁCS 2003 – TAKÁCS László, *Eustochium ajándékai: Szent Jeromos 31. levele* = *Tudom, kinek hittem: Patrisztikus tanulmányok*, szerk. FRENYÓ Zoltán, Bp., L'Harmattan, 2003 (Coram Deo), 151–167.
- TARNÓC 1983 – PÁZMÁNY Péter, *Egy keresztyén prédikátortul S. T. D. P. P. az kassai nevezetes tanítóhoz, Alvinci Péter uramhoz íratott öt szép levél [Első levél: Az pápisták bálványozásárúl]* = PÁZMÁNY Péter *Művei*, kiad. TARNÓC Márton, Bp., Szépirodalmi, 1983 (Magyar Remekírók), 169–196, 1079–1081.
- TASI 2012 – TASI Réka, „...idvözletet és tiszteletes imádat tégyen...”: *Monoszló András és a képtisztelet fogalmai*, PUM, SPh, 17(2012)/1, 51–64.
- TERTULLIANUS 1608 – Quintus Septimius Florens TERTULLIANUS, *Opera omnia*, ed. Jacob Van PAMELE, Paris, 1608.
- TERTULLIANUS 1986a – Quintus Septimius Florens TERTULLIANUS, *A bálványimádásról* = TERTULLIANUS *Művei*, szerk. VANYÓ László, Bp., SzIT, 1986 (ÓÍ, 12), 297–323, ford. VANYÓ László.
- TERTULLIANUS 1986b – Quintus Septimius Florens TERTULLIANUS, *Védőbeszéd* = TERTULLIANUS *Művei*, szerk. VANYÓ László, Bp., SzIT, 1986 (ÓÍ, 12), 61–149, ford. VÁROSI István.
- TERTULLIANUS 1986c – Quintus Septimius Florens TERTULLIANUS, *A szüzek fátyláról* = TERTULLIANUS *Művei*, szerk. VANYÓ László, Bp., SzIT, 1986 (ÓÍ, 12), 227–248, ford. VANYÓ László.
- TERTULLIANUS 1986d – Quintus Septimius Florens TERTULLIANUS, *Feleségemhez* = TERTULLIANUS *Művei*, szerk. VANYÓ László, Bp., SzIT, 1986 (ÓÍ, 12), 207–225, ford. VÁROSI István.

4.5. A bevezetőben és a tárgyi jegyzetekben rövidítve hivatkozott művek és szakirodalom jegyzéke

- TERTULLIANUS 1986e – Quintus Septimius Florens TERTULLIANUS, *Pergátló kifogás az eretnekekkel szemben* = TERTULLIANUS *Művei*, szerk. VANYÓ László, Bp., SzIT, 1986 (ÓÍ, 12), 415–457, ford. ERDŐ Péter.
- TERTULLIANUS 1986f – Quintus Septimius Florens TERTULLIANUS, *Markion ellen, Praxeas ellen* = TERTULLIANUS *Művei*, szerk. VANYÓ László, Bp., SzIT, 1986 (ÓÍ, 12), 489–769, 805–852, ford. NAGY Imre, VANYÓ László.
- TESZELSZKY–ZÁSZKALICZKY 2012 – Kees TESZELSZKY, ZÁSZKALICZKY Márton, *A Bocskai-felkelés és az európai információhálózatok: Hírek, diplomácia és politikai propaganda*, 1604–1606, *Aetas*, 27(2012)/4, 49–121.
- THEODORETUS 1573 – THEODORETUS Cyrrihus, *Opera*, I–II, Köln, 1573.
- THEODOSIUS 1566 – THEODOSIUS, II, *Codicis libri XVI*, Lyon, 1566.
- THIMÁR 1999 – THIMÁR Attila, *Pázmány Péter a vitapartner?* ItK, 1999, 114–127.
- THOMAS 1593–1594 – THOMAS Aquinas, *Opera omnia*, I–XVIII, Venezia, 1593–1594.
- TUSOR 2016 – TUSOR Péter, *Pázmány, a jezsuita érsek: Kinevezésének története, 1615–1616 (mikropolitikai tanulmány)*, Bp.–Róma, MTA, PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport, 2016 (Collectanea Vaticana Hungariae, 1/13).
- ÚJVÁRY 1979 – J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, *Kassa város polgársága a 16. század végén és a 17. század első felében*, TSz, 1979, 577–591.
- VALENCIA 1581 – Gregorius de VALENCIA, *Apologia de s. s. missae sacrificio, adversus cavillationes levissimas Iacobi Herbrandi lutherani contra tractatum de eodem argumento superiori anno Ingolstadij editum*, Ingolstadt, 1581.
- VALERIUS 1545 – VALERIUS Maximus, *Factorum et dictorum memorabilium libri IX*, Frankfurt am Main, 1545.
- VÁSÁRHELYI 1985 – VÁSÁRHELYI Judit, *Eszmei áramlatok és politika Szenci Molnár Albert életművében*, Bp., Akadémiai, 1985 (HR, 12).
- VERESS 1898 – VERESS István, *Egy érdekes lelet a baseli egyetemi könyvtárban*, DPL, 1898, 374–377.
- VINCENTIUS 1586 – VINCENTIUS Lerinensis, *Commonitoria duo*, Paris, 1586.
- VOIGT 2003 – VOIGT Vilmos, *Pázmány Péter szemiotikai érvelése: És ennek réges-régi magyar előzményei*, *Világosság*, 44(2003)/11–12, 113–120.

- VOIGT 2006 – VOIGT Vilmos, *Kép- és kultuszelméletünk klasszikusa (Pázmány Péter: Öt szép levél) = Kép, képmás, kultusz*, szerk. BARNA Gábor, Szeged, [Szegedi Egyetem] Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2006 (Szegedi Vallási és Néprajzi Könyvtár [Bibliotheca Religionis Popularis Szegediensis], 16), 107–111.
- WOLFF 1600 – JOHANN WOLFF, *Lectio-num memorabilium et reconditarum centenarii XVI*, I–II, Lauingen an der Donau, 1600.
- ZWINGLI 1545 – ULRICH ZWINGLI, *Orthodoxa et Christiana responsio ad Lutheri librum de sacramento*, Zürich, 1545.
- ZSILINSZKY 1880 – ZSILINSZKY Mihály, *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiotól kezdve*, I, Bp., Magyarországi Protestáns Egyház, 1880 (A Magyarországi Protestáns Egyház Kiadványai, 18).
- ZSINDELY 1978 – ZSINDELY Endre, *Szenci Molnár Albert mint „Bocskai Apológiájá”-nak kiadója*, MKsz, 1978, 353–355.

4.6. Az *Öt szép levél*ben és *Öt levél*ben hivatkozott bibliai könyvek mutatója

4.6.1. Ószövetségi könyvek

- Teremtés könyve (Genesis; Mózes 1. könyve) – Gen., Gene., Genes., *Ter* – 75, 199, 215, 217, 229
- Kivonulás könyve (Exodus; Mózes 2. könyve) – Exo., Exod., *Kiv* – 19, 24, 101, 123, 153, 156, 159, 160, 170, 192, 226, 256
- Leviták könyve (Leviticus; Mózes 3. könyve) – Leu., Levit., *Lev* – 25, 156, 160, 172
- Számok könyve (Numeri; Mózes 4. könyve) – Num., Numer., *Szám* – 24, 74, 160, 217
- Második törvénykönyv (Deuteronomium; Mózes 5. könyve) – Deut., Deuter., *MTörv* – 28, 31, 74, 158, 159, 170, 176, 192, 217, 252
- Józsue könyve (Josue) – Iosuae, Iosue, Josue, Jósue, *Józs* – 26, 50, 169, 172, 192
- Bírák könyve (Judicum) – Iudic., Judic., *Bír* – 48, 58, 156, 196, 208

4.6. Az Öt szép levélben és Öt levélben hivatkozott bibliai könyvek mutatója

* Rut könyve (Ruth) – *Rut*

Sámuel 1. könyve (I. Regum; Királyok 1. könyve) – 1.Reg., *1Sám* – 48, 86, 159, 172, 196, 226

Sámuel 2. könyve (II. Regum; Királyok 2. könyve) – 2.Reg., *2Sám* – 51, 192

Királyok 1. könyve (III. Regum; Királyok 3. könyve) – 3.R., 3.Reg., *1Kir* – 24, 156, 159, 160

Királyok 2. könyve (IV. Regum; Királyok 4. könyve) – 4.Reg., *2Kir* – 30, 94, 128, 156, 163, 176

Krónikák 1. könyve (I. Paralipomenon) – 1.Par., *1Krón* – 75

Krónikák 2. könyve (II. Paralipomenon) – 2.Paral., 2.Paralip., *2Krón* – 24, 159, 160

* Ezdrás könyve (I. Esdrae) – *Ezd*

* Nehemiás könyve (II. Esdrae) – *Neh*

Tóbiás könyve (Tobias) – Tob., Tobiae, *Tób* – 101, 241

Judit könyve (Judith) – Judith, *Jud* – 48

Eszter könyve (Esther) – Esther, *Eszt* – 75, 171

Makkabeusok 1. könyve (I. Machabeorum) – 1.Mach., *1Mak* – 75, 207

Makkabeusok 2. könyve (II. Machabeorum) – 2.Mach., *2Mak* – 53, 75

Jób könyve (Job) – Iob, *Jób* – 109, 129

Zsoltárok könyve (Psalterium Davidis) – Psal., Psalm., *Zsolt* – 19, 22, 23, 28, 74, 75, 95, 125, 153, 156, 158, 217

* Példabeszédek könyve (Parabola, Proverbia) – *Péld*

Prédikátor könyve (Ecclesiastes) – Eccl., Eccles., *Préd* – 74, 109, 217, 227, 247

* Énekek éneke (Cantium Canticorum) – *Én*

Bölcsesség könyve (Sapientia) – Sap., Sapi., Sapient., *Bölcs* – 22, 23, 24, 78, 125, 156, 157, 159, 161, 172, 218

Sirák fia könyve (Ecclesiasticus) – Eccl., Eccles., Ecclesiast., Eccli., *Sir* – 50, 125, 191, 252

Izajás könyve (Isaias) – Isa., Isai., Isaiae, Jsa., Jsai., *Iz* – 14, 16, 22, 26, 28, 74, 76, 110, 148, 149, 150, 151, 156, 157, 159, 160, 169, 170, 173, 217

Jeremiás könyve (Jeremias) – Hier., Hiere., Hierem., Ierem., Jer., *Jer* – 13, 14, 22, 147, 156, 191

* Siralmak könyve (Lamentationes, Threni) – *Siral*

* Báruk könyve (Baruch) – *Bár*

4. Mutatók

Ezekiel könyve (Ezechiel) – Ezech., Ezech., *Ez* – 13, 14, 101, 147, 149, 156, 159, 241
Dániel könyve (Daniel) – Dan., Danie., Daniel., *Dán* – 14, 20, 26, 28, 96, 154, 156, 160, 169, 173, 238
Ozeás könyve (Oseas) – Oseae, *Oz* – 14, 149
* Joel könyve (Joel) – *J*
Ámosz könyve (Amos) – Amos, *Ám* – 159
* Abdiás könyve (Abdias) – *Abd*
* Jónás könyve (Jonas) – *Jón*
* Mikeás könyve (Michaeas) – *Mik*
* Náhum könyve (Nahum) – *Náh*
Habakuk könyve (Habacuc) – Abac., *Hab* – 192
* Szofoniás könyve (Sophonias) – *Szof*
* Aggeus könyve (Aggaeus) – *Ag*
Zakariás könyve (Zacharias) – Zach., *Zak* – 14, 50, 149, 192
Malakiás könyve (Malachias) – Malac., *Mal* – 192

4.6.2. Újszövetségi könyvek

Máté evangéliuma (Matthaeus) – Mat., Matt., Matth., *Mt* – 15, 97, 102, 107, 108, 117, 150, 170, 171, 218, 241, 249, 250, 252, 257
Márk evangéliuma (Marcus) – Marci, *Mk* – 48, 196
Lukács evangéliuma (Lucas) – Luc., Lucae, *Lk* – 25, 102, 178, 217, 226
János evangéliuma (Joannes) – Ioan., Joan., *Jn* – 97, 107, 233
Apostolok cselekedetei (Acta Apostolorum) – Act., Actor. *ApCsel* – 27, 28, 29, 49, 75, 87, 90, 159, 160, 169, 170, 175, 196, 217, 236
Rómaiaknak írt levél (Ad Romanos) – Ro., Rom., Roman., *Róm* – 22, 31, 95, 107, 120, 132, 156, 161, 176, 252, 260
Korintusiaknak írt 1. levél (I. ad Corinthios) – 1.Cor., 1. Corint., 1.Corinth., *IKor* – 15, 21, 22, 23, 28, 75, 77, 107, 109, 124, 136, 150, 156, 157, 158, 215, 216, 217, 218, 219, 223, 226, 229, 247, 252, 253, 257, 261
Korintusiaknak írt 2. levél (II. ad Corinthios) – 2.Cor., 2.Corin., 2.Corinth., *2Kor* – 31, 68, 107, 176, 221

4.6. Az Öt szép levélben és Öt levélben hivatkozott bibliai könyvek mutatója

- Galatáknak írt levél (Ad Galatas) – Gal., Galat., *Gal* – 15, 31, 150, 156, 176
- Efezusiaknak írt levél (Ad Ephesios) – Eph., Ephes., *Ef* – 16, 24, 40, 126, 129, 151, 155, 184, 216, 247, 258
- Filippieknek írt levél (Ad Philippinenses) – Phil., Philip., Philippen., *Fil* – 24, 26, 107, 108, 109, 126, 155, 169, 258
- Kolosszeieknek írt levél (Ad Colossenses) – Colos., Coloss., *Kol* – 24, 31, 76, 155, 159, 176, 217, 253, 257
- Tesszalonikaiaknak írt 1. levél (I. ad Thessalonicenses) – 1.Thes., 1.Thessa., 1.Thessal., *1Tessz* – 31, 176
- Tesszalonikaiaknak írt 2. levél (II. ad Thessalonicenses) – 2.Thes., 2.Thess., 2.Thessal., *2Tessz* – 31, 176, 247, 252
- Timóteusnak írt 1. levél (I. ad Timotheum) – 1.Tim., 1.Timot., 1.Timoth., *1Tim* – 15, 31, 68, 108, 132, 150, 176, 215, 218, 223, 228
- Timóteusnak írt 2. levél (II. ad Timotheum) – 2.Tim., 2.Timoth., *2Tim* – 210
- Titusznak írt levél (Ad Titum) – Tit., Titum, *Tit* – 120, 215, 252
- * Filemonnak írt levél (Ad Philemonem) – *Filem*
- Zsidóknak írt levél (Ad Haebreos) – Heb., Hebr., *Zsid* – 24, 31, 159, 176, 194, 195, 215, 228
- Szent Jakab levele (Jacobi) – Iacob., Iacobi., Jac., Jacob., *Jak* – 107, 125, 247, 253
- Szent Péter 1. levele (I. Petri) – 1.Petri, *1Pét* – 108
- Szent Péter 2. levele (II. Petri) – 2.Pet., 2.Petri, *2Pét* – 132, 250, 260
- Szent János 1. levele (I. Joannis) – 1.Ioan., 1.Joan., *1Jn* – 107, 109, 132, 247, 260
- Szent János 2. levele (II. Joannis) – 2.Ioan., 2.Joan., *2Jn* – 120, 251
- * Szent János 3. levele (III. Joannis) – *3Jn*
- Szent Júdás levele (Judae) – Iud., Judae, *Júd* – 132, 260
- Jelenések könyve (Apocalypsis Joannis) – Apoc., *Jel* – 156

4.7. Helynévmutató

Aegyptom, Aegyptus → Egyiptom

Anglia; ma: Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királysága, GB – 235

Anticyra (mit.) – 139

Antiókia (Antiochia, Antiochia-város); ma: Antakya, TR – 163, 210

Asia → Ázsia

Augsburg (Augusta, Ágosta), D – 36, 42, 99, 180, 187, 240

Ázsia (Asia) – 57, 206

Babilon (Bábylon) (bibl.) – 211

Bajorország (Bavaria); ma: Bayern (szövetségi tartomány), D – 95, 97, 99, 238, 239

Bártfa (Bartpha); ma: Bardejov, SK – 103, 105

Basilea → Bázél

Bauaria, Bavária → Bajorország

Bázél (Basilea); ma: Basel, CH – 205

Bejrút (Berytus); ma: Bayrūt, RL – 165

Beregszász (Berekszász); ma Berehove, UA – 93

Berytus → Bejrút

Carthago → Karthágó

Cassa → Kassa

Caucasus → Kaukázus

Colon. → Köln

Colosuár → Kolozsvár

Constancia, Constánzia, Constantia → Konstanz

Czatár → Hegyközcsetár

Debrecen (Debreczem, Debreczen) – 11, 243

Dés; ma: Dej, RO – 104, 243

Edessza (Edessa); ma: Şanlıurfa, TR – 164

Egyiptom, ET – 28, 149, 159, 180

Enyed → Nagyenyed

4.7. Helynévmutató

Epheszosz (Ephesus; Ephesum); ma: Efez, TR – 120

Erdélyi Fejedelemség (Transsylvania; Erdel, Erdely, Erdély) – 85, 88, 104, 242

Európa – 57, 206

Felső-Magyarország (Felföld), SK – 85, 104

Felső-Németország – 130

Filek → Fülek

Franciaország (Gallia), F – 95

Fülek; ma: Fil’akovo, SK – 104

Gallia → Franciaország

Genf (Geneua); ma: Genève, CH – 54, 77, 87

Geor → Győr

Germania → Németország

Göngös → Gyöngyös

Görögország (Achaëa; Görögh ország), GR – 66

Gyöngyös – 104

Győr (Jaurinum) – 104

Hegyközcstár; ma: Cetariu, RO – 92

Heluecia, Helvécia → Svájc

Hierusalem → Jeruzsálem

Ierusalem → Jeruzsálem

Inferior. Germa. → Alsó-Németország

Izrael (Israel; Israël) IL – 86, 237

Jeruzsálem (Hierosolyma; Jerusalem); ma: Jerusalájjim IL – 75, 87, 133, 165,
187, 200, 217

Jordán folyó – 161, 172

Karthágó (Carthago); ma: Tūnis, TN – 49, 50

Kassa (Cassovia); ma: Košice, SK – 89

4. Mutatók

Kaukázus [hegységrendszer] (Caucasus) – 139

Kereztur → Sopronkeresztúr

Kolozsvár (Claudiopolis; Colosvár, Kolosvár); ma: Cluj-Napoca, RO – 104, 243

Konstanz (Constantia), D – 46, 54, 201

Köln (Colonia Agrippina), D – 55

Lauingen, (Lauinga, Lavinga), D – 99, 240

Lengyelország (Polonia; Lengiel országh), PL – 88

Magyarország [Magyar Királyság] (Hungaria, Pannonia; Magyar ország, Magyar, országh, Magyar országh, Magyar-ország) – 15, 56, 57, 62, 71, 80, 85, 88, 93, 95, 101, 103, 104, 124, 206, 243

Málta (Melita), M – 174

Mátra hegység (Matra) – 104

Mediolanum → Milánó

Melita → Málta

Milánó (Mediolanum); ma: Milano, I – 204

München (Monac, Monach, Monachium), D – 96–100, 238, 239, 241

Nagyenyed (Egidiopolis); ma: Aiud, RO – 104, 243

Nagyszombat (Tyrnavia); ma: Trnava, SK – 104

Nagyvárad (Magnovaradinum, Varadinum; Varad, Várad); ma: Oradea, RO – 92, 193

Német-római Birodalom – 99, 240

Németország (Germania; Nemet országh, nemeth országh, Németh Országh, Német-ország, Nemetország), D – 38, 80, 96, 121, 122 182, 187, 238

Ninive; ma: al-Mawşil [Moszul], IRQ (bibl.) – 200

Nola, I – 193

Nürnberg (Norinberga; Norimb., Norimberga), D – 42, 99, 122, 240

Pécs (Quinqueecclesiae; Pecz) – 103, 242

Polonia → Lengyelország

Pozsony (Posonium; Poson); ma: Bratislava, SK – 104

Prága; ma: Praha, CZ – 46

Reutlingen (Reutlinga), D – 42

Roma, I – 49, 72, 100, 225

Sacra Roman. Imp. → Német-római Birodalom

Samaria → Szamária (bibl.)

Samosata; ma: Samsat, TR – 252

Saxónia → Szászország

Seczen → Szécsény

Siria → Szíria

Sodoma → Szodoma

Sopron (Scarbantia) – 104

Sopron vármegye – 94, 124

Sopronkeresztúr (Németkeresztúr); ma: Deutschkreutz, A – 94

Suecia → Svédország

Svájc (Helvetia), CH – 36, 180

Svédország (Svetia), S – 235

Syria → Szíria

Szala [megye] → Zala vármegye

Szamária (bibl.) – 94

Szászország; ma: Sachsen (szövetségi tartomány), D – 235

Szécsény – 104

Szigetvár (Sziget) – 103

Szíria (Siria), SYR – 29, 165

Szodoma (bibl.) – 91

Thorda → Torda

Tigur, Tiguri → Zürich

Tiszántúl (Tiszán-túl) – 243

Torda; ma: Turda, RO – 104, 243

Toth ország → Felső-Magyarország

Transsylvania → Erdélyi Fejedelemség

Türosz (Tyros; Tyros); ma: Şūr, RL – 166

4. Mutatók

Varad, Várad → Nagyvárad

Vas vármegye (Vasvár megye) – 124

Vitt., Vittemb. → Wittenberg

Vngaria → Magyarország

Wittenberg (Wittenberga; Wittemberga), D – 60, 61, 79, 106, 122, 125

Zala vármegye – 94, 124

Zürich (Tigur), CH – 35, 36, 180, 187

4.8. Személynévmutató

Abac. → Habakuk, próféta

Abagarus, V., Edessza fejedelme – 164, 367, 368, 421, 450

Abdiás, próféta – 382, 482

Abgar, Abgarus Ukkama → Abagarus, V., Edessza fejedelme

Abigail – 308

Abimelech – 199, 389

Ábrahám – 70, 161, 167, 169, 199, 230, 310, 364, 375, 389, 421, 447

Absalom (Absolon) – 113, 343

Ács Eleonóra – 473

Ács Pál – 339, 460

Ádám – 167, 229, 371, 404, 413, 424

ADAMIK Tamás – 469

Adorján, I., pápa – 164, 368

Aelianus, Claudius (Aelian.) – 51, 310, 420, 447

Aeneas Sylvius → Piusz, II., pápa

Aërius → Arius

Aetiosz, eretnek (Aetius, Aëtius) – 119, 251, 346, 352, 411

Agészilaosz, II., spártai király (Agesilaus) – 49, 309

Aggeus, próféta (Aggaeus) – 382, 482

Ágost, szász választófejedelem – 333

- Ágoston, Szent – 17, 18, 21–23, 29, 31, 41, 44, 49, 51, 67, 71, 72, 87, 88, 94, 101, 114, 117–121, 128, 131, 143, 148, 152, 156, 157, 160–163, 166, 167, 171, 172, 176, 185, 186, 191, 193–195, 198, 209–211, 216–219, 221, 224, 226–231, 235–237, 241, 246, 249–251, 254, 255, 278, 289, 303, 304, 310, 318, 322, 343–345, 347, 356, 359, 360, 362, 365, 371, 373, 383, 404, 413, 414, 420, 422–425, 431, 437, 438, 446, 448, 449, 460, 461
- AJKAY Alinka – 268, 313, 359, 461, 462, 474
- Akhilleusz – 356
- Alciatus, Andreas – 340
- Alciatus, Paulus – 105, 340
- Alcimus → Alkimusz
- Aldobrandeschi, Ildebrando, di Soana → Gergely, VII., Szent, pápa
- Alkimusz (Alcimus) – 207, 395
- Alvinczi Péter (Aluinczi Peter, Alvinci Peter, Alvintzi) – 9, 11, 18, 32, 34, 44, 45, 48–49, 63–65, 81, 83, 89, 90, 115, 139, 144, 145, 188, 212, 214, 233, 234, 236, 237, 248, 262, 267–270, 281, 307, 338, 354–356, 416, 420, 447, 461, 466, 468, 469, 474–476, 478
- Amb., Ambros., Ambrosius, Ambrosius Aurelius → Ambrus, Milánói Szent
- Ambrosiaster → Pseudo-Ambrosius
- Ambrosius, Sebastianus – 340, 476, 477
- Ambrus, Szent (Amb., Ambros., Ambrosius, Ambrosius Aurelius) – 70, 117, 156, 162, 169, 196, 203, 204, 219, 222, 225, 230, 231, 250, 251, 303, 304, 362, 391, 393, 413, 421, 448, 461
- Amos → Ámosz, próféta
- Ámosz – 285
- Ámosz, próféta (Amos) – 159, 285, 363, 382, 482
- Amurat, Amurates, Amurathes → Murád, II., oszmán szultán
- Ananiás – 90, 236, 331, 407
- Anatolius – 167, 372
- Ansel., Anselmus Cantuariensis → Anzelm, Canterbury Szent
- Antal, Remete Szent – 401
- Antiokhosz Epiphanész, IV., szeleukida uralkodó (Antiochus) – 53, 311
- Anzelm, Canterbury Szent – 76, 324, 421, 448, 461
- Ápisz (Apis) – 28, 159, 294, 363

4. Mutatók

- Apollón (Apolló) – 149
Aqiunás Tamás → Tamás, Aquinói Szent
Arany-szájú Sz. János → János, Aranyszájú Szent
Arcadia – 319
Areopagitabéli Sz. Dienes → Pszeudo-Dionüsziosz Areopagita
Arist., Aristot., Aristoteles → Arisztotelész
Aristides → Arisztteidész
Aristobulus → Arisztobulosz, II., Makkabeus, júdeai király és főpap
Arisztteidész (Aristides) – 39, 183, 301, 379
Arisztobulosz, II., Makkabeus, júdeai király és főpap – 128, 350
Arisztotelész (Arist., Aristot., Aristoteles) – 161, 164, 179, 287, 349, 364, 365, 367, 375, 376, 422, 448, 461, 462, 477
Arius (Aërius) – 43, 129, 130, 210, 250–252, 259, 306, 341, 410, 411, 415
Artemius, Antiókiái Szent – 165, 370, 420
Áser – 373
Atanáz, Alexandriai Nagy Szent (Athan., Athana., Athanas., Athanasius, Athanasius Alexandrinus, Athanáz) – 29, 41, 119, 165, 184, 203, 249, 294, 295, 346, 380, 381, 391, 409, 422, 448, 462
Athénaisz → Eudocia, Aelia, Augusta
Atilius, Marcus, Regulus, római konzul (Attilius Regulus) – 49, 309
Aug., Augu., Augus., August., Augustinus, Augustinus Aurelius → Ágoston, Hippói Szent
Augustus → Traianus, Marcus Ulpius Nerva, római császár
Azpilcueta, Martin de – 71, 199, 321, 322, 389, 441, 449

Baál – 367
BABITS Mihály – 467
Baer, Zacharias – 305, 306, 445, 457
BAJÁKI Rita, Sz. – 5, 461, 475
Balaeus → Bale, John
Balassi Bálint – 325
BALÁZS Mihály – 5, 269, 273, 274, 341, 408, 462
Balduin, Friedrich (Balduinus) – 105, 341
Bale, John (Balaeus) – 227, 403, 426, 449

- BÁN Imre – 269, 463
BARCZA József – 269, 463
BARDENHEWER, Otto – 345, 463
BARNA Gábor – 480
BARNA László – 466
Baronio, Caesare (Baron., Barónius) – 164, 368, 420, 426, 448
Báruk (Baruch) – 382, 482
Basilides → Baszileidész
Basilius → Vazul, Nagy Szent
Baszileidész (Basilides) – 21, 290
Baszileosz → Vazul, Nagy Szent
Baszileidész → Baszileidész
Báthory Gábor, erdélyi fejedelem (Bathori Gabor, Bathorj Gabor) – 11, 45, 85, 89, 145, 188, 283, 383, 406, 472, 473, 478
Báthory István, erdélyi fejedelem, lengyel király – 317, 328
Báthory Klára – 332
Báthory Kristóf, erdélyi vajda – 407
BÁTHORY Orsolya – 5, 266, 283, 298–301, 312–314, 317, 321, 330, 338, 345, 347, 352, 353, 359, 361, 381, 387, 397, 461, 473, 474
Batizi András – 332
Batizi Demeter – 93, 332
Batseba – 291
Batthyány Boldizsár – 333
Becaleel (Beséleel) – 159, 363
Becanus, Martinus – 198, 389, 437, 440, 449
BÉKÉS Enikő – 478
Bellarm., Bellarmino, Bellarminus → Róbert, Bellarmin Szent
Bellerophón – 290
Bellius, Martinus → Castellio, Sebastian
BELTING, Hans – 271, 463
Benedek, Nursiai Szent – 334
Benjamin (Beniamin) – 58, 313, 373
Benno, Meissen Szent – 227, 403, 426, 449
Beregzászi (Lőrinc) Péter – 326, 327, 435, 436, 449

- Bernard → Bernát, Clairvaux-i Szent
Bernardone, Giovanni di → Ferenc, Assisi Szent
Bernát, Clairvaux-i Szent – 15, 150, 287, 360
Beséleel → Becaleel
Bethlen Gábor, erdélyi fejedelem – 281, 351
Beythe István (Böjthe, Böythi Istuán) – 94, 233, 327, 333, 405, 408, 427, 449, 472
Bèze, Théodore de (Beza) – 33, 61, 87, 95, 110, 132, 135, 178, 219, 261, 296, 314, 325, 329, 333, 353, 354, 375, 426, 427, 431, 442, 449, 450, 463
Biandrata, Giorgio (Blandrata) – 105, 340
BITSKEY István – 268–271, 273, 274, 462–464, 468, 475
Blandrata → Biandrata, Giorgio
Bocskai István (Bocskai Istuan, Bocskay) – 89, 103, 104, 235, 236, 242, 270, 281, 283, 330, 406, 421, 448, 460, 466, 473, 476, 480
Bod Péter – 269–271, 281, 464
Bodenstein, Andreas Rudolf – 313
BÓDI Emese – 461
BOGÁR Judit – 475
BOGÁRDI SZABÓ István – 470
Bolland, Jean – 371
BOLLÓK János – 477
Bolsec, Jérôme Hermès – 442
Bonfini, Antonio (Bonfin., Bonfinius) – 57, 193, 206, 207, 312, 386, 394, 395, 427, 450, 464
Bonifác, I., Szent, pápa (Bonifacius) – 423
Bora, Katharina von (Catus) – 60, 77, 219, 313, 398
Bornemisza Péter (Bornem., Bornemizza) – 80, 91–93, 96, 272, 325, 331, 332, 427, 450, 464, 472
BORSA Gedeon – 477
BORZSÁK István – 332, 464
Böjthe → Beythe István
BÖRÖCZKI Tamás – 461
Böythi Istuan → Beythe István
Brankovics György, szerb despota – 312, 394

4.8 Személynévmutató

- Brenz, Johann – 313
BREZNAY Béla – 476
Brigitta, Svéd Szent – 15, 287
BRUCKNER Győző – 340, 464
Buddha – 347
Bullinger, Heinrich (Bullingérus) – 163, 296, 297, 303, 366, 367, 380, 433, 450, 464, 465
BURGER Ferenc – 466
BUZOGÁNY Dezső – 470
- Caelestius – 413
Caesar, Caius Iulius – 435, 449, 477
Caëtanus → Cajetan, Thomas de Vio
Caius Flavius Valerius Aurelius Constantinus → Constantinus, I., Nagy, római császár
Cajetan, Thomas de Vio (Caëtanus) – 199, 389
Callixtus → Kallixtus, I., Szent, pápa
Calman → Kálmán, deák
Calvin, Jean (Cal., Calu., Calui., Caluin., Caluinus, Caluinus Iános, Calv., Calvin., Calvinus, Calvinus János) – 9, 10, 14, 17, 18, 27, 28, 46, 47, 54, 61, 62, 78–80, 87, 88, 93–95, 105, 106, 108, 110–113, 116, 122, 125, 126, 129, 131–135, 149, 152, 164, 167, 188, 190, 204, 209, 211–213, 217, 219, 229, 245, 246, 248, 254, 256, 257, 259, 266, 278, 282, 286, 296, 298, 311, 314, 315, 334, 339, 340, 342, 343, 358, 359, 362, 369, 393, 396, 415, 427, 428, 432, 436, 438, 450, 451, 461, 469, 470, 474, 476
Carion, Johannes – 272, 465
Caroli → Károly, V., Habsburg, német-római császár
Carolstadius → Bodenstein, Andreas Rudolf
Carpócrates → Karpokratész, Alexandriai
Cassiodorus, Flavius Magnus Aurelius – 366, 370, 447, 450, 465
Castellio, Sebastian – 105, 341, 462, 463
Catalin → Katalin, Sziénai Szent
Catus → Bora, Katharina von
Cedren., Cedrenus → Kedrénosz, Geórgiosz

4. Mutatók

CEGLÉDI Sándor – 470
Cesarini, Giuliano, bíboros (Iulianus) – 46, 57, 189, 206, 207, 307, 384
Chaerémon → Khairémón, püspök
Cherintus → Kerinthosz
Chiron → Kheirón
Christina → Krisztina, leány
Chrys., Chrysost., Chrysostomus → János, Aranyszájú Szent
Cicero, Marcus Tullius (Cic., Cicer.) – 73, 77, 80, 209, 318, 322–324, 395, 430, 450, 465, 477
Ciprián, Karthágói Szent – 68, 117, 121, 157, 221, 222, 249, 318, 320, 362, 409, 430, 451, 465
Cirill, Alexandriai Szent – 68, 319, 430, 451, 466
Cirill, Jeruzsálemi Szent – 202, 392, 430, 451, 466
Clemens Alex., Clemens Alexandrinus → Kelemen, Alexandriai Szent
Colom., Colomannus → Kálmán, magyar király
Const., Constan. → Konstantin, I., Nagy, római császár
Constantinus Porfirogenitus → Kónsztantinosz, VII., Bíborbanszületett, bizánci császár
Constantius, I., római császár – 73, 210, 323, 395
Constantius, II., római császár – 409
Constantius Chlorus → Constantius, I., római császár
Copaci István → Kopácsi István
Copus, Alanus – 55, 173, 312, 374, 420, 451
Cornarius, Janus – 467
Cosroës → Huszrau, I., Anósiórván, szászánida király
Cresconius, Grammaticus (Cres., Crescon.) – 87, 88, 236, 329, 407, 423, 425, 438, 448
Cypr., Cyprian., Cyprianus → Ciprián, Karthágói Szent
Cyrillus Alexandrinus → Cirill, Alexandriai Szent
Cyrillus Hierosolymitanus → Cirill, Jeruzsálemi Szent
CZETKOVA, Bisztra – 307, 466
CZIGÁNY István – 283, 466

4.8 Személynévmutató

- CSENGERY János – 321, 465, 466
CSEPREGI Zoltán – 471
CSIZMADIA Patrícia – 5
CSOMASZ-TÓTH Kálmán – 476
CSONKA Ferenc – 284, 289, 296, 298–304, 317, 318, 320, 323, 330, 338, 339, 345, 347, 348, 357, 358, 361–367, 369–372, 374–393, 395, 397–415
- D. Thom. → Tamás, Aquinói Szent
Dagon – 149, 360
Damasc., Damascen. → János, Damaszkuszi Szent
Damáz, I., Szent, pápa (Damasus) – 41, 184, 305, 380, 381, 400, 434
Dán – 373
Dániel, próféta (Dan., Danie.) – 14, 20, 25, 26, 28, 96, 119, 154, 156, 160, 161, 167, 169, 170, 173, 279, 285, 334, 372, 382, 436, 452, 470, 482
Dávid, Izrael királya (Dauid) – 14, 23, 48, 51, 75, 149, 192, 196, 200, 285, 291, 328, 343, 359, 382, 387, 421, 448
Dávid Ferenc – 105, 242, 340, 341, 407
Delrio, Martin Antonio – 157, 362, 431, 451
Demetrius, Antiókiai, püspök (Demetriánus) – 215, 397
Démétriosz Szótér, I., szeleukida uralkodó – 395
Démokritosz – 325
Démophón – 102, 338
DENZINGER, Heinrich – 292, 293, 302, 304, 311, 312, 316, 364, 368, 372, 374, 382, 413, 466
DÉR Katalin – 345, 359, 460, 471
DEVECSERI Gábor – 473
DÉZSI Lajos – 477
Dienes, Dion. → Pseudo-Dionysios Areopagita
Dionüsziosz – 374
DOBERDÓI BÁNLAKY József – 307, 466
Dolcino, Fra – 401
Domonkos, Szent – 15, 287
Donatus – 320
Dudith András – 329

ECKHARDT Sándor – 464
Edvárd, VI., angol király – 329
Efraim – 373
EGERER Lilla – 269, 271, 466
Eleazár – 53, 311
Elek János – 283
Elizabetha → Erzsébet, leány
Elizeus, próféta – 128, 350
Epikurosz – 79, 325
Epiphániosz, Szalamiszi Szent (Epiphan., Epiphanius) – 106, 131, 164, 170, 172, 215, 291, 373, 374, 397, 431, 451, 467
Erasmus, Desiderius, Roterodamus (Erasm., Erasmus Ioannes?, Erasmus Roterodamus) – 105, 130, 228, 297, 341, 351, 404, 432, 451
ERDŐ Péter – 479
Erzsébet, leány – 96, 99, 238, 240, 336
Esdras → Ezdrás
Ester, Esther → Eszter
Esterházy Miklós – 316
ESZE Tamás – 332, 467
Eszter (Ester, Esther, Hester) – 41, 75, 171, 184, 185, 305, 373, 381, 382, 481
Eudocia, Aelia, Augusta – 68, 319
Eugenius → Jenő, IV., pápa
Eulogiosz, Edesszai Szent (Eulógius) – 204, 393
Eunomiosz (Eunónius) – 259, 352, 415
Eurialus – 394
Euszebiosz, Kaiszareiai (Euse., Euseb., Eusebius Caesariensis) – 29, 73, 131, 163, 164–166, 209, 215, 225, 252, 294, 323, 346, 367–369, 372, 432, 451
Eusztochium, Szent (Eust., Eustochium) – 222, 400, 408, 431, 469, 478
Éva – 167, 229, 371, 424
Evagriosz Szkholasztikosz (Evagrius Scholasticus) – 164, 167, 368, 432, 451
Ezdrás – 184, 381, 382, 385, 481
Ezec., Ezech. → Ezekei, próféta
Ezechiás → Hiszkija, Júda királya

4.8 Személynévmutató

- Ezekiel, próféta (Ezechiel) – 13, 14, 101, 147, 149, 156, 159, 170, 241, 284, 382, 482
Ézsau (Esau) – 199, 200, 389
- Faustus Manichaeus (Faust., Faustus Manichaeus, Faustus Milevus) – 143, 157, 167, 176, 223, 356, 400, 423, 425, 437, 448
FAZAKAS Gergely Tamás – 461, 462
FAZAKAS József – 477
Félix, II., ellenpápa – 409–410
FENYVESI Kristóf – 469
Ferdinánd, I., német-római császár, magyar király – 332
Ferenc, Assisi Szent (Ferencz) – 15, 287, 401
Ferenc, prédikátor (Ferencz) – 92, 332
Feuardent, François (Feuardentius) – 125, 349, 432, 451
FILA Béla – 466
Filemon – 382, 483
Filöp → Fülöp, Szent, apostol
Flaccilla, Aelia Flavia (Placilla) – 163, 366
Flacius, Matthias (Illyricus) – 15, 16, 151, 287, 360, 435, 451
Flauí. → Phlabiánosz, konstantinápolyi pátriárka
Flavianus Claudius Iulianus → Iulianus, római császár
Flavius Iulius Constantius → Constantius, II., római császár
Flavius, Iosephus (Iosephus) – 128, 350, 351, 437, 451, 467
Flavius Theodosius Iunior Augustus → Theodosziosz, II., keletrómai császár
Flavius Tiberius Constantinus → Tiberiosz, II., bizánci császár
Flavius Valentinianus → Valentinianus, I., római császár
Flavius Valerius Constantius → Constantius, I., római császár
Foktúi Máté (Foktoi Mate, Foktoy Mathe, Foktúi Máthé, Föktöy) – 11, 45–47, 85, 89, 90, 145, 188, 189, 235–237, 270, 283, 328, 478
Fortunatus, Venantius Honorius Clementianus – 374, 375, 437, 451, 467
FÖLDVÁRY Antal – 460
FRAKNÓI Vilmos – 273, 467
FRENYÓ Zoltán – 478
FRIEDENTHAL, Richard – 281, 467

- Frigyes, III., német-római császár – 394
Froschover, Christopher (Frosch Christoph, Fross Christóf) – 36, 180, 296, 376
Fülöp, I., Hesseni, Bátor – 297
Fülöp, Szent, apostol (Filöp) – 215, 397
- GÁBOR Csilla – 274, 467
Gád – 172
Gaius Valerius Galerius Maximinus → Maximinus, II., római császár
Gál, pap – 46, 189, 271, 307, 384
Gamáriel – 165, 369
GÁSPÁR Endre – 473
Gedeon – 160, 364
Geláz, I., pápa (Gelasius) – 368
Gellius, Aulus – 52, 310, 420, 451
Gentile, Valentino Giovanni (Gentilis Balint,Valentinus Gentilis) – 87, 105, 329, 340
Gerbertus Aurillacensis → Szilveszter, II., pápa
GERÉBY György – 289, 296, 302, 303, 322, 362, 365, 371, 379, 381, 398, 399, 402, 414, 467
Gergely, I., Nagy Szent, pápa (Greg., Gregor., Greg. Magnus, Sz. Gergely, Z. Gergely) – 114, 162, 167, 168, 193, 246, 303, 365, 385, 433, 438, 452, 468
Gergely, VII., Szent, pápa (Hiltebrandus) – 306, 403, 426, 449
Gergely, XI., pápa – 201, 390
Gergely, Nazianzi Szent (Nazianz., Nazianzenus) – 114, 202, 318, 390, 441, 452, 468
Gergely, Tours-i Szent (Greg. Turon., Gregórius Turonensis) – 165, 193, 369, 370, 433, 447, 452, 468
Gerlach, Stephan – 105, 340, 341
Gilberti, Gilberto → Kelemen, III., ellenpápa
Gonzaga, Ferrante – 270
Gradeczi Horváth Gergely – 476
Gratianus, Johannes – 290, 310, 421, 429, 451, 468
Grawer, Albert (Grauerus Albert, Gravérus Albert) – 105, 243, 339, 340, 408, 432, 451

Grebel, Conrad – 351

Greg., Gregor., Greg. Magnus → Gergely, I., Nagy Szent, pápa

Greg. Turon., Gregorius Turonensis → Gergely, Tours-i Szent

Gregorius Elvirensis (Gregorius Baeticus) – 413, 421, 452

Gregorius Magnus → Gergely, I., Nagy Szent, pápa

Gregorius Turonensis → Gergely, Tours-i Szent

Gretser, Jacob – 330, 331, 442, 453, 468

Gribaldi Mofa, Matteo (Gribaldus) – 105, 340, 341

Grynaeus, Johann Jacob – 326, 436, 449

Gwalther, Rudolf – 296, 433, 450

Gyarmati Bíró Miklós (Gyarmathi) – 33, 178, 296, 375, 433, 452, 467, 468

Habakuk, próféta (Abac., Habacuc) – 192, 382, 385, 482

Hadrián, Hadrianus → Adorján, I., pápa

HALASY-NAGY József – 461

HANUY Ferenc – 475

Háraklász, Alexandria pápája (Haraclas) – 252, 413

Hardwin von Grätz – 269

HARGITTAY Emil – 5, 267, 416, 461, 468, 471, 473–475

Harpsfield, Nicolaus – 312

HAVAS László – 465

Heerbrand, Jacob – 479

HEGYI Fábián – 462

HEIDL György – 460

Heléne (Helena) – 312

Heliodorus, Altinói Szent (Heliodor.) – 155, 361, 434

HELTAI János – 268, 270, 271, 281, 339, 464, 468, 477

Hemerken, Thomas – 476

Henricus → Henrik, VIII., angol király

Henrik, IV., német-római császár, német király – 306

Henrik, VIII., angol király – 438, 453

Héraklész (Hercules) – 139, 354, 355

Herbradnus, Iacobus → Heerbrand, Jacob

4. Mutatók

- Hermész Trismegisztosz (Trismegistus) – 22, 23, 157, 291, 362
Heródes, I, Nagy, Júdea királya – 149, 308, 360
Heródes Antipász – 48, 196, 228, 287, 308, 404
Heródes Fülöp – 308
Heródiás – 308
Hérodotosz, Halikarnasszoszi (Herodotus) – 28, 294
Hertel, Franz → Dávid Ferenc
HERVAY Ferenc – 477
Hester → Eszter
Hier., Hieré., Hierem. → Jeremiás, próféta
Hier., Hieron., Hierony., Hieronym., Hieronymus → Jeromos, Szent
Hieremias → Jeremiás, II., konstantinápolyi pátriárka
Hierosolymitanus, Ioannes – 249, 410, 434, 452
Hilkija – 284
Hiltebrandus → Gergely, VII., Szent, pápa
Hircanus → Hürkánosz Joannesz, II., Makkabeus, zsidó király és főpap
Hiszkija, Júda királya (Ezechiás) – 163, 170, 172, 175, 200, 367
HOLL Béla – 477
Homonnai Drugeth Bálint – 283, 473
Hormisdát → Hurmuz, II., szaszanida király
HORVÁTH Csaba Péter – 5
Hrabanus Maurus – 320
HRICZÓ Ágnes – 269, 469
Hunnius, Aegidius – 42, 108, 305, 435, 452
Hunyadi János (Hunyadi Iános, Hunnyadi Iános) – 57, 206, 313, 394
Hurmuz, II., szaszanida király (Hormisdát) – 73, 210, 323, 396
Hus, Jan (Hus Iános) – 16, 46, 54, 55, 189, 190, 201, 205, 272, 288, 307, 362, 383, 389, 471
Husschen, Husschyn, Hussgen → Oecolampadius, Ioannes
Husz János → Hus, Jan
HUSZÁR Pál – 281, 469
Huszrau, I., Anósírván, szászánida király (Cosroës) – 164, 368
HUSZTI Tímea – 466

4.8 Személynévmutató

HÜNERMANN, Peter – 292, 293, 302, 304, 311, 312, 316, 364, 368, 372, 374, 382, 413, 466

Hürkánosz Jóannész, II., Makkabeus, zsidó király és főpap (Hircanus) – 128

Iacob., Iacobus, Iakab → Jakab, ifj., Szent, apostol

Iákób (Iacob) → Jákob, pátriárka

Ianos → János, Aranyszájú Szent

Ianos → János, deák

Ianos → János, Keresztelő Szent

Ianos → János, Szent, apostol, evangélista

Iemicius, Ioannes → Pázmány Péter

Iephthe → Jiftach, Izrael bírāja

Ierem., Ieremias → Jeremiás, próféta

Ieremias → Jeremiás, II., konstantinápolyi pátriárka

Ieróboám → Jerobeám, I., Izrael királya

Ignác, Loyolai Szent – 328

Ildebrando Aldobrandeschi di Soana → Gergely, VII., Szent, pápa

Illés, próféta – 350

Illésházy István – 328, 339, 475

Illyricus → Flacius, Matthias

IMRE Mihály – 461, 462

IMRE Sándor – 270, 469

Ince, II., pápa (Innocentius) – 66, 316

Io. Lufft, Ioan. Lufft → Lufft, Hans

Ioan., Ioannes → János, Szent, apostol, evangélista

Ioannes Balaeus → Bale, John

Ioannes Baptista → János, Keresztelő Szent

Ioannes Chrysostomus → János, Aranyszájú Szent

Ioannes Damascenus → János, Damaszkuszi Szent

Ioannes episcopus → Jóannész, II., Jeruzsálem püspöke

Ioannes Lantzenperger → Lenzenberger, Johann

Ioannes Syluanus → Sylvanus, Ioannes

Ioannes Vindek → Windeck, Johann Paul

Iob → Jób

- Iohan → János, Szent, apostol, evangélista
Iosephus → Flavius, Josephus
Iosua, Iosue → József, Izrael bírása
Iovinianus (Iouin., Iouinianus) – 131, 222, 223, 225, 226, 229, 231, 352, 400, 402, 434, 435, 452
Irénéusz, Szent (Iren., Irenaeus, Jren.) – 114, 119, 120, 164, 302, 343, 349, 412, 432, 437, 451, 453, 469
Isa., Isai., Isaias → Izajás, próféta
István, Szent – 159, 363
Isszachár – 373
ITTÉS Gábor – 341, 469
Iud., Iudas → Júdás Tádé, Szent, apostol
Iudith → Judit
Iulianus → Cesarini, Giuliano
Iulianus, római császár (Julian., Julianus Apostata) – 86, 165, 167, 237, 329, 369, 438, 448
Iustinianus, I., római császár – 314, 369, 429, 453, 469
Izajás, próféta (Isa., Isai., Isaias) – 14, 16, 22, 25, 26, 28, 74, 76, 110, 119, 148–150, 156, 157, 159–161, 169, 170, 173, 200, 217, 251, 285, 327, 348, 382, 392, 435, 436, 445, 452, 453, 482
Izsák – 310, 389
- Jac., Jacob. → Jakab, ifj., Szent, apostol
Jácob → Jákob, pátriárka
Jacobus Szentkerzty → Szentkereszti Jakab
Jáfet – 404
Jakab, ifj., Szent, apostol (Iacob., Iacobus, Iakab, Jac., Jacob) – 41, 107, 125, 247, 253, 304, 382, 424, 427, 450, 483
Jákob, pátriárka – 52, 75, 199, 217, 310, 373, 389
JANKOVITS László – 462
János, I. → Szapolyai János
János, Aranyszájú Szent (Chrys., Chrysost., Chrysostomus, Ianos) – 68, 117, 118, 163, 191, 192, 194, 202, 215, 222, 231, 250, 318, 343, 345, 382, 391, 429, 445, 453, 469

- János, Damaszkuszi Szent (Damasc., Damascen.) – 162, 164, 165, 366, 370, 430, 453, 469
- János, deák – 92, 332
- János, Keresztelő Szent (Ianos, Joan. Bapt., Ioannes Baptista) – 48, 193, 219, 228, 308, 398, 425
- János, Szent, apostol, evangélista (Ianos, Joan., Joannes) – 41, 53, 97, 107, 109, 110, 112, 120, 122, 132, 170, 185, 200, 231, 233, 247, 251, 252, 260, 304, 373, 381, 405, 412, 424, 427, 428, 436, 449, 450, 470, 482, 483, 484
- János Kázmér, Wittelsbach, pfalzi palotagróf – 306
- JÁNOSSY Imre – 359, 469
- JÁVOR Kata – 324, 469
- Jefte → Jiftach
- JENEY-TÓTH Annamária – 472, 478
- Jenő, III., pápa – 307
- Jenő, IV., pápa – 46, 47, 56, 189, 190, 206, 307, 312, 384
- Jeremiás, II., konstantinápolyi pátriárka – 67, 317, 436, 452
- Jeremiás, próféta (Hier., Hierē., Hierem., Jer., Jerem.) – 13, 14, 22, 147, 156, 191, 251, 284, 382, 437, 452, 482
- Jemicius János → Pázmány Péter
- Jerobeám, I., Izrael királya (Jeroboam) – 148, 358
- Jeromos, Szent (Hier., Hieron., Hierony., Hieronym., Hieronymus) – 41, 114, 117, 119, 131, 133, 155, 185, 222, 223, 225–227, 229, 231, 249–251, 260, 303–305, 343, 348, 352, 361, 400, 408, 423, 431, 434–438, 441, 452, 468, 469, 478
- Jiftach, Izrael bírāja (Iephte, Jefte) – 48, 196, 308, 387
- Joáb – 343
- Joan. Bapt. → János, Keresztelő Szent
- Joan. Hierosol. → Jóannész, II., Jeruzsálem püspöke
- Joan., Joannes → János, Szent, apostol, evangélista
- Ioannes Hierosol. → Ioannes Hierosolymitanus
- Jóannész, II., Jeruzsálem püspöke (Joan. Hierosol.) – 172, 374, 431, 451
- Jóannész, VIII., Palaiologosz, bizánci császár (Palaeologus Ianos) – 57, 206, 312, 394
- Jóannész Hürkánosz, II., zsidó király és főpap – 350

- Jób – 109, 110, 129, 184, 342, 351, 381, 382, 481
Joel, próféta – 382, 482
Jónás, próféta – 382, 482
Josue → József, Izrael bírása
József ben Mattitjáhu → Flavius, Josephus
Jov., Jovin., Jovinian. → Iovinianus
József – 373
József, Arimateai Szent – 295
József, Szent – 352
József, Izrael bírása (Iosua, Iosue) – 26, 50, 169, 172, 184, 192, 294, 310, 372, 381, 382, 481
Jren → Iréneusz, Szent
Jsa. → Izajás, próféta
Júda – 373
Júdás Tádé, Szent, apostol – 132, 260, 353, 368, 382, 427, 450, 484
Judit (Judith) – 41, 48, 75, 185, 304, 381, 382, 481
JUG László – 466
Julian., Julianus Apostata → Iulianus, római császár
Julianus Caesarinus → Cesare, Giuliano, bíboros
- KÄFER István – 477
Kallixtus, I., Szent, pápa – 411
Kálmán, magyar király (Colom., Colomannus) – 71, 230, 321, 404, 431, 436, 450
Kálmán, deák (Calman) – 94, 333
Kálmáncsehi Sánta Márton (Kalmanczi Marton) – 93, 332, 467
KÁLNÁSI Árpád – 396, 469
Kálvin János → Calvin, Jean
Kám – 404
Károly, I., Nagy, frank császár – 173, 374
Károly, V., Habsburg, német-római császár (Caroli, Carolus) – 42, 286, 305, 425, 426, 455
Károlyi Gáspár – 470
Karpokratész, Alexandriai (Carpocrates) – 163, 367

- Katalin, Sziénai Szent (Catalin) – 15, 287
Káthay Mihály – 460
KATHONA Géza – 272, 470
KATONA Tamás – 471
Katus → Bora, Katharina von
Kecskeméti Alexis János – 285, 470
KECSKEMÉTI Gábor – 316, 470
Kedrénosz, Geórgiosz (Cedren., Cedrenus) – 210, 396, 429, 450, 465
KELECSÉNYI Ákos – 477
Kelemen, III., ellenpápa – 403
Kelemen, VIII., pápa – 309
Kelemen, Alexandriai Szent (Clemens Alex.) – 215, 397
KELLERMANN, James A. – 345, 470
Kempis Tamás → Hemerken, Thomas
Keresztelő János, Keresztelő Sz. János → János, Keresztelő Szent
Kerinthosz (Cherintus) – 120, 252, 348, 412
Khairémón, püspök (Chaerémon) – 215, 397
Kheirón (Chiron) – 139, 355, 356
Khoszroész → Huszrau, I., Anósiórván, szászánida király
KISFALUDY Árpád Béla – 476
KISS Áron – 296, 470
KISS Ignác – 476
KIVISTÖ, Sari – 269, 470
KLANICZAY Tibor – 463
KOLOSVÁRY Sándor – 472
KOLTAY Gábor – 472
KOMÁROMY András – 283, 406, 471
Konstantin, I., Nagy, római császár (Const., Constan.) – 73, 166, 167, 203, 209, 323, 344, 372, 392, 432, 451
Kónsztantinosz, VII., Bíborbanszületett, bizánci császár (Konstantin) – 164, 166, 368, 370, 422, 450
Kopácsi István (Copaci Istuán) – 93, 333
Kornél, pápa – 352
KOVÁCS Eszter – 288, 471

4. Mutatók

- KOVÁCS Gergely – 267, 471
KÖRÖS László – 472
KNAUZ Nándor – 327, 470
Krisztina, leány (Christina) – 96, 99, 238, 240, 336
KULCSÁR Péter – 464
KÜLLÖS Imola – 469
- L. F. – 432, 447, 453, 457
LÁBOS Olga, Gombáné – 470
Lactantius, Lucius Caelius Firmianus (Lact., Lactant.) – 117, 249, 344, 409, 437, 453, 471
LACZHÁZI Gyula – 269, 471
LADOCSI Gáspár – 465
Lam Sebestyén, Lám (Ambrosius) Sebestyén → Ambrosius, Sebastianus
Lámech – 404
Lanzenberger, Johann – 99, 240, 336
Laszlo, Lazlo → Ulászló, I., Jagelló, magyar király
László, I., Árpád-házi, Szent, magyar király – 193, 386
Latomus, Jacobus – 106, 440, 454
Lengyel László → Ulászló, I., Jagelló, magyar király
Leó, I., Nagy Szent, pápa – 41, 185, 303
Leó, X., pápa – 439, 453
León, I., keletrómai császár (Leo Augustus, Leo Magnus Thrax) – 41, 185, 303, 382
León, III., bizánci császár – 368
Lévi – 373
Libériusz, Szent, pápa (Liberius) – 249, 409
LIPA Tímea – 267, 273, 471
Lippomao, Luigi (Lipomanus) – 166, 371, 421, 451
Lirinens. → Vince, Lerinumi Szent
Livius, Titus (Liuius) – 52, 310, 355, 439, 453, 471
Lonicer, Johann – 440, 454
Losonczi Antal – 92, 332
Losontzi István – 354, 416, 432, 453

- Luc., Lucas → Lukács, Szent, evangélista
Lucas Osiander → Osiander, Lucas, id.
Lucius Mestrius Plutarchus → Plutarkhosz
Lucretia – 394
Lufft, Hans (Luft) – 60, 61, 79, 268, 281, 314, 439, 440, 445, 446
LUFFY Katalin – 462
Lukács, Szent, evangélista (Luc., Lucas, Lukac) – 25, 29, 102, 166, 178, 185, 217, 226, 251, 288, 295, 371, 381, 382, 421, 428, 436, 447, 450, 482
LUKÁCS László – 275, 471
Luther, Martin (Luther Marton, Luther Márton, Lutherus) – 9, 14–16, 35–39, 41, 47, 59–63, 66, 79, 80, 90, 93, 106, 110, 112, 113, 116, 122, 125, 126, 128, 129, 133–135, 150, 151, 180–182, 188, 190, 209, 211, 212, 232, 245–247, 254, 255, 257, 259, 260, 268, 271, 281, 286, 287, 296–302, 305, 307, 313–315, 325, 326, 331, 349, 360, 376–378, 413, 414, 426, 428, 433, 436, 438–440, 445, 446, 453, 454, 471, 480

Maacha – 343
Machabaeus → Makkabeus Júdás
Magyari István (Magiari Istuan) – 66, 178, 272, 316, 440, 454, 471, 473, 476
Mahomet → Mohamed, próféta
Makkabeus Jonatán, zsidó király és főpap – 360
Makkabeus Júdás – 75, 304, 360
MAKKAI László – 330, 471
Malakiás, próféta (Malac., Malachias) – 192, 382, 385, 482
Manassze – 364, 373
Mani – 347
Manichaeus → Faustus Manichaeus
Marci, Marcus → Márk, Szent, apostol, evangélista
Marcion → Markión, szinópéi
Marcus – 119, 346
Mardokeus (Mardochaeus) – 75, 305, 324
Mária, Szűz – 19, 153, 295, 352, 360, 461
Mária Terézia, Habsburg, magyar királynő – 351
Marima – 319

- Márk, Szent, apostol, evangélista (Marci, Marcus) – 48, 185, 196, 288, 308, 381, 382, 428, 436, 450, 482
- Markianosz, keletrómai császár – 381
- Markión, színópei – 40, 184, 215, 223, 252, 302, 363, 380, 397, 444, 456, 479
- Markosz → Marcus
- MÁRKUS Dezső – 472
- Mars – 139, 356
- Martialis, Marcus Valerius – 321, 426, 454, 466, 472
- Martinianus – 69, 320
- Martinianus, Szent – 193, 385
- Márton, Tuors-i Szent – 370
- MÁRTON László – 471
- MASZNYIK Endre – 333, 466, 472
- Máté, Szent, apostol, evangélista (Mat., Matt., Matth.) – 15, 97, 102, 107, 108, 110–112, 117, 122, 150, 160, 170, 171, 185, 200, 202, 218, 219, 241, 249, 250, 252, 257, 287, 288, 345, 381, 382, 427–429, 435, 436, 440, 441, 446, 450, 470, 453, 482
- MÁTÉ Ágnes – 394, 472
- Matthaeus Gribaldus → Gribaldi Mofa, Matteo
- Matthew → Máté, Szent, apostol, evangélista
- Mátyás, I., Hunyadi, magyar király – 312
- Maxima – 69, 320
- Maximilian, Maximilianus, Maximilianvs → Miksa, I., Wittelsbach, bajor herceg, választófejedelem
- Maximinus, II., római császár – 163, 366
- Mazzolini, Silvestro de Prierio (Sylvest.) – 199, 389
- MCGINN, Bernard – 344, 472
- Médeia – 56, 132
- Melanchthon, Philipp (Melanthon) – 42, 106, 110, 113, 124, 125, 268, 272, 281, 286–288, 306, 314, 341, 425, 426, 441, 442, 454, 455, 465
- Mentzer, Balthasar, id. – 306, 442
- Mercurius Trismegistus → Hermész Triszmegisztosz
- MÉSZÁROS Andor – 288, 471
- MESZLÉNYI Antal – 328, 472

- Metafrastes → Simon, Metafrasztész
Methodiosz, Olümposzi Szent – 166, 370
Michaeas, Miche. → Mikeás, próféta
MIGNE, Jacques Paul – 475
Mikeás, próféta (Miche.) – 119, 382, 434, 452, 482
Miksa, I., Habsburg, német-római császár, magyar király – 339
Miksa, I., Wittelsbach, bajor herceg, választófejedelem (Maximilian, Maximilianus, Maximilianvs) – 97, 238, 334, 407
Moffa → Gribaldi Mofa, Matteo
Mohamed, iszlám próféta – 84, 234, 327, 406
MONOK István – 327, 472
Monoszlóy András (Monoszlóy, Monozloi) – 296, 433, 452, 467, 472, 478
Montanosz (Montanus) – 223, 284, 400
Moses → Mózes, próféta
Mossóczy Zakariás – 321, 436, 466
Mózes, próféta (Moyses) – 28, 31, 159, 168, 169, 176, 184, 200, 228, 294, 363, 375, 381, 403, 436, 454, 480, 481
Murád, II., oszmán szultán – 46, 56, 57, 189, 206, 272, 307, 383
MÜLLER, Friedrich – 339, 472
- Nabal – 48, 196, 308, 387
Nabú-kudurri-uszur, II., újbabiloni király (Nabugodonozor, Nabukodonozor, Nabukadnezar) – 48, 285, 308
Nádasdy Ferenc – 316
Naftali – 373
NAGY Ágoston – 466
Nagy András (Andreas) – 236, 283, 406, 471
Nagy Constantinus → Konstantin, I., Nagy, római császár
NAGY Imre – 479
Nagy Károly → Károly, I., Nagy, frank császár
NAGY László – 283, 472
Náhum, próféta – 382, 482
Nauar., Navar., Navarrus → Azpilcueta, Martin de
Nazianz., Nazianzenus → Gergely, Nazianzi Szent

4. Mutatók

- Nehemiás – 184, 381, 382, 385, 481
NEMESKÜRTY István – 332, 472
NÉMETH László – 465
Nero, Claudius Caesar Augustus Germanicus, római császár – 227, 403, 444
Nesztoriosz (Nestorius) – 259, 319, 415
Netter, Thomas (Waldenses) – 16, 288
Neuser, Adam (Neuserus Andras) – 105, 340, 341
Nicéforus, Niceph., Nicephor., Nicephorus → Niképhorosz, Kallisztosz Xanthopoulosz
Nicodemus → Nikodémus
Niddanus → Pistorius, Johann, ifj.
Niképhorosz, Kallisztosz Xanthopoulosz (Nicéforus, Niceph., Nicephor., Nicephorus) – 29, 149, 163–166, 210, 215, 237, 252, 294, 360, 397, 441, 455
Nikodémus – 29, 165, 295, 369
Noé – 229, 404
Nouatianus → Novatianus, ellenpápa
NOVÁKY Hajnalka – 470
Novatianus, ellenpápa – 131, 352
Numa Pompilius, Róma királya – 39, 183, 301, 379
Nun – 294
- NYAKAS Miklós – 283, 472
- Ochino, Bernardino (Ochinus) – 87, 105, 329, 341
ODEN, Thomas C. – 470
Oecolampadius, Johannes – 36, 297
Oláh Miklós – 328
OLÁH Szabolcs – 468
Oniász, III., zsidó főpap (Onias) – 128, 350
Optatus, Milévei Szent (Optat., Optátus Milevitánus) – 69, 114, 223, 320, 400, 441, 455, 473
Órigenész (Origenes) – 252, 343, 412
ORLOVSZKY Géza – 462
Ortvinus Gratius, Ortwin → Hardwin von Grätz

Os., Ose., Oseas, Oseás → Ozeás, próféta

Osiander, Andreas – 305

Osiander, Lucas, id. – 42, 305, 439, 455

Osiander, Lucas, ifj. – 305

Osiris – 294

ÓVÁRI Kelemen – 472

Ovidius, Publius, Naso (Ouidius) – 56, 309, 312, 441, 442, 455, 473

Ozeás, próféta – 14, 149, 251, 284, 286, 359, 382, 441, 452, 482

Ozias → Izajás, próféta

ÖRY Miklós – 267, 270, 473

ÖTVÖS Péter – 327, 472

Pafnútius → Paphnutius, Thébai Szent

PAJORIN Klára – 478

Pál, III., pápa – 328

Pál, szamoszatai – 252, 412

Pál, Szent, apostol – 16, 22–24, 26–28, 31, 39, 41, 49, 60, 63, 68, 75–77, 87, 103, 108, 112, 124, 126, 129, 132, 136, 155, 156, 159, 161, 163, 166, 170, 171, 174, 176, 185, 196, 210, 211, 214–219, 223, 224, 226, 228, 229, 231, 247, 257, 258, 261, 288, 295, 315, 353, 361, 367, 369, 375, 381, 382, 397, 427, 428, 439, 441, 446, 450, 453, 454

Palaeologus Ianos → Jóannész, VIII., Palaiologosz, bizánci császár

PÁLFFY Géza – 330, 473

Pallasz Athéné – 322

Pamele, Jacob van (Pamelius) – 69, 284, 320, 442, 457, 478

Pammachius, Szent – 249, 408, 434

Pán – 149, 360

Pancrátius → Pongrác, Római Szent

Pantaleo Theuen. → Thévenin, Pantaleón

Papareschi, Gregorio → Ince, II., pápa

Paphnutius, Thébai Szent (Pafnútius) – 225, 401

PAPP Klára – 472, 478

PAPP Sándor – 283, 473

- Pappus, Johann – 135, 305, 442, 444, 456
Parmenianus (Parmen.) – 249, 410, 437, 448
PATAY József – 268, 473
Paula, Szent – 400, 408, 431
Paulina – 408
Paulinus, Nolai Szent (Paulinus) – 166, 370, 431, 455, 473
Paulus → Pál, Szent, apostol
Paulus Samosatenus → Pál, szamoszatai
PAYR Sándor – 297, 333, 473
Pázmány Péter (Ioannes Iemicius) – 5, 265–272, 274, 275, 281–284, 287, 289–
296, 298–305, 307, 308, 310–332, 334, 338–367, 369–372, 374–417, 420,
433, 439, 447, 452, 455, 458, 460, 461, 463, 464, 466–469, 471, 473–479
Pécsváradi Péter – 270
Pelagius – 253, 413
PÉNTEK János – 463
Perényi Péter (Prini Peter) – 93, 333
Pet. → Péter, Szent, apostol
Peter → Alvinczi Péter
Péter, Canisius Szent – 292
Péter, Szent, apostol (Pet., Petrus) – 27, 90, 103, 108, 110, 112, 132, 163, 166,
171, 215, 225, 235, 236, 250, 260, 262, 292, 331, 353, 367, 373, 382, 401,
427, 450, 483
PÉTER Katalin – 328, 475
PÉTERI János – 328, 475
Petilianus (Petil.) – 228, 235, 404, 424, 446, 448
Petrovics Péter (Petruit Peter) – 93, 332
Petrus → Péter, Szent, apostol
Petrus Statorius → Statorius, Pierre
Phaedrus, Caius Iulius – 406, 475
Phaidra – 338
Phlabiános, konstantinápolyi pátriárka (Flau.) – 41, 185, 303
Photinus, püspök – 121, 348, 414
Piccolomini, Enea Silvio → Piusz, II., pápa
Pieter Kanijs → Péter, Canisius Szent

- Pilatus, Quintus Pontius – 360
Pistorius, Johann, id. – 305, 442, 455
Pistorius, Johann, ifj. – 42, 305
Piusz, II., pápa (Aeneas Sylvius) – 205, 394, 420, 455, 472, 475
Placilla → Flaccilla, Aelia Flavia
Plancius, Daniel – 198, 389, 442
Platón – 164, 364, 367
Plutarkhosz (Pluta., Plutarchus) – 49, 149, 183, 309, 360, 379, 442, 455, 475
POKOLY József – 270, 475
Polikárp, Szmirnai Szent (Polycárpus) – 252, 412
Poncius Pilátus → Pilatus, Quintus Pontius
Pongrác, Római Szent (Pancrátius) – 193, 385, 386
Porphüriosz, Türoszi – 360
Poszeidón – 383
Praxeas (Praxe.) – 119, 346, 348, 444, 456, 479
Prini Peter → Perényi Péter
Priscillianus – 21, 290
Processus, Szent – 193, 385
Prokopiosz, Kaiszereiai (Procópius) – 164, 369
Prométheusz (Prometheus) – 139, 354, 355
Próteus (Prótheus) – 186, 383
Pseudo-Ambrosius – 421, 455
Pseudo-Augustinus – 423–425, 438, 446, 455
Pseudo-Cardinalis → Benno, Meisseni Szent
Pseudo-Dionysios Areopagita (Dienes, Dion.) – 167, 252, 372, 413, 431, 455
Pseudo-Ioannes, Chrysostomus – 345, 429, 455
Pulcheria, Szent (Pulchéria Augusta) – 68, 166, 319, 371
PUSKELY Mária – 469
Püthagorasz, Szamoszi (Pythagoras) – 164, 367

Quintilianus, Marcus Fabius – 477

RÁBOLD Gusztáv – 470
Rákóczi Zsigmond, erdélyi fejedelem – 473

- RAPAICS Rajmond – 476
RÁTH György – 340, 476
Rebekka – 389
Reginaldus, Gulielmus → Reynolds, William
REUSS András – 461
RÉVAY József – 467
RÉVÉSZ Kálmán – 338, 339, 476
Reynolds, William (Gulielmus Reginaldus) – 80, 325, 326, 353, 433, 455
Riparius – 131, 353, 434
Rivulini János – 275
Róbert, Bellarmin Szent (Bellarm.; Bellarmino; Bellarminus, Robertus) – 30, 293, 295, 330, 331, 389, 426, 442, 447, 449, 453, 458, 463
Roger, Pierre, de Beaufort → Gergely, XI., pápa
ROMHÁNYI Beatrix – 466
Romulus, római király – 355
RÓNAY László – 467
Rothmann, Bernhard (Rotmannus) – 105, 340
RÓZSA Huba – 463
Ruben – 172, 373
Rufinus Tyrannius (Ruff., Ruffin.) – 114, 203, 215, 343, 392, 438, 442, 452, 455
Rut (Ruth) – 184, 381, 382, 481
- Sabellius → Szabelliosz
Sabinianus (Sabinian.) – 222, 400, 434
Sagarelli, Gerardo – 401
Saint-Bernard de Clairvaux → Bernát, Clairvaux-i Szent
SAJÓ Tamás – 463
Salamon, Izrael királya (Salomon) – 22, 109, 160, 184, 226, 291, 358, 361, 381
Salvianus, Massiliensis (Salvian.) – 255, 414, 442, 455, 477
Samosaténus Pál → Pál, szamoszatai
Sámson, Izrael bírāja – 115, 344
Sámuel, próféta – 172, 184, 285, 310, 373, 381, 382, 481
Sanctus Bernardus Claraevallensis → Bernát, Clairvaux-i Szent
Sára – 199, 389

SARBAK Gábor – 466
Sauer, Lorenzo – 292, 311, 371, 421, 443, 451, 456
Saul → Pál, Szent, apostol
Saul, Izrael királya – 51, 192, 285, 310, 385, 387
Schlüsselburg, Konrad (Schlusselburgius, Schlüssel.) – 42, 62, 63, 95, 105, 135, 163, 305, 315, 340, 367, 430, 442, 443, 456
Schönigh, Valentin (Schönigh Bálint) – 99, 240, 336
Schreck, Wolfgang – 327, 477
SCHULZ Katalin – 463
SEBŐK Marcell – 327, 340, 477
Secundinus, Szent – 433
Seneca, Lucius Annaeus, Maior – 72, 322, 443, 456, 477
Seneca, Lucius Annaeus, Minor (Seneca Minor) – 80, 326, 443, 456, 477
Serarius, Nicolaus (Serar.) – 215, 397, 443, 456
Serenus – 365, 433, 438
Serveto, Miguel (Seruetus, Seruetus Mihál, Servetus) – 54, 87, 311, 341
Severinus Sculteti → Skultéti Szeverin
Severus → Sulpicius, Severus
Sigmond → Zsigmond, Luxemburgi, német-római császár, magyar király
Sigonio, Carlo (Sigon., Sigonius) – 73, 210, 324, 396, 443, 456
Sík Sándor – 268, 467, 477
Siluanus → Sylvanus, Ioannes
Simeon – 373
Simon, Metafrasztész (Simon Metaphrastes) – 164, 368
Simon, Szent, apostol – 353
SIMON Attila – 465
Sirák – 382, 482
Sixtus → Szixtus, III., Szent, pápa
Sixtus, Sziénai (Sixtus Senensis) – 304
Skultéti Szeverin – 243, 408
Sleidan, Johann (Sleidánus) – 227, 403, 426, 456
Soar., Soárius → Suárez, Francisco
Soarez, Cypriano – 349, 477
Socolouius, Socolovius → Sokołowski, Stanisław

- Socrat., Socrates Scholasticus → Szókratész Szkholasztikosz
Socrates → Szókratész
Sokołowski, Stanisław – 67, 317, 436, 452
Sophonias → Szofoniás, próféta
Sóter → Szótér, Szent, pápa
Soto, Domingo de (Sotus) – 49, 195, 199, 309, 387, 443, 456
Sozom., Sozomen., Sozomenus → Szozomenosz, Szalminiosz Hermiasz
Sozzini, Lelio Francesco (Laelius Zozinus) – 105, 341
Sozzini, Paolo Fausto – 341
Stahel, Philipp (Stáhel Fülöp) – 99, 240, 336
Starai Mihály → Sztárai Mihály
Statorius, Pierre (Petrus Statorius) – 105, 341
STEIGER Kornél – 462
Stephanus → Bocskai István
Sturm, Johann (Sturmius) – 42, 305, 306, 444, 456
Suárez, Francisco – 71, 173, 230, 321, 322, 374, 405, 443, 456
Suetonius, Caius, Tranquillus (Sueton.) – 227, 403, 444, 456, 478
Sulpicius, Severus – 166, 210, 370, 396, 431
Surius, Laurentius → Sauer, Lorenzo
Susanna → Zsuzsanna
Sweerts, Robert (Robertus Svvertus) – 198, 389, 442, 456
Sylvanus, Ioannes – 105, 340, 341
Sylvest., Sylvester Prierias → Mazzolini, Silvestro, da Priero
Synésius → Szinéziusz
Syricius → Sziriciusz, Szent, pápa
- SZABADI István – 270, 478
Szabelliosz (Sabellius) – 251, 411
SZABÓ Ferenc – 267, 473
SZABÓ Zoltán – 463
Szafira – 331
Szalome – 308
Szalomé Alexandra, zsidó királynő – 350
SZÁNTÓ Konrád – 284, 290, 291, 306, 319, 320, 411, 478

- Szapolyai János, magyar király – 332
SZÁRAZ Orsolya – 461, 462
Szem – 404
Szenci Molnár Albert – 480
Szentkereszty Jakab – 275
SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza – 307, 478
Szervét Mihály → Serveto, Miguel
SZILÁGYI Sándor – 467
Szilveszter, II., pápa – 391, 421, 451
Szinéziusz (Synésius) – 215, 397
SZINNYEY József – 275, 478
Sziriciusz, Szent, pápa (Syricius) – 66, 69, 215, 229, 316
Szixtus, III., Szent, pápa – 431
Szofonías, próféta – 382, 482
Szókratész (Socrates) – 39, 183, 301, 379
Szókratész Szkholasztikosz (Socrat., Socrates Scholasticus) – 119, 215, 251, 346, 396, 443, 456
Szótér, Szent, pápa (Sóter) – 197, 387
Szozomenosz, Szalminiosz Hermiasz (Sozom., Sozomen., Sozomenus) – 29, 73, 119, 149, 165, 203, 204, 209, 210, 294, 346, 360, 396, 444, 456
Szpüridón, Szent – 215, 397
Sztárai Mihály (Starai Mihaly) – 93, 333
SZUROMI Lajos – 470
Szüz Mária → Mária, Szűz Szent
- TAKÁCS László – 400, 469, 478
Tamás, Aquinói Szent (D. Thom., Tamas Aquinas, Tamás Doctor) – 49, 50, 117, 121, 195, 250, 309, 430, 443–445, 457, 479
Tantalosz (Tantalus) – 89, 330
TARNÓC Márton – 267, 289, 293, 478
TASI Réka – 274, 293, 464, 468, 478
TÁTRAI Zsuzsanna – 469
TEGYEY Imre – 478
Telegdi Miklós – 321

- Teofanész, Szent (Theófanés) – 164, 368
TERÉNYI István – 467, 475
Tertullianus, Quintus Septimius Florens (Tert., Tertul., Tertull., Tertullia.) – 12, 21, 29, 69, 117, 119, 133, 147, 155, 160, 166, 171, 222, 249, 251, 260, 284, 290, 302, 319, 320, 346–348, 353, 357, 358, 361, 363, 364, 400, 408, 430, 431, 437, 442, 444, 456, 457, 478, 479
TESZELSZKY, Kees – 339, 479
Theod., Theodor., Theodoret., Theodoretus Cyrrhus → Theodorétosz, Küroszi
Theod. Lector → Theodórosz Anagnosztész
Theodorétosz, Küroszi (Theod., Theodor., Theodoret., Theodoretus Cyrrhus) – 73, 131, 163, 203, 204, 210, 249, 252, 323, 324, 392, 396, 444, 445, 457, 479
Theodorik, Nagy, keleti gót király (Theodoricus) – 73, 210, 323, 366, 396
Theodórosz Anagnosztész (Theod. Lector) – 210, 396, 444, 457
Theodórosz, Mopsuestiai (Theodorus) – 222, 400, 429, 453
Theodorus Lector → Theodórosz Anagnosztész
Theodosius → Theodosziosz, II., keletrómai császár
Theodosius, I., Nagy, római császár – 163, 204, 345, 366
Theodosziosz, II., keletrómai császár – 117, 319, 344, 381, 445, 457, 479
Theófanés → Teofanész, Szent
Thészeusz – 338
Thévenin, Pantaleón (Pantaleo Theuen.) – 26, 293, 442, 457
THIMÁR Attila – 268, 479
Thomas Aquinas → Tamás, Aquinói Szent
Thoraconymus Mátyás – 327, 436, 449
Thököly Sebestyén – 104, 339
Tiberiosz, II., bizánci császár – 372
Timóteus, Szent (Tim., Timot., Timoth., Timotheus) – 15, 31, 68, 108, 132, 150, 176, 210, 215, 218, 223, 228, 252, 382, 483
Tit., Titus → Titusz, Szent
Titumlymenus → Tutuslymenus
Titusz, Szent – 120, 215, 252, 260, 382, 435, 452, 483
Tóbiás, ifj. (Tob.) – 41, 101, 185, 241, 304, 381, 382, 481
Toledo, de Francisco (Tolet.) – 49, 309, 445, 457
TORDA István – 464

TÓTH István – 475

Tököly Sebestien → Thököly Sebestyén

Traianus, Marcus Ulpius Nerva, római császár (Augustus) – 149, 360

Tseh, énekszerző – 327, 447, 457

Turonensis → Gergely, Tours-i Szent

TUSOR Péter – 328, 479

Tutuslymenus (Titumlymenus, Tutumlymenus) – 51, 193, 310, 386

ÚJVÁRY Zsuzsanna, J. – 270, 479

Ulászló, I., Jagelló, magyar király (Laszlo, Lazlo, Lengyel László, Vladislaus, Vladisláus) – 46, 56–58, 189, 206, 272, 307, 383

ULRICH Attila – 473, 478

Ursinus, Zacharias → Baer, Zacharias

Uzija, Júda királya – 285

VADAI István – 5

Valens, Flavius Iulius, római császár – 252, 412

Valentia, Gregorius de – 49, 71, 199, 309, 316, 321, 389, 447, 457, 479

Valentinianus → Valentius

Valentinianus, I., római császár – 412

Valentinianus, II., római császár – 203, 392

Valentinus – 432, 451

Valentius – 131, 353

Valerius Maximus (Valer.) – 52, 310, 447, 457, 479

VANYÓ László – 462, 465, 478, 479

Varro, Marcus Terentius (Marcus Varro) – 23, 157, 291, 362

VÁRKONYI Ágnes, R. – 471

VÁROSI István – 462, 478, 479

VARSÁNYI Orsolya – 474

VÁSÁRHELYI Judit, P. – 339, 477, 480

Vasquez, Gabriel – 173, 374, 432, 447, 457

VASS Péter – 267, 473

Vazul, Nagy Szent (Basilus) – 221, 231, 318, 399

VEKERDI József – 470

4. Mutatók

VERESS István – 339, 480

Veronika, Szent (Vernyike) – 165, 369

Vesta – 322

Vicleff → Wycliffe, John

Victor Vitensis (Victor Vticensis) – 69, 319, 320, 447, 457

Vigilantius (Vigilant.) – 225, 227, 402, 434, 452

Viklef → Wycliffe, John

Vince, Lerinumi Szent (Lirinens.) – 251, 412, 439, 457, 480

Vindek → Windeck, Johann Paul

Vithakerus → Whitaker, William

Vlačić, Matija → Flacius, Matthias

Vladislaus, Vladisláus → Ulászló, I., Jagelló, magyar király

VOIGT Vilmos – 272, 293, 480

VUILLEMIN-DIEM, Gudrun – 461

Vulcanus – 189, 383

Waldenses → Netter, Thomas

Whitaker, William (Vithakerus) – 15, 287, 447, 458

Wicleph → Wycliffe, John

Widmanstetter, Georg (Georgius Widmanstadius) – 282

Windeck, Johann Paul (Vindek) – 42, 306, 437, 458

Wolff, Johann (Wolphius) – 269, 480

Wycliffe, John (Viklef, Wicleph) – 16, 54, 201, 288, 307, 390

Zach., Zacharias → Zakariás, próféta

Zacharias Ursinus → Baer, Zacharias

Zakariás, próféta – 14, 50, 149, 192, 285, 286, 382, 482

Zarathustra – 347

ZÁSZKALICZKY Márton – 339, 479

Zebulon – 373

Zeusz – 355

Zozinus, Laelius → Sozzini, Lelio Francesco

4.8 Személynévmutató

Zrínyi Miklós – 316

Zwingli, Ulrich (Zuing., Zwinglius) – 80, 271, 296, 297, 298, 313, 325, 351, 377, 480

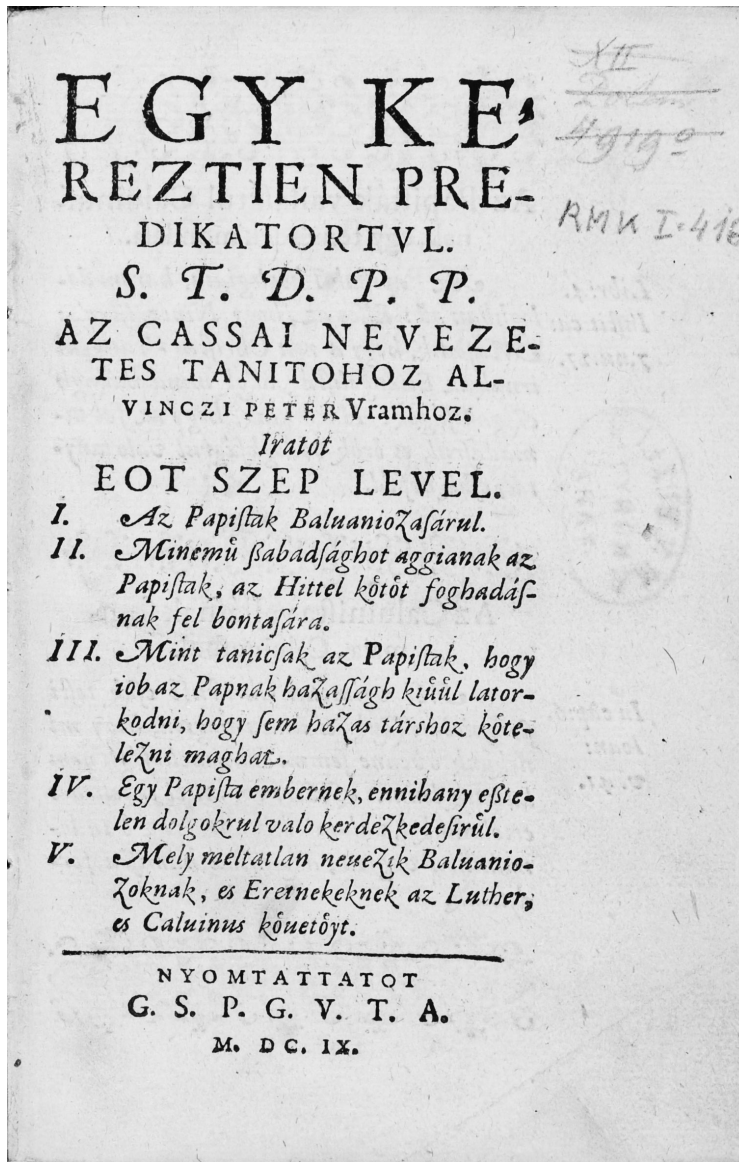
Zsámboky János – 427, 450

Zsigmond, Luxemburgi, német-római császár, magyar király (Sigmond) – 201, 206, 272, 312, 390

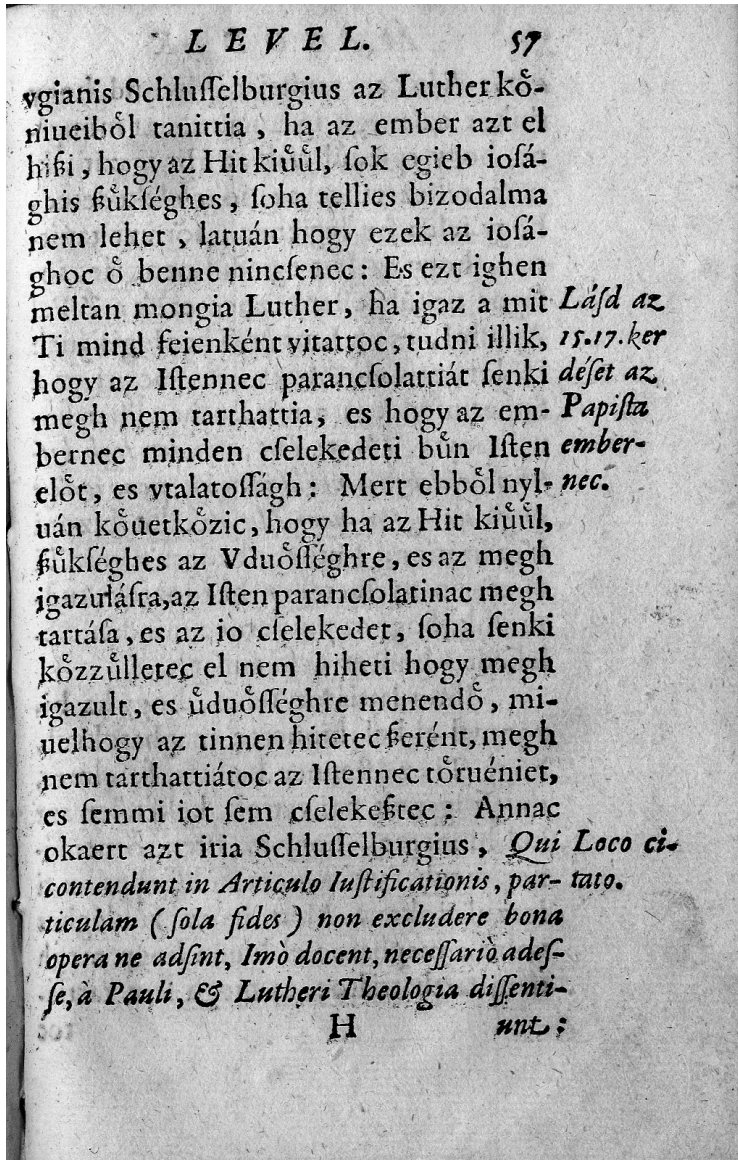
ZSILINSZKY Mihály – 339, 480

ZSINDELY Endre – 339, 480

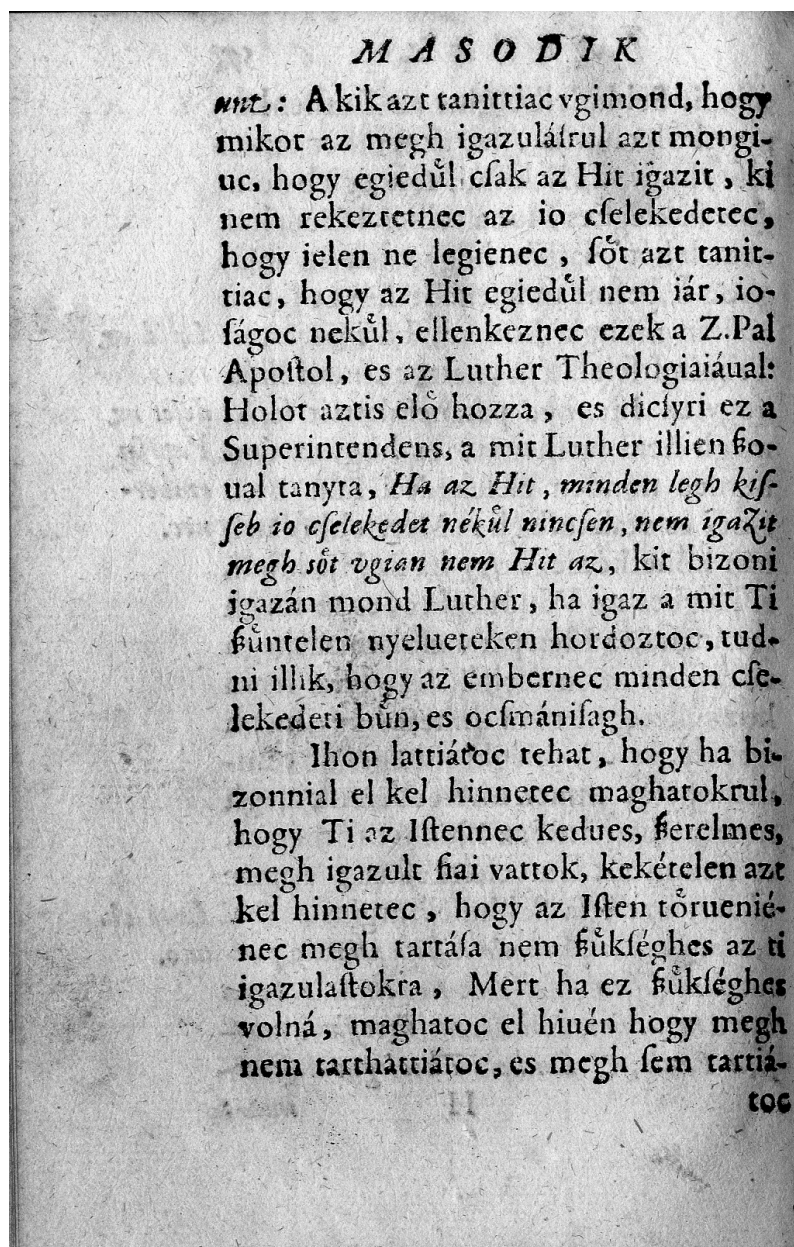
Zsuzsanna – 96, 238, 334

1. Az *Öt szép levél* (1609) címlapja
(Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, RMK I 416, [1r.])

2. Az Öt szép levél (1609) 57. lapjának rectója
(Kolozsvár, Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár, BMV 1420, 57[r].)

3. Az *Öt szép levél* (1609) 57. lapjának versója
(Kolozsvár, Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár, BMV 1420, [57v.])

TARTALOM

Előszó.....	5
Öt szép levél (Graz, 1609).....	7
EGY KEREZTIEN PREDIKATORTVL. S. T. D. P. P. AZ CASSAI NEVEZETES TANITOHOZ ALVINCZI PETER Vramhoz. <i>Iratot</i> EOT SZEPE LEVEL.....	9
<i>ELSEO LEVEL. AZ PAPISTAK BALVANIOZASARVL.</i>	11
<i>Post Scripta. AZ AVGVSTAI, ES HELVECIAI CONFessionac</i> <i>böcsülletes meltosagárul.</i>	35
<i>MASODIK LEVEL. AZ HITTEL KEOTELEZET FOgadásokat,</i> <i>mint boncsak fel az Papistac</i>	45
<i>Post Scripta.</i>	64
<i>HARMADIK LEVEL. MINT TANICSAK AZ PAPISTAK, HOGY</i> <i>IOB AZ PAPNAK hazasságh kiүүл latorkodni, hogy sem hazas</i> <i>tarshoz kötelezni maghat.</i>	65
<i>Post Scripta.</i>	82
<i>NEGIEDIK LEVEL. EGI PAPISTANAK KERDEZKEDESIRÜL</i>	83
<i>EOTEODIK LEVEL. MELY MELTATLAN NEVEZIK</i> <i>BALVANIOZOKNAK ES ERETNEkeknek, az Luther</i> <i>es Caluinus keuetöit.</i>	116
<i>HET EREOS BIZONISAGH. Hogi az Lutherek, es Caluinistac</i> <i>baluaniozoc.</i>	123
<i>EOT EREOS BIZONISAGH. Hogi az Lutherek es Caluinistak</i> <i>eretnekek.</i>	127
<i>Post Scripta.</i>	136
Az Nyomtatásban eset fogiatkozásoknak megh igazitása.....	137
REVERENDO DOMINO, D. PETRO ALVINCI ALEXICACO SVO AFFLIctus Verbi Dei Minister.	139
R. D. PETRVS ALVINCI ALEXICACVS AFFLICTo VERbi Dei Ministro respondet.....	139

Öt levél (Pozsony, 1613).....	141
APPENDIX. EGY TVDAKOZO PRAEDIKATOR NEVEVEL	
IRATOTT EOT LEVEL.....	143
ELSEO LEVEL. <i>AZ PAPISTAK BALVANYOZASIRVL</i>	145
POST-SCRIPTA: <i>Az Augustai, és Helvéciai Confessi6nak</i> <i>b6cs6lletes m6lt6s6g6r6l</i>	179
MASODIK LEVEL. <i>AZ HITTEL KEOTEOTT FOGADASOKNAK</i> <i>FEL-SZABADITASARVL</i>	188
POST SCRIPTA:.....	213
HARMADIK LEVEL. <i>AZ PAPOK NEOTELENSEGER6L</i>	214
POST SCRIPTA:.....	233
NEGYEDIK LEVEL. <i>EGYNEHANY SZEP KERDESEKR6L</i>	234
POST SCRIPTUM:.....	247
EOTEODIK LEVEL. <i>BALVANYOZOK, ES HITT6L-</i> <i>SZAKADTAK AZ Vj TANITOK</i>	248
POST SCRIPTA.....	261
AZ ALVINCZI PETER FELELETIR6L, <i>r6vid int6s</i>	262
JEGYZETEK 6S MUTAT6K.....	263
1. Bevezet6s a jegyzetekhez.....	265
1.1. Az <i>6t sz6p lev6l</i> (1609) 6s az <i>6t lev6l</i> (1613) l6trej6tt6nek k6r6lm6nyei, kiad6sai 6s ut66lete.....	266
1.2. Az <i>6t sz6p lev6l</i> (1609) 6s <i>6t lev6l</i> (1613) fennmaradt p6ld6nyai.....	274
1.2.1. <i>6t sz6p lev6l</i> (1609).....	274
1.2.2. <i>6t lev6l</i> (1613).....	275
2. Sz6vegkritikai jegyzetek.....	277
2.1. <i>6t sz6p lev6l</i> (1609).....	277
2.2. <i>6t lev6l</i> (1613).....	279

3. Tárgyi jegyzetek.....	281
3.1. <i>Öt szép levél</i> (1609)	281
3.2. <i>Öt levél</i> (1613)	356
4. Mutatók	417
4.1. Bevezetés a mutatókhoz	417
4.2. A mutatókban használt rövidítések.....	418
4.3. A Pázmány által használt művek mutatója	420
4.3.1. A Pázmány által használt művek mutatója a nyomtatványok szövege és jegyzetei szerint.....	420
4.3.2. A Pázmány által használt művek mutatója szerzők szerint....	447
4.4. Pázmány rövidítései	458
4.5. A bevezetőben és a tárgyi jegyzetekben rövidítve hivatkozott művek és szakirodalom jegyzéke	460
4.6. Az <i>Öt szép levél</i> ben és <i>Öt levél</i> ben hivatkozott bibliai könyvek mutatója	480
4.6.1. Ószövetségi könyvek.....	480
4.6.2. Újszövetségi könyvek	482
4.7. Helynévmutató	484
4.8. Személynévmutató	488
5. Képmelléletek	522